

સાધુતાનું જીવનદર્શન

લેખક :

મુનિશ્રી સંતબાલજી

•

સંપાદક

મુનિ નેમિચંદ્ર

વિકેતા

શ્રી લક્ષ્મી પુસ્તક ભંડાર

ગાંધીમાર્ગ . અમદાવાદ-૧

પ્રકાશક

લક્ષ્મીચંદ્ર ઝવેરચંદ સથવી
મંત્રી, મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર
હડીલાઇની વાડી, અમદાવાદ-૧

પ્રત ૧૨૫૦]

પ્રથમ આવૃત્તિ

[એપ્રિલ, ૧૯૫૭

કિંમત . પાંચ રૂપિયા

મુદ્રક

શાંતિલાલ વાડીલાલ શાહ
મ નો ૨ થ પ્રિન્ટ રી
કાળુપુર ટંકશાળા અમદાવાદ

શ્રી સૌરાષ્ટ્ર યીગ્રમણ સવના પ્રવર્તેક વૈયાધિદે

કવિવર્ચ પ મુનિશ્રી નાનચંદ્રજી મહારાજનુ મતવ્ય

‘આ પુસ્તકમા દર્શાવેલ વિચારોથી હું પરિચિત છું એ શ્રી સત્યાલજીની અત્રત્ર વિચારધારા છે વર્તમાન યુગના વિચાર-પ્રવાહોની એમા અસર છે એટલે એમ જરૂર કહી શકાય કે આજના જાગ્રત યુગને અનુરૂપ તે જીવનસાધના રૂપી હોય તો સાધુસતોએ પોતાના જીવનનો હાથો ખદલવો તેઈએ અથવા ખીજા શબ્દોમા કહીએ તો જીવનના તમામ ક્ષેત્રો (સામાજિક, ગૃહસ્થીતિક, આર્થિક, ધાર્મિક, વ્યક્તિગત અને આધ્યાત્મિકક્ષેત્ર) મા સાધુત્વનુ દર્શન રૂપનાર વ્યક્તિ (પછી ભલે તે વ્યક્તિ ગમે તે વેપમા હોય કે ગમે તે દેગમા હોય) ના જીવનમાયી જગતને અપૂર્વ માર્ગદર્શન મળી શકે તો તે વ્યક્તિ સતપરપગનાજ પ્રતિનિધિરૂપ છે, એમ માનવામા ગ્રાઈ આવે નથી

‘ માત્ર એટલુ જ કે, પરપગગત અથવા સપ્રત્યયગત વેપ ચાલુ રાખીને તે કોઈ નવા યુગના મહાણુ કહે તો તે વ્યક્તિ કાંતો વેપના વ્યામોહમા પડલ હોય અથવા એ વેપદારા આત્મવચનામા પડી જવાનુ બને, એવુ મારુ નમ્ર મતવ્ય છે વધારે વિશાળ દ્રષ્ટિથી વિચારીએ તો સાપ્રત્યયિક વેપ, અમુકકલાએ જતા કિલકો જન-સમાજ સાથે એકરૂપ થવામા અતગમ્યભૂત પણ બને ’

“ટૂંકમા, સત્યાલજીની જીવનસાધના અને વિચારધારા, એક દ્રષ્ટિએ નેતા, અગ્રેખર યુગસદેશના પ્રતિધોષરૂપ છે, એમા જરાય ચડા નથી ”

લિ

મુનિ નાનચંદ્રજી, ૬ ‘ચિત્ત’

સાયલા, તા ૨૮-૧-૫૭

પ્રસ્તાવના

ભારતીય સંસ્કૃતિમા યુગોયુગોથી સાધુતાનુ મહત્વ સ્વીકારાયું છે આધુનિકયુગમા જ નહિ, પણ પ્રાગૈતિહાસિક કાળમા જ્યારે માનવજાતિ પ્રકૃતિ ઉપર જ વધુ નિર્ભર રહેતી હતી, જ્યારે માનવજાતિ સભ્યતા અને સંસ્કૃતિનો પાઠ નહોતી શીખી, તે સમયે પણ ઋષભદેવ અથવા આદિમનુ જેવા ધર્મ અને સંસ્કૃતિના નવનિર્માતાઓને માનવામા અને પૂજવામા આવ્યા છે એજ કારણે બીજાં રાષ્ટ્રો કરતા ભારતની સભ્યતા અને સંસ્કૃતિ ત્યાગ-બલિદાનમા મોખરે રહી છે અહીંની સંસ્કૃતિમા એક એ વિશેષતા રહી છે કે માનવજીવનની દરેક પ્રવૃત્તિની સાથે ધર્મને જોડવામા આવ્યો છે આપણે અહીંના ખાનપાન, રહેણીકરણી તથા લગ્નપ્રથાને જોઈએ, અર્થોપાર્જનને લઈએ, રાજ્યકાર્યને લઈએ, કૌટુંબિક વ્યવહારોને લઈએ કે રૌદ્રશુદ્ધ પ્રવૃત્તિને લઈએ, એકેએક પ્રવૃત્તિ કે વ્યવહારની સાથે આપણને ધર્મનો ઊડા પુટ ઓતપ્રોત દેખાશે તેનુ કારણ એ છે કે અહીંના દરેક ઋષિ, મુનિ, સત, શ્રમણ, બ્રાહ્મણ, તીર્થંકર અને મહાપુરુષે પ્રાણી-જીવનના વિકાસ સાથે જ સાધુતાનો વિકાસ માન્યો હતો અને પ્રાણી-જીવનનો વિકાસ ધર્મ દ્વારાજ તેઓ માનતા હતા અને માને છે. મતલબ કે પ્રાણી-જીવનનો વિકાસ માનવજીવનના કોઈપણ અંગને છોડી દેવાથી અથવા તો એવી ઉપેક્ષા કરવાથી નહિ સાધી શકાય. એવી એમની દૃઢ માન્યતા હતી આથી પ્રજાજીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમા પછી તે આર્થિક હો, સામાજિક હો, રાજનૈતિક હો, ધાર્મિક હો, કૌટુંબિક હો કે આધ્યાત્મિક હો તેમણે પોતે નિર્લેપ રહીને તે તે ક્ષેત્રમા પ્રેરણા આપી હતી એમા તેઓ કયાય પણ જરા સરખી ગડબડ જોતા એટલે કે અનુબંધ બગડી ગયેલો જોતા ત્યા તેને તગ્ત સુધારવાનુ, જોડવાનુ કાર્ય સતત કરતા હતા એટલુ ખરુ કે આવા પ્રબલધર્મમા બ્રાહ્મણવર્ગ પ્રત્યક્ષ સક્રિય ભાગ લેતો હતો, જ્યારે શ્રમણસંન્યાસીવર્ગ

પોતાની મર્યાદામાં ગદી પ્રેરણાદાતારૂપે ભાગ લેતો હતો, પરંતુ સમાજગચ્ચનાના અગત્યના આ કામથી ઉદાસીનતા, ઉપેક્ષા સેવીને જ તે નહોતો બેઠો રહેતો આથી તેમના જેઓ એકાન્તસેવી બનીને બેસી રહેતા, તેઓની વિચારસરણી અને આચારસરણીની અસર પણ સમાજ ઉપર પડ્યા વગર રહતી નહોતી કેમકે તેમની સાધનામાં વ્યક્તિગત કે એકાગ્રી મોહની ભાવનાને ધ્યાન નહોતું

પણ જ્યારેથી ભારતવર્ષમાં ઋષિ-મુનિ-બ્રાહ્મણુત્રમણોએ પોતાની સાધુતાના પાયાપ આ જવાબદારીને જોડી, 'આ તો સસારનું કામ જ, લોકલોક ધર્મ જ, પાપમય પ્રકૃતિ જ, એમાં સાધુઓએ નૈતિક પ્રેરણા નહીં આપવી કે નહીં પડયું જોઈએ અગર તો સાધુઓએ પોતાનું જ કલ્યાણ કરવું જોઈએ, એમ કહીને જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં ઉદાસીનતા એવવા માડી, ત્યારથી સાધુતાનું પતન થવા માડ્યું અને ગૃહસ્થ-સમાજમાં પણ સારા સંસ્કારો ધીમે ધીમે વસાવા લાગ્યા આન્ય વર્ણોમાં વિકૃતિ પેસવા લાગી અને જીવનના બધાંય ક્ષેત્રોમાં અશુદ્ધિ વધવા લાગી હાત્રિયસંન્યા અને વૈરયસંન્યામાં જ્યારેથી ધર્મસંસ્કારાની ઉપેક્ષા થવા લાગી, ત્યારથી ભારત રાજકીય અને આર્થિકક્ષેત્રે લગભગ વિદેશોનું ગુલામ બની ગયું, સામાજિક ક્ષેત્રમાં નવી સમાજગચ્ચનાના અગ્રપાત્ર ગામડાઓમાં સાધુપુરુષો દૂર રહી, શહેરોમાં ભરાવા લાગ્યા અને ગામડાઓના ઉદ્યોગનિષ્ઠ અને ત્રમજીવી કિસાન મજૂરોનું શોષણ થતું જોઈને પણ આખમિઆમણા કરી મડીવાદના આડતિયા બની ગયા, ત્યારથી ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ અને ગાદુધર્મનું પાલન સ્વનવત્ થઈ ગયું ગૃહસ્થાશ્રમમાં ભાગવાદ વધતો ચાલ્યો પરિણામે વર-કન્યાઓના છડ્યોડ કાળા-બજાર થવા લાગ્યા, પતિપત્ની દાપત્યધર્મને જોડી દેહલક્ષ્મમાં ગચ્ચીને રાજ તે પગલે છૂટાછડાની પ્રયા અપનાવવા લાગ્યા, સાંઠવર્ષના વર-ડાઓ પણ લક્ષ કરવા માટે કમ્મર કમીને તૈયાર થઈ ગયા, ગૃહસ્થ-જીવનમાં બ્રહ્મચર્યપાલન અશક્ય જેવું થઈ પડ્યું સમાજમાં ત્રમ અને

સત્યચારની પ્રતિષ્ઠા ધરતી ગર્ભ અંતે ત્યાં જુઓ ત્યાં મૂડીની ઉપાસના વધતી ચાલી. શિયાળુસમ્રાટમાં પણ વિલાસિના અને અકર્મણ્યતાનું શિયાળુ અપાયા લાગ્યું. આ બધાનું કારણ ધર્મસમ્રાટોના અભાવ સિવાય બીજું શું કદી શકાય ? ધાર્મિકક્ષેત્રમાં ધર્મને નામે અધર્મ ચાલવા લાગ્યો. માનવ-માનવ વચ્ચે બેઢલાવ તથા ખોટા ઊંચનીચતા વ્યવહારો થવા લાગ્યા ઉપાશ્રયો, મઠો, મંદિરો અને ધર્મસ્થાનોમાં પણ માનવજાતિના અમુક વર્ગને પેસવાનો કે ધર્મ સાંભળવાનો અધિકાર ખૂટવી લેવામાં આવ્યો. નારીજાતિને તિરસ્કૃત અને અપમાનિત કરવામાં આવી ધર્મસંસ્થાઓમાં જે તેજ હતું તે નષ્ટ થવા લાગ્યું. ધર્મગુરુઓ પોતાની નૈતિક્યોદ્દીની જવાબદારીથી ભ્રષ્ટ થવા લાગ્યા વ્યક્તિગત ક્ષેત્રમાં પણ, ધાર્મિકપુરુષો જડક્રિયાકાંડો અથવા નિયમોના કેદખાનામાં પુરાઈ ગયા. સર્વસામાન્ય રૂઢિચરિત્ર સમાજને અમુક ક્રિયાકાંડોથી વ્યક્તિગત વિકાસ રુંધાનો હોવા છતાં તેને વળગી રહેવાનો સ્વભાવ હોય છે, તેમ સમાજના ચુકાની એવા સાધુપુરુષો પણ પોતાની જૂની પ્રતિષ્ઠા અને પ્રાણમોહને લીધે અથવા સમાજનો આશ્રય છૂટી જવાની બીકને લીધે અમુક ચોડામાં અને અમુક રૂઢ, જડ ક્રિયાકાંડની જેલમાં પુરાઈ રહેતા થયા. સાચી સાધુતાનું ભાન નહીં હોવાને કારણે આવું થવું સ્વાભાવિક જ છે. આરીતે આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં અધ્યાત્મને નામ આળસુ અને અકર્મણ્ય લોકોની ફોજ બની થઈ ગઈ ગમે તે માણસો અમુક વેપ લઈ અથવા અમુક પોથીઓ વાચી આત્મજ્ઞાની હોવાનો દાવો કરવા લાગ્યા કેટલાક અધ્યાત્મને ખાતે સમાજસેવાથી દૂર રહી, પોતાની નામના કે કામનાને પોષવા મહારબી અને મહાપરિગ્રહીઓનો ટેકો લેવા લાગ્યા સાચી આધ્યાત્મિકતા જડેચોક પરવારવા લાગી આમ જીવનના બધાંય ક્ષેત્રોમાં ધર્મસંસ્થા અને સાધુપુરુષોની ચોડાના અભાવે અશુદ્ધિઓ પેસવા લાગી.

આ સ્થિતિમાં ગાંધીજીનામે એક મહાપુરુષ પાડ્યા. તેમણે જીવનના આ બધા ક્ષેત્રો [(૧) સામાજિક, (૨) રાજનૈતિક, (૩) આર્થિક,

(૧) ધાર્મિક, (૫) વ્યક્તિગત અને (૬) આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રો] મા પોતાની કાયા વળીને સત્ય, ન્યાય તથા પ્રેમની ત્રિવેળી દ્વારા શુદ્ધિ લાવવાનું ખીંટું ઝડપ્યું અને તેઓ પોતાના પુરુષાર્થમાં સકળ પણે યથા તેમણે ખતાવો આપ્યું કે સાધુપુરુષો પોતાના તપત્યાગ દાગ દગેડ ક્ષેત્રમાં સત્યઅહિ સામય ધર્મનો સામરિકકરે પ્રવેશ કરીને શુદ્ધિ લાવી શકે છે અને તેઓએ અનુબંધ નેત્રી ગદ્દે અલખત, આપુણ્યે સાધુવેશ નહેલેનો લીધો, છતાં તેમના જીવનમાં આપણે સાધુતાના દર્શન કરી શકીએ. તેમણે આ બધું પોતાની સાધુતાના વિઠાસ માટેજ કર્યું હતું જેમજેમ તેઓ અલગીને આગળ વધતા ગયા તેમતેમ ગૃહચાત્રમને લગતા અગત ડોકુમિંડ સબંધો છોડ્યા અને તે વેગમાં પણ ત્યાગી સન્યાસીની દિગ્ધા અનાયામે આવવા લાગી ગઈ ખીજી બાજુ જીવનનું કાઈપણ સંત્ર તેમનાથી અમ્મૃત ન ગઈ શક્યુ ભાગતભમિમાં જૈન, બૌદ્ધ અને ચૈત્તિક ધર્મમાં ભગવાન મહાવીર, ભ બુદ્ધ, ભ ગમ, ભ કૃણ વગેરે જેટલા સપ્રણીય મહાપુરુષો યથા છે અને એમના સાચા અનુયાયી રૂપે જે જે તેજસ્વી સાધુસતો અને આચાર્યો યથા છે, તેમણે જીવનના બધાંય ક્ષેત્રોમાં માનવજાતિને માર્ગદર્શન આપીને, સાથોસાથ પોતાની આધના કરી છે પરંતુ કમલાગ્યે મધ્યયુગમાં વૈચારિક સદીર્ઘતાને લીધે લોકચુતિ એવી ચર્ચાઈ કે કાઈ સાધુસત સામાજિક, આર્થિક કે રાજકીય ક્ષેત્રમાં નૈતિક ધાર્મિક પ્રેરણા કે અથવા નૈતિક આક્રી ગણે તો તેને સાધુ ગણવામાં આવતા નથી ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં કેલાયેલી રહિઓ અને ધર્મની બ્રાતિઓને કાઈ સાધુ કાઢવા જાય તો તેને રહિયુગ્નવર્ગ સાધુ માનવો તો દૂર રહ્યો, પરંતુ નામ્નિક અને મિત્યાત્વી મુદ્ધા ઢલી દે છે

સમાજના મોટા ભાગના અને વિચારક ગણાતા લોકો પણ એમ માનતા જણાય છે કે સત્યાલજી અથવા કાઈપણ જૈનસાધુ જૈનસાધુવેપમાં ગેરવા છતાં યુગલક્ષી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે અથવા બધાંય ક્ષેત્રોમાં માર્ગદર્શન આપે તો એમાં કદાચ વેપવ્યામોહ અથવા આત્મ-

વંચના હાવાનો સંભવ નહીં છે ! એનો સંચાર જવાળાને કે મુનિશ્રીએ
 અનેકવિધ ક્રિયાઓદ્વારા આ પુનઃક્રમાં આપેલા જ છે, છતાં હું પોતે
 જૈનધર્મ અને જૈનતત્ત્વજ્ઞાનને જે દૃષ્ટિએ જોઉં છું તેમા વેપ રાખીને
 ધર્મસંસ્થાની વ્યાસપીઠથી કોઈ અનાજપ્રેરણા કરી નો તેમા કયાયબાધ
 જણાતો નથી ખુદ ભગવાન માલાવીરે ‘લોગે લિંગપઓયણુ’ કહીને
 જનતા માટે લિંગ (વેશ)નું પ્રયોજન બતાવ્યું છે જૈનદૃષ્ટિએ ગૃહસ્થ-
 લિંગ અને મુનિલિંગ બન્નેનો છવટનો આદર્શ એક હોઈ વ્યક્તિગત
 મોહનો નજરે તે એમા કાંઈકેર નથી. પણ અવપરવ્યાણની પગકાશ
 રૂપ સાધનામા મુનિલિંગની વિશેષ જરૂરિયાત સ્વીકારાઈ છે, કારણ કે
 ધરમૂળથી સમાજ-પરિવર્તન માટે પ્રાણ, પ્રતિષ્ઠા અને માલિકીહકનો
 સંપૂર્ણ ત્યાગ, એ દશામા મુલભ હોઈ શકે છે તેઓ વેપ ખાતર,
 પ્રતિષ્ઠા ખાતર કે ઉદરપૂર્તિ ખાતર વેપ ધરે છે અથવા તો પકડી રાખે
 છે, તેઓનો તો આ પ્રશ્નજ નથી ! વળી જે વેપવ્યામોહનો (આરીતે)
 વેપમા સભવ માનીએ તો વેપ-ત્યાગમાં પણ બાહ્યજનસેવાની આસ-
 કિતનો સભવ નિશેષજ રહેલો છે જૈનદૃષ્ટિએ ઊડાણથી હવે આ
 વિષયપરત્વે જોઈએ — જૈનધર્મના સાધકો માટે ‘કાલે કાલ સમાચરે,
 ‘કાલન્ને’ ‘દઘ્વ’ ચિત્ત, કાલં’ માવ ચ, વિજ્ઞાય,’ ચેત્ત કાલ ચ વિજ્ઞાય
 તહપ્પાણ નિહજજ’, પઠિક્કમામિ કાલસ્સ આસાયણાણ, કહીને ઠેરઠેર યુગના
 એધાણુ પારખીને ચાલવાની વાત ઓખખી કહી દીધી છે સાદુઓ
 પણ ધ્ય, -ક્ષેત્ર, -કાળ-ભાવનું રટણ જ્યારે ને ત્યારે કર્યા કરે છે, પણ
 જ્યારે યુગધર્મને ઓળખીને ચાલવાની વાત આવે છે, ત્યારે તેમના
 પગ પાછા પડવા માડ છે યુગધર્મનો અર્થ છે-ત્રિકાલાબાધિત એવા
 મૂળભૂત એકજ આશયે વિચાર, દૃષ્ટિ અને દિલનો પલટો થવો
 તે વેપ, મૌલિક ક્રિયાઓ તથા સંપ્રદાયોના પલટાની ત્યા હરગિજ
 જરૂર નથી આથીજ શ્રમણમહાવીરે પાર્શ્વપત્ય તરફની પોતાની
 જાત તજી નથી, માત્ર વિચાર, દૃષ્ટિ અને દિલ પલટીને
 તેનો તે શાસનવેશ, તેના તે મૌલિક ક્રિયાઓ અને તેનો

તે સપ્રધાય ચાલુ ગણ્યો હતો એ છે યુગધર્મનું જ્વલત દૃષ્ટાન્ત !
 મહાવીર-શિષ્ય ગોતમસ્વામીની સાથે પાર્શ્વપત્યંજીમુનિ મળીને ચર્ચા
 કર્યા પણ પોતાના વિચાર, દૃષ્ટિ અને દ્વિધ યુગધર્મપ્રમાણ પલટ 'જ',
 'જના પોતાનો વેશ પલટતા નથી એમજ ભગવતીમૃતમા આવેલા
 'કાલાચ્યવેશી' વર્ગે પાર્શ્વપત્યંજીમુનિ યુગધર્મપ્રમાણે આતુર્યમતે બદલે
 મહાવીરનો પચમહાવ્રતરૂપ ધર્મ સ્વીકારે છે, છતાં વેગપલટા કરતા
 નથી આધુનિક યુગમા પણ સિદ્ધમેન દિવાદર, આચાર્ય દગ્ગિલદ્વિગ્નિ,
 ધર્મકાલસર્વજ્ઞ હિમચંદ્રાચાર્ય, યોગી આનંદવનજી અને સ્વ
 આચાર્ય પૂ. શ્રી જવાહરલાલજી મહાગજ વર્ગે મુનિવગ્ને યુગધર્મને
 ઓળખી અમય અને પોતાની શક્તિપ્રમાણે સર્વધર્મઅમન્યય, સર્વ-
 દરાનસમન્યય, અમૃશ્યતાનિવારણ, સમાજકારણ અર્થકારણ અને
 ગજકારણમા ધર્મની પ્રેરણા વ તેના તે વેશમા આપીજ હતી તે
 એટલે પર પગગતવેપ ચાલુ ગણીને જે પોતાની સાધુતાનું ભાન ગણી
 નવાયુગના મહાણુ કહે છે, તે વ્યક્તિ જૂની પ્રતિજ્ઞા અને પ્રાણોની
 પરવા કર્યા વગર, પોતાને લાગતા સત્યપ્રત્યે પૂર્ણ વકાફાર ગઈ સમા-
 જમા એક નવી ક્રાંતિનું સર્જન કરે છે, ધર્મ દ્વારા જીવનના બધાય
 તંત્રામા નવચતના લાવે છે અને સાધુતાને દીપાવે છે

મુનિશ્રી સતળાલજીવી ગુજરાતની પ્રજા સારી પેઢે પરિચિત છે
 એઓ ઠંઠસાધુ તરીકે વિશ્વદૃષ્ટિ ગણીને માનવજીવનના આ બધાય
 ક્ષત્રામા નૈતિકચારી ગણવાની અને બગડેલા અનુબંધને નુકારીને
 સાધવાની જવાબદારી અમજીતે પુરુષાર્થ કરી પોતાના વેગને દીપાવી
 રહ્યા 'જ' એમના વિચારમા બિડાણુ 'જ', વાળીમા ઓજસ છે, આર્પ-
 દૃષ્ટિ છે કોઈપણુ વ્યક્તિ એમના અપર્કમા એકવચ્ચત આવી જાય
 છે, તે એમની ચિંતન-પ્રધાનગેલા, સાચા મર્યાદાશીલ જીવન અને
 એમની પ્રસન્ન મુખમુદ્રા જોઈને પ્રભાવિત થયા વગર રહેતી નથી સાધુ-
 જીવનમા એમણે ખૂબ આનંદ અનુભવ્યો છે અને લગભગ ૧૯-૨૦ વર્ષ
 પહેલા એમણે પોતે ધર્મક્રાંતિ કરીને, રણાપુરમાં સમૌન એકાત સેવનમા

અધ્યાય ધર્મોના શાસ્ત્રો અને ધર્મસંસ્થાપકોનો અભ્યાસ અને મથન ઝ્યાં પછી, એમને લાગ્યું કે સાધુજીવનમાં સાધુતાને અશુભા રાખીને દરેક ક્ષેત્રમાં સારી પેઠે માર્ગદર્શન આપી શકાય છે. પછી તો એમણે પોતાનો પ્રયોગ કરવા માંડ્યો અને ગામડાઓમાંથી વિશ્વપ્રશ્નોને છણવા લાગ્યા એમના લેખો, નોંધો અને પ્રશ્નોત્તરીઓ ‘વિશ્વવાત્સલ્ય’ (પાલિક)માં આવવા લાગી સાથેસાથ જીન્ટુ પણ ધારૂ સાહિત્ય લખાયું હું ધણા વર્ષોથી ‘વિશ્વવાત્સલ્ય’ અને જીન્ટુ એમનું સાહિત્ય વાચતો આવ્યો છું. ગત વર્ષે અમે બન્ને મુનિઓ એમના સહવાસમાં લગભગ ૩ મહિના લગી રહ્યા, એમની પ્રવૃત્તિઓ પણ જુદા વિહારો ગોઠવીને જોઈ, સાધુતા અને સમાજ-રચનાને લગતા ધણા પ્રશ્નો પૂછ્યા અતે મને અપ્પ જણાયું કે ભારતમાં ધણા સાધુસાધ્વીઓ એવા છે, જેઓ જૂની ધરેડમાં જ ચાલતાં હોય છે, કેટલાક એવા છે કે જેઓ વિચારો તો નવા ધરાવે છે, પણ પોતાના કહેવાતા સમાજના ભયથી ઝઢિમાં પરિવર્તન કરી શકતા નથી, કેટલાક પરિવર્તન કરવા માટે તલસે છે, છતાં તેમને માર્ગદર્શન મળતું નથી, આ બધા માટેનો સાચો અને સર્વોત્તમ ઉકેલ એ છે કે મુનિશ્રી સતબાલજીનું જે સાહિત્ય છે અને ખાસ કરીને એમાં સાધુતા અંગે જે કંઈ લેખો વગેરે છે, તેમનું સંકલન કરી એક પુસ્તક તૈયાર કરવું, જેથી સાધુતાના પિપાસુઓ વાંચી, વિચારી સતુષ્ટ થઈ શકે અને ધર્મક્રાંતિ કરવા માટે તૈયાર થાય. મેં મુનિશ્રી આગળ એ વિચારો મૂક્યા, મુનિશ્રીને ગમ્યા પણ ખરા, પણ પુસ્તકના પ્રકાશન વગેરેનો બોલો કોણ ઉપાડે, એ સવાલ સામે આવીને જિભો રહ્યો મારા ગતવર્ષના સાબરમતી-ચાતુર્માસમાં મેં એનું હિંદીમાં રૂપાંતર કરી એક મેટર તૈયાર કર્યું હતું, પછી તો મેં બન્યારે પૂ. કવિવર્ય મુનિશ્રી નાનચન્દ્રજી મહારાજને એમાંનો એકાદ લેખ વાંચી સંભળાવ્યો, ત્યારે એમને એ ખૂબ ગમ્યો. અને એમણે ગૂજરાતીમાં મેટર તૈયાર કરી આપવા મને કહ્યું ‘મેં’ લગભગ ૧૫-૨૦ દિવસમાં ‘વિશ્વવાત્સલ્ય’ના છૂટક અંકોમાંથી કાપલિયો કાપી અને

ખીજી અનેક લખાણો અને અને કેટલાક ખીજીઓ પામ્યાંથી લખાવી
 આ પુસ્તક તૈયાર કર્યું આ પુસ્તકમાં જે કંઈ લેખો, ટપાલો, નોંધો,
 પ્રશ્નોત્તરીઓ વગેરે છે, તે બધા મુનિશ્રીના છે અને એના ઉત્તરો મે
 ‘વિશ્વવાત્સલ્ય’ (પાલિક), સાધકઅભ્યંગી, અમ્હારપોથી, સાધુતાની પગ-
 દરી, પ્રશ્નોત્તરી અને પ્રાચલિક, જગદગ્યાના પત્રો, આપણી ભૂલ કયા
 છે ?, આજ્ઞા ગદ્યચાત્રમ, યૌવન, ધાર્મિક દષ્ટિ અને સમાજવાદ,
 વૈતદષ્ટિએ ગીતાનિરૂપણ, દર્શનકલિકાસૂત્ર (નોંધ), આચાર્યગણસૂત્ર (નોંધ)
 ઉત્તરોપધ્યયન સૂત્ર(નોંધ) વગેરેમાંથી કર્યા છે અને દોહન કરીને એની
 વિષયબદ્ધ અથાજના મં મારી ગીતે કરી છે માનવજીવનને લગતા
 ‘જીએ ક્ષેત્રોના જુદા જુદા વિભાગ પાડ્યા છે અને દરેક ક્ષેત્રની રાજઆ-
 તમા અપાદ્ધાય નોંધ પણ આપી છે, જેથી વાચકને વિષયનો આખો
 ખ્યાલ આવી જાય ‘જીએ ક્ષેત્રોનું દર્શન વાચ્યા પછી સત્યાર્થી સાધકને
 લાગશે કે જીવનના આ બધા ક્ષેત્રોમાં સાધુતાનું દર્શન કંઈ ગીતે થઈ
 નાંકે ? સાધુતાને કેમ વિકસિત, પવિત્ર અને કાર્યોન્વિત કરી શકાય ?
 સાધુજીવનમાં ગદી વિશ્વના ઊગ્રમા ઊગ્ર પ્રશ્નોમાં ધર્મદ્વાર પ્રેરણા શી
 ગીતે આપી શકાય ? વાચક જેને કે પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં મુનિશ્રીની શૈલી
 સરળ, પરિમાર્જિત અને દાર્શનિકતાથી અયુક્ત છ અને તેઓ ઠેક-
 ઠેકાગે સાધુતાના ઉમેદવારો, સાધુવેરાને દીપાવનારા સાધુઓ અને
 સમાજઅપ્તાઓને એ જ હાર્દિક અપીલ કરતા નજરે ચડે છે, કે
 તેઓ સાપ્રત્યક્ષિકતાના વ્રાસંગેષક વાતાવરણથી મુક્ત થઈ, પાતાના
 વેશમાં ગહેવા છતા, પાતાની ઉચિત મૌલિકમર્યાદાઓનું પાલન કરતા
 કરતા, પાતાની મૂળભૂત જવાબદારી ઉપાડીને પાતાના ધ્યય (વિશ્વ-
 વાત્સલ્ય, એટલે ‘જગદાયના માથાપ બનવાના આધ્ય’) નુર્ધી કેમ પહોંચી
 નડે ? એટલા માટેજ પુસ્તકનું નામ ‘સાધુતાનું જીવનદર્શન’ રાખવામાં
 આવ્યું છે પુસ્તકમાં બતાવેલા ‘જીએ ક્ષેત્રના દર્શનો, આજ્ઞાના યુગે
 સાધુજીવન માટે પડ્દર્શન છે, એમ એક અર્થમાં જરૂર હલી શકાય

આજે નવયુગનો આમેઝ પ્રબળ સળવળાટ થઈ ગયો છે હવે

પ્રજા માટે અધ્યશક્તિનો પાઠ એક દિવસ પણ ચાલવાનો નથી ધર્મ, અર્થ, રાજકારણ, વિજ્ઞાન, સાહિત્ય, કળા, શિક્ષણ વગેરે દરેક વિષયને લોકો તરફની કસોટીએ કરીને જ સ્વીકારવાના. એટલે આ પુસ્તકમાં બધા ક્ષેત્રોના વિષયોની ગૂંથણી વૈજ્ઞાનિક અને તર્કશુદ્ધદષ્ટિએ કરવામાં આવી છે. આ લખાણની પાછળ મુનિશ્રીની વર્ગોની સાધના, તપસ્યા અને અનુભવ છે. એટલે એમ કહી શકાય કે આ પુસ્તક દરેક ધર્મના સાધકો માટે બહુ ઉપયોગી થશે. અહીં વાચકોને પણ થોડુંક વિનવું છું કે તેઓ આખું પુસ્તક વાંચ્યા, વિચાર્યા પછી જ પુસ્તક, લેખક અને સંપાદક વગેરે વિષે મત બાંધે. જે વાંચ્યા, વિચાર્યા પાંડલા મત બાંધી લેવાશે તો કા તો લાગણીવશ થવાશે, કા તો ઉતાવળથી અન્યાય થશે.

આ પુસ્તક બહાર પાડવામાં સૌથી વધુ આભાર તો હું પૂ. મુનિશ્રી સતબાલજી મહારાજનો અને મારા ગુરુબ્રાતા શ્રી કુમરસિંહજી મહારાજનો માન્યા વિના રહી શકતો નથી, જેમની સતત પ્રેરણા અને પુરુષાર્થથી પુસ્તકનું ઘણું કામ પત્યુ મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર અને લક્ષ્મી પુસ્તક ભંડારનો પણ પુસ્તક પ્રકાશનમાં ઓછો ફાળો નથી, અને તેમાં મુખ્યત્વે લક્ષ્મીચંદ્રભાઈ, ધનરાજજી કોઠારી, વાડીલાલ જમનાદાસ, નવલભાઈ શાહ વગેરે નામો અહીં ઉલ્લેખનીય છે. વિશ્વવાત્સલ્યના વ્યવસ્થાપક ભાઈશ્રી હરિપ્રસાદ આચાર્યે પ્રૂફસંશોધન વગેરેમાં મદદ ન કરી હોત તો આટલી ઝડપથી પુસ્તક બહાર ન પડત, એટલે તેમનો પ્રયત્ન પણ પ્રશસનીય છે જ.

છેવટે આ પુસ્તકની સંકલના અને સંપાદન કેવું થયું છે, એનો નિર્ણય વાચક ઉપર જ છોડું છું. આ પુસ્તક વાંચીને કોઈ પણ સાધક રચનાત્મક માર્ગે વળશે તો હું મારો પ્રયાસ સફળ થયો સમજીશ.

લક્ષ્મી-નિવાસ
શાન્તિનગર (અમદાવાદ)
તા ૧-૪-૫૭

—મુનિ નેમિચંદ્ર

જીવન અને જગતનો અનુબંધ અને અનુબંધકારો.

સામાન્ય રીતે જીવન અને જગત બન્ને એકબીજા સાથે સંકળાયેલા છે એટલે આ વિશ્વના પ્રવાહો બે રીતે નજરે પડે છે એક વિભાગ અષ્ટ રીતે અને બીજો વિભાગ અવ્યક્ત રીતે સૂક્ષ્મરૂપે તો આ બંનેમાં તાલબદ્ધતા ફેબાય છે, પરંતુ મ્યૂલરરૂપે વિસંગતતા અને એમુરુ સંગીત સંલગ્નાય છે આપણી આત્મચેતનામાં જો વિસંગતતા થાય તો બાહ્યચેતનામાં પણ એ જોવામાં આવે છે તેમજ બાહ્યચેતનાની વિસંગતતાનો આત્મચેતના ઉપર પડેલો પડ છે આ રીતે આત્મિક અને બાહ્ય એટલે કે વ્યક્ત અને અવ્યક્ત ચેતનામાં દ્વંદ્વ યાય છે અને એ બંનેની વિસંગતતામાંથી કલ્પ, પાપ્પડ, દલ જેવી અનિચ્છનીય વસ્તુઓ જન્મે છે આ અનાદિ અનંત સંસારમાં આ બધુંય રહેવાનું સારુય રહેવાનું અને નકારુય રહેવાનું ગીતામાં કહ્યું છે— ધ્રાષ્ટિણ વસ્તુ નકામી નથી ‘જ્ઞ જ્ઞાવતામહમ્’ કહીને ગીતાકારે દુર્ગુણોને લગવદ્વિભૂતિરૂપે વર્ણવ્યા છે એનો રહસ્યાર્થ એ છે કે જો ખરાબમાં ખરાબ વસ્તુમાંથી પણ સારો સંદેશ તારવી લેવામાં આવે તો એનો ખરાબ અંશ ટકી શકતો નથી દલ, અસત્ય વગેરે ત્યારે જ ટકે છે, જ્યારે એમને સત્યનું સીધું કે આડકતરું સમર્થન મળે છે કેર માત્ર એટલોજ છે કે તેની વ્યવસ્થિતિ (ગોઠવણ) ખરાબ જળવાઈ રહેવી જોઈએ એટલે જ મહાપુરુષોએ એક શ્લોકમાં એનો નિવેડો મૂક્યો છે —

‘અમત્રમક્ષર નાસ્તિ, નાસ્તિ મૂલમનૌષધમ્ ।

અયોગ્ય પુરુષો નાસ્તિ, યોજકસ્ત્ર ટુર્લભ ।’

એટલે કે, મત્રવિનાનો ધ્રાષ્ટિણ અત્ર નથી, ઓસડવિનાની ધ્રાષ્ટિ વનમ્પતિ નથી, ધ્રાષ્ટિણ પુરુષ અયોગ્ય નથી, માત્ર એ બધાની

ચોજના કરનાર પુરુષ જ દુર્લભ છે મનલગ્ન એ કે માનવી જગતનો સારી પેઠે વિચાર કરી, એને વ્યવસ્થિતરીતે ગોઠવવામા પોતાની સાધના કરે તો આ આખો સસાર જે અવ્યવસ્થિત, વિસંગત અથવા ગેનુરો દેખાય છે, તે પણ વ્યવસ્થિત, સંગત અને મુરીલો દેખાવા લાગે પ્રાણીઓમા મનુષ્ય ઉપર આ વાત વધારે લાગુ પડ છે, કેમકે ખીજ પ્રાણીઓ કરતા માણસની વિચારશક્તિ વધુ વિકસેલી હોય છે આ વાત જે સમજાઈ જાય તો આખું વિશ્વ વ્યવસ્થિત રહે અને માનવનો એની સાથે અનુબંધ રહે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર અને દુર્યોધન બંનેને એકજ ઠેકાણે મોકલવામા આવે છે, છતાં એકને કોઈ દુર્જન મળતો નથી, જ્યારે ખીજને કોઈ સજ્જન મળતો નથી એનો અર્થ એ નથી કે ત્યાં સજ્જન કે દુર્જન હતા જ નહીં, પરંતુ બંનેની દષ્ટિ અને વિચારમા ભિન્નતા હતી રામ શબ્દમાથી ‘રા-મ’ એવી જાતનો અર્થ પણ કાઢી શકાય, ‘મરા’ શબ્દ પણ એમાથી કાઢી શકાય આમ જ આ વિશ્વમાથી સારામા સારા તત્ત્વો પણ કાઢી શકાય, માત્ર જોઈએ છે એમાથી સારો સદેશ તારવી લેવાની આવડત અને પછી એને વ્યવસ્થિત કરવાની કળા એને જ જ્ઞાની પુરુષો કહે છે, જે જે વસ્તુ જ્યાં જ્યાં યોગ્ય છે, તેને ત્યાં ત્યાં યોગ્ય દેવી, એજ સમ્યગ્દષ્ટિ પુરુષોનું કર્તવ્ય છે

માણસ ખોરાક લે છે, તે સ્વચ્છ અને સુદર હોય છે, પણ હોજરીમા ગયા પછી, ઊલટી કરવામા આવે તો એ જ પદાર્થ માણસને માટે ખરાબ ગણવામા આવે છે, જ્યારે ખીજ કટલાક પ્રાણીઓને માટે તે રસિક ખાણું બની જાય છે આપણું મલમૂત્ર ધરતી માટે સુદ્ધ ખાતર બની જાય છે અને ફરી એમાથી સુદર કળો તૈયાર થાય છે આ રીતે એકજ વસ્તુમા મંગલકારી અને અમંગલકારી બંને તત્ત્વો દેખાય છે ચુડેલની એક બાજુ બેડાળ હોય છે, જ્યારે ખીજ બાજુ મનોહર હોય છે આ પૃથ્વી ઉપર ઝેર પણ છે, અમૃત પણ છે જે દષ્ટિ પવિત્ર થાય તો જેનાથી આપણે મોટું ફેરવીએ છીએ, તે જ

વસ્તુથી આપણે આકર્ષિત થઈ જઈએ ! મનસખંડ બધાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ તો એટલું પ્રકાશનું છે આ જગતની બધી વસ્તુઓ સાપેક્ષ છે આ થઈ વસ્તુઓને જનવાની દૃષ્ટિ જોયા પછી તેમને શી રીત યોજવી, ક્યા યોજવી, એ વિચારવાનું મહે છે

ધૈર્યદ્રવ્યે સત્ત્વ, રજઃ અને તમ એ ત્રણે ગુણોની આમ્યાવ-
શ્યાને પ્રકૃતિ કહે છે આનું પાત્ર છેલ્લું મહત્ત્વ એ છે, કે જગતમા
અંતઃકલ્પનતા પાસા પડેલ છે મુખ્યત્વે તો એ જ પાસા છે, એ એ
પાચામાથી જગતને ઉપયાગી બનાવી દેવું, પછી ડશુચ સાધવાનું મહેનું
નથી ભગવાન માણીને અને શુદ્ધ આ બધું જાડીને ગામાટે નીકળ્યા
હતા ? એટલે રીતે તો એમાંનું મન્ય તત્ત્વ એના કૃતા મજા થાત તો
વધારા પ્રતિષ્ઠા મળત, પાત્ર મળત મહેનું તો પાતાના રાજ્યથી બાહ્યતા
ઓ એમણે પાડ્યા ગણત, પણ ત્યાં તઓ વિશ્વતા બન્યા, ત્યાં
એમને ક્યાય પાડ્યા નહિ દેખાયા ! એમાંનું અતઃમા પ્રકૃતિ ડયુ તો
કોઈનાં વિદ્યાર્થી દુઃખન લાગ્યા બગ, પણ ખરી રીત જતા ત પણ
દુઃખન ન હતા, તેમને પણ થયાયોગ્ય લગાડી દે તો ક્યાય દુઃખન દેખાતા
નથી, કે મહેનું જ નથી આટલું મહત્ત્વનું કાર્ય જે ભમેગને માટે ન
થાય તો જગત બેમુરુ જ દેખાય

આજના યુગે ‘અનુબંધ’ શબ્દ બધા પાસા એટીઆથે કહી આપતો
હોવાથી મને એનો અનોડવાર વપરાય કરવાનું સહેજે મન થઈ જાય
છે અનુબંધ શબ્દમા હવન અંત જગત બનેને સાકળી બધી વસ્તુઓ
સારી પેકે સમાઈ જાય છે તેકે અનુબંધ શબ્દ જૈનોને નવો અને
આગમનો લાગે છે, કારણકે જૈનઆગમોમા કેઠેરે બંધ શબ્દથી
કરવાનું કહેલું છે છતાં જૈનતત્ત્વજ્ઞાનમા આવા અર્થમા ‘અનુપ્રેક્ષા’
શબ્દ જરૂર મળે એવો જ બીજો શબ્દ ‘અનુયોગ’ મળે જૈનઆ-
ગમોમાના એક આગમનું નામ પણ ‘અનુયોગદ્વાર’ મળી આવે છે
ગીતાના અઠારમા અધ્યાયમા કર્મ (પુરુષાર્થ) ક્યા ? એ બતાવવામા
‘અનુબંધ’ શબ્દ વપરાય છે મનસખંડ કે અનુબંધ વિચાર્યો વગર તર્યો

પુરુષાર્થ કુળો તેમાં અનર્થ રહેલો છે, એવું જોરથી લાં પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યું છે બાપુજીએ નવીનાલીમ અંગે અનુબંધ શબ્દ આપ્યો છે. તેમણે આ મતલબનું જણાવ્યું છે કે મારી શિક્ષણપદ્ધતિ જીવનના એક-એક અંગ સાથે જોડાયેલી છે આવું જોડાણ મુશ્કેલી માટે લાં અનુબંધ શબ્દ વપરાતો હોય છે કાઈ પ્રકારે કે ‘અનુબંધ’ને ઠેકાણે ‘અનુપ્રેક્ષા’ લગાડાય તો ચાલે ? જવાબ ‘ના’મા છે તે એટલા માટે કે અનુપ્રેક્ષાથી ચિંતનનો ભાવ નીકળે છે, કર્તવ્યનો ભાવ નીકળતો નથી ‘અનુયાગ’નો અર્થ જોડાણ નીકળે છે ખરો, પણ વિવેકપૂર્વકનું, વ્યવસ્થિતિ-પૂર્વકનું જોડાણ એવો અર્થ નીકળતો નથી. મારે તો એથી પણ વિશેષ અર્થવાળો શબ્દ જોઈએ છે, જે જીવન અને જગત બંને ઠેકાણે લાગુ પડી શકે. એટલે ‘આત્માડનુકૂળો અથવા ધ્યેયાનુકૂલો યઃ સમ્બન્ધ સોડનુબન્ધ’ એ વ્યાખ્યા પણ મારે લેવી છે અને બગડી ગયેલા વિશ્વના પ્રબંધ (તત્ત્વ) ને દૂર કરી તેને ઠેકાણે સુધારી નાખેલો પ્રબંધ બનાવે એવી પણ વ્યાખ્યા ‘અવ્યવસ્થિતા વિશ્વવન્ધા (પ્રબન્ધા.) વ્યવસ્થાનુકૂલા. ક્રિયન્તે ચેનાડસૌ અનુબન્ધ’ કરવાની છે એટલે જેમ માત્ર ‘બંધ’ શબ્દથી કે માત્ર ‘પ્રબંધ’ શબ્દથી નહીં ચાલે તેમ કેવળ ‘સબંધ’ શબ્દથી પણ નહીં ચાલી શકે કારણ કે, અનુબંધ આત્માને ઊંચો ચઢાવે છે, બ્યારે સબંધ આત્માને ઊંચો ચઢાવે, એ નક્કી નથી અનુબંધનો પાયો સિદ્ધાંત હોય છે અને એનું પ્રેરકબળ ચૈતન્ય હોય છે, આથી ડગલે ને પગલે અનેક પ્રશ્નો આવે છે તેમા પૂરેપૂરી કાળજી રાખવાની હોય છે એટલે બંધ, પ્રબંધ અને સબંધને વટાવીને અનુબંધનો સાધક આગળ ને આગળ વિશ્વભણી દોડ્યો જાય છે

વ્યક્તિગતજીવનમા માનવી સર્વ ને જાણી લે તેવો માણસ સર્વજ્ઞ જરૂર કહેવાય, પણ વિશિષ્ટસર્વજ્ઞ અથવા વિશ્વવત્સલસર્વજ્ઞ ન કહી શકાય આથી જ જૈનતત્ત્વજ્ઞાનમા અરિહંત દેવોને પ્રથમ નમસ્કારપાત્ર ગણ્યા છે મહાવીર તે પૈકીના એક હતા તેમણે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પહેલા અંગત સાધનામા વધુ ‘ધ્યાન’ આપેલું પણ

ધ્યનજ્ઞાન મેળવ્યા પછી તો વિશ્વસમાજની સાધનાના જ તેઓ ઠેક પાતાના દેહાત્તરંગી ચતન એકાગ્ર રૂપા કર્યા હતા અને આખી ત્રમાણુ અધ્યાત્મે તેઓએ ઊવન અને જગતનો અનુબંધ કરવા માટે ચ્યાપી હતી.

સખધા રૂપતા અનુબંધમા ઘણી વિશેષતા છે, એના માટે શ્રેયઃક દેહાત્તરંગી વર્તે — એક બાબુથી ગમાયાનુમા ગમ કહે છે — ‘નુનુ જનનિ ! નુન માર્ત બહાગી, જે પિતુ માતુ આવનુઅનુરાગી’ અર્થે દેહથી માતાએ દગચ મહાગત પામે માગેલા વચનથી અથવા તો દગચમહાગતએ આપલા વચનથી ગમ વનમા જાય છે આટી વડીલાના અબંધ બગચ જળવાય છે, પાનુ ત્યાં નુમતસાગથી જેને ગમને અથવા છવટ મીતાને પાનુ પાછા કેવી લાવવાની આજા દગચ કંવડાં છે, ત્યાં નથી તો ગમ આવતા, નથી તા મીતાશ આવતા. ‘માર્ત કાલે કે એ તો દગચજીવ એમ કહ્યું હતું, કંઈએ કયા કહ્યું હતું / તો ત્યાં ભગતસાથે દડકવનમા ખુદ કેટલી પણ જઈને ગમને પાછા કરવા વિનવે છે, હતા ગમ પાછા કરતા નથી, અગ ! ‘ધર્મનો કાઈ બાંધ હાય તો ખુદ ગુરુ વગિજી પાનુ ત્યા સાથે જ જઈને પાછા કરવાનું કહેવા જાય છે, તોય ગમ પાછા કરતા નથી મુ ગમ હાગ્યાની જે અવિનથી જે ગુરુ અને વડીલાના આદેશનો ભગ કરતાં છે ના, આટી જ સમજવા જેવું છે ત્યાં ગમ વનમા નોકળ્યા ત્યાં તો માત્ર તેમની સામે માતુપિતુઆજા હતી અને તેઓ માત્ર અયોધ્યાના હતા, પાનુ જેવો ઘચરાર પગ મર્યા પછી તો ગુરુ, પ્રજા એ સૌની તે આજા બની ચૂકી અને અયોધ્યા-ગચર પગ મરતા વેત જ તે આજા ગરુ અને ક્રમેક્રમે પશુપત્ની જાડયાન એમ અનેક જ્યળ્યાપી બની ગઈ એટલે સખધમા પાતાના ગાગતા લોકો સાથે વચન પાળવાનું હોય છે, ત્યાં અનુબંધમા વિશ્વમા બધા પ્રાણીઓની સાથે વચન પાળવાનું હોય જે એટલે જ રામ દગચના પ્રાણત્યાગ પછી પણ અયોધ્યા

પુરુષાર્થ કર્મો તેમા અનર્થ રહેલો છે, એવું જોરથી લા પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યું છે બાપુજીએ નવીનાલીમ અંગે અનુબંધ શબ્દ આપ્યો છે તેમણે આ મતલબનું જણાવ્યું છે કે મારી શિક્ષણપદ્ધતિ જીવનના એક-એક અંગ સાથે જોડાયેલી છે આવું જોડાણ સુચવવા માટે લાં અનુબંધ શબ્દ વપરાતો હોય છે કાઈ પૂછશે કે ‘અનુબંધ’ને ઠેકાણે ‘અનુપ્રેક્ષા’ લગાડાય તો ચાલે? જવાબ ‘ના’મા છે તે એટલા માટે કે અનુપ્રેક્ષાથી ચિંતનનો ભાવ નીકળે છે, કર્તવ્યનો ભાવ નીકળતો નથી ‘અનુબંધ’નો અર્થ જોડાણ નીકળે છે ખરો, પણ વિવેકપૂર્વકનું, વ્યવસ્થિતિ-પૂર્વકનું જોડાણ એવો અર્થ નીકળતો નથી. મારે તો એથી પણ વિશેષ અર્થવાળો શબ્દ જોઈએ છે, જે જીવન અને જગત બંને ઠેકાણે લાગુ પડી શકે. એટલે ‘આત્માડનુકૂળો અથવા ધ્યેયાનુકૂલો યઃ સમ્બન્ધ સોડનુબન્ધ’ એ બ્યાખ્યા પણ મારે લેવી છે અને યગડી ગયેલા વિશ્વના પ્રબંધ (તત્ત્વ) ને દૂર કરી તેને ઠેકાણે સુધારી નાખેલો પ્રબંધ બનાવે એવી પણ બ્યાખ્યા ‘અવ્યવસ્થિતા વિશ્વબન્ધા (પ્રબન્ધા.) વ્યવસ્થાનુકૂલા. ક્રિયન્તે યેનાડસૌ અનુબન્ધ’ કરવાની છે એટલે જેમ માત્ર ‘બંધ’ શબ્દથી કે માત્ર ‘પ્રબંધ’ શબ્દથી નહીં ચાલે તેમ કેવળ ‘સબંધ’ શબ્દથી પણ નહીં ચાલી શકે કારણ કે, અનુબંધ આત્માને ઊંચો ચઢાવે છે, જ્યારે સબંધ આત્માને ઊંચો ચઢાવે, એ નક્કી નથી અનુબંધનો પાયો સિદ્ધાંત હોય છે અને એનું પ્રેરકબળ ચૈતન્ય હોય છે, આથી ડગલે ને પગલે અનેક પ્રશ્નો આવે છે તેમા પૂરેપૂરી કાળજી રાખવાની હોય છે એટલે બંધ, પ્રબંધ અને સબંધને વટાવીને અનુબંધનો સાધક આગળ ને આગળ વિશ્વભણી દોડ્યો જાય છે

વ્યક્તિગતજીવનમા માનવી સર્વ ને જાણી લે તેવો માણસ સર્વજ્ઞ જરૂર કહેવાય, પણ વિશિષ્ટસર્વજ્ઞ અથવા વિશ્વવત્સલસર્વજ્ઞ ન કહી શકાય આથી જ જૈનતત્ત્વજ્ઞાનમા અરિહંત દેવોને પ્રથમ નમસ્કારપાત્ર ગણ્યા છે મહાવીર તે પૈકીના એક હતા તેમણે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પહેલા અગત સાધનામા વધુ ધ્યાન આપેલું પણ

‘શ્રવણજ્ઞાન મેળવ્યા પછી તો વિશ્વસમાજની સાધનામા જ તેઓ ઠેક પાતાના દેહાત્સંગી સતત એકાગ્ર રહ્યા કર્યા હતા અને આખી શ્રમણ અન્યાતે તેઓએ જીવન અને જગતનો અનુબંધ કરવા માટે ન્યાપી હતી.

સખંધા કરતા અનુબંધમા વણી વિગેષતા છે, એના માટે શ્રેયઃક દેહાત્સંગી વર્તે એ—એક બાબુવી રામાયણમા રામ કહે છે— ‘નુતુ જતતિ! નુત માર્છ અભાગી, જે પિતુ માતુ આયનુઅનુરાગી’ અને ‘દેશી માતાએ દગરય મહારાજ પામે માગેલા વચનથી અચવા તો દગરયમહારાજએ આપેલા વચનથી ગમ વનમા જાય છે અહીં વડીનોતો સખંધ અગમ્ય જળવાય છે, પાણી ત્યાં મુમતસાગથી જેડે ગમતે અચવા જીવત મીતાને પાણી પાછા ફેરવી લાવવાની આજ્ઞા દશરથ કહેવાય છે, ત્યાં નથી તો ગમ આવતા, નથી તો મીતાજી આવતા ‘માર્છ કહેશે કે એ તો દશરથજીએ એમ કહ્યું હતું, દેશીએ કયા કહ્યું હતું? તો ત્યાં ભરતસાથ દડવનમા ખુદ દેશી પણ જઈને ગમતે પાછા કરવા વિનંતે છે, જના ગમ પાછા કરતા નથી, અરે! ‘ધર્મનો કાઈ બાંધ હોય તો ખુદ ગુરુ વસિષ્ઠજી પાણી ત્યા સાથે જ જઈને પાછા કરવાનું કહેવા જાય છે, તોય ગમ પાછા કરતા નથી. મુ ગમ દેહાત્સંગી છે? અવિનથી છે? ગુરુ અને વડીલાના આદેશનો ભંગ કરનાર છે? ના, અહીં જ સમજવા જેવું છે ત્યાં રામ વનમા નીકળ્યા ત્યાં તો માત્ર તેમની સામે માતુપિતુઆજ્ઞા હતી અને તેઓ માત્ર અયોધ્યાના હતા, પણ તેવો વચ્ચેના પગ મૂક્યા પછી તો ગુરુ, પ્રજા એ સૌની તે આજ્ઞા બની ચૂકી અને અયોધ્યા-અંતર પગ મૂકતા વેત જ તે આજ્ઞા ગૂંદ અને ક્રમેક્રમે પશુપત્ની ઝાડપાન એમ અનેક ન્યયન્યાપી બની ગઈ એટલે સખંધમા પાતાના ગાળાના લોભે આથે વચન પાળવાનું હોય છે, ત્યાં અનુબંધમા વિશ્વમા બંધા પ્રાણીઓની સાથે વચન પાળવાનું હોય છે એટલે જ ગમ દગરયના પ્રાણત્યાગ પછી પણ અયોધ્યા

ભણી જતા નથી, કારણ કે ચૌદ વર્ષ લગી વનમાં રહેવાનો વિશ્વ-
 સંકલ્પ હતો જે રામ આવેા વિશ્વ-સંકલ્પ કરીને પાછા ફરત તો
 દુનિયામાં સંકલ્પ કરીને તોડવાની પ્રણાલી પડત એટલામાટે એક
 વખત આપેલુ વચન કેડ્યી અને દશરથની પુનરાજ્ઞા હોવા છતા પણ
 પ્રાણપ્રતિષ્ઠાના ભોગે પાળવુ જ જોઈએ, એમ ધારીને રામ સખધીઓ
 કરતાં અનુબધીઓને વધારે મહત્ત્વ આપે છે આથી સહેજે સમજાશે
 કે માતાપિતા કે ગુરુની આજ્ઞાથી આગળ જનારને માટે વિશ્વને, ગુરુ
 માની પોતાના સિદ્ધાંત અથવા સત્યમાં વધુમાં વધુ સાવધ રહીને
 ચાલવાનુ હોય છે સખધો કરતા અનુબધોની વિશેષતા ખતાવવા માટે
 જૈનસૂત્રોમાં માળાપની આજ્ઞા કરતા ગુરુની આજ્ઞાને અને-છેવટે ગુરુની
 આજ્ઞા કરતા ય 'સચ્ચરસ આણુએ' એટલે સત્યની આજ્ઞામાં
 ચાલવાની વાત કહી છે ધર્મરુચિ અણુગારને તેમના ગુરુ ધર્મધોષ
 મુનિએ સ્પષ્ટ આજ્ઞા આપી કે, 'આ કડવા તુખડાનુ શાક નાખી
 આવડ' જે ગુરુના મનમાં તે પોતે ખાઈ જાય તો ઠીક, એવુ હોત
 તો પછી પરંવવા (નાખવા) માટે મોકલતજ કેમ ? છતા ધર્મરુચિ
 મુનિએ કીડીમકોડીઓ મરે તેના કરતા પોતે સ્વેચ્છાએ સિદ્ધાંત ખાતર
 પ્રાણ તજે તે વધુ સારુ ગણ્યુ ત્યા ગુરુની આજ્ઞાનો લોપ નહોતો
 થયો, બિલટી ગુરુની આજ્ઞા દીપી બિડી માટે જ જૈનશાસ્ત્રોમાં ધર્મરુચિ
 અણુગારને ભવ્યાન્નલિ અપાઈ છે જે મરુદેવી માતા પુત્રના મોહ
 સખધને લીધે ઋષભદેવની દીઝા વખતે રોયા હતા તે જ ઋષભદેવને
 જોઈને એકદા તેમને વિશ્વની સાથે અનુબધ જોડવાની અનુપ્રેક્ષા
 થઈને પુત્રમોહ તૂટે છે અને કેવળજ્ઞાન સાપડે છે જે રામ પિતાના
 મૃત્યુ વખતે શ્રાદ્ધ કરવા જતા નથી તે જ રામ પોતે જટાયુપખીને
 તર્પણ આપે છે । રુ દશરથ કરતા જટાયુ વિશેષ સખધી હતા ?
 એક રીતે હતા જ, કારણ કે દશરથ રાજા તો પુત્ર વિરહે મૃત્યુ પામે
 છે, જ્યારે જટાયુ તો અન્યાયનો પ્રતીકાર કરતા કરતા મૃત્યુ પામે છે.
 આમ જટાયુના તર્પણમાં દશરથનુ તર્પણ આવી જ જાય છે ખીજી

બાબુ, ત્યારે લક્ષ્મણ ગમના હિતમાં, ભગતને સગવડ લગકર લઈ ગમને મળવા આવતા જોઈ, તે પ્રત્યે નડા કંઈ છે, ત્યારે ગમ લક્ષ્મણને વિચારે હપ્પા આપ છે અને ભગતને આર્થિકતા આપે છે રામની સાથે સતત મેવામાં ગંદનાર અને પત્ની અને માતાને ય ભૂવનાર લક્ષ્મણ વધારે ૧ ભગત વધારે ૨ ગમ જો માત્ર દેલ અને નહુડના અબધીઓનો જ વિચાર કરત તો લક્ષ્મણને વિશેષ માનવ. પણ ગમનો અબધ અગાવલાસા પગનો જ નહોતો, તેઓ તો માનવ-અમાજની ય આગળ, અમય વિશ્વસમણિ લગી પૂગી ગયા હતા એવી નીતાના વિગલમાં પશુપત્ની કે વનસ્પતિનિષ્ઠિતે ગમ ત્યાં હપ્પા આપતા હતા, ત્યાં લક્ષ્મણને એ ગાડપણ લાગતુ હતુ, પણ એ ગાડપણ નહોતુ એની પાછળ વિશ્વવ્યાપી અને પંગત છતા જગતનો મધ્ય સિદ્ધાંત હતો

અનુબંધકારની એક વિશેષતા એ હોય છે કે તે દુઃખનો માત્ર દુઃખનજ જોતા નથી, મિત્રને માત્ર મિત્ર જોતા નથી દુઃખનમાં દુઃખન ગળાતા લોકો ઉપર વિશ્વાસ કરે છે વિભીષણ સાથે ગોઠી કરતા પોલેસા મુઝીવ વગેરે એ રાકા મડી પણ ગમે ક્યુ-ન્યાએ તે ચાલી ચલાવીને આવ્યો છે, તો માત્ર શકાય ન જોવાય હા, એ ગવણના અનુબંધાનમાં આવ્યો હોત તો જુદી વાત હતી અત્યાએ તો તે કહે છે ‘હુ ગવણને છોડીને આવ્યો છું’ તો આપણે એને અપનાવી લેવો જ જોઈએ ભગવાનમણીએ તો તેમનો વિશેષ કરનાર પ્રાક્ષણોની સાથે પણ સત્ય અમજવીને અનુબંધ જોડ્યો હતો લલિયો માટ તો તેમની ગત્યત્યાગ અથવા તો કમમાં કમ વ્યક્તિગતમાલિકીત્યાગની પ્રેરણા હતી જ પણ હરિદ્રશી અને મૈતાર્ય જેવા અને અર્જુન જેવા કનિષ્ઠમાં કનિષ્ઠ ગણાતા, અમાજમાં વૃણિત પુરુષોને પોતાના સવમાં તેમણે લીધા હતા અદન્યાસા જેવી તરછોડાયેલી સ્ત્રીને પણ જીવિસહજગ સાધ્વી-ઓની અત્રત્ર નિગજત્રા બનાવી દેવામાં આવે છે, આવું શા માટે બન્યું હતો? સ્ત્રીઓ ન્યાએ પશુઓની પેઠે છડ્યોડ વેચાય છે ત્યારે

આધુઓ સામે 'હકાય (વિશ્વતા સમન્ત પ્રાણીઓ)ના પિયર'નો આદર્શ છે. મોહસબ્બ છોડી વત્સલસબ્બ-અનુબ્બ બાંધવાની વાત છે. આ બધું સંદેહેરૂં બતાવે છે કે સાધુવર્ગને માથે ખીજન કાઠ પણ વર્ગ ડગ્ગતા આગે વધુ જવાબદારી ગણેલા છે. તેઓ વ્યક્તિ, માનવસમાજ અને પ્રાણીમૃદિ લગી પોતાનો સબ્બ વિન્તારે તથા નવી સમાજગ્યતામા સમાજ, અર્થ, ધર્મ, ગજકારણ વગેરે સર્વક્ષત્ર ધર્મ માર્ગદર્શક બને તે બતાવવા અને જૂના મૂલ્યોને મ્યાને નવા મૂલ્યો મ્યાપવા માટે જેમ ધર્યાં છોડ્યા તેમ અપ્રધાયમોહ છોડીને પ્રતિષ્ઠા, પ્રાણ અને પાચીપાના પાતંગની મિલકત છોડ્યા તત્પર બને, તો જ તેઓ આજના યુગે અનુબ્બકાર તરીકેનું શિરદ આર્યક કરી શકશે.

કાઠ કરે છે ૪ આ દેગમા મહાવીર, બુદ્ધ, ગમ અને કૃષ્ણ આગ મહાપુરુષો યથા, વિશ્વમા પણ ઈશુ, મહામદ તથા જગ્યુન્નર જેવા પુરુષો યથા, છેલ્લે છેલ્લે વિશ્વવદ્ધ ગાંધીજી પણ યથા, પરંતુ જગત તો તેનું તે જ રહ્યું, જગતમા કાઠ કેન્કાર તો થયો નહીં, હું આમા અમત યતો નથી હું તો એમ માનું છું ૫ જગતમા મુગ પણ ગહેવાના અને અનુગે પણ ગહેવાના, સારી અને નકારી બને ચીતે આ જગતમા ગહી છે અને ગહેવાની છે, જતા ત્યાગે અવ્યવસ્થા આપી નય છે, ત્યાગે મુવ્યવસ્થા સંદેહેરૂં મ્યપાઈ જાય છે શુદ્ધીક વખત અવ્યવસ્થા પણ મ્યાભાવિક હોય છે. આપણે ગજેરોજ મકાનની સકાઈ કરીએ છીએ, જતા કચરો તો આવવાના, પણ આપણે કરીચી વાળીએ છીએ એટલે મકાન અવ્યવસ્થિત દેખાતું નથી એમજ મૂલ્યો હમેશા પલટાયા કરે છે, આવી વિગિદ્ધ વ્યક્તિઓના પ્રભાવ અને કાર્યને કારણે અમર્યાને મ્યાને પાગ મૂલ્યો આવી જાય છે, એટલે મુવ્યવસ્થા આવી નય છે પણ આવી વ્યવસ્થા ટકાવનાર કાઠ બુદ્ધિગાળી અનુબ્બકારજ હાઈ નક ગમાયણમા આપણે જોઈએ છીએ ૬ ગવણ ત્યાગે સરમુખત્યારીપદે આવે છે ત્યાગે લકા ખીજ જ કંપ દેખાય છે, તે જ લકા ઉપર મનામ્યાને ત્યાગે વિભીપણ આવે છે ત્યાગે તે તદન

બદલી જાય છે લકા તો તેની તેજ હતી, પણ એક વ્યક્તિત્વ મોટું ન્યાય-નીતિની તરફ અથવા રામની તરફ હતું, જ્યારે બીજી વ્યક્તિત્વ મોટું હતું અસહાયાર, અનીતિ, અભ્યાસ તરફ, એટલું જ અતર અનુબંધકાર અને અનુબંધ બગાડનાર વચ્ચે છે અનુબંધ બગડ્યો છે એનો અર્થ એટલો જ કે અપ્રતિષ્ઠાલાયક અથવા દુર્ગુણી તત્ત્વો પ્રતિષ્ઠા પામી ગયા છે જ્યારે સદ્ગુણોની અથવા પ્રતિષ્ઠાલાયક તત્ત્વોની પ્રતિષ્ઠા છીનવી લઈ દુર્ગુણોની પ્રતિષ્ઠા સ્થપાઈ જાય છે, ત્યારે અનુબંધ બગડ છે લકાનો અનુબંધ બગડી ગયો હતો, તેને રામચંદ્રજીએ મુધાર્યો હતો જ્યારે વિશ્વમાં શસ્ત્ર સિવાય કાંઈ નહોતું શસ્ત્ર-પૂજા ચોમેર ચાલતી હતી, હિટલર, મુસોલિની અને ટોજોની બોલબાલા હતી, તે વખતે ગાંધીજીએ ભારત દ્વારા વિશ્વને અહિંસાનો ચમત્કાર બતાવી આપ્યો, તે શું બતાવે છે ? અરે ! આજે પણ જુઓ ને ! શાંતિ માટે પડિત જવાહરલાલ ભારતપ્રતિનિધિ તરીકે ત્રીજા વિશ્વ-યુદ્ધને ખાળી જ રહ્યા છે ને ! યુરોપ, અમેરિકા અને આસ્ટ્રેલિયામાં શું શાંતિવાદી લોકો નથી ? ધણીવાર તો દેખાય છે કે સમગ્ર પ્રજાની પ્રજા શાંતિ વાચે છે, પણ તે ખડામાં પ્રતિષ્ઠાપાત્ર કાણ છે ? રાજ્યના નેતાઓ કાણ કાણ છે ? આ ફરક નાનોસૂનો નથી અને એમાંથી જ જગતમાં વ્યવસ્થાપૂર્વક કે વિવેકપૂર્વકનો પ્રબંધ કયા છે, તે તરત જણાઈ આવે છે ભારતમાં આવું અને બીજે આવું કેમ નહીં ? અહીંની પ્રજાના ખમીરમાં રામ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ અને મહાવીર વ્યાપી રહેલા છે હા, એ પ્રજા ઉપર પણ કચરો જરૂર આવી જાય છે અને તેથી જ તો ધન, સત્તા અને યત્રનો (અપ્રતિષ્ઠાલાયક તત્ત્વોનો) કચરો આવી ગયેલો આજે સ્પષ્ટ જણાય છે છતાં મારું કહેવાનું એ છે કે એ કચરો દૂર થઈ શકે એવો છે સાચા અનુબંધનો પ્રયત્ન ઝટ થવો જોઈએ પ્રતિષ્ઠાચોગ્ય જે વર્ગો દબાઈ ગયા છે, અપ્રતિષ્ઠિત થઈ ગયા છે, તે વર્ગોને જલદી પ્રતિષ્ઠિત બનાવવા જોઈએ અને જે અપ્રતિષ્ઠિત તત્ત્વો પ્રતિષ્ઠા પામી ગયાં છે તેમને અપ્રતિષ્ઠિત બનાવવા જોઈએ

લોભ લાલચની પ્રતિષ્ઠા યતી હોય ત્યાં ત્યાગની પ્રતિષ્ઠા કરવી જોઈએ, અન્યાય છૂતનો હોય ત્યાં ન્યાયને છૂતાડવો જોઈએ આને જ હુ મારી પરિભાષામાં કહું છું કે જગડલા અનુજીવને મુધારી લેવો જોઈએ જો તે ન મુધારાય તો તેમાંથી ખોટા મૂલ્યોને વિશ્વપ્રતિષ્ઠા મળતી જાય છે, સાચા મૂલ્યોની સામે અનરાયો વિલા થાય છે અને પરિણામે સાચા મૂલ્યોની વિશ્વપ્રતિષ્ઠા મોળી પડતી જાય છે, આ કામ જો કપાટાખંધ નહીં યાય તો રામયુગે જે ન થયું તે આજે પણ નહીં અને યોગ્ય ઠેકાણે યોગ્યની જોડગીનું આ ભગીચ્છ કામ જો સાધુ સન્યાસીઓ, સતો, ભકતો ઉપાડી લે અને એમણે તે ઉપાડવું જ જોઈએ, નો મોટું કામ યઈ રાકે યોગ્યને ઠેકાણે અયોગ્યનું જોડાણ થવાથી આખા વિશ્વમાં યુદ્ધ, કલહ અથવા અયગમણ યાય છે, જગતમાં ત્રાહિ ત્રાહિ મચી જાય છે

ગમાયણયુગમાં વનમાં વાલ્મીકિ, રાહુલીતસ્વો સામ વિશ્વામિત્ર અને ગન્ધર્વમાં શતાનન્દ તથા વસિષ્ઠ જેવા ગ્રેણીપાત્રો જન્મ હતા, પણ એ ખંધાઓનું વ્યવસ્થિત અનુસંધાન નહોતું, એટલે તો મહાભારતયુગમાં ભાઈ-ભાઈ વચ્ચે મહાયુદ્ધ ભારતને જેવું પડ્યું, જો કે દ્રોણ, કૃપાચાર્ય અને ભીમ જેવા મુપાત્રો તે યુગે પણ હતા, પરંતુ ખોટા મૂલ્યોની પ્રતિષ્ઠામાં અને સમાજની અવ્યવસ્થામાં જ તેઓનો ઉપયોગ થઈ ગયો આ ઓછા દુ ખની વાત ન હતી ! યુદ્ધે અને મહાવીરે અહિં સાનો પ્રભાવ સામાન્ય લોકોનાં ડગવા પ્રયાસ કર્યો અગોક જેવા રાજવીઓ ગન્ધર્વન્યાસ માટે તૈયાર થયા, પરંતુ ગાંધીયુગે આખા દેશે જે અહિં-સહ પ્રયોગ કરી બતાવ્યા, તે ત્યાં નહોતું બન્યું આજે વિશ્વસહકારી પેઢે સાક યઈ ઝૂકી છે આખા ગણદુના ગણદો તૈયાર થતા જાય છે, પણ જો સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગો વિશ્વક્ષેત્રોમાં કાર્યસાધક રીતે ભાગ્ય નહીં આપે તો કોઈ આવેલું નાવ ડૂબી જવાનું છે આવીજ હુ કહું છું કે તમે એકલા કે અમુક વર્તુળ આટલું સમજીને આચરે, તેટલાથી નહીં પતે સમગ્ર વિશ્વના પ્રવાહોને એટીસાથે લઈને

વ્યવસ્થિત કરવા પડશે એમ વ્યક્તિઓ જરૂર નીકળશે પણ વ્યક્તિઓના સરવાળામાત્રથી કંઈ સમાજ બની શકતો નથી જેમ (૧) ને (૧) મળવાથી કંઈ અગિયાર થઈ શકતા નથી, અગિયાર કરવા માટે તો બન્ને એકઠાઓ પરસ્પર પૂરક અને સનાતન સાથી બનવા માટે ઘડાવું પડે છે, આથી હું બગડલા અનુબંધને સુધારવા માટે ક્રાંતિની શરૂઆત જેને કે એકથી થાય, એમ માનું છું, પણ એ ક્રાંતિને સમાજનિષ્ઠ બનાવવા માટે સસ્થાઓને જ મહત્ત્વ આપું છું કોંગ્રેસ જેવી આ દેશની નીતિની દૃષ્ટિએ જે મહાન સામુદાયિકતાકાનવાળી સસ્થા છે, તેવી આ દેશમા એકેય બીજી સસ્થા નથી અલબત્ત, સત્તા અને ધનના પ્રલોભનને કારણે ખરાબમા ખરાબ વ્યક્તિ પણ એજ સસ્થામા પેસી ગયેલી સાપડે છે । એજ રીતે હજારો વર્ષોથી ખેડાયેલી શ્રમજીવિઓ સસ્થામા સસ્થા તર્કિક સત્ત્વ રહ્યું નથી, પણ વ્યક્તિ તરીકે સર્વોચ્ચ ક્રાંતિ-પ્રણેતા વ્યક્તિ તેમાંથી જ મળશે, પણ તેવી વ્યક્તિને જે કોંગ્રેસ જેવી સસ્થાનો સક્રિય સાથ નહી હોય તો તે વ્યક્તિ નિષ્ફળ જ નીવડશે આ વાત હું જેમ સાધુ સન્યાસીઓને કહું છું તેમ રચનાત્મક કાર્યકરજૂથથી આધુનિક યુગના નવા બ્રાહ્મણોને પણ કહું છું કોંગ્રેસ સસ્થા ધ્વનિ તરીકે સંગઠિત સસ્થા છે પણ એને એક તરફથી આમસગરન (વૈષ્ણવદ્રશ્ય પ્રજા) તો અને બીજી તરફથી બ્રાહ્મણશ્રમજીવોનો વ્યવસ્થિત સાથ, હૂક અને સક્રિય પ્રેરણા જરૂરી છે એટલા માટે જ હું કોંગ્રેસ, નૈતિક આમસગરન, રચનાત્મક કાર્યકરો અને સાધુસતો એ ચારેય વર્ગોને સાકળીને વિશ્વપ્રત્યેની વાતો કરતો હોઉં છું ભારતમા અને એશિયામા સંસ્કૃતિની રીતે તો પ્રજાઓમા આ -બમીર પડેલું જ છે, પણ ધર્મની રીતે તેને ગોઠવવું પડશે બાપુ રાજકારણમા ધર્મને લઈ ગયા, હવે ધર્મ તરફ રાજકારણને ખેંચીને લાવવું પડશે, તે લોકો દ્વારા જ આવશે લોકોની પણ શુદ્ધિ ક્યાં વિના જૂની નેતાગીરી હટવાની નથી લોકોને શુદ્ધ અને સંગઠિત કરવાનું કામ કોણ કરશે ? એ આજનો અગત્યનો સવાલ છે ગીતામા ‘વર્માવિરુદ્ધો કામોડસ્મિ’ કહીને કામમા પણ

ભગવાન કહ્યા છે, એટલે અર્થઢાગણ, રાજઢરણ અને સમાજકામણ
ખીન શબ્દોમા, નૈતિકશક્તિ, દડશક્તિ અને લોકશક્તિ એ ત્રણેની
આગળ ધર્મને જોડી દેવાનો છે, જેથી વિશ્વના આ બધા ક્ષત્રોમા
ધર્મરૂપી-અર્ધિસાસત્યરૂપી ભગવાન લાની વિશ્વમા મુખ્યવસ્થા સ્થાપિત
કરી શકાય, તેમજ વ્યક્તિ, સમાજ અને સમષ્ટિરૂપ આખા વિશ્વના
વ્યક્ત અને અવ્યક્ત બળોનો અનુગ્રહ કરી શકાય

(નિયાળમા મુનિશ્રીએ આપેલા બે પ્રવચનો ઉપરથી)

સામાજિક ક્ષેત્રનું દર્શન

[સાધકજીવનનું વિશ્વના માનવસમાજ અને પ્રાણીસૃષ્ટિ સાથે શું સંબંધ છે ? સાધક જનસેવા કરવામાં પોતાની આત્મશુદ્ધિ કેમ જળવી શકે ? જનસેવાથી અર્હતપદ-ભગવત્પદ માણસ કઈ રીતે મેળવી શકે છે ? સમાજસેવા સાધુસંન્યાસીઓ અને રચનાત્મક કાર્યકરો, શ્રાવકો, ભક્તો કઈરીતે પોતાની મર્યાદામાં રહીને કરી શકે છે ? સમાજસેવામાં સૌથી પ્રથમ ગ્રામસેવા—ગ્રામધર્મનો પ્રચાર, કઈ રીતે, સાધુસંન્યાસીઓએ કય્વે જોઈએ ? પ્રારંભિક ગ્રામસેવા—ગ્રામમાં રચનાત્મક કામ શી રીતે કરવું જોઈએ ? સાધુ-તાની સાથે નવી સમાજરચનાનું કાર્ય સુસંગત છે કે કેમ ? ધર્મદૃષ્ટિએ સમાજ રચનામાં પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિનો સમન્વય કેમ થઈ શકે છે ? આ નવી અહિંસક સમાજરચનામાં સેવાપાત્ર ગામડું, નારીજાતિ અને પછાત ગણતા વર્ગો સૌથી પહેલાં સામાજિક લેવામાં આવ્યા છે ? તથા પૂજ્ય બાપુજીએ બતાવેલા ૧૯ રચનાત્મક કાર્યો જેમકે (૧) કૌમીએકતા, (૨) અસ્પૃશ્યતા નિવારણ, (૩) મધ (વ્યસન) નિષેધ (૪) બાદીપ્રચાર (૫) ગ્રામોદ્યોગ-પ્રોત્સાહન અને પ્રેરણા (૬) ગ્રામોમાં પ્રમાજન (સફાઈ)ની પ્રેરણા (૭) નર્મતાલીમ (શિક્ષણસંસ્કારકાય) (૮) પ્રૌઢશિક્ષણ (૯) મહિલાજાતિની ઉન્નતિ (૧૦) આરોગ્યતાલીમ (૧૧) રાષ્ટ્રભાષાપ્રચાર (૧૨) પ્રાતીયભાષાઓ (૧૩) આર્થિકસમાનતા માટે સહકારી પ્રવૃત્તિઓ, લવાઈપદ્ધતિ, વ ની પ્રેરણા (૧૪) કિસાનસંગઠન (૧૫) મન્દૂર સંગઠન (૧૬) આદિવાસી ઉત્થાનકાર્ય (૧૭) રોગીસેવા માટે સ્થાઓ (૧૮) વિદ્યાર્થીજીવન માટે પ્રેરણા (૧૯) ગોળતિસેવા, આ બધા કાર્યોમાં સાધુસમાજ તથા શ્રાવકસમાજ (રચનાત્મક કાર્યકર) ભાગ લઈ ગટે કે કેમ ? સાધુદીક્ષા લેનાર ઉપર સમાજસેવાની કેટલી જવાબદારી વધે છે ? વ. સામાજિકક્ષેત્રમાં સાધના વિષે સાધક માટે અનેક પ્રશ્નોની છણાવટ સારી પેઠે આ વિભાગમાં કરી છે —સ]

માનવકતુ જીવન વિદ્યેની સાથે સકળાયેલુ છે

મુનિસાધકતુ જીવન બાહ્ય દૃષ્ટિએ જનતા વ્યક્તિગત વિકાસ સાધવા પરતુ દેખાગે તો યે એ વ્યક્તિગત સાધના અતડી, અટ્ટસી કે સ્વાર્થી નથી હોતી, પરતુ ઉત્તર, વિવેકી અને પરમાર્થી હોય છે એવી એમા પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ દ્રાઢનિય અભિત ન હોય, એટલુ જ નહિ પણ એ સાધનામા પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષપાંગુ સૌના કલ્યાણનો ઉચ્ચતમ આદર્શ હોય છે અને હાંવા જ થત ડાગમ કે વ્યક્તિ અને વિશ્વનો ગાઠ અખંધ છે. વ્યક્તિનુ સદમ કે સ્થૂળ પ્રત્યેક આદેશન જગાગયના દુઝાળાની પેઠે ઠેકે ડિનાગ મુઢી કરી વળે. ૭

વ્યક્તિતા મુધાગ વિના વિશ્વનો મુધાગ નથી સ્વધ્યા વિના પરધ્યા નહય નથી. નયમ વિના ધ્યા કે વિશ્વખંધુત્વ પ્રાપ્ય નથી. ત્યાગ વિનાય વિષ્ણેત્ય આખ્ય નથી, સ્વાર્પણ વિવાય નિગમક્રિતની પ્રાપ્તિ નથી અને નિગમક્રત્તજાની પ્રાપ્તિ વિના આચુ મુખ કે સાચી શાન્તિ નથી.

—આચાર્યગમુત્ર પા ૪૬૪

વિદ્યેકે અમાજની ઉપેક્ષા કરનાથી ત્યાગીનો વિકાસ થતો નથી

પ્રાઈપાનુ સાધક કે જે વિશ્વનુ એક અંગ છે, તે પ્રમત્ત બની વિશ્વના બી ન પ્રાઈ પણ પ્રાણીને પીડીત પોતાનો વિકાસ ન સાધી નહ જે અખ પોતે વાગ્ગ ૭ તે બીજને પણ જંતઈએ છે બીજને દુખે પાતાનુ મુખ ન સાધી નહાય, આમા વ્યક્તિ અને સમાજનો આખેદ્દખ સખધ દેખાય છે. વ્યક્તિના વિકાસમા સમાજનુ પણ હિત ૭ જ, પછી તે પ્રત્યક્ષ હોય કે પરોક્ષ હોય. ડાગમ કે વ્યક્તિત્વની પરગટાશ મુઢી વ્યક્તિ અને વિશ્વનો સખધ ગ્રહે જ છે. આ વાતની —એટલે કે વિશ્વખંધુત્વભાવભર્યા અભિઆના હિડા સિદ્ધાંતની—ઉપેક્ષા કરીને દ્રાઈ ગદચ્ચ કે ત્યાગી સાધક પોતાનો વિકાસ ન સાધી શકે.

—આચાર્યગમુત્ર પા ૮૧

ખીજનું શ્રેય પહેલાં સાધીએ કે પોતાનું ?

(પ્ર) કેટલાક માણસો એમ કહે છે કે પ્રથમ તમે પોતે સિદ્ધ થાઓ, એટલે કે જાતે સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરો, ત્યારપછીજ તમને ખીજને માટે કામ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થશે ત્યારે વળી ખીજ કેટલાક એમ કહે છે કે અન્યના શ્રેય અર્થે કામ કરવાનો અધિકાર મનુષ્યને સારુ તો પ્રથમથીજ સ્વાભાવિકપણે નિર્માણ થયો છે ખીજના શ્રેય માટે કામ નહીં કરે તે મનુષ્ય પોતાનું શ્રેય શી રીતે સાધી શકશે ? તો એ એમા કઈ વિચારસરણી સાચી ? જો બંને વિચારધારા સાચી હોય તો એ પરસ્પર વિરોધી બંને વિચારધારાઓનો સુમેળ શી રીતે પાડી શકાય ?

(ઉ) પોતામા રહેલો આત્મા અને પ્રાણી માત્રમા રહેલો આત્મા એક છે જેમ માટી એક છે, પણ ઘંડા અને તાવડી બંનેના આધાર જુદા છે, તેમ દેહધારીઓમા ચેતના એક છે, શરીરો જ જુદાં જુદાં છે જૈનધર્મના ઠાણાગસૂત્રમા એવી જ ‘એગે આચા’ કહેવામા આવ્યું છે વેદો પણ ‘एक सत् विष्णु बहुधा वदन्ति’ એમ બોલે છે તીર્થંકર-ક્રોટિના જીવન્મુક્ત અને સમાજ સાથે તદ્દુપ બનેલા વીતરાગી આત્માઓની શાંતિની જાયા નજીકના વિશ્વ ઉપર પડ્યા વિના રહેતી નથી, તેનું કારણ આ છે તેઓનો પવિત્ર અને શક્તિશાળી જગૃત આત્મા આસપાસના જિજ્ઞાસુ જતા સુષુપ્ત એવા ચેતનાવાળા જીવોની ચેતના જગાડી શકે છે ખીજ રીતે પણ વિચારશે તો જણાશે કે જે સમાજમા સ્નેહ અને પ્રામાણિક વ્યવહાર સારો ચાલતો હશે તે સમાજમા અનિષ્ટો ભાગ્યે જ દેખાશે, આ ઉપરથી જુદા ભગવાને તો એ મતલબનું પણ કહ્યું હતું - ‘જ્યા લગી સસારના જીવો નરકમા હોય ત્યા લગી નિર્વાણ મારે માટે સામે ચાલીને આવે તો પણ હું તેને નહીં સ્વીકારું’ આનો ખરો અર્થ એ છે અમુક હદ સુધી માનવ-સમાજ જોયો ન હોય ત્યાં સુધી નિર્વાણનો કોઈ એકાદ વ્યક્તિ માટે

અંસવ જ નથી આપી જ કિયે જવા મયનારી દેવ વિગ્ધ વિમુક્તિને
 ખેતાના પણ સાચા ક્રેય માટે ખીજાઓને કિયે કિણવાનો પુરુષાર્થ
 ટીકા વિના છૂટેલા નથી કોઈ એ પુરુષાર્થ પ્રત્યક્ષ હો છે, તે કોઈએ
 પુરુષાર્થ પગલ દો છે જેઓ માત્ર એકલોગા થઈ કેમ કરવા મથે
 છે તેઓ હા તે સાચા પંથ મૂલ્યવાર્થી પાછા પડે છે અંતે હા તે
 કોઈએ આગળ જઈને આ પદ્મ-વરણ પામી જાય છે આથી “ગેનાતુ
 ક્રેય સાચા વિના પડકેય નહીં આપી મુકા” એમ કોઈ દોડે તે
 સમજાવું કે તે આજે સંસારાતુ પગલકેય આવવા મથે છે અંતે
 ગામીથી પ્રત્યક્ષકેય પશુ સાધવાના છે આ માર્ગે આજીવ
 સંભાળીનાર્થ હોવાય છે જેઓ હોડે છે — સંસારાતુ કેમ સાચા
 વિના અકેય નહીં મુકાય, તેઓ આજીવગુરુગ્યામીમાર્ગે
 પસંદ કરનાર છે આ માર્ગે વાતે જેઓ સાચે માર્ગે છે, અથવા
 સાચે માર્ગે જગતી આકાશ નેમ છે, તેમની વાતે છે, તેઓ
 વામનાઓ કાલકાઓ અંતે મિથ્યાગુનાતે વગ થઈ નેમ છે તેઓ
 તે માર્ગમાર્ગ જ ચૂરી ગયા છે, એટલે એમની વાતોને કોઈ અર્થ
 નથી, એમ સમજાવું

—વિશ્વકાવ્ય ‘પ્રદોષ’, ૧ ૧-૨-૪

વ્યક્તિમોક્ષની સમપ્રિતે થતી અસર

‘જે ખાય તેની ભૂખ મટે’ તે મ્યૂળઉદ્ધારણ જેમ સાચું છે તેમ
 બાળક ખાય અને ‘મા’ એના ભોજનનો આનંદ લૂટતી હોય, એવો
 હાર્દિક અનુભવ આપણે મ્યૂળવ્યવહારમાં પણ જોઈએ છીએ આબો
 વાવનાર ફળો માટે નથી થોભી રહેતો જ્યારે આમ્રકળો ખાનારા
 તેમના કે બીજાના બાળકો આપણે જોઈએ છીએ આથી શ્રી આનંદ
 ધનમહારાજની વાત સાચી છે — “ધડાઓની સખ્યા અનેક છે, પણ
 એમાં રહેલી માટી તો એક જ છે” આત્મતત્ત્વની દ્રષ્ટિએ આખા
 વિશ્વમા એકય સિવાય કંઈ દેખાતું નથી, શરીરો અને ભિન્નભિન્ન
 રુચિઓને કારણે વિવિધપણું અને અનેકપણું દેખાય છે, એટલું જ
 ગાંધીજીએ સમાજના મૂળભૂત સત્યો સાથે એકરૂપ બનીને આવી એકતા
 સદેહે પુરવાર કરી આપી હતી વિકાસના ઇચ્છુકોએ કડવું પોતાતું
 અને મીઠું બીજાનું, એ રીતે જીવતા શીખી લેવું જોઈએ મતલબ કે,
 ભૂલો પોતાના ઉપર ઓઢવી અને લાભો સમાજને ચરણે ધરવા જૈન
 તત્ત્વજ્ઞાનનું પણ આ જ સાધનારહસ્ય છે આથી તત્ત્વની જગતમા
 પ્રતિષ્ઠા વધે છે સમાજ અને વ્યક્તિ બંને ઊંચા આવે છે ‘કર્મમા
 તારો અધિકાર છે, ફળમા નહીં,’ એ ગીતાવચનનો ઉપર બતાવેલી
 જૈનદ્રષ્ટિ સાથે પૂરેપૂરો મેળ છે તમને ખ્યાલ છે ને કે જૈનાચાર્યોએ
 રાગદ્વેષજન્ય કષાયોથી (ક્રોધાદિથી) મુક્તિ મેળવવી તેને જ મોક્ષ
 માની લીધો છે વ્યક્તિમોક્ષની સાથે જ સમષ્ટિને મોક્ષની થતી
 અસરની વાત જૈનદર્શનમા ઠેર ઠેર મળે છે મહાવીરનો મોક્ષ થતાની
 સાથે જ ગૌતમને સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન થયું બુદ્ધિનિર્વાણને વખતે
 સસારની કેટલીય કલુષિતતાઓ દૂર થવા પામી ગાંધી રામમય બન્યા
 તો ગાંધીનિર્વાણે કેમવાદના પડળો દેશભરના ખખેરી નાખવામા ભાગે
 મદદ કરી આમ વ્યક્તિની અસર સમાજને અને સમાજની અમર
 વ્યક્તિને થતી જ હોય છે

વિદ્યત્વમાં વ્યક્તિત્વને સમર્પણ, એ જ ત્યાગીની સાધના

ત્યાગી સાધક આત્મવત અવતે તુએ એટલે કે ત્યાગીના માનસની ઉદાગ્રતા પાતુ દ્રાઈએ વ્યક્તિત્વને દેખ, નિરુદ્ધાર કે દુઃખ ન હાય એટલું જ નહિ, પરંતુ આ માગ્યી અધમ છે, પક્ષક છે, અસપગ્યી છે, એવી યે ભાવના ન હાય ત્યાગ એટલે એક નાનાની નિર્ઝગિનીતુ વિવ્રતા મહાઆગરમાં મળા જવું તે, પાતાના વ્યક્તિત્વનું વિવ્રતા વ્યક્તિત્વમાં સમર્પણ કરવું તે પણ અનિત્ય જગ્યા વિના અનિત્યનું સમર્પણ પાતુ ન અભવે ! એટલે પ્રથમ અનિત્ય વિદ્યે અને પછી સમર્પણ થાય વિવ્રત્વમાં અનિત્યને સમર્પી દેવાનો પુરુષાય એ જ ત્યાગીની સાધના છે તેમ નિર્ઝગિની આગરમાં મળા ગયા પછી પાતાની સ્થાવિષ્ટતાના ગચ્છગુણની ય અપાળતા કર છે, અને સ્વ અને પર એને ક્યુ એનું નથી, તેમ ત્યાગી સાધક પદાર્થો પ્રત્યની પાતાની માલિકી, મમત્વ, આત્મ સ્થાવિષ્ટો ત્યાગ કરી વિવ્રમાં અપાળુ કર છે, અને ત્યા એ સમગ્ર ચૈતન્યસ્વરૂપે એકતા અનુભવે છે અનિત્યે ભિન્નભિન્ન હોવા જતા આ સ્વ અને આ પર એવી તેની ભેદબુદ્ધિ વિરમી જાય છે હવે મહાઆગર જેમાં મહાવિવ્રમાં એક નાનું સગમુ આદેશન પાતુ તેને અભ્યાસ-અવેશ નથી, એટલે જ એ વિરોધ જગત ગદ છે વિવ્રની પ્રત્યેક જિયા માં તેના નુમેળા છે, એમ એ વેદે છે, એટલે જ તે મન, વાગ્ની અને કમયા સન્યતા પ્રયાગો કરી વિવ્રમાં મદ છે હવે તેને ધર્મ પાતુ ચટા વિવ્રયા ગુપ્ત ગભવાનું એનું નથી જે પિંડ છે તે જ શ્રદ્ધામાં છે, જે પાતામાં છે તેવું જ સરત્ત છે, એવો એને અરંગન અનુભવ થયા મોંડે છે આ અપગત અનુભવ એટલે અર્દિમાની પગદાણોના ચડત ચંતો અનુભવ.

—આચારંગમુચ પા ૮૬, ૯૦

સાધકની દૃષ્ટિ વિદ્યદૃષ્ટિ અને !

પરત્રાલીન સાર્થનનું સાધનાક્રમન માનસી ચાનાચગ્યા

બહુ દૂર ચુદ્ધર રહેલી નિર્સર્ગની કોઈ વહેતી કલ્પોલિની પાસે કિંવા ખીણમાં ખળખળ વહેતી ગિરિગર્ભાંગારની નિર્ઝરણીના મંજુલ ધ્વનિ પાસે વહેતું હોઈ જાગૃતિની ઉપેક્ષા વિકાસબાધક કદાચ જ નીવડતી અને એમ હોવાથી તે કાલે આ વિચારસરણી કે જેને તમો વૈજ્ઞાનિક વિચારસરણી કહો છો, તેની આવશ્યકતા જેટલી આજે છે, તેટલી નહતી.

પણ આજના સાધના-શ્રવનનો ઉછેર તો માનવીના મહાસમુદાય વચ્ચે રહીને મોટે ભાગે કરવાનો હોઈ એ વસ્તુને અતીવ આદર આપવો પડશે આથી (૧) અકાગી સાધનાથી ઉદ્ભવેલી માનવીસમુદાયની ઉપેક્ષાનો માન્યતાદોષ ટાળવાનું અને (૨) સબધોમાં રહી સબધો માટેના મહિનતત્ત્વોને દૂર કરી, સબધોને જિતવાનું આ બે ભગીરથ કાર્યો સાધકોને હાથે કરાવવા મૈયા ઈચ્છે છે

આથી તમારી સાધનાનું કેન્દ્ર પણ એટલું જ વિશાળ બની રહે છે માત્ર અમુક જાતિ, અમુક માન્યતા, અમુક રૂઢિ, અમુક નીતિ-અમુક સમાજ કે અમુક દેશ નહિ, તમારી સામે અક્ષાટ અને સભર ભરેલા વિશ્વમહાસાગરનું મહાકેન્દ્ર છે તમારી નીતિ વિશ્વનીતિ બનવી જોઈએ તમારો ધર્મ વિશ્વધર્મ હોવો ઘટે તમારી માન્યતા અનિયંત્રિત સ્વાયત્તતાના સુદૃઢ પાયા પર રચાયેલી હોવી જોઈએ તમારો સમાજ એટલે માત્ર સમસ્ત માનવજાતિ નહિ, બહુકે ગ્રાપક ચૈતન્ય અથવા પ્રકૃતિમૈયાનો સફળ પ્રાણીગણ હોવો જોઈએ...

—‘યૌવન’ પાના ૪૫-૪૭.

સમાજસુધારમાં જ સ્વસુધાર સમાયેલો છે !

(પ્ર) માનવી પોતાને ગમતી પ્રવૃત્તિ કરે છે. સત્ય તો સાપેક્ષ છે એટલે માનવીમાત્રની પ્રવૃત્તિમાં સાપેક્ષતાની દૃષ્ટિએ સચ્ચાઈ હોવાની જ તો પછી કોઈ વ્યક્તિને કે સમાજને સુધારવાનો ઠેકા લઈને કશું, એ કયા લગી બાજબી છે ?

(૭) એટલું ખરું કે કોઈ વ્યક્તિને, સમાજને, રાષ્ટ્રને કે અન્ય કોઈને 'હું જ મુધારું છું કે મેં જ મુધાર્યો છે,' એવું અભિમાન ચાહે તેવા સમર્થ પણ ન કરવું જોઈએ, પણ આપણે જે વિશ્વના પ્રાણી માત્ર માથે સકળાયેલા છીએ, એ નક્કર અન્યને જીવદારીએ તો બીજા ખાતર નહીં તો આપણી પોતાની જાતના સાચા હિતની ખાતર પણ આપણે અન્યમુધારણાની પ્રવૃત્તિમાં રસ લીધા વિના ગંધી ગડતા જ નથી જેમ ચક્રાઈની આખવાળો માણસ પોતાની આસપાસની ગદ્દકીને બીજા ખાતર નહિ, પણ પોતાના આનંદ ખાતર પણ સાકર કર્યા વિના રહી ગડતો જ નથી તેમ આ પરથી બીજો પાપી, ગદો કે અનિષ્ટ ભગ્નો દેખાય ત્યાં સત્યની સાપેક્ષતા લેવી અને વધુ પ્રેમ પાલવવો પણ મુધારની પ્રવૃત્તિમાં આપેલતાનું બાનું લઈ અતડા કે આળમું ન બનવું એવી અતડાઈ કે આળમુંપણામાં વ્યવહારશુદ્ધિ પણ નથી અને આધ્યાત્મિકતાએ નથી

—વિશ્વવાત્સલ્ય 'પ્રત્યોત્તરી' તા ૧૬-૫-૫૦

જાતશુદ્ધિનું સાચું માપ સમાજશુદ્ધિનું પ્રમાણ છે.

(પ્ર) ભગવાન બુદ્ધે કહ્યું 'મારે એડલાને નિર્વાણ નથી જોઈતું,' મારે તો જગતનું નિર્વાણ આવે તેમાં ભળીને પછી નિર્વાણ લેવું છે' વ્યક્તિની આ જાતની સમર્પણભાવના ઉત્તમોત્તમ 'જ', પણ મારા જેવી અપમાનિત મારે ઉપરનો સમાજવિચાર મુખ્ય ગણવા ડગ્તા મારી જાતશુદ્ધિને મુખ્ય ગણી સમાજએવાનું કામ કરવું જોઈએ તેમાં નિર્વાણ ન આવે' આમ વર્તવું જરાય નયો' તે સમાજશુદ્ધિનો વિચાર મુખ્ય ગણીને વર્તાય છે તો ભાનિચમુખની દોડપામમાં પડેલા સમાજમાંની વ્યગ્નિઓ ફેર ફેર તેઈને ધિમત જ દારી જવાય છે, આપને આમાં શું લાગે છે?

(ઉ) માનવ સમાજએવડ દેખાય કે ન દેખાય પણ તેનો સમાજભાવનો સામાવિરોધ નો તેને દેખતી પ્રાપ્ત થયેલા જે જ

જેમ પોતાના સ્થૂળશરીરનો પડછાયો પડતો સ્થૂળ આખે જગતમાં દેખાય છે, તેમ માણસની આંતરિકનિર્મળતા કે મેલનો પડછાયો પણ કરતો હોય છે. આ પડછાયામાં એક વિશેષ ખૂબી એ છે કે તે સમાજમાં પણ શુદ્ધિ કે અશુદ્ધિ કરવાનું અજળ કામ કરી રહ્યો હોય છે જૈનઆગમો કહે છે કે તીર્થ કરજેવા વીતરાગીઓ ન્યા ન્યાં જાય છે ત્યા બહુ મોટા ભાગના સમાજમાંથી અશુદ્ધિ અનાયાસે ફર થઈ જવા પામે છે કુઈ નામના તત્ત્વજ્ઞાનીએ પણ કહ્યું છે કે, 'ન્યા એક પણ સાચો આધ્યાત્મિક રહેતો હોય, ત્યા યોગરદમ શુદ્ધિ થયા વિના રહેતી નથી સેકસપિયરે તો ત્યા લગી કહ્યું કે 'સાચો સ્વાર્થ' તે જ સાધી શકે, જે સાચો પરમાર્થો બનવાને માર્ગે વળે' આથી કોઈપણ સમાજસેવકની હું તો સાચી કસોટી જ તે માનું છું કે તે સમાજશુદ્ધિ માટે સતત પ્રત્યજ્ઞ મથતો હોય. 'તારા સંગનો રગ ન લાગે તો તું વૈષ્ણવ કાચો' એ પદ યથાર્થ માનીને હું તો સાચો સત, સાધુ કે ભક્ત પણ તેને ગણું છું, જેની શુદ્ધિનો એપ સમાજમાં ફેલાયા વગર રહે નહીં સતી તોરલનો ચહેરો જોઈને જ જેસલનો અંતરાત્મા જાગી ઊઠ્યો હતો, એ શું કહી જાય છે? સમાજમાં અશુદ્ધિઓ હોય તે જોઈને જે ગભરાઈ જાય તેને હું પૂર્ણ સમાજસેવક કે સાચો સાધુ માની શકતો નથી ઊલટું, સમાજની અશુદ્ધિઓ જુએ, ત્યા તો તે કૂદી ઝપલાવ્યા વિના રહી શકે નહીં હા, એ પોતાની શુદ્ધિ ખીજા પર લાદે નહીં, એ ખરું સમાજશુદ્ધિ માટે પણ એ પોતાના અંતરાત્માને જ પ્રથમ ઢઢોળે એ વાત ખરી, ક્યારેક પોતાની શુદ્ધિ માટે એકાત્મસેવી બને, એ પણ સાચું પરંતુ સમાજની અશુદ્ધિઓ સામે આખ મીચીને પોતે શુદ્ધ થઈ ગયો, એમ પોતાની જાતને તો તે કદી સમાજથી અલાયદી પાડી વિચારી જ ન શકે જાતશુદ્ધિનું સાચું માપ પણ પોતાનિમિત્તે સમાજમાં શુદ્ધિ ફેટલા પ્રમાણમાં છે, તે જ હોઈ શકે નહીંતો જાતશુદ્ધિની માન્યતામાં કા તો આપણે દગાઈએ છીએ અથવા હજી આપણી શુદ્ધિ અધૂરી રહે છે, તેમજ માનીને ચાલવું જોઈએ

—વિશ્વવાત્સલ્ય 'પ્રત્નોત્તરી' તા. ૧-૫-૫૫.

વ્યક્તિ સમાજશુદ્ધિ કરી શકે છે

(પ્ર) વ્યક્તિ પોતાની જ શુદ્ધિ કરી નહિ ખીજની કે સમાજની શુદ્ધિ તે નથી કરી નહતી એક રીતે આ વાત દીવા જેવી અપદ્દ દેખાય છે તે એક વ્યક્તિ ખીજની શુદ્ધિ કરી નહતી હાય તો મલ-વીર, બુદ્ધ, રામ અને ક્રાણુ-અમા ભગવાનો તેમ ન કરી શકત 'અર તેઓ ખુદ પોતાના નહોતના શિષ્યોનુ પણ શુદ્ધીકરણ કરી નહયા નથી ! આમા આપ શુ માનો છો ?

(ઉ) આ વાત નરહી આવી છે તેટલી જ તે વાત પણ સાચી છે કે આ આજ મહાપુરુષોએ સમાજનુ વધુમા વધુ શુદ્ધીકરણ કર્યું છે, અથવા પાતાના જિજ્ઞાસુ અને વદ્ધાનુ મેવડમેવિદ્યોએને રાગદંપણ મુક્ત બનાવવામા પ્રયત્ન નિમિત્ત પુરુ પામ્યું છે માત્ર થોડાક જ દાખલાઓ આપુ મહાવીરનિમિત્તે નહોત ગીતે ગોરાલકર્ણાચ્ય જે નહોતો સાધી નહયા તે ઈશ્વરનિર્ગૌતમ જરૂર સાધી નહયા હતો, શ્રીકૃષ્ણનિમિત્તે નહોત ગીતે દુર્યોધન જે હંવટલગી નાહતા સાધી નહયા તે અર્જુન જરૂર સાધી નહયા હતો આમ વ્યક્તિઓના અપવાદો જરૂર નિરૂપી નહયો, પણ તે તે યુગે સમાજના મૂલ્યો તો નિરૂપવાદ રીતે કરી નહયા છે, એમાતો પ્રત્યક્ષ ના નહી પાડી નહાય

—વિશ્વવાસલ્ય ૧-૧૧-૫૫.

સમાજસેવામાં રાખવી જોઈતી સાવધાનીઓ

વ્યક્તિ એ સમષ્ટિનુ અવિભાજ્ય અંગ છે એવો આપણને અનેક રીતે સાત્તાહકાર થયો છે એટલે એ વિષે સચયતે લેરામાત્ર ન્યાન ન હાય, એમ ઠતા આવી એવુ પણ બને છે કે તે લોકસેવાના ઓગક-વિના રૂપી નહતો નથી એકલપેટુ જીવન એને મૃત્યુ લાગવા માડ છે એટલે હૃદયાવેગના બળે એ ખેચાઈ ખેચાઈને સમાજસેવા અને જન-સેવાના ક્ષેત્રમા ઝપલાઈ પડ છે આ રીતે જે મળે તેમા સતોપ માની લેવો, પગેપકાગમા રસ માણી એવા એવા ઉચ્ચભૂમિકામા લઈજનાર

ઉમદા ગુણોનો સહસા આવિર્ભાવ અહિં થવા માંડે છે પરંતુ એની સાથે જ એક તરફ પ્રશંસા, ખુશામત, પ્રસિદ્ધિ, સન્માન, પૂજા, મોટાઇ, શારીરિક અને આર્થિક લાલચો તથા બીજી તરફ અપકીર્તિ અવર્ણવાદ, સમકક્ષામા રહેલાઓની અસૂચા અને પતનની ભૂતાવળો એ બેમૂળી તરવાર એના ઉપર ઝઝૂમી રહી હોય છે આસપાસ અને ઉપર જોતા રહેવું અને નીચેના કાંટા સાફ કરતા જઇ આગળ ધપવું એ કેટલું કપરું છે ।

પ્રત્યેક સાધકે યાદ રાખવું કે આખું વિશ્વ સમસૂત્ર પર નથી એટલે સાધકને ડગલે ને પગલે વ્યવહારસાધનામા મુશ્કેલી નડવાની (૧) અગત પૂર્વાધ્યાસોની સામે ટકી રહેવામા (૨) શુભહેતુને નહિ સમજી શકતા વર્ગ સાથે સમતામય શાંતિમય ધોરણે સેવા તથા સહાનુભૂતિ બજાવવા, જાળવવામા એક નાની પણ બાબતમા અસામજસ્ય ન થવું જોઈએ । કારણકે જેમ જેમ બ્રાહ્મભોગ અપાય છે તેમ તેમ આતર-ભૂમિકાનો ઉઘાડ વધુને વધુ ઊર્જસ્વી રીતે થાય છે અને એ ભૂમિકામાં બેસવામા, ઊઠવામા બોલવામા, ચાલવામા એમ સામાન્ય ક્રિયાથી માડીને મહાન ક્રિયાપર્યંત સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ અવલોકન કરવામા સાધકની મેધાશક્તિની સાર્થકતા રહેલી છે

—યૌવન પા ૧૪૪

જનસેવા એ પ્રભુસેવા છે કે પાપસેવા ?

પ્ર “કાઈને મદદ કરવી, એ ઈશ્વરી યોજનામા ડખલ કરવા જેવું નથી શું ? કારણ કે પ્રાણી ભૂલ કરે ત્યારે જ દુદરતી યોજના પ્રમાણે તેને ભૂલની શિક્ષા થાય છે હવે એ ભૂલની શિક્ષા ભોગવતો હોય, તે વેળાએ આપણે મદદ કરીએ, એટલે દુદરતી યોજનામા એટલી ઘૂંચ પડે, શું તે ઘૂંચ કરી તે પાપ નહિ ? જો કે મારી ખામીયત એવી છે કે હું આમ વિચારતો હોવા છતાં મારાથી તેવે પ્રસંગે મદદ કર્યા વિના રહેવાતું નથી તો તેમા સત્ય શું છે ?”

ઉ તેરાપચીમત વિષેની જે લોકવાયકા છે, તે વાતને પણ આની સાથે કંઈકે મુખેળ છે જ ધણા આત્માર્થી તરીકે માનતા કે મનાવતા લોકોને આ પ્રશ્ન એક યા બીજા પ્રકારે મુજવતો હોય છે તેઓ ‘લોકસેવા’ને પાપ માને છે અમુક વર્ગ એવો પણ છે કે જે ‘જનસેવાને જ પ્રભુસેવા’ માને છે ખરી વાત એ છે કે માણસ ઉપર અડે છે, એટલે એ દયા વિના જીવી શકતો જ નથી અલગ્યત એ દયામા અભિમાન કે ગ્વાર્થ ન હોવા જોઈએ આ તો ત્યારે જ બને કે મનુષ્ય, બીજાના ઉપકારમા પોતાનો ઉપકાર જ સમજે અને વસ્તુતઃ છે પણ એમ જ અન્યની સેવાથી દુઃખરતી યોજનામા ઉખલ થતી નથી, પણ ઊલટો સમન્વય યાય છે માત્ર અન્યને મદદ કરવામા આત્મભાન જાગૃત રહેવું જોઈએ દા ત જેમ એક ફેદીનો કાંઈ માનસિક મુદ્દાગે કમ્વા ઇચ્છે અને એ સાર જે કંઈ ફેદી સાથે પ્રેમાળ વર્તન ગમે, તેમા સાચી પ્રજાવત્સલ-સગકારને બાધ નથી હોતો, ઊલટી તે તેમ કરનાર પર પ્રસન્ન રહે છે તેમ ”

(વિશ્વવાત્સલ્ય હસ્તલિખિત વર્ષ ૧ અ ૩ પ માથી)

જગતની સેવા પોતાનીજ સાધના છે

પ્ર આ જગતમા રામ, કૃષ્ણ, મહાવીર વગેરે અનેક મહાપુરુષો યઈ ગયા પણ જગત તો જેવું ને તેવું જ છે તો પછી આ બધી મેવા કર્યાનો શો હેતુ ? આનાથી તો જગતની લપ છોડી દઈ આત્માના શ્રેયમા લાગી જવું એ શું ખોટું ?

— એક જૈન મુનિ

ઉ આત્મસ્વરૂપે આપણે અને જગતના બધા પ્રાણીઓ એક છીએ, તેથી જેમ જેમ સાધનામા આપણે આગળ વધતા જઈએ છીએ, તેમ તેમ જગતના પ્રાણીમાત્રની ઉન્નતિના વિચારોને આપણે છોડી શકતા નથી જેને આપણે બીજાની સેવા કહીએ છીએ, તે બીજાની સેવા નથી, પણ પોતાની સાધના છે મહાવીર અને રામે એથી

જ એમ ક્યું હતું એમ ક્યાં વગર તેઓ રહી શકે, એમ હતું જ નહીં. જગતના પ્રાણીઓને જે પોતાથી જુદાં માનીને ચાલે છે, તે પોતાના આત્માપ્રત્યે બેદરકાર બની બચ છે અને તેની સાધના સ્વાર્થસાધનામા પરિણમે છે બારીકાઈથી જોતા આખું જગત કાઈ એવા મહાપુરુષના જીવનકાર્યથી પલટાઈ જતું નથી, પણ આખા જગતને નવી દૃષ્ટિ તો મળે જ છે. મહાવીરના કાળમા ત્યાગ અને અહિંસાની પ્રતિષ્ઠા થઈ હતી અને રામના કાળમા નીતિ અને સદાચારની જ્યારે સમાજમા બધે જ ધન અને પશુબળની પ્રતિષ્ઠા જામી ગઈ ત્યારે ગાંધીજીએ ધર્મ અને આત્મબળની પ્રતિષ્ઠા આપવાનો પ્રયત્ન પુરુષાર્થ કર્યો.

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રવાસનોંધ’ તા. ૧૬-૮-૪૮

વિશ્વવાત્સલ્યરસપાન સમાજસેવા છોડીને થઈ શકે ખરું ?

પ્ર આખા જગત સાથે વાત્સલ્યનો રસ પીવા માટે જગતરૂપી સાગરમા ઝુકાવવું જ જોઈએ, એવું ખરું માણસ જ્યાં હોય ત્યાંથી પોતાનું આવી પડેલું કામ કરતો કરતો અને ભગવાનનું નામ લેતો લેતો વિશ્વવાત્સલ્યનો અનુભવ કેમ ન કરી શકે ?

ઉ એ સાચા વાત છે કે મનુષ્ય ચાહે તે સ્થળમા કે કાર્યમા હોવા છતાં આત્મસાક્ષાત્કાર, પ્રભુદર્શન, અથવા વિશ્વવાત્સલ્યનું રસામૃત ચાખી શકે છે શરત એટલી કે વ્યક્તિગતસાધના કરતો હોય તો એની સાધનાની અસર સમાજ ઉપર પડવી જોઈએ અને સામાજિકસાધના કરતો હોય તો અગતજીવનની એની કામઠોવાદિ ગાંઠો ઢીલી પડવી જોઈએ બાકી જગતરૂપી સાગરથી ડરીને જે વ્યક્તિગતસાધનામા ઝુકાવે છે તેને સર્વાંગી સિદ્ધિ મળવામા ક્યાંય રહે છે તેવી જ રીતે સમાજસેવામા પડીને જે રાગદ્વેષ વધારે છે, તે પોતે ડૂબે છે અને બીજાઓને ડૂબાડી દેવાનું કરી નાંખે છે વામુદેવની સાધના સમાજજીવનની સાથોસાથ અગતજીવનના વિકાસને માર્ગે

હતી, એમ મહાભારત, ભાગવત અને ગીતા એ ત્રણે ગ્રંથો સાખ પૂરે છે ત્યાં શ્રમણમહાવીરની સાધના વ્યક્તિગતજીવનની પગદાણ સાધના સાધના આપોઆપ સામાજિક અને ગર્ભ હતી તમાગ પ્રતમા જગતરૂપી આગતો ભય અપટ દેખાઈ ગઈ છે, એવો ભય ગાંધવાની જરૂર ન ગઈવી જોઈએ મીઠાખાઈના નીચતા વાઙ્ચો વાઙ્વાઙ વિચાર્યા જેવા છે —

“ भवनागर सब सूख गया है, फिकर नहीं मुझे तरनन की ॥मोरी॥ ”

સસારને ધોર સમુદ્ર કે ઝાળો ધ્રાવણ માનવા કગ્તા તરી રાકાય તેવી મીઠી અગ્નિ અથવા સાક્ર યજ્ઞ શંકે તેવી મેલકણી માનીએ તો તેનો ઉકલ ઠીક ઠીક સગળતાથી જલદી આવો રાંક છે ખરી રીતે તો સસાર, વિશ્વ કે જગત છેલ્લે જેતા તો એ બાબત મનમા જ છે ને ? એટલે કા તો કપીરસાહેબ જેવી આર્પદષ્ટિ સાધી લઈ વિશેષ આત્મનૃપ ગી સલજ ગિદગી ગુજારવી સારી અથવા સન્યાસ લઈ તપ, એકાંત, નિવ્રતિ દાગ ગરીઝ કમીને છેવટે મનને વગ કરવું સારું । આવો કડક સયમીને વાળી ડંખાટીઓ પછી સાહેજે હાથ મળે છે અને વિશ્વવાત્સલ્યનો સાગર એના નિખાલસ અને સલસલી હંચામાથી આપોઆપ ઘરી પડે છે જેમને મનને વગ કરવા રૂપી તપત્યાગ કરવા નથી, તેમ એવામાર્ગમા સમર્પણ પણ કરવું નથી તેમનાથી આત્મદર્શન હર્ષિદર્શન કે વિશ્વવાત્સલ્ય એ પેટીતુ એક પણ લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકાયે નહી, એટલું સમજી લેવું જોઈએ

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ પ્રતોત્તરી ’ તા ૧-૧૨-૫૨

મારી મમાજસેવા વિશ્વવાત્સલ્ય માટે છે !

પ્ર સામાજિક નવા કરવામા ષ્ટલાઙ આધુઓ પાપ માને છે તો જો સમાજસેવા કરવામા પાપ લાગતું હોય તો આપ તા માટે તેવું કંઈ છે ?

હ હુ જે કઈ કરી રહ્યો છું તે ખરા અર્થમા મારી જાત

મહાવીર, બુદ્ધ, રામ અને શ્રીકૃષ્ણે જે માત્ર વ્યક્તિગતસાધના સાધી હોત તો તેઓને ભગવાનો તરીકે ન સંબોધાત એક રીતે ગાંધીજી પણ આ યુગના એવા ભાગવતકૃત્યના સમર્થ નિમિત્તરૂપ હતા, એમ હું માનું છું આ માન્યતાથી તેમના અવસાન બાદ હું તેમને ઉપરના ચાર ભારતના ભગવાનોની તરફ સમાજને ફેરી જનારા સમાજમૂલ્યસ્થાપક મહાનસત તરીકે પૂજી છું અને અનુકરણીય મહાપુરુષ માનીતે ચાલું છું

‘સત્’ મૂળે જનતામાથી આવે છે, સત્તાના સિદ્ધાસનમાથી નહીં’ આ મૂલ્ય મહાવીરને વ્યક્તિગતરીતે સમજાયુ એટલે પ્રથમ જાતે અમલમા મૂકયુ રાજગાદી ત્યાગનાર મહાવીરની જનતાએ પણ કેવી અમ્મિકસોટી કરી લીધી, તેમને ગાળો દીધી, ખપ્પરોય માર્યા અને કાનમા ખીલા ખરખ્યા, પરંતુ અતે શું ? માનવજગત ઉપરાત આખરે તો પ્રચડસર્પે પણ તે ભગવાનને વદના કરી હૃદયાશ્લ કર્ચા આટલુ થયા પછી અમુક રાજવીઓના જૂથોમા વ્યવસ્થિતરીતે એ મૂલ્ય સામાજિક ન બન્યુ ત્યા લગી તેઓ જખ્યા નહીં લિચ્છવી વગેરે ક્ષત્રિયોમા સ્વીકારાયેલી ગણસત્તાકરાન્યપદ્ધતિ એમણે સ્થાપેલા સામાજિકમૂલ્યની પારાશીશી છે જનતામાના ચોક્કસનીતિથી ચાલતા જૂથથી થૂટાયેલુ રાન્ય એ જ છે—‘સત્તાનુ મૂળ જનતા છે’ તેનું પ્રખળ પ્રમાણ બૌદ્ધધર્મમા તો ભગવાનબુદ્ધ પછી સંઘનુ જ ગ્રાંથાન મુખ્યપણે આવે છે, તે જાણીતી વાત છે રામે સદાચારને સામાજિક મૂલ્ય સ્વીકારાવવા વાલીવધ કર્યો તેમા સ્થૂળહિસા જરૂર હતી, પણ વ્યક્તિગત તો ભારોભાર પ્રેમ જ હતો ! નહીં તો મરતા મરતા વાલી રામચરણે પોતાના પુત્રને સોપી સુખપૂર્વક મર્યો તે ન જ મર્યો હોત શ્રીકૃષ્ણે દાડાઈની સામે ન્યાયનુ સામાજિકમૂલ્ય સમાજ પામે સ્વીકારાવવા મહાભારત થવા દીધુ, પણ દુર્યોધનપ્રત્યે અગતદંપ છાટાભાર ન રાખ્યો, એટલુ જ નહીં, બલકે અર્જુનાદિ પાડવોમાર્થીયે અગત દેવ કટાવી નાખ્યા બાદ જ યુદ્ધ થવા દીધુ ગાંધીજીએ એજ

પગલે ધિટનનીતિ સામે યુદ્ધ અવશ્ય પોકાયું, પણ વેરભાવ ન પોતે રાખ્યો ન પ્રજામા ગેરવા દીધો સામુદાયિકીને આ મૂલ્ય દેરાની માધન ડાંગ્રેય પામે આકાવગવ્યુ, માટે તો થી માઉન્ટમેટન આઝાદ ભાગતના ગવર્નરજનરલ તરીકે ગડી શક્યા ને । જેમ રાજકીય રીતે ભાગતમા લોકગાહી એ આજે સામાજિકમૂલ્ય બની રહ્યું તેમ દુનિયાના ગત્યતળના ઉપર લોકગાહી એ સામાજિકમૂલ્ય બની ગઈ તે માટે જ પ્રયત્નો થયા જેઠાએ, એટલું જ નહીં બલકે આમાજિક અને આર્થિક ક્ષેત્ર પાળુ લોકલક્ષી લોકશાહી એ સામાજિક મૂલ્ય બની રહ્યું જેઠાએ વ્યક્ત, સમાજ અને રાજ્ય એ ત્રણેયનો વિશ્વવ્યાપક ધર્મદાગ થોડા અનુબંધ ન થાય, ત્યાલગી આ બની ન રાક, માટે જ આવી અનુબંધ ડગારી ધર્મસમ્યાઓ વ્યક્તિવાર બને, તેમા હું ગણ છું, પણ આજની આખીને આખી ગ્રાંધ ધર્મ સમ્યાઓમા આ ત્રેવડ તરી માત્ર સત્તાલક્ષી રાજકીય પક્ષોમા તો આ ધારી માર્ગમા દુકાવટ કરવાની જ કાર્યવાહી પડેલી છે આવી હું તેવા રાજકીય પક્ષોને કયાય સામાજિક પ્રતિષ્ઠા આપવામા માનતો નથી.

આજે આપણે એવી ડટોકટીમા છીએ કે થોડા દારા તવસમાજનિર્માણની અનુભવ ડવમોચી જાહેર કાર્યકેમના જાહેર વિચારો વડુ અપટ થવાની અગત્ય ગ્રાંધ કાળે ન હતી તેટલી આજે છે જગતમા નૈતિક ઉપગત વ્યવસ્થિત એવો લોકમત આજે સર્વોપરી મ્યાન મેળવી રાક તેમ છે, એમ માની વ્યક્તિગતમૂલ્યને સામાજિકમૂલ્ય બનાવવાના મારગ કાળે આવી પડતા આવા નમ્ર પ્રયત્નોમા નિર્ધન ગજગતનો મને હાર્દિક સાથ ગણી લઈને હું ચાલી ગ્લો છું

—વિશ્વવાત્સલ્ય તા ૧ જૂન ૫૬

જૈનસાધુઓ અને નિષ્કામજનસેવાયોગ

(પત્રાસ) ‘આપે મારી ચતુરિ ચિત્ સાદિત્વિગ્રજિત્તિને જે સૌહાર્દભાવે ઉત્પન્ની છે તે માટે આપના સૌજન્યનો આભારી છું પરંતુ ખરી

રીતે તેવી કશી વસ્તુસ્થિતિ નથી હું એ પ્રવૃત્તિમાત્ર પોતાના મન અને શરીરને એક સામાન્ય સંવરરૂપ જણાતા કાર્યમાં રોકી રાખવા પૂરતી જ કાર્ય કરું છું. મારા મને તો જે નિષ્કામજનસેવાયોગ છે તે વધારે ઉત્તમ અને આચરણીય લાગ્યા કરે છે હું પણ એવા યોગની ઝખના કર્યા કરું છું

—એક પ્રખર સાહિત્યિક જૈનમુનિ.

(ટિપ્પણી) જૈનમુનિઓ સામાન્ય રીતે નિવૃત્તિધર્મને નામે પ્રવૃત્તિમાત્રથી અળગા રહેવાનું પસંદ કરીને ચાલતા હોય છે સાહિત્ય જેવી પ્રવૃત્તિ પણ બહુ ઓછા જણ કરતા હોય છે, આવી એકાગ્રી સ્થિતિમાથી નીકળી જનસેવાના અથવા ખીજી રીતે કહીએ તો લોક-સપક્ષ સાધવાના મતમાં આવા પ્રતિષ્ઠિત મુનિઓ ખેચાય એ સમાજનું પરમ સૌભાગ્ય છે આજના યુગે અરતિ જનસંસદિને બદલે લોકાના નાના મોટા સર્વ વ્યવહારોમાં અનાસકતપણે સાધુપુરુષો માર્ગદર્શન આપતા થાય તે ઘડી લબ્ય અને દિવ્ય હશે અને ધર્મદષ્ટિએ સમાજ-રચનાનું સ્વપ્ન તે દિવસે સિદ્ધ થઈ ચૂકયું હશે

વિ વા 'ટપાલ' ૧-૨-૧૯૫૦

ત્યાગીશ્રમણ દ્વારા સાચા સમાજવાદનો પ્રચાર શીઘ્ર થાઓ

જૈન ભિક્ષુઓ અથવા ઈતર સાચા સાધુઓ કે જે આજે સમાજજીવન વચ્ચે જીવી રહ્યા છે, સમાજ અને રાષ્ટ્રની જેમના ગર અસર છે, જેઓ પોતપોતાના સમાજને વધારવાનું ગુરુતર કાર્ય કરી રહ્યા છે અને જેઓ પાસે શક્તિ, સમય અને સાધનો ત્રણે તરફો છે તેઓ એમના સર્વજ્ઞ ભગવાનમહાવીરના બાધેલા સાચા સમાજવાદનો પ્રચાર કાં ન કરે ? શ્રમણ ભગવાનમહાવીરે એ સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે -

જે કોઈ પવ્વણ, નિદાસીલે પગામસો

મોચ્ચા પિચ્ચા સુહ સુવહ, પાવસમણિત્તિ વુચ્ચહ

જે કોઈ આધુ યઈને નિદ્રાશીલ ગણે, બાહુ ખાઈ પીને મુખે પોટે, તે પાપી આધુ ગણાય છે

જે કે જૈનભિક્ષુની ભિક્ષાવ્રતિ પ્રજ્ઞને ઓગળાય નથી અને એમનું સયમી જીવન દેખી પણ પ્રજ્ઞમા માન અને પ્રતિષ્ઠા જળવાઈ રહ્યું છે, જતા એમની નિવૃત્તિઅભિમુખ પ્રવૃત્તિમાય એ ધાતે તો પોતાનું અને જગતનું કલ્યાણ કરી શકે તેમ છે તેઓ બાહ્યાચાર અને લોકચર્યા કરતા આત્મિક વિદ્યાસ અને નિઃસ્પૃહતા તરફ વધુ લક્ષ્ય આપે તો જર્મીનફેન્ટ થતી આર્યસમૃદ્ધિને ટકાવી જગતમા અવનવા થતન અને શાંતિ પડી શકે એટલા મુદ્દર વાગ્યો ધગવે છે તેઓ આખી યમણસર્યાનું લક્ષ્ય એ તરફ વાળે એવો મુસમય ગ્યાર આવશે કે આજે ત્યાગીયમાગદ્વાગ જાણ્યેઅજ્ઞાણ્યે પોપાતો મૂડીવાદ ખરેખર અલભ્ય અને ભયકર વસ્તુ છે એમણે મૂડીવાળાઓની મંદોગ્ગત ધાતુ ગુમાવ્યું છે એવો એમને અનુભવ છે જતા દેખી પણ એ પ્રત્ય પુરોષ કા નહિ ચતતા હોય

—ધાર્મિક દૃષ્ટિ અને સમાજવાદ પા ૩૧-૩૨

સાધુધર્મમર્યાદા અને સમાજમા પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ-સમન્વય

(પ્ર) વિવિધ ક્ષેત્રોમા તમારી પ્રવૃત્તિ ચાલે છે આપ જ પ્રવૃત્તિના પ્રાણ છો જતા એકપણ સમિતિના સભ્ય કે પ્રમુખ આપ નથી આવા પ્રકારની અલિપ્તતા શા માટે ? શું સમિતિના સભ્ય બનવાયો લેખ લાગી નય છે, બંધન થાય છે ?

(ઉ) હું સાધુ છું સાધુધર્મની મર્યાદામા ગળીને હું સમાજને જરૂરો ઉપયોગી થઈ નહીં એટલો થવા મર્યાદા છું મારી સામે જે વર્ગો પડ્યા છે (૧) સમાજ પર જીવતો સાધુવર્ગ અને (૨) પ્રવૃત્તિમા પડેલો વર્ગ હું બનેતો સમન્વય સાધવા માગુ છું સાધુઓની નિવૃત્તિ માર્ગની પ્રવૃત્તિ એમને એટલે ફર મુઠ્ઠી લઈ ગઈ છે, કે પરિણામે

એમાં જડતા આવી ગઈ છે નિવૃત્તિમાંથી જે ચૈતન્યનો વિદાસ થવો જોઈએ તેને મ્થાને મોટે ભાગે સાધુઓમા આળસ અને જડતા ઘૂસી ગયાં છે એ વર્ગમા મારે ક્રાંતિ લાવવી છે જ્યારે મારી સામે જે બીજો વર્ગ છે તે એકલો પ્રવૃત્તિમાં તણાઈ રહ્યો છે તેનું મુદ્દા તેને ભાન નથી સવારથી સાજ મુઘી એક જ ધૂન ‘ભજકલદાર’ આ બંને વર્ગ જ્યાં મુઘી ફરીથી પોતપોતાનું સ્થાન નક્કી ન કરીલે ત્યાંમુઘી ધર્મદૃષ્ટિએ સમાજરચના થઈ ન શકે એટલે જ હું પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિના સમન્વયમા માનુ છું જેઓ માત્ર નિવૃત્તિમાર્ગી છે તેમને સમાજનું ધારણ, પોષણ અને સત્ત્વસંશોધન થાય એવી પ્રવૃત્તિ તરફ ખેંચવા ચાહુ છું એ વર્ગ આજે પોતાનું સ્થાન ચૂક્યો છે. ધર્મના સ્થાનોમા પણ ધન પ્રતિષ્ઠા પામી ચૂક્યું છે બીજો વર્ગ ધર્મનો ધનને માટે ઉપયોગ કરે છે એને ધર્મમા શ્રદ્ધા રહી નથી આમ આખો સમાજ દિવસે દિવસે ધર્મથી વિમુખ થઈ રહ્યો છે એ પ્રવૃત્તિમા પડેલા વર્ગના જીવનમા રસ રહ્યો નથી આટલી પ્રવૃત્તિ છતાં તેને સુખ મળતું નથી આ વર્ગને હું નિવૃત્તિ તરફ ખેંચવા ચાહુ છું આ બંને વર્ગનો જે સમન્વય થાય તોજ ધર્મ જીવનના એકેએક ક્ષેત્રમા પ્રેરણા આપી શકે

‘હું’ માનુ છું કે પ્રવૃત્તિ એ નિવૃત્તિ માટે છે એટલે કે નિવૃત્તિના કાળમા આપણે જે કઈ સત્ત્વસંશોધન કરીએ, ચિંતન કરીએ આત્મ-નિરીક્ષણ કરીએ તે આપણને આપણી પ્રવૃત્તિઓમા ઉપયોગ થાય તે માટે છે અને નિવૃત્તિ પ્રવૃત્તિને માટે છે એટલે કે પ્રવૃત્તિના પ્રવાહમાં જે જાગૃતિ ભુલાઈ જાય તેને ફરીથી પ્રાપ્ત કરવાને માટે અને પ્રવૃત્તિને વધુ સુદૃઢ અને ધ્યેયલક્ષી બનાવવા માટે નિવૃત્તિ જરૂરી છે. પ્રવૃત્તિમા ખૂટેલું સાધનાનું અથવા દૃષ્ટિનું ભાથું આપણે નિવૃત્તિમા એકઠું કરી લઈએ છીએ અને નિવૃત્તિમા મળેલા સત્ત્વનો ઉપયોગ વળી પાછો આપણે આપણી પ્રવૃત્તિમા કરી શકીએ છીએ વ્યક્તિના જીવનમા જેમ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિના સમન્વયની જરૂર છે, તેમ સમાજના બે અંગેના

હવનમા પણ આવા સમન્વયની જરૂર છે. હું પહેલી અધ્યાત્મો સમ્યક
છું એટલે જ આધુસન્યાનીની ગરબ એટલી બધી મર્યાદાઓ અજા-
વીતે હું કામ કરું છું, ’

(સાધુતાની પગડી પા ૩૭ થી ૩૯)

સ્થવિરકલ્પી સાધકનો અનાસક્ત લોકસંગ્રહ

જૈનમૂર્તિમા ‘લોકસંગ્રહ’ શબ્દ ભણે ન દેખાય પણ એમા
ગંદોલો અવિરકલ્પીમુનિ એ ગીતાનો યોગયુક્ત વિદ્વાન જ છે જૈન
અધના બધાગણમા આધુઆવી, ત્રાવડ અને ત્રાવિદા, એમ બંને
આચાર્યમાના આધારને આડળી લીધા છે, ઉપરાંત આર વર્ગોના લોકોનો
એમા અમાવેશ યાય છે, એટલે આપોઆપ લોકસંગ્રહ યાય છે. હા,
એટલું ખરું કે જૈનમૂર્તિ સાક્ર માક કરે છે કે ‘તુ આત્મા તરક જ્ઞેતે,
જગત તરક ન જ્ઞેતે’ ગીતાકારે પણ જ્ઞવીઅમા લોકમા એ જ વાત
કહી દીધી કે ‘તુ કર્મસંગી અજાનિઓમા ભુદ્ધિભેદ ન જન્માવીન,
માત્ર તાગ સિદ્ધાંતભંગી નજર ગમ્મી કામ કર્યે જાતે, એટલે એ
લોકોને આપોઆપ તાગ ભંગી આવવાની પ્રેરણા થશે’ લોક-
સંગ્રહોએ, કે અમાજસંગ્રહોએ એ વાત બહુ કાળકાળથી ધારી ગણ-
વાની છે તેઓ જ્યાં જ્યાં પાછા પડે છે ત્યાં ઉપર બતાવેલી ગીતા-
કારની અમર્ય જીખામણનો અનાદર જ મળકાગણકપે હોય છે
પછી એ જીખામણનો અનાદર એમણે ઇગિદાપરવંડ કર્યો હોય કે
અધ્યાત્મતા કર્યો હોય અવગ્ય એ જીખામણ કરવા ઓસડ જોવી છે
ખરી પરંતુ જેને આય માર્ગ જરૂર છે એમને એ ધુટીને પીધા વગર
છટપટ જ નવી સિદ્ધાંતના આગ્રહને અથવા સત્યતા આગ્રહને બદલે
‘માત્ર અમુક જ ચતુ જ્ઞેતે’ એવો કાર્યનો આગ્રહ લોકોમા ભુદ્ધિ
ભેદ જન્માવે છે લોકોમા જ્ઞાતિને બદલે અજ્ઞાતિ ઉભી કરે છે, પડા-
પડી વધારે છે, હિંસક આધનોનો આશ્રય લેવડાવે છે, અને આખરે
સંવરને પણ પોતાને નિગળ ચવુ પડે ખરું. ખૂંટો નો ઊડકોડ

સેવકમા દ્રાઈ નામનાની કે કામનાની આડખીલ પડી હોય છે, ત્યારે જ આવું બને છે. આથી બિલકુલ જે જ્ઞાની કે અનાસક્ત કર્મયોગી હોય છે, તે સિદ્ધાંત પ્રત્યે અંતર્યામી ત મુસ્તાક રહે છે જે કે કર્મ-સંગી આસક્ત અજાનીજનો એમનો જગ્ગર વિરોધ કરે છે, પરંતુ આવો સાધક પોતાના પક્ષમા સિદ્ધાંત સિવાય દ્રાઈને નથી લેતો. અને થાય તો પણ એ જાતે જ હોમાવા તત્પર હોય છે એટલે ખુનામગ્ધીનો સંભવ જ રહેતો નથી વળી એ ઔદ્ધિક દલીલોને માત્ર દલીલો ખાતર વાપરતો નથી તે એવું હિસક બોલતો કે લખતો પણ નથી કે જેમા એવા લોકોને બુદ્ધિભેદ થાય ગીતાકાર લોકસગ્રહ માટે એવા પુરુષો ને જ પસંદ કરે છે ભલે એ ધમધમતા જુવાળ વાળી લોકજાગૃતિ ઝટ ન લાવી શકે, પણ એ થોડું કરશે તોપણ એવું નક્કર કરશે કે જેને વર્ષોપર્યાંત લોકો કેવળ શ્રદ્ધાપૂર્વક અનુસર્યા કરે તો ય હાનિ ન થાય આવા પુરુષના વિરોધકોના દિલમા પણ એ પુરુષનું ધ્યાન હશે જ એથી ઘણા વિરોધીઓ એની હયાતીમા જ એને આહતા હશે અને કેટલાક ભલે પાછળથી થશે, પણ એમના હૈયામા પણ એ પુરુષના સદ્ગુણો પ્રત્યે સન્માન તો રહેશે જ જગતની મોટામા મોટી સેવા તે આ જ છે

—જૈનદષ્ટિએ ગીતાદર્શન પા ૨૧૦-૨૧૧

જિનકલ્પી અને સ્થવિરકલ્પી મુનિવરોની સાધના

તે વખતે બન્ને પ્રકારના મુનિવરો હતા જેમાના એક જિન-કલ્પી અને બીજા સ્થવિરકલ્પી જિનકલ્પી સાધુઓ દેહાધ્યાસ છોડી કેવળ આત્મપરાયણ રહેતા સ્થવિરકલ્પીઓનું કામ તેથી વિશેષ કપરું હતું તેમને સમાજના સગમા રહેવા છતાં નિરાસક્તપણે કામ કરવાનું હતું અને આત્મકલ્યાણ અને પરકલ્યાણ બંને હેતુ જાળવી આગળ વધવાનું હતું તેઓ સ્વલ્પપરિશ્રમ રાખતા પણ તેમા મમત્વ ન રાખતા તે પરિશ્રમ રાખીને પણ જિનકલ્પી સાધુઓનો મહાન આદર

પામે તેવી આત્માની ઉન્નવણતા અને સતત જગૃતિ ગણતા

—ઉત્તરોપનયનસૂત્ર પા ૨૦૧

અમાજસેવા માટે જૈનમાધુસાધ્વીઓને અગુલિનિર્દેશ

હમાગા હમાગા જૈનસાધુ-સાધ્વીઓ આમાજિત કામોમા પોતાનો કાળો શી રીતે આપી ગયે તે માટે અષ્ટમાર્ગદર્શન માગતા પત્રો અને અમાચાંગ મને વારંવાર મળ્યા હો છે આમ તો અમૌન એકાતવાસ પછી મેં નિવેદન બાહાર પાડ્યું અને જે માર્ગ લીધો ત્યાંથી હાગતા-વળગતા ષ્ટલાક સાધુઓ ઝપલાવવા આતુર હતા હું હમગ એમ માનતાં આવ્યો છું તે માનું છું કે એકાએક સાદ્યો ખેડવા કરતા અલગભાવે જેટલું યાચ છે, તેટલું નહર અને ચ્યાથી બની શકે છે સમાજને સાથે લઈને જે વ્યક્તિને ચાલવાનું હોય છે તેણે તો આ બાબતમા વળી વધુ ડાળાછ રાખવાની છે જૈનદર્શનને હું જે રીતે જોઉં છું, તે રીત મને લાગ્યું છે કે તેમા બધા દૃષ્ટિબિદુઓને સમજીને સમાવવાની વાતની સાથેસાથ આખા સમાજને સાથે લઈને ચાલવાની વાત મુખ્ય છે આથી જ વિષ્ણુને માર્ગદર્શન આપવાની એમા ગુરુચાવી છે અમુક પોપાક ધાગણ કરે કે અમુક સપ્રત્યક્ષમા ગંદું તે જ જૈન એવું પાળું કરીનથી જેના જીવનમા આદર્શ અને વ્યવહાર વચ્ચે વધુ નુમેળ હોય તે જૈન શ્રીમદ્ ગજવદનો ગાંધીજી ઉપર જગજગ પ્રભાવ આ ડાગણે જ પડ્યો હતો

આટલી પ્રજ્ઞાવના પછી જ હું મીઠો મળ વિષય ઉપર આવું આ દેશમા આઝાદી આવ્યા પહેલા જેટલી જરૂર હતી, તેના કરતા ધણી વધુ જરૂર સાધુસતોના માર્ગદર્શનની આજે ઊભી યઈછે આ ધર્મો-પદ્ધતિઓના અનુયાયી દેરા હોવાથી દેશી વેરાધારીનું સાલજો છે તો સાચાનું સાલજો તેમા શી નવાઈ છે ? જૈન સાધુસાધ્વીઓને માટે તો બે રીતે આની ઉત્તમ તક છે (૧) તેઓ બચપણથી જ ત્યાગપથી ટેવાયેલા

છે (૨) પૈસાની જરૂર જ ન પડે તેવી તેમની આચારપ્રણાલી છે ઉપરાંત પણ એક વિશેષ વાત એ છે કે સમાજના નાના મોટા સઘળા પ્રત્નો સીધા કે આડકતરા તેમને વહેલામાવહેલા સ્પર્શે છે આથી જ તેઓ જે વાત જોશે છે, તેનું આચરણ તેમના પોતાનામા, આસપાસના સમુદાયમાં અને પોતાના કહેવાતા વર્તુળમાં તેઓ નથી જોતા ત્યારે તેમની વ્યથા ઘણી વધી જાય છે છેલ્લા કેટલાંય વર્ષોથી મને જેમ લાગતું હતું, તેમ બીજાઓનાં સંવેદનો પણ જોયા છે કે તેમને હવે આજનું નિષ્ક્રિય અને રૂઢ કર્મકાંડવાળું જીવન અસહ્ય થઈ પડ્યું છે જે વર્તુળને સંબોધવાનું હોય છે, તે વર્તુળની ગુલામી કરવી હવે તેમને અકારી થઈ પડી છે માત્ર આમોદોનની રેકર્ડ માફક બોલવાનું હવે ઘણાઓને ગમતું નથી સાથોસાથ સમાજની ઘરેડથી લગાર જીંદગી ચીલે ચાલ્યા કે રૂઢિચુસ્ત સમાજનો કડવો પ્રત્યાઘાત સહવાની પણ તેમનામા શક્તિ કે જોઈએ તેટલો આત્મવિશ્વાસ નથી પરિણામે ‘બાવાના બેય બગડ’ જેવી સ્થિતિમાં બદબદવું પડે છે

આ બધાનો સૌથી પ્રથમ ઉપાય તો નૈતિક હિમત છે જે પોતાને લાગે તે સમાજ આગળ ખુલ્લ ખુલ્લા કહી દેવું આટલી નૈતિક હિમતની સાથોસાથ આંતરિકશુદ્ધિ એટલી જ વધારવી પ્રથમ તો સમાજ આગળ ઉઘાડા થતાની સાથે જળ્મર વિરોધ બિલકે પોતાના ગણાતાઓની શ્રદ્ધા તૂટશે અને ધડીલર તો જગતમાં જાણે કોઈ પોતાનું નથી પરંતુ તેથી જરા પણ ગલરાવાની જરૂર નથી વેશપલટો કરવાની કે સપ્રદાય બદલવાની પણ જરૂર નથી આટલો બધો વિરોધ જોઈ ત્યારે બહુ ચર્ચાબાજીમાં પડવાનીય જરૂર નથી અભ્યાસ કરતાં ચિંતન વધારવાની અને ચારિત્ર્યશુદ્ધિમાં સતત જાગ્રત રહી પ્રગતિ કરવાની જરૂર છે થોડોક વખત આમ ટકી રહેવાથી વિરોધનો વટોળિયો શાત થશે અને સંભવ છે કે પ્રતિકૂળતાઓ અનુકૂળતાના રૂપમાં ફેરવાઈ પણ જાય ! જે કે આજે તો નાનામાં નાના વર્તુળનું માનસ પણ બદલાયું છે દુનિયાના વાતાવરણની અસર સ્થિતિચુસ્તોને

પણ થવા લાગી છે આને લીધે બહુ વેડવું નાંદી પડ, એમ જતા તૈયારી તો મન્યુસુધીની ગણવી જોઈએ આ લુ જાતઅનુભવની વાત કહી ગ્લો છું કે આજના જગતને આધુમાર્ગદર્શનની થાગી જરૂર છે અને તે આધુઓ ધર્મગતો કેન્દ્રકાર રૂપે મળે છે ।

આધુઆર્થીઓ ! તમારે ત્યાગ્યી સન્યાસને મહાપથ પ્રયાણ આર્યુ, ત્યાગ્યી તમે વિવ્રના બન્યા છો વિવ્રનુ આજનુ દર્શ મૂડીની ઉપાસના છે એનો ઉચ્ચ નીતિની ઉપાસનામા છે માટે મડીદાગેની ઢક છેડા પૈસાથી જ ચાલતી અને પૈસા વગર ચલા જતી રહેવાની ધર્મક્રિયાઓ ભવે અટકા નય પણ પૈસાદાગે નીતિને માર્ગે ચાલવાની મંડિલથી તમારી પામે આવે તો જ તેમનો અટકાર હો નાંદી તો એ અટકાર વિના ચલાવી શો અટકુ જ નહી, તેમની પ્રતિપક્ષને સમાજમા તોડી પાડા આ સૌથી મહત્ત્વની વાત ભૂલીને તે ગાદતના ઢાંભાવાળી મેવામા પડ્યા, તો તમે છેક દૂષી ગયા સમજાજો તમને ચમાનુતપચ્વી મહાવીરે શ્રમ જતી આદર્શ મિત્રાવ્રત્તિ શીખવી છે અને પગપાળા પ્રવાસની હિતમ બહીસ આપી છે આ એ આશુમૂલી ભંડા તમને આજ અમાજસ પડમા ઘણી મદદ રહેશે તમારી રક્ત પ્રત્યેની વક્ષમા અખટ બળ સ્થિરગે

આટલી ભૂમિદા તૈયાર થયા પછી તમે ગામડ ગામડ ઘમતે અપડ અપડ કરી વળતે તમેને હંડેડે વિદાયભૂગ્યા જિજામુ ભાકુ-ઓના ટોળાઓ આપડે એમને તમે એટલી ખાતરી કગવી દે કે તમારી પામે ચમના, ભૂમિમાતાના, પશુવંતની અતર્ગળ સપત્તિ વેગ-ચેલી પડી છે તમાગ ઔમા અતતર્ગજિના રૂવાગઓ ઉજાળતી ચેતના પડલી છે નિરો, હાયથી હાય મેળવો, ઢાંમે લાગો અનાજ, શી-દૂધ અને ચીજ વસ્તુઓથી દેગને ડલકાવી મૂંઢ મોંદગઓનો વિનય રંગે, નાતેગઓને ન્યાય આપો આજ મુધી તમે મૂડીવાળાઓ સામે જેતા હતા હવે મૂડીવાળાઓ તમારી સામે જેગે આજલગી બેડાડુ-ઓની તમે શ્યા યાચતા હતા હવે તેઓ તમારી આગળ ચમની

મૂડી વાગતા આવડે, તમે એમને તે મુળથી આપને જાનતા
જીવ્યા પછી, નાના મોટાં આપને એ એક જ મહાવ્યોતિતા
અંધિના ઝીંગ આપથી દુઃખનીગ્રસ્ત અને મેતાર્યમુનિ જેવાં લંબી
નોમા એકા સ્ત્રી આપડી મેંડે.

સત્ત્વ ગુણને નીકળે, તમે એના નિમિત્ત જનશે અમળાઓને
સમજાવનારી અન્ના, દરિદ્રાઓને શ્રીસંપન્ન કરી શકશે ઉદ્યોગમય
અને સહકારમય વાતાવરણ કેસારી શકશે સમાનતાનો સાચા આદ
માની શકશે અને ખીસ્તઓ માગી શકે તેવી સ્થિતિ ઉપજવી શકશે
ત્યારે જ તમેને લાગે કે એમાએ પચ્ચીસમા તીર્થ કરૂંપ સધલતિ
અને સામ્યયાગનુ બોધિતન સદજ સદજમાં મિળવી લીધુ છે

આટલું લખ્યા પછી પણ આમ તો લાગશે કે આમાથી અષ્ટ
માર્ગદર્શન ન મળ્યું, પરંતુ મારા અનુભવથી મને જણાયું છે કે
વિગતો તો પછી મળી જ રહે છે, માત્ર પ્રથમ જરૂર પડે છે અષ્ટ
સમજની એથી જ ગણધરોએ કહ્યું છે 'પદમ નાણુ તઓ દયા'
આજનું જાન એટલે શ્રમજીવીઓનો સાથ અને એમાથી પેદા થતું
ચારિત્ર એટલે નીતિમય સમાજ પરમ કૃપાળુ દેવાધિદેવ, આપણા સૌના
મહાપ્રયાણમાં સદૈવ પ્રકાશ પાથરે !

વિશ્વવાત્સલ્ય તા. ૧-૬-૧૯૫૨

પ્રારંભિક ગ્રામસેવાકાર્યમાં જૈનસાધુ

(એક જૈનમુનિને લખેલા પત્રોમાંથી)

(પત્રોત્તર) આપની પરિસ્થિતિ જાણી આ પરિસ્થિતિમાં
પણુ આપ આ રીતે ગ્રામસેવાનુ કાર્ય કરી શકશે -(ક) ગ્રામોની અને
ગ્રામ્યજનોની કહાણીઓમાંથી સારાશ લઈ તેનો તમારા અગત અનુ-
યાયિઓમાં પ્રચાર કરવો (ખ) ખેતી, ગોપાલન અને ગૃહોદ્યોગો સબંધે
જાનતા જૈનોની માન્યતાઓમાં ધરમૂળથી પરિવર્તન કરવાની જરૂર

છે પણ જ્યાં જ્યાં તક મળે ત્યાં વધુ ઝોક આપવો એવી આગળ વધી શકાય તો (ગ) હરિજનો અને પછાતકોમોમા કામ કરનારા કાર્યકર્તાઓનો સમ્પર્ક રાખવો દૂકમા આ રીતે કામ કરતા કરતા ગ્રામીણ અને પછાત કહેવાતી જાતિઓ તરફ બીડી સહાનુભૂતિનું વાતાવરણ જમાવવું ગ્રામસેવા અગે મારા અનુભવનો સાર એજ છે કે ગામોમા પણ દોષ ઘણા છે, છતાં સમૃદ્ધિ અને ધર્મભાવના પણ ત્યાં જ, તેમને પ્રગટ કરવામા (આપણું) આત્મખર્ચ ખૂબ ઉપયોગી નીવડશે ‘ગામોમા વધુમાવધુ વિહારો ગોઠવવા અને ગામ-ડાઓનાં (તેમની સરળ ભાષામા) ઉપદેશ દ્વારા ઉપયોગી યવુ લાલ તો આટલું જ ડગ્ગે, અને પછી તો તમારો અનુભવ અને નૈતિક લિમિત બંને સાથેસાથ વધતા જશે અને શુદ્ધ તથા મક્કમ પગલા ભરવા માટે તમારો અતરાત્મા જ તમને પ્રેરશે સમાજમા સ્ત્રીઓનું ધ્યાન કેમ વધે ? અને સાથેસાથ તેમની સાચા જ્ઞાનની ભૂખ કેમ સતોપાય, એ માટે પ્રયત્નો કરવા જોઈએ (ગામડાઓમા પણ) પૈસાફર લોકોની માત્ર પૈસા હોવાના લીધે થતી પ્રતિષ્ઠા તોડી સાચા નીતિમત ભોલા-ભદ્રિક લોકોને આગળનું ધ્યાન અપાવવાનો પ્રયત્ન કરવો પૈસો પુણ્યથી નળે છે અથવા તો પૈસાફર પુણ્યશાળી છે આ માન્યતા ફેરવી પડશે અને જ્યાં નીતિ છે ત્યાં પુણ્ય છે એવી માન્યતા ઉપર જોર આપવું પડશે

—કોલે તા ૧૨-૧૦-૫૦

ગામડામા પણ મૂડીવાદી અને વ્યાપિતહિત ધરાવનારા તરવો હજી પ્રતિષ્ઠિત થઈ, ધર ધાલીને બેઠા છે, એટલે ત્યાં ખૂબ સાવ-ધાનીયી ધીરે-ધીરે કામ કરવું પડશે પહેલા તો જૈનોમા-સ્યા જૈનોમા તેઓ આપણા વિચારોથી પ્રતિક્ષણ ન થઈ બેઠે, એ દષ્ટિને લક્ષમા ગામી આપણે ખાતરી કરાવવી પડશે પછી ધર ધાલી બેઠેલા પ્રતિ-ષ્ઠિત તરવોને ઓળખવા પડશે, આપણું વલણ તો મુખ્યત્વે નીચલા, થગ્ના તગ્ગોડાયેલા, પદ્ધતિ લોકોની તરફેણમા જ રહેશે (તેમની સાથે જ વધારે સંપર્ક રાખવો પડશે) એમ છતાં તેઓમા અજાનતા

મૂડી માગવા આવશે. તમે એમને તે સુખેથી આપજો જગતના સ્ત્રીઓ, પુરૂષો, નાનાં મોટા આપણે સૌ એક જ મહાજ્યોતિના સ્ફુલિંગો છીએ આમાથી હરિકેશીમુનિ અને મેતાર્યમુનિ જેવા લગીજનોમાં રહેલા રત્નો સાપડી રહેશે

સત્ત્વ બહાર નીકળશે, તમે એના નિમિત્ત બનશો અખળાઓને સખળા બનાવી શકશો દરિદ્રીઓને શ્રીસપન્ન કરી શકશો ઉદ્યોગમય અને સહકારમય વાતાવરણ ફેલાવી શકશો સમાનતાનો સાચો આદેશ શકશો અને બીજાઓ માણી શકે તેવી સ્થિતિ ઉપજાવી શકશો. ત્યારે જ તમેને લાગશે કે એમોએ પચ્ચીસમા તીર્થ કરરૂપ સઘલગિત અને સામ્યયોગનુ બોધિરત્ન સહજ સહજમા મિળવી લીધું છે

આટલું લખ્યા પછી પણ આમ તો લાગશે કે આમાથી સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન ન મળ્યું, પરંતુ મારા અનુભવથી મને જણાયું છે કે વિગતો તો પછી મળી જ રહે છે, માત્ર પ્રથમ જરૂર પડે છે સ્પષ્ટ સમજની એથી જ ગણધરોએ કહ્યું છે ‘પદ્મ નાણુ તઓ દયા’ આજનુ જ્ઞાન એટલે શ્રમજીવીઓનો સાથ અને એમાથી પેદા થતું ચારિત્ર એટલે નીતિમય સમાજ પરમ કૃપાળુ દેવાધિદેવ, આપણા સૌના મહાપ્રયાણમા સદૈવ પ્રકાશ પાથરો !

વિશ્વવાત્સલ્ય તા. ૧-૯-૧૯૫૨

પ્રારંભિક ગ્રામસેવાકાર્યમાં જૈનસાધુ

(એક જૈનમુનિને લખેલા પત્રોમાથી)

(પત્રોત્તર) આપની પરિસ્થિતિ જાણી આ પરિસ્થિતિમા પણ આપ આ રીતે ગ્રામસેવાનું કાર્ય કરી શકશો —(ક) ગ્રામોની અને ગ્રામ્યજનોની કહાણીઓમાથી સારાશ લઈ તેનો તમારા અગત અનુયાયિઓમાં પ્રચાર કરવો (ખ) ખેતી, ગોપાલન અને ગૃહોદ્યોગો સખધે આજના જૈનોની માન્યતાઓમા ધરમૂળથી પરિવર્તન કરવાની જરૂર

આપ ખુલ્લુ થશે તે સમય આવે ત્યાં લગી જે સમાજમા તેઓ છે, તે સમાજ છુટ્ટી શંકે તેટલુ આ બાબુ વળતા જાય અને સમાજને સાથે લઈને જ ચાલતા જાય ના ત ગ્રામોદ્યોગી ચાલેની વપગશનુ વલણ, દગ્ગિજનો સાથેની આત્મીયતા વધારવી, વ્યસનત્યાગ કરવો, કમવંચા વગેરે કામો એવા છે કે જે દ્વારા આજે તેઓ ધીરે ચાલતા ચાલતા પણ ભવિષ્યની પ્રગતિ સંદેશે વધારી ગકશે દૃષ્ટિ તો સાફ અને નિર્ભીક બનાવી જ લેવી જોઈએ, આ એમા પહેલી ગરત છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાલ’ તા ૧-૬-૫૫.

ગ્રામમેથા અને જૈન સાધુસાધ્વીઓ

(પ્ર) સાપ્રદાયિક ડાયગ્રામા રહીને અમ જૈનસાધુઓ ગામડાઓમા જી રીત જનગતિ લાવી રાકીએ અત અત્યાત્મકાર્ય કરી રાકીએ. આ વિષે વિશ્વવાત્સલ્યમાના આપના આગ્રહ અગ્રલેખા ખૂબ મનનાય છે, તેમ વાચ્યા છે તે મારા મનમા જે તાલાવેલી લાગી છે, તેઓ આ પ્રશ્ન પૂછુ છુ આપ જરૂરી ચાચ્ય માર્ગદર્શન કરશે

(ઉ) હુ જાઉં છુ કે ગ્રામ્યાશ્રમીસમાજમા પણ દિનેદિને આવો વર્ગ વધતો જાય છે, જેના મનમા ‘વ્યકિત અને સમાજ બંનેના ઉત્થાનનો નુમેળ હોવો જોઈએ’ એ વિચાર હવે પાત્ર થતા જાય છે ગામડુ આમ તો ભલુ ભોળુ હોય છે, પણ એના ત્રદ્ધાપાત્ર બનતા પહેલા તે આપણી પરીતા લઈનાર છે (૧) પોતાની જરૂરિયાતો પ્રથમ ઓછામા ઓછી કરી નાખવી (૨) ગામડાના ન્યાપિતદિત ધગવનાગ તત્ત્વોની આમે દ્યાયેલા લોકો અવાજ ઉઠાવી ગંદ તે માટે વિચાર ધડતર સારુ ગોપિતલેખનો સપર્ક વધુ સાધવો (૩) એમ છતાં તેમને માટે ગદતના કાગો ન છૂટકે લેવા અને તે પણ બીજી સમ્યા દ્વારા, સાધુઓએ તો તટન્યપણે લોકધડતરના કાર્યમા જગસ લેતા રહેવુ (૪) આનંદ ભૂદાનસમિતિઓને પ્રોત્સાહન આપવુ (૫) લોકમા સહકારી પ્રગતિનો રસ લગાડવો (૬) માનવ માનવ વચ્ચેના ભેદો દૂર

અને ગુલામી વૃત્તિ હોવાને લીધે તેમની સાથે સીધો અતિપરિચય ઉપ
લાભરના લોકોને ગમશે નહીં બાકી દાશત્યાગ, માસ-ત્યાગ આ, ખીડી
વગેરે વ્યસનોનો ત્યાગ, નકામા ખોટા ખરચા ત્યાગ, ગ્રામોદ્યોગી વસ્તુ
ઓની વપરાશ, ખાદી-ભૂદાન-આદિલન વગેરે વાતો તે 'ચર્યા' તેમને
રસ પડે તે રીતે કરવામાં આવે તો તેમને કાંઈ વાધો આવશે નહીં
પછી તો કામ કામને શીખવશે

— જિલ્લા કેએસ સમિતિ, ભાવનગર તા. ૧૫-૩-૫૪

જૈનમુનિ અને ગામડાંઓમાં પ્રારંભિક રચનાત્મક કાર્ય

(પત્રાશ) . “ અવ હમ આપસે चाहते हैं’ कि प्रारंभिक रचनात्मक
कार्य गाँवों में कैसे किया जाय ? किस तरह योजना बनाई जाय ? किस
प्रकार ग्राम के लोगों से मिलजुल कर उनकी झुड़ियाँ दूर की जाय ?
ग्रामों का मुख जो शहरों की ओर हो रहा है, वापिस ग्रामों की ओर
कैसे मोड़ा जाय ?.. आपका निजी अनुभव हमें लिख भेजें । जन
प्रकाशमें आपके पत्रव्यवहार पढ़ें, उनमें मुझे आपके गहरे विचारों
का पता लगा ।

— एक विद्वान् जैन मुनि

(ટિપ્પણી) . પત્રલેખક મુનિરાજ ચારિત્ર્યસપન્ન ગણાતા એક
સગીન પેટાસધાડાપૈકીના સાધુજી છે એમનામાં સાધુજીવનમાં રહીને
રચનાત્મક કામ-ખાસ કરીને ગામડાંઓનું રચનાત્મક કામ-શી રીતે બની
શકે, તેવા માર્ગદર્શનની તમન્ના છે આમ તો પ્રાયોગિકસઘ નીચેના
ગ્રામસંગઠનના કાર્યક્રમોમાં આની ચોખવટ છે જ, પણ મારી વિનંતી
એ છે કે તેઓ એકદમ ઊંડા પાણીમાં ઊતરી ન બન્યા ! મારી વાત
કરું તો હું આજે છેડ ઊંડા પાણીમાં જઈએ છું પણ ધીરે ધીરે
જ આ ભૂમિકા આવી છે મારી એ પણ કલ્પના છે કે આ માર્ગ
કંઈક ધોરી બનશે, એટલે સાધુસતો માટેનું વિશાળ કાર્યક્ષેત્ર આપો

આપ ખુલ્લુ થયે તે સમય આવે ત્યાં લગી જે સમાજમાં તેઓ છે, તે સમાજ છોડી શકે તેટલું આ બાબુ વળતા જાય અને સમાજને સાથે લઈને જ ચાલતા જાય. તો ત્રામોદ્યોગી યોજનાની વપરાશનું વલણ, હિંદુત્વો સાથેની આત્મીયતા વધારવી, વ્યસનત્યાગ કરવો, કંગવંચો વગેરે કાંમો એવા છે કે જે દારૂ આજે તેઓ ધીમે ચાલતા ચાલતા પાનું ભવિષ્યની પ્રગતિ સાંદરે વધારી શકશે દૃષ્ટિ તો સાફ અને નિર્ભીક બનાવી જ લેવી જોઈએ, આ એમાં પહોંચી ગયત છે.

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાલ’ ના ૧-૬-૫૫

શ્રામમેવા અને જૈન સાધુસાધ્વીઓ

(પ્ર) સામ્રાજિક ડાયગ્રામા રચીને અમ જૈનસાધુઓ ગામડાઓમાં શી રીતે જાગૃતિ લાવી શકાશે અને ગ્યનાત્મકકાર્ય કરી શકાશે આ વિષય વિશ્વવાત્સલ્યમાના આપના ચાંદ અગ્રસેળા ખૂબ મનનાય છે, તેમ વાચ્યા છે તે માગ મનમાં જે તાલાવેલી લાગી છે, તેથી આ પ્રશ્ન પૂછુ છું આપ જલ્દી ચામ્ય માર્ગદર્શન કરશે.

(ઉ) હું તો જુલુએ ૬ ગૃહસ્થાશ્રમીસમાજમાં પણ દિનેદિને આવો વર્ગ વધતો જાય છે, જેના મનમાં ‘વ્યકિત અને સમાજ બંનેના ઉત્થાનનો મુમેળ હોવો જોઈએ’ એ વિચાર હવે પાકા થતો જાય છે. ગામડું આમ તો ભલું ભાળું હોય છે, પણ એના ત્રદાપાત્ર બનતા પહોંચા તે આપણી પરીતા લઈનાએ છે. (૧) પોતાની જરૂરિયાતો પ્રથમ ઓછામાં ઓછી ટંગી નાખવી (૨) ગામડાના મ્યાપિતરિત ધગવનાગ તરનોની સામે દળાયેલા લોંગ અવાજ ઉઠાવી શકે તે માટે વિચાર વડન સારું ગોપિતલોગનો સપર્ક વધુ આપવો (૩) એમ છતાં તેમને માટે ગાલતના કામો ન છૂટકે લેવા અને તે પણ બીજી મચ્યા દારૂ, સાધુઓએ તો તટસ્થપણે લોકધડતરના કાર્યમાં જ રસ લેતા રહેવું (૪) મ્યાનિક ભૂદાનઅમિતિઓને પ્રોત્સાહન આપવું (૫) લોકમાં સભાગી પ્રવૃત્તિનો રસ લગાડવો (૬) માનવ માનવ વચ્ચેના ભેદો દૂર

કરાવવા લોકોને સમજાવવા (૭) સ્વાવલંબી અને અદ્યારભી ધધાઓ તરફનો અગુલિનિર્દેશ કરી, વ્યસનો, ખોટા ખર્ચાઓ તથા યત્રોદ્યોગજન્ય વસ્તુઓથી મુક્ત કરાવવા (૮) નાનેરાઓને ન્યાય આપવાની વૃત્તિ લોકોમાં ખાસ સહજરીતે પેદા કરવી (૯) બાળકોની શાળાઓની મુલાકાતો લીધા કરવી આ બધા કામો આજના સાંપ્રદાયિક ડાયરામા રહીને પણ થઈ શકે તેવા છે છેવટે એ લક્ષ્ય રાખવું કે આપણે વ્યક્તિ તરીકે કેન્દ્રમાં ન રહેતા લોકો અને લોકોની સરથા દ્વારા જ આ બધું થાય છે, તે ટેવ પાડવી કે જેથી પોતે ખસી જઈએ તો પણ પ્રવૃત્તિઓ યોગ્યમાર્ગે અને બરાબર આપ્યા કરે

—વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રશ્નોત્તરી તા ૧૬-૩-૫૪

વિકાસભૂમ્યા સાધુઓને સમાજ અવસર આપે !

(પત્રાશ). ‘મને દીક્ષા લીધે આઠમું વર્ષ ચાલે છે પણ જીવનમાં સમાધાન નથી આસપાસના મુનિવર્ગમાં ત્યાગને બદલે અદર ઊતરતા જીદુ જ દેખાયું છે કહેવાતો શ્રાવકવર્ગ સરાસર ઊલટે માર્ગે છે — (૧) કોઈ મુનિ મૌનમાં હોય તો તેની સાથે વારવાર બોલી અતરાયો કરવા (૨) શાંતિપૂર્વક વદનવિધિ ન પતાવતા કોલાહલ મચાવે (૩) રૂઢિપૂર્વક વ્યાખ્યાન મુનિઓ પાસે હમેશા કરાવવું પણ વર્તન સુધારવું નહિ (૪) અયોગ્ય દીક્ષામાં પ્રથમ સાથ આપી દીક્ષિત થયા બાદ એની જ નિદા કરવી (૫) પોતે અસયમી રહેવું અને સાધુઓને એવા પદાર્થો આગ્રહપૂર્વક દેવા (૬) અન્યાય અને અનીતિનું ધન કમાવવું, એ બધું તો શ્રાવકોના વ્યવહારમાં સામાન્યરૂપ બની ગયું છે

એક જૈન મુનિની વ્યથા

(ટિપ્પણી) તપ અને ત્યાગમાં આજે પણ મોખરે ગણાતા જૈન સંપ્રદાયોની આ દશા ખરેખર અકળાવનારી છે જૈનોમાં ગૃહસ્થ અને

સન્યાસીઓ એવા બે કક્ષાના સાધકો હોય છે સન્યાસીઓ પણ ગૃહસ્થો-
માયી જ પાકે છે ક્રવામા ન હોય તો દવાગમા ન આવે, તેમ જો ગૃહસ્થોનો
વ્યવહાર શુદ્ધ ન હોય તો તેવા વર્ગમાયી દીલા પામેલા મુનિઓમા
જ્ઞાન અને ત્યાગરંગ્ય એકાએક ફૂટી નીકળવાની આરા વધુ પડતી છે
પત્રલેખક જેવા અપવાદે નીચેલા મુનિઓ કાતો સપ્રદાયોથી દૂટા પડી
જિન્દગી જેમ તેમ પરી કરે છે કે અયોગ્યમાર્ગે શક્તિને વાળી પોતાનું
તે ચમાજનું અલિન કરે છે અથવા ગોધાદ ગહીને રીલા બની જાય છે
આનો સકળ ઉપલ એ છે કે જે જૈનગૃહસ્થો ગાધીયુગની દીક્ષા પામીને
વ્યવહારશુદ્ધ બની શક્યા હોય તેમના હાથમા સમાજનું જુઝાન મોપવું
નિર્મળ એ અને એવા ગૃહસ્થોએ આવા જિજ્ઞાસુ જૈનસાધુઓને યોગ્ય
માર્ગે પોતાની ગઠિત વિકસાવવાની પૂરેપૂરી તક આપવી નિર્મળ એ
થોડા પણ સાચા શ્રાવક કે તેજસ્વી સાધુઓ સમાજ અને ગાદીમા જે
કાળો આપજે, તેના મૂલ્ય ઓછા નાંદ હોય કહેવાતા જનોએ થોડા
જોખમો અને સાહસો વહોરીને પણ આમ કરવાની વડી પાકી ગઈ છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાલ’ તા ૧-૬-૫૦

વિશ્વપરિસ્થિતિપરિવર્તન માટે સામૂહિક યોજના અને જૈન સાધુ

(પત્રાશ) ‘આપનો આત્મા આ યુગનો જાગરક આડીતર બનવા
આલ્તો હોય અને આપના આત્માની અનેરી શક્તિ અભિવ્યક્ત થવા
ઝખી રહી હોય, એમ મને લાગે છે પણ આજના વિશ્વની પરિસ્થિતિને
સમૂળગી પલટવા માટેની સામૂહિક યોજનાને તમે ડોણ જાણે શાથી
પણ આકાર નથી આપી શક્યા, એમા દોષસૈદ્ધાંતિક રહસ્ય છે અથવા
તો કઈ ખામી છે, તે ભેદને હું પામી શકતો નથી મારા અતરની એ
કામના છે કે તમે વિશ્વવહનીય સામૂહિક ધરાતલ પર મગલમય
નિર્માણ કરી રાંધો તો સારું ’

—એક વિદ્વાન જૈનમુનિ

(ટિપ્પણી) મારું કાર્યક્ષેત્ર ધાર્મિક અને જૈનસન્યાસની

વ્યાસપીઠ ઉપર હોઈ, મારી સામે મુખ્યપણે દેશનુ સાધુજગત છે, એમ છતાં મારી પ્રત્યક્ષ મદદમાં ગામડાં, રચનાત્મક કાર્યકરો, કૌંઝેમી સૈદ્ધાંતિક બળો, માતૃજાતિ અને પછાતવર્ગો છે આપ ગતાંકના અગ્ર લેખમાં જોશો તો એમાં સામૂહિક યોજનાઓનો આછો ચિતાર અપાયો છે મારી પોતાની શક્તિની ઘણી મર્યાદાઓ છે એમ છતાં મને જે સ્કંધુ તે નિવેદન જ્યારે સોળેક વર્ષ પૂર્વે આપ્યું અને સ્થા લિંબડી મોટા સપ્રદાયે ત્યારે જ મને છૂટા કર્યો ત્યાર પછી પણ સૌ જૈન સંઘોનો સ્નેહ તો હું ખૂબ ખૂબ પામ્યો જ છું અને તેથી ધન્યતા અનુભવુ છું ઘણા સાધુસાધ્વીઓ આ અભિનવ માર્ગે આકર્ષાયા છે છતાં મેં તેમને ન ખેંચવાનો જ સવિશેષ આગ્રહ રાખ્યા કર્યો છે મને લાગ્યા કર્યું છે કે આજનો સાધુવર્ગ સમૂહગતરીતે ક્રાંતિ નહીં કરી શકે, કારણ કે અનેક વર્ષોથી વિશ્વપ્રશ્નોથી તે ઘણા દૂર દૂર રહી ગયો છે. તેમની વ્યક્તિઓ જરૂર ક્રાંતિ કરી શકશે પણ એવા વ્યક્તિગત સાધુ સાધ્વીઓનેય સમાજનું પીઠબળ તો આજે જોઈશે જ મને આશા છે કે પ્રાયોગિક સંઘો દ્વારા થયેલા ગ્રામસંગઠનો આવું પીઠબળ આપી શકશે

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાલ’ તા ૧-૧૨-૫૩

સહકારી પ્રવૃત્તિઓ અને સાધુઓ મારે પાયાનું કામ

(પત્રાશ) “આપકી બુનિયાદી યોજનાસે મિલતીજુલતી હી આદિ-વાસી આર્થિકકલ્યાણકે લિએ સહકારી પદ્ધતિ મેને મી સોચી થી, પરંતુ વહ સાકાર ન હો સકી. ઉત્સાહ તો રહતા હૈં, કિન્તુ સામાજિક વ્યાવહારિક અડચને આગે નહીં વઢને દે રહી હૈં. અવ અધ્યયનકે વ.દ હી માવી કાર્યપદ્ધતિકા નિશ્ચય હો સકેગા..”

— એક સ્થાનકવાસી જૈન મુનિ

(ટિપ્પણી) હવે બુવાન અને અભ્યાસપ્રિય જૈનસાધુઓનું વલણ સાધુજીવનની મૌલિક મર્યાદાઓ પૂરેપૂરી બળવીને તથા અપર

કલાણુ તેમા છે, એમ સમજીશુક્રીને નિવૃત્તિલક્ષી સત્પ્રવૃત્તિઓ તરફ ઠીકઠીક વળતુ જાય છે, એ જૈનસમાજ અને રાષ્ટ્ર બંને માટે શુભ ચિહ્ન છે. મારા નમ્રમતે સાધુસન્યાસીઓ માટેનું કાર્યક્ષેત્ર આજના લોકશાહી ભારતમા ઘણું વિશાળ થયું છે સાથોસાથ સાચા ધર્મની દૃષ્ટિએ તે વર્ગની જવાબદારી આજાદ ભારતમા સૌથી વિશેષ છે, એમ હું માનું છું જૈનસાધુવર્ગના એક સભ્ય તરીકે મારું તેઓને સવિ-
શેષ હાર્દિક આલ્વાન છે તેઓ ઉપલડ પ્રચારના અને રહસ્યમય સામ્રાજ્યિક ડંદરતાના ભલકાથી ન અજાતા ભ્રમજન્ય બધનોથી જલદી છૂટી ગામડાઓ, નારીસમાજ અને પછાતગ્રામોના મહાપ્રશ્નોમા પોતાની મૂળમર્યાદાઓ સાચવતા સાચવતા જાતે સાધુસધ છાડ્યા વિના જ દટાઈ જાય. પત્ર લેખક મુનિ જ્યારે સહકારી પ્રવૃત્તિને પાયા તરીકે લેખે છે અને આદિવાસીવિસ્તારમા પોતાના ધ્યેયને સામે ગમીને જીડાણથી કર્યાનું લખે છે, તેથી મને ઘણું સતોષ થાય છે. તેઓ અધ્યયનની પોતાની ઇચ્છા ભલે પૂરી કરે, પણ સાચું અધ્યયન તેમને ધ્યયલક્ષી જનસપર્કથી મળવાનું છે, તે આજે જરૂર યાદ રાખે. હું જે સહકારી પ્રવૃત્તિ સાથે નીતિ અને ધર્મને જોડું છું તેની પાછળનો હેતુ માત્ર આર્થિક નથી પણ આધ્યાત્મિક છે, તે પત્રલેખક સમજ્યા જણાય છે, તેથી મને આનંદ થાય છે એ વાત ખરી છે કે ઇન્દ્રિયુન્ન અને વ્યાપિતરિતવાળા ડહેવાતા ધાર્મિકોનો આવા પાયાના કામમા પ્રથમ તો વિગેધ જરૂર વશે પણ જો બંને પ્રકારની નિર્મળ પ્રેમવાળી આરિચ્છજગતિ હશે તો તે વિગેધમાથી પણ સવાદ સધાશે અને બીજા સાધુસન્યાસીઓ માટે આ પાયાનો માર્ગ વધુ સરળ થઈ જશે. અતે તેઓ સર્વ સમાજને અનુકૂળ પાત્ર બની રહેશે.

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાલ’ ૧-૧૧-૫૪

સાધુસન્યાસીઓ અને શિક્ષણસંસ્થા

(પ્ર) સન્યાસી હાલની ચાલુ શિક્ષણ સંસ્થાઓમા આ રીતે

(નિષ્કામકર્મ કરતાં લિક્ષાણ્વી બનીને મક્તમાં) તાલીમ આપે તેમાં કેઈ સામાજિક બાધ ખરો ? આધ્યાત્મિકદૃષ્ટિએ તો તે પ્રવૃત્તિ હાનિકર નહિ જ ને ?

(ઉ) હિંદમાં પ્રાચીનકાળે આ સ્થિતિ હતી જ અને એવા મહત્વનાં કાર્યોની ધૃસરી સયમીના શિરે હતી આજે દશા બદલાઈ છે અને એ બધા મહત્વના અગ્રો પરિગ્રહવાદનો ઓથે ઊભા છે, એ દુર્ભાગ્ય નાનુસૂતુ નથી જ્યારે સયમના તગ ઢીલા પડ્યારે જ આ દુર્ભાગ્ય આવે છે આ દુર્ભાગ્ય દૂર કરવા માટે એવા આદર્શશિક્ષકોની કળે કે તે બ્રહ્મચર્ય પાળીને ઓછામાં ઓછું ખર્ચ લઈ પોતે જ શિક્ષણસંસ્થા રૂપ બની જાય તો એ આ યુગની મહત્વની એવા છે અને તે તમારા સન્યાસમંદિરનો ભાવનામાં સગીન પાયાનું કાર્ય બની રહેશે

(સ્ત્ર) સન્યાસી એટલે સાવ નિષ્ક્રિય એવી દશા પ્રાય થઈ પડી છે, પરંતુ નિવૃત્તિલક્ષી પ્રવૃત્તિ એ સન્યાસનું પણ મધ્યબિંદુ હોવું જોઈએ ગીતાનો કથિતાશય એ જ છે ભ મહાવીરે પણ અધિર-કહાવી સાધુને સમાજના સરકારઘડતરનું કીમતી અંગ ગણ્યું છે અશોક પછીથી હિંદમાં બુદ્ધધર્મનો સારકારિક શિક્ષણનો ઉપકાર ઓછો નથી આમ જોતા એક સન્યાસી રીતસર શાળાઓમાં નિયમિત શિક્ષક તરીકેનું કાર્ય કરે, તે પ્રત્યે સમાજ કુતૂહલની દૃષ્ટિથી જોશે અને કદાચ શિક્ષણસંસ્થાલોકો પણ એને નહીં પચાવી શકે

આજનું લોકમાનસ શિક્ષણ એ આજીવિકાનું સાધન છે, એમ આજે સમજી બેઠો છે શિક્ષણ એ ચારિત્ર્યઘડતર અર્થે છે, એ સૂત્ર ભૂલાયું છે એટલે આવા શિક્ષકોને એ મૂળભાવના લાવતા ખૂબ અડચણ પડવાની. પરંતુ એ અડચણો તો પછીની બાબતો છે પ્રથમ તો સન્યાસી જાતે જ ચાલુ શિક્ષણસંસ્થાના સચાલન અને કાર્યક્રમનો પ્રેમમય વિરોધી બની જશે અને તેથી જ્યાં લગી એને શિક્ષણમાં

રસ હરો ત્યા લગી એ અત્ર સિદ્ધિલાલય જ અલાવવું પસંદ કરશે અને કા તો એ બંધી દુર્દગાના મળ પાયા આક કચ્ચા માટે એવું ગિદ્દાન આપવા માટે કે જેથી સમાજ મુદ્દે સમાજમુદ્દાગમા જે એક આદર્શ ત્યાગીની ઝડપી અસર છે, તે બીજાની તથા આ પ્રગતિને પરિણામે એવા ગિદ્દાવર્ગ નીકળશે જ કે જે સયમસક્તી હોય અને સયમસક્તી ગિદ્દાવર્ગની આજીવિકા પૂરત્યભાવે સમાજ આપો-આપ અલાવશે

પ્રતોતરી અને પ્રાચગિક ૫ ૧૯૫

શિક્ષણસંસ્કારકાર્ય અને જૈન સાધુસાધ્વીઓ

(પત્રાગ) “ અત્ર બહુતો અને બાળકોને જ્ઞાત્રય, જ્ઞાત્રવ્યતી સાચી દિશા તરફ દોરવા પ્રયત્ન આનું જ બહુતોનું મડળ બનાવી સક્રિય કાર્ય શરૂ કરેલ ” આજના ઉપાયો, ભાવિમા બહુતો અને બાળકો માટે સંસ્કારગાળામા ફેરવવાની ગરબાત કરી છે ”

—એક વિદ્યુષી જૈનસાધ્વી

(પત્રાગ) “ મને હમાણા એક ભાઈએ કહ્યું —“ મહારાજ તમે તમારા કલ્યાણની સાથે સમાજકલ્યાણનું કંઈ વિચારો છો ખરા ? પહલાના સમયમા બંધી જાતના ગિદ્દાનું કામ મુદ્દે જગતા હતા, તમ આપ સૌ કમ તો લાખો રૂપિયાનું ખર્ચ બંધી જાય અને બાળકોના જીવનમા સાચી ધાર્મિકતાની સાથેસાથ ગિદ્દાનું કામ પણ ચાય ” આ મુનિશ્રી લખ છે ” મને આ વાત ગમી ” આજના સમાજને અવકાશમા ઉપયાગી ચાય તેવું કશું જ આપવાનું નહાય તેવા સાધુ-સાધ્વીઓ પોતાના ગાસડા-પોટસા ઉપાડીને કે ઉપગ્રહીને કયાં કો તેના કુટુંબ આવા ઉપયાગી કામમા લાગી જાય તો તેમા કંઈ ખાટું છે ”

—એક જૈનમુનિ

(ટિપ્પણી) આ સાધુશ્રીની જેમ આજના વખા જૈન તરીકે

ન વર્ણવી શકાય કે ન દેખાડી શકાય, પરંતુ ‘ધર્મદષ્ટિએ સમાજ-
રચના’ એ શબ્દ તો મૂર્તરૂપે દેખાડી શકાવો જોઈએ ભાલનળકાકામા
ચાલતો બધી પ્રવૃત્તિઓનું કેન્દ્ર પણ એ જ છે આજની સમાજરચના
અર્થપ્રધાન છે અર્થપ્રધાન સમાજરચનામા શોષણને પ્રતિષ્ઠા મળે અને
એને લીધે સંકુચિતતા, મૂઢવ્યાર્થ, અન્યાય, દલ વગેરે સમાજઘાતક
દોષો કલેકાલે તે દેખીતું જ છે આને સ્થાને ધર્મપ્રધાન સમાજરચના
બને તો વ્યાપકતા, સ્વાર્થત્યાગ, ન્યાયીવૃત્તિ અને સત્યાગ્રહ વગેરે સદ્-
ગુણો વધે આજે માણસની જિંદગીમા પેટ, પહેરણ અને પથારીને
બહુ અગત્યનું સ્થાન આપવામા આવે છે સામાન્ય સમાજ માટે એ
વાત બરાબર છે, પણ માનવજીવનની બીજી અનેક વિશેષતાઓ તરફ
જોઈએ તો માનવની મોટામા મોટી જરૂરિયાત તો સત્ય, પ્રેમ અને ન્યાય
છે શરીર તો માત્ર એમને પ્રાપ્ત કરવાનું વાહન અથવા સાધન માત્ર
છે, જેમ ઘાસ માટે અનાજ વાવવા છતાં અનાજની સાથેસાથ ઘાસ
મળે છે તેમ સત્ય, ન્યાય અને પ્રેમની ત્રિવેણી તરફ જતા વાર એમાથી
શેટીનો પ્રશ્ન પૂરેપૂરો પતે છે શક્તિશાળી માણસો સત્ય, ન્યાય અને
પ્રેમને પથે ગયા એટલે કયા અને કેટલું વિકેન્દ્રીકરણ અને કયા અને
કેટલું કેન્દ્રીકરણ, તે ગહન પ્રશ્ન પણ ઉઠેલાઈ જવાનો એ સમ્મતિ
અને એ ધર્મ સમાજઘડતરમા મોખરે રહેવા ઘટે આ વિચારમાથી જ
મને બાર વ્રતો હાથમા લાધ્યા છે એ વ્રતોમા સીધેસીધું શ્રમનું મ્થાન
નથી ગણાતું, પણ સયમ અને ન્યાય બને આવ્યા એટલે વાવણન
તથા સાચો શ્રમ આવ્યા વિના કેમ રહે ?

તેમજ ધર્મદષ્ટિએ સમાજરચનામા સન્યાસીવર્ગ અને
સેવકવર્ગ કે જેમણે પોતાનો સંપૂર્ણ માલિકી હક છોડ્યો હશે અથવા
છોડવાની તૈયારી કરી લીધી હશે, તેમને કાળે મુખ્ય કામ સમાજમા
સત્ય અને ન્યાયની પ્રતિષ્ઠા વધારવાનું, ધન, વૈભવવિલાસ અને ભૌતિક
તત્વોની પ્રતિષ્ઠા વધી ન જાય તે જોવાનું, પ્રેમને ફેલાવવાનું તથા

સમાજનું શારીરિક સ્વાસ્થ્ય જાળવવાનું મહેતો
સાહુકારી પગાડી પ્રયોગની ભૂમિકા પા ૧૧

મંત્રોપાસનાથી સમાજ અને રાષ્ટ્રને થતો ફાયદો

(પ્ર) અતિગત નહિ પણ સમાજ કે રાષ્ટ્રને મંત્રોપાસનાથી ફાયદો થશે હોય એવું દાખલા આપી શકો .

(ઉ) દૂ. ગા. ૧૮૦ જગદિયે કહેને બા મહેતો અને જગદિયે એ જાગ્યા જ મહેતો પે મંત્રોએ રૂ પરિણામ આપ્યું તે જગજાહેર બાન રે હું નમતે કહીશ તો અવળો કાગળો પેનલુ વર્ષ પહેલાં બેરતા કોંગલુનાં હાથગમ હું ફરો ફરો તા પલ જગદિયે તો મન કોકોતે હો પહેલોકો એ જોગે હિન્દ કોટિના પુરુષનું નામ-મરણ પણ એને અજાણ એના જેડ કે ફકતો વરોતો જૂનો

ગમ રામ રામ્ડ એનું સર્વોત્તમ પ્રમાણ કે મંત્રોચ્ચાર એક જાનની મહાપ્રેરણા છે અલગન તેમા યોગદિગ હિન્દ્યારથી રૂ ન વતે એ અગાઉ કહ્યું તેમ યોગના અને યોગનાતો ખ્યાલ તો હોયો જોઈએ નહિ તો મનસકિન પરનો નિદા ધટવાનો અને દુનુપયોગ થવાથી અગત અને સમાજગત અનેક પ્રકારની હાનિ પહોંચવાતો પૂરો સ્તબ્ધ છે.

—વિશ્વાત્મક પ્રશ્નોત્તરી તા ૧૨-૫-૨૬

સાહુસમાજ સામાજિક ક્રાંતિ માટે યોગ્ય માર્ગદર્શન આપે

(પનાળ) . 'સાહુસમાજે પણ માત્ર શાસ્ત્રીય ચર્ચાને બાલુએ ગણી સામાજિક સુધારણાઓ કરાવવા નરહ વલણ કેવલુ જોઈએ એમ અમતે કાગે છે પણ તે કામ તેમની પાસેથી કદી રીતે લેવું તે જાણવા પૂરના આપના વિચારો અજાણો સામાજિક સુધારણા વિના આર્થિક અમાદી થવાની તથી અને આર્થિક નિર્જિનતા વિના કોકો ધર્મનુરાગી થઈ શકે તેમ નથી પણ સાહુસમાજમા ફેરફાર એના આદો અને મનલેલો છે કે તેમને કેમ વાળવા તે સમજાવવો .

—એક સ્થા જૈનફિકાના દશાવલોકકેમના એ લાહઓ.

પત્રલેખક વર્તમાન જૈનસંઘ દ્વારા ભારતવાટે વિશ્વમા જૈનતત્ત્વજ્ઞાનનો ફાળો આપવા માંગે છે, તે અભિનંદન માગી લે છે ગાંધીજીનું સક્રિય તત્ત્વજ્ઞાન જૈનતત્ત્વજ્ઞાન સાથે મળતું છે એટલું જ નહીં, મને તો ત્યાં લગી લાગ્યું છે કે ગાંધીજીએ જૈનતત્ત્વજ્ઞાન સાથે પોતાના જીવંત આચરણ દ્વારા વિશ્વભરમા પ્રતિષ્ઠા અપાવી છે અને ઊંઘતા વર્તમાન જૈન સમાજના માર્ગદર્શક બનીને ખીજા કોઈપણ સપ્રદાયો કરતા જૈનની વધુમાં વધુ સેવા બજાવી છે

આજનો જૈનસમાજ સામાજિક રીતે જોતા ધનપૂજા, યત્રપૂજા અને રાજધાતક ધધાઓ તરફ ધસડાઈ ગયો છે જૈનસાધુઓના ઉત્કૃષ્ટ તપત્યાગ, વિદ્વત્તા અને શ્રાવકોની ઉદારતા અને શક્તિ પણ એ ધરેડથી બાકાત નથી એમા વ્યક્તિગત અપવાદો ઘણા છે અને વ્યક્તિઓથી જ સંઘ બનતો હોવાથી મને આશા જરૂર રહે છે જૈનસાધુઓના મારા પરના આવતા પત્રો અને ‘પ્રબુદ્ધજૈન’ મા આવતા લખાણો ભવિષ્યના વિશેષ આશાદર્શક ચિહ્નો છે જૈનોના મુખ્ય ત્રણ ફિરકાઓ પૈકી એકેય ફિરકામા સમૂહનો સમૂહ આ નવી દિશામા નહીં લાધે એટલે પહેલ તો વ્યક્તિઓએ જ કરવાની રહેશે આ માટે ટૂંકા સમયનાત્મક સૂચનો આ છે —

(૧) દૃષ્ટિસંપન્ન સાધુસાધ્વીઓનો સંપર્ક વધારવો અને તેમને હૃદય આપી નૈતિક હિમ્મત વધરાવવી

(૨) દૃષ્ટિસંપન્ન શ્રાવક-શ્રાવિકાઓએ સર્વોદયમાન્ય ખેતી, ઉદ્યોગ ગોપાલન, અન્યાયપ્રતીકાર, નષ્ટતાહીનનું કામ વગેરે વ્યવસાયોમાં મૂડી, પરિશ્રમ અને આવડતને રોકવા બંને વર્ગો (સાધુ શ્રાવક વર્ગો)નું દર્શન ચોખ્ખું કરવું નિવૃત્તિધર્મને આપને આળસુ નિષ્ક્રિયતાને બદલે આજે રાગદ્વેષનિવારક સાચી પ્રવૃત્તિમા જ નિવૃત્તિ છે, તેનો ખ્યાલ આપવો પ્રજાધરતરું કામ એ સ્વદયા અને પરદયા બંનેનું અનિવાર્ય સાધક અંગ છે, તે વાત જૈનઆગમો અને જૈનઇતિહાસ દ્વારા

નથી તો ઉત્પાદક શરીરશ્રમની વિચારસરણી સાથે જૈનસાધુઓની વિચારસરણીનો મેળ શી રીતે ખાય ?

ઉ (૧) પોતાને માટે જ થયેલી લિહ્યા જૈનસાધુઓ ગ્રહણ નથી કરી શકતા એનું મુખ્ય કારણ એ લિહ્યામા ધણા એકે દ્રિયજીવો હણાયા હોય તેનું પાપ લાગે છે, તેટલા ખાતર જ નહીં, આવું પાપ તો સર્વત્ર છે મારા નમ્રમતે એ કારણ નજીવું છે મુખ્ય કારણ તો કુદરત નિર્ભરતા છે જીવહિંસાનું મૂળ પણ છેવટે તો કામક્રોધાદિપાણુ જ છે. એમ જૈનઆગમો બોલે છે આથી તે મૂળકારણ દૂર કરવા જ જૈન સાધુઓ ધણીવાર અભિગ્રહ (અમુક પ્રકારે લિહ્યા મળશે, તો જ લઈશ, એવો સંકલ્પ) કરતા જૈનસૂત્રોમા નજરે પડે છે કુદરતનિર્ભરતા ચૂકીએ ત્યારે કામક્રોધાદિ ઊભા થવાના, પાપ તે આનું 'નામ જૈન સાધુઓ દીક્ષા લે છે ત્યારે તે વિશ્વને કુટુંબ બનાવે છે, એટલું જ નહીં બલકે વિશ્વના નાના મોટા સર્વ પ્રાણીઓના શુદ્ધવ્યવહાર માટેનો તે વાકી અને રખેવાળ પણ બનવાનો સંકલ્પ કરે છે એને સારું જૈનપરિભાષામા છકાયના છત્ર અને છકાયના પ્રતિપાળ એવા એવા શખ્ષો વપરાય છે આવી મહાન સાધનામા સ્થૂળરીતે જોશો તો ઝઝટ અને પાપ ધણા દેખાશે. મહાવીર ભગવાન જ્યાં જ્યાં જતાં, ત્યાં સેકડો માણસની વ્યવસ્થા ઊભી કરવી પડતી, એમ છતાં હમેશાં તેઓ કુદરતનિર્ભરપણું ક્ષણભર ચૂકતા નહીં અને પોતાના સાધુ સાધ્વીઓ પણ ન ચૂકે, તેવી સતત સભાળ રાખતા જૈનસાધુઓના ત્રણ વર્ગો છે

(૧) પોતાના જનમાલનો કશો મોહ નથી, તેવી એકાંતમા રહી અગત સાધના કરનાર (જિનકલ્પીસાધુ)

(૨) સમાજમા રહીને સમાજ સાથે આવી સાધના કરનારા (સ્થવિરકલ્પી સાધુ)

(૩) દ્રુસ્ટી રહીને મિલકત રાખી સમાજમા રહીને સમાજસાથે

રચનાત્મક કાર્યમાં આધ્યાત્મિક પ્રેરકબળની જરૂર છે !

આ દેશની બધી પ્રવૃત્તિઓના પાયામાં પ્રેરકબળ તરીકે આધ્યાત્મિકતા પડેલી છે. વિધવિધ ધર્મસપ્રદાયો એટલા સારુ જ નિર્માયા છે, પણ છેલ્લા કેટલાક સૈકાઓથી આ પ્રેરકબળની ખામી પડી હતી. ધર્મની વાતો અને હમેશના આચરણ વચ્ચે મોટો ફેરફાર થઈ ગયો હતો. આવા સયોગોમાં પૂ. ગાંધીજી આવ્યા અને તેમણે સ્વરાજ્યની દેશવ્યાપી ચળવળમાં શુદ્ધસાધનનો આગ્રહ પૂર્યો, તેથી રાજકારણમાં અહિંસાની નીતિ, સત્યાગ્રહ વગેરે સદ્ગુણો ખાસ ઉમેરાયા. પરિણામે દેશની આ લડતમાં ધર્મજીવી, વિવેકી અને ત્યાગી માણસોના જૂથ લખ્યા. બીજા બાજુ રાજકીય સ્વરાજ્યની સાથેસાથ આર્થિક અને સામાજિક સ્વરાજ્ય માટે રચનાત્મક કાર્યક્રમ પણ બાપુએ મૂક્યા, આથી લોકોમાં સાધ્યશુદ્ધિની દૃષ્ટિ વધી. સ્વરાજ્ય તો વહેલું આવ્યું, પણ દેશના ભાગલા સાથે આવ્યું પ્રલોભનો વચ્ચે કાચા માણસો તણાયા એટલે દેશની શક્તિ અને શુદ્ધિ ન વધવા પામી ફરી પાછી નિરાશા ઉપજવા લાગી, ત્યાં વિનોબાજીની દેશવ્યાપી હિલચાલ ઉપડી. આથી આશા જન્મી છે, હવે એ રસ્તે ગામડાઓએ ધણો મહત્વનો ભાગ ભજવવાનો છે, તેમાં પ્રેરકબળ ધર્મનું, આધ્યાત્મિકતાનું જોઈએ એટલે વિશ્વવાત્સલ્ય-વિશ્વપ્રેમ જેવું ધ્યેય રાખી સત્ય, પ્રેમ, ન્યાય જેવી અનેક ત્રિવેણીઓ દ્વારા આગળ વધવું જોઈએ. આવી સાધકશુદ્ધિ માટે પ્રેમના પાયા ઉપર ભાવનાભર્યા શ્રમને પ્રતિષ્ઠા આપીને, ધનને ગૌણ ગણીને, જરૂરિયાતો ઘટાડીને અને નાના મોટા વ્યસનોને ટાળીને સમજપૂર્વકની તાલીમ આપવી જોઈએ, આને બાપુની રચનાત્મક પરિભાષામાં નઈતાલીમ કહેવામાં આવે છે, આમ જો આપણે સાધકશુદ્ધિ, સાધ્યશુદ્ધિ અને સાધનશુદ્ધિ ત્રણેનો સમન્વય રાખીશું તો આપણી એકેએક પ્રવૃત્તિમાં આપણને ચેતનના હમેશા અને હર પળે દર્શન થશે ”

સમાજ-નિર્માતા સાધુની જવાબદારી

પ્રથમ વાત બુદ્ધિ દ્વારા છે પણ સમાજ એવું નથી થતું. મુશ્કેલી જામતા નથી એટલે વાત વધીને જુનાનવડા સુધી પહોંચે છે એ એમ માને છે કે આખું મુશ્કેલી તે બોલવું મનુ એટલે આજ થાગી હોય તે ન આજુબુતે દગર અચ્છર હોય તે સ્ત્રી શુદ્ધિ નથી જામતે બુદ્ધિ પડી દુર્ગંધ આગળ સમાજને અચ્છર છે કે વર્ગો વેંટા દાવો દાવમા જેવા યર્હ જાય છે, એવા સમાજ રૂડી શું નહીં એટલે જોડાતે મૂળથી જ ન્યાય મળે તેવી પ્રક્રિયા રાખી હવે તેલે આગની ન્યાયી મહત્તિ ભાંડે એટલી છે, તેને પણ જાણ સમાજ જરૂર સુધારી શકે છે માનુસમાજ બુદ્ધિને પણ એ સંવેદન મુશ્કેલી આપે બુદ્ધિ તે નાનીનારી રૂડી નામીએ પણ તરત એની સ્ફુટક યર્હ જરૂરી તેલેએ નહીં તે કમર વધી જાય છે એટલે જોડ શકે જાણિ મમે જરૂર બુદ્ધિને કિચારી રૂડી નામની તેલેએ, તેથી ભરે એટલા યર્હ જાય તેમજે કમર પણ દર્ગ દત્તા એટલે તાવડી દુમવા કાગળી નાંડે સ્ત્રી તોડે રહે 'આપણા ભાગ્યો તાવડી નહીં દુમે પણ પામતા ભાગ્યો દુમને માટે તે વાપ ભરી ગયા હોય તે પ્રકારી ના ન' મનસુખ કે બુદ્ધિ તેટલું નુકસાન નથી રૂડી તેટલું નુકસાન બુદ્ધિને છુપાવવાથી થાય છે, કાગળ કે તેમ રૂડી માટે દબ, મામ, નીકળટ વગેરે અનિયતને નાનગા પડે છે

—વિશ્વવાસ્ય 'પ્રાસંગિક તો વ' તા ૧-૩-૫૮

સાધુસંસ્થા કેમ શુદ્ધિ રહી શકે?

૨ માતો કે એક સંસ્થાની અથવા સાધુ તરફથી કે દુગવગી બની ગયેલ હોય તે તેનો એક આખી સાધુસંસ્થાની સંચાલને ન કાગે તેને આરુ આમાદિત અચ્છરહાનુ દરિયાર વાપરવા વિવાદતા વધુ અદિસ્ટ ખીતે માર્ગ છે ખરો? અસંખ્ય, સમાજનો ધણો ભાગ તે બેખતે નામે સમાજથી અદિહૃત થયેલા આવા સાધુસંસ્થાનીને

પણ માનવા જ લાગે છે, એટલે આવા સમાજમાં તો સામાજિક અસહકારનું હથિયાર વપરાવાથી પણ મોટે ભાગે નિષ્ફળતા જ મળે છે તો આવો સાધુસન્યાસી મુઘરીને પોતાના ભેખને શોભાવે અથવા ભેખ આપમેળે છોડી દઈ જેવું વર્તે, તેવું જ જગતને બતાવી સમાજ શુદ્ધિને ન બગાડે, એ મોટે કયા અહંસક ઉપાયો કારગત ગણી શકાય ?

ઉ આપણામાંના સમાજશુદ્ધિના સાચા પ્રેમીજનોએ બગાડતું કાર્ય થતા પહેલાં બગાડનાં કારણો દૂર કરવા જોઈએ ન્યાયલગી ગૃહસ્થસમાજમાં અમુક પ્રકારની ચોક્કસ શુદ્ધિનું વાતાવરણ ઊભું ન થાય, ત્યાલગી તે જ સમાજમાંથી આવેલા સાધુસન્યાસીઓમાં વધુ શુદ્ધિની આશા બહુ નહીં રાખી શકાય જૈનસંઘોમાં ગૃહસ્થ અને શ્રમણ બન્ને સંઘોની શુદ્ધિને પરસ્પરાશ્રિત ગણવામાં આવી છે સાધુવર્ગને જો સર્વ પ્રાણીઓના માબાપ ગણ્યાં છે તો એ માબાપનાય માબાપ તરીકે ગૃહસ્થીવર્ગને ગણ્યો છે બન્ને વર્ગને સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન અને મોક્ષના સમાન અધિકારો માન્ય રખાયા છે વ્રતોની દૃષ્ટિએ ક્ષેત્રો ભુદા હોઈને તે પૂરતો ફેરફાર જરૂર રખાયો છે, પણ તેથી કરીને કક્ષામાં પણ સમગ્ર અપેક્ષાએ સુદ્ધા માત્ર એક જ ગુણસ્થાનનો ઘટાડો વધારો સ્વીકારાયો છે દર્શનમાં બન્નેને સમાન અધિકાર છે ચારિત્ર્યની પગ કાષ્ઠામાં પણ સમાન અધિકાર છે, માત્ર એક પાત્રમે પગથિયે છે તો બીજો વર્ગ જીકે પગથિયે છે તેટલો ચાલુ શ્રેણી પૂરતો તકાવત જ ગણ્યો છે

છતાં દુ બની વાત એ બની છે કે જૈનોમાં પણ ગૃહસ્થીવર્ગે કોઈપણ વ્રત કરજિયાત સ્વીકારવાની વાત સમ્માતરીકે લગભગ છોડી દીધી છે બીજી બાજુ સાધુવર્ગને બધા વ્રતો કરજિયાત પળાવવાનો આગ્રહી અકુશ એ જ નિરકુશ બનેલો ગૃહસ્થીવર્ગ રાખવા માગે છે. પરિણામે પરાણે દબાવેલી કમાન છટકી જાય, ત્યારે સાધુભેખવાગી

દંભી બનવા પ્રેમઈને છેવટે તો હજુ વટાવી જાય છે અલબત્ત, જૈન-
અધમાની સાધુભેખધારી વ્યક્તિમા કયાય તરની વાત સાલળી નથી.
ખીજે સડા પાગ બહાર આવે તે પહેલાં હજુ જૈનો ચેતી જાય છે,
એટલું સારું છે એ જ ગીતે સન્યાસીઓ પૈકી પણ દારૂડિયાપણું કે
દુગચારીપણું લાભો વખત ટકી રહતું જાણ્યું નથી, એટલી તો આપણા
સાધુસમાજની વ્યક્તિઓની કલા પાગ સારી છે જ બાકી ગૃહસ્થી-
અમાજે આજ ક્રમના વધુ ગુદ્ધ થવું જોઈએ, નહીં તો સન્યાસીસાધુ-
સમ્યામા દલ અને મડા વધવાના અને એવા સડાઓને અમુકવર્ગ
તરફથી સોંધા કે આડકતરે ટંકા પણ મળી ગહેવાનો ગુદ્ધસમાજ
ભણે નાતો હાય તો તેને સારું આવ્યા કુપાત્રોનો છેવટે સામાજિક અસ-
હાર ક્રવાનો પણ ધર્મ અદિ સામા ગિર્મો યાય જ છે, પરંતુ એજે
વ્યક્તિગતગીતે તો એ કુપાત્રોને પણ મુપાત્રો બનવાની તક આપવી જ
જોઈએ જો એ કુપાત્રોમા કઈકય ખાતરની હશે તો તો ગુદ્ધસમા-
જના થોડા હિતચિત્રોના તેમની ખાતરના તપમ્યા અને પ્રાયચિત્તથી જ
તેમના હૈયા ખીગળીને તેઓ મુપાત્રો તરીકે પલટો પામી જશે આમ
ક્રવાથી જ અમાજ અને વ્યક્તિ બન્નેનું સાચું આત્મ્ય દણાય નહીં,
હિસા-દેપ વગેરે દોષો અમાજમા વધે નહીં, વ્યક્તિગત દ્વારોના ચેપથી
અમાજ ઉગરી જાય અને છતાં છેવટે પ્રેમમય સાધનોથી વ્યક્તિ અને
અમાજ ગુદ્ધ થઈને વધુ તણકે આવી શકે, ધર્મક્ષેત્રે જો આટલી
ઢાળછ ન ગમ્યાય તો આપણી ધર્મસમ્યાઓ પણ ધર્મઝૂતવાળી
અથવા ગોપક કે સમુખત્યારશાહીના અખાડાકે બની જશે, આ
મધ્યન ભયગ્નથી ભાગતની ધર્મસમ્યાઓએ વેળાસર ચતી જવું
જોઈએ

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧-૧૦-૫૬

સંન્યાસી સંસ્થામાં સળવળાટ

થોડા વખત પહેલાં નડિયાદ મુકામે એક સન્યાસીસમેલન મળી

પણ માનવા જ લાગે છે, એટલે આવા સમાજમાં તો સામાજિક અસહકારનું હથિયાર વપરાવાથી પણ મોટે ભાગે નિષ્ફળતા જ મળે છે તો આવો સાધુસન્યાસી સુધરીને પોતાના ભેખને શોભાવે અથવા ભેખ આપમેળે છોડી દઈ જેવું વર્તે, તેવું જ જગતને ખતાવી સમાજ શુદ્ધિને ન બગાડે, એ મોટે કથા અ.હંસક ઉપાયો કારગત ગણી શકાય ?

ઉ આપણામાંના સમાજશુદ્ધિના સાચા પ્રેમીજનોએ બગાડતું કાર્ય થતા પહેલાં બગાડના કારણો દૂર કરવા જોઈએ ન્યાયલગી ગૃહસ્થસમાજમાં અનુક પ્રકારની ચોક્કસ શુદ્ધિનું વાતાવરણ ઊભું ન થાય, ત્યાલગી તે જ સમાજમાથી આવેલા સાધુસન્યાસીઓમાં વધુ શુદ્ધિની આશા બહુ નહી રાખી શકાય જૈનસંઘોમાં ગૃહસ્થ અને શ્રમણ બન્ને સંઘોની શુદ્ધિને પરસ્પરાશ્રિત ગણવામાં આવી છે સાધુવર્ગને જો મર્વ પ્રાણીઓના માખાપ ગણ્યા છે તો એ માખાપનાય માખાપ તરીકે ગૃહસ્થીવર્ગને ગણ્યો છે બન્ને વર્ગને સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન અને મોક્ષના સમાન અધિકારો માન્ય રખાયા છે વ્રતોની દૃષ્ટિએ ક્ષેત્રો જુદા હોઈને તે પૂરતો ફેરફાર જરૂર રખાયો છે, પણ તેથી કરીને કક્ષામાં પણ સમગ્ર અપેક્ષાએ સુદ્ધા માત્ર એક જ ગુણસ્થાનનો ઘટાડો વધારો સ્વીકારાયો છે દર્શનમાં બન્નેને સમાન અધિકાર છે ચારિત્ર્યની પગ કાષ્ઠામાં પણ સમાન અધિકાર છે, માત્ર એક પાયમે પગથિયે છે તો બીજો વર્ગ જુદો પગથિયે છે તેટલો ચાલુ શ્રેણી પૂરતો તકાવત જ ગણ્યો છે

છતાં દુ ખની વાત એ બની છે કે જૈનોમાં પણ ગૃહસ્થીવર્ગે કોઈપણ વ્રત ફરજિયાત સ્વીકારવાની વાત સમ્માતરીકે લગભગ છોડી દીધી છે બીજી બાજુ સાધુવર્ગને બધા વ્રતો ફરજિયાત પળાવવાનો આગ્રહી અંકુશ એ જ નિરંકુશ બનેલો ગૃહસ્થીવર્ગ રાખવા માગે છે પરિણામે પરાણે દબાવેલી કમાન છટકી જાય, સારે સાધુભેખધારી

સંખી મનવા પ્રેરતિને છેવટ તો દર વાર્ષી જાય છે. અદ્યતન, જૈન-
 સંપ્રદાયની અવનિર્મલતા અતિના કાચા મરતી થાત આખી નથી
 ખીલે સુ. મનુષ્યના અંતે તે મોટા દુનુ જોવા મળે જાય છે,
 એવું આ છે એ દર રીતે સન્યાસીઓ પેટી પાડી દાઢિયાપણ છે
 દુનુઓની પણ આમાં વચન રીતે રીતે નહીં નહીં એવું તો આપણા
 સન્યાસીઓની અભિપ્રાયોના કાચા મનુષ્યો છે જે જાણી ગદ્ય-
 સમાજ આજ કોના વડુ મુ. વડુ જોઈને નહીં તો અન્યાનીઆડુ
 સન્યાસી દલ અને સુ. વધવાના અને એવા સંપ્રદાયોં અમુકવગ
 નહીં આજે આજ કોના દેશ પા. નહીં મરવાતો મુદ્દમાજ
 ભયે નાતો જાય તો તેને આજ આજ કુપાત્રોતો છેવટે આખાજિવ અમ-
 દનાં કુપાત્રો પાણી થઈ અભિપ્રાયો વિના થાય જ છે, પવનુ એજે
 અભિગતરૂતે તો એ કુપાત્રોતે મુ. મુ. ગત્રો અનવાની તર આપવી જ
 તેઈએ તે એ કુપાત્રોમા રીતે માનવાની રીતે તો તો મુદ્દમા-
 જતા થોડા દિનચિત્તનના તેમની ખાતરના તપસ્યા અને પ્રાણચિત્તની જ
 તેમના દેશ મીગળોતે તેઓ મુ. ગત્રો તરીકે પસંદ પામી જાયે આમ
 કુપાત્રો જ સમાજ અને અભિ અનુતનુ આજુ આજ અજાય નહીં,
 વિ. આ-દેવ વગર કાંઈ સમાજમા વેચે નહીં, અભિગત કુપાત્રોના એપવી
 સમાજ કુમરી જાય અને જાય છેવટે પ્રેમમય આવતોથી અભિ અને
 સમાજ મુક વર્તે વડુ નહીં આવી શકે, ધર્મસંતે તે આટલી
 રાજીવ ન સમાય તો આપણી ધર્મસન્યાઓ પાણી ધર્મજનનવાળી
 અથવા ગોપડ છે અમુકઅન્યાઓના અખાડેવ જતી રહે, આ
 મદાન ભયજાળવી ભાગતની ધર્મસન્યાઓએ વેળાસર ચતી જવું
 તેઈએ

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧-૧૦-૪૬

સન્યાસી સંસ્થામાં સળવળાટ

થોડા વખત પહેલાં નડિયાદ મુકામે એક સન્યાસીસમલન મળી

ગયુ આ સંમેલનના થયેલા દરાવો અને ભાવિ બધારણને લગતી કલમો મેં વાંચી અને મને સુદર ભાવિની વધુ આશા બધાઈ હરિપુત્ર મહાસભા વખતે કોંગ્રેસ પોતે જ સન્યાસીઓનો સાથ માગતો દરાવ કરે એવી ચર્ચા શ્રી કાકાસાહેબ સાથે મેં કરેલી એ ન બની શકે તેવું હતું બાપુ પોતે આ સસ્થા પામે ઈચ્છતા હતા પણ ન તો તે સસ્થા કરી શકી કે ન તો કોંગ્રેસ એનો સાથ માગવા માટે સક્રિય પગલા ભરી શકી માણસ સમાજથી વિખૂટો રહે, તોય સમાજના પ્રશ્નો તેને સ્પર્શવાના જ, તો પછી સમાજના ઓતપ્રોત એવો આજનો સંન્યાસીવર્ગ અતડો કેમ રહી શકે ? પરિણામે એ વર્ગની શક્તિ વેરવિખેર અને અનિશ્ચિત રીતે સમાજની બાબતમાં દોરાયા કરી આજે પણ ધણા એવા નમૂના સાધુસંન્યાસીમાં જડવાના કે જેમને સમાજને દોરવણી આપવાની જવાબદારીનું સ્પષ્ટ ભાન જ ન હોય આજપૂર્વે કોમવાદના ઝેરમાં પણ આ સસ્થાના ધણા સભ્યોની શક્તિઓ વળી ગઈ હોય આજે કોંગ્રેસવિરુદ્ધ પ્રચારમાં આમનો ફટલો ફાળો છે તે કોઈ મંડ, ઉપાશ્રય કે મદિરમાં જાઓ ત્યારે સહેજે જણાઈ રહે તેમ છે આવા દુષ્ટ સમયમાં આ બધાને બદલે માત્ર સારે માર્ગે જનતાને માર્ગદર્શન આપવાની પોતાની જવાબદારી છે, એવું સ્વીકારનાર થોડા પણ સમાજને માન્ય એવા સન્યાસીઓ એક જ વ્યાસપીઠ પર જુદા જુદા ધર્મોના પ્રતિનિધિ છતાં સમન્વય માટે આગળ આવે છે, એ ઓછા હર્ષની વાત નથી એમના બધારણના નકશામાં પણ જુદા જુદા ધર્મના સાધુઓનું યોગ્ય સ્થાન આજે દેખાઈ રહે છે, એમણે થોડા છતાં અગત્યના મુદ્દાઓના પ્રશ્નો છેડ્યા છે. દા. ત. (૧) અમૃત્યતા ન હોવી જોઈએ, (૨) જનતા તરફથી મળેલા નાણાંનો આજના કાળપ્રમાણે સદુપયોગ થવો જોઈએ (૩) કોઈપણ એક રાજકીય પક્ષને આધેણી રીતે ટેકા ન આપવો જોઈએ વગેરે મોટું તો ધાર્મિક ચર્ચા છે, પણ સળવળાટ આવ્યો છે એ બંનેના હિતની સુદર નિગાની છે. આવેલો સળવળાટ થતી ન જાય અને જે દરાવો થાય છે તે

તાજી ઇતિહાસનું પ્રમાણ આપણી સામે લાલચતીરૂપ છે પણ મને આશા છે કે સમયજ નૈનો એટલું બધું મોડું થવા દેતાં પહેલાં ચેતી જશે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાલ’ ૧-૧૦-૫૨

સાધુસંસ્થાઓની ઉપયોગિતા

પ્ર હિંદના નકામા સાધુઓને લશ્કરમા ભરતી કરવામા આવે તો શી ફરકત છે ?

ઉ એક વિદ્યાર્થીતરીકે તમારા મગજમા આ પ્રશ્ન ઉદ્ભવ્યો તેનું રહસ્ય હું એ સમજ્યો છું કે સાધુસમાજે પોતાના આત્મસંશોધન માટે હવે વેળાસર તૈયાર થઈ જવું જ રહ્યું સાધુસંસ્થાની આ દેશને અનિવાર્ય જરૂર છે, એમ હું જોરશોરથી કહું છું અને એ સંસ્થાના અદના સભ્યતરીકે સતત પ્રયત્નશીલ છું, જે તમારી જાણમા છે, એમ માની લઉં છું આજના સાધુઓ જ્યાં નકામા સિદ્ધ થયા છે ત્યાં તેનું કારણ મને મુખત્તવે તો સમાજ જ જણાયો છે, કારણ કે, તેઓ સમાજરૂપી રૂવામાથી જ આવતા હોય છે સમાજવિકાસ અને અગત્યવિકાસ બન્ને વચ્ચે પૂરેપૂરો સબધ છે, તમારી એ વાતને પણ મારું સમર્થન છે, આથી જ સાધુઓ વિષે એ વધુ સાચું છે કે તેમણે જાતની સાથે સમાજનો વિકાસ લક્ષ્યમા રાખીને જ પોતાની પ્રગતિ કરવી ! જૈનસૂત્રોમા તો સ્વદયા પરદ્યાના સુમેળની ઘણી વસ્તુઓ કહેવાઈ છે અને ભૂતકાળની જૈનસાધુસંસ્થાએ આ વસ્તુઓ જીવંત આચરણથી સિદ્ધ કરી બતાવ્યાના અસખ્ય ઉદાહરણો છે આજે તે વસ્તુ અપવાદિત બની છે, એમ જનાં જૈનતરીકે લેખાતા સાધુઓની જવાબદારી ખીજા સાધુસંન્યાસીઓ કરતાં અનેકગણી વધુ છે એમ મને પોતાને લાગે છે મેં એ આશા ગુમાવી નથી કે જૈનસાધુસંસ્થા આ વાતને હૈંચે ધરશે જ સંન્યાસીઓ તો સગડિત પણ થતા જાય છે, એટલે તેઓ પોતાની ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરી બતાવશે માટે મન

ભારતનુ યજ્ઞ લરકર નથી પણ જનતાની નૈતિક તાકાત છે તે તાકાતને વધારનારી ફોજના સૈનિકોડોળે સાધુઓને લેખવામા હરકત ન લોઈ શકે એવી નૈતિક તાકાત વધારનાગ સૈન્યોના તેઓ સભ્ય બને, તે મને જરૂર ગમે એક રીતે તેમણે ભેખ લીધો ત્યારથી તેવા સભ્ય બની જ ચૂક્યા છે આજે તેઓ ‘વમુઘૈવ કુટુબકમ્’ને બદલે સંકુચિત દલબધીમા ગૂંચવાઈ ગયા છે, તેનુ કાગણુ એ પણ ખરુ કે તે જાતની તે સભ્યાને દોરવણી મળતી નથી જે સમાજનુ માનસ ધનવાદી અને સત્તાવાદી બને છે, તે સમાજમાથી ધર્મવાદી અને જનતાવાદી સાધુઓ સહેજે ન પાંકે તે દેખીતુ છે પ્રશ્નકારે સમાજ અને સાધુસંસ્થા બન્ને પામેયી આવી ઉત્તમ આશા રાખવી હોય તો તેણે પોતે પણ સશસ્ત્ર-લરકરવાદ અને પરોપદેશે-પાડિત્યવાદની ચૂડમાયી પ્રથમ નીડળી જવુ જોઈએ હુ પોતે તો સશસ્ત્ર-લરકરવાદથી દેશને મુક્ત ગાખવામા માનુ છુ, ત્યા નકામા થઈ પડેલા સાધુઓને પણ તેમા ભરતી થઈ જવાનુ તો ની રીતે કહી શકુ ? પણ તેમની શક્તિનો ઉપયોગ સમાજશુદ્ધિમણોની અને શાંતિસૈન્યોની દોરવણીમા યાય, એમ જરૂર ઈચ્છુ, પણ તે બધુ જાતે આચરીને મૂક-ભાવે જ અસરકારક થશે એની ‘મને ખાતરી થઈ ચૂકી છે આટલુ અહી હુ મારુ આતરિક મતન્ય પણ જણાવી દઉ છુ

— “ વિશ્વવાત્સલ્ય ” ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧-૨-૧૯૫૪

સાધુસંસ્થા દ્વારા શિક્ષામાં કાંત

(પત્રાશ) આજકલ ઈસ આતુર્માંસમે તો અભીતક સવણુ માને હુએ ઘરોસે (ભિત્તી) લેતે રહે હૈં-રાજપૂત, દળ, નાઈ, બ્રાહ્મણ ઓસવાલ, સુથાર, કહેરા, આદિકે ઘરોસે લેતે રહે હૈં। અબ આગેકા કદમ ઉકાનેકા વિચાર હો રહા હૈં ડિ હરિજન, મોચી, બલાઈ, લાભી રેગર, ઘોષી આદિ જાતિયોમે જાકર પહલે ઉન્હે ઉપદેશ દિયા જાય, ઈન જાતિયોમે આપસમે એક દૂસરી જાતિસે ભી જો દુઝાદુઝત હૈં,

ઉમે મિટાયા જાય તથા ઉન્હે માસ ઔર મદ્યપાનકા ત્યાગ કરાયા જાય તબી ગોચરી જેના હીક હોગા સ્થાનીય જૈન અભીતક તો બહુત પુરાને વિચારોકે શિકાર હૈ, કઈ બહમ ઔર અધવિશ્વાસોમેં કમે હુએ હૈ કેવલ રૂઢક્રિયાકાણ્ડો કે કરનેમે હી ધર્મકી ઈતિશ્રી સમજ લેતે હૈ ”

— એક વિદ્વાન જૈનમુનિ

(ટિપ્પણી) જૈનોમા જ્ઞાતિભેદ છે જ નહી, અલખત, નિર્માસાહાર અને વ્યસનનિષેધ તરફ જૈનધર્મનો સૌથી વિશેષ ઝોક છે, પરંતુ ખીજી બાજુ કહેવાના જૈનોમા જ યત્રનિષ્ઠા, ધનવાદીપણુ અને આત્મા વિનાના શરીર જેવા કર્મકાંડો વધી ગયા છે ત્યારે માસાહાર અને વ્યસનમા ફસાયેલાં છતાં પરિશ્રમ અને પ્રમાણિકતાને ચાહનારા અદ્ભુત ભાણુઓ સાથે પ્રથમથી જ વધુ નિકટ આવવું પડશે આથી હવે લગા-રેય વાટ જોયા વિના નિર્માસાહારી ધરતી ગોચરી હરિજનોને ત્યાથી લેવામા તો ગૌરવ માનવું જોઈએ આમ માનવા છતાં જેમણે પોતાની દૃષ્ટિ અભેદમય કરી નાખી છે, અને અહિંસકક્રાન્તિની મશાલ લઈને મોખરે ચાલે છે તેવાઓ જે પોતાના સમાજને સાથે લેવા ખાતર થોડાક વિસામો લે તો તેને હું ક્ષમ્ય ગણીશ, બાકી જેઓ રૂઢિચઢથયેલાઓની જ વાટ જોઈને ડરીને માનસિક નબળાઈથી બેસી રહે છે તેવાઓ માટે તો અહિંસકક્રાન્તિની આગેવાનીની આજે કોઈ આગા નથી, ભલે પછી તેઓ વિદ્વાન અને આગેવાન સાધુઓ તરીકે ઓળખાતા હોય !

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાલ’ ૧-૧-૫૬

જૈનસાધુ અને શુદ્ધિપ્રયોગ

(પત્રાશ) “આજકે યુગમે શુદ્ધિપ્રયોગ કે લિએ ઈસ પ્રકારના કદમ ઉડાના વાસ્તવમેં મુત્ય હૈ। અપને શુદ્ધ વિચારોકા-વન્સલતાકા અસર પડં બિના રહતા નહી। આજકલકે ‘હિપ્નોટિઝમ’ વિદ્યા કે

જનકાદે એક દુષ્ટે કે વિચારેકા આદાનપ્રદાન ઔર પ્રભાવ પડના માનતે હે । ઔર મૈયાદી અવ્યક્ત ગતિના અવ્યક્તપદ સાદાત્વાદ અવસ્ય હોતા હે । જપ, ધ્યાન, ચિંતન આદિ દ્વારા ગણ્યોમે ગદી હુઈ માદાન-ગતિના સાદાત્વાદ હોતા હે । ગણ્યો વ્યાકરણકાગેને ઈશી લિએ 'બ્રહ્મ' માના હે ।

— એક વિદ્વાન જૈનમુનિ

(ટિપ્પણી) “આ જનને કડગઓમા એક બાબુચો જૈન લેખાતી આયુઅન્યામા ધનમળીથી અર્ધિઅકકાન્તિ માટે તલપાપડ એવી માદાન તાકાતના રેખાદાન વાય ” આથોઆય ગુરિપ્રયાગતી અમાધાગણુ રીતે અવ્યક્ત પ્રગતિ પણ જળાયા વિના ગદીની નથી અદ્દગત બાપુ સાધુઅન્યા પામે જે માદાન આગા ગખતા હતા, તે આગા પ્રગી કડગામા જુવાન જૈનમુનિઓના અમદના અમૂલ થોડાજ વખતમા આગળ આવી ગદુ નો નવાજ ન લાગવી જોઈએ

— વિપ્રવાત્સલ્ય ‘ટપાલ’ ૧-૧-૫૬

જૈન સાધુઓ દ્વારા સમાજશુદ્ધિ અને ધાર્મિકકાન્તિ

(પત્રાળ) “અહિયા આબ્યા બાદ અંમાએ વાણિયા સિવાયની જ્ઞાતિઓ-બ્રાહ્મણ, દરજી, મોની, મુનાર, કસાર, ગજપત વગેરેમા પણ ભિયા લેવાનો ગિવાજ ગખ્યો છે હાયધરીનો લોટ સહજે મળી જાય છે ખાર, લાલ મગ્યાવાળુ ગાડવગે બધ ક્યુ છે ખીજ બાબુ સમાજશુદ્ધિઆદેલન ગર ક્યુ છે, અલી બાલવિવાહ, વૃદ્ધવિવાહ, વગવિક્રય અને કન્યાવિક્રય બહુ હોવાથી પ્રયમ પ્રયમ એ આજેય બધ કડગા-ગતા હસ્તાલર લઈએ છીએ આવી પ્રતિજ્ઞા ન લાધી હાય ત્યાથી અમો ઘી અને ગળપણ નથી લેતા પચીસ જણની આવા પ્રતિજ્ઞા-પત્ર પર સહીઓ વઈ ચૂકા છે અવિવાહિત ડિગોરડિસોરીઓને પણ આમા સામેલ કરીએ છીએ એવી જ રીતે મૃત્યુભોજનનિષેધ, અદ્રવિમરીતે સતતિનિયમન એટલે કે બ્રહ્મચર્યપ્રેરણા તથા વ્યાપા-

રમા બેઠમાની કે અપ્રમાણિક્તાનો નિષેધ કરીએ છીએ જો કે હજી આમાં સપ્તર્ણુ સફળતા મળી નથી, પણ વિચારકાન્તિ જરૂર થઈ છે. બે વાર વિચારપરિષદ પણ મળી ગઈ જેમા અધિકારીઓ, કાર્યકરો અને વિચારકો હીક સખ્યામા મળ્યા હતા વિદ્યાર્થીઆશ્રમ તથા માધ્યમિકશાળા સાથે હીક પરિચય સધાયો છે. સ્ટેશનમાસ્તર વગેરે સાથે પણ સપર્ક હીક હીક થયો છે અમે અમારા જીવનને માટે પ્રતિક્રમણ પણ યુગાનુકૂળ સર્વધર્મીઓને ઉપયોગી બનાવી રહ્યા છીએ. સમિતિઓના નિયમિતતા, વ્યવસ્થિતતા, ઉપયોગિતા, તન્મયતા અને પ્રમાણિક્તા વ ગુણો રાખ્યા છે અમે જાતે પણ સમયપત્રક બરાબર ગોઠવી તે મુજબ વર્તીએ છીએ વારવાર માગલિક સભળાવવાની વ્યક્તિગત રૂઢિ ઝાઢી નાખી એકજવાર પ્રાય સવારમા સભળાવીએ છીએ પગમા માથુ રગડવાની ને પગે સ્પર્શ કરવાની રૂઢિ ટાળી છે વ્યાખ્યાનમાં ક્રોધ, નિદા, અંધડા મટાડવાની વાતોના ખાસ પચ્ચખખાણ કરાવીએ છીએ આપ ત્યાના સમાચાર લખી સૂચન અને પ્રેરણા જરૂર આપશો ”

—એક વિદ્વાન જૈનસાધુ

સાધુસમાજ અને તેમા પણ જૈનસાધુસાધ્વીવર્ગ પાસે મારી જે આશા છે, તેમાં આવા પત્રો, વારંવાર સિંચન કરી જાય જાય છે હુ આવા સાધુસાધ્વીઓને જેમ પોતપોતાના સંપ્રદાયોને ન છોડવાની હિમાયત કરુ છુ, તેમ આવા સંપ્રદાયોના સદ્યોને પણ મારી એ વિનંતિ છે કે આવા સાધુસાધ્વીઓને સક્રિય સાથ આપે! જો અર્થકારણ, સમાજકારણ અને રાજકારણની મોખમે ધર્મ નહીં રહે તો ધર્મ અને ધર્મીઓ બન્નેય તૂટી પડશે ધર્મ અને ધર્મીઓને આગળ લાવવા હોય તો સાધુસાધ્વીવર્ગે આવી પ્રવૃત્તિઓના ઊડાણમા જઈ ઊંડા અભ્યાસ કરી સક્રિય દોરવણી આપે જ દૃષ્ટકા છે. આ બન્ને પત્રકાર સાધુસાધ્વીજીઓ હાલ ભલે કસબામાં કામ આરંભ્યુ છે, તે કહે, પણ સક્રિય ધર્મના સાચા મૂળિયા ગામડામાં છે, તે વાત

ઢાણુભગ ન ભૂલે ! ભિલાગા માઆહારી વડે ભલે ન જાય પણ નિર્મા સા-
હારી વગમા હગ્ગિન, મુગ્ગિન, ખિન્તી, પાગ્ગી જેવા પણ ભેદ ન
જ ગમે વિચારકવર્ગો સાથે પણ ચર્ચા ભયે ડરે, પણ આચારક
વર્ગો તો તેમને ગામડા, પછાતવર્ગો અને કચ્છાયેલા નાગીજાતમાયી
જ મળવાના છે, તે સતત યાદ ગમે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાવ’ ૧-૯-૫૫

ભારત સાધુસમાજનું મહત્ત્વ અને તેના કાર્ય અંગે પ્રેરણા

(પત્રાગ) ભારતસાધુસમાજ સમ્પ્રદાય અત્યંત છે ભારત-
મેવકસમાજ જે સાધુસમાજની ઈચ્છા હોય તો તેનું હિચાર જનશે સાધુ-
સમાજ, સમાજમા શુદ્ધિ અને આગ્રિય ઘડતરનું કામ કરશે અત્યંત તો
આધુ કાણ તેની જગત નથી ભગવા પડશે તે જધાય સાધુ ગણાય છે,
તે ભિખારી હાય ૬ ચાર હોય, મૂર્ખ હાય ૬ અજાન હોય, તે જધાય
સાધુ ગણાય છે તેમ જ હાલ તેમની પાસે આપની જેમ સામાજિક
કાર્યક્રમ નાહી હોવાયી સપ્રત્યક્તા વાડાગા ગ્લા ગ્લા ધુરકયા ડરે છે
અને કળિયા ડરે છે તેમને માટ સમાજમેવાનું એક સર્વસામાન્ય ક્ષેત્ર જિભુ
યવુ જનઈએ એ ક્ષેત્ર સાધુસમાજ તૈયાગ કરશે સાધુસમાજને કાર્ધનાયે
જધતમા ગંદવાનું હોય નહી, જતા તેને ગૃહસ્થીઓના સહકારની જરૂર
પડશે સાધુસમાજ જે નર્ચ ઉપાડ તેની આર્થિક જવાબદારી તે ગૃહસ્થીઓની
હોય એટલા માટ એક સવાહકારકસમિતિ પણ જગાય તેમા જધા
ગૃહસ્થી હોય સાધુઓને સલાહ આપનાર ગૃહસ્થી શી રીતે હોય ?
એટલે ન સમિતિનું નામ જીજી રાખવ

—ભારતમેવકસમાજના મુખ્ય સચોજક

(ટિપ્પણી) ભારતના નિયોજનખાતાના પ્રધાન શ્રી ગુલઝારીલાલ
નમને ભારતમેવકસમાજની રચના પછી ભારતસાધુસમાજની રચનાનો
પણ વિચાર આવ્યો મહારાષ્ટ્રના સતતુકડાણ આ માટેના સકલના-
કાર જન્યા ભારતસાધુસમાજના અનુમધાનમા ગૃજરાતની શાખાનો

વિચાર કરે ત્યાં જાણે છે. તારતમ્યમાં આને મારુ એક નાનું સંસ્થાન અગત્યવાનું મળી ગયું તે અંગેના પત્રો આવતા મેં મારા વિચારો લખી મોકલ્યા હતા. તેના સદ્ભાગે આ પત્રોત્તર છે

આગળના ભાગને સાધુવર્ગની અનિવાર્ય જરૂર છે. આપુ ગયા પછીનું-ભારતીયપ્રજાના સ્વયંકારમાં આધ્યાત્મિકતા લાવવાનું-કામ એ સારી પેઢે કરી શકશે આપુએ સત્ય અને અદિસા દ્વારા ભારતના ગજકાગડામાં સ્વતંત્રતા લાવી આપી પણ ભારતના અને દુનિયાના ગજકાગડામાં સ્વચ્છતા લાવવાની હજુ આટલી છે. અગત્ય પછી કોમી સમજાણમાં હોમાવા આપુ નોઆખાલી દેડી ગયા હતા, તેમ રાજકીય-પક્ષો દ્વારા થયેલા, થતા અને થનારા નોકાનોમા હોમાવા તથા ટાળાશાહીમાંથી સાચી જનતાને અલગ પાડવા સાધુવર્ગે સર્વશક્તિઓથી દેશભરમાં પ્રથમ કામે લાગવું પડશે આટલું થયા વિના કોઈ રચનાત્મક કામ થવાનું નથી, થશે તો ટકવાનું નથી, સન્યાસીઓ અને ગૃહસ્થો બન્નેય પરંપરાવલખી છે આવી સન્યાસીઓ ગૃહસ્થસમ્પ્રદાયોના પ્રેરક રહે અને ગૃહસ્થસમ્પ્રદાયો સન્યાસીઓની સલાહકારક ગહે એમાં કશો વાધો નથી એ વાત યાદ રહેવી જોઈએ

(૧) દરેક સાધુ પોતપોતાના સપ્રદાયમાં કે અલગ અલગ ભેગે રહે તેમની કોઈ સમ્પ્રદાય બનાવી નવો વાડો બિલો કરવો જરૂરી નથી એમ કરવાથી લાભ કરતા હાનિ જ વધુ થવાનો સભવ છે આવી સમન્વય કરવો હોય તો ભારતસાધુસમાજ નામ નહ 'ભારતસાધુ સહાયકમડળી રચવું, જેમાં આખા દેશમાંના વધુમાં વધુ દસ સલાસલે હોય; તેઓ જાતે આચરણ કરી તેની વિગતોથી દેશને પરિચિત રાખે

(૨) દેશને આનો પરિચય રખાવવામાં મદદ કરનારી દસેક સલાસલેની કમિટી દેશભરમાંના અગ્રણીઓની હોય દેશના અને દુનિયાના પ્રત્યેક પ્રજાથી તેઓ સાધુવર્ગને પરિચિત રાખે અને ભારતના સાધુવર્ગના કામનો દેશ અને દુનિયાને પરિચિત કરાવે સમાજ જેટલો બિલો

જગે તેટલો જ સાધુવર્ગ વિચારી મળવાનો છે, આજના સાધુસમાજનું ધર્મમૂળથી જે સંસ્કરણ કરવાનું છે તે આવી યગે અને લીધે જોડા અને નાચા બનને પ્રકાશના સાધુઓ જુદા જુદા તરીકે રહેશે. આવા સાધુઓ સમાજમાં માન્ય થવાથી સમાજનું નૈતિક અને આધ્યાત્મિક બળ આપોઆપ વધી જશે, મારી સાધનાનો વિચાર કરુ છું તો નમ્રપણે રહેતું નેત્રિએ કે, મારું કદી સમાજમેવાનું ક્ષત્ર ગોધવુ પડ્યું નથી, આપમેળે તે આવી પડે જ આત્માના સર્વાંગી વિદ્યસમા માનીને જેઓ વકાફગીપૂર્વક સત્ય સાથે લાગ્યા રહે છે તેમને કદી સામાજિકમવાનું ક્ષત્ર ગોધવુ પડશે નહીં. દોષો તેનાથી દૂર લાગશે અને ગુણો એને ઘેરી વળશે. આવી મેવામાં આર્થિક પ્રવ્રત્તી ચિંતા કરવી નહીં પડે, શ્યાનિક લોભ જ તેની ચિંતા કરવા નહીં કે નહતું, આ નિમિત્તે વધુ પડતો વનનો કાળો એકદો કરવા એ લલચાતા કે વધુ ધનથી કામ તો નહીં ચાય, પણ કિલકા ઝવડા વધી જશે.

વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાલ’ તા ૧૬-૧૦-૫૬

સાધુસધની પ્રગતિનો આધાર

(પત્રાંશ) “આપ ઇચ્છો છો તે દિશામાં (સાધુસધને) લઈ જવાની ઇચ્છા ધરવીએ તો પણ તે કઈ રીતે કરવું ? તે પ્રશ્ન છે અને (તેમ) કરવાની રીત પણ એકત્ર ચનાત્ વ્યક્તિઓની શક્તિના માપ ઉપર તો રહેવાની જ ને ! અપારદ્વિષ્ટાળી અને વધારે ગતિશાળી વ્યક્તિઓ તેટલો વધારે પ્રત્યક્ષ ભાગ લે તેટલું સધનું બળ વધે.”

—મહાગૂજરાતસાધુસધના મંત્રીશ્રી

(ટીપ્પણી) તાજેતરમાં મહાગૂજરાતસાધુસધનું વિસનગર મુકામે યોયુ અધિવેશન મળ્યા પછી મેં થોડા મુખ્ય મુદ્દાઓ તરફ મંત્રીશ્રીનું ધ્યાન ખેંચેલું તે મુદ્દાઓ આ રહ્યા —(૧) સૌથી પ્રથમ તો આપણે સ્ત્રીઓ, પછાતકોઓ અને બિનકામવાદમાં પૂરેપૂરો પ્રાણ રેડવા માગીએ છીએ ખગ ? (૨) મૂડીવાદની સીધી કે આડકતરી ઓથ ન લેતા

નનિગિયામાં ફરવાકે હરિજનના ઉપાશ્રયમાં આવતા હતા છતાં
બધાની ભાગ્યી હતી. એટલે એમનાવની વીનવનાનુ આમ ત્રણ સ્ત્રીકારી
કે હરિજનવાચમાં ગયા, એટલે ત્યાં નુન વૈષ્ણવોએ પણ ભાગ
લીધો હતો.

ધાન્ય અથળે ત્યાં આ પ્રથમ નિર્ગો થાય અને ત્યાં સર્વાર્થનુ અને
એમનુ બન્નેનુ મને આમ ત્રણ થાય ત્યાં કુ પહેલુ એમનુ સ્ત્રીકારુ, એ
અધીના વૈષ્ણવોએ જ છે પ્રથમ પણ જાણી લેકેકુ, જે હરિજનો
નિરુપાસાકારી અને ન્વચ્છ રહે છે. તેમના ઘરની ભિલા લઉ છુ,
તેમના વાસમાં પણ નિવાસ કરુ છુ પ્રવચન તો મને તે સ્વળે એમની
પામે જઈને પણ આપવામાં હરકત નથી હોતી.

પ્રથમકાર ભાઈને કહુ કે અહીં હરિજન લાવો જ, એવો આગ્રહ
મારાથી ન રખાય કુ બીજા સાધુઓને પણ અહીં લાવુ તે પહેલા
આ મકાનના ટુકડીઓ કે માલિકની મારે રજા લેવી, એ ન્યાયયુક્ત છે.
પરતુ તેઓ મને ત્યાં જતા અટકાવી શકે નહીં કારણ કે મ્યાન
એમનુ છે, મારે સિદ્ધાત એમનો નથી જે એ સમજીખૂઝીને હરિજન
ભાઈઓને પોતાની સાથે બેસાડે તો હુ ખૂબ રાજી થાઉ, એ હરિજન-
ભાઈ બહાર મને સાભળવા ઇચ્છે તો હુ બહાર બેસી એમને સભળા-
વવામાં પણ ખુશ થાઉ અને એ પોતાના વાસમાં મને બોલાવીને
પ્રેમથી સાભળવા ઇચ્છે તો ત્યાં પણ જઉં તેમને અન્યાય થાય ત્યાં
મે જેમ ઉપર માતાઓના સબધમાં કહ્યું, તેમ તેમને ન્યાય મળે, એ
રીતે મારે એમના અન્યાય માટે સક્રિય વિરોધ જ હોય.

હુ ખતી વાત એ છે કે સમાજમાં સ્ત્રી અને શૂદ્ર પ્રત્યે જે સમભાવ
હોવો જોઈએ, તે હજી નથી ત્યારે જ આવા સવાલ ઊભા થાય છે
અને એમાં ધર્મની ખામી છે એ ખામી અહિંસાને માર્ગે જ જશે.
હૃદયપલટો લડે ધીમે ધીમે થાય, છતાં મને એ માર્ગમાં સર્પૂર્ણ
વિશ્વાસ છે.

—‘પ્રશ્નોત્તરી અને પ્રાસંગિક’ પા ૯૩.

સાધુઓનું તેજસ્વી સંગઠન અને કાર્યદિશા

કહેવાતા ન્યાનજ્ઞાનીવર્ગને એકમુદ્ર આકળવા માટે અજમેરમા, અને કહેવાતા દેગવાનીવર્ગને સારું અમદાવાદમા એમ બુદ્ધ બુદ્ધ બે મહાઅમ્મેવતો યોજાઈ ગયા અગ્વાળો ગ્રન્થમા આગ્યો ન્યા-લગી મરીદગ વર્ગનું ધર્મસન્યાઓમા વચચે છે ન્યાવગી સાધુસાધ્વા-ઓનું અગત અગત્ય ૭ આનુ સાધુસાધ્વાઓનો નભુમળો એકઠો કરવાથી કમળ ન સુ મને અનુભવને અને એમ જળાયુ છે કે જે તે વ્યક્તિ પછી તે સાધુ હો ન સાધી હો, ગણ્ય પુરુષ હો કે સ્ત્રી હો તેજે એ મરીદા અને ગોપાનુ પર દડતા અમાજપ્રવાહથી દર ગદી પગત અથવા નીચી ગળી કાંટેથી પ્રમામા ઓતપ્રોત થવું અને પોતાના અગત હવનવિદાય સાથે તેમને પણ વિચ લઈ જતી શરૂઆતમા દિશ્યુત લોક વિગદ કરો, તેને સગી લઈને આ માર્ગે ચાલ્યા જવું થીજ, સયમ અને સદનશીલતા સાથે આગળ થપતી તે તે વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓ પાછળ મોટાભાગનો સમાજ ખેચાશે અને પગિલામે તે મિયતિ પેદા થશે તેમાથી સમન્વયવાદથી ધર્મોનું એકમ સર્વજો એવા એકમને માટે ગાલ નેઈ કાઈએ બેસી ન ગેહતા આજથી જ એ કામમા લાગી જવાનું છે

—વિશ્વવાન્યવ્ય ‘દપાલ’ તા ૧-૭-૪૮

સાચા સાધુઓ ભેદભાવોને નાબૂદ કરે છે

જે સાચા સાધુઓ હોય છે તેમની વિચારસગળી એક જ પ્રકારની હોય છે સાચા સાધુની દૃષ્ટિમા આ દલદલ, આ નીચા, આ ભગી, આ બ્રાહ્મણ કે આ હિંદુ કે આ મુસલમાન એવો ભેદ હોતા નથી તે પ્રાણીમાત્રને ઈશ્વરનું સર્જન માને છે સાધુ કાઈ એક સપ્રદાય, કામ કે વર્ગના હોતા નથી તે કાઈ એક દેશના હોતા નથી આખું જગત તેનું છે જે એકનો છે તે સાધુ નથી સમાજ આનંદ માનવતા ચૂંટી ગયો છે, તેવે સમયે સક્રિયમાર્ગદર્શન આપવા

તેમજો સમાજ વચ્ચે આવવું જોઈએ. કાંઈ પણ વ્યક્તિ સમાજને વિશે ઉદાત્ત સિવાય વિકાસ નહીં કરી શકે. દુનિયામાં અજાનતાથી જ ઝઘડા થાય છે. એ અજાનતા મટાડવાનું કામ સાધુઓનું છે. હિંદુ-મુસ્લિમ વૃક્ષડા એ અજાનતાનું પરિણામ છે.

—વિશ્વવાત્સલ્ય પ્ર નોંધ તા ૧-૨-૪૯

ભારતસાધુસમાજ અને સાધુસંગઠનમાં મૂળતત્ત્વ

(પત્રાશ) સાધુસમાજ કાંઈ સમ્પ્રદાયના સદર્ભમાં થાય જ નહીં. ‘ભારતસાધુસમાજ’ એક અલગ સમ્પ્રદાય જ સ્થપાય તેને અને ભારતસેવકસમાજને કે કોંગ્રેસને કાંઈ સબંધ નહીં એક ખીજાને સહકાર આપે એક ખીજાની મદદ લે. કાંઈ પણ રાજકારણીયપક્ષાપક્ષીમાં સાધુસમાજ ન પડે કક્ત પ્રજામાં ધાર્મિકવૃત્તિ વધે તેનું (પ્રજાનું) આરિત્ય ઘટાય અને સમાજશુદ્ધિ કે વ્યવહારશુદ્ધિ દ્વારા પ્રજામાં પ્રેમ-મયવ્યવહાર સ્થપાય એવી પ્રવૃત્તિ સાધુસમાજે કરવી જોઈએ. પચવર્ષીય યોજના દ્વારા સરકાર ગમે તેટલા ધનથી જે નહીં કરી શકે તે સાધુસમાજ કરી શકશે, સાધુસમાજ સ્થાપવો અને જુદા જુદા સાપ્રદાયિક સાધુસતોને એકમત્ય ઉપર એકતા કરવા મુશ્કેલ કામ છે છતાં પ્રયત્ન ચાલે છે.

—ભારતસેવકસમાજના પ્રમુખ

(ટિપ્પણી) આ લખુ છું તે પહેલાં તાજે જ એક ફોટો છાપામાં મેં જોયો છે જેમાં ભારતસાધુસમાજની કારોબારીના સભ્યો, પડિત જવાહરલાલજી પાસે ગેકા છે. લોકસભાનું સ્થળ, સાધુસમ્પ્રદાય તથા કોંગ્રેસ સરકાર તથા પ્રજાના લાડીલા પડિતજી આ ત્રિવેણીનો સગમ મનોહર લાગે છે અને તેમાં મજૂરમહાજનવાળા શ્રીનંદાજી એની કડીરૂપ બન્યા છે, ત્યારે મારા મનને વધુ ગમે છે એમાં ગ્રામપ્રતિનિધિત્વ અને રચનાત્મકકાર્યકરપ્રતિનિધિત્વ, એ બે તત્ત્વો ખૂટે છે. મારે મન આ જોટ ન પૂરાય તો આ મનોહર અને વધુ મનોહર ચિત્ર અધૂરું લાગે છે, એટલું જ નહીં બલકે જોખમી પણ લાગે છે.

અતલુકડાછ મહાગજ બ્રહ્મનકાર્ય જોરાભેર કરે છે તો એમાં શુ ગ્ય-
નાત્મકકાર્યક્રમપ્રતિનિધિત્વ આતી ગયુ ન ગણાય? એમ માનીએ તો
તો મૂળભૂત ગ્રામપ્રતિનિધિત્વનો અભાવ મને વધુ ખરું અને આ
અધ્યાય સગમ વધુ જોખમી લાગ

સાંપુત્રગહન દેગભગ્નુ યાય ૫ તોખા તોખા સપ્રદાયોનુ આત-
ગિક યાય અયયા અર્ધસપ્રદાયોનુ અતત્રગીતે સગહન યાય, પણ જે
અગહન પાંગળનુ પ્રેરુઅળ આધ્યાત્મિક ન હોય તયા જેના પાયમા
તયા મલ્યો ગ્યવાની આમજનતામાયી પેદા યયેલી અદિસક્રાન્તિની
ધગન ન હોય તો તે સગહન આજે લાભને અર્થે લાનિ જ વધુ
કરગે, આવી ૯ પવિત્ર ગ્રામઅગહનતા અર્ધ વિનાના અધા જ જૂના
તયા અગહનોને સામૃતિક નજરે લાનિકારક જેઠ ગ્લો છુ મારી નમ્ર
માન્યતા એ છે ૫ સાંપુત્રમાજ આગળ ગ્રામઅગહનમા કાર્ય કર-
વાની મુખ્ય તકની વાત મૂંઝા, આજો સમાજ એને નહી ઝીસે તો
'એડ્યો જાને' એ મૂંઝ લઈ જેને મૂંઝ તે એ વાતમા ખૂબી જાઓ
નહી તો પેલી ગજડીયપત્તાપત્તી વિનાનુ એથ્ર્ય ક્ષેત્ર ગ્લો શકવાનુ
નયો ગ્યનાત્મકકાર્યકર, પ્રેમ તયા સગકારી કર્મચારી તેમજ
તગગના અને ગામડાના પ્રત્યેક માનવાને પણ મારી આજ
વિનિતિ છે

— વિશ્વવાત્સલ્ય 'ટપાલ' ૧૬-૮-૫૬

ચાતુર્માસ-નિવાસ, રાષ્ટ્રસેવા અને જૈનમુનિ

પ્ર૦ આપ જૈનમુનિ હોવા ઉપગત રાષ્ટ્રસેવક છો સેવકને
મેવા કરવી હોય તો ગામે ગામ કરવુ જોઈએ, તે રીતે આપ કરો
છો, તે અરાધ્ય છે પણ ચામાસામા ચાર ચાર માસ એક જ જગ્યાએ
રહો છો તે આપના રાષ્ટ્રસેવાના કામમા વિક્ષેપરૂપ નથી ?

ઉ૦ જૈનઆગમોના અભ્યાસીઓ જરૂર સહેજે જાણી
શકે છે કે જૈનમુનિ અને રાષ્ટ્રસેવા વચ્ચે કોઈ પણ વિરોધ નથી,

ઊલટુ જૈનમુનિને તો પ્રાણીમાત્રના પિયરરૂપ બનવાનું હોય છે. અલબત્ત, જનસેવા સાધુવેશ વચ્ચે વિગેધાભાસ હોય, એવી માન્યતાએ જોર પકડ્યું હતું, પણ હવે તે માન્યતા અત્ત પામતી જાય છે, પામવી જ જોઈએ મને લાગ્યું છે કે જૈનશાસ્ત્રો માને છે “સત્યમા વિશ્વ સમાય છે, મારે સસની આજામાં રહેવાથી વિશ્વની જનેતા બની શકાય છે અને રાગદ્વેષથી મુક્ત પણ થઈ શકાય છે ” આ દ્રષ્ટિએ હું પથ ખેડી રહ્યા છું માણસ ઈચ્છે તોય અપાઠ મુદ્દ એકમથી ભાદરવા વદ ૦)) લગી કરી શકાય તેવી સગવડ નથી હોતી વળી સાત આઠ માસના સતત પર્યાટન, પ્રવ્રત્તિ પછી એવી નિવૃત્તિની જરૂર પણ હોય છે એટલે દોઢેક માસ વધુ રહીને પણ એક દરે આતુર્ભાસનો નિયમ પાળવો સારો છે મારે પોતાને સારુ કહું તો જે પ્રયોગને સારુ હું વર્ષોથી ઝખુ છું, તેના ઊંડાણ અને વ્યાપકતા મારે આવાં આતુર્ભાસો બહુ ઉપયોગી સિદ્ધ થયા છે આતુર્ભાસ દરમ્યાન કેટલાક વર્ગો અને કામો એવી રીતે યોજાય છે કે તે કાળ નકામો ગયો જણાતો નથી. અહીંના આ વખતના સાવરકુડલાના આતુર્ભાસનું જ કહું તો કિસાનોનો વર્ગ, ભાલનંજકાંદાકાર્યકરોનો વર્ગ અને કુંડલાગ્રામસેવા-મડળનો વર્ગ એમ ત્રણ તો વર્ગો ભરાયા કેટલાક સંમેલનો યોજાયા. મુબઈ સૌરાષ્ટ્રના કેટલાક પ્રધાનોની પ્રાસંગિક મુલાકાતો થઈ. શેત્રુજી-કાંદાપ્રાયોગિકસઘની રચના થઈ અને તેમની દેરવણી નીચે કૃષિ-વિકાસ મડળ, ગોપાલકમડળ, ગૃહગ્રામોદ્યોગમડળોની રચના આકાર પામી રહી છે અહીં કસબાના નાના વેપારીઓનું પણ નૈતિક પાયા ઉપર મડળ રચાવા વધી છે ગોહિલવાડ હરિજનવિકાસમડળની પણ રચના થઈ છે અહીંના સ્થાનિક ભાઈઓ, બહેનો, નાગરિક, બાળકા, વિદ્યાર્થીઓની છૂટક સભાઓ ઉપરાત સામાન્ય રીતે તો રાત્રિના અન પ્રભાતના પ્રાર્થનાપ્રવચનો રહેતા હોઈ બાકીનો સમય બહારનાં અને ખીજા કાર્યોમા અપાતો હોય છે જે થોડી ઘણી નિવૃત્તિ મળે છે, તે કરતાય હળુ વધુ નિવૃત્તિના ખોરાકની પણ જરૂર

જ્ઞાને જે અહીંના ગતિપ્રયત્નનોમા ગીતા, ગમાયણ, સર્વધર્મો અને
અને પ્રસોતરી વગેરે અનેક વિષયો જણાયા ન્યાનિક ભાઈબહેનો
સાથેના આપો પ્રયત્ન સપર્ડ પણ ભાવિ સમાજજનતાના કામમા
વળેણ ઉપયાગી થઈ પડેના હોય જે થળા ચાતુર્માસના એવા ગચ્છિક
અનુભવો તેહિ છુ કે પાયાના સર્વધર્મો તે સપર્ડમાયો જ અનાયામે
મળી જતા હોય જે અહીંનુ ચાતુર્માસ પાળુ-અહીંના મંવદાનો પ્રયોગ
દિશાના કામમા વળેણ ઉપયોગ થયો તે થગ, એટલે-અજળ થયુ મને
તો એમ પણ જાણ્યુ જે કે માત્ર કરકર કરવાથી કે માત્ર એક દેરાણે
એવી ગલવાથી 'વિશ્વવાત્મ્ય'નો પય નથી ખેડતા એ પયમા તો
કરવુ પણ જરૂરી જે તે ખેડવુ પણ જરૂરી છે મને તો પગપાળા
પ્રવાસમા ય વળી ખૂબીઓ જળાધ જે અને મારી દૃષ્ટિએ આજે જે
વર્ગો જે, તે વર્ગો માટે તો પગપાળા પ્રવાસ અને ભિક્ષાચરિ બંને
અગા થળા આવડ બની ગયા જે

વિશ્વવાત્મ્ય 'પ્રસોતરી' તા ૧-૧૨-૫૩

સેવાયોગ સાધુ કે દીક્ષાયોગ?

પ્ર ૧૭ એક એક વિદ્યાર્થીની છુ મે ઈન્ડિયન આયન્મની પરીલા
આપી છે ડોક્ટર થવા માગુ છુ પરંતુ ધાર્મિક અન્દાજ અને
જાત્રવાચન પાડી મને થયુ કે ડોક્ટર થઈ શારીરિક એવા કરુ તેના
કરતા આ'વી થઈ-જાતે આ'ધ્યાત્મિકતાયા પુટ બની-ખીન્નઓની
આત્મમંવા કરુ તે વધુ ઠીક નાહ કે અલગત, દીક્ષા લેતા પહેલા મારે
ગ્રામ્ય ગુરુ અને ઉદાર સપ્રદાયની ગોથ કંઈ પડશે, પણ તે પહેલા
આપનો બંને પ્રકારનો અનુભવ હોવાથી પછવાની ઈચ્છા થઈ, આપ આ
વિષ મને તુરંત માર્ગદર્શન કરાવો કે માટે શુ કરવુ ?

ઉ જ દીક્ષા શારીરિક, માનસિક અને આ'ધ્યાત્મિક એમ
અવાતા ભેદો પાડ છે, તેમની એવી માન્યતામા હુ સમત નથી
“આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ”ની દૃષ્ટિ એ જ એવાનુ ગલ્ય છે, જેમ આપણા

અન્યતન ગરીબમાં લાલી સર્વ સ્થળે છે તેમ સેવાયોગી પુરુષ સર્વત્ર અનના નેત્ર, તેની ઝાંઝાંદ ક્રિયામાં સદનમેવા હોવાની જ કહેવાય છે કે સત સમુગાઈની લોટ ઘણવાની ક્રિયામાં પણ યોગેશ્વર કૃષ્ણને હરી-કાઈ કરવાનું આકર્ષણ થતું કળીરસાહેબ આદર વણતા વણતા ઈશ્વરને એ આદરમાં નેત્ર શકતા. સગાળશાહ પતિયલ લિખુમાં અલૌકિક સૌંદર્ય નેત્ર ગાંધીજીએ ગોડમે દ્વારા છૂટેલી કાતીલ ગોળીમાં પણ રામ નેત્રા, આમ ને પ્રાણીજન પ્રત્યે તમારી સેવાલગન હોય તો તમે ડોક્ટર થઈને સેવા કરો કે સાધ્વી થઈને સેવા કરો, એ બે વચ્ચે ખાસ ભેદ નહિ લાગે ભાગવતની પરિભાષામાં કહ્યું તો ઈશ્વર તો સર્વ સ્થળે છે જૈનતત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષામાં કહ્યું તો જેમ જ્યે સર્વત્ર છે, તેમ જ્ઞાન પણ સર્વત્ર છે જે જ્ઞાનના દર્શન સર્વ સ્થળે થતા હોય અને કીડીને નેત્રામાં જ્ઞાન જુદું અને કુજરને નેત્રામાં જ્ઞાન જુદું, એવા ભેદ ન હોય તો પછી શરીરસેવા અને આત્મસેવાના ભેદ સેવાયોગમાં શાના? અલખત, આપણે વ્યક્તિની રીતે એમ પૂછી શકીએ કે હું કઈ પદ્ધતિથી સેવાયોગ સાધું? આનો છેલ્લો જવાબ તો પોતાનું જ અત કરણ જે કહે તે જ કરો મદદ માટે મારા વિચારો હું જરૂર રજૂ કરું મારા વિચાર મુજબ આજે દીક્ષાયોગમાં ઝુઝાવવા કરતા પ્રથમ તો જરૂરિયાતોમાં સ્વાશ્રયી થઈ જવું એકવાર એવો હુન્નર સાધી લેવો કે જેમાં પોતાનું ભરણ-પોષણ થાય જે એ હુન્નર રાષ્ટ્રોપયોગી હોય તો વળી સોનામાં સુગંધ ભળી ગઈ એવા કામમાં ખૂબી જવાથી સ્વસેવા અને પરસેવાનો મેળ પડી જ જાય છે આ પરથી મને લાગે છે કે ડોક્ટર થવાની તમને ઉત્ક્રાં હોય તો જરૂર પાર પાડો સાદાઈ સયમ અને શ્રદ્ધા વધારો આટલું થયા પછી જો દીક્ષા અનિર્વાર્ય લાગે તો જરૂર લેજો બાકી આજે દીક્ષા લેશો તો કાંતો છોડવી પડશે અને કાંતો નીતિશિથિલલોકોકાંકી જેલરોની નીચે નિંદગીની જેલ વેડી આયુષ્ય પૂરું કરવું પડશે એકવાર કૌમાર્યમાં જ વ્યાગ્રય કળવો અને તેજગ્વિતા મેળવો, પછી ન્યા જશે ત્યા તમારા બચપણના સમ્કારો તમને ઉચિ

લઈ જતો અને સમાજોપયોગી જીવન જિવાડ્યો

—વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રદાનર્ગી' ૧૬-૬-૫૧

જૈન સાધ્વીદીક્ષા અને જવાબદારી

“ આમાન્ય રીતે છોડરીઓની ૧૭વી ૨૫ વર્ષની ઉંમર એ તેમના વિદાસનો—નારીરિક તેમજ માનસિક વિદાસનો—સમય, એ દગમિયાન તેમના નરીગમા પણ ભાગે ફેરફારો થાય છે અને તેમા વણી તડલાફે પણ થતા પામે છે વળી દીલા લેવાનો આક્રમ્મ વિચાર હોય તો પણ એ જાતનું વ્રત ગ્રહણ કરતા પહેલા તે પ્રમાણે આચરણ કરી તેમા જીવન પસારાવવું એ આવશ્યક છે છોડરીનો સાચ જ સાધુજીવન માટે આગ્રહ હોય તો ગૃહસ્થજીવનમા તેણે સાધુના આચાર પાળવા જોઈએ અને કુટુંબીજનોએ તેને અનુકૂળતા કરી આપવી જોઈએ પચીસ વર્ષ નુધી એ જાતનું (ત્યાગી) જીવન સારી રીતે ગાળતા વ્યક્તિને અને સૌને વિશ્વાસ બેઠે કે ડશી મુશ્કેલી વગર સાચા ફિલ્લી આધુજીવન ગાળી શકશે આજે તો ડાગી ઉમ્મર, અભ્યાસનો બિલકુલ અભાવ અને દીલા આપવામા તો નર્યાં વોગ અત્યાચાર જ દેખાય છે તેમા વ્યક્તિનું તો પતન છે જ, પણ સમાજ અને ધર્મસંસ્થાનું પણ મને તો પતન જણાય છે આજની જરૂરિયાત તો આસકિત અને મોટાઈની લાલસા વિના સમાજસેવાનું કાર્ય કરનાર સેવકોની જે જોગો પોતાની જાત ભૂલીને સૌના હિતનું કામ કરે અને એ માર્ગે પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરે આજે તો જનક અને કૃષ્ણ જેવા નિગસકત ગૃહસ્થીઓની જરૂર છે સમાજને એ રૂતે વાળવો જોઈએ સાધુસમુદાયે સાધુવર્ગ તરફ પ્રજાની ભાવના જીવતી રાખવી હાય તો તેમણે સક્રિયતવાડામા ગતાનુગતિક ચાલે ચાલવા કરતા સમાજહિતના કામમા લાગવું જોઈએ અને સમાજને સાચું ભાન કરાવવું જોઈએ આજે તો જૈનસમાજ જે રૂતે જઈ રહ્યો છે, તે જોઈ ફિલ કકળી ઊઠે છે એટલે મનનો ઉલગે કાઢુ છું આપ યોગ્ય

મિથ્યા મૂલ્યન કચ્છો. ઝાંઝ માનું છું ”

—મુક્તગતના એક પ્રત્યક્ષ દીક્ષાદર્શીની વ્યથા

પત્રલેખક પોતાના જાનઅનુભવથી જે ભાર્તિક ઉદ્દગારો કાઢ્યા છે તે પત્રોએ ઓછાસ પ્રકારના જૈનવર્ગનું હું નમ્રપણે ધ્યાન ખેંચુ છું મને એ પણ જાણ છે કે આજનો જૈનસાધુવર્ગ સામુદાયિકરીતે ક્ષાઈ પણ સાચી ક્ષાતિ કરી શકે, તેવી ચિંતિમા રહ્યો નથી, એથી જ હું સમજુ જૈનશ્રાવકશ્રાવિકાઓ પામે વધુ આશા ગમુ છું જે ભાઈ-બહેનો જૈનોના બધા સપ્રત્યોની એકતાભરી વ્યાપક જૈનસાધુતામા રસ લે છે, તેમને માટે તથા એવા વ્યક્તિગત સાધુસાધ્વી માટે હું ‘વિશ્વવાત્સલ્ય’માં હમણા હમણા ઘણી જગ્યા રોકુ છું જૈનસાધુતા પ્રત્યે પણ મારી આદરભરી આગ્રહા ટકી રહી છે સમૂહનો સમૂહ ધર્મક્ષાતિ ન કરે ત્યા લગી તેવા ચુનઘ સાધુસાધ્વી શ્રાવકશ્રાવિકાઓએ સમૂહશુદ્ધિની એકી સાથે મધલાળ રાખ્યા વગર અને હમણા નરી દીક્ષાઓમા ઈશાનપૂર્વક રસ લીધા વિના વિશાળ અને વ્યાપક ભાવનાની સાથે આજના વિશ્વપ્રત્યોમા સાચા જૈનપ્રેમીઓએ ખૂંપી જવું જ જોઈએ, એમાથી જ આપોઆપ જનક, કૃષ્ણ, જાનકી અને કુંતી નીકળશે, તેમજ કાલિકાચાર્ય, સ્થૂળભદ્ર, હેમચદ્રાચાર્ય અને મદનરેખા તથા ચદનબાળા જેવા લોકસંગ્રહી સાધુસાધ્વીઓ પણ તરીને ઉપમી આવશે, એમા મને શકા નથી જરૂર છે માત્ર પ્રમાણિક, ઊડા અને વ્યાપક પુરુષાર્થની ।

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાલ’ ૧૬-૪-૫૩

બાલદીક્ષા કે અયોગ્યદીક્ષા અટકાવવાનો રચનાત્મક માર્ગ

આ વાત નિર્વિવાદપણે સૌએ સ્વીકારવી જોઈએ કે આ દેશમા જો અહિંસક સમાજરચનાનું નિર્માણ અને નિર્માણ પદ્ધતી તેનું કાયમી વહેણ ચાલુ રાખવું હશે તો સન્યાસીસગ્ધ્યા અનિવાર્ય છે ‘જેવો

સમાજ, તેવા અન્યામી,' એ કહેવત પ્રમાણે સમાજમાં જવાબદારી નહીં સમજવાની અને નૈતિક ધોરણ નીચું ગયાની જે ક્રિયાદો છે, તે જ ક્રિયાદો સાધુસન્યા માટે પણ છે. બાલકલગ્નના દિમાયત અને વિરોધ કરનારા બળે સમાજ માટે છે, તેમ બાલદીક્ષાના દિમાયત અને વિરોધ કરનારા બળે સાધુસન્યા માટે છે જ. આનો કાયમી ઉપાય તો સમાજનું નૈતિક ધોરણ ધિરુ લાવવામાં જ છે. જૈનસમાજની અન્યામીઅન્યા પ્રમાણમાં વધુ સ્વચ્છ છે, એમ જતા તેમાં સડા નથી, એમ નહિ કહી ગયા એજ અન્યાના ગાદી અને ત્યાગી બનતે વર્ગો જગત હાત તો કાયદાનો પ્રભુ જ ન આવત, સરકારી રખલ આમાંજિત બાળનામાં પણ જેમ જેમ વધતી જશે, તેમ અગાળે માનવમ્યાત અરુચિયાનું અને પ્રજાની લગ્નરનિષ્ઠા, કાનૂનનિષ્ઠા વધે જવાની, માગે મોટા ભય તો એજ 'જ' મુચાગ્ય અને નિર્વ્યક નિયમન આવવાથી સાધુસન્યા અને સમાજ બનતે કાયદો જ છે. સાધુસન્યા અને સમાજના લોકમતથી અચાગ્યદીક્ષાઓ અટક, તેમજ પોતપોતાના આગ્નિમાં ઉત્તરિ થાય તો જૈનસમાજ પૂરતું તો આ બિલ (બાલદીક્ષાપ્રતિબંધકબિલ) નિર્ચય બની જશે. બિલ સામેના હાલપોલમાં ગર્હિત વેરકવાને બદલે તેને નિર્ચય બનાવી દેવાને રચનાત્મકમાર્ગે જૈનસમાજ વળે, એ જ પ્રભુપ્રાર્થના ! આજને ટાકળે બાલદીક્ષા કે અચાગ્યદીક્ષાની દિમાયતની કાષ્ઠપિણુ ફલીલ ટંક એમ નથી. આથોઆથ માત્ર દીક્ષાવિરોધમાં રાચી કે સરકારી કાયદો બનાવી દેવાથી ઇતિસમાપ્તિ માનવાથી પણ આલે તેમ નથી. સાચાસાચ સડા ફર કરવો હોય તો ગૃહમ્યસમાજે રચનાત્મકમાર્ગે સદાચારમાં વધારો કરવો પડશે અને આરા છે કે જૈનોના બધા કિરકાઓના ચતુર્વિધ-સવની બધી સન્યાઓ વ્યવગિયત રીતે આ કામ ઉપાડી લઈને બિલના ગુદ હેતુઓ બર લાવી, બિલ ન લાવવા અટકારને કરજ પાડશે.

મહિલાસમાજનો ઉદ્ધાર અને જૈન સાધ્વીઓ

(પત્રાકા)—“વિધવાબેનોન માટે કંઈક કરવાની ઇચ્છા થાય છે આજે વિધવાના ઉભયપક્ષનાં વડીલો પાલકને બદલે પહેરગીર અને છે પાપજનને બદલે શોપણ કરે છે પરંતુ એક અથવા બીજા પ્રકારે વિધવા બેનોના દુખો લખ્યા જાય તેમ નથી તે વિધવા બેનોમા સેવા, શ્રમ અને સાધનાની ત્રિવેણી ભરી શકે તેવા આશ્રમોની અગત્ય છે આવા આશ્રમમા મારી શક્તિ અનુસાર મારાથી અને એટલું કરવા ઇચ્છું છું ”

— એક હિંમતવાન સાધ્વીજી

(ટિપ્પણી) દીકરા પામેલાં સાધ્વીઓના અંતરમા પોતાની સ્ત્રી-જાત માટે આવી હમદર્દી જાગે એને હું સર્વોત્તમ ચિહ્ન માનું છું. આજે સમાજમા જે ખતરનાક અધોગતિ ઊભી થઈ છે, તે કરતાય એની સામેની સમાજની બેદરકારી તો અત્યંત દુખ ઉપજાવે છે. સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ ઘેર ઘેર જાગૃતિ આવના વાર લાગે તે દરમ્યાન સ્ત્રીઓની સંસ્થાઓની ખૂબ જરૂર રહેશે બન્ને બાબતુથી કામ થવું જોઈએ (૧) એકેએક સ્ત્રીમા જીવો અને હવસખોરીની સામે ઝૂમવાનું જોમ પ્રગટે અને એ જોમની પાછળ વાતસલ્ય, સયમ અને સહનશીલતાનો મુયોગ જામે (૨) સાધ્વીએ લખેલી ઉપરની રીત સ્વીકારીને સ્ત્રીસંસ્થાઓ સ્ત્રીઓના પ્રશ્નો ઉકેલવા માટે આ કામમા સંન્યાસીઓ અને તેમાય જૈનસાધ્વીઓ દિલ લગાડે તો સફળતા વહેલી આવે એમા કોઈ શંકા નથી હું માનું છું કે, ઘેર ઘેર જાગૃતિ માટે કોઈ પણ સંસ્થા કરતા આ માર્ગ બિનખર્ચાળ અને સરળ છે જૈનોની વસતિ જોતા અને સાધુસાધ્વીઓની આજની જ સંખ્યા જોતા એક જૈનસાધુ દીઠ માંડમાડ ત્રણસો માણસો કાળે આવે છે જિંદગીના માવારૂપ વીસવર્ષમા ત્રણસો માણસનો ગાઢ સંપર્ક સાધીને આ સંસ્કૃતિની વાત ઠસાવવી એ કાંઈ બહુ મોટી વાત નથી આ પત્રલેખિકા

સાધીછતી જેમ ઔ વિચારતા થાય તેા કહેવાતા ધર્માઓને સાચા ધર્મી અંદરે બનાવી શકાય અને લોહી ગળનાગઓને કર્તવ્યજનમા લોહી આપનાગ પણ અવગ્ય કરી નકાય, એ વિષ મને કહી શકા નથી ’

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ઉપાધ ના ૧૬-૧૦-૧૯

પ્રજ્ઞમા અક્ષયર્યની પ્રાણપ્રતિષ્ઠાકોણ અને કેમ કરી શકશે ?

(પ્ર) આપણી ભાગ્નીયસન્નૃતિનો પાયા માગ નમ્રમને અક્ષયર્યની પ્રાણપ્રતિષ્ઠામા છે આપણે જે આર્યિંડ અને સામાજિક માંગ્ય જગ આદ્યો છે, તેમા સત્ય, અદિસા અને પ્રેમ, એજ આપણા મુખ્ય હથિયાગ છે અક્ષયર્યની પ્રજ્ઞવ્યાપી પ્રાણપ્રતિષ્ઠા નહી ચવા પામે ત્યા લગી આ હથિયાગે મળશે કયાથી અને આ મહાન જગ છતીયુ કયાથી ? અસાચારના સમયે ભાગવાદી વિચારસરણીનો ધાંધ પડી ગ્લો છ અયોગ્ય ખાનખાન ડ્રિમિમ ગેલેખીકગણી અને અકુદરતી સાધનોનો ધસાગે આવીને ભાગ્નીયસન્નૃતિના નિરા મૂળ હયમચાવી ગ્લો છે ! ત્યાં તેને અક્ષયર્યના ટેકાની પૂરી જરૂર છે ટેટિયામા શન્તિનુ દર્શન આપુછએ કગવ્યુ છે ભૂમિતાનમા નવો પ્રાણ વિનો-ખાછને નિમિત્ત પુગઈ ગ્લો છે, પણ ગ્રામોદોગ તથા આવા કાર્યોની ચિદ્રિમા દટાવા ઈછનાગઆ, પણ જા અક્ષયર્યની ભાવનાથી પૂગ ગગાયલા નહી હાય, તેા તેમના કામોમા નિષ્કળતાનો મોટો અને અપૂર્ણ ભય પડેો છે આવી મને લાગે છે, તવા મૂલ્યો સાથે અક્ષયર્યની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા પ્રજ્ઞમા જિડાણથી સિંચનાગ ટ્રાઈ મહાપુરુષની આજ ભાગતને અનિવાર્ય જરૂર છે આપને એમ નથી લાગતુ ?

(ઉ) પ્રત્નકાગની અતર્યયા યથાર્ય છે, ગાંધીયુગના આરભમા સમર્યજ્વામી દ્યાનદશ્વએ સમાજમુદાગની ધર્મભાવનામા અક્ષયર્યના પાયાની જરૂરિયાત ઉપર ઘણુ વજન આપ્યુ હતુ આપણી પ્રજ્ઞના ખમીગમા સન્યામીસન્યા સાથે સપૂર્ણ અક્ષયર્યની વાત તાણાવાણાની

એક વચનના દ્રાઢ લેવના દ્રાઢ હેતુપર્યંક ઉપદેશેલા વિકાસમાગના
 સાધનનં ત્રિકાળાગ્યાધિત સાધન માનીને ગતાનુગતિક આવતા હોય છે
 એને આપણે કદિ કદીએ કીએ જો કે સાધન ત્રિકાળાગ્યાધિત હોઇ
 શંક નહિ, પણ લોકસમૂહ સાચા જાને અભાવે એ માર્ગને જડપણે વળગી
 રહે છે, એટલું જ નહિ પણ તેના મોઢ ખાતર તેમા સત્યનુ આગે-
 પણ પણ કંઈ છે લોકસજાએ કલિગત સ્વીકારેલા માર્ગ એ
 વિકાસનો માર્ગ છે એવું નથી, પણ સર્વજના ઉપદેશેલા જે માર્ગમા
 આત્મવિકાસનું છું જતા હોય એ માર્ગે સાધક જવું ઘટે

તમારું કે તમે કરો છો એ જ સાચું નહિ, પણ સત્પુરુષો
 એ દેખ્યું છે તે જ સાચું છે અને સાધક તેને પોતાનું કરવું રહ્યું
 સાચા સાધકે લોકકલિના સાગસારને અને ઉપયોગિતાને વિચારીને જો
 એ વિકાસના માર્ગે અડચણરૂપ હોય તો તજવી જ રહી સર્વજના
 વચનમા જ શ્રદ્ધા રાખવી ઘટે, કારણ કે જેને અનુભવ હોય તે જ
 સન્માર્ગે જતાવી શકે પણ એ વચન સર્વજનું છે કે નહિ? તે એમ
 કહી શકે કે નહી? એનો તોડ કાઢીને એમને નામે ઉપદેશેલા સત્યોને
 વિવેકબુદ્ધિની ગળણીએ ગાળવા જોઇએ

—આચારાગમૂત્ર પાના ૭૨

જૈનમુનિઓ અને યુગપ્રવાહ

જૈનધર્મનું સાહિત્ય જોતા એમા સમન્વયની ભાવના ભારોભાર
 દેખાય છે ‘સમન્વય’ હમેશા મૂલ્યાકનોતો ફેરફાર માગે છે જૈનાચાર્યોનો
 ઇતિહાસ જોતા કાળેકાળે વ્યક્તિગત રીતે તેમાના ધણાઓએ આવા
 ફેરફારો કર્યા છે, પણ ગમે તે કારણે આખો સમૂહનો સમૂહ એવા
 ફેરફારને ઝીલી શક્યો હોય તેવા દાખલા ઓછા સાપડે છે છેલ્લા
 થોડાં વર્ષોમા જે ઝડપી ફેરફારો થયા અને દિવસે દિવસે થઇ રહ્યા છે,
 તેમા જૈનમુનિઓએ વ્યક્તિગત રીતે નમૂનેદાર કાળો આપ્યો છે, એમ
 મને લાગ્યું છે, છતાં એ વ્યક્તિઓનો પ્રભાવ સમુદાયમા સીધી કે

આડતરી રીતે પડ્યાના પ્રસંગો બહુ વિગત ૭ મારી એક અભિલાષા
 એ ગી છે કે જેનમનિએ નવા કેન્દ્રોમાં પોતાની જાતને ગોઠવી દે
 તે એ સમુદાય દ્વારા મુદ્દા હામ ચર્ચા નહીં જેનેતર કહેવાતા સાધુ-
 વગ મા એના મદદ પ્રત્યાપાતા પડશે, એમા નહીં જ નથી દિલ
 સાધુપ્રેમી દેવ ૭, ત્યા પ્રતિ પણ આવી ક્ષતિ આધુઓ દ્વારા જલદી
 ચર્ચા નહીં તમ ૭ અદ્ભુત્યે સાધુઓમાના યુવાય જુવાનોમા યુગપ્રવાલ
 તન્કેનો ઉત્થાલ તથા ૭ એ ઉત્થાલને યાગ્ય વળાંક આપવા માટે
 ને ત સપ્રદાયના ગદ્યચાત્રમાયગ મદદગાર થવું જતલે, એ અપીલ
 રજવાન આવી મને યાય ૭ હમણા એક કાર્યકરના પત્રમા એક
 કહિલા આ ૧૧ની ૭ “ આવી એક સાધુ આવ્યા છે, જુવાન છે,
 કાયનો ધગળ ૭, ક્યુ કાર્ય કરવું અને શી રીતે કરવું તેના મય-
 નમા છ આવી જેનોના વગ માત્ર ત્રણ ૭ અને એમનોય આ મુનિ-
 છના નવા વિચારોને લીધે આવ નથી ” બીજા એક મુનિ પોતે લખી
 જણાવે છે “ હું સપ્રદાયની ત્રિયાઓ તળીને પત્ની જનમેવાના કેટ-
 લાક હામોમા લાગુ છું મને લાગે છે કે આ યુગે જનમેવામા સાધુ-
 ઓએ િમ્મા આપવો જ તંત્રીએ પણ આવીના જેનોએ એવી
 મિતિ કરી ૭ કે માટે ઉપાયમા ગડવાનું જાડી બીજા મકાનમા
 ગંડવા જવું પડ્યું ૭ ” બીજા એક વિદ્વાન અને વધુ સપ્રદાયમાન્ય
 જુવાન મુનિ લખે છે આવી મને ત્રણ પ્રકારના લોપ દેખાય છે (૧)
 ધર્મ મુજબનું યાગ્યાન સાભળનારા અને વહેવાળી આચારક્રિયાને
 યુક્ત વળગી રહેનારા, (૨) પૈઆ એ જ જંમનું બ્યેય છે, એવા વાગ-
 પગે ધર્મશ્યાનપ્રમા આવનારા અને (૩) થોડા અપવાદ બાદ કરીએ
 તે લગભગ ધર્મશ્યાન અને ધર્મગુરુઓથી ભડકનારા આ ત્રીજા
 વર્ગના લોકોનો પરિચય ગમે છે, પણ તેમના પરિચયમા ત્યારે જ
 આવી નકાય છે કે કહિના બધેનો તોડવા પડ અને આ સપ્રદાયના
 આજેવાનોની જગ પણ દરકાર ન રખાય તે યાય તો ત્રીજા વર્ગના
 લોપ સાધુના નવા વિચારોને પસંદ કરી લે છે પણ સક્રિય સાથ

આપવાની દિશ્યત તો આ લોકોમાં પણ નથી જણાતી મુનિહુનું આ પૃથ્વીકાળ જૈનસપ્રદાયના ત્રણે પ્રકારના ગૃહસ્થસાધકો માટે લાક્ષણિકીકૃત બનશે. એમ ધારી આવી ટાંકુ છું મદિમાર્ગી, સાધુ-માર્ગી, ત્રિગંગરી કે તેરાપંથી એ આગે જૈનોના મુખ્ય ક્રિકામાના સમજનાર સાધુ-સાધ્વીઓ તથા શ્રાવક-શ્રાવિકાઓએ યુગપ્રવાહને વેળાસર જોળખી લઈ એને પોતામા સમાવી લેવા જોઈતી તૈયારી કરવાની ધડી આવી લાગી છે તેજસ્વી સાધુઓ સપ્રદાયોની અને ફેશની ઉત્તમ ફોલોલ છે યુગપ્રવાહને નહિ જોળખવામાં આવે તો એ ફોલોલનો યોગ્ય ઉપયોગ નહિ કરી શકાય ગૃહસ્થાશ્રમી છતાં બ્રહ્મચારી સેવક-સેવિકાઓની વિરલ જોડીઓ આપણને ઓછી મળવાની છે. નવા શક્તિશાળી સાધુસન્યારીઓ મળવાની આજે ઓછી આશા છે જૂના સાધુસાધ્વીઓમા નવા વિચાર, શક્તિ અને ચારિત્ર્યનો સુમેળ બહુ ઓછો ઠેકાણે છે તેવા સંયોગોમા યુવાન સેવક ભાઈએતો તથા યુવાન સાધુસાધ્વીઓને યોગ્ય સાધનો, યોગ્ય પ્રતિષ્ઠા અને યોગ્ય પ્રોત્સાહન આપવા માટે ત્રણે વર્ગે સમૂહગત અને વ્યક્તિગત બન્ને રીતના પ્રયત્નોની જરૂર છે નહિ તો યુગલક્ષ્ય સાધુસાધ્વીઓને ગુમાવવા પડશે તેથી માત્ર તેમના પોતાના જ જીવનવિકાસને જ નહિ, બલકે સપ્રદાયોના યોગ્ય વિકાસની સાથેસાથ રાષ્ટ્રવિકાસને પણ ધક્કો લાગશે આ ખોટ નાનીસૂતી નથી અને આવેલી તક ખોવાયા બદલ ભવિષ્યનો પશ્ચાત્તાપ થવાનો પ્રશ્ન પણ નાનોસૂતો નથી

વિશ્વવાત્સલ્ય ૧૬-૭-૪૯

ભારતના નવનિર્માણમાં રાખવી જોઈતી સાવધાનીઓ

ભારતના નવનિર્માણમા ચાર સાવધાનીઓ મુખ્યત્વે રાખવાની જરૂર છે—(૧) પરપરાગત આવી આવેલી તેની હજારો વર્ષની આગવી સંસ્કૃતિના સારા અંશે બરાબર સાચવવા, (૨) માનવજાત અને પશુઓ પાસેથી સ્નેહસભર રીતે જ કામ લેવું (૩) સૌની સાચી જરૂ-

ગિયાતો અતોપાય અને કયાંક ઉણુપ ગેરે તો પણ અવાવા લે તેવી પ્રજા તૈયાં કરવી (૧) વિશ્વપ્રવાહોમા પોતાનું ન્યન્ય અગત્ય દર્શાવી ભાગત પોતે વિશ્વભરમા પોતાનો પ્રભાવ આપડરીતે પાડી ગઈ તેવી ગિયતિ સદા અનાવરી

તે આ સાવધાનીઓ ન ગણવામા આવે તો જમ એક બાબુ બાદગાલનો દિવે અણાતો જાય અને ખીજ બાબુ ઘઈ આવે ગજ એને પાડતા આવે ! આ બાદગાલ અને બાવાનું કમક આજના ભાગતમા તો દેડ દિશામા ડાલે ને પગથે દેખાઈ આવે છે બુઆતે ! એક બાબુ અગત્ય અજાના દેખાતમા ગાણા ગવાય છે અને ખીજ બાબુ ‘નવી ત્રાગ દવે નવી અપાય’ એમ કહેતા કહેતા નવી મુતર મિલ્કા ખડી થઈ જાય છે દેડમા એક બાબુ મિલ્કતી ઝડપ અને ખીજ બાબુ ગ્રામોદ્યોગની ઝડપ ! કેવું પરસ્પર વિગવાતમક ! એક બાબુ પ્રગ્રેસ સમાજવાદી સમાજસ્થતાના ફરોવા વડય જાય છે અને ખીજ બાબુ ક્રાંતેનીઓ જ આપિતદિતો અને મૂડીવાદીઓને પોતાની પાળ બેચાડી તેમને જાહેરમા પ્રતિષ્ઠા અપાવે ‘હ અને આવા ગ્રામ-સગઈતો સામ મોઝ્યા મડાવે ‘હ આધળા અને ગિયતિચૂત માત્ર અનુદગનના ગૂંચવાડ સિવાય ક્રાંતેમંતર ગજકાય પક્ષો પાળ કાઈ નહર ત્રયક્રમ જ નવી પ્રજાસમાજવાદી પલ પામે પણ આ સાવધાનીઓ ભયુ કયુ વળી નવનિર્મીણનું કામ છે ! જે બાબુ ગેરે બૂની જાતિસંસ્થાઓ, પુગાળપથી ધર્મસંસ્થાઓ અને માત્ર આર્યલક્ષી ધધાતરીમડો આ બધા તો નવી સમાજસ્થતાના કામમા મોંઢે ભાગે આડખીવીરૂપ જ છે સર્વગવાસવ જેવી ગ્યતાત્મકકાર્યની સયુ-ક્તસંસ્થા પણ આ સાવધાનીઓ સહિત સર્વોળી કામ કરી શકતી હાય, તેવું કયાય દેખાતું નથી અલગત, લગભગ દેડ સંસ્થાઓમા અદિતગત માગ સાગ પાત્રો જરૂર મળી આવે છે અને પ્રગ્રેસ તો અસ્થા તરીકે પણ ખીજ બધી સંસ્થાઓ કરતા સારી છે, અગે ! આજની ધર્મસંસ્થાઓ કરતાય તે સારી દેખાયા વગર રહેતી નથી

રાજનૈતિક ક્ષેત્રનું દર્શન

[સાધુતાની સાથે, ધર્મની સાથે રાજકારણનો મેળ પડી શકે કે કમ ? ભગવાન મહાવીર, બુદ્ધ, રામ અને કૃષ્ણ ચારે ભારતીય મહાપુરુષોએ રાજકારણમાં ધર્મની પ્રેરણા આપીને, નૈતિક-ધાર્મિક-ચોક્કા રાખીને દેવી ગીતે સાધના કરી હતી ? જૈન, બૌદ્ધ અને વૈદિક ધર્મના અનેક ધર્મગુરુઓએ, સતોએ ક્ષત્રિય રાજાઓને ધર્મસંસ્થાદ્વારા રાજદારી ક્ષેત્રની ઝીણામાં ઝીણી બાબતમાં ટોઈના શેહશરમ કે પ્રલોભનમાં તણાયા વગર કઈ રીતે માર્ગદર્શન આપ્યું ? અને આજના ગદા રાજકારણના અનેક પ્રલોભનોમાં કસાળા વગર તટસ્થ રહીને સાધુસંન્યાસીઓ, સંતો અને શ્રેષ્ઠ પુરુષો શુદ્ધ નૈતિક-ધાર્મિક પ્રેરણા આપી શકે કે નહિ ? જો આપી શકે તો કઈ રીતે આપે ? ન્યારે ભગવાન મહાવીરે ધર્મસંસ્થાના સાધકોને માટે આમધર્મ, નગરધર્મ, રાષ્ટ્રધર્મ અને ગણધર્મની પ્રેરણા કરી, રાજ્ય વિરુદ્ધ-વર્તનનો નિષેધ કરી, સમ્યક્ત્વમાં પણ રાજભિયોગની છૂટ મૂકીને, સાધકના ઉપકારીઓમાં રાજાનો ઉપકાર છે, એમ સમજાવી અને સાધુને અનાયકરાષ્ટ્રમાં રહેવું નહીં, એવું પ્રતિપાદન કરીને રાજકારણમાં ધર્મને પ્રવેશ કરાવ્યો હતો, પણ આજના શ્રમણો અને બ્રાહ્મણો (રચનાત્મક કાર્યકરો) લોકશાહી રાજ્યમાં પ્રવેશના રાજ-ખરોજના જીવનમાં રાજકારણ સાથે સંપર્ક હોવા છતાં રાજકારણના હાથથી પોતે ડરી કે પ્રવેશને ડરાવીને દૂર રહેવા કે રાખવા માગે છે, એના અનિષ્ટ પરિણામો (જેમકે બાલદીક્ષાપ્રતિબંધ, લિક્ષાપ્રતિબંધ, સાધુઓ માટે લાઈ સેસ પ્રથા વ.) શુ આવ્યા છે અને આવી રહ્યા છે ? આજની લોકશાહીમાં પ્રવેશવડતર કરવાની વધુ જવાબદારી ધર્મગુરુઓની છે કે નહિ ? જો ધર્મસંસ્થા દ્વારા પ્રવેશવડતર અને રાજ્યવડતર ન થાય તો રાજકારણમાં અધર્મ, દાડતરવો વ. અનિષ્ટો પેસી જશે, આ અનિષ્ટો દૂર કરવા માટે સાધુપુરુષોને ખૂબ મુશ્કેલી પડશે એટલે સાધુપુરુષોએ રાજકીય ક્ષેત્રમાં પ્રવેશને નૈતિકધાર્મિક પ્રેરણા આપવી જોઈશે અને સતત ચોક્કા પણ રાખવી જોઈશે, આ બધું ખૂબ અનુભવપૂર્ણ રાષ્ટ્રોમાં ઊડાણથી આ વિભાગમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.—સ૦]

ધર્મગુરુઓ અને રાજકારણ

..મને એક મેવાભાવના ધરાવતા ઉપાસકપ્રેમીએ પડકાર્યો, “આધુ અંતે તેમાય જેનઆધુએ ગજરાગણુમા આટવો અંધા અ ન લેવા જેનકેએ હા તો નમે વેગ છોડી ગજરાગણુમા પડા અને હા તો જે વેગ લીધો છે એને દિવાવો,” મેં એમને ખૂબ મમ તથા ન ભાઈ નિરુત્તર થયા પણ તેમને સમાધાન ન માન્યું.

ગમાયાણુ જે આપણા ધર્મગ્રંથ ગણાય છે તેમા જુઓ, શુ ભયુ છે ? અને મહાભાગ્ય તો નર્યાં ગજરાગણુથી ભરેલા કાવ્યગ્રંથ નથી તો ખીજુ શુ છે ? માત્ર વૈદિક ગ્રંથો જ ના માટે, જેન અને યૌદ્ધ ગ્રંથોની કથાઓમા પણ ગજરાગણુના ચર્ચિતા શ્રુત્તા અને ઇતિહાસ શ્રુત્તા કે ગૂઢગતનો પ્રાચીન અને મધ્યકાલીન ઇતિહાસ જુઓ એમા જેના-આર્યો, જેન ગજનીઓ, જેન દિવાનો સિવાય ખીજા પાત્રો શ્રુત્તા દેખાય છે કે જગદ્ગુરુ રાડગચાર્યની દ્વિગતકીર્તિ કે કલિકાલસર્વજની પદ્વીવાળા સમન્તગુર્જરગ્યાપી હેમચંદ્રચાર્યની પ્રતિભા જુઓ અને પછી કોંઈ કે ગજરાગણુ આવે ધર્મગુરુઓને નિમ્મત થવા અને શ્રુત્તા કે હા, એટલુ હુ સ્વીકારુ છુ કે ધર્મસત્તા ગજસત્તાને આધીન ન હોય, પણ ગજસત્તા ધર્મસત્તાને આધીન હોવી જેનકેએ, અને એ તો ત્યારે જ થતી જોઈ કે હોદ્દા અને લાગવગનો ઉપયોગ પોતાના મ્યાર્ય કે પરદિનના લેખાતા મ્યાર્ય ખાતર પણ ન થવો જેનકેએ તથા તથા પોતાના સપ્રદાયના અલ કે મમત્વ પણ ગજસત્તાની લાગવગ દાર પોપાય ત્યા ત્યા ધર્મસત્તાના સત્રવાલકાનો યોગ બને પથ અને ગાંઠપક્ષે ભયર પરિણામ લાવ્યો છે, એ હુ અમશુ મહુ છુ. પણ આ ભયને લીધે ધર્મગુરુઓ જે ગજરાગણુથી કવણ અલ-ગતા મેવશે તો મને દેગનુ ભાવિ જાણમી લાગે છુ એથી જ હુ આ મ્યાર્યથી અપીલ કરવા પ્રેરગઉ છુ કે ધર્મગુરુએ ગજરાગણુથી માહિ-તગાર ગંદુ જેનકેએ અને પ્રજાને ગજરાગણુની ગીતે જગજગ ધડવી જેનકેએ.

પ્રાચીન યુગમાં મહાજનસંસ્થા બળવાન હતી મધ્યયુગમાં પણ તેવું હતું. પરિણામે લિંગદ્વીગણનું રાજ્યશાસન ગણસત્તાક ચાલતું, તો પણ અસ્થિ હતું ત્રિયગણપરથી ઋષિમુનિઓ, બ્રાહ્મણો અને મહાજનોની પકડ જેમ જેમ ઓછી થતી ગઈ, તેમ તેમ હિંદમાં લોકશાહીને સ્થાને સરમુખત્યારશાહી જન્મતી ગઈ મોગલકાળ અને મરાઠાકાળ મુઘી મહાજનસંસ્થા દેખાવ દે છે, પણ બ્રિટિશશાસન દરમ્યાન તો એનો છેદ જ ઊડી જાય છે ક્રમવાદ, સંપ્રદાયવાદ, જાતિવાદ એમ અનેક નાના નાના કુડાળાંઓ જન્મે છે અને દુનિયાને દોરનાર હિન્દુસ્તાન, દુનિયા આગળ રાજકારણની દિશામાં અજ્ઞાન માલૂમ પડે છે કરી આજે એ ચમકે છે સામ, દામ, દંડ અને ભેદની વ્યાખ્યાઓ નવીરીતે સજે છે રાજકારણમાં પ્રપચને બદલે સત્ય અને અહિંસા દાખલ થાય છે બાપુજી રાજકારણને ધર્મના દ્વાર મુઘી લઈ ગયા. હવે ધર્મે પોતાનાં બારણા ઉઘાડી રાજકારણને આલિંગન આપવું જોઈએ એ નમૂનાઓ આપુ —

(૧) રાજકારોથી દ્રાવિડનાં રાજપ્રજાપિઠાઈ રહ્યા હતા કાઈ એકલદુકલ શાન્તિસૈનિકથી એ અત્યાચારો તતકાળ ખાલ્યા ખજે તેમ નહોતા તાકીદની જરૂર હતી હિંદીસથે હિંદ વતી લશ્કરી પગલુ લીધું ચોમેર એની પ્રશંસા થઈ અહિંસાની દષ્ટિ ભૂલ્યા વગરનું એ પગલુ હતું, તેથી ગર્વનો નશો ન ચઢ્યો, ઊલટો એટલાય લોહી માટે પસ્તાવો થયો

(૨) રશિયામાં ૧૯૧૯માં ક્રાન્તિ થયેલી ક્રાંતિથી રશિયાની પ્રજા પણ સુખી નથી થવાની, કારણ સાધનની અશુદ્ધિ છે શુદ્ધસાધન એ પ્રજાનું મોટું બળ છે હિંદુ એવું કયું બળ ? આનો જવાબ મને જે મળે છે, તે પરથી હું ભારપૂર્વક કહું છું કે તે આજે કોંગ્રેસ છે એ કોંગ્રેસને શુદ્ધ રાખવી અને પ્રજામાં તેનો પૈગામ પહોચાડવો, આ કામ સર્વોદયની દષ્ટિવાળા રચનાત્મકકાર્યકરો વિના કોણ કરી શકે ? એવા કાર્યકરો ધર્મગુરુઓ શા માટે ન બને ? એક પણ પાછના ખર્ચ

વિના કંઈકેય પ્રયાગ કર્યા ખીજી કાણુ પાંડુચરે ? આજે બહુમતી-
વાદના તળકામા દુનિયા છે આપણે એવી આગળ જવું છે, પણ હજી
દુનિયાની સાથે ગઈને પડી જ આગળ વધી નહીશુ આવી મિલિતિમા
પ્રજાનો એકેએક માનુષ્ય પોતાના મનની કિમત નહિ સમજે તો
આપણે બાકામા પડીશુ એટલે એ અમગ્ર અને લાખી દૃષ્ટિએ પણ
ધર્મને, અન્નને, દેગને, પ્રજાને અને અર્થ ઇર્ષિને બચાવવા માટે પણ
ધર્મગુરુએ ગજરાગણના પાગીમા વિગ કિતરવું જ રહ્યું ધર્મગુરુ જે
હોદ્દાઓ ને સ્વાર્થથી પર ગેરે, એવી ધર્મગુરુની વ્યાખ્યા હોય, તો
ખીજી કાઈપણ ગુરુન્ય કરતા, તેથી અન્યાયી ધર્મગુરુ જેટલા ગજ-
રાગણમા વિગ કિતરવું તેટલો તે વધુ દર્મકુશળ અને ગજરાગણ પણ
તેટલું વધુ નિર્માળ બનવાનું છે હિન્દમા તે પૂર્વે હતું અને આજે
એના પુનઃકારની ઔચી વધુ જરૂર છે

— વિશ્વવાત્સલ્ય ૧૬-૧૨-૧૮

ભારતનું રાજકારણ અને ધર્મગુરુઓ

ભારત પાસે જે ધર્મપુત્રીત ગજરાગણનો ઇતિહાસ છે, તેમા
ગમાયાનું અને મહાભારત એ એ ત્રથો ધાગા આધારભૂત ત્રથો ગણાય
છે હજારો વર્ષથી આ બન્ને ત્રથોનું પાગયણ ભારતની પ્રજા કરતી
આવી છે તેમાય ગમાયાણકાળની રાત્ર્યવ્યવસ્થાને એજે વધુ આદર્શ
માની છે તેથી ગાંધીજી પણ ન્વગત્યની સાથોસાથ ભારતમા ગમ-
ગત્યની રૂપના કરતા અને આજે સૌ આદર્શગત્ય તરીકે ગમરાત્યને
જ લેખાવે છે ગમનું ગત્ય વ્યક્તિગત ચાલનું આજે લોકનિયુક્ત
મત્રીમણ ગત્ય ચલાવે છે લોકો પણ આ વાત જાણે છે કે કોંગ્રે-
સપત દ્વારા ચૂંટાયેલી ધાગસલાઓમાથી આજનું પ્રધાનમણ-કેન્ડ
અને પ્રાનોનું-ચાલે છે, એમ જતા વર્ષોથી પોપાયેલી વ્યક્તિનિધાને
કારણે પ્રધાનમત્રીઓ ઉપર જ તે (લોકો) રાજની જેમ મીટ માટે
છે પ્રધાનમત્રીઓ પણ એવી જ પ્રજામાથી ઉછરેલા હોઈને તેઓમા

પણ પોતે ગજા હોય તેવા ખ્યાલથી વર્તવાની ભૂલો ઘણીવાર થયા કરે છે. ભારતનો ઉછેર વ્યક્તિગતરાજની માન્યતાથી ઠીક ઠીક ઘેરાયેલો છે અને લોકશાહીપદ્ધતિ ઉપર પુખ્તવયમતાધિકારની ભારતવર્ષમાં નાશ ચૂટણી થઈ ગઈ છે આ બંને બાબતો જોતા અહીં એક બાબત જેમ લોકોને ઘડવાની જરૂર છે, તેમ ખીજી બાબત પ્રધાનમંત્રીઓ અને પ્રધાનમંડળોને, પણ ઘડવાની જરૂર છે પ્રજા અને તેઓ વધુ ને વધુ સંપર્કમાં આવીને એક બીજાને સાચી રીતે સમજે, તેમ કરવાની પણ જરૂર છે સાથેસાથ એકમેકની રાજ્યરોજની નાની મોટી મુશ્કેલીઓ કેમ ટળે, તે જોવાની પણ જરૂર છે આ બંને વચ્ચે એક તોતીગ જેવું અમલદારતંત્ર પડેલું છે, તેની શુદ્ધિ અને કાર્યક્ષમતા વધારવાની પણ અગત્યતા છે આ બધું કાણ કરી શકે ? શી રીતે કરી શકે ? આનો જવાબ અષ્ટ છે કે તે કામ નિસ્વાર્થીસેવકા કે સાધુસંન્યાસીઓ કરી શકે અને રાજકારણમાં ધર્મદ્વારા શુદ્ધિ લાવીને કરી શકે એક શતાનંદ કે એક વસિષ્ઠ જે મિથિલા અને સાકેતને જરેજરની દોરવણી આપી શકે, વિશ્વામિત્ર જેવા એક ઋષિ એ બંને રાજ્યોના જોડાણ દ્વારા આખા દેશના રાજકારણને પવિત્ર કરી શકે, અરે! એક વાસુદેવ જેવા રાજવી પણ ધર્મના સાધન દ્વારા ભારતભરમાં નવયુગ સ્થાપી શકે, તો આજના ભારતીયરાજકારણમાં શુદ્ધિ લાવવાનું કામ આજે શા સારું અશક્ય માનવું જોઈએ ? રાજકારણમાં ખટપટ, મેલી મુત્સદ્દીગીરી, સત્તાલોલુપતા, હિંસ્રસાધનો, અનેકમુખી જનસમાજ વગેરે લયસ્થળો રહેલાં છે, એ સાચું છે પરંતુ આ બધાના ઉપાયો પણ રામાયણમહાભારતમાં સુદરરીતે આચરેલા દેખાય છે રામે ન્યારે જોયું કે ખટપટ, મેલી મુત્સદ્દીગીરી અને સત્તાલોલુપતા ત્રણે રોગનો આરભ મથરાનિમિત્તે અયોધ્યામાં થઈ ગયો છે, તે જ સમયે તેમણે સાનુકૂળ વલણ લઈને ત્યાગતપદ્ધતિ દ્વારા એ જિગતા રોગને જડમૂળથી ઉખેડી નાખ્યો હિંસ્ર-સાધનો વચ્ચે રહીને પણ આસક્તિના ઝેરથી દૂર રહેવાનું આચરી બતાવી શુદ્ધ રાજકારણ બિલુ કરી દીધું

અનેકમુખી જનસમાજને એકમુખી અનાવનાંગ અર્વાનુમતિવાળા લોક
 શાસનનો નમનો પણ ભાગવપમા ધરી દીવો ધ્રાણીનો પ્રયગ
 આનુ હિતરૂપ પ્રમાણુ જે શ્રીવાનુદેવે ભીમ અને દ્રોણ જેવા ધર્મધુર-
 ધરોત પણ અદ્વધર્મનુ ભાન કરાવી આપ્યું સોલિયાળયુદ્ધને આગે
 કાલ્યા ગીતે ગીતા જેવા ધર્મશયની દુનિયાને ભેટ ધરી આશુ સચવે
 જે માત્ર ગમને કે વાનુદેવને જ ના માટે વહોએ કે ખુદ અને
 મહાવીર ગત્યગાદીનો જિદ્દગીભરનો ત્યાગ કરીને પણ ગજરાગણની
 ગુદિતુ એક નવું પ્રકરણ આપ્યું આ અન્તે ભાગીય ધર્મ અન્યાપદાએ
 એ પણ અનાવી આપ્યું કે લોકહિત્યના ગજવી અનવુ એ જ આપ્યું
 ગજરાગણવપાયુ જે બિબિસા જેવા તે રાજાના મહાગત્તઓએ એ
 એ મહાપુરુષોના અગ્રો પૃથ્વે પાતાના ગત્યને ધર્મપુત્રીત અનાવી
 મૃત્યુ હતુ એટલે દર ન જાહે તા દુરાગાળાના ઈતિહાસમા પણ
 હિમચક્રાર્યનામના જનઆધુપુરુષ ગજરાગણને પવિત્ર કરવા માટે
 અન્તે જાગ્રુતા પ્રયાસો કરવામા ગી રમી ગમી હતી કે કુમાપાણ-પ્રક-
 રણમા તેમની ગત્યગાદી પાડેલા અને પછી આટઆટલો રમ લેવામા
 ગજરાગણમા ગુદિ વધાવવા સિવાય એમના વિષે ખીજી કંઈ બુદ્ધિ
 કદાપી શકાશે ન વનગજની માતાના દુખમા સધિયાગે આપનાર એ
 જૈનઆધ્વી અથવા તેમના ગુરુ ગીવાદમગિજ જેવા જેનાચાર્યમા પણ
 ધર્મબુદ્ધિ સિવાય ખીજી કંઈ કાગ્ય કદાપી નકાય ને ન યુગે વ્યક્તિગત
 ગજરાગણમા મુદ્દા જૈનઆધુસાધ્વીઓ પણ આટલો કિંદા રમ અને
 અભ્યાસ ધરાવતા ના પછી આજના ભાગીયવેદસાધીના ગજરાગ-
 ણમા પ્રત્યેક સાચા ધર્મગુરુ અને પ્રત્યેક સાચો મવક શા માટે રમ ન
 કે નેમ જેમ શુદ્ધ માણુઓ અને તે પણ જેમનો આમજનતા
 આર્થેના ઉવતો અપક દાય, તેવા શુદ્ધ માણુઓ ભાગીયગજ-
 રાગણમા વધુ તે વધુ રમ લેતા યગે તેમ તેમ ગત્ય
 અંતે પ્રજા અન્તેના શુદ્ધ અને પરમપરનો સપક વધતા
 જરો આમ યવાથી આમજનતાને નામે જે આપિત દિતો અને મેલી

રાજરમતવાળાં તરવો આજે હજુ પોતાનો સાર્વત્રિક દંડ જમાવવા તલસી રહ્યા છે, તેઓનું વર્ચસ્વ, આપમેળે તૂટી જશે ભોળા વિશાળ જનસમાજનું અવસ્થિત સમૂહગણ જામી જશે, કે જે આજની રાષ્ટ્રોન્નતિમા અત્યંત આવશ્યક છે એક બીજી પણ વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે તે એ કે આમજનતામા કરતા ક્યા સેવકને કે સાધુને રાજકારણની વાતોમા સીધુ કે આડકતરું પડ્યા વિના ચાલ્યુ હતુ કે ચાલે છે ? ચૂંટણીઓમાં જુઓ કે આદોલનોમા જુઓ, કોઈ સીધા પડ્યા, કોઈએ આશીર્વાદ આપ્યા, તો કોઈએ રસ લીધો આ બધુ બનવાળેગ છે અને બને છે જે રાજકારણ પ્રત્યેક પ્રજાજનને સ્પર્શે તે પ્રજામા અહોનિશ ધ્રુમનારને અડ્યા વિના કેમ રહે ? જો આમ છે તો પછી ધર્મગુરુઓ શુદ્ધિનું એકમાત્ર લક્ષ્ય રાખીને રાજ્ય અને પ્રજા બન્નેને પોતપોતાના નિયમમર્યાદા અને શક્તિ જોઈને કા ન ધંડ ? ભારતીય રાજકારણનો ઇતિહાસ ધર્મપુનીત છે જ અને રહેશે. ગાંધીજીએ એ ઇતિહાસને કાયા ધસીધસીને તાજો અને સ્વચ્છ કરી મૂક્યો છે. હવે એ ચીજો જો ચાલુ નહી રહે અને ભારતીય રાજકારણને જો સાચા ધર્મનો બહારથી અને અંદરથી બન્ને તરફી હૂક નહી મળે તો માત્ર ભારતને જ નહી પણ આખી દુનિયાના માનવજાતને શોષવું પડશે પછી એ ધર્મની હૂક ધર્મનો લેખાશ ધારણ કરનારા ધર્મગુરુઓદ્વારા મળો અથવા ખાદીનો પોષાક ધારણ કરી સત્યલક્ષી અહિંસાને જીવનમા ઉતારવા મથનારા સાચા સેવકો દ્વારા મળો । ધર્મગુરુઓદ્વારા એ હૂક મળશે તો ધર્મસપ્રદાયોના સમન્વય અને શોભા વધશે, કે જેનો આજના માનવજાતને ખાસ ખપ છે. નહી તો વળી એક નવો સપ્રદાય ઊભો થશે અને જૂના ધર્મસપ્રદાયો સાથે ટકરાઈ પડશે. આમ થશે તો ફરીથી ધર્મસમન્વયનો, ભગીરથ પુરુષાર્થ કરવાનો બાકી રહેશે જો ઉપલા બન્ને વર્ગોમાથી કોઈએ આ કામ ન કર્યું, તો ભારતમાથી ધર્મ અને સેવા બન્નેનો દીર્ઘકાળ સુધી છેદ ઊડી જશે, કે જેની કલ્પના માત્રથી ધ્રુજ જવાય છે માટે

આગ્નિત્રપ્રેમી અને શક્તિસપન્ન ધર્મગુરુઓએ આ દિશામાં સાવધાન
બનીને વેળાસર પ્રથમ અવધર્મ સમજી વ્યવસ્થિત રીતે કામમાં લાગી
જવું જોઈએ

—વિશ્વવાત્સલ્ય તા ૧૬-૪-૫૩

રાજદ્વારી ક્ષેત્રે દષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ

“ મારો આજના રાજ્યકારભાર ચલાવતા વર્તુળો સાથે અને
ગ્રામજનતા (બનેય) સાથે વધુ પડતો સપર્સ છે એટલે ઘણું કામ થઈ
શકશે ” એમની માન્યતામાં રહેલી અન્યુક્તિનું મેં તેમને ભાન
કરાવ્યું છે એક ભાઈનો વળી તાજે જ પત્ર છે, તેમાં જણાવે
છે —“ સતબાલજી રાજદ્વારી થઈ ગયા છે ” રાજદ્વારીક્ષેત્ર
સાધુસતોને માટે અમૃતશ્ય હોવું જોઈએ એમ આપણે ત્યાં
માનનારો વર્ગ પણ હજી નાનો સૂતો નથી આવો અર્થ હું એટલો
જ કરું છું કે, કાયદાથી સાધુસતોએ અલગ રહેવું જોઈએ ગાંધીજીના
રાજકારણપ્રવેશ પછી હવે એ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે કે કાવાદાવાથી
રાજદ્વારી ક્ષેત્ર તદ્દન અલિપ્ત હોઈ શકે છે અને રહી શકે છે આજે
તો એક બીજી પણ મહત્ત્વની વાત છે કે, આજનું રાજકારણ વ્યક્તિ-
ગતરાજવાદી નહીં, પણ સામુદાયિકપ્રજાવાદી છે ભારતની ભાવિ લોક-
શાહીમાં મુયોગ્ય પ્રજાધડતર જ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવશે, એમ નિશ્ચય-
પૂર્વક માની સત્તાના રાજકારણને બદલે મેવાના રાજકારણ તરફ હું
દેશના રાજદ્વારી ભેજાઓનું ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવા ઇચ્છું છું ખરો, બાકી
મારું પોતીકું પસદગીનું ક્ષેત્ર ધર્મદ્વારી જ છે ‘આજની પ્રજામાં
સામુદાયિક રીતે નગદ ધર્માચરણ જોવું હોય તો એ જોવા ઇચ્છનાર
હજીકાંઈને માટે આજના રાજદ્વારી ક્ષેત્રની વિશુદ્ધિનું કાર્ય અનિવાર્ય
બનવાનું છે ’ એ મહાવાક્યનો વિચાર કરતા કરતા મને ‘દષ્ટિ તેવી
સૃષ્ટિ’વાળું કથન યાદ આવ્યા વગર રહેતું નથી જૈનસૂત્રમાં આ કથ-
નને વધુ ઊડાણથી નીચેની ભાષામાં મૂકવામાં આવ્યું છે -

“આસવા હોઈ પરિસવા, પરિસવા હોઈ આસવા”

એનો ભાવાર્થ એ છે કે જેનો આશય પવિત્ર છે, તેને માટે પાપિષ્ઠ વાતાવરણમાં પણ ધર્મ છે અને જેનો આશય અપવિત્ર છે તેને માટે પુનીત વાતાવરણમાં પણ અધર્મ હોઈ શકે છે જૈનજૈનેતર બંનેના ધર્મગ્રંથોમાં આવા દૃષ્ટાંતો ઘણા મળી આવે છે આપણે બાળપણથી જ શ્રી રામકૃષ્ણપરમહંસને વેશ્યાવાડામાં પણ કાલીમાતાનું સ્વરૂપ નજરે પડ્યું હતું ત્યારે મીરાબાઈ જેવી મહાપવિત્ર નારીભક્તને જોઈ એક મલાવિકારીની આખોમાં વિકારનો નશો વધવા પામ્યો હતો ગાંધીજી જેવાઓ, મેક્લી મુત્સદ્દીગીરીમાં રાચનારા મહત્તરનો સામે સત્ય અહિંસાની સમજાવટથી ક્ષતેહ પામ્યા, ત્યારે કેટલાક રાજદ્વારીપુરુષોએ આપુની ક્ષતેહને કેંકડીમાં ઊડાવી અને તે મહાપુરુષ સામે પણ મેક્લી રાજરમત અજમાવવામાં કોઈ કમી ન રાખી હમણા એક સહપ્રવાસી ભાઈએ પોતાના ગાંધીઅનુભવો વર્ણવતા કહ્યું -

“એક વખત બાપુ જાતે બોલ્યા કે કાઠિયાવાડની મુત્સદ્દીગીરીથી હું અજાણ્ય નથી મારા દાદા પણ દિવાન હતા, પરંતુ મેં એ મુત્સદ્દીગીરીને સત્ય તેમ જ અહિંસાના ઢાળમાં ઢાળી દીધી છે આ અનુભવગત વાતમાંથી આજના રાજદ્વારી પક્ષીય અગ્રણીઓએ ઘણું ઘણું લેવા જેવું છે .

આનો ઉપાય ગાંધીજીએ જાતે જ અજમાવ્યો છે કે તો સત્તાના રાજકારણથી નિર્લેપતાની પ્રતીતિ કરાવો અથવા તો આવા કાર્યક્રમોમાંથી રાજક્ષેત્રની પગલાપા બિલકુલ અલગ રાખો ગાંધીજીએ યરવડા જેલમાંથી ‘સ્વદેશી વ્રત’ વિષે કશું ન લખ્યું, કારણ કે એ લખવા જતા બ્રિટન વિષે કંઈક કહેવાઈ જ જાય! બીજી બાજુ હરિજનકાર્ય માટે જેલમુક્તિ થઈ, ત્યારે હરિજનકાર્ય સિવાય શબ્દ પણ ન ઉચ્ચાર્યો આ પરથી એ ફલિત થાય છે કે કે કા તો આત્મશુદ્ધિ પૂરેપૂરી થયા પછી અને તેય પ્રજાકીયરાજકારણમાં પડવું, નરદમ પક્ષાપક્ષીવાળા કે મેલા રાજકારણમાં પડવું હોય તો ભા લગી ગાંધી

અને મુસલ્માની મુકિયાળી વાતો છેડ છેડી દેવી, અથવા તો આમ-પ્રજ્ઞતા નિર્માણ સળધા આગળ ગમે તેવા આજ્ઞા ગજદારીય સળ-ધાત ગોળ ગણવાની શક્તિ પ્રથમ ફેળવવી અને ગજદારી પદેથી મુક્ત થવામા કે ગંદવામા હશે આનાદાની ન અનુભવવી કે તેથી પ્રજ્ઞ અને ગત્ય બન્નેની શુદ્ધિ અને ઉન્નતિ થાય

—વિચવાત્સલ્ય તા ૧૦-૫-૫૩

ધર્મ અને રાજકારણનો મુમેળ !

ધર્મ એ મહાઆગ છે જમ નદીઆ અને વોડળાઓ મહા-આગમાં સમાઈ જાય છે તેમ ગજકારણ, સમાજકારણ અને અર્થ-કારણ ધર્મમા સમાઈ નહ પણ જમ મોમા નવાગુ સમાઈ રાંકે છે, તેમ ગજકારણમા ધર્મ સમાઈ નહતો નથી, પણ ધર્મમા ગજકારણ સમાઈ નહ છે વિષમા ધર્મતત્ત્વ એક જ છે, છતાં નામ અને રૂપ બુદ્ધ છે જેમ મોતુ એક છે પણ ઘરેણા બુદ્ધ છે આતદ્ધત્ત્વ મહાગરે રહ્યું —વાસણ બુદ્ધ છે પણ અદ્ધ ગંદલી મારી એક જ છે આજે ક્રિયાકારા અને લેખલને ધર્મ માન્યા છે, એટલે દેડ ક્ષેત્રમા ધર્મના પ્રવેશને ગદાની વ્રતિથી નેઈએ છીએ લોંછ કહે છે — સાધુઓ અને ગજકારણને શું લેવા દેવા ? મને લાગે છે કે સ્ત્રી-પુરુ-ષના જુટાછડા થઈ નહ પણ ધર્મ અને ગજકારણ, ધર્મ અને અર્થકારણના જુટાછડા થઈ નહ નહીં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોહ જીવનના મધ્યમસ્થા રત્નો છે ધર્મ શબ્દ પ્રથમ મફતો છે, તેની પાછળ હેતુ એ છે કે જો અર્થ, કામ અને મોહ ધર્મયા વિમુખ ગીતે મળે તો જીવનને નીચા પાડ છે આજે એ આઠે રત્નો ધનથી મેળવવા માનવા કાકા મારી ગયો છે ધર્મ એ બજારુ ચીજ નથી પણ પુરુષાર્થથી જાને પ્રાપ્ત કરવાની વસ્તુ છે ધર્મ ટાઈ મદિર કે મસ્જિદની વસ્તુ નથી, એ તો અતરની વસ્તુ છે માણસ દેવ-મદિરમા જાય છે ખરે, પણ વહેવારમા આવતા જ એતુ આચરણ

જુદો રાજ પડે છે આપણે માન્યુ છે કે મંદિરનો ધર્મ જુદો અને વહેવારનો ધર્મ જુદો ખરી રીતે મંદિરમા જવાનું એટલા માટે છે કે આપણો વહેવાર શુદ્ધ અને તેની તાલીમ ત્યાં મળે

પહેલાં આપણે ત્યાં ત્યાગની એક ગુરુચાવી હતી એ આવીથી જ જીવન અને વહેવારનાં બધાં અંગો મળતાં, એટલે ધર્મ અને સમાજકારણ, ધર્મ અને અર્થકારણ જુદા નહોતા પડતાં પણ છેલ્લે છેલ્લે એક તબક્કો એવો આવ્યો કે જેમા ભોગ અને મૂડીની પ્રતિક્ષા વધી એટલે ધર્મ અને આ બધા તરવો વચ્ચે સાવ છૂટાછેડા થઇ ગયા હવે જ્યારે એ તરવોનો સમન્વય કરવાના પ્રયત્નો ચાલે છે, ત્યારે ઘણા વખતની ટેવને લીધે અમુક લોકોને આ બધું નવું લાગે, એમા નવાઈ પામવા જેવું નથી ઓછી સમજણવાળા લોકો જ એને જુદા માનીને ચાલે છે

ગઇ કાલની સભા પછી એક સામ્યવાદી વિચારસરણીવાળા ભાઈએ મને કહ્યું કે તમને રાજકારણનો અભ્યાસ ન હોય ત્યાં મુખી તમારે પક્ષોની વાતો નહીં કરવી જોઈએ ઘણા વિદ્વાન ગણાતા માણસો પણ એમ માનતા જણાય છે કે ધર્મને રાજકારણમા નહીં લાવવો જોઈએ પણ રાજકારણમા ધર્મ હશે તો જ રાજ્ય “ રામ રાજ્ય ” બનશે ધર્મ વગરનું રાજકારણ ‘ રાવણરાજ્ય ’ બની જશે હવેનું રાજ્ય ‘ જેવો રાજા તેવી પ્રજા ’ને બદલે ‘ જેવી પ્રજા તેવો રાજા ’નું હશે રામરાજ્યમાં ઋષિમુનિઓએ ભાગ ભજવ્યો છે ઘણાય જૈનાચાર્યોએ રાજકારણમા ભાગ લઈ તેને કાવાદાવામાંથી બચાવ્યું છે જેનો જીવતો જાગતો દાખલો હેમચંદ્રાચાર્યનો છે તેઓ રાજદ્વારી રહસ્યમંત્રણામાં સક્રિય ભાગ લે છે, એ ચિત્ર-ધર્મકારણ એવું ઉદાર અને નિર્લેપ છે કે રાજકારણના લેખથી અલગાઈ જતું નથી, એવું વિધાન કરે છે બાપુએ ભલે સાપ્રદાયિક ચિહ્નો ધારણ ન કર્યાં હોય પણ તેમને કોણ ધર્મપુરુષ નહીં કહી શકે ? જે રાજકારણ કાવાદાવા અને ખટપટનું અંગ ગણાતું તેમા સત્ય અને

અહિ સાતો પ્રવેશ કરાવી આપુએ દુનિયાને દગ કરી મૂકી છે ૧૯/૨ મા 'કાંઈ ગુપ્તતા સિવાય કાંઈ અટપટ સિવાય જાહેર રીતે 'ભારત છોડા'નો કાર્યક્રમ મળ્યો અને અન્યના ભાગે અગત્ય યોગામા આવીને પર તો તેનો અન્યોક્ત કરવાની જાહેરાત કરી દુખના વાત છે કે આજે 'કાંઈ સાધુ ગજરાગણુમા ભાગ લે તો તેને લોકો જાતે જ અટકાવે છે આધુઓએ તો ગુફામાજ ભેળી ગણેવું જોઈએ, પણ એ અગત્ય નથી ધરતીકપ વાય ત્યાં ગુફા પણ ધણધણી ઉઠે છે એટલે ગુફાની સલામતી માટ પણ આજના ભોગવાન્નો ધરતીકપ બદલ કરવાના પ્રયત્નની જરૂર છે મને લાગે છે કે ભાવના આલના માનવીના જીવનની એક પણ ક્રિયા એવી નહી હોય કે જેને ધર્મથી સાવ અલગ પાડી નકાય

નિર્વાચી વ્યક્તિઓએ આજના યુગે વધારેમા વધારે સમાજની વચ્ચે આવીને લોકોને દરેક પ્રશ્નોમા માર્ગદર્શન આપવું જોઈએ જે દ્વિવે નિર્વાચી ધર્મગુરુઓ ગત્યનત્રતા વાલક અને પ્રવતના પ્રેરક બનશે, તે દ્વિવે પૃથ્વી ઉપર અર્ગ ઉતરશે

—વિવવાત્સલ્ય 'પ્રવાસનોધ' તા ૧-૩-૫૪

રાજકારણમાં પ્રેમધર્મ કેમ નહી ?

એક ભાઈએ મારું ધ્યાન અને ૧૯૪૮ના નવેમ્બર માસના 'દક્ષિણ'ના 'ગજરાગણુનો ધર્મ' એ લેખ તરફ દોરી એ વિષે માગે આભપ્રાય માગ્યો છે એ લેખનો સાગર આ છે “ ગજરાગણુ એ ક્ષત્રિયનો પ્રદેશ (ક્ષેત્ર) છે ક્ષત્રિયના ધર્મ મુજબ યુદ્ધપ્રસંગે દિસા કરી રાકાય જ છે ન્યાય અને પ્રમાણિકતા એ ગજકીયધર્મના મૂળભૂત લક્ષણો છે એ ન્યાય અને પ્રમાણિકતા ધર્મગુરુના જ નહી મુલકતા પણ હોય છે ન્યાય અને પ્રમાણિકતા માટે સતની પવિત્રતા જોટલી જરૂરી છે, તેટલી જ જરૂર યોદ્ધાની તલવારની છે ગિવાજી વિનાના ગમદાસ અધૂર છે એટલા માટે જ શ્રીકૃષ્ણ મહાભારતમા યુદ્ધને પ્રભુસર્જિત

કહે છે અને તલવાર, ધનુષ્ય તથા ખજરને પણ ઇશ્વરે ઘડેલા બતાવે છે' પ્રેમની છણાવટમાં પણ ત્યાં આ શબ્દો છે 'હરેક પ્રકારનો પ્રેમ કાંતો વ્યક્તિગત હોય છે યા તો પોતાની જાતિના અથવા તો માનવ-જાતિના અતરાત્મા પ્રત્યેનો પ્રેમ હોય છે, એક આખી જાતિના ખીણ આખી જાતિ સાથેના કે દેશો દેશોની વચ્ચેના સબધમાં પ્રેમને સ્થાન ન હોઈ શકે ન્યાયને, ઉદારતાને, પદ્મપાતને કે કર્તવ્યબુદ્ધિને સ્થાન જરૂર હોઈ શકે'

આ પ્રતિપાદનમાં મારો અગત રીતે પાયાનો મતભેદ છે, તે મારે અહીં નમ્રભાવે રજૂ કરવો જ રહ્યો હું તો રામદાસ વિનાના જ શિવાજીને અધૂરા ગણુ શિવાજી વિનાના રામદાસ અધૂરા નહીં ગણુ ખરી રીતે તો રામદાસ થાય ત્યાં માનવસમાજના ઔરગઝેબ આખા પડીને કાઈ શિવાજી ચોક્કસ દિશામાં વળે છે જ ને તેજસ્વી બને જ છે જે નિયમ વ્યક્તિને વિષે સાચો છે, તે નિયમ સમૂહને વિષે પણ સાચો જ છે હું જરૂર સ્વીકારું કે વ્યક્તિનું વિશ્લેષણ સરળ છે, એટલું સમાજનું વિશ્લેષણ સરળ નથી, એટલે આખો સમાજ આદર્શને પૂગવામાં પાછળ રહે તે સમજી શકાય, પણ તેથી કરીને આદર્શને મોળો પડવા ન દેવાય “દુખ સહન કરવાનો ધર્મ” બ્રાહ્મણોનો કે સતોનો હોઈ તેને રાજકારણમાં નહીં લાદવો જોઈએ,” એમ કહેવાને બદલે મારી વાત એ છે કે “કાઈ દેશ કે જાતિ સહન કરવાનો ધર્મ” આચરવામાં મદ બને તેથી માનવતાના સહન કરવાના ધર્મને નીચે ન પાડી દેવાય, તેને તો તેનું સર્વોચ્ચ સ્થાન મળવું જ જોઈએ ક્ષત્રિયવંશ બ્રાહ્મણશ્રમણ ન થવા જોઈએ પણ સર્વધર્મ પાલક બ્રાહ્મણશ્રમણના પ્રભુત્વ નીચે જ રાજકારણ (ક્ષત્રિયકારણ) ચાલવું જોઈએ” સાચી લોકશાહીમાં તો બહુજનસમાજની સપાટીનું જ પ્રતિબિંબ પડે છે અને બહુજનસમાજને ધર્મગુરુઓ જ સ્વચારિત્ર્યથી દોરી શકે છે આજે વૈજ્ઞાનિકશસ્ત્રો વાપરી વાપરીને રાષ્ટ્રો કટાબ્યા છે અને લવાદીપદ્ધતિ વિશ્વમાન્ય થતી જાય છે એટલે ક્ષત્રિય ધર્મમાં

પણ તે ધર્મક્રાંતિ આવી ગેલેલી છે, તે વર્તમાન ગુલઈનિહાસનું ભવિષ્ય વધુ ઉત્તરવર્ણ બનાવવા માટે પણ તકવાર, ધનુષ્ય અને ખજાના વાનો બક્ષી બઈ ભગવાને સર્વેલ ઉત્તમ દયિયારૂપ લવાદીસિદ્ધાન્ત અને અન્યાયોની સામે પ્રેમયુદ્ધમાતા તપત્યાગની જ પ્રતિષ્ઠા આપણે આજ વિશ્વવ્યાપી બનાવવી જોઈએ

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રા નોધ’ તા ૧૧-૧૧-૫૩

રાજકારણ અને ધર્મગુરુઓનું કર્તવ્ય

(પ્ર) આપ ગજકાગણુમા ભાંડે રસ લેો છો, તો એક ધર્મ-ગુરુએ ગજકાગણુમા રસ લેવો તે ધર્મતત્ત્વને હાનિરૂપ નથી ?

(ઉ) તમારે પ્રશ્ન આજના ધાર્મિક ગણાતા ઘણા લોકોની માન્યતાના પડાકુપ છે એ લોકો એમ માનતા હોય છે કે ધર્મનો અને ગજકાગણુનો મેળ ન હોઈ ગઈ આ માન્યતાએ અગ્રેજ અમલ દરમ્યાન આપણને અને આપણા ધર્મસપ્રદાયોને મારામા મોટું નુકસાન કર્યું છે ત્યારથી કહેવાતા ધર્મગુરુઓએ અર્થકાગણુ, સમાજકાગણુ અને ગજકાગણુથી ધર્મકારણને અલગ ગણવા માડ્યું છે, ત્યારથી જીવન અને ધર્મ વચ્ચે ઇગદાપૂર્વકતા છટાછેડા નિભાવી પેલામા આવ્યા છે પરિણામે ધર્મસત્તાએ પ્રવાહ ઉપર કાબૂ મેળવવો નેતૃત્વ, તે ન મેળવતા કહેવાતી ધર્મસત્તા ઉપર સમાજના મૂડીવાદી-વર્ગનો અને સત્તાનાડીવર્ગનો કાબૂ આવી ગયો છે, આ ભ્રમજનક માન્યતા સામે ધર્મદૃષ્ટિએ સમાજજીવનના આદર્શો હુ પ્રત્યેક પ્રશ્નને અત પ્રત્યેક-લેવને કનુ છું આપણે જે સાચા લોકગાદી આપવી હાય તો અને આપવી જ છ તો મુખ્યપણે સાચા નવર અને નિઃપૃદી ધર્મગુરુઓએ આ માર્ગે વળાવું જ રહ્યું જગત્ત્વ અને ગમને દોરનાર વળાંક હતા, એથી જ ગમગત્ત્વ અપાયું અને ટક્યું હતું

આ ઉપરથી સહજ સમજી શકો છો રાજ્ય એ કાયદા દ્વારા સમાજનું ધારણ-પોષણ કરવાનું સાધન છે, ત્યારે ધર્મ આમજન-

તામા નૈતિક બળ પેદા કરી એના છવનના ઝેંકઝેંક અંગનું ધારણ, પોપણ અને સત્યસંશોધન કરતો હોઈ રાજકારણ, અર્થકારણ વગેરે એમા આપોઆપ આવી જાય છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧૬-૫-૪૮

ધર્મગુરુઓ રાજકારણની સાથે ધર્મકારણનો મુમેળ સાધે!

પ્ર૦ રાજકારણને આપ ધર્મકારણથી રંગાયેલું હોવું જોઈએ, એમ માનો છો જ્યારે અનુભવ કંઈ જુદું કહે છે, કારણકે ગભ્ય તંત્ર ગમે તેવું ઊંચું હોય તોયે મનુષ્યકૃત કાયદા ઉપર ચાલવાનું આજે પણ એવું જ છે દા ત સલામતી ધારે, ફરજિયાત અસ્પૃશ્યતા નિવારણ, છૂટાછેડા વગેરે મનુષ્યકૃત કાયદો આવ્યો ત્યાં બળાત્કાર આવ્યો જ સમજવો આમાં ધર્મ ક્યાં રહે ? બળાત્કારને અને ધર્મને મેળ પડે ખરે ?

ઉ૦ વ્યક્તિઓ સગાથે મળે એટલે નિયમો, શિસ્ત વ૦ ઊભું થવાનું જ રાષ્ટ્ર એ તો વ્યક્તિઓનો મહાસમૂહ છે માનવસમૂહ જેટલો વિશાળપ્રમાણમા કેદ્રિત તેટલું જ શિસ્ત પળાવવા માટે કેદ્રિત બળ વાપરવું પડે આ કેદ્રિતબળમા અનિચ્છાએ પણ હિંસા આવવાની રાષ્ટ્રોને તો વળી આજે આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રવાહો વચ્ચે સ્વત્વ જળવવાનું હોઈ સરક્ષણના સાધનો શોધવા પડે તે રીતે પણ હિંસા આવવાની બીજી બાજુ વ્યક્તિઓનો મહાસમૂહ જેટલો શિસ્તપાલતમા અવ્ય ટેવાયેલો હોય, તેટલે અશે આ હિંસાબળમા અહિંસા આવશે અથવા અહિંસક વ્યક્તિઓ રાજતત્રમા ઉચ્ચસ્થાને હોય તોય શ્રદ્ધાને બળે અહિંસાનો ખ્યાલ પ્રજાને ગમશે આ કારણે જો માત્ર બાહ્યહિંસા જોઈને જ ધર્મ એનાથી વેગળો રહે તો હિંસાને છૂટો દોર મળી જાય એટલે બળાત્કારને ટેકા આપવા માટે નહિ, પણ બળાત્કારને બદલે સહકાર પ્રેરવાને માટે રાજકારણને ધર્મનો રંગ વધુમાં વધુ લગાડવાની જરૂર છે ભારતમા વ્યક્તિ કે વર્ગના હાથમા રાજતત્ર

તુ ત્યાગ્ય ધર્મ જ દિસામા અદિસા ભરી છે તો આત્મે તો લોક-
 ાલી તત્ર છે, એટલે ધર્મને કાર્ય કરવાના વધુમા વધુ વિશાળ તક
 હસી છે એક બાબુવી નીચીવી એટલે જનતામા ધર્મ પ્રેરવો જોઈએ
 મને ખીજી બાબુ ગજતત્રને હોદ્દે બેઠેલી અક્તિઓ આમે પણ ધર્મમય
 નાવનાનુ મહાબળ કિમ્બુ કરવુ જોઈએ, જેવા માનવજાત વિદાસ-
 નયને ન શુદ્ધ અને જ્ઞાત્ય ગાંધુ દુર્ગાળ ક પગધીન ન થઈ જાય
 મનુષ્યકૃત કાર્યના કરતા ઈશ્વરકૃત કાર્યને મહાન છે અને કંટલીકવાર
 મન્તે વચ્ચે ઝવડા યાય ત્યા ઈશ્વરકૃત કાર્યને જ મહત્ત્વ આપવુ જોઈએ
 આવે વ્યજો ધર્મકાગળ અને ગજકાગળ ભયે જુદા પડે પણ તેમા
 ધર્મકાગળની જીત થશે જોએ (ધર્મકાગળ) ગજકાગળની સાથે ચાલવા
 જ્ઞાતા ગજકાગળ એની સાથે નુમેળ નહિ આધી ગજ તો બાકી ગજ-
 કાગળ અને ધર્મકાગળ વચ્ચે કાયમના છૂટાછેડા થયા તો ધર્મમા
 પોકળતા પેસશે અને પગિલામ એ આવતે કિમ્બુ ગંદુમે ક અદિસા
 અને સચ્ચાઈ પર દિસા અને કાવાદવાનુ સામ્રાજ્ય વ્યપાશે આ
 દુષ્કર્મ નિયતિવી બચવુ હોય તો મુશ્કેલીઓ વહેલીને પણ ધર્મકાગળે
 ગજકાગળ પર પોતાનુ પ્રભુત્વ વ્યાપવા માટે ભગ્નપૂર પ્રયત્ન
 કરવો જ રહ્યા

પ્ર૦ અદિસા તો માણસના અતગ્યી જિગે અને જિગવી જોઈએ
 ધર્મ આ માર્ગ લેશે, ક જે ઘણો લાભો માર્ગ છે, રાજ્યતત્ર દૂંકા
 માર્ગ લેશે, એટલે ક સમાજના અનિષ્ટો જલદી દાખી દેશે આને
 લીધે ગત્યનુ કામ માણસને સજ્જથી નુધારવાનુ ગંદુશે, ત્યાગે વિના
 સજ્જએ પ્રેમબળે નુધારવાનુ કામ ધર્મગુરુએ કરવાનુ ગંદુશે આમ
 જોતા પણ ગત્યના અને ધર્મના ગ્તતા જુદા જ પડવાના, પછી
 ગત્યનો અને ધર્મનો મેળ કેમ પડે ?

ઉ૦ તમારે એ ન ભૂલવુ જોઈએ ક એકલી સજ્જ ડહી જ તત્ર
 ચલાવી રાકતી નથી થોડા માણસો પણ જે રાજ્યમા અદિસક
 સાવનાવાળા હોય ત્યા જ સજ્જ કાર્યકાગિણી બને છે દૂંકમા મનુષ્ય

કૃત કાયદામાત્રની આગળ અહિંસા હોય છે, તો જ એ કાયદો આગળ
આલે છે ધર્મનો—માનવહૃદયમુદારનો—માર્ગ લાખો દેખાય છે એ
ખરું, પણ એ લાખા રમતાના પાયા પર જ ટૂંકારસ્તાઈની રાજ્ય-
તત્રની સજાઓ ચાલી શકે છે આથી તો ધર્મ અને રાજ્ય વચ્ચે
છૂટાછેડા નહિ પણ ગાઢ સળધ હોવો જોઈએ, એ જ સિદ્ધ થયું-
એટલું ખરું કે, ધર્મગુરુ જેવા લોકોએ પ્રેમબળના લાખા રમતાને
સ્થાને કાર્યસિદ્ધિના લાલચમા ટૂંકા રસ્તો ન લેવો જોઈએ. તેમ રાજ્ય-
કાનૂનોથી કે રાજ્યના હોદ્દાઓથી અજાણ ન બન્યાં,

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા. ૧૬-૫-૫૦

સાધુપુરુષો અને લોકસભા દ્વારા કાર્ય

પ્ર તમે, મહારાજ, કાકાસાહેબ, જાજીજી, આશર, કિશોરભાઈ,
વિનોબાજી જેવાઓ પાર્લામેન્ટમા (લોકસભામા) જાઓ તો ઘણું ઘણું
કરી શકો. માટે કેમ જતા નથી? આમ બહાર રહીનેય કામ કરો
છો, તે સારું છે, પરંતુ તે જ વિભાગપૂરતું એ કામ થાય છે એ
પાર્લામેન્ટમા જાઓ તો થોડી મહેનતે આખા ભારતમા ઘણું કામ થાય-
મારી આ માન્યતામા ભૂલ હોય તો બતાવો

ઉ તમારા જેવી માન્યતા ધરાવનાર આપણા દેશમા ઘણા
માણસો છે તમે તો કદાચ કેએસ દ્વારા અમારા જેવાઓને લોકસ-
ભામા મોકલવા માગતા હશે, પણ એવોય કેટલોક વર્ગ—રચનાત્મક
કાર્યકરોમા પણ—છે કે જે કેએસ તરફથી જ નહીં બલકે ગમે તે જૂથ
સાથે બાધછોડ કરીને પણ ધારાસભામા જવું જોઈએ, એમ માને છે-
હું આ માન્યતામા મૂળભૂત દોષ જોઈ રહ્યો છું. મારા પોતા વિષે
જવાબ આપુ તો મારી વ્યાસપીઠ ધર્મસંસ્થા છે અને સાધુસંન્યાસીઓ
એ જ મારું મુખ્ય કાર્યક્ષેત્ર છે હું સત્તાનું મૂળ પણ દિલ્હીની
લોકસભામા નહીં, ગામડાના ઝૂપડામા વસતા લાખો દરિદ્રીઓમા જોઉં
છું અને તેથી મોટા ભાગના પ્રખર કાર્યકરો બહાર રહે, એમ ઇચ્છું

હું આથોઆથ પ જવાહરજ્ઞાન જેવા વળાય અદ્ભુ છે ગુરુગત-
 ઔગાડ પૂરતા તે આ વખતે શ્રીઅંબાભાઈ, મારગજીભાઈ ઉપગત
 કેટલાક વર્ષોના અવતાત્મકાર્યકરે પેટા શ્રીકુંભી જેવાને પણ ધાર-
 અભામા મોહકવામા સ્થાનુભૂતિ અને આગીર્ષામે આપ્યા છે માવ-
 ક હર, નદા, ખડુભાઈ, કાનડભાઈ ઉપગત શ્રીગવિન હર મહારાજની
 અમતિ મળ્યા પછી શ્રીઅંબાભાઈને પણ આ વખતે ગુરુગતમાયી
 મોહકવાની તક વિભી થઈ છે તે તમા જાગતા હોય વિતાળાછ જેવા
 તે અહાર મીને મજતરને આવી દેગવળી આપ્યા હર, ત જ ઉત્તમ
 વસ્તુ છે મજતર તરફ યોદ્ધાગીને કઈ જની હાય તે ત્યા પ્રયણ
 હરીકૃષ્ણ તેટલુ કામ નથી આપી મહતો, જેટલુ કામ પ્રયણ પ્રેરકપણ
 આપી મહ છે આ વિષયુ 'વિશ્વવાત્મલ્ય'મા અનેક અનુભવો આપીને
 વાગ કાળી ચૂક્યો છું ખીજી પણ એક વાત કહી દઉં - કામનો
 વિન્તાર કટ્યા મોટા છે, તે જેવા કુતા કામની પાછા વિડાણ અને
 અિદ્વાનનિષ્ઠા મજબૂત છે કે કામ તે જ મુખ્યત્વે જેવાવુ તેઈએ
 આપુછ આ કામે જ જેતા હતા અને તેઓ આપણી સામ જ મહાન
 વસ્તુ મટી ગયા છે, તેને પણ આપણે તે કામે જોઈને જ આગળ
 વધારી શકીયુ તમારી માન્યતાનુ એકાગીપણ આવી તમાને ન્યાભા-
 રિત કળાઈ જશે

— વિશ્વવાત્મલ્ય 'પ્રશ્નોત્તરી' ૧૬-૧૭-૫૧

રાષ્ટ્રીયતા ધર્મમાં ઉમેરવા જેવી નથી

પણ મારે નક્ક ભાવે કહેવુ તેઈએ કે રાષ્ટ્રીયતા એ કાંઈ
 'ધર્મ'મા ઉમેરવા જની ચીજ નથી ધર્મકાળી મહાઆગરનુ એ મહત્ત્વનુ
 અગ પ્રથમથી જ છે જુઓ ધાણાગસૂત્રમાના 'ગૃધ્રધર્મે' વ ગળદા
 આજ રાષ્ટ્રીય, સામાજિક અને આર્થિક પ્રશ્નોમા ધર્મ માર્ગદર્શક
 બનતા નથી, તેજ કાળે એક બાબુ ધર્મક્ષેત્રમા ધર્મને નામે અધર્મ
 આવી મહ છે, ખીજી બાબુ સામાજિક અદિ આ અને સામાજિક અત્ય
 આપ્યા પડી ગયા છે ગાંધીજીએ રાષ્ટ્રીય ક્ષત્ર પગ જે પાંદડા કહી તે

પહેલને સામાજિકઆર્થિકક્ષેત્ર ઉપર જે સાધુવર્ગ આગળ ધપાવે તે જ ભારતીય ધર્મધ્વજ વિશ્વમા લહરાર્ધ શકે

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રવાસનોંધ’ ૧૬-૪-૫૬

પ્રજા ઘડનારને સમાજ અને રાજકારણ સાથે સંપર્ક રહેવાનો !

માણસ ન્યા મુધી જીવતો છે ત્યા મુધી સમાજ છે અને સમાજ છે તો એના રિસ્ત અને નીતિનિયમો રહેવાના સર્વસેવાસધ શાસનવિહીનસમાજ રચનામા માને છે, પરંતુ એને પણ નીતિનિયમો છે જ જેમકે સર્વસેવાસંધનો સભ્ય કોઈ રાજકીયપક્ષનો સભ્ય નહી થઈ શકે થશે તો સધમાથી કાઠી મૂકવામાં આવશે આમ શિક્ષા અને શાસન બંને આવ્યા લોકશાહીમા તમારે પ્રજાને રાજકારણની રીતે ઘડવી જ પડવાની ખીજ કાર્યોની સાથે રાજકારણ પણ એક ભાગ બનવું જોઈએ લોકોને સારા નરસાનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવો જોઈએ. આજના પક્ષો માત્ર રાજકારણ માટે જ ઊભા થયા છે કોંગ્રેસસમ્યા માત્ર રાજકારણ માટે નથી, પ્રજાનો સર્વાંગીવિકાસ એ એનું ધ્યેય છે હવે એ રાજકારણીય થતી ચાલી છે, તેમાંથી બચાવવા અને વિકસાવવા શુદ્ધ લોકોએ એમા પ્રવેશવું જોઈએ સાથોસાથ બહાર રહીને પણ લોકોનું નૈતિક સગદિતબળ ઊભું કરવું જોઈએ ધણા મોટા ગણાતા માણસોને પણ આ વાત ગળે ઉતરતી નથી, તેઓ તો રાજકારણથી પર થવાની વાતો કરે છે

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રવાસનોંધ’ તા ૧-૧-૫૫

ધર્મના ઝેબખાધારીઓ દ્વારા માનવજાતિને સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન મળે

(મુખ્યમા મળેલી ત્રીજી ધર્મપરિષદને પાઠવેલો સદેશો)

દુનિયાની માનવજાત આજે તાત્કાલિક પ્રશ્નો પરત્વે જોટલી એકાગ્ર છે, તેટલું એનાં દૂરગામી પરિણામોનું એને અપેક્ષા ભાન કે જ્ઞાન

નથી ધર્મનો દાવો જેમના દાગ ચાપ છે તેવા લોંગએ આવું દરગામી
મધ્યે માર્ગદર્શન ડગવવાની આજ્ઞા સૌથી વધુ જરૂર છે

આજે અર્થાંકે વિવાદની વેળા નથી સાડા વર્તુલમાં ગચ્છી
માનવજાતને રુઝવામાં મદાપાપ છે આજે ગજદારણદ્વાગ મુખ્યત્વે
માનવજાત ધડાઈ ગઈ છે એ ધડતરમાં મીઠો અને પાઠદર્શન ભાગ
લઈ ધર્મના ઝગમગાધારીઓએ માનવજાતનું સાચું અને નિશ્ચિત
મધ્યમિદુ સિદ્ધ કરવાનું અને ડગવવાનું છે આવડી મોટી જવાબ-
દારી મદાન તપ અને મદાન આત્મવેગ માગે તે દેખીતું જ છે

— વિવિધાસન ૧૬-૫-૧૯

જૈન સાધુઓ અને શ્રાવકો રાજધર્મને પણ સમજે

પ્ર અરકાંકે ઘઉંના લોટની સાથે ગજગિયાનો લોટ ભેળવીને
આપજે, એમ જાણવા મળ્યું છે જૈનો ગજગિયા કદમૂળમાં ગણાતા
દ્વાઈ વાપરતા નથી તો આ બાબતમાં જૈનોને તમે શી સલાહ
આપી શકો ?

હ આ પ્રશ્નના એ વિભાગ પાડું — (૧) સરકારને અનુકૂળ યા
પ્રતિફળ બનવું પડે તો ડચાઈ અને (૨) જૈનોની પોતાની આજની ગિચ્છિતિ
કરી છે ? (ક) મુલાએ જૈનવર્મે પોતાના ગૃહસ્થોને અને સાધુઓને
બંનેને ગજપ્રત્યેની કરજો પણ બતાવી છે તેમાં પણ ગૃહસ્થોને તો ખાસ
બતાવવા માટે વ્રતની ભૂલોમાં પણ ગજધર્મને યાદ કરાવ્યો છે ત્રીજા
વ્રતમાં જે પાંચ ભૂલોને મદાન ગણી છે, તેમાંની એક ભૂલ ગજ્યની
આજાવિરુદ્ધનું વર્તન પણ કહેલ છે કાઈપણ રાજતત્ત્વના કાનૂનોને
પ્રજા વકાફરીથી ન પાળે તો એ તત્ત્વ ચાલી જ ન શકે, જૈનોની સિમ્ત
તો ખીજાઓ ડગતા વધુ હોવી જોઈએ હા, સત્યના મૂળમાં પ્રહાર
થતો હોય ત્યાં કાઈપણ માણસને ગમે તેવી સત્તા કે સગપણો સાથે
ઝમૂમવાની છૂટ મળે છે જ (જ) પ્રથમ તો જૈનોની આજની પરિગિચ્છિતિ
તેના એમ લાગે છે કે તેમનું ખીજું વર્તન એવું નથી કે શકરિયાના

લોટવાળા મુદ્દા પર અદિ'આની રીતે અસર પાડી શકે તે સવાલ હાય છોડી દેશએ, તોય કંદમૂળત્યાગ એ ગૃહસ્થોનું મૂળવ્રત નથી મૂળવ્રત ન ખંડાય ત્યાં સગી સરકાર જેવા માધાતંત્રને પ્રતિકૂળ થવું, એ અધર્મ બની જવાની પૂરેપૂરી બીતિ છે પ્રથમવ્રતમાં ગૃહસ્થોને એકે દ્રિય જીવની દૃષ્ટ અપાઈ છે. આમ છતાં વધુ સયમનો દષ્ટિથી કાઈ કંદમૂળને છોડ નો ખોટું નથી

બીજું આજે અનાજની તાણ છે સરકારને જુદી જુદી વ્યવસ્થા ગોઠવવી કઠિન હોય છે, એટલે આટલા નાના મુદ્દા પર સરકારને પ્રતિકૂળ થવાને બદલે અનુકૂળ થવાની જ હું જૈનોને સલાહ આપુ જેઓ શકરિયાનો લોટ મિશ્ર હોવાને કારણે ઘઉંનો લોટ સાવ છોડી દઈ વધારાનું અનાજ—મકાઈ જેવું લેવાનું પસંદ કરીને પણ શકરિયાનો લોટ ત્યાગે, તેવા જૈનો પોતાનો સરકાર પ્રત્યેનો ધર્મ બજાવે છે અને સાથેસાથ પોતાના વ્રતને સાચા અર્થમાં દિપાવે છે જેમને વ્રત પાળવું છે તેમણે થોડી મુશ્કેલી બીજા સમાજખાતર સહેવી એ શોભાડપ છે જે જૈનો સૂઠ અને હળદર સૂકાઈ ગયા પછી વાપરતા હોય, તેવા જૈનોને શકરિયાના લોટનો વાધો હોય તે સમજી શકાતું નથી, માગવા ડના જૈનો પરિસ્થિતિને કારણે બટાટા જેવાની સૂકવણી ખાય છે, આજની પરિસ્થિતિના કારણે સામાન્ય જૈનો આને ચલાવે અને સુખ લોકો ઉપર બતાવ્યું તે રસ્તો લે, એમ આ પ્રશ્નનો મુદ્દર ઉકેલ મળી રહે છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય 'પ્રશ્નોત્તરી' તા ૧૫-૮-૪૯

માંસાહાર છોડાવવાનું કામ સરકારનું કે સાધુઓનું ?

.. મત્સ્યોદ્યોગને સરકારના ટેકા ઉપર તેમનો પ્રહાર ખૂબ દેખાય છે તેઓનો પોકાર છે—એક બાબુ બુદ્ધજ્યતી ઉજવવી અને બીજી બાબુ ધિટને નાખેલા ઠેરઠેર કસાઈખાનાઓના ન કરતા પરમાટીનો ખોગ-આસાન બનાવવો, આથી ભારતસમૃદ્ધિ શી રીતે ખીલે ? સાત્ત્વિક

ખોગક ઉપર તેઓ વધુ જોર આપે છે, એકરીતે વાત સાચી છે, પણ સાત્ત્વિકતાનો મુખ્ય સબધ આત્મિક આત્મિકતા સાથે છે તે યાદ રાખવું જોઈએ માસાદારીઓના પણ આત્મિકત્તિવાળા લોકો નથી હોતા, એમ એકાંતે નહીં કહી શકાય, અલગત, તેવા લોકો વશપર-પગની ટેવને લીધે ખાતા હાય, એવું અને વળી તેમનું જીવન ખીજી રીતે પવિત્ર હોવું જોઈએ, એ ગત તેમને માટે હોય છે જ એમ જતા માસાદાર તેઓ પણ છાડે એ સારું છે જ અવાલ એ છે કે એ કામ સરકારનું છે જ જનતાનું / માગ મને એ કામ મુખ્ય પણે જનતા, જનમયક નયા અત્યાધુઓનું છે ગ્રામજનતાનો પ્રભાવ વ્યવસ્થિત હોય તો જ ગ્રામપ્રજા માસાદારી હોય છે ત્યાં પણ માસાદાર પ્રત્યેની ચીડનો પ્રભાવ દેખાય છે તે જનતા સરકારનો આ દિશાનો વેગ સહજે વડી અથ એવું જ 'આ અને વનસ્પતિ ધી'નું છે, તે અને ગામડાના અર્ચનત્ર તથા અમાજનત્ર અને દૃષ્ટિએ મહાગત્રુઓ છે પણ માગે મુખ્ય મત્તર (પાઈપણ) સરકાર ઉપર ન હોઈ, હું વધુ જનતા અને ખાસ કરીને ગ્રામજનતાને જ કહેતો હોઉં છું ને તેને વ્યવસ્થિત બનાવવામાં રસ ધરાવું છું

—વિશ્વવાત્સલ્ય (ટપાલ) ૧૬-૭-૫૬

હિસા છોડાવવાની જવાબદારી સાધુઓની કે સરકારની ?

મેં હમણાં જ જૈનસાધુઓ સાથે વાતો કરી તેમણે મને કહ્યું આ સરકાર કાગ્રેસની હોવા છતાં વાદરાઓને કાં પગદેશ ચલાવે છે ? તીકાને કાં ઈગિદાપૂર્વક મારે છે તમે વિશ્વવાત્સલ્યના હિમાયતી છો અને વિશ્વમા માત્ર માનવસૃષ્ટિજ નથી, તેમા જીવજંતુ માત્ર આવે છે તો તમે સરકારમા આવું બધું કાં ન કરાવો અથવા દબંગલાઈ જેવાને ગળે આ વાત કાં ન કિતરાવો

આ પવિત્ર સાધુઓનું લક્ષ્ય સદ્ગુણો, જુગારખોરી, વ્યાજખોરી, ધનપ્રતિષ્ઠા અને મતાપ્રતિષ્ઠા જેવા મહાઅનિષ્ઠો તરફ પ્રયત્ન કેમ નથી

જનુ. નવું મને ગેટસડિન આગળ થયું. એમ છતાં આ જ પ્રશ્નની વિધિયાત્મક ગાળુ જ લઈને મેં તેમને કહ્યું—મારું મુખ્ય આધારસ્થળ જનતા છે જનતાનો આવો સાચા દિલનો અવાજ સાચા સંગઠનથી વિશે તે દિવસ લોકશાલીમાં આવું જરૂર શક્ય થશે જ આજે તો જનતાના વર્ગો જ આ દિશામાં પૂરેપૂરા સંમત નહીં થાય સંમત થાય તોય તેવું આજે શુદ્ધસંગઠન પણ નથી અને આથી જ હું આવા સંગઠનની દિમાયત કરું છું તમોને પણ મારે કહેવું ઘટે કે આજની કોંગ્રેસ, કોંગ્રેસસરકારોને અહિંસકદિશામાં ફેરી શકે તેવી નથી રહી નહીં તો તે પોલીસ જાય તે પહેલાં તોફાની ટોળા વચ્ચે ધસી જાત પણ એમાં હું કોંગ્રેસ કરતા રચનાત્મકસંસ્થાઓ અને ધર્મોપદેશક સાધુસતોની જવાબદારી (જનતાને અહિંસક તાલીમમાં આગળ વધારવા માટે) વધુ માનુ છું સાથોસાથ આવું કહેવાનો મને પણ નૈતિક અધિકાર ત્યારે જ માનું છું કે ત્યારે હું આવા પ્રયોગો કાઈ એવી સંસ્થા કે સંસ્થાઓ દ્વારા કરાવી શકું હું કોંગ્રેસની સરકારોને આ દિશામાં અગત અને જાહેર રીતે કહું તો છું જ, પણ તે પહેલાં મારી આરજી મારી જાત પ્રત્યે, સાધુવર્ગ પ્રત્યે અને રચનાત્મક સંસ્થાઓ પ્રત્યે મુખ્ય હોય છે તથા કોંગ્રેસ સંસ્થા તરફ પછી હોય છે જો કે અંગત રીતે સર્વોચ્ચ કોંગ્રેસી સાથીઓને મારી આ વિનવણી અવશ્ય હોય જ છે, પણ મારો મુખ્ય ઝોક જનતા અને ખાસ તો ગ્રામજનતા તરફ જ રહે છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય 'નોંધ' તા ૧-૧-૫૫

ગાવંધવંદીમાં સરકાર ઉપર દબાણ ચોગ્ય નથી પ્રજાને ગોપાલન તરફ ફેરો

એક વાત નિર્વિવાદપણે સાચી છે કે સામાજિક અન્યાયો સામે વ્યક્તિગત ઉપવાસનું હથિયાર પણ અહિંસક સમાજરચનામાં ધણી વાર ઉચ્ચ કોટિનું અને અનિવાર્ય બને છે પરંતુ એટલા જ માટે

તેવા દયિયારને અજમાવવા પહેલા જવાબદારી પણ ધ્રાણી વધી જાય છે. 'ગોવધપ્રતિજ્ઞ'નો પ્રશ્ન આમ તો સાવસહેલો લાગે છે, ત્રાગ્ધ્ર કે દુઃખને વર્ષથી આર્યોની અને આર્યોની અસગવાળી ભાગત-વર્ષની પ્રજ્ઞતા ખમીગમા તે ચીજ પડેલી છે એમ છતાં આજની ગોપૂજા બાલવિધરૂપ બનીને આત્મા ખોઈ બેઠી છે, ત્યાં એકલી સગદાર ઉપર આપણુ દયાળુ થોડું નહિ હું વ્યવસ્થિત ગોપાલનતરફ પ્રજ્ઞને દેવવી પડે. આજની દુર્બળ ગાયોમા સખળતા ભગવી પડે. ગાયોની બને ઓલાદોના થોડું વપગરાનો માર્ગ વિચારવો પડે. ભેંસો, સાદો, થોડા ઉપગત થોડાબડગ વની પણ મર્યાદા નક્કી કરવી પડે. ગાયોના દંધ-ધીને વધુ હિતેજન આપવું પડે. ગામડાઓમાથી સહેલેમા અખ્યાજ્ઞ આવતી દુખળા ગાયોની થોડું વ્યવસ્થા ગોઠવવી પડે. આ ઠામમા ધર્મોપદેશો, ધર્મપ્રેમી જનતા, મહાજનો, ડોઝેમીઓ વ લાગી જાય અને પછી સરકારને કંજલ પાડીએ તો બંને બાબુથી ચર્ચણુ કામ અવન્ય સફળ નીવડે. બાકી આજના રૂપગ સજ્જેગોમા જામવાં તે જામવાં થતી ડોઝેસની કે ડોઝેસસગદારની ખોટી પજવણી આપણને પાતાને જ ભાંડે પડવાની છે એવી થોડુંકાર્ય તો નવી ચવાનુ બહુ દિસકમાર્ગી, પ્રત્યાધાતી તરવો અને અસતુષ્ટ બજોને દેગ મળે તો ગાંડનુ અહિત અવગ્ય ચવાનુ છે આટલું સમજીને પછી જ કરવું હોય તે કરીએ.

—વિશ્વવાત્સલ્ય તા ૧-૪-૫૧

આર્થિક ક્ષેત્રનું દર્શન

[સાલુસંતોએ આર્થિક ક્ષેત્રે ડેવી ગીતે પ્રેરણા આપવી જોઈએ ? અર્થ અને કામ પુરુષાર્થની સાથે ધર્મનો અનુબંધ ચોગ્ય રીતે નહીં નહેવાથી કના અનિષ્ટો (વ્યથિમા જન્મ્યા છે ? ભગવાન મહાવીર, બુદ્ધ, રામ અને કૃષ્ણ આદિ મહાપુરુષોએ ગૃહસ્થ સાધક માટે અસ્તેયવ્રત, પરિગ્રહપરિમાણવ્રત બતાવીને સાદોસાથ આજીવિકાશુદ્ધિ અને અમુક (કર્મદાનવાળા) વ્યવસાયોનો ત્યાગ પણ બતાવ્યો છે અને ગૃહસ્થની પાસે ગહેલા અર્થો (પદાર્થો)ની મર્યાદાઓ અને સવિભાગની પ્રેરણા આપી આર્થિક ક્ષેત્રે ધર્મને લાવવા પ્રયત્નો કર્યા છે, પણ આજના સાલુસંન્યાસીઓ મોટે ભાગે પોતાના અનુયાયી ગૃહસ્થોને તેમના અન્યાય, અનીતિ, બાળ અને શોષણના ધંધા વગેરેમાં આડકતરી રીતે ટેકો આપતા હોય છે એટલે તેમને આર્થિક ક્ષેત્રની સાધનામાં કંઈ જાતના સાવધાનીઓ ગખવી જોઈએ ? અનીતિમાન, અસદાચારી ધનિયને પ્રતિષ્ઠા આપવાથી પ્રજામાં ધર્મ અને સદાચારને બદલે ધન અને અનીતિની પ્રતિષ્ઠા કેવી રીતે જન્મી અને સમાજમાં એના અનિષ્ટો ડેવી રીતે પાગર્થ ? સમાજમાં ધનિકોને પુણ્યશાળી અને ભાગ્યવાન કહેવાની ખોટી માન્યતા ક્યારે અને શા માટે ફેલાઈ ? એને ટેકો મળવાના કારણો કયા ? ધર્મસ્થાનોમાં ધર્મને બદલે ધનને અપાતી પ્રતિષ્ઠા કેમ ચઢકે ? આ બધા અનિષ્ટોને દૂર કરવાનો ખરો ઉપાય કયો છે ? આજના યુગે ખૂબ સાધકા આર્થિકમર્યાદા (પરિગ્રહપરિમાણ) અને ઉપભોગ્ય પરિભોગ્ય વસ્તુઓની મર્યાદાઓ માટે ભૂમિદાન, સંપત્તિદાન, સાધનદાન, શ્રમદાન, બુદ્ધિદાન, સમયદાન, ગ્રામદાન વગેરે પ્રવૃત્તિઓની પ્રેરણા શા માટે કરતા નથી ? મન્યમવર્ગની સ્થિતિમાં પરિવર્તન લાવવા માટે ધર્મસંસ્થા પાસે કયો ગળમાર્ગ છે ? ગર્બાઓ અને ગામડાઓનું શોષણ અટકાવવા માટે સાલુસંતો પાસે કયો નૈતિક ઉપાય છે ? વગેરે વાતો ઉપર ખૂબ ઊંડાણથી આ વિભાગમાં છણાવટ કરવામાં આવી છે -સ.]

ધર્મગુરુઓ પૂજવાદનું પાંજરું છોડે અને પ્રજાને છોડાવે

સિદ્ધ વનનો ગજા ડહોવાય છે વનમાં ચાહે ત્યાં એ સ્વૈર-વિલાસ કરતો હોય છે એ જ સિદ્ધ જ્યાં પાંજરામાં પૂરાય છે, ત્યાં માત્ર એનું ક્ષેત્ર જ દૂક નથી થતું, એની મહાશક્તિમાં પણ એટલાવવા લાગે છે તેમાં જ સરકસનું પાંજરું હોય તો તો ન પૂછો વાત ! વળી રાષ્ટ્રોમાં એવું દૃષ્ટાંત અપાય છે કે બકગાંધોના ટોળામાં ગીને સિદ્ધ પોતામાં પડતી મહારાક્તિને પણ વિસરી જઈ શકે છે પ્રજાવાદનું પાંજરું અને માનવજાત એ બંનેનો વિચાર કરીએ તો આ દૃષ્ટાંત આમેદુદ્દીન માલુમ પડ્યા વિના નહીં ગંદ આજે મૂડીના લક્ષ્યમાં માનવ પોતે જ બોવાઈ ગયો છે આપણો ધર્મપ્રધાન-સંસ્કૃતિપ્રધાન જાણતો દેશ પણ આવી કયા મુક્ત છે ? (૧) ભારતના અર્થકારણનો વિચાર કરીએ તો, જે કાચી ચીજનો ઉત્પાદક છે, તેને જ પાછું પોતાનો વેચેલો માલ ઘણા ઉંચા દરે ખરીદવાનો આવે છે, કારણ કે અર્થતંત્રનું આખું માળખું પૂજવાદના પાંજરામાં છે (૨) સમાજકારણનો વિચાર કરીએ તો લગ્ન, જીવન, ગિલણ, કળાઓ અને ખીજ અને સમાજજીવનની અગત્યની બાબતમાં પણ હેરલો કયાસ પૂજ્યાં થતો હોઈ, સમાજ પણ પૂજવાદના પાંજરામાં પુરાઈ ગયો છે ગમે તેવા ભયંક ગુનાઓ કરીને પણ નાણાની કાથળી ઉઘાડી મૂકનાર માનવી સમાજમાં હડચાક પ્રતિષ્ઠિત રીતે જરૂર જીવી રાકે છે (૩) આપણા નૈતિકમૂલ્યો પણ પૂજવાદના આડામાં ફેવા જકડાઈ ગયા છે !

જે દાંડમાની આવકને કેળવણીમાં ખર્ચવાને ડાંગણે, બાપુએ એની પ્રજાવળીની જાટકણી ડાઢેલી, એ જ બાપુને મોખરે ગંખી ચાલવાનો દાવો કરનાર ટ્રેસ-સંકારનિયુક્તસમિતિ જ નહીં, ખુદ જ્ઞાતક ટ્રેસાઓ પણ વિકાસગોળનામાં ભેદતા નાણા મેળવવા દર બંધી દર કરવાની હિમાયત કરતા રાસમાતા નથી આ વિષે સ્વામી આનંદે ‘હરિજન’ પત્રોમાં એટલું ભેરવી લખ્યું છે, કે પછીથી વિરોધ

કહેવાની ભાગ્યેજ જરૂર રહે છે દૂકમા પૂજવાદના પાજરામા દેશના નૈતિક પ્રશ્નો પણ આ રીતે પુરાઈ જવા પામે છે વેબિટેબલ અને હિંદીભાષા જેવા બીજા પ્રશ્નોનું પણ તેવું જ પાયાનો સવાલ તો એ કે આપણી આવી સમિતિઓ શહેરીસંસ્કૃતિનું દૂધ પીનારાંઓની મોટે ભાગે બનતી હોય છે અને એ ગામડાંઓને ભાગ્યેજ પૂછે છે આ આગ્રની દારૂબંધીતપાસસમિતિને જ પૂછીશું કે આદિવાસી વિસ્તારોમા મત દારૂબંધી બાબતમાં મેળવ્યો હતો ? ભાગ્યેજ હાનો ઉત્તર મળશે કદાચ તે મેળવ્યો હશે તોય તેમને ઘેર જાતે ઊડા ઉતરીને તો નહીં જ, ઘણીવાર તો સમિતિના સભ્યોનો પોતે જ જેમાં સ્થાપિતહિત ધરાવતા હોય તેવા જ પ્રશ્નોમાં તેમનો મત અગત્યનો ગણાવા લાગે છે. બિલાડી પાસે માખણના પિંડા મૂકીને ત્યાગ કરાવવા જેવી વાતો છે (૪) ન્યાય-વિષયમા વિચારીએ તો વકીલઅગ તો જાણે ભાગ્યેજ સડાવગરનું રહી શક્યું છે સગી ‘મા’ કે સગા ‘પિતા’ સામે પણ વકીલ માત્ર નાણા ખાતર ઊભો રહી શકે છે, સત્યને ખાતર નહીં ડોક્ટરો વિષે પણ ફરિયાદો કયા ઓછી છે ? મૃત્યુને ખાટલે પણ તેને નાણા માગતાં ટ્રુજરી આવતી નથી અરે ! શિક્ષકો પણ પગારવધારાને માટે સગદિત થાય છે, એટલું જ નહીં રાષ્ટ્રદ્રોહી હાથોમા રમી જતા પણ અચકાતા નથી ! જ્યાં ખુદ ન્યાયાધીશો પણ પૂજવાદના પાજરામા આવી પડે છે, ત્યાં વહીવટીતંત્રમા માણસોની તો વાત શી કરવી ! (૫) મને વધુમા વધુ લાગે છે, તે સપ્રદાયગતધર્મો પૂજવાદમાં પુરાયા છે તેમનું દેખીતી રીતે તો કેટલાય સાધુસન્યાસીઓ તપસ્વી અને મહાત્માગી જેવા લાગે, પણ ઊડા ઊતરતા તુરત જણાય કે એ બધાંઓની ચોટલી પૂજવાદના હાથમા ક્યાકને ક્યાક પકડાયેલી હોય છે હમણાંના પ્રવાસમા એક મોટો સ્તંભ જોયો, તે વિષે એક પ્રશ્નકારે ખૂબ ચીડાઈને મને પ્રશ્ન પૂછેલો તાજે એક સવાલ મુખર્ષના એક સુધારક જૈનયુવાન કહે છે—“ત્રણ લાખનો હીરાનો મુકુટ દેરાસરમા આવ્યો છે, શામાટે એ જોઈએ ? વીતરાગતાના પ્રતીક ઉપર આ જુલમ શા સારું

ડરવો જોઈએ ? આગેના આડર્પણ તર્કિ ધર્મ મંદિરોને રા માટે થવા દેવા જોઈએ ?” તેમનો પુણ્યપ્રપાપ આજે પણ દહેશે અનુગતો છે ? પણ પ્રમાણિત ગંડા ઉપવનાગને ય લગુ તો નામ્નિક અને મિથ્યાની તરફિનુ બિરુદ આપનાગ માનનીઓ છ દ, ખની વાત તો એ છે કે મોટા મોટા મહાગ્ની લખાતા સાધુજનો પણ મૂળા સાદી બને છે અથવા આ બધી વાતોને ધર્મવિહિત લેખાવવાનો નિરર્થક પ્રયાસ ડગનાગઓની નાતમા ભળી જાય છે અલખત, જે ડાળે સમાજમા ધર્મમૂલક એવો શુદ્ધ નૈતિકવ્યવહાર હીંડ પ્રમાણમા ચાલતો હોય અને અડિતગત માલિકીમાયી નહી પણ સામુદાયિક શ્રમજીવનમાથી સહજ એવા મુશોભનો પ્રતીક ઉપર ચતા હોય અને જે પ્રતીકા ખરેખર આમજનતાનુ પ્રતિબિંબ પાડતા હોય, તે ડાળનો અને ત્યાનો તો આ સવાલ જ નથી, પણ જ્યારે માત્ર ડાગમા મૂડીવાદ ને મહાશોષણથી પેદા થતી અનૈતિક મૂડીને પ્રતિષ્ઠિત બનાવવાની ચાલણાજી મંદિરો અને ધર્મશ્રેણીમા ખેલવામા આવે છે ત્યારે તે હરગિજ ન સાખી રાકાય તેવી વાત બની જાય છે

ઉપર બતાવેલા પાત્ર પૈકી ધર્મે તો સૌથી પ્રથમ ક્રાન્તિનો ઝડા ઉપાડીને પૂજવાદના પાજગમા સપડાયેલી માનવજાતને મુક્ત બનાવવી જોઈશે અને આ ત્યારે જ બની શકશે કે જ્યારે ધર્મ મંદિરો અને ધર્મસાધક સાધુઓ પોતે જ પૂજવાદનુ રૂડ રૂપાળુ દેખાતુ પાજરુ છોડી દેશે । આ પાયાનુ કામ ન ઉઠાવાય ત્યા લગી દેશની હાલત પણ સાચા સિદ્ધ સમી શક્તિશાળી નહી બની શકે

પૂજવાદના પાજરાથી ડટાળેલા સાધુઓએ શહેરોમાની આશા છોડી દેવી જોઈએ, એ એમની સામેની પહેલી શરત, અને બીજી શરત એ કે આ નવા માર્ગે ફૂલ નહી, પણ પ્રથમ તો કાટા જ સાપડશે આજે એટલુ નકકી કે તેમને આતરિક શાંતિ, હૃદયનો એક અને જીવનની અનિવાર્ય જરૂરિયાતો અવશ્ય આપડી રહેશે, કારણ કે ભારતના ગામ-

કહેવાની ભાગ્યેજ જરૂર રહે છે. ટૂંકમાં પૂજવાદના પાંજરામાં દેશના નૈતિક પ્રશ્નો પણ આ રીતે પુરાઈ જવા પામે છે. વેબિટેબલ અને હિંદીભાષા જેવા બીજા પ્રશ્નોનું પણ તેવું જ. પાયાનો સવાલ તો એ કે આપણી આવી સમિતિઓ શહેરીસંસ્કૃતિનું દૂધ પીનારાંઓની મોટે ભાગે બનતી હોય છે અને એ ગામડાંઓને ભાગ્યેજ પૂછે છે. આ આંદોલની દારૂધીતપાસસમિતિને જ પૂછીશું કે આદિવાસી વિસ્તારોમાં મત દારૂધી બાબતમાં મેળવ્યો હતો ? ભાગ્યેજ હાનો ઉત્તર મળશે. કદાચ તે મેળવ્યો હશે તોય તેમને ઘેર જાતે જિડા ઉતરીને તો નહીં જ, ઘણીવાર તો સમિતિના સભ્યોનો પોતે જ જેમાં સ્થાપિતહિત ધરાવતા હોય તેવા જ પ્રશ્નોમાં તેમનો મત અગત્યનો ગણાવા લાગે છે. બિલાડી પાસે માખણના પિંડા મૂકીને ત્યાગ કરાવવા જેવી વાતો છે (૪) ન્યાય-વિષયમાં વિચારીએ તો વકીલઅંગ તો જાણે ભાગ્યેજ સડાવગરનું રહી શક્યું છે. સગી ‘મા’ કે સગા ‘પિતા’ સામે પણ વકીલ માત્ર નાણા ખાતર બિભો રહી શકે છે, સત્યને ખાતર નહીં ડોક્ટરો વિષે પણ ફરિયાદો કયા ઓછી છે ? મૃત્યુને ખાટલે પણ તેને નાણા માગતાં ટ્રુનરી આવતી નથી અરે ! શિક્ષકો પણ પગારવધારાને માટે સગદિત થાય છે, એટલું જ નહીં રાષ્ટ્રદ્રોહી હાથોમાં રમી જતા પણ અચકાતા નથી ! જ્યાં ખુદ ન્યાયાધીશો પણ પૂજવાદના પાંજરામાં આવી પડે છે, ત્યાં વહીવટીતંત્રમાં માણસોની તો વાત શી કરવી ! (૫) મને વધુમાં વધુ લાગે છે, તે સપ્રદાયગતધર્મો પૂજવાદમાં પુરાયા છે તેમનું દેખીતી રીતે તો કેટલાય સાધુસંન્યાસીઓ તપસ્વી અને મહાત્યાગી જેવા લાગે, પણ જિડા બિતરતા તુરત જણાય કે એ બધાઓની ચોટલી પૂજવાદના હાથમાં ક્યાકને ક્યાક પકડાયેલી હોય છે. હમણાંના પ્રવાસમાં એક મોટો સ્તંભ જોયો, તે વિષે એક પ્રશ્નકારે ખૂબ ચીડાઈને મને પ્રશ્ન પૂછેલો તાજે એક સવાલ મુખર્ષના એક સુધારક જૈનયુવાન કહે છે — “ત્રણ લાખનો હીરાનો મુકુટ દેરાસરમાં આવ્યો છે, શામાટે એ જોઈએ ? વીતરાગતાના પ્રતીક ઉપર આ જુલમ શા સારું

કરવો જોઈએ ? ચારોના આકર્ષણ તરીકે ધર્મ મંદિરોને શા માટે યવા દેવા જોઈએ ?” તેમનો પુણ્યપ્રાપ આજે કાલ કહેશે અનુગતો છે ? પણ પ્રમાણિત શંકા ઉપવનાગને ય હતું તો નામ્નિક અને મિથ્યાની તરીકેનું બિરુદ આપનાગ માનવીઓ છ દુ, બની વાત તો એ છે કે મોટા મોટા મહાત્મી લખાતા સાધુજનો પણ મૂળા સાક્ષી બને છે અથવા આ બધી વાતોને ધર્મવિહિત લેખાવવાનો નિર્ગ્યક પ્રયાસ કરનાગઓની નાતમા ભગી જાય છે અલગત, જે કાળે સમાજમા ધર્મમૂલક એવો શુદ્ધ નૈતિકવ્યવહાર હીંક પ્રમાણમા ચાલતો હોય અને અદિતગત માલિકીમાથી નહીં પણ સામુદાયિક શ્રમજીવનમાથી સદજ એવા મુશોભનો પ્રતીક ઉપર ચતા હોય અને જે પ્રતીક ખરેખર આમજનતાનું પ્રતિબિંબ પાડતા હોય, તે કાળનો અને ત્યાનો તો આ સવાલ જ નથી, પણ જ્યારે માત્ર કાગમા મૂડીવાદે ને મહાશોષણથી પેદા થતી અનૈતિક મૂડીને પ્રતિષ્ઠિત બનાવવાની ચાલખાજી મદિરે અને ધર્મશ્વજોમા ખેલવામા આવે છે ત્યારે તે હરગિજ ન સાખી રાકાય તેવી વાત બની જાય છે

ઉપર બતાવેલા પાત્ર પૈકી ધર્મે તો સૌથી પ્રથમ ક્રાન્તિનો ઝડકા ઉપાડીને પૂજવાદના પાજરામા સપડાયેલી માનવજાતને મુક્ત બનાવવી જોઈશે અને આ ત્યારે જ બની શકશે કે જ્યારે ધર્મમંદિરો અને ધર્મસાધક સાધુઓ પોતે જ પૂજવાદનું રૂંડ રૂપાળું દેખાતું પાજર છોડી દેશે આ પાયાનું કામ ન ઉકાવાય ત્યાં લગી દેશની હાલત પણ સાચા સિદ્ધ સમી શક્તિશાળી નહીં બની શકે

પૂજવાદના પાજરાથી કટાળેલા સાધુઓએ શહેરોમાની આગા છોડી દેવી જોઈએ, એ એમની સામેની પહેલી શરત, અને બીજી ગત એ કે આ નવા માર્ગે ફૂલ નહીં, પણ પ્રથમ તો કાટા જ સાપડો આજે એટલું નકકી કે તેમને આતરિક શાંતિ, હૃદયનો મોહ અને જીવનની અનિવાર્ય જરૂરિયાતો અવશ્ય સાપડી રહેશે, કારણ કે ભારતના ગામ-

ડાઓના પેટાળમાં આ વસ્તુઓ પડી હતી અને બાપુજીએ એને બહાર લાવવાનું વાતાવરણ સર્જી આપ્યું છે. હવે તો પૂજવાદના પાળરામાથી નીકળવાની જોઈએ છે થોડીક હિંમતપૂર્વકની તૈયારી !

— વિશ્વવાત્સલ્ય તા. ૧૬-૩-૫૪

ધર્મગુરુઓ મૂડીવાદનું આડતિયાપણું છોડે

સમાજવાદની ઉપા પ્રગટયા પછી પણ જો એની સામેના ભય-સ્થળોને દૂર કરવામાં નહિ આવે તો, સમાજવાદના સૂર્યકિરણો આમ-પ્રજ્ઞ સુધી નહિ પહોંચી શકે. મૂડીવાદના આડતિયાઓ આદર્શ સમાજવાદ સામેનું મોટામાં મોટું આવરણ છે.

ધર્મસંસ્થાઓના ચાલુ નેતાઓને સૌથી પ્રથમ મારે નમ્રભાવે જતા જોરદાર ચેતવણી આપવાની છે. હું મારી જાતને એ સંસ્થાના સભ્ય તરીકે માનતો હોવાથી એ ચેતવણી આપવાનો મારો સ્વધર્મ માનું છું. છેલ્લા ઘણા વર્ષોથી જાણ્યે અજાણ્યે ધર્મસંસ્થાઓએ મૂડી-વાદના આડતિયા તરીકેનું ખતરનાક કામ કર્યું છે, એવો એકરાર કરનારાઓને મારું આ ઉદ્દેશોધન છે. ‘તમે મૂડીવાદના હાથારૂપ બનતા ધર્મભાસને છોડી હવે સદ્ધર્મની સાચી દિશા તરફ ઝડપી કૂચ કરો અને આદર્શસમાજના પાયામાં તમારા લાગવગ અને શક્તિ વાપરો. અપૂર્વ ઘડી આવી છે, રખે એને ગુમાવતા ! યુગ-તમોને ઘડ તે પહેલાં તમો યુગના ઘડદૈયા બની જાઓ ! આટલા ઉદ્દેશોધન બાદ અહીં મૂડીવાદના એકાદ આડતિયા તરફ આગળી ચીંધીશ. ખેતી, વાણિજ્ય અને ગોસેવા એ ત્રણે એકજ વૈશ્યના વ્યવસાયો છે. આજે ખેતી ડરનાર, વેપાર કરનાર અને ગોપાલન કરનાર એ ત્રણેની અખડ ત્રિપુટી ખડિત થઈ ગઈ છે ખેડૂત અને ગ્યારી-ભગવાડના ઝવડાઓ ફેરફેર સભળાય છે, જતા હવે ગોપાલન તરફ ખેડૂત વળશે એટલે, ખેડૂતથી છૂટો પડશે ગ્યારી ભગવાડ ખેડૂતમાં પોતાની જાતને સમાવી દેશે પરંતુ મોટામાં મોટું વિધન તો આ વેપારીવર્ગનું છે.

તે વર્ગમાના મોટા સમૂહે જેનધર્મ અને વૈષ્ણવધર્મના નામને પોતાના
 વ્યવહારથી ખરે જરૂર જણાડ્યો છે તેજીવનોના દેવમંદિરપ્રવેશથી
 તે આનંદવાને બદલે અને પોતાના પાપના પ્રાયશ્ચિત્તની પળોને અપ-
 નાવવાને બદલે ભડકી લોકે છે, એટલું જ નહિ બલકે એ નૈસર્ગિક
 પૂજને ખાળવાનો મિત્ત્યા પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે મૂડીવાદનું આડતિયાપણું
 જાણવાનો કે જોડાવવાનો હજી કોઈ જ પ્રયત્ન કરતો નથી આવા
 આ આપારીવર્ગને ખેડૂતમા સમાવ્યા વિના તેમનું, દેવનું કે ધર્મનું
 કંઈક ભલું થવાનું નથી પ્રજાકીય સંગઠને કાયદાની રીતે અને
 તેટલી આ વર્ગને મુશ્કેલી મારે તક અને ચંતવાળી આપી છે અને
 લાગતું હતું અને લાગે જ છે - આ વર્ગની શુદ્ધિ અને હથોટી
 બિલકે રહે ચડી ગઈ છે, પણ એ વર્ગના સહકાર વિના ખેડૂતને
 બિચ લાવવાનું કામ અટપટું છે એ દૃષ્ટિએ હું વર્ગો યથા એમને
 સમોદ્યોત આપ્યો છું અને આગાવાદી ગ્રંથો છું કે એમને સાચા
 આપારી બનાવવાનું ભગીરથકાર્ય ધર્મતત્ત્વદાગ અવગ્રહ થશે હું
 એમા એ વર્ગનો દોષ નથી જોતો, મૂડીવાદની આડતની ચૂગાલનો
 દોષ જોઉં છું તેઓમાના ધણાખરાને ભાન પણ નથી કે પોતે મૂડી-
 વાદના આડતિયા બની ગયા છે તેઓ કહે છે, “ પેટ ભરવા માટે
 આવું કરવું પડે છે ” હું પ્રશ્ન છું કે એ પેટ કયું ? શ્રી લક્ષ્મીનરસ
 આસરે કાપમા કહ્યું હતું તેમ જો આ પૈસાનું પેટ હાય તો એને
 કોડી નાખ્યા વિના નહિ ટકી શકે । વહેલા કે મોડા તમારે કાંતા
 જાત ખેડૂત બનવું પડશે અને કાંતા ખેડૂતના આડતિયા બનવું પડશે
 આપણા ખેડૂતોમાના જ કટલાક પોતે જ મૂડીવાદના આડતિયા બની
 ગયા છે તેઓ વ્યાજના હગમ ચસકે ચડી ગયા છે એમને બંધ
 પણ નહિ હોય કે તેમણે પોતાના જ ભાડુઓનું દિત્ત લાગ્યું છે
 આ બધા બંધોની સામે ઝૂમવા માટે અનાજનો ઉત્પાદકવર્ગ અને
 એનો સાથીદાર મજૂરવર્ગ એ બન્ને જો નીતિમતાના પાયા ઉપર,
 દૃષ્ટિસપન્ન નૈતિકધાર્મિકબંધોની નૈતિકચાકી નીચે સંગઠિત થશે તો

આદર્શ—સમાજવાદ કોઈથી રોક્યો નહિ રોકાય.

ધર્મસંસ્થાઓને હું પુનઃ યાદ આપું છું કે તમે મામૂલી વાતોને છોડી, મૂડીવાદના આડતિયાપણાથી છૂટી વૈશ્યના પડેલા દૈતને—ભાગલાને અદ્વૈત—અખંડ બનાવો બાકી મૂડીવાદની આડતમા અટવાયેલા ધર્મનો સૌથી પહેલો ઉદ્ધાર કર્યા વિના ધર્મના ઉદ્ધારનો, રામરાજ્યની કે આમરાજ્યની વાતો હવામા બાયકા ભરવા જેવી મથ્યા ફાફારૂં જ છે મૂડીવાદની આડત અને ધર્મ બંને આજે પરસ્પર વિરોધી તરવો છે એ બેનો મેળ પાડવો એ ધર્મને નામે અધર્મને પોષવા બરાબર છે શ્રીપતિની પાછળ શ્રી ભલે આવે, આવશે જ શ્રી ખાતર શ્રીપતિને ગુમાવવાથી શ્રીપતિ અને શ્રી બંને જવાના ભારતનું આજે એમજ થયું છે ધ્રુવનીતિ છે ત્યાં આબાદી, વિજય અને સપત્તિ ભલે આવે, પણ ધ્રુવનીતિ વગરના આબાદી, વિજય અને સપત્તિ વિનાશને નોતરશે પ્રજાને વિનાશમા ન ધસડવા દેવાનો જેમનો સંકલ્પ હોય તેમણે મૂડીવાદની આડત સામે સાવિત્રી જેવા મક્કમ સંકલ્પે અને પ્રહ્લાદ જેવા મજબૂત શરીરે સામનો કરવો પડશે

—‘વિશ્વવાત્સલ્ય’ તા ૧૬-૧-૪૮

સિદ્ધાંત અને ધન બંનેમાં સિદ્ધાંતને સાચવો

. સામાન્ય રીતે લોકોનો એવો ખ્યાલ હોય છે કે જૈનમુનિઓ પાસે ફડકાળાના પૈસા હોય છે અને એમની સૂચના—અનુસાર સાગ ફડો ભરાઈ જાય છે, પણ અહીં હું એ સ્પષ્ટ કરવા માગું છું કે મેં એવો કોઈ શ્રીમત રાખ્યો જ નથી ઊલટું મુડીવાદ સામે તો મારો અહિંસક બળવો છે પ્રતિષ્ઠા ધનિકોની નહિ પણ સમાજસેવકોનાં હોવી જોઈએ. સમાજસેવકોએ ધનિકોને ધનને ખાતર પ્રતિષ્ઠા આપતા પહેલાં પોતાની જાત સાથે ખૂબ ફડકાઈથી વર્તવું જોઈએ કદાચ થડીભર સબધો તૂટે, એમ પણ લાગે, પરંતુ કોઈ પણ ભોગે સિદ્ધાંતનો ભંગ થાય, એવા કાર્યમાં સમતિ આપવી ન જોઈએ દેખીતી

રીતે એમ લાગે છ કે પેલા ભાઈને નિગમ કર્યો, એટલે હિ સા થઈ છે, પણ એ એટલે ગણે મક્કમતાથી ચાલવામા ભાવ અહિ સા છે હા, ધનિકાને પાપના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે દાન આપવા ને સમજાવે, દયાળુ ન કરે અને નૈતિક અમ્યા તેમનું દાન સ્વમાન સાથે સ્વીકાર, પણ આવું બનવું આજે તો ઘાગ મુશ્કેલ છે ત્યા એક બાબુ સિદ્ધાંત સાચવવાનો પ્રયત્ન હોય અને બીજી બાબુ માનવસર્જિત દુષ્ણ હોય, ત્યાં સિદ્ધાંતને વકાફાર ગણવું, એ જ આપણી પ્રથમ કડગ છે

—વિશ્વવાન્સલ્ય ‘પ્રત્નોત્તરી’ તા ૧૬-૧-૪૮

ધર્મધુરંધરો ધનની પ્રતિષ્ઠા તોડી ન્યાયનીતિ કે સાચા

ધર્મને પ્રતિષ્ઠા આપે !

(પ્ર) ધનની સાથે ધર્મ કે પાપપુણ્યનો અલગ બગે કે નહિ ?

(ઉ) ધર્મનો પારસ્પરિકસંબંધ આત્મા સાથે છે અને આત્મા એ પોતે જ સાધ્ય છે એટલે બાહ્યસાધન સાથે ધર્મને મીઠો સંબંધ હોઈ શકે નહિ, તો પછી ધન સાથે તો ગાતો જ હોઈ શકે ? પરંતુ ધર્મને સાધ્ય ગણીએ તો ધર્મમીડીપર જવા માટે પુણ્યને સાધન તરીકે જરૂર ઓળખાવી શકાય એ દૃષ્ટિએ અમુક કલા લગી પુણ્ય અને ધર્મ વચ્ચે સાધ્યસાધનસંબંધ કદાપી રાકાય બગે, પણ એવા પુણ્યથી સાપડેલા મનુષ્યદેહાદિ સાધનો દ્વારા અધિકારીજીવ જ સાધ્ય તરફ પગરણ માડી શકે અને સતોપજન્ય સુખ માણી શકે, નહિ તો (અજાની જીવ) એ જ સાધનો મળ્યે સાધ્યથી જિલડે માર્ગે ચડીને પતનની ખાઈમા પડી પારાવાર નિરાશાજન્ય દુષ્ણ અનુભવે આ રીતે અધિકારી જીવ માટે ખરેખર પુણ્ય એ સાધન છે અને એથી જિલડું અનધિકારી જીવ માટે દેખાતું પુણ્ય અને પાપ બંધનરૂપ છે, પણ ધર્મ એતો પુણ્ય અને પાપ બંનેથી નિરાળો આત્માનો જ ગુણ છે,

(પ્ર) તો પછી સમાજમા એમ કેમ મનાય છે કે ધનિકને ત્યા જ બાળક અવતરે એ પુણ્યશાળી અને નિર્ધનને ત્યા જન્મે એ હત-

ભાગી અથવા પાપી ? કિંવા ધનિકને ત્યા જન્મ લેવો એ કાઈ પૂર્વ-સંચિત શુભકર્મનું પરિણામ છે અને ધનવાળો કેવળ પ્રારબ્ધશાળી છે ?

(ઉ) સમાજસંસ્થાની માન્યતા એને માટે જવાબદાર છે, ધર્મ કે પુણ્ય-પાપ નહિ ! કારણ કે ઉપર કહ્યા મુજબ ધર્મનું માપ હૃદયની પવિત્રતા ઉપરથી નીકળે છે જેનું દિલ જેટલું ચોક્કસ તેટલો તે ધર્મિષ્ઠ અને અંત કરણને વિશાળ તેમજ નિખાલસ બનાવવાના પુરુષાર્થમાં સાધન ઉપયોગી થાય તે (સાગોપાગ) પુણ્ય અને એમાં બાધક નીવડ તે પાપ

(પ્ર) સમાજમાં આવી ખોટી માન્યતા ક્યારથી હસ્તીમાં આવી અને શા માટે ફેલાઈ ?

(ઉ) ક્યારથી હસ્તીમાં આવી એનો ચોક્કસ ઇતિહાસ નથી પણ આધારભૂત અનુમાન પરથી સાફ રીતે તારવી શકાય છે કે ચલણી (રોકડ) નાણાના પ્રચાર પછી સમાજની આ માન્યતા જેર પૂર્વક પ્રચલિત થઈ છે અને દુ ખની મૂળ વાત તો એ છે કે જાણ્યે અજાણ્યે (કહેવાતી) ધર્મસંસ્થાઓએ એને ભરપૂર ટેકા આપ્યો છે અને તેથી એ ટકી શકી છે

(પ્ર) એ ટેકા મળવાનાં શા કારણો ?

(ઉ) એ ટેકા મળવાનાં બે કારણો છે—(૧) બુદ્ધિવાળા ધર્માચાર્યોની ભ્રાન્તિ અને (૨) જનતાએ એનું કરેલું આધળું અનુકરણ. ચલણી નાણાની મહત્તા વધતી ગઈ તે પહેલા મુખ્યમય સમાજજીવન જીવવા માટે અન્ન, વસ્ત્ર અને આબરૂ એ ત્રણ વાના મળ્યા કે બધું મળ્યું, એમ લેખાતું ત્યારે ખોરાકનું ધોરણ પૌષ્ટિકતા, સાત્ત્વિકતા અને સાદાઈ ઉપર હતું વસ્ત્રસબધમાં પ્રજા લગલગ સ્વાવલંબી હતી તથા વાણીમાં સત્ય અને વર્તનમાં નેકી તેમજ મર્યાદિત શીળ સચવાય તો એ આબરૂ જળવાઈ, એમ મનાતું, પણ જેમ જેમ રોકડ નાણાએ અડો જમાવ્યો તેમ તેમ પદાર્થવિનિમય ઘટ્યો અને શારીરિકત્રમ પણ ઓછો થવા લાગ્યો બદલામાં બુદ્ધિ વધી અને વિલામ્બે વધ્યો

એટલે સગ્રહતો વધારે સહેજે ચાલ જ! બીજી વસ્તુઓના અગ્રહમા
તો મર્યાદા પણ આવડી પડે પણ ચક્ષુગ્રીસિક્કાના સગ્રહમા મર્યાદા
શી? પ્રજ્વળી આ અધોગતિ અટકાવવાને જઈલે (હાલવાતા) ધર્મધુરધમે
પોતે પણ એ પ્રવાહમા તણાયા

—‘આપણી ભૂલ ક્યા છે?’ ૫ ૧ થી ૭

ધર્મગુરુઓએ પરિગ્રહવાદ અને સત્તાવાદને પોપણ કેમ આપ્યું?

(પ્ર) ધર્મચાર્યો એ અજધર્મા આવી ભ્રાન્તિમા કેમ પડ્યા?

(ઉ) અધૂણકાગેજો તો વળા મળે, પણ મૂલ્ય અને નિહુ કાગણુ
તો અનાતનઅત્યપરની દૃઢ નિર્દાનો અભાવ અને એ અભાવથી જન્મતી
આગ્રિની નળગાઈ જ ગાળી ગદાય ત્યાં આત્મસયમના તગ ઢીલા
ચાલ ત્યાં પોતપોતાના સાકડા વાડાઓ ગચવા જ પડે, નહિ તો બાહ્ય
હિવાડી પડી જાય, એટલે કાંઈ જાણતા અને કાંઈ અજાણતા એમ સૌ
(અનુયાયીઓના) સખ્યામાલ પાછળ મરી પડ્યા, ભ્રમથી એમને એમ
પણ વાગ્યું કે ધર્મની ખરેખરી રૂઢિ અખ્યાયણ સિવાય કંઈ ગંદ
નહિ અને સખ્યાયણ વધારવાની રીતઅર અન્યાઓ ચલાવવા આરુ
પુણ્ડળ પ્રમાણમા હરપળે આધતો જોઈએ! એવા સાધતો તો અગ્રહ-
વાળાઓ પામ અને સત્તાવાળાઓ પામ જ પૂરતાપ્રમાણમા મળી ગંદ
તેમ હતું અને તેઓ પણ આપવા ઈતેન્નર હતા જ, એટલે એ
જવાનો મેળ મળી ગયો પહેલા મન અને તન જ ધર્મના આધન
ગાળાતા, એમા એ મેળ મળતા ધન પણ ભણ્યું તે વખતે પ્રજ્વળે
મોટા વર્ગ તન અને મનથી તો ઢીલો થયો જ હતો અને જે નાના-
વર્ગપામે તનજળ આરુ હતું, તેની પામે મનોજળ ન હતું એટલે
ધનજળ આગળ તનજળ જેમજેમ હારતું ગયું તેમતેમ ધન પોતાનું
સંધીપરી ન્યાન જમાવતું ગયું વ્યવહારમા તો એની મદત્તા હીડીક
પ્રયમથી જ જામી હતી અને ધર્મમા પણ જામી એટલે પછી તો
પૂજ્ય જ શું!

બ્રાહ્મણોએ અને સાધુઓએ ધર્મગ્રંથોમાં આવતી દોલતની વાતોને એવું વિશાળ અને ચમત્કારી સ્વરૂપ આપવા માંડ્યું, કે જેથી પ્રજામાં એ માન્યતા રૂઢ થઈ અને હજુ પણ છે જ, કે પૈસા હોય તો જ વ્યવહાર ચાલે અને પૈસા હોય તો જ પરોપકાર થઈ શકે. થઈ પૈસા-વાળો પુણ્યશાળી અને એને ત્યાં જન્મ લેવો એ પુણ્યનો પ્રદેશ ગણાવા માંડે, એ તો સ્વભાવિક જ છે.

(પ્ર) એ માન્યતાથી કેવી રીતનો અને શો ગેરલાભ થયો ?

(ઉ) એ માન્યતાથી પરિગ્રહવાદ અને સત્તાવાદને ટેકો મળ્યો. અને પરિગ્રહવાદ અને સત્તાવાદ જેમ જેમ વધતા ગયાં, તેમ તેમ જગતની તૃષ્ણા વધી અને તે પણ ધર્મ કે પુણ્યને નામે વધી, એટલે ચોરી, પરસ્પરનો અવિશ્વાસ અને દુરાચરણોનો અખાંડો જામતો ગયો. આર્યાવર્તની માનવસસ્કૃતિના આત્મ-સયમમાં નબળાઈ તો પેસીજ ચૂકી હતી અને બીજી તરફથી આ આતરરાષ્ટ્રીય સપર્ક જેમ જેમ વધતો ગયો તેમ તેમ રંગબેરંગી પ્રજાના નબળા સમ્પ્રદાયોનો એપ લાગવા માડ્યો. અનુકરણવૃત્તિનો વિકાસ તો ભારતમાં પહેલેથી જ હતો, એમાંથી વિવેક ગયો એટલે આધળું અનુકરણ બની ગયું. પાંચાણામે દુનિયાભરની જડ સમ્પ્રતિ આવી આવીને અહીં વિકસવા લાગી. સાધુઓ સાધુધર્મ ભૂલ્યા બ્રાહ્મણો બ્રાહ્મણધર્મ ભૂલ્યા ક્ષત્રિયો ક્ષાત્ર-ધર્મ ભૂલ્યા પરિણામે ધર્મ એ જીવનની વસ્તુ મટીને વાડાની વસ્તુ બની ગઈ અને પોતાનો વાંડો વધારવા માટે લાલચો અને અધિકારોનો ઉપયોગ સાધુઓએ અને બ્રાહ્મણોએ કરવા માડ્યો, ક્ષત્રિયોમાં શક્તિ તો હતી જ, પણ એ બળ પર અકુશ રાખનારુ સમ્પ્રતિબળ (ધર્મ-સંસ્થાનુ બળ) ઘટ્યું એટલે પશુબળે માઝા મૂકી, આથી ક્ષત્રિયો કે જે પ્રજાના રક્ષક હતા અને પ્રજા જેમને એ રક્ષણના મહેનતાણા બદલ કરવેરા ભરતી તેને બદલે જમીન જ એમણે પચાવી પાડી અને માલિકીહક સ્થાપિત કર્યો અને એમણે સાધુઓ તથા બ્રાહ્મણોને વિલાસ અને અધિકારના લોભમાં લલચાવીને માલિકીહક ઉપર મહોર

જાપ મગવી લત્રિયોની પડખે જે મદદગાર મિત્રો ગયા હતા, એમને એમણે પૈસાથી પોતાના નોકર બનાવ્યા અને એ નોકરોએ ગતપ્રત વચ્ચ પડતા જતા અતરમા ટુંક આપ્યો, એ રીતે શોપણની દુનિયા ગરબઈ માલિક અને નોકર જેવા ભેદે પડ્યા વચ્ચમા એ પલ્લ હતા—એક બુદ્ધિશી અને બીજે ત્રમણવી એટલા લત્રિયો હોત તો એમને એ પહોંચવા ન દેત પણ સાથે સાથે ધર્માચાર્યો અને બ્રાહ્મણો ભળ્યા, એટલે સૌથી પહેલા બુદ્ધિશી વર્ગ કસાઈ પડ્યો, એક તરફથી વાલચ અને બીજી તરફથી ભય એ એ દિશા વચ્ચ ગૂંચાઈને આખરે કાલચમા કસાઈ તેઓ લત્રિયોના હાથા બન્યા હવે ત્રમણવીઓ જાય યા ? એટલે એમણે અનિચ્છાએ પણ લત્રિયોનો માલિકીલક કાયમ રાખ્યા અને એને ધર્મ માન્યા, લાગ્યી ધર્મે ગજબતપટને ઉઘાડી પાડી પ્રજાને અન્માર્ગ દેખાડવાનું ક્ષેત્ર જ માડી વાળ્યું એટલે લત્રિયોમા સ્વચ્છતા અને મદ વધ્યા અને એ વધતા વસતો અને વિદગ વધ્યા શુદ્ધ પ્રજાને તે ક્યડવામા ડાઈએ મળ્યા ન ગમી અને એ પ્રજાસન્દ્ધિના પગ છેદતા પ્રગતિ છેક જ અટકી પડી એટલે એ આખો વર્ગ દુષણોમા ફળાતો ગયો અને ઉપલા ચગ્ની દ્યા ઉપર જ છવનામે ઓગિયાજો અતડા બની ગયો આ રીતે અન્ન પકવવા છતા અન્નદાતા એ ખેડત ન ગ્યો, પણ લત્રિય યંચો ઈલુ દળાદળ અધ પતન ! હવે વૈશ્યોનો બુદ્ધિએ કેવળ સગ્રહતરક જ મીટ માડી એટલે દેશની આબાદી કે દુર્દસા રાચી છે, એ ક્યુય વિચારવાનો એમનેય અવકાશ રહ્યો નહિ અને ધનધાખનાનો ગેગ લાગુ પડ્યો પૈસા વધ્યા અને ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જીવનવ્યવહારનું એ જ એક અન્તેડ સાધન યઈ પડ્યું એટલે એક ઠેકાણે વધુ સગ્રહ વવાથી બીજે ઠેકાણે દુર્ગતી નિયમ અનુસાર ઘટાડા પડવા લાગ્યો અને જેને એની જરગિયાત કાબી યઈ તેની પામે સંગ્રહવાળાઓએ ગગજનો લાભ લઈ વધુ દામ મેળવ્યા અને વ્યાજખોરી પેડી જ્યા લગી પદાર્થવિનિમય ચાલતો ત્યા લગી તો આટલા બહોળા સગ્રહને અવકાશ જ નહોતો એટલે

તારી સાથે તો ધન નહિ આવે પણ તું જ્યાં જઈશ ત્યાં આગળથી ધનના ઢગલા ખડકાયા હશે, એવે મ્યંઠે જન્મીશ તો એ પરભવના સોદાથી થોડું ધાગું આપવા લલચાય અથવા તો દાનવીર કે ધર્માત્માના વિશેષણોથી પ્રભુ એને પૂજતી હોય તો થોડા ઘણા એકા દુકડા આપવા લલચાય, પણ એથી તો પરિગ્રહવાદની પાછળ રહેલાં દુષણો ઊલટા વધે અને પરિગ્રહવાદના દૂષણો હોય ત્યાં લગી વિશાળ જિગરથી પોતાના દૂષા પાપોને ઉઘાડ કરી એમાંથી પોતાની જાતને ઉગારી લેવા માટે પોતાના માનવબધુઓને કે ઈતર જીવોને સહકાર આપી શકાય નહિ અને જ્યાં લગી સ્વાર્થનો ભોગ આપી આત્મબલિદાન ન દેવાય ત્યાં લગી પરોપકાર કે મેવાને નામે દલ ચાલે, પણ પરોપકાર કે સેવા થઈ શકે નહિ

પોતાના માલિકીહકનું મમત્વ ઉતારી લીધા પછી પોતાની પાસેના સાધનોનો સદુપયોગ કરનાર પરોપકારી જરૂર ગણાય, પણ પરિગ્રહવાદનું ધેન ઉતાર્યા વિના નિર્મમત્વની ભૂમિકા બોલવામાં લડે સહેલી લાગતી હોય, પણ આચરણમાં અત્યંત દુષ્કર છે એથી જ કરોડો ધનિકોમાં આગળીને ટેરવે ગણાય તેટલાય માડમાં અપરિગ્રહવાદી હોઈ શકે છે, એવી વ્યક્તિઓ તો અપવાદમાં જ ગણાય, એ પરથી એવો સિદ્ધાંત ન બધાય !

એ દૃષ્ટિએ પરિગ્રહવાદી સાધનસંપન્ન હોય તોયે તુચ્છ, ક્ષુદ્ર અને ગરીબ છે અને સમાજમાં તુચ્છ, ક્ષુદ્ર અને પછાત ગણાતો માણસ પણ જો માનવતાવાળો હોય તો તે પુણ્યશાળી છે અને ધર્માત્મા છે.

આજે બહાર દેખાતા ધર્મમાત્રની દશા જુદી છે જૈનધર્મ જેવો ધર્મ કે જે ધર્મ, મહાપરિગ્રહને નરકદ્વાર તરીકે વર્ણવે છે તે ધર્મનેય સત્તા અને ધનની સહાય લેવી પડે, તો જ એ પ્રચાર પામે, એવો ભ્રમ પ્રજામાં સારી પેઠે વ્યાપ્યો છે ધર્મને નામે એ ભ્રમ જ્યાંલગી ટકે ત્યાં લગી ધર્મ કદી જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રોને ઢૂંકે આપે એવો સમર્થ નહિ બની શકે અને પોતાની પ્રતિષ્ઠા નહિ ટકાવી શકે.

સાગશકે દોલત કે આધકાર એ ઇશ્વરી આશીર્વાદ કે કોઈ ધર્મ દિવા પુણ્યનું ફળ નથી, એ તો મળેલા શક્તિના એક દિશાના વ્યયનું એકાગ્રી પરિણામ માત્ર છે એટલે સિદ્ધાંત એ કે કોઈ તરફથી ‘ધન’ ને પરોપકાર માનીને નહિ, પણ પાપના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે માનીને અપાયેલાનો જ લોકાપયોગ યાચ તેને સાચવીને ધનનો સાધન તરીકેનો ઉપયોગ સફળ થયેલો જોયો છે

શાસ્ત્રોમા જેમની ઋદ્ધિસમૃદ્ધિઓનું વર્ણન છે, તે તે પાત્રોની કિંમત એમની ઋદ્ધિસમૃદ્ધિથી નથી અકાતી, પણ એ વર્ણન કરી એ એમ બતાવવા માગે છે કે આટલું પામે હોવા છતાં તેઓને મોહ માયા કેટલા ઓછા લેખી શકતા ! ખરી વાત એ છે કે એ સમૃદ્ધિ પરિગ્રહવાદમાર્થી જન્મેલી નહોતી અને પરિગ્રહને પોષક પણ નહોતી, તેથી જ એટલું જેમની પાસે હતું, તેમને એનું મમત્વ નહોતું પીડતું તેઓ (૧) કાતો એના પરનો માલિકાદક છાડી જગતને ચરણે ધરતા અને (૨) કાતો પોતાનો સ્વાર્થ ઓછામા ઓછો કરી ઇતિર અર્થે એનો ઉપયોગ કરતા, આ ક્રિયાશય ભૂલી જવાથી મોટો ગોટાળો થયો છે અને ધર્મ તથા પુણ્ય કરવાને નામે પરિગ્રહવાદ પ્રજામા પોષાય છે એક ગળ્લ અને એક રક, એક નિર્ધન અને એક શ્રીમત બતાવવા માટે પરિગ્રહવાદ અને સત્તાવાદ જવાબદાર છે, શાસ્ત્રપ્રચારકોની ગિયિજ્ઞતા અથવા ભ્રમ જવાબદાર છે, સમાજનું સૈકાથી ઘડાયેલું માનસ જવાબદાર છે, નહિ કે પૂર્વના કોઈ સચિતપુણ્ય, પ્રારબ્ધ, ઇન્દ્રિય, કુદરત, નશીબ, કર્મ કે ધર્મ !

—‘આપણી ભૂલ ક્યા છે ?’ માથી પા ૮ થી ૩૫

ધર્મસ્થાનમાં ધનને પ્રતિષ્ઠા નથી

[અમદાવાદના એક મિલ્લમાલિક સંતખાલજીની પાસે આવ્યા એમ તો તેઓ પ્રવચનમારોજ આવતા આજે સહેજ મોડા પડ્યા હશે, એટલે પાછળ બેસવું પડે તે ખાતર તેઓ પ્રવચનમા હાજર ન રહ્યા, તે વખતનો આ પ્રસંગ છે - સ]

ધનની જરૂરિયાત ન હોવાને લીધે માણસજાતમાં પરસ્પર સહકાર, વિશ્વાસ
 અને ઉદારતાની ભાવના હતી તે પછી આમ થવાથી ઘટી ગઈ વ્યાજની
 અધાર્મિક પ્રથા દાખલ થયા પછી કોઈપણ એક પ્રકારનો શ્રમ સ્વીકાર્યા
 વિના જીવનવ્યવહાર અશક્ય બનતો તેને બદલે શ્રમની જ કિંમત ઘટી
 એટીપણુ તે આજસપણુ વધ્યુ એટલે એક માણસ બીજા માણસ પર વધુ
 બોજો નાખતો સહેજે થઈ ગયો અને એવા ધર્મહીન વ્યાજના બોજાને
 વહન કરવામા જેમજેમ માણસ અસમર્થ નીવડતો ગયો તેમતેમ એક
 બીજા પ્રત્યે અસતોષની અને અવિશ્વાસની લાગણી વધતી ગઈ ત્યારે
 જે એટી અને આજસુ પરિગ્રહવાળાઓ હતા, એમણે પોતાના પંસાની
 સલામતી જાળવવા માટે એકબાજુથી સદ્ગુણો જમીનો શોધીને જ રકમો
 આપવા માડી અને બીજી તરફ પરિગ્રહ એ મહાપાપ છે, એ નક્કર સત્ય
 સમાજમાં ઉઘાડુ ન પડી જાય તે માટે સમાજની જરૂરિયાતના કેટલાક
 સાધનોમા પોતાની મૂડી ખર્ચી દાન અને પરોપકારને ઓઠે પેતરે
 ચલાવ્યો અને ધર્મસંસ્થાઓમા પૈસાઓ વેરવા લાગ્યા સાધુઓની
 શિથિલતા પોપવાના વિવિધ સાધનો (માલિકીહકવાળા મઠ, ઉપાશ્રયો
 અને મંદિરો) ખડા કરવા લાગ્યા વ્યસનો અને વિલાસ, શરાબ અને
 મુદ્દરીમા જે ગાડા બન્યા હતા, તેવા ક્ષત્રિયો ઉપર ધનની જરૂરિયાત
 પૂરી પાડી પોતાનું વર્ચસ્વ જમાવા લાગ્યા અને ત્યારથીજ ‘પ્રથમ
 શાહ અને પછી પાદશાહ’ એમ કહેવાઈને મહાજનોની સંસ્થાઓ બોલાઈ
 પોતાના માનવબળધુઓના હક અને સુખ સગવડના સાધનો પર
 પોતાની માલિકી જમાવવારૂપ પાપને છાદી પ્રજામા ‘ધર્મના થાંભલા’
 ગણાવીને એક સસ્તી અને સહેલી તરફીબ જાણે કા ન શોધી હોય !
 એમ બોડા દોર, ચકલા, પારેવા અને કીડીઓના પોપણુ માટે વધુ
 પડતું લક્ષ્ય આપવા માડ્યું અને કચડાએલા માનવબળધુઓને લડધૂત
 કરતા ગયા જે વસ્તુનું મહત્ત્વ વધે તે વસ્તુ સર્વશ્રેષ્ઠ મનાય એ સ્વાભા-
 વિક છે આ રીતે પૈસો એક પરમેશ્વર ઉપર દોઢ પરમેશ્વર થયો
 જમીનોવાળાઓ તરફથી પણ ન્યારે શ્રમજીવીઓ કચડાતા ગયા તેમ

તેમ આમેચ્છી એમના ઉપર નિગશાનુ મોજુ કરી વળ્યુ અને તેઓ પોતાની જાનને ગરીબ, દલદી, મજૂર અને ગુલામ માનવા લાગ્યા અને પોતાના પૂર્વપાપનુ જ આ પગિણામ છે, એવો જિતિ એમનામા પણ એગમમા વાળાઈ ગઈ અને વરાપર પગએ વધવા લાગી પગિગ્રહવાદીઓને શ્રમજીવીજાત પરવેતા ચતા અવિશ્વાસનો, લત્રિયોના વિલાસ અને કાટફટનો, આહ્વાજોની અસન્કારી મૂર્ખતાનો અને સાધુઓના પોડળ ધર્મને ઝુસ્ત રીતે વળગી ગેહનારી જિતિના ખરેખરે લાલ લેવા આ ટાંગ જ ઈન્દ્ર ઇન્દીઆ ડપની ડાન હિંદમા આરી હેાય ! તેમ દુનગતી બન્યુ અને ક્રમે ક્રમે અિટને આ ભાગતવપનુ સર્વોપરી નેતૃત્વ જિતી લીધુ હુડીઆમણની ચગવડ તથા ચાપણની સલામતી માટ એ કા ખાલી મૂડીવાળાઓને અલય બતાવ્યા ‘ધર્મના નામે ખતેલ નહિ કરીએ’ એમ હાલી ધર્મના નામપર મોલી ગલસા ધર્મ-ધુરંધરેને ચિતામુક્ત ડયાં આહ્વાજો અને બાવાઓની જમીનપર માલિકીલક ન્યાપિત કરી દીધો અને એમનુ ચલણ ડગવાનુ પોતે સ્વીકારી લીધુ લત્રિયોના દુર્ગુણોનો લાલ લઈ પ્રજાને આરી ઉપલક રાહતોચી જિતી લીધી અને ‘હરખ હવે તુ હિંદુસ્થાન’ એમ મનારી લીધુ દુનિયા એટલા આટીઘટીએ ચઢી ગઈ છે કે લાલતા ને ચાલતા એને માટે ધનચી આપડતા સાધનોની જંગવાઈ અત્યંત જરૂરી બની ગઈ છે, પરંતુ સમ્મૃતિના પુનર્વિધાતાઓએ તો પગેપડાગના સાધન તરીકે એનો ઉપયોગ કરવામા ચતતા રહેવાનુ છે

વાસ્તવિક રીતે જોતા કાંઈપણ પરિગ્રહવાદી પોતાના ધનનો ઉપયોગ કેવળ પગેપડારના સાધન તરીકે કરી શકતો જ નથી, ડાગણકે તેમ ડગતા એને એનો પગિગ્રહવાદ મેડ છે ‘લાયોનલઅિટન’ના ગાંધેમા હાલીએ તો પગિગ્રહવાદીનુ “મૂડી એ જ જીવન, એ જ એનો ઝાળી, એ જ એની ડગ” પગિગ્રહવાદીની આવી મિચિત કાઈ ઇજેડ, અમેગિડા, જર્મન કે ઈટલી નથી સર્જતુ એ તો પગિગ્રહવાદના દુપણો જ અવ્ય અવ્ય છે એટલે જે કાઈ સાધુ કે શાસ્ત્ર, આહ્વાજ કે ગ્રંથ એને એમ બતાવતા હેાય કે

તારી સાથે તો ધન નહિ આવે પણ તું જ્યાં જઈશ ત્યાં આગળથી ધનના ઢગલા ખડકાયા હશે, એવે સ્થળે જન્મીશ તો એ પરભવના સોદાથી થોડું ધાગું આપવા લલચાય અથવા તો દાનવીર કે ધર્માત્માના વિશેષણથી પ્રભુ એને પૂજતી હોય તો થોડા ધણા એકા દુકડા આપવા લલચાય, પણ એથી તો પરિગ્રહવાદની પાછળ રહેલા દુષણો ઊલટાં વધે અને પરિગ્રહવાદના દુષણો હોય ત્યાં લગી વિશાળ જિગરથી પોતાના છૂપા પાપોને ઉઘાડા કરી એમાંથી પોતાની જાતને ઉગારી લેવા માટે પોતાના માનવબુદ્ધિઓને કે ઇતર જીવોને સહકાર આપી શકાય નહિ અને જ્યાં લગી સ્વાર્થનો ભોગ આપી આત્મબલિદાન ન દેવાય ત્યાં લગી પરોપકાર કે સેવાને નામે દંભ ચાલે, પણ પરોપકાર કે સેવા થઈ શકે નહિ.

પોતાના માલિકીહકનું મમત્વ ઉતારી લીધા પછી પોતાની પાસેના સાધનોનો સદુપયોગ કરનાર પરોપકારી જરૂર ગણાય, પણ પરિગ્રહવાદનું ધેન ઉતાર્યા વિના નિર્મમત્વની ભૂમિકા ઓલવામાં લલ્લે સહેલી લાગતી હોય, પણ આચરણમાં અત્યંત દુષ્કર છે એથી જ કરોડો ધનિકોમાં આગળીને ટેરવે ગણાય તેટલાય માડમાં અપરિગ્રહવાદી હોઈ શકે છે, એવી વ્યક્તિઓ તો અપવાદમાં જ ગણાય, એ પરથી એવો સિદ્ધાંત ન બધાય.

એ દૃષ્ટિએ પરિગ્રહવાદી સાધનસંપન્ન હોય તોયે તુચ્છ, ક્ષુદ્ર અને ગરીબ છે અને સમાજમાં તુચ્છ, ક્ષુદ્ર અને પછાત ગણાતો માણસ પણ જો માનવતાવાળો હોય તો તે પુણ્યશાળી છે અને ધર્માત્મા છે.

આજે બહાર દેખાતા ધર્મમાત્રની દશા જુદી છે જૈનધર્મ જેવો ધર્મ કે જે ધર્મ, મહાપરિગ્રહને નરકદ્વાર તરીકે વર્ણવે છે તે ધર્મનેય સત્તા અને ધનની સહાય લેવી પડે, તો જ એ પ્રચાર પામે, એવો ભ્રમ પ્રજામાં સારી પેઠે વ્યાપ્યો છે ધર્મને નામે એ ભ્રમ જ્યાંલગી ટકે ત્યાં લગી ધર્મ કદી જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રોને ઢૂંકે આપે એવો સમર્થ નહિ બની શકે અને પોતાની પ્રતિષ્ઠા નહિ ટકાવી શકે.

સાગર કે દોલત કે આધાર એ ઇશ્વરી આશીર્વાદ કે ઈર્ષ્યધર્મ કિવા પુણ્યનું કળ નથી, એ તો મળેલા શક્તિના એક દિશાના વ્યયનું એકાગ્રી પરિણામ માત્ર છે એટલે સિદ્ધાન્ત એ કે કોઈ તરફથી 'ધન' ને પરોપકાર માનીને નહિ, પણ પાપના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે માનીને અપાયેલાનો જ લોકા-પયોગ ગ્રામ્ય તેને સાચવીને ધનનો સાધન તરીકેનો ઉપયોગ સકળ થયેલો જોયો છે

સામ્રોમા જન્મની ઋદ્ધિસમૃદ્ધિઓનું વર્ણન છે, તે તે પાત્રોની હિમત એમની ઋદ્ધિસમૃદ્ધિથી નથી અડાતી, પણ એ વર્ણન કરી એ એમ બતાવવા માગે છે કે આટલું પામે હોવા છતાં તેઓને મોટા માથા ફેરફાર ઓછા લેખી શકતા. ખરી વાત એ છે કે એ સમૃદ્ધિ પરિગ્રહવાદમાંથી જન્મેલી નહોતી અને પરિગ્રહને પોપડ પણ નહોતી, તેથી જ એટલું જેમની પામે હતું, તેમને એનું મમત્વ નહોતું પીડતું તેઓ (૧) કાનો એના પગનો માલિકલડ છાડી જગતને ચરણે ધરતા અને (૨) કાનો પોતાનો આર્ય ઓછામાં ઓછો કરી ઈતિર અર્થે એનો ઉપયોગ કરતા, આ કયિતાશય ભૂડી જવાથી મોટો ગોટાળો થયો છે અને ધર્મ તથા પુણ્ય કવવાને નામ પરિગ્રહવાદ પ્રજ્ઞમાં પોપાય છે એક ગજા અને એક રક, એક નિર્ધન અને એક શ્રીમત બતાવવા માટે પરિગ્રહવાદ અને સત્તાવાદ જવાબદાર છે, શાસ્ત્રપ્રચારકોની નિયિલતા અથવા ભ્રમ જવાબદાર છે સમાજનું સંકારી ધડાયેલું માનસ જવાબદાર છે, નહિ - પૂર્વના કોઈ સચિતપુણ્ય, પ્રાગ્બધ, ઈશ્વર, કુલ્લત, નશીબ, કર્મ કે ધર્મ !

—‘આપણી ભૂલ ક્યા છે ?’ માયી પા ૮ થી ૩૫

ધર્મસ્થાનમાં ધનને પ્રતિષ્ઠા નથી

[અમદાવાદના એક મિત્રમાલિક સંતબાવજીની પાસે આવ્યા એમ તો તેઓ પ્રવચનમાં ગેજ આવતા આજે સહેજ મોડા પડ્યા હોગે, એટલે પાછળ બેસવું ખરેખરે ખાતર તેઓ પ્રવચનમાં હાજર ન રહ્યા, તે વખતનો આ પ્રસંગ છે - સ]

નારી સાથે તો ધન નહિ આવે પણ તુ જ્યાં જઈશ ત્યાં આગળથી ધનના ઢગલા ખડકાયા હશે, એવે સ્થળે જન્મીશ તો એ પરભવના સોદાથી થોડુંધાગુ આપવા લલચાય અથવા તો દાનવીર કે ધર્માત્માના વિશેષણોથી પ્રજ્ઞ એને પૂજતી હોય તો થોડા ઘણા એકા દુકડા આપવા લલચાય, પણ એથી તો પરિગ્રહવાદની પાછળ રહેલાં દુષણો ઊલટા વધે અને પરિગ્રહવાદનાં દુષણો હોય ત્યાં લગી વિશાળ જિગરથી પોતાના દૂષા પાપોને ઉઘાડા કરી એમથી પોતાની જાતને ઉગારી લેવા માટે પોતાના માનવબુદ્ધિઓને કે ઈતર જીવોને સહકાર આપી શકાય નહિ અને જ્યાં લગી સ્વાર્થનો ભોગ આપી આત્મબલિદાન ન દેવાય ત્યાં લગી પરોપકાર કે સેવાને નામે દલ ચાલે, પણ પરોપકાર કે સેવા થઈ શકે નહિ

પોતાના માલિકીહકતુ મમત્વ ઉતારી લીધા પછી પોતાની પાસેના સાધનોનો સદુપયોગ કરનાર પરોપકારી જરૂર ગણાય, પણ પરિગ્રહવાદનું થેન ઉતાર્યા વિના નિર્મમત્વની ભૂમિકા બોલવામા લલે સહેલી લાગતી હોય, પણ આચરણમા અત્યંત દુષ્કર છે એથી જ કરોડો ધનિકોમા આંગળીને ટેરવે ગણાય તેટલાય માડમાડ અપરિગ્રહવાદી હોઈ શકે છે, એવી વ્યક્તિઓ તો અપવાદમા જ ગણાય, એ પરથી એવો સિદ્ધાંત ન બધાય !

એ દૃષ્ટિએ પરિગ્રહવાદી સાધનસંપન્ન હોય તોયે તુચ્છ, ક્ષુદ્ર અને ગરીબ છે અને સમાજમા તુચ્છ, ક્ષુદ્ર અને પછાત ગણાતો માણસ પણ જો માનવતાવાળો હોય તો તે પુણ્યશાળી છે અને ધર્માત્મા છે

આજે બહાર દેખાતા ધર્મમાત્રની દશા જુદી છે જૈનધર્મ જેવો ધર્મ કે જે ધર્મ, મહાપરિગ્રહને નરકદ્વાર તરીકે વર્ણવે છે તે ધર્મનેય સત્તા અને ધનની સહાય લેવી પડે, તો જ એ પ્રચાર પામે, એવો ભ્રમ પ્રજ્ઞમા સારી પેઠે વ્યાખ્યો છે ધર્મને નામે એ ભ્રમ જ્યાંલગી ટકે ત્યાં લગી ધર્મ કદી જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રોને હૂંકે આપે એવો સમર્થ નહિ બની શકે અને પોતાની પ્રતિષ્ઠાય નહિ ટકાવી શકે

મિલમાલિક — ‘ તમે પાછળથી આ પાટિયુ કાઢી નાંખો ’
સતપાલ — ‘ શા માટે ? ’

મિલમાલિક — ‘ તમારે એ કાઢી નાખવું જોઈએ ’

સતપાલ — ‘ ધનિકોની સભામાં તમારું સ્થાન આગળ હોય તે હું સમજી શકું છું અને તે તમોંત મળે, પણ અહીંતો જે ધાર્મિક હોય તે આગળ હોય ધર્મના સ્થાનમાં ધનને પ્રતિષ્ઠા ન હોય માણસ ધર્મનું શ્રવણ તો ગમે ત્યાં બેસીને કરી શકે છે પણ આજે વર્ષોથી આપણે ધનિકોને આગળ બેસાડતા આવ્યા છીએ અને એ રીતે ધર્મસ્થાનમાં પણ ધનને પ્રતિષ્ઠા મળી છે એટલે જે સમાજને સાચો ધર્મ આપવો હોય તો ધનની ચૂડમાંથી ધર્મને છોડાવવો જોઈએ ’

[એમના પ્રવચનના સ્થાનની પાછળ એક પાટિયુ હતું, તેમાં આ પ્રમાણે લખેલું હતું : ‘ જે ભાઈ જ્યાં આવે ત્યાં જ બેસે, કોઈ પણ ભાઈ આગળ આવવાનો પ્રયત્ન ન કરે. ’—સ]

(સાધુતાની પગદડી—પા. ૯૧, ૯૨)

ભૂદાનયજ્ઞદ્વારા આર્થિકક્ષેત્રે અહિંસકક્રાંતિ અને જૈનમુનિઓ

“ અહિંસા પરમો ધર્મ ” એ ધાર્મિક લેખાતા સપ્રદાયમાત્રનો ઉચ્ચાર છે, પણ જૈનતરીકે ઓળખાતા સપ્રદાયોએ આ ઉચ્ચારનો સૌથી મોટો દાવો નોંધાવ્યો છે આ દાવા પાછળ એમણે પોતાના જીવંત આચરણની લાયકાત પણ અનેકવાર પુરવાર કરી છે સ્વર્ગમ્થ લોકમાન્ય તિલક મહારાજે એ ઐતિહાસિક સત્ય જોરપૂર્વક સ્વીકાર્યું છે અને પ્રતિપાદ્ય છે કે વૈદિકધર્મમાંના અહિંસાવિકાસના ઇતિહાસમાં જૈનસપ્રદાયોનો સવિશેષ કાળો છે આ તો પૂર્વઇતિહાસની વાત થઈ ગાંધીજીએ રાજકારણમાં અહિંસાનો જે સામુદાયિક પ્રયોગ કર્યો, તેમાં પણ તેમણે પોતાના જીવનમાં પડતા જૈનત્વપ્રભાવને ક્રેટલેક ઠેકાણે બતાવ્યો છે ગાંધીજીના આ વિશ્વવ્યાપી દિવ્ય અને ભવ્ય પ્રયોગમાં જૈનતરીકે ઓળખાતા વર્ગે સમસ્તસંઘરૂપે કાળો ન નોંધાવ્યો, એને હું જૈનસંઘના

તાજા ભૂતકાળની ડગુણ ઘટના ગાળુ છું હવે આર્યિકલક્ષ્મી એવો જ
અથવા એની લગ્નોલ્લસ વર્ષ નેકે એવો મુદ્દ પ્રયાગ આ દેગમા રાક
યર્ષ ગયા છે તે પ્રયાગના ત્રી વિનોળાછ આદ્યપ્રાગલક્ષ્મી છે ભોગો-
લિલ્લનિમિત્ત તૈલગણુપ્રદેગ બન્યા છે, કે ત્યા જમાનદાગ પામેયી દિ સક
બળ દાગ જમીનો ઝૂટવાઈ ગી હતી ગરિયામા દિ સાવાઈ કાતિ યર્ષ
ચીનતી અર્ચકાતિમા પાળુ લોહીની નીકા અને આનુગમો ધરપાયા,
લાળાની કલ્લ અને વ્યક્તિન્યાત ત્રના અવગંધો આમે આજે ત્યા ગેલ
ગેટીનો પ્રત્ન ઉકલાયા દેખાય છે આવે દુ ખદ ટાકલે ભૂમિ ધાગણ
કરનાગમો કનેયી મ્વેગજમે મજેલી લાખો એક જમીન-દુનિયાનો અર્ચ-
લક્ષ્મીમાનો આ એક અલ્લિસકપ્રયાગ નયી નો ખીજુ ગુ છે / સાચો
અલ્લિસા પ્રેમી જૈન આવા પ્રયાગયી અલ્લિમ પ્રેમ ગી ગક / સમગ્રપણે
આજના જૈનસપ્રદાયો આખા ને આખા આ કાર્યમા ખૂ પી જાય
નો આપુ અમય પાછળ ગહેવાની યમેલી ભલ તગત ભ સાઈ જશે અને
‘અલ્લિસા પદમ ધર્મ’નો એનો સર્વપ્રયમ ગહેલો ભૂતકાળનો દાવો
પાછો સજીવન થશે સદ્ભાગ્ય ત્રાવિનોળાની જાવણીમાયી આ અગે
એક પરિપત્ર ગુજરાત-ભૂદાનઅમિતિ પર આવ્યા છે એ પરિપત્રના
લેખક સપ્રદાયે જૈન છે આ પરિપત્ર ભુગતગમભાઈ મને મોહલતા
લખે છે “ મુનિઓ અને ધર્માચાર્યોને અમલ કરવાનો પ્રત્ન આપ
જ ઉપાડી લેશો તેમ કરવાનો આપનો દંડ રીત અધિકાર છે ”
આ પરિપત્રમા લખાયું “ “જૈનમુનિયોંકા ઉપયોગ હસ
દિગામે વિશેષ રૂપસે લિયા જા સકતા હૈ । જૈનમુનિયોમે
આજ ણક ખેસા પ્રગતિશીલવર્ગ હૈ, જૈનેતરલોગોં મેં મી
મી ઉનકે લિયે અપાર શ્રદ્ધા પદ્મ મક્તિકે દર્શન હોતે હૈ ।
અહિંસા કે આગ્રહી હોને કે કારણ જૈનમુનિ હસ કાર્યક્રમકો
શુશી શુશી ઉઠા લેંગે, જરૂરત્ત હૈ સંપર્ક કરનેકી” આ
પરિપત્રમા અન્ય ધર્મો તથા સપ્રદાયોના સાધુસતોનો નિર્દેશ પણ છે
અને એ દાગ જનતાના પ્રેમની અને ધાર્મિકભાવનાની અલિલ્લિ

થવાની આગાહી બતાવી છે સાધુવર્ગની નિષ્ક્રિયતા દૂર થઈ ઉપયોગિતા પણ આ ક્રિયાદ્વારા સિદ્ધ થવાનો ખ્યાલ અપાયો છે મહાગુજરાતનો સાધુસંન્યાસીવર્ગ વિચારની રીતે ઠીક ઠીક જાગતો થયો છે, એવું હમણા જાહેરજાપાંમાનુ છેલ્લા સમેલનના પ્રમુખશ્રીનું સભાપણ બોલ્યું છે જૈનસંપ્રદાયોના સંઘોએ શબ્દોથી ‘અહિંસા પરમ ધર્મ’ના ઉચ્ચારને વિસાચો નથી પરિપત્રલેખક જૈન ભાઈએ ઉપરના વાક્યોમા ઇશારો કર્યો છે કે આજે જૈનસાધુઓમા એક પ્રગતિશીલ વર્ગ છે હું એમા એટલો ઉમેરો કરું છું કે તે વર્ગ જાહેરમા છંડચોક બહારઆવીને તો જ સામૂહિકરૂપે ઝુકાવી શકશે કે જો એ વર્ગને એમનાં વડીલ સાધુ-સાધ્વીઓના આશીર્વાદ તથા આવકશ્રાવિકાઓની સક્રિય સહાનુભૂતિ મળે । આવાં આશીર્વાચનો અને સહાનુભૂતિ માટે મારી આ સ્થળેથી જૈનોના સમસ્ત સંઘોને અંતરની આરજૂ છે જૈનસંઘોને જાણ હોવી જ જોઈ એ કે જૈનઆગમોમા મહાપરિગ્રહોને અને મહારભોને ઘેર હિંસાના તથા નરકના મોટા દરવાજાઓ લેખાવ્યા છે ઉપર કહ્યું તેમ આજે તો રશિયા અને ચીનમા આ ઘેર હિંસાનું તાડવ ખેલાઈ ચૂક્યું ભારતમા પણ એની શરૂઆત થઈ ચૂકી હતી આજે ભારતમા એ લોહિયાળ-ક્રાંતિને સ્થાને પ્રેમજાળક્રાંતિનો શુભ પ્રારભ થઈ ચૂક્યો છે, અને લોહિયાળક્રાંતિની વાત ભૂલાવા લાગી છે પ્રત્યેક અહિંસાપ્રેમીને માટે આજના જેવો પ્રાણાતે ઝુકાવવાનો ખીજો ઉત્તમ અવસર ફરી ક્યારે મળવાનો છે ? આ દેશમા યત્રયુગ આવ્યો અને જાણ્યેઅજાણ્યે એને ધર્મસંપ્રદાયોએ પણ ખરદાસ્ત કર્યો સત્તાશાહી અને મૂડીવાદી પકડ ઉપર પણ ધર્મગુરુઓની રોકટોક ન થઈ અથવા ન ચાલી શકી આખરે ક્યાંક તો એમને ધર્મની મહોરજાપ પણ મળી ગઈ આ બધાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનો ભૂદાન-સપતિદાનમા સહેજે મોટા મળી જાય છે

ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રમા ભૂદાનકાર્યને અનુમોદન આપવાની ક્રિયામાથી જો અનેક આકર્ષક પ્રસંગો સાપડ્યા તેમાય સૌરાષ્ટ્રમા તો નજરેનજર અનુભવ્યા, તે પરથી મને તો વધુ દૃઢ પ્રતીતિ થઈ જ છે, સાથોમાથ

ઝાલાવાડ પૈકી બ્રહ્મજ્ઞાના પ્રસંગે તો મારા દીઠાગુરુ શ્રીકવિવર્ય પ
નાનચક્ર મહારાજ ઉપર પણ ઘણી ગિરી અસર પાડી ચતુર્વિધ
ધ્યાનકવાસીજૈનચ વ આગળ લીબડીમા આ ઉદ્દેશ્ય થયાં વિના
તેઓ ગદી શક્યા નહી. સદ્ભાગ્યે આ ઉદ્દેશ્ય વખતે તે સપ્રત્યયના
દીઠાગુરુ પૂત્ય અને ખીન્ન આગળ પડતા સાધુસાધ્વીઓ પણ
સાજી રતા

ઔદસ્યમા આશ્ચર્યગ્રાસ્ત્રિનો વંજા આગ્રહ ગખવામા આવ્યો
જ જૈનમુક્તોમા પણ ન્યાયસપન્ન આશ્ચર્યગ્રાસ્ત્રિની વાત છે, એટલું જ
નહી બલકે 'એવું જીવન જીવનાર આવકા કયો ધધો પસદ કરે ?' તેનો
પણ અષ્ટ ખ્યાલ મોલિક આગમોમા અપાયો છે આર્થિકસમાનતાની
દિશામા જૈન સધનુ બારમુ અવિભાગત્રત આદર્શ પૂરે પાડ છે માડ-
વગરનો ઇતિહાસ એનું જીવન પ્રમાણ છે દરેક સાર્વર્ત્રી પામે સરખા
જ બોગક, ડપડા અને ગહેંદાણ હોવાનું આ જીવંત પ્રમાણ સ્વેચ્છાએ
આર્થિકસમાનતાની દિશાનો તે ડાળનો સર્વોત્તમ નમૂનો છે આજે
રહે ચક્રણી નાણાની પ્રતિષ્ઠા તોડી છે અને દેશે અન્નમા સ્વાવલખી
અનવાનો સંદેહ સિદ્ધ કર્યો છે સાથેસાથ પ્રત્યેક દેશવાસીને નીતિ-
મય મહેનતનો ગેટલો મળી રહે, તેવું કર્યું છે તો પછી આને સારુ
ભૂમિદાનયજ જેવો ખીન્ને કયો માર્ગ હોઈ શકે ?

જે દારા જનતા મહારાજવાળા યત્રોને બદલે અદ્યારસવાળી
ખેતી તરફ વળે છે અર્થસચ્ચતા આજનતા મહાપરિશ્રદના ગેગમાથી
મુક્ત થઈ વહેંચીને ખાવાના મુત્રત તરફ અનાયાસે સૌ વળે છે
આળસ અને અચયમમાથી છૂટીને જાતમહેનત તથા કુદરતનિશા તરફ
લોકો સહેજે આવે છે અન્યાયોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પ્રજા અને રાજકીય
સરકારે ન્યાયનો માર્ગ પસંદ છે મારી દૃષ્ટિએ તો આ કાર્યનું સૌથી
મહત્ત્વ એટલા માટે છે કે પોતાના કુટુંબમા ઘરને બદલે સમગ્રમાને
કુટુંબ તરીકે સ્વીકારવાનો આ પાયો આમસગરન દારા ધર્મમયસમા-
જન્યતાના અનિવાર્ય યુગધર્મમા મોટામા મોટી મદદ કરે છે અને

સરકારોને પણ સર્વોદયની દિશામાં જવાનો રસ્તો દાખવે છે મને પૂરેપૂરી આશા છે કે જૈનસંઘો આ અતર્નાદને પિછાનવામાં આગળ આવશે અને પોતાના તાજેતરના ભૂલ ભરેલા ભૂતકાળને ભૂસી નાખશે તેમ જ વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળને જૂના ગૌરવભર્યા ભૂતકાળને યાદ કરી ઝડપથી અજવાળી દેશે ।

—વિશ્વવાત્સલ્ય તા ૧-૪-૧૯૫૩

અધ્યાત્મવાદીઓ ભૂદાનદ્વારા સામાજિક ન્યાય અપાવે !

પ્ર ભૂદાનમાં મળેલી જમીનો ભૂમિહીનોને મળે અને તેમનો રોજરોટીનો સવાલ ઉકેલે, એમ આપ માનતા હશે। પણ પ્રારબ્ધવાદ તો એમ માને છે કે માણસના નસીબમાં ન હોય તો ગમે તેટલું આપવા છતાં તે નસીબહીન પાસે રહે જ નહિ તો આવા પ્રયત્નો સાથે પ્રારબ્ધવાદનો મેળ શી રીતે મળશે ? વળી આધ્યાત્મિક ઉત્તતિ સાથે ભૂમિદાનની પ્રવૃત્તિનો મેળ પણ આપ શી રીતે પાડી શકો છો ?

ઉ પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ બન્નેય એક રીતે તો એક જ સિદ્ધાંતમાં પાસા છે ગઈકાલનો પુરુષાર્થ જ આજનું પ્રારબ્ધ બને છે એટલે પ્રયત્નો અને પ્રારબ્ધવાદ વચ્ચે વિરોધ હોઈ જ ન શકે એટલું ખરું કે કેટલાક પ્રારબ્ધો એવા હોય છે કે ઘણા પ્રયત્નો છતાં તેમાં આજ ને આજ ફેરફાર થઈ શકતો નથી, પણ સાચી દિશાના પ્રયત્નો હોય તો એવા પ્રારબ્ધોને શાંતિપૂર્વક સહી લેવામાં તો સરળતા થાય છે જ. આથી જ મહાપુરુષોએ પ્રારબ્ધવાદ કરતા પુરુષાર્થવાદને મહત્તા આપી છે સત્યવાનને યમગૃહેથી સતી સાવિત્રી પાછી લાવી શકે છે, તે એનું ઉત્કટ પ્રમાણ છે આજે જ્યારે પ્રારબ્ધને નામે સમાજમાં અન્યાયરૂપી કે શોષણરૂપી હિંસાને હજી ટેકા મળ્યા કરે છે, ત્યારે તો સાચા અને સાવધાન અધ્યાત્મવાદીની ખાસ કરજ થઈ પડે છે કે સમાજની તેવી રૂઢ અને ખોટી માન્યતાઓને જલદી સક્રિય બનીને ફેરવાવવી એ ફેરવાવવા માટે ખોટી તપસ્યા પણ અનિવાર્ય થઈ પડે ! આ દૃષ્ટિએ

અગત અને સામાજિક બંને રીતે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ સાથે ભૂમિ-
 નનપ્રવ્રત્તિનો મુખે પરી જાય છે વિશ્વમા અન્યાયો કે અધર્મને જડ
 ચાડ નિભાવી લેવા જેવા સમાજ જરૂર બની ગયો, ત્યારે રામ, કૃષ્ણ
 મહાવીર કે શુદ્ધતી આધ્યાત્મિકતાએ સક્રિય પેદાશ ઉકાળ્યો હતો
 આ જ પર પગએ ગાંધીજીને પડ્યા અને એ જ અનુકરણે ભૂદાન-
 પ્રવ્રત્તિમાર્ગી જન્મતા સામાજિક ન્યાય અને ધર્મને અપનાવ્યા વિના
 આવા અધ્યાત્મવાદીઓ ગદી જ નહીં જડ તેઓમાના ધર્મ આજે કામ
 લાગશે તો ધર્મ કાલે લાગશે, તે જુદી વાત વળી આવી પ્રવ્રત્તિઓ-
 માય મુદ્દાગવધાગતે અવકાશ તો રહ્યો જ છે અને રહ્યા જ કરવાનો

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧૬-૭-૫૩

ધર્મગુરુઓ પહેલું વ્રત આઠવિકાશુદ્ધિનું લેવડાવે !

પ્ર માણસ આત્માની ગોધમા ન પડતા વ્રતનિયમો પાળી
 જીવન જીવ્યા કરે તો આત્મવિકાસ આપોઆપ ન થાય ?

હિ જરૂર થાય આત્મવિકાસના ગજમાર્ગ પહોં એ જ છે
 સમાજ પ્રત્યેની આભાવિત આવેલી કે આવનારી કચ્છેમા બેઠકા
 બની તેમજ અન્યારના સામાન્ય નિયમોને તગડીને જે માણસ ગમે
 તેમ વર્તે તેનું લીધેલું વ્રત આવું વ્રત ન કહેવાય સાચું વ્રત તો તે
 કહેવાય, ‘ જે આજે જ સયમનું ભાન કરાવે ’ જે આજે સયમનું ભાન
 નથી કરાવતું તેનું સમવર્ણિય વ્રત ને વળતે ખીજ પ્રકારની શિથિલતા નહીં
 લાવે તેની શી ખાતરી ? આવા ધણા નામવ્રતધારીઓ તેવું સમય નખળા
 પરી જાય છે અને મન આંધે અનંત પ્રકારની આધંજાડ કરી નાખે છે, મારે
 આજની તૃણા ઉપર મીઠા અ કુળ આવે તેનું ગેકડિયુવ્રત લેવાય તો
 જ ગવી (તૃણા) વટનાની વાત યથાર્થ છે, એવું હું અપ્ર માનું છું
 અને ઉપદેશ છું આજના જનોની કલા જેવા મને પાતાને તો
 ધર્મગુરુઓએ પાડેલું વ્રત આઠવિકાશુદ્ધિનું લેવડાવવું જોઈએ, એમ લાગ
 છે ગુરુ આઠવિકા મારે મહાગભી લેખાય એવા વ્યાજબ્યારી, સદા-

ખોરી, યત્રજીવી, શોપણખોરી વગેરે ધધાઓ છોડીને પોતાની મૂડી, આવડત, મજૂરી અને બુદ્ધિ અદ્વારંભી એવા ધધાઓમા લગાડવા જોઈએ અદ્વારંભી ધધાઓમા ખેતી, ગોપાલન, ગ્રામોદ્યોગ વગેરે વ્યવસાયો અને તે બધામા વાજખી નફાધોરણ વગેરેનો સમાવેશ થઈ શકે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧-૬-૫૩

ધર્મગુરુઓ ધર્મમાંથી ધનની પ્રતિષ્ઠા ઘટાડે !

(પ્ર) ગીતામંદિરની પ્રતિષ્ઠા થયા બાદ હમણા વેદમંદિર થયું છે થોડા વખત પછી મહાભારતમંદિર કે રામાયણમંદિર થાય તો નવાઈ નહિ ત્રથોને નામે થતા આવા મંદિરો વિષે આપ શું માનો છો ?

(ઉ) ધર્મમાંથી ધનની પ્રતિષ્ઠા ઘટાડવી જોઈએ, એ મને આજનું મુખ્ય ધર્મકાર્ય લાગે છે આ કાર્ય ત્યારેજ સફળ થાય કે જ્યારે ધર્મનિમિત્તે માણસ કે માણસના સમુદાયને ઓછામાં ઓછો પૈસાનો ખર્ચ કરવો પડતો હોય આ દૃષ્ટિએ આજે મંદિરો વધારવા એ મોટું જોખમ છે પછી તે ત્રથને નામે હોય, વ્યક્તિને નામે હોય કે સગુણ ભગવાનને નામે હોય

(પ્ર) શું આવી મંદિરપ્રવૃત્તિઓમા વ્યક્તિગત ‘અહ’ ને પોષણ મળતું હોય તેમ નથી લાગતું ?

(ઉ) કોઈ ધર્મચાર્યના ‘અહ’ ને પોષણ મળે એનો ભય આજે મારે મન ગૌણ છે, પણ મુખ્ય ભય તો માત્ર પૈસાને ધર્મમા મળતા ઉચ્ચસ્થાનનો છે ગમે તે પ્રકારે ધનને રળનારા લોકોના અદ્યક્ષ ધનદાન કરતા નીતિથી મજૂરી કરીને માડમાડ પૂરું કરનાર ભલે કશુંય ન ખર્ચે તોય એનું સ્થાન ધર્મસ્થળોમા ઉત્તમ છે આવું પ્રત્યક્ષ દેખાડવા માટે ધર્મચાર્યોએ એક પણ પણ શુભાવ્યા વિના પ્રખળ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ આ ચાલો પડશે તો વ્યક્તિગત અહનો એ માર્ગ સદુપયોગ થશે વ્યક્તિગત ‘અહ’ જ્યારે સમષ્ટિના અંતર્યામીને

આમે છે, ત્યાં એમા ઓગળી જતા એને વાગ નથી લાગતી આજે સમષ્ટિના અત્યામીને પામવાનો સૌથી સરળ રીતો મને ઉપર કહી ગતાઓ તે જ લાગે છે વ્યક્તિગત આત્મે મીઠા કટકાઓ મારવા રૂતા, આ અગર આવા ખીજા મુમાર્ગમા આત્મે પંગેવી દેવાની સાધના કરવી, તે અગત્યમાય માટે પણ ઉત્તમ જ છે

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રત્યોત્તરી’ તા ૧-૧૦-૪૯

પ્રતિજ્ઞા દેનારને પ્રતિજ્ઞા લેનારના પાપ સાથે સંબંધ નથી

એક ગામમા ત્રણ આગ ભાઈઓ મહાગજથી સાથે ચર્ચા કરવા આવ્યા બોલ્યા ‘આપે વીતગગ (ગગદેવથી મુક્ત) ચવા દીઠા લીધી અને આવા બધા સામાજિક કાર્યો કરે તો સસારી અને સાધુમા કેવો થો ? અને પ્રતિજ્ઞા તો કર્મબંધન વધે મહાગજથીએ તેમને પ્રશ્ન ‘કયુ તમ તમારી જાણુમા છે કે, જે બંધન કરાવતુ હોય ?’ “આ ભૂદાન ઉધગવો છે, જમીન ઉધગવીને ખીજાને આપશો તેઓ ખરેખર અને ખેડવામા પાપ તો ચવાનુ એટલે આગલ-સમાગલની ક્રિયાને તમાગયા દેકા પણ ન અપાય આમા તો દેકા ચયોને ?” તેમને સમજાવ્યા કે પચિગ્રહ (સધગખોરી) ને નગરનુ દાર જૈનધર્મમા કહ્યુ છે ત્યાં જેની પામે વધારે છે તેને સમજાવો જેની પામે નથી તેને અપાવે તો બહેને લાલ ગાય એકને ચેટલા માટે અનીતિ કરવી પડે છે, ખીજાને ભાગવિલાસથી અનીતિને માર્ગે જવુ પડે છે, તો અન્ને બધી શંકે વળી હુ તો માત્ર લોખંડે સાચી વાત સમજાવુ છુ તમે જાણતા જ હસો કે જમીનની વ્યવસ્થા તો ભૂદાનસમિતિ કરે છે ખીજા વાત એ પણ છે કે, જેમ અવદાગસતોપ (પોતાની પત્ની વિપ્રેની મર્યાદા) નુ વ્રત લેવાથી જેમ અવપત્નીની છૂટ હોવા છતા તેનુ પાપ પ્રતિજ્ઞા દેનારને લાગતુ નથી, તેમ તેઓ નીતિના ચેટલા માટે અવપાલ હો તેવી પ્રતિજ્ઞા દેનારને તેના પાપ સાથે અબંધ નથી, માત્ર ત્યાગ સાથે જ સંબંધ છે એટલે હુ તો માનુ છુ કે, આજે

બધા સાધુ-સન્યાસીઓએ પળનો પણ વિલખ કર્યા સિવાય લોકોને
લાગના રસ્તે દોરવા જોઈએ લોકો ક્રિયાકાંડોને જ ધર્મ માને છે અને
લાવઅહિંસા કરતાં દ્રવ્ય (ખાણ) અહિંસા ઉપર વધુ ઝોક આપે છે,
એટલે આવી ગેરસમજણો ઊભી થાય છે

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રવાસનોધ’ તા ૧૬-૬-૫૪

ધર્મગુરુઓ અને મધ્યમવર્ગીય સ્થિતિમાં પરિવર્તન

(પત્રાંશ) “આજે જગતમાં હું જોઉં છું કે મતાંધ-ધર્માંધ-
મોહાધતાને લીધે રૂઢિધર્મ લઈ સૌ બેઠા છે ખોટો ખર્ચ લઈ બેઠા
છે—શ્રમજીવી બનવું નથી બુદ્ધિથી કાર્ય (મોટેભાગે) કરવું છે ઉજળા
લૂગડા પહેરવા ને સ્વાદિષ્ટ ખાવું છે આવી સ્થિતિ મધ્યમવર્ગની છે
ને આજની કેળવણી પણ તેવી જ મળે છે આ બદલાવવા ધર્મગુરુઓ
પ્રયાસ કરે તો જરૂર સારો લાભ થાય ”

— સૌરાષ્ટ્રના એક ગ્રામીણભાઈ

(ટિપ્પણી) મધ્યમવર્ગના માણસો ઉપલાથરના ટચૂકડાવર્ગનું
અનુકરણ છોડી નીચલાથરના વિરાટ ભણી જીએ કે તરત તેમનો અને
રાષ્ટ્રનો ચમત્કારિક ઉદ્ધાર થઈ જાય, પણ દુનિયાના સયોગો કે મૂલ્યા-
કનો ભણી જોવાને બદલે તેઓ સરકારને ગાળો દેવામાં જ ઇતિકર્તવ્ય
માની બેઠા જણાય છે આ ભાઈ કહે છે તેમ તેમના ધર્મગુરુઓ
આ દુર્દશામાર્થી કાઢવા મથે તો ઝડપી કામ થાય, પણ સામુદાયિક
રીતે ધર્મગુરુઓ પાસે આટલી બધી આશા આજે તો અગ્રધાને છે.
જાણ્યેઅજાણ્યે ધર્મગુરુઓનો મોટો ભાગ મૂડીદારોની પૂજાપ્રતિષ્ઠા વધારીને
સમાજમાં ધનપ્રતિષ્ઠાની અને શહેરલક્ષી મનોદશાની અધર્મ્યવૃત્તિમાં
ઉમેરો કરી રહ્યો છે અલબત્ત ગૂંજગતના થોડા સાધુઓ સમયનો
સાદ સૂણી જાગ્યા છે હિમાલય તરફ પણ મીરાંબેનના પ્રયત્ને થોડી
જાગૃતિ આવી છે પરંતુ, આ સાધુઓ પણ મીઠેમીઠા ગામડાઓ અને
નીચલાથર સાથે ઓતપ્રોત નહિ થાય, ત્યાં લગી મૂળભૂત કેન્દ્રાર નહિ

પડશે જે આવા સિદ્ધાંતો શ્રમ સાથે ભળશે તો તેવા સમાજમાં છેતરપિંડી કરનાર પોતાનું સ્થાન નહિ જ મેળવી શકે. આથી એકબાજુ ગામડા અર્થસભર થાય તેવા પ્રયત્નોમાં સમજી માણસોએ સાથ આપવો જોઈએ અને બીજી બાજુ રાષ્ટ્રોપયોગી શ્રમ વિનાની અનીતિથી અને રાષ્ટ્રવિધાતક ધધાથી મેળવેલા નાણાંવાળાને સર્વસ્થળેથી જાકારો આપવો જોઈએ. આમાંથી સાચો ધર્મ અને આર્થિક વિપમતાનું નિરાકરણ, એમ બંને ક્રિયા ફલિત થવાની છે એકલદોકલ વ્યક્તિ કરતા જે નાનાંમોટા મડળો આ કામ ઉપાડી લે તો ભારતમાં આ કામ ઝડપી બને તેવું છે એમ ભારત દ્વારા દુનિયાની આર્થિક-વિપમતા પણ દૂર થાય તેમાં કોઈ નવાઈ નથી. આ કામ ન તો અમે રિકા જેવા રાષ્ટ્રો કરી શકે કે ન તો રશિયા જેવા દેશો કરી શકે. આ કામ તો માનવતાપ્રેમી અને સિદ્ધાંતને વરેલા ચોક્કસપ્રકારના જૂથો જ કરી શકે એવા જૂથોને યોજવા કે વ્યવસ્થિત જૂથોનું આ બાજુ ધ્યાન ખેંચવું તે કામ આગળીને-વેઢે ભલે ગણી શકાય પણ તેવા સાચા સમતાવાદી સાધુપુરુષોનું છે કોઈપણ સરકાર કે તેના વિશ્વમાન્ય ચુંનંદા તત્ત્વવાહકો એકલા હાથે કદી જ ન કરી શકે. અસાવધાન સરકારો તો ઊલટી મૂડીવાદના ચોક્કસમાં જકડાઈ જ જવાની.

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ ૧૬-૮-૫૦

યુગલક્ષી સાધુશ્રાવકો આર્થિકક્ષેત્રમાં ધર્મકાંતિ કરે!

..જૈનોનું દેવતત્ત્વ વીતરાગી છે અને એ દર્શનમાં સ્થૂળપરિશ્રદ્ધતો પણ ત્યાગ આલેખાયો છે અને તેથી જ સન્યાસ તરફ વધુ ઝોક છે. દેવોની મૂર્તિ બનાવવી એનો જ ત્યા અસ્વીકાર છે, ત્યા દેવને નામે દ્રવ્ય રાખવાની તો વાત જ ક્યાથી હોય ? દેવમૂર્તિ એક અવલબનકે હોય તો ખોટું નથી એવું દીર્ઘદષ્ટિવાળા જૈનાચાર્યોએ સ્વીકાર્યો પછી જ મંદિર અને મંદિરને લગતા ધનસચ્ચનો પ્રશ્ન ઊભો થયો. આ મંદિરના નિભાવ માટે કાચમી કંડ હોય તો સારું, એવી વ્યાપારી બુદ્ધિ-માથી દેવદ્રવ્યની ઉત્પત્તિ થઈ આ વ્યાપારીવૃત્તિએ છેલ્લા કાળમાં

લાલને બદલે હાનિ જ ઉપજતી છે એટલે વિચારક જૈન મુનિવર્ગે
છેલ્લા એ ધાયકાથી વિરોધ ઉઠાવ્યો છે આમા પ ન્યાયવિજયજી
મુનિ મહારાજે ઠીકઠીક ભાગ લીધો છે મારી જાણ મુજબ માડલના
જૈનોએ આ દિશામા ધર્મક્રાન્તિ ડરી દેવદ્રવ્યનો સાધારણ દ્રવ્યના જેવો
ઉપયોગ થઈ શકે એમ ઠરાવ્યું પણ છે

તીર્થ ડરો પણ સવને-તીર્થને-નમે છે, એમ જે જૈનો સ્વીકારે
છે તે જ તીર્થ ડરોને શબ્દથી માનવા છતા કહેવાતા જૈનોને જૈનસધ-
તરીકે સ્વીકારવા છતા એ જ સધતી ઉન્નતિમા આ દ્રવ્યનો ઉપયોગ
ન થઈ શકે, એમ જે બોલી શકે છે, તેમને જૈનયુવકસધ ન સમજતી
શક્યો, ન ખાળી શક્યો પરિણામે સરકારને આ વાત ઉપાડવી પડી છે

હુ તો ઇચ્છું કે આ તીર્થ ડરોને માનનારો એકેએકજૈન આ
દેવદ્રવ્યનો સાચા અધિકારી છે જે સમાજે દ્રવ્ય આપ્યું છે, તે સમા-
જના જ લોભના ઉત્થાન માટે એનો ઉપયોગ કરવાનો સૌનો કુદરતી
હક સાપડે છે પછી તે ગમે તે ફિરકાનો જૈન હો ઘણા જૈનયુવકો
અને યુગલતી આધુઓ આવું ઇચ્છતા જ હશે તેમના અવાજ અને
તાકાત બંને મૂડીદારવર્ગે અને એ વર્ગના જાણ્યે અજાણ્યે હાથાડપ
બનનાર સાધુવર્ગે રુધી નાખ્યા છે, એમ જે એમને જણાતું હોય
તો આજે બહાર આવી એણે ખુલ્લો વિરોધ કરનાર આ નાનાવર્ગને
પડકાર કરવો જોઈએ

ખીજે મુદ્દો એ છે કે આ મિલકત જૈનધર્મની છે અને જૈનધર્મ
હિંદુધર્મથી નિરાળો છે, આમ કહેનાર પણ પોતે જ પોતાના પગ
પર બેઠી નાખે છે માની લો કે આવતી કાલે એવો કાયદો થાય કે
જે લોકો નાનાવાડામા હોય તેને બિનવાડામા માનતી હિંદીસરકાર
મતદાર તરીકે નહિ સ્વીકારે, તેને કે તેવી સંસ્થાને ગ્રાંટ નહિ આપે,
હોદ્દામા પણ સ્થાન નહિ આપે, આવો કાયદો થયા પછી આવો
વર્ગ પોતાના સમાજના લોકોને પૂછશે તો ખબર પડશે કે કાણ વાડા-
વાદી જૈન તરીકે પોતાને ગણવા માગે છે ?

પણ આજે તો બંને ધર્મોમા ધર્મવિદાર ખૂબ પેડો છે પ્રજા-વર્તન સગભગ માનવતાથી હેઠું બિનરૂં છે એથી જ આજની સર-કારને માનવતાને વિકસાવનાગ કાયદા કરવા પડ છે એકપત્નીવ્રત, દરિજનમંદિરપ્રવેશ બિલ, રસીઓનો વારસાદક વગેરે આવા પ્રકારના કાયદાઓ ક્રેખી શકાય

જે લોકો આવા કાયદાને ધર્મમા વિક્ષેપ કે સમાજબધારણુમા વિક્ષેપરૂપ માને છે, તેમણે સાચા ધર્મ અને સાચા સમાજબધારણુને બહાર લાવવું જોઈએ અને કાંઈ ગેરરસ્તે દેરનારના પજમા કસાવું ન જોઈએ, જેથી સરકારને આવા કાયદા જ ન કરવા પડે મારી તો નાનાવર્ગને વિનિતિ છે કે તે ખોતાને, ધર્મને અને દેશને હાનિ કરનારુ વર્તન છોડી દે જાણ્યે અજાણ્યે મૂડીવાદી માનસમા પડતો અટકી જાય અને દેવદ્રવ્યનો ઉપયોગ કહેવાતા જૈનસમાજ અને વિશાળ અર્થમા કહીએ તો સારા માનવસમાજના હિતમા તુરત વાપરી નાખવા કમર કસે જે આ વર્ગ સમજાવવા છતાં ઇરાદે કે બિનઇરાદે ન સમજે તો માડલના જૈનો અને એના પ્રેરક મુનિમહારાજને તથા ઇતિરવર્ગ આ પ્રસંગમા બહાર આવી આ ધર્મક્રાન્તિના તખ્તકાને તુરત અપનાવો લે ન મૂડીવાદ તરફ ઢળતા વિરોધીવર્ગના પ્રચારમા અજાય કે ન મૂગા રહીને સહકારી બને

ઉપરાંત હું તો દરેક ફિરકાના અત્યેક જૈનસાધુને પણ વિનયીશ કે તેઓ આખા સમાજને આવરી લેતુ એક જબરદસ્ત આદેશન બિલું કરી બધિયાર કે બિનયોગ્ય સ્થળે પડેલા એ કહેવાતા દેવદ્રવ્યનો ઉચિત ઉપયોગ કરાવી સમાજ અને સમાજના મૂર્તિમત એવા દરિ-દેવોના આશીર્વાદ મેળવે અને સરકાર તથા પ્રજાને ખાતરી કરાવી આપે કે હરિજનોહાર અને સખાવતના સદુપયોગની પ્રવૃત્તિઓ એ તો સાચી ધર્મક્રાન્તિનાં જ સૂચકો છે એવી ક્રાન્તિને સાચો જૈનસાધુ આવકાર્યા વિના રહી જ શકતો નથી

—વિશ્વવાત્સલ્ય (ધર્મક્રાન્તિ અને જૈનો) તા ૧૬-૭-૪૮

જૈન સાધુઓ અને ખાદીપ્રચાર

અમારા પૃ ૫ ગુરૂદેવે જૈનજનતામા ન્યા તેઓ ગયા છે, ત્ય
આ પ્રયાસ કરી ખાદી-પ્રગતિ સાધી છે તેઓ કહે છે કે—‘અર્હિ-
સાની દૃષ્ટિએ ખાદી જંટલુ શુદ્ધ ખીજલુ વસ્ત્ર નથી જેઓ ખીજે સગ્રહ
ગળ છે, તેઓ લથે કાતે અને વણે તો સર્વોત્તમ અને જે ન કાતે
ન વણે તેઓ શુદ્ધ ખાદી અવશ્ય પહેરે’ આ ઉપદેશની સચાટ અસર
સૌગંદ્રમા યર્ષ છે જ્ઞાનભાર્તિ જોધીએ ભૂખ તારીક કરતા મને (જામ-
નગરમા) કહ્યું કે, ‘૫ મુનિશ્રુ જેવા દિલ્લનો ખાદી-પ્રેમી હતો મારામા
પણુ લગે કેમ, એ ન કા છે,’ એ વાત સાચી જ છે જૈનસાધુ
ખાદીપ્રચારમા આટલો રસ લે એ તેમને નવાન જ લાગે પરંતુ તેમા
નવાઈ પામવા જેવું નથી જૈનસાધુઓ ખાદી પ્રત્યે ગજકાગણુ માનીને
અલગ રહે છે, તે યચાર્ય નથી ખરી રીતે જેમ અભક્ષ્યાલાર છાગવ-
વાની પ્રવ્રત્તિમા રસ લેવાય છે, તેમ ચગખીવાળા કે યત્રાત્પત્ત વસ્ત્રો
છાગવવાની પ્રવ્રત્તિમા રસ લેવાય, તે સક્રિય અર્હિસાનુ અગ છે યત્ર-
વાદને જાણ્યેઅજાણ્ય જેટલો ટકા ઓછો મળે તેટલી માનવતા અને
અર્હિસાની ઉત્તરવળતા છે પરિગ્રહવાદનુ જનજાસન કદર વિરોધી છે
પરિગ્રહવાદ અને યત્રવાદ બન્ને જન્યજનકભાવે આજે જગત પર
આમિત્ય જમાવી બેઠા છે એટલે ખાદી અનેક રીતે મગળકર છે,
એમ માન્યા વિના ચાલતું નથી ખાદી-પ્રચાર્યા લોકોનો ભૂખમરો
અને તેને (ભૂખમરને) લીધે જન્મતા ચારી, લૂટ આદિ દુષણો
ન્યા વ્યસનખોરી ઘટે છે, એ પ્રમાણે મળ્યા છે ભાર્તિ તાલમશ્રુ
લાખ છે તેમ ‘એક અખજર કપિયા ખાદીથી દિદમા ગય છે’ એ
આર્યિક દૃષ્ટિએ લાભ પણ નાનોમૂનો નથી

—‘પ્રત્યોત્તરી અને પ્રાચગિડ’ પા ૨૩૭

જૈન સાધુ અને સદ્દેહ

(પ્ર) જૈન સાધુઓ અદ્રમા લડતોને ગાવે છે !

(ઉ) જો આવું જૈનધર્મમાં બનતું હોય તો જૈનસમાજનું એ મોટામા મોટું દ્વંદ્વોચ્ચ ગણાય. ખરી રીતે તો આવું કોઈપણ ધર્મ માટે બરાબર નથી. સમાજદૃષ્ટિએ પણ યોગ્ય નથી મેં કેટલીક વખત સાલભત્તુ છે કે આંકકગ્ગ અથવા તો તેજમદીના આંકડા કાઢીને કેટલાકે કહેવાતા જનસાધુઓ શ્રીમતોને રણાવી આપે છે, એ ખીના સત્ય હોય તો મારું એમ માનવું છે કે જૈન સમાજમા આમ બને તે ખૂબ જ મોટા દ્વંદ્વરૂપ છે ઉપરાંત કુદરતની વિરુદ્ધ પણ છે.

(ક) સાધુ જો આંકકગ્ગ કાઢીને માણસને રણાવે વળી ખીજને રણાવે એમ દિનપ્રતિદિન તેનો ગુણાકાર જ ચવાનો અને તેથી અનેક માણસને રડવું પડે, કારણ કે એક સ્ત્રીએ સગ્રહ થાય એટલે ખીજે ખાંડા પડે એ કુદરતી કાનૂન છે.

(ખ) આમ થવાથી સાધુમા અતરંગ ખરા ત્યાગની ભાવના નહિ રહી શકે, કારણ કે આ પ્રવૃત્તિ આત્મશ્રદ્ધાની ધાતક છે.

(ગ) તેજમદીના ખ્યાલો માત્ર અનુમાન છે કારણ ન્યોતિષ એ સપૂર્ણ શાસ્ત્ર નથી સપૂર્ણ નહિ એટલા માટે કે વર્તમાન પુરુષાર્થની લગામ, મુખ્યત્વે માનવીના પોતાના હાથમા હોય છે, માટે અનુમાનોમાં કોઈએ કસાવું નહિ આંકડા આપ્યા ખરા પડે તો ત્યાં કાગનું ખેસવું અને ડાળનું પડવું, એમ અકસ્માત માનવો, સપૂર્ણ સત્ય નહી.

—‘પ્રશ્નોત્તરી અને પ્રાસંગિક’ પા ૧

ભિક્ષાજીવીઓની શાંતિસેના પ્રજાને શુદ્ધ ન્યાય અપાવે

નિખિલભારતની દૃષ્ટિથી જોઈએ તો કખીર અને તુલસીનો કાળ એવો હતો કે એમણે લોકો આગળ બે બાબતો મૂકી —(૧) સાહિબની બંદગી કરો અને (૨) ભૂખ્યાઓને અન્ન આપો. આનો રહસ્યાર્થ એ હતો કે પ્રત્યેકના આત્મા અને શરીર બન્નેને પોષણ મળવું જોઈએ જે યુગમાં નીતિમયશ્રમની પ્રતિષ્ઠા હોય, તે યુગમાં

ભીખ માગનારા મળે ક્યાયી ? આવી ભૂખ્યાને શોધી ને અન્ન આપનારા વ્રતધારીઓને કેટલીક વાર જંગલોના ખૂણેખૂણા ખૂદી વળવા પડતા એમ છતાં ભૂખ્યુ નયે મળે ! સૌગંધના ખિલખાનુ સગાળશાગેહનુ દટાત આવી કમોટીની પગકાણ બતાવે છે હવે એ જમાનો ડ્યાગ્નોય વીતી ગયો છે આજે ભીખારીઓની સખ્યા એટલી બધી વધી પડી છે કે ભીખબધીનો કાયદો લાવવો પડે છે મનલગ્ય કે એક યુગે ભિખુકાની ભીખ સમાજમા પૂજાપાત્ર હતી, તે આજ તૃણાપાત્ર બની છે વૈદિકધર્મમા ‘ અતિથિદેવો મવ ’ કહ્યું છે જૈન મૂત્રામા શ્રાવણને ‘ અતિથિસવિમાગવ્રતી ’ કહી ગિરદાવ્યા છે જ્યારે ત્યાં લગી કહ્યું છે કે ‘ આ ભવમા દાતા અને યાચક મળવા દોષલક્ષ છે ’ આજે ખુદ કહેવાતા જૈનોના તીર્થમ્યજોમા મુદ્દા સાધુઓ પ્રત્યની લિલા આપવાની વ્રતિ દેખાતી નથી જેમની આવતી કાલ ઈશ્વરન લગસે હોય છે એટલે કે ચોરીસ કલાક માટે પણ જે અન્ન અવગતા નથી, ગરિમાજન કરતા નથી, તેવા ભિખુઓનેય ટેટલાક અપવાદો બાદ કરતા તેજમ્બિતાપૂર્વકની લિલા આજે દુર્લભ થઈ પડી છે આ મ્બિતિ નવનિર્માણનુ આસ્વાન નથી ડરતી તો શુ છે ?

તે કે જૈનભિખુઓ આજે પણ તપ અને ત્યાગમા સમાજમાન્ય ગણાય છે પ્રત્યેક ધર્માને એમનુ ઈદિત જીવનઆચરણ આડેખે જે એમનો ઉપદેશ મુજબાનુ દેડને મન યાય છે, છતાં આ જૈનભિખુઆમાનો મોટો ભાગ પોતાના અમુક વર્તુલનો બની જાય છે, ત્યાગ એને કાળે પણ ખુગામત અને લય આવ્યા વિના ગહેતા નથી

આવી જ મને લાગ્યું છે કે જે સાધુએ આવતી કાલ કુદરતને મોપી જ, તેણે આજને પણ કુદરતને ખાળે મોપવી જૂનુ વર્તુલ છોડી નવું વર્તુલ કે વર્તુલો જાને સર્જવા સમાજરૂપી ઈશ્વરની જ્ઞાનપર્વક ગિરાણુથી ઉપાસના આજીવી જેઓ આજલગી આમાજિક અન્યાયાનો ભાગ બન્યા છે, તેમને ન્યાય અપાવવા દગ્ધદગ્ધ ધૂમતુ ભૂખ્યા આજે અન્ન નથી માગતા પણ કામ માગે છે અગે ! ખરી રીતે

ન્યાય માંગ છે આથી હવે ‘કર માહિવક્તી વચ્ચીં ઓર મૂલેકો કુલ દે’
 એ સૂત્રને પત્રાટીને ‘કર સત્ત્વ ન્યાયકી સાધના ન્યાય સમીકો દે’ આવૃ
 યનાવતુ નેત્રીએ મનસગ કે સન્યપર્વકનો ન્યાય જાત ઉપર સાધીને
 આમપ્રજ્ઞમા એ ગુહન્યાયને એવો વહેચી નાખવો ઘટે કે કાઈ ન્યાય-
 યિના છવચાનુ પસંદ કરે જ નહીં એ ‘વિશ્વવાત્સલ્ય’મા દિધ્વાતક
 ત્રિપુટીમા ગતવર્ષે ત્રણ ત્રીજા બતાવી હતી (૧) છૂટ (૨) ભીખ
 અને (૩) વેડ અને એમા એ પણ કંચુ હતુ કે ન્યા લગી છૂટ
 બધ નહીં થાય ત્યા લગી ભીખ અને વેડ બધ થવાના નથી આપણે
 આઝાદ થયા બાદ તુરત આમ તો રાજ્ય તરફથી વેડ કાઢી નખાવી
 અને સફેદ છૂટને લગારે આય પહોચાડી શક્યા નથી, એ છૂટને આય
 લગાડવા માટે આજનુ સૈન્યબળ નહીં ચાને એને માટે તો આજને
 પણ ઈશ્વર ભરોસે છોડનારા લગોટધારીઓનુ સૈન્ય જોઈશે શ્રીમતો,
 જમીનદારો અને અમલદારોને બદલે ગામડાઓ, શ્રમજીવીઓ અને સ્ત્રી-
 સમાજને આગળ લાવવામા તથા એમા પડંલી છૂપી શક્તિઓનો
 ખીલવણીમા આવુ સૈન્ય લાગશે તે જ દહાડે આખો દેશ આબાદ
 અને ઉન્નત બનશે મૂડીવાદ, જમીનદારી અને નોકરશાહીના બધનો
 તોડવામા સમાજની અપ્રતિષ્ઠાનુ શસ્ત્ર જ ખપ લાગવાનુ છે સમાજમા
 તે તત્ત્વો ક્યાકથી પણ પ્રતિષ્ઠાનો ટુકડો ઝૂંટવી લઈને આજે પણ
 જીવી શકે છે જે દહાડે એ પ્રતિષ્ઠાનો ટુકડો તેમને મળતો બધ થયો
 તે જ દહાડે તેમનો વિલય થવાનો છે આ ભગીરથ કામ ધર્મક્રાંતિદ્વારા
 જ થઈ શકશે આ દેશમા જે જે ક્રાંતિઓ થઈ છે તે વર્તમાને પણ
 ચાલી રહી છે, તેની પાછળ ધર્મના બળે જ કામ કર્યું છે ને કરે છે,
 આજના કહેવાતા ધર્મગુરુઓ આ ધુરા લેવા આગળ નહીં આવે તો
 તેમનુ સ્થાન કા તો નવા યુગના ધર્મનાયકો લઈ રહ્યા છે ને લેશે
 અથવા ભૂખ્યો દેશ અહિંસક્રાંતિનો અમૃત ઝરો ન પામતા હિંસક-
 ક્રાંતિના ઝેર કટોરા પીને ચિરવિનાશ નોતરી બેસશે

ધાર્મિકક્ષેત્રનું દર્શન

[આ વિભાગમાં મુખ્યત્વે ધર્મસંસ્થાઓ અને ધર્મગુરુઓની જવાબદારી શું છે ? હિંદની પ્રજાનું નવનિર્માણ કયા બળદ્વારા કરી નકારો ? એગિયાર્થ તાત્પર્યનું મૂળ શું છે ? હિંદની પ્રજાનું ખમીર શું છે ? ધર્મો અને ધર્મગુરુઓ વિશ્વનાતિના મંગલચી કઈ રીતે બની શકે ? ધર્મસંસ્થાએ ભૂત-કાળમાં પ્રજામાં મુસલ્માનો ફેલાવામાં શો ભાગ ભજવ્યો છે અને હવે કઈ રીતે ભજવી શકે ? વિશ્વના દરેક ધર્મો અને સંપ્રદાયો એકબીજાથી જુદા કેમ દેખાય છે ? દરેક ધર્મનો સમન્વય શી રીતે થઈ શકે ? દરેક ધર્મના અનુયાયીઓએ અન્ય ધર્મ પ્રત્યે સહિષ્ણુતા કઈ રીતે દાખવવી ? ધર્મને નામે ચાલતા અન્યાયા, અત્યાચારો, ધર્મઝનૂન, છેતરપિંડી, વટાળવૃત્તિ વ અનિષ્ટો દૂર કરી પ્રજાને મુસલ્માનો આપવાની જવાબદારી કાની છે ? ધર્મને નામે માનવ માનવ વચ્ચે ભેદભાવ, ભેદભાવ, ભેદભાવ ચાલી શકે ? ધર્મસ્થાનો અને મંદિરોમાં અમુક માનવોનો પ્રવેશ બંધ કરવો ધર્મ છે કે અધર્મ ? સાચો સાધક પોતાના જીવનમાં ધર્મચક્ર, સર્વ-ધર્મઉપાસના તથા સર્વધર્મસંસ્થાપકોનું સ્મરણ કઈ રીતે કરી શકે ? ધર્મને નામે પેસતી દુર્રિચો દુર કંવાનો ઉપાય કયો ? પંથપ્રચાર અને વટાળ-વૃત્તિ અટકાવવાનો કાલિકાળી ઉપાય કયો ? અહિંસક સાધકે હિંસક તોફાનો અને હુલ્લડો વખતે શું કરવું જોઈએ ? જૈન સાધુઓ માટે અહિંસા માત્ર નિયેત્રાત્મક છે કે વિવેચાત્મક પણ છે ? જૈન સાધુ અમુ-અલપારંભી માર્ગ પ્રજાને દોગરા છતાં પોતાની હિંસાત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કેમ માનવી શકે ? આજના યુગે અનેકવિધ હિંસાપ્રસંગે અહિંસાનો મ્યનાત્મક ઉપાય શો છે ? વિશ્વનાત્મકતાની વ્યવહારિક સાધના શી રીતે થઈ શકે ? ધર્મક્રાંતિ કળાત્મક સાધના અને એના સાધીઓએ શું કરવું જોઈએ ? શું ધર્મસંસ્થાનો આજના એક માત્ર સંપ્રદાયને સંભાળવો એ જ છે કે બીજા બધા ક્ષેત્રોને ? આજની અમાવગાનીથી ધર્મનો ખુર્રો ઓઢીને અધર્મ કઈ રીતે પાળે છે ? આજના યુગે ધર્મસંસ્થાના જવાબદાર સાવકોએ પોતાના જીવનનો ટાળો કવી રીતે બદલવો જોઈએ ? આ બધું ગોપકવૃત્તિથી બહુ લાક્ષણિક રીતીમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે —મ]

ધર્મસંસ્થાઓની જવાબદારી

યુગના અવાજની સાથે પ્રજા પોતાના કદમ ન ઉઠાવી શકે તો યુગની માંગ પ્રજાને પરાજે પોતાના પ્રવાહમાં ઘસડી જાય છે પરિણામે સંયોગાધીન પ્રાણી જેવું પ્રાણી (ચિંતનાવંત માનવી પણ) બની જાય છે આમ થાય તો તેવી માનવપ્રજામાં ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન અને સિદ્ધાંતો કારણત નીવડતા નથી આમપ્રજામાં જે વખતે ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન કે સિદ્ધાંતો કામ કરતા બંધ થાય, ત્યારે સમજવું કે તે પ્રજા નિષ્પ્રાણ અથવા ગુલામ બની ગઈ છે, આવી પ્રજામાંથી ધર્મપ્રેમી, તત્ત્વપ્રેમી કે સિદ્ધાંતપ્રેમી જતોના જૂથો પાડી શકતાં નથી અપવાદે કોઈ વિરલ વ્યક્તિ નીકળે તો પણ પ્રજાના ચોક્કસ થરો જિયા ન આવે ત્યાં લગી એવી વિરલ વિભૂતિ આગેફૂલ કરી શકતી નથી “પાત્રમાં આરાના યુગમાં માલગામી જીવ હોઈ ન શકે” એવા જૈનસૂત્રોના વિધાનમાં આ વસ્તુ પડેલી છે આથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે આમજનતાને યુગની સાથે રખાવવાનો અવિરત પુરુષાર્થ કરવા તથા પોતાની જાતને સતત યુગની આગળ રાખ્યા કરવી, એ કોઈપણ સાચા ધર્મજીવી, સાચા તત્ત્વપ્રેમી કે સાચા સિદ્ધાંતજીવીને ઓળખવાનું યથાર્થ માપ છે આવો પ્રબળ પુરુષાર્થ પોતે નહીં, ઉદાર અને નિસ્પૃહી હશે, તેમજ તેમની નજીક રહેલો તેમનો પ્રેમી જનસમૂહ પણ આવો બનવા લગાતર પ્રયત્નશીલ હશે જ પોતાના અગત જીવનમાં તથા તેમના નજીકના અનુયાયી જીવનમાં આવા સદ્ગુણો ન જણાય તો તેવો માણસ ચાહે તેટલો ધર્મપ્રેમી, તત્ત્વપ્રેમી કે સિદ્ધાંતપ્રેમી ગણાતો હોય તોયે તેવું તેનું ધિરુદ્ધ આમજનતામાં લાખો વખત માન્ય નહીં રહી શકે

આજે આપણે એવા લોકશાહી યુગમાં જીવી રહ્યા છીએ કે જે આમજનતાનું લોકધડતર કાચું રહ્યું તો બહુમતી લોકો જે બાળુ દેશને લઈ જશે તે બાળુ ધર્મસંસ્થાઓને પણ ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ જવું પડશે ધાર્મિકસંસ્થાઓના દૂરેટોને સરકારમાન્ય કરાવવા પડે

છે, તે એનો એક ટચૂકડા નમૂનો છે અલખત, આજે તો ધર્મસ-
 મ્યાઓના મુવિલિત સભ્યો મુદ્દા ધાર્મિકસમ્યાઓના ટચે વિધે વાધો
 ઉઠાવતા નથી, પણ લઘુમતીને પક્ષ ભણે સત્ય હોય અને બહુ-
 મતી પક્ષ સત્યથી વેગળો હોય તોય તે બહુમતીમાન્ય ડાન્ટોને લઘુ-
 મતીએ સ્વીકારવા ગ્રહણે જો કે મૂળે તો ભારતના ખમીરમા સત્યપ્રિયતા
 પડી હોવાને ડાગળે તથા લઘુમતીઓને રક્ષણ આપવાની બહુમતીની
 હમેશની ઉદાગતાને ડારણે એકદંટે ભારતની લોકશાહીમા જોખમો
 ઓછા છે, પરંતુ એ વિશ્વયુદ્ધોએ અને બીજા દેશોના સપર્કોએ જે
 કટલાક અનિષ્ટો-છંછોને નામે-ભારતનો પ્રજામા પેસો ગયા છે તે જોતા
 ભારતનું વર્તમાન પ્રજામાનસ અનિવાર્ય રીતે કટલાક મૂલ્યપરિવર્તનો
 તરફના માર્ગે છે આવું મૂલ્યપરિવર્તનોનું મહાન કાર્ય ભારતનો પર્વ
 ઇતિહાસ જોતા ધર્મસમ્યાઓ દ્વારા ઝડપથી થયું છે, પરંતુ આજે
 આપણે કબૂલ કરવું પડશે કે તેવી કાર્યક્ષમતા સસ્થાગત રીતે એક
 પણ ધર્મસમ્યામા આજ નજરે પડતી નથી મને ખોતાને લાગ્યું છે
 કે સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, કળા અને જગતની અનેક પ્રવૃત્તિઓ પ્રતિભા
 જે કૂચ કરી ગઈ છે તેની સાથે ધર્મ અને ધાર્મિક તત્ત્વજ્ઞાન આગે
 કદમ કરી રાક્યું નથી પરિણામે એક બાબત જડ કર્મકાંડો કે માત્ર
 સંકુચિત આધર્મી શ્રદ્ધામા ખદખદતુ લોકમાનસ દેખાય છે અને બીજી
 બાબત બ્રહ્મચર્ય જેવી મહામૂવી ચીજની ઠેકડી ઉઠાવનાર લોકમાનસ
 ભોગપ્રધાન સંસ્કૃતિનું ગુલામ બની ગયેલું જણાય છે આવે વખતે
 ધર્મસમ્યાઓ જો નહી જાગે તો એમની કેવી હાલત થશે, તે આપણે
 ગંભીર જ નહી બલકે ચીન જેવા એશિયાઈ દેશની સ્થિતિ જોતા પણ
 ડરની શકીએ તેમ છીએ જે પ્રતિભામાયી અસખ્ય આમજનો
 પ્રેરણામૃત પીતા, એ પ્રતિભાઓ ઉપર ધૂળના પડળ વળા ગયા છે
 એમ તાજેતરના ચીનપ્રવાસમા શ્રીગવિશંકરમહાગજે દીકું વાત
 પણ સાચી જ કહ્યુંમો, અધ્યક્ષ અને પામગતા ઉપર આગેકૂચ
 કરી ગયેલી ધર્મસમ્યાઓ માનવજાતની ડંટોડટી વચ્ચે જો અદ્વિહાસ્ય

વેરીને નિષ્ક્રિય બેસી રહે તો એક વાર તો માનવજાત એમને સમૂળગી
 ફેફા ફે તેમા નવાઈ પામવા જેવું કશું નથી આપણા દેશના સદ્ભાગ્યે
 એક એવા મહામાનવી પાડ્યો કે જેમણે સત્ય અહિં સાના આધ્યાત્મિક
 મૂલ્યોને આમજનતામા પ્રતિષ્ઠિત કર્યા જિન્દગીની છેલ્લી પળો મુધી
 આ કામ તેમણે વળથબ્ધ કર્યા કર્યું, સ્વરાજ્ય આવ્યા પછી જન-
 શક્તિનો એ પ્રવાહ થઈ ગયો હતો ત્યા કરીને ભૂદાનયજ્ઞે વ્યાપક
 ચાલના વિનોયાશ્ર નિમિત્તે સાપડી છે, જ્યારે નવાઈની વાત એ છે
 કે જેમ ગાંધીનિમિત્તની ધર્મક્રાંતિમાં ધર્મસંસ્થાઓ પાછળ રહી ગઈ,
 તેમ કદાચ આ યજ્ઞમા પણ પાછળ રહેવાનો પૂરતો ભય છે જે કે
 સદ્ભાગ્યે ધર્મસંસ્થાઓમાની ફેટલીક આર્પદષ્ટિસપન્ન વ્યક્તિઓનું
 ધ્યાન સારી પેઠે ખેંચાયું છે, પણ હવે તો એક એક બાજુ જાય છે
 અને ધર્મસંસ્થાઓ ઉપર નવી આકૃત ઝૂમી રહી દેખાય છે. આપણે
 નજરોનજર જોયું અને સાલજી કે ભારતપાકિસ્તાનના ભાગલા
 પડતાની સાથે ધર્મગુરુઓને અને ધર્મસ્થાનોને પણ એના સીધા
 ભોગ બનવું જ પડ્યું જૈનોના ધર્મગુરુઓનું દેશાતર અને ગુરુદ્વારા-
 ઓનું રૂપાતર જીવતા પ્રમાણે છે મારો કહેવાનો ભાવ તો એ છે કે
 આ બધું નજરે જોવા છતાં જે ધર્મસંસ્થાઓ શાહમુગની જેમ મોઢું
 ધૂળમા ઢાકી દેશે, તેથી તે બચી શકવાની નથી એટલે ધર્મસંસ્થા-
 ઓની સાચી શ્રદ્ધાળુવ્યક્તિઓ જાગે અને માત્ર પ્રારબ્ધવાદની કે
 આત્મજ્ઞાનની વાતોમાથો મોઢું બહાર કાઢી આમજનતાના આગામના
 આવે અને ધર્મસંસ્થાઓને વિશ્વમા આવી રહેલી જડવાદનો આધી-
 માથી સત્વર ઉગારી લે અને જગતને પણ જડવાદની ચૂડમાથી બચાવી
 લે જે ધર્મ કે તત્ત્વજ્ઞાન આમજનતાના રોજબરોજના પ્રયોગમા માર્ગ-
 દર્શન નહીં આપી શકે અને માત્ર એકાદ વર્તુળમા પુરાઈ જશે, તો
 તે ધર્મ અને તે તત્ત્વજ્ઞાનનો ભૂતકાળ ચાહે તેટલો ભવ્ય હશે, પરંતુ
 તેવા ધર્મો અને તેવા તત્ત્વજ્ઞાનો આ લોકશાહી યુગમા હતા ન હતા
 બની જતા વાર લાગવાની નથી યુરોપમા આપણે જોઈએ છીએ કે

જે ઈશુના નામે જીવમાત્ર પ્રેમપાન કરી રાહતો તે જ ઈશુને નામે નાતાલ જેવા પવિત્ર દિવસોમા શિકારખાણ ખેલાય છે આ શિકાર ખાણ માત્ર પશુપક્ષી લગી નથી અટકી, એણે હીરોશીમા અને નાગાસાકીનો ભય લીધા પછી પણ હજુ શાંતિનો શ્વાસ લીધો નથી આ નાતાલે પણ યુરોપના દેશો અરસપરસ શત્રુઓના ધુરંદિયામાથી બહાર નીકળી રાહયા નથી ભાગત માટે દુનિયાને માર્ગદર્શન આપવાની ઘડી આવી છે, ત્યારે ખીણખાણુ ભારતને પોતે જ દુનિયાની ભીડમા સપડાવાનો ભય ઊભો યથો છે, આવે વખતે ધર્મસંસ્થાઓની કોઈ જવાબદારી છે ખરી, તેનો વિચાર ધર્મપ્રેમીઓ, તત્ત્વપ્રેમીઓ અને સિદ્ધાંતપ્રેમીઓ કરશે ખરા ?

— વિશ્વવાત્સલ્ય તા ૧૬-૧-૫૪

વિશ્વશાન્તિના મશાલચી બનો !

રાજકીયક્રાન્તિની સાથે આર્થિકક્રાન્તિનો સવાલ જોડાયેલો છે તેમ તે આજે સૌ કોઈ જાણે છે પણ આર્થિકક્રાન્તિની સાથે ધર્મક્રાન્તિ અને સમાજક્રાન્તિના પ્રશ્નો પણ જોડાયેલા છે તે બહુ ઓછા લોકો જાણે છે રશિયાએ જોયું કે પોતાની દબે આર્થિકક્રાન્તિ કરવામા ધર્મસંસ્થાઓ ગેધ કરી ગઈ છે, એટલે એણે ધર્મસંસ્થાઓને ઉખડવાનો ભયપ્રગ પ્રયત્ન કર્યો આપણી દબ જુદી છે અને ભાગતને હજારો વર્ષથી લગાતા એક એવ પ્રેરકબળ મળ્યું છે તે સદ્ધર્મરૂપી પ્રેરકબળ દ્વારા ધર્મસંસ્થાઓમા પેઠેલા વિકાસને દૂર કરીને તે જ શુદ્ધ યથેલી ધર્મસંસ્થાઓ વાટે સમગ્રવેત્રોમા સાચી મૂળભૂત અને અદ્વિસક્રાન્તિ કરી ને તેમ છે ગાંધીજીએ આ દિશામા પ્રાગલ્ભ્ય કર્યા પછી એ કામ ચાલી ગયું, સાચી કરી હવે આઝાદ ભારતે તે રાહ કરી દેવું જોઈએ ‘ધર્મમંચન’ મા આપણે અષ્ટ જોઈ શકીએ છીએ કે ગાંધીજીએ ધર્મગુરુઓ પામેથી બહુ મોટી આશા રાખી હતી આપણા દેશના સમૃદ્ધિઉછેરમા અને સમૃદ્ધિવિકાસમા બ્રાહ્મણ—

યમલસંસ્થાઓનો લગાતાર કાળો જોઈ શકાય છે આજે આપણે
 શાંદંગ, ધનવાદીઓ અને સ્થાપિતહિનવાદીઓના ધર્મપ્રેમ પાછળ દલ,
 મૂઢવ્યાર્થ અને એવા બીજા દોષો ભડે જોઈ શકીએ, પરંતુ લાખો
 ગામડાના વસેલી દેશની જંગી બહુમતીને જ્યારે વિકૃત ધર્મસંસ્થાઓ
 પાછળ પણ ગાંડીતૂર બનીને દોડતી જોઈએ છીએ, ત્યારે સુસંસ્કૃત
 થયેલી ધર્મસંસ્થાઓ અને શુદ્ધ ધાર્મિકો દ્વારા ભારતના સર્વાંગીપલટા
 વિપેની આશા તર્કશુદ્ધ અને બ્યવહારુ જણાયા વિના રહેતી નથી અહીં
 ધર્મની વ્યાખ્યા ઘણી ઉઘાર જોવામા આવે છે, એટલું જ નહીં એટલી
 જ ઉદારતાથી એ વ્યાખ્યા આચરણમા આવેલી જોવાય છે ત્યારે
 આશ્ચર્ય સાથે આનંદના ઉદ્ગારો નીકળી પડે છે સદન કસાઈને અને
 ગણિકાને જે ધર્મ તારે છે, પ્રહ્લાદ અને કેલૈયા જેવા નાનેરા શિશુ-
 ઓને જે ધર્મભાવના પ્રાણનું બલિદાન આપવા લગી પ્રેરે છે, આવું
 જ્યારે જોઈએ છીએ ત્યારે એ જ તત્ત્વદ્વારા ભારતની જ નહીં, બલકે
 વિશ્વની નવસમાજનિર્માણની શ્રદ્ધા મજબૂત બની જાય છે સવાલ એ
 છે કે આજની કહેવાતી ધર્મસંસ્થાઓ અને કહેવાતા ધાર્મિકોમા
 આવી કોઈ શક્યતા છે ખરી ? હજી ગઈકાલના હિંદુસુસ્તિમહુદ્ધડાના
 ઇતિહાસની શાહી સુકાઈ નથી ધર્મના ગાડપણે એક વિશ્વવદ્ય પુરુષનો
 પ્રાણ લીધો તેના આસુ સુકાયા નથી અરે ! ભૂદાનયજ્ઞના પ્રણેતા અને
 ગાંધીતનુજ સત વિનોબાજી ઉપર પડાઓએ કરેલો હુમલો ભુલાયો
 નથી એથીયે આગળ જઈને જગન્નાથપુરીના મંદિરમા એક ભાવુક
 ફેચ બહેન સાથે ભક્તિભાવપૂર્વક પ્રવેશ કરવા જતા તેમને અઢીમાસ
 પહેલા રોકવામા આવ્યા છે જૈનમંદિરોમા આણુદળ કલ્યાણજીની
 મશહૂર જૈન પેઢી તરફથી જ્યારે સૌને પ્રવેશવાની છૂટ મળી છે, ત્યારે
 એ જ મંદિરોમા અમ્પૃશ્યો ન જાય તે માટે ભડે થોડા, પણ ખુદ જૈન
 સાધુઓ અનશન પર ઊતરી પડે છે અને 'જૈનાચારસમત' હોય તે
 રીતે જ અને તેવાઓથી જ જઈ શકાય, એવું સમાધાન જાપામા
 જાહેર થાય છે આ બધી જ રોજબરોજની બનેલી ને બનતી હકી-

ડોતો છે, એ સાચું, પરંતુ ઉપરે જ સમયે સુ તેમાના જ વિરલગતો
 આપણને જોવા નથી મળતા / ગળગળાથી લાખાણી જેવાના જાહેર
 અલિધાનો જોઈએ જ છીએ ઉપગત ઝૂતમા પરવશ થયેલા જે
 મુસ્લિમોએ જેમને વારવાર 'કાકર' અને 'ગદાર' ના વિશેષણોથી
 નવાળ્યા છે, તેમ છતાં જેઓ 'કાકર'પણ સાચા મુસ્લિમ અને સાચા
 હિદયની દરેકજામાં દમેશા જિભી શકે તેવા મુસ્લિમ ભાઈઓનો પણ
 છે જ, જે વાચકોના ધ્યાનમાં આવ્યા જ હશે ગઈ ટાંકે ઝૂતનીઓ
 જેમનો નાશ થઈ જતા હતા, આજે ઝૂત નીકળી જતા તે જ ભાઈઓ
 ગઈ કાલના કાકર અને ગદારને મુસ્લિમ અને ભક્ત તરીકે ગિરદાવે
 છે તે પણ વાચક જોતા હશે એક મહારાષ્ટ્રવાસી કહવાતો બ્રાહ્મણ
 જે ગાડપણમાં ગળેળાઓ તે જ મહારાષ્ટ્રના બ્રાહ્મણકામમાં જ જન્મેલો
 એક સપ્ત એકવીસ એકવીસ દિવસના ઉપવાસ કરતો પણ આપણે
 જાણ્યો જ છે ને ! જેનું શુભ નામ હતું સાને ગુચ્છ જૈનો વિષે શુ
 કહ્યું ? જનધર્મમાં નાતજાનને અવકાશ જ નથી, એમ આજે તો
 જનસંઘો-જેમાં સાધુ, સાધ્વી, ગ્રાવડ અને ગ્રાવિકાકાપ ચારે અંગો
 'જે, તેઓ-પણ માનવા અને બોલવા લાગ્યા જ છે ત્યાં વ્યક્તિઓના
 તો ઘટલા નામો ગણવા ? અલખત, એ વાત સાચી છે કે આજની
 બહુમાન્ય ધાર્મિક વ્યક્તિઓ સમજવા છતાં સમાજસાહિત્યી ભડકીને
 કાન્તિ ડગતા ડગે છે કદાચ થોડુંક ડગે છે તો પણ પાછળથી રહી
 ગઈને કહે છે વિનોબાજી પામે પડાઓએ હુમલાની માફી પાછળથી
 માગી તેના ડગતા હુમલો જ નહોતો થયો જોઈતો ગળ્યે કાનૂન કે
 અમાજનો લોડમત ધણી બાળતમા આગળ ચાલે છે ને પાછળ ધર્મ-
 સમ્યાઓ અને ધાર્મિક જાગે છે અને તે પણ કાઈક જ આ આવ
 વિલટી ગજા છે એમ જતા જતા વિડા ઉતરીને જોઈએ તો ગળ્ય-
 કાનૂન અને અમાજનો લોડમત જ્યાં જ્યાં ચાલી દિશા પર જતો હોય,
 ત્યાં ત્યાં તેનું પ્રેરકબળ સદ્ધર્મ પ્રિવાય પ્રાઈ જ નથી હોતું સદ્ધ-
 ર્મની ગળાળીથી ગળાયેલ ગળ્યકાનૂન કે લોડમત ન હોય ત્યાં અપર-

પાર અનર્થી થાય છે. તે પણ આપણે કયા નર્થી અનુભવતા ? ગાંધી-
જીએ હમેશાં સદ્ધર્મમાર્થી જ પ્રેરણા લીધી હતી . મને તો વ્યસનોનો
ધ્યાન પણ સદ્ધર્મમા જ દેખાય છે જે સમાજમા સટોડિયા વૃત્તિ
વિશેષ છે, તે સમાજમા વ્યસનો, જુગાર, ખોટો દમામ, ખર્ચ વગેરે
દોષો વધવાના જ હકના રેટલાની પ્રતિષ્ઠા સ્થાપો. સાદાઈમાં
ભવ્યતા અને સયમના સૌંદર્ય જેતા શીખો, એટલે પત્યુ શ્રમ,
સાદાઈ તથા સંયમની નિષ્ઠા આમવાતાવરણમા સ્વાભાવિક છે. ગામડાઓ
શહેરી સંસ્કૃતિના ગુલામ બનવાથી બચી ગયા છે, તે વાત સાચી.
પરંતુ એમ છતાં ગામડાંઓ રાષ્ટ્રના જ નહીં, રાષ્ટ્રસંસ્કૃતિના પ્રાણ
છે બુદ્ધ, મહાવીરે તો હીક પણ કૃણે અને રામે પણ ગામડાઓની
જનતાને જ સદ્ધર્મના પ્રેરકબળ માટે મુખ્ય વાહન બનાવી હતી ને !
ગાંધીજીએ શહેરી જનતા પાસે ઘણું કામ લીધું, પણ તેમનું ધ્યેય તો માત્ર
ગામડું જ હતું ને ! આથી લાગે છે કે વેરવિખેર પડેલા ભાર-
તનાં ગામડાઓને સદ્ધર્મના પ્રેરકબળથી એક ગાઠે બાંધી આર્થિક,
સામાજિક અને ધાર્મિક ત્રણે ક્રાંતિઓ સાધીને વિશ્વના રાજકારણને
સમગ્ર જનતાના કાબૂમા લાવી મૂકે ! આ સિવાય વિશ્વશાંતિનો કાયમી
ઉપાય કોઈ જ નથી ગામડાઓમા સદ્ધર્મનું પ્રેરકબળ લાવવા માટે
વટલાવવાની જરૂર નથી તેમ તમારે જાતે પણ વટલાવવાની જરૂર નથી.
જે જાતિ, જે સંપ્રદાય, જે રાષ્ટ્ર કે જે કામમા તમે હો ત્યાં
રહીને તમારા પોતામાથી સકુચિતના કાઢીને વ્યાપક સદ્ધર્મને
અપનાવો. ભલે તમારાજ ગણતાઓ ધૂતકારી કાઢે ગામડાઓ
તરફ મુખ વાળો સંપ્રદાય, જાતિ, રાષ્ટ્ર કે કામનું નામ લીધા વિના
ગામડામા સદ્ધર્મના બળે ઓતપ્રોત બનશો, એટલે તરતજ વિશ્વ-
શાંતિના મશાલચી બની જશો

—વિશ્વવાત્સલ્ય તા ૧૬-૬-૫૫

એશિયાઈ તાકાતનું મૂળ

ભારતીય સંસ્કૃતિએ દુનિયાભરના સારા સારા તત્ત્વો હમેશાં

અપનાવ્યા છે, એમ જતા ક્યાક કાઈ અનોખું તત્ત્વ છે જ આ તત્ત્વને જ હું સમગ્ર એશિયાની મૌલિક તાકાત માનું છું એશિયા-માયી જ દુનિયાની માનવજાતને એવા મહાન પયગંબરો મળ્યા કે જમણે માત્ર દુર ગયેને પીછી ફેરવતા એક ચિત્રકાવ્યની અદાથી કે અળગા ગઈ પૃથ્વકરણ કરતા વૈજ્ઞાનિકની અદાથી નહીં, પરંતુ કળા અને વિજ્ઞાનના ઊંડાણમાં કિતરી જતાજ મગજવા તરીકે પોતાની સમગ્રતા વિશ્વસિધુમાં ઓગાળી દીધી અને જતાય એમનો અતરાત્મા સતત તરેતા ગઈવા દીધા એ પયગંબરોમાં પાનું ભાગતના ધર્મસંન્યા-પકો મુકુટમણિ અમા બની ગયા, કાગળ કે ભાગતની પ્રજામાં એ તમતા તે ત કાળે અલગ બની ચૂકી હતી છેલ્લે છેલ્લે એ ધર્મક્રાંતિનો વાગ્મા ગાંધીનિમિત્તે ત્રન્ત વિશ્વને સાપડ્યા

આ દેશની ધર્મપર પરાએ એશિયાની એજ્ઞામાં જળવ્યર કાળો નોંધાવ્યો છે, એમાં કાંઈથી ના કહી શકાય તેમ નથી ભગવાન બુદ્ધને આપો જ એશિયાના પ્રકાગરૂપ વર્ણવાયા આપણા દેશનું પ્રતીક પણ તે અગોડ ચક્ર છે, તે અગોડના એ ગ્રેણાપાત્ર છે ગૃહસ્થાશ્રમ અને અન્યાસ બંનેની ગગાયમૃત્તામાયી આવા ધર્મધુરધરો પાડ્યા છે ને પાડે ભગવાન ગમચદ્ર અને ભગવાન કૃણચદ્ર ગૃહસ્થાશ્રમની ગગા-માયા ઉપગી આવ્યા, પરંતુ અતત યોગ ગળી ગય તેવા તપસ્ય-માત્રિ તરેલા એમણે અગાઉના જન્મોમાં જ સાધી લીધા હતા ભગવાન-મહાવીરને અને ભગવાન બુદ્ધને એ તપસ્યમ સન્યાસ પછી લાધ્યા આરે ધર્મસન્યાસનું જીવનગૃહ્ય ત્યાગપૂર્વકના અન્યાસપ્રતિકારમાં પડ્યું જ ન પુરુષા ગૃહસ્થાશ્રમી હોઈ દયિયાગ મજી લડ છે, બીજા મે પુરુષા સ્થૂળ દયિયાગે જોડી મુઠમ દયિયાગેથી જ લડ છે ગાંધીજીના યુગમાં મુઠમ દયિયાગેની આમુદાયિક લડત ભાગત લડ્યું અને ફરીને દુનિયામાંની ભૌતિક ગઠિતઓને આધ્યાત્મિક ગઠિતઓ આગળ પગમ્ત કરી નાખી ગાંધીજીએ ગૃહસ્થાશ્રમમાં સન્યાસીજીવન ગાળ્યું આમા-ત્રિક અને આર્યિક ક્રાંતિમાં સન્યાસીજીવનવાળા જ સવિશેષ મફળ

થશે, કારણ કે આ લગાઈ ધરધગની અને મથળસ્થળના આવે છે. પ્રેમ રાખવો અને સાથે ગંદવા છતાં સત્યને ખાતર સતત લડ્યા કરવું. આ વસ્તુ બાવાઓથી સંહારને અને તેવી છે આ દૃષ્ટિએ સાધુસમ્મા આજના યુગે ઘણી જ કિમતી થવાની છે કેદિત મૂડીમાંના કાળ આજે અશક્ય બન્યા છે ગમે ત્યા ફેંકાવા છતા કુદરત પર જ એક માત્ર નિર્ભર રહીને જે દુકાંડા મેળવી કામ કરશે, ન મળે કે મળે તેની દરકાર નહી કરે, તે જ સાચા સેવક આજના યુગે ટકી શકશે જે કે કાયમ માટે પણ શ્રમણપ્રાણલવર્ગ-ત્યાગી વર્ગ-સિવાય ધરધરમા અહિંસાની જ્યોત જલતી કાઈ નહી રાખી શકે 'તમારા વિચારે ગમે તેટલા ઊંચા હશે, પણ જો કુદરતનિર્ભરતા નહી હોય તો તમે ક્રાંતિમા ટકી જ નહી શકો આથી જ ગીતામા 'યજ્ઞશિષ્ટાશ્ચિન સન્તો મુચ્યન્તે સર્વકલ્ત્વિષૈ' કહેવાયુ છે જૈનશાસ્ત્રોએ પણ માલિકીલક છોડીને ભિક્ષુ થયેલા 'મુધાજીવી' સાધુને ધણુ જ મહત્વનુ મ્થાન આપ્યુ છે હમણા પીલાનીમાં પડિતજી બોલ્યા હતા -“કશુ પેદા કર્યા વિના ખાનાર આ પચાસ લાખ બાવાઓ દેશને બોજાઈ છે” અલખત, તેમા થોડાક ઉચ્ચકોટિના પણ હશે આ સખ્યા તો લેભાગુ ભીખમગાની હશે સફેદ લૂટ નાબૂદ કરવામા સુવિહિતસાધુ-વર્ગ ઘણો ઉપયોગી થઈ શકશે સાધુઓએ પણ સમાજની-કે જેના પર મૂડીવાદની પકડ છે તેવા સમાજની-ખોટી લડક છોડીને જે તાકાત ઉપર એશિયાઈ પ્રજા બિભી છે, તે તાકાત માટે આગળ આવવું જોઈએ અલખત, સુવિહિતસાધુઓ જેટલુ લે છે, તેથી સવિશેષ આપવા આતુર હોય જ છે એમ છતા તેમણે હવે વેળાસર સમજી લેવું જોઈએ કે જો તેઓ હજારો વર્ષથી જે ધર્મસમ્મા તરફથી સસ્કૃતિપોષણ વિશ્વપ્રજાઓને મળ્યુ છે, તેમા પાછળ રહી જશે તો દુનિયાની માનવજાત અને અહિંસાસત્ય જેવા મહામૂલા સિદ્ધાંતો ભોગ-વાદી સસ્કૃતિમા ગરક થઈ જશે, પરિણામે કાંતો સુવિહિત સાધુઓએ અનશત કરવા પડશે અને કાંતો તેઓ પતનના ગર્તામા ગળડી પડશે.

ધર્મ સંસ્થાઓનો સર્વધર્મ સમન્વયનો ઝડા લઈ આધ્યાત્મિકતાનો પાયો
ધન્યવા માટે તેઓ (મુવિહિત સાધુઓ) વિશ્વપ્રત્નોના આગાનમા જલદી
આવે તેમને સારુ આ ચતવણી છેલ્લામા છેલ્લી હશે, એમ પણ હવે
તેઓ સમજી લે

—વિશ્વવાત્સલ્ય તા ૧૬-૧૦-૫૩

ધર્મગુરુઓ ધર્મ સંસ્કારો દ્વારા હિંદુ નવનિર્માણ કરે !

જનપાનનું ખમીગ રાજભક્તિ હતુ, એટલે જનપાનની પ્રજા પોતાના
ગત ખાતર સર્વ ડઈ હોમવા તૈયાગ થઈ હતી ઇસેડના ખમીગમા
શિખત છે, તેથી જે સંસ્કાર સત્તા પર હોય તેના કાયદાને ઇસેડનો
એડએડ પ્રજાજન બધારણીય ગજ સુદ્ધ અલરશ પાળતો રહ્યો છે,
તે આપણે જોઈ રહ્યા છીએ આ પ્રમાણે પ્રત્યેક દેશને પોતપોતાનું
સ્વતંત્ર ખમીગ હોય છે પ્રજાવ્યાપી જિડા સંસ્કારનો નાડ તપાસી તે
ત દેશની પ્રજાને ડઈપણ આપવામા આવે તો જલદી ત્રીલીને ધાર્યું
કામ આપી શકે આ દષ્ટિએ હિંદુ ખમીગ શુ ? અથવા હિંદના ખમી-
ગમા કયો સંસ્કાર છે, એ જાણવાનું સહેજે મન થાય છે

મને હિંદના ખમીગમા એડમાત્ર ધર્મતત્ત્વનોજ સંસ્કાર જિડા
દેખાય છે હિંદના ઉત્થાન કે પતનમા એ સંસ્કારે જ લાગ લગવ્યો
છે અને લગવગે, એ વિષે મને પૂરી ખાતરી છે જે મૌલવાઓ
(મુસ્લિમ ધર્મગુરુઓ)માના કાઈકે પણ ઇસ્લામ ધર્મને નામે-પવિત્ર
મજલસને નામે-આ અધર્મ નહિ સાખી ગડાય, એવો સૂર ઉડાવ્યો
હોત તો પણ દુનિયાની નજરે હિંદના ઇસ્લામી જગતની કે હિંદની
આવી દુર્દશા ન થાત દુખની વાત તો એ બની કે એ ધર્મગુરુઓ
કાતો સખ્યાની લાલચમા અને કાતો મુસ્લિમ લીગી નેતાઓની ભીતિમા
અટવાઈ ગયા, પગિણામે ધર્મને નામે ચાલતી ગેરરીતિઓને એમણે
મીઠી કે આડકતરી રીતે મોટે ભાગે સમર્થન આપ્યું છૂટીછવાયી
અડિતઓએ જ એની સામે અવાજ ઉડાવ્યો

સ્વામી વિવેકાનંદને જે યશ મળ્યો તે ધર્મસંસ્કારને સાથે લઈને રાષ્ટ્રની વાતો કરી, તેથી જ ધ્યાનસ્સરગ્વતીને શુદ્ધિના કામમાં જે કંઈ સહકાર મળ્યો તે ધર્મની વ્યાસપીઠ પરથી જ. હિંદે બાલગગાધર તિલકને લોકમાન્ય તરીકે અપનાવ્યા તે પણ એ સંસ્કારને લીધે જ બાપુજી વિશે પણ પ્રાર્થના અને ઈશ્વરનિધાને લીધે જ પ્રજા આકર્ષાઈ અને એમના કાર્યક્રમો તરફ ઉત્સુક બની બાપુના અવસાનમાં પણ જે લાથા બન્યા તેઓમા ધર્મસંસ્કારની વિકૃતિ નહિ તો બીજી શું હતું ? ગોડસે તો બિચારો નિમિત્ત બન્યો 'હિંદુરા' તરીકેની ઘેલછામા ધર્મના આંચલાવાલા મહતો અને લોકોએ જ એનો પાયો રાખ્યો હતો. હિંદમા રાજાઓની સરમુખત્યારીયાં માડીને તેમના ભયકર અંધ પાત પછી પણ ટકી રહેવામા બ્રિટિશસત્તા કરતા ધર્મને નામે ચાલ્યા આવતા ચીલાએ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે, એમા કોઈ ના કહી શકે તેમ નથી અસ્પૃશ્યતાના મૂળિયામા, સ્ત્રીજાતિને ઉતારી પાડવામાં તથા જાતિના અને ગામના ચૌદશિયાઓને ચડાવી દેવામા પણ કહેવાતી ધર્મની વૃત્તિનો જ આધાર લેવાયો છે શ્રમજીવીક્રમેને સ્વમાનહીન બનાવવામાં તેમજ મૂડીવાદને પાળવામા પણ કહેવાતા ધર્મગુરુઓ અને ધર્મશાસ્ત્રોના તારવેલા અનર્થોએ જ મોખરાનો વેશ ભજવ્યો છે.

ધર્મને નામે પેઢેલા કામવાદના ઝેરને તથા ધર્મને નામે જે અસ્પૃશ્યતા, સ્ત્રી-અપમાન વગેરે સામાજિક દોષો પ્રજામા વણાયા છે, તે મુદ્દા સાચા ધર્મની તાલીમ ધર્મની વ્યાસપીઠ પરથી અપાતા જ દૂર થવાના છે.

હિંદુ ખમીર આર્યો આવ્યા ત્યારથી જ ધર્મસંસ્કારથી ઘડાયું છે અને આજપર્યંત ઘડાઈ રહ્યું છે આ સાધન છોડી દઈને આપણે આહે તેવો ઉત્તમ હેતુ કે આદર્શ હોય તો પણ તે સિદ્ધ નહિ કરી શકીએ રશિયાના સામ્યવાદ કે સમાજવાદને ગમે તે કારણે અપનાવતા આપણા જુવાનોને સાચો માર્ગ ચીધવાનું કામ આ તત્ત્વ જ કરશે.

મને તો અહારની સકાઈથી માડીને જીવનશુદ્ધિ પર્યંતનો તથા ભોતિ-
કતાથી માડીને નૈતિકતા લગીનો એકએક પ્રશ્ન આ હિંદના ધર્મચંદ્રાર
દાગ જ ઉકલાવાનો છે, એમ દૃઢપણે લાગે છે સાચો ધર્મજ આ
દેશને અને દુનિયાને તારવાનો છે, પછી એ ધર્મચિહ્નને ધારણ કરનારા
સદ્ધર્મી વાટે આવેા કે ધર્મચિહ્ન ધારણ ન કરવા છતાં ધર્મમૂર્તિ વાટે
આવેા । હિંદુ ખર્માગ જેમ ધર્મથી ધણુ છે તેમ હિંદીના આખા
ધર્મચિહ્નથી ટેવાઈ છે અને હિંદીની બુદ્ધિ ધર્મચરો સાથે કુસ્તી કરવા
ટેવાઈ છે આ બધું તપાસતા જૂના ધર્મશાસ્ત્રોમાથી વર્તમાન જીવનને
અર્પાવે તે પ્રેરણા આપનારા સૂત્રા જે કાઈ તારવા આપશે તે વ્યક્તિ કે
તે સમૂહ જે ધર્મચિહ્નો (વાહરહિત) ધારણ કરીને ધર્મમય આચરણ
કરતા હશે તો હિંદુ તેનું ન્યાયનું નાચશે આખા દેશની સૂરત પાયાથી
પલટવી હોય અને પલટવી જ પડશે, તો ધર્મચિહ્ન, ધર્મશાસ્ત્રોનું
વૈજ્ઞાનિક સંશોધન અને સાચા ધર્મનું જીવત આચરણ એ ત્રણેનો
નુમણ જેટલો વાંહેલો અને વધુ પ્રમાણમા સાધીશુ તેટલા પ્રમાણમા
આપણી વાંહેલી અને વધુ સફળતા છે

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘હિંદુ ખર્માગ’ તા ૧૬-૯-૪૮

ધર્મસંસ્થાઓ વિષે મોટી આગાઓ

(પ્ર) જે ધર્મસંસ્થાઓ વિષે તમે મોટી મોટી આગાઓ ગણો
જા અને જનતા આગળ તેમના ગુણગાન ગાતા વાડતા નથી, તે
ધર્મસંસ્થાઓમા કઈકેય સત્ત્વ ગ્યુ હોત તો વિનોબાજી જેવા પુરુષ
ઉપજાવેા સંસ્થાના માણુમે અજિનપ્રશ્ન માટે હુમલો કરી ગડત
ખરું એ હુમલો બતાવી આપે છે, કે જૂની ધર્મસંસ્થાઓ સડી
ચૂકી છે, તેમને પુનર્જીવન આપવાનો વાગ્યાત વાતો કરવામા સમય
ગુમાવવા કરતાં ધર્મના મૂળભૂત સત્યો-પ્રેમ, દયા, ન્યાય, તમા વગેરેનો
આમજનતામા પ્રવેશ કરાવી પ્રચાર કરવો, એ મુ ખોટું છે ।

(ઉ) તમારો પ્રશ્ન સમયમગ્નો છે હું પ્રશ્નનો ઉત્તર આપુ તે

પાંડવા જે તમે ભારતની પ્રજાસમૃદ્ધિમા ધર્મસંસ્થાઓનો સર્વોત્તમ કાળો સ્વીકારી લેતા હો અને મને લાગ્યું કે તેવું તમે સ્વીકારો છો જ તો ક્રાઈષ્ણ નવી ધર્મસંસ્થાઓની રચનામાં પણ તમારે ભૂતકાળનો તે સંસ્થાઓનો મસાલો લેવો જ પડશે એવો મસાલો લઈને નવી સંસ્થાઓ રચવી, તે કરતા બધા શક્ય છે. ત્યાં જૂનીનો જ પુનરુદ્ધાર શા માટે ન કરવો ? તમારે એ પણ સમજવું જોઈએ કે આજે આપણે ક્રાઈ એકાદ દેશનો જ વિચાર નહીં કરી શકીએ ! દુનિયા એટલી ટૂંકી થઈ ચૂકી છે હું બરાબર જોઈ રહ્યો છું કે આજે તો તમારે માનવજાતની સાથેસાથ ગાય જેવી પશુજાતનો પણ વિચાર કરવો પડશે આ બધા વિચારોનો પાયો ધર્મસંસ્થાઓમાં પડેલો છે ભારતીય રાજદારણના પાણી સાચા વિકાસ માટે આપણે જે કેએસનો આધાર લીધો તો દુનિયામાં સામ્યવાદનો અને મૂડીવાદની સત્તાઓ સામે ધર્મસંસ્થાઓના આધાર વિના તમે (અહિંસક રીતે) સાચી સામાજિક-આર્થિક-ક્રાંતિ શી રીતે કરી શકવાના ? એટલે જ હું હું છું કે પ્રેમ, દયા, શાંતિ, બમા આમજનતામાં પ્રવેશ કરાવવા ને પ્રચારવા એ ધર્મસંસ્થાઓ દ્વારા જ શક્ય છે અલખત, આજે એ બધી ધર્મ સંસ્થાઓ જડસુ બની ગઈ છે, પણ આમજનતામાંથી જ સુતદા ધર્મગુરુઓ શુદ્ધિપ્રયોગો અને શાંતિસૈનિકાના બલિદાનો જેમ જેમ અપાવતા જશે, તેમ તેમ એજ ધર્મસંસ્થાઓ આજસ મરડીને ઊભી થઈ કામે લાગી જશે તમે જે હુમલાન વાત કરી, તેજ સ્થળે પડા-ઓના પોતાના આમત્રણે ખુદ હરિજનો પ્રવેશી ચૂક્યા, એ પોતે જ સાચા બલિદાનનો સફળ પ્રત્યાઘાત સાબિત કરે છે મારે એ પણ કહેવું જોઈએ કે કોઈ પણ દેશવ્યાપી સંસ્થાના ધાર્મિક પાયાનો આધાર લીધા વિના આપણે સીધા સદ્ગુણોના આચારપ્રચાર ચાહે તેટલા કરીશું તોય વિશ્વવ્યાપી સંગઠિત ચેતના ઊભી થવાની નથી- એવી ચેતના ઊભી નહીં થાય ત્યાં લગી સર્વાંગીણ દષ્ટિનું સામુદાયિક કામ જામી શકશે જ નહીં

— વિશ્વવાન્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧-૧-૫૪

ધર્મસંસ્થાપકો, સાચોધર્મ અને આજના ધર્મશુરુઓ

ત્યાં પ્રજાવર્ગમાં અજ્ઞાન, વહેમ અને રૂઢિઓનું સામ્રાજ્ય વ્યાપ્ય હતું, પ્રજાની સમૃદ્ધિના પ્રણેતાઓ ધર્મભ્રષ્ટ બની ગયા હતા, તેમનામાં સ્વાર્થ અને વિલાસ ખૂબ વધી ગયો હતો, પોતાની નિર્બળતા અને દોષો છુપાવવા તેમણે ધર્મના બાના હેઠળ પાપી પ્રવૃત્તિ આદરી મૂકી હતી, જે વખતે અહિંસાને ગ્યાને હજારો મૃક અને નિરપરાધી પશુઓના બલિદાન ચતા, યજ્ઞને નામે મનુષ્યજાતિની હિંસા થતી, જાતિવાદની ઓથ નીચે સત્તા, અલગ અને અલગતાના જોર વ્યાપ્યા હતા, અધોર પાપની શુદ્ધિ શ્રવણ જળમ્નાનથી ચાલે છે તેમ સમજવાતું, જડપૂજનનું મહત્વ હતું, ખૂનખાર લગાઈઓ ચતી, પ્રારબધવાદની માન્યતાએ પુરુષાર્થને વિદૂત કર્યો હતો, તેવે વખતે એક મહાન ક્રાન્તિકારની આવશ્યકતા હતી જે ભગવાન મહાવીરે પરી પાડી

તે ક્રાન્તિ તલિહ નહતી તેમ કૃત્રિમ પણ ન હતી તે ક્રાન્તિ સાચી અને સ્વિચ હતી તેના ધ્યેયમાં એક જ વ્યક્તિ, સમાજ કે ગાદીનું હિત નહતું એક માનવજાતિજ નહિ બલકે આખા વિશ્વના નાના મોટા સૌ ઇર્ષ છુપોના કલ્યાણનો તે ક્રાન્તિમાં સહભાવના હતી આવી તેના સાધનો હિંસા, ધૈર્ય કે સ્વાર્થ ન હતા, પણ પ્રેમ, વિશ્વબંધુત્વ અને સયમ હતા

૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં ચયત્ર પ્રાચીન જૈનધર્મના પુનરોદ્ધાર અથવા ધર્મસંસ્થાપક મહાવીરનો યુગ જેમ ક્રાન્તિયુગ હતો તેમ આ ગાંધીયુગ પણ ક્રાન્તિનો યુગ છે જેમ તે વખતે જડવાદ અને આધ્યાત્મવાદના સ્વપણ હતા તેમ આજે પણ છે તે વખતે જેમ ધર્મમાં વિદાર હતો તેમ આજે પણ છે માત્ર સ્વરૂપમાં ભેદ ભેદ હોય

ત્યાં સાચા ક્રાન્તિની સામાજિક, ગણિત્ય અને ધાર્મિક ત્રણે ક્ષેત્રમાં પ્રજાને ભ્રમ લાગી છે, પ્રગતિને પથે દોડવા પ્રજાનું ચેતન્ય ચનચનાટ કરી રહ્યું છે, વિજ્ઞાન, કળા અને સાહિત્યાદિ સાધનોનો વિદાસ થઈ રહ્યો છે, તેવે જ પ્રસંગે સામાજિક રૂઢિઓની જાણે,

ધર્મને નામે વ્યાપી રહેલાં ધર્મીજો વગેરે તેમના માર્ગમા રોધ કરી જાય અને ઝનૂનને જન્માવી મનુષ્યને અટકાવે છે, પથબ્રષ્ટ કરે છે. તેથી તેને પ્રેરણા આપી સન્માર્ગ બતાવે તેવા અવલબનની આજે ખૂબ આવશ્યકતા છે.

આજે પોતપોતાના મત કે સંપ્રદાયમા જ ઇતિસમાપ્તિ માની લેવાનો જમાનો રહ્યો નથી એક જમાનો એવો પણ હતો કે બીજા મત કે સંપ્રદાયનું સાહિત્ય વાચવાનું કે ઇતર ધર્મના અનુયાયીઓ સાથે મળી ઉદાર ધર્મચર્યા કરવામા જ સૂઝ મનાતી હતી પોતપોતાના કદાચરમા પડી ધર્મને નામે વિતંડાવાદો તથા ઝઘડાઓ થતા હતા અને પરિણામે ફરજિઆત પોતાનો ધર્મ પળાવવા માટે માનવ જેની ઉપયોગી જાતિની હિસા પણ થઈ જતી, આજે પણ એવા સરકારોની છાપ કાઢી કાઢી મત કે વાદોમા રહી ગઈ છે ખરી, પરંતુ આજે બહોળો વર્ગ એવો છે કે તે સર્વધર્મસમભાવમા માને છે અને તેનું પ્રમાણ પણ સારી સંખ્યામાં છે તેથી સકુચિત માનસ વિસ્તૃત સ્વરૂપ પકડતું જાય છે, એટલું જ નહિ બહુ જૂનવાણી માનસમા પણ હવે ઉદાર ભાવનાના સરકારો રેડાવા લાગ્યા છે એક વૈષ્ણવ આજે જૈન અને બૌદ્ધ સાહિત્ય વાંચી શકે છે, તે જ રીતે બૌદ્ધ અને જૈનોના સંબંધમા પણ બને છે. કુરાન, બાઇબલ, ગીતા વગેરે પુસ્તકો કાઢી પણ સંપ્રદાયનો માણસ હોશે હોશે વાંચીને પચાવે છે સારાશ કે 'મારું એ સાચું' તેને બદલે 'સાચું એ મારું' એ ભાવના વ્યાપક થતી જાય છે અને તે યોગ્ય અને સગત પણ છે

કાંઈપણ દર્શન, મત, વાદ કે ધર્મ સત્ય પર જ પ્રતિષ્ઠિત થયા હોય છે અને સત્યને ઉદ્દેશીને જ તેના નિયમનો ઘડાયા હોય છે, તે વસ્તુ નિર્વિવાદ છે અને જે સામાન્ય બેદ હોય છે તે માત્ર સમાજનું માનસ, દેશ, કાળ અને પરિસ્થિતિને અનુલક્ષીને જ યોગ્ય હોય છે. તે તે ધર્મ, મત, વાદ કે સંપ્રદાયના અનુયાયીઓને આ વસ્તુસ્થિતિનું પકડીથી ભાગ્યેજ ભાન રહે છે તેથી તેનો બહોળો વર્ગ ધર્મની વાસ્ત-

વિદ્યા કૃતા કૃદિ તરુ વધારે ટળતો જાય છે તેથી જ 'ધર્મ' જેવું અખર અને અગાધિત તત્ત્વ હોવા છતાં તેને તે સાપ્રત્યક્ષિત યનાવી વિકૃત યનાવી દે છે

આવી પરિસ્થિતિને અજ કાષ્ઠપિણુ ધર્મને સમજવા માટે તે ધર્મસમ્યાપડના અનુયાયીઓના હૃવન પરથી તે ધર્મને કદી સમજી નહીં અને માપીએ શકાય નહિ કાગલુ કે તેઓ પોતપોતાના ધર્મપિતાના મિદ્ધાનોથી ઘટલીક વાર વિરુદ્ધ વર્તતા હોય છે અને તે વસ્તુનું તેમને જ્ઞાન મુદ્ધા હોવું નથી એટલે અનુયાયીઓના વર્તન પરથી જ જો તે તે ધર્મસમ્યાપકનું હૃવન મપાય તો તે મહાપુરુષોને ખુબ જ અન્યાય મળે એટલેજ તેમને ઓળખવા માટે તેમના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોનું અધ્યયન કરવા ઉપગત તેમના સમયની સમાજ, ગાંડુ અને લોકવલણની અંતિહાસિક દૃષ્ટિએ મિથિ તપાસીએ તો જ તેનું યથાર્થ ગદ્ય સમજાય અને ઊંડુ ઊંડુ ગહેવું સત્ય આપણે તેમાંથી શોધી શકીએ

— 'સાધક-સાધ્યરી' પાના ૧૧ થી ૧૫

ધર્મગુરુઓ ધર્મસન્દર્ભની અગત્યતા સમજો !

આવું કહિને ચુસ્ત વળગી ગહેવાની ત્રિતિવાળા લોકોને, પછી તે જમે તે સપ્રત્યક્ષિત હો, નવીન ઘટનાઓથી હમેશા અચતોપ થવાનો પરતુ ધાર્મિક સન્દર્ભ વિના જે સપ્રત્યક્ષિત આલે છે, તે હમેશા નિષ્ફળ પડી જાય છે એટલે ધાર્મિક સન્દર્ભ યવું જ જોઈએ એ વાચ તે પાંદડા અમુક કાળની અધાધૃધી અને અસામજન્યતા પણ સભવ હોય જ છે આજે ધર્મ, સમાજ, ગાંડુ, લગ્નસમ્યા, અર્થકાગલુ આદિ દરેક ક્ષેત્રોમાં પરિવર્તનની જરૂર છે અને યદિ પણ ગળા છે એને નુદત પાયા પર મિથિ કરવા માટે અને વિદ્યમજ્જની ગમવા માટે ધાર્મિક સન્દર્ભની ભાગે જરૂર છે દરેક ધર્મના પ્રાણવાન પુરુષો આ આ અણમૂડી તડનો લાભ લઈ લે

— વિશ્વવાસલ્ય (હસ્તલિખિત) વર્ષ ૧ અંક ૬

ધર્મોપદેશકના લક્ષણો

વીર્ય, શક્તિ, દક્ષિણ, ગર્જન, પતિત વગેરે સૌ પર સાચા ઉપદેશક ગમભાવી હોય છે તેની દૃષ્ટિમા આ બિંદુ, આ નીચ, આ અધિક, આ અલ્પ કે આ પતિત એવી લેશમાત્ર ભેદબુદ્ધિ હોતી નથી. કારણ કે સર્વ પર એકસરખું ભાવ એજ મુનિનું લક્ષણ છે. 'ધર્મ' આનો અર્થ એવો ન કરે કે સૌને એક જાતનો ઉપદેશ જ આપવો, કારણ કે તેમ કરવાથી તેનું પરિણામ અનિષ્ટ આવે ત્યાં જેની જેવી યોગ્યતા અને ભૂમિકા હોય તેજ પ્રમાણે કહેવું જોઈએ જે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ તથા વ્યવસાય અને પરશાસ્ત્રનો જાણ કાર હોય તેવો દીર્ઘદૃષ્ટિ, સમદર્શી અને જ્ઞાની પુરુષ જ ઉપદેશક થવાને યોગ્ય છે અનુક્રમે શ્રોતાનું સાધ્ય, તેની માન્યતા સાધ્યને પહોંચવાનો માર્ગ અને તેની પૂજ્યપાત્ર વસ્તુ શી છે, તે સમજીને, તેનું 'ધ્યેય' જાણીને, તેના યોગ્ય વિકાસ માટે માનસશાસ્ત્રથી અવલોકીને તેની શક્તિ અનુસાર ઉપદેશ અપાય, તે જ યોગ્ય ગણાય. જો એ ઉપદેશથી સાધકનું હિત ન સંધાય હોય, તો ઉપદેશકે માનવું ઘટે કે ઉપદેશમા ક્યાંક ભૂલ છે એમ જાણી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ અનુસાર એ ક્રિયાની રીતભાત રાખવી જોઈએ મૌનત્વની સાધના પછી જ ઉપદેશક બનવું, યોગ્યતાપ્રમાણે જ અનુભવમય ઉપદેશ આપી લોકકલ્યાણ અને આત્મકલ્યાણનો સમન્વય સાધવો જે પોતે આદરનાર છે તે જ બીજાને તે માર્ગે લાવવા સમર્થ બની શકે છે માટે તેવા પુરુષો જ 'ઉપદેશ' આપવા સારું યોગ્ય ઠરે છે

—આચારાગસૂત્ર 'નોધ' પા. ૭૧-૭૨

ઉપદેશ આપવાની રીત

ઉપદેશ આપતા પહેલાં 'પોતાના આત્માનું અહિત ન થાય' એમ કહેવામા આશય એ છે કે ઉપદેશ આપવો એ કંઈ મુનિ સાધકની સાધનાનું પ્રધાન અંગ નથી આ વાત શ્રાતા અને ઉપદેશક

અને તે ચિત્તનીય છે શ્રોતાઓ જે એમ અમને ૬ મુનિ સાધક સમા-
જની પામેથી આધતસામગ્રી છે છે અને તે બદલામા ઉપદેશ સ્વ-
ભાવે છે, તે એ શ્રોતાઓ ડ્યુય ન પામી શકે અને ઉપદેશક પણ
આ હિતુએ આપે તે ડ્યુય ન આપી નહિ ઉપદેશ એ તે ઉપદેશકનું
અદ્વત મુદ્ગનું હોય, કર્તવ્ય ન હોય કર્તવ્ય પાછળ કોડી કોડી પણ
કળાનો ઈશ્વર ૬ અને ત્યા કળાની ઇશ્વર હોય ત્યા શ્રોતાએ શુ
લીધું / શુ ડ્યુ / એવા એવી સાત્વચિત્તાને ઓડે એક પ્રકારની
આસક્તિ પોષાય ત્યા ગગનધન પણ વાય જ આગળ ૬ આત્માનું
પતન ન થાય, એવી ઉપદેશમા સાલજતા હોયો વડ 'ઉપદેશ આપ-
વામા ઉપયાગ ગમ,' એટલે ત્યાગી આધક તે પૂર્ણત્યાગનો જ ઉપ-
દેશ આપ, એવો એકાંત અર્થ ન હો જો ૬ ખીજા મૂલમા વિભાગ
પર્યંક ધમનું ગદ્ય અમજવે' એમ કહી આનો ખુલાસો આપી જ
દીધા છે અધિકાગ્રમાણે જ ધર્મ પથ છે, એટલે પૂર્ણ ત્યાગી
પાછને અગ્નિત્યાગ બતાવે, એમા એમની ન્યૂનતા ગણાય, એવો ભ્રમ ક
ભય ગમવાનું કાગલું નથી એક ગદ્ય ગદ્યજીવન ગાળવા ક્તાય
વિદાસ આધી નહિ છે અને ત્યા મુદ્ધી પૂર્ણ ત્યાગના શક્તિ ન હોય
ત્યા મુદ્ધી આ કમિટ વિદાસ જ એને માટે યોગ્ય છે, એમ જેતદર્શન
માને છે, તે પણ ત્યાગી આધકને એની યોગ્યતાપ્રમાણે ઉપદેશ
આપી સદ્ગુણ વિદ્યાવવાની પ્રેરણા આપે એમા અપ્રાસંગિક ૬
અયુક્ત જનુ શુ હાઇ નોક ?

આ રીતે અમજીને વર્તી નકાય તે વ્યક્તિધર્મ જાળવવાય
એ અન્નિ કુટુંબધર્મ, સમાજધર્મ, ગામધર્મ ૬ વિવધધર્મને પૂર્ણ વકા-
દાર કહી નહિ કાગલુંક વ્યક્તિત્વની જવાબદારીનું એને બગાડ
આન હોય

—આચાર્યસત્ર 'તાધ' પા ૨૭૦, ૨૭૧

આહુસંતો અને મૌલવીઓ ધર્મના સાચાં તત્ત્વો સમજાવે !

કામવાદે જે ડ્યુ છે તેમાથી આધપાઠ કાઢી દેવે આપણે આજે-

—(મનિનિબાઈબાઈની ડા. સનામા) વિવાચન્યતા. ૧-૫-૪૮

ધર્મોપદેશક અને ધર્મની ઉદારતા

ધર્મ તો મુર્ખના પ્રનાય તરીકે વ્યાપક છે. અમુક માટે હોય અને અમુક માટે નહિ, એવા ધર્મના પલપાત ન હોય કે ન હોવો ઘટે, તમજ મુનિ પણ પોતાનો અનુભવ અભેદભાવે અને નિઃસંકોચ રીતે દ્રાઈ પણ જાનિ, દેશ કે ધર્મને માનનારાને કહે એને પણ પલપાત ન હોવો જોઈએ કોઈને આવી પ્રશ્ન થાય કે એવા મમ્ત અને નિષ્પક્ષપાતી મુનિ સાધકને ઉપદેશ આપવાની રીત જરૂર ? આથી જ કહે છે—જેઓનું માનસ ઉપદેશ ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય લાગે તેમને જ એ આપે અથવા જે માગે તેને જ આપે પણ કોઈ જાતની મૂઢા રાખી આપવાની ઉતાવળ ન કરે. જોકે ઘણા સાધકોમા તો સૌ કોઈને ઉપદેશ આપવાની પ્રથા થઈ પડે છે, તેઓ પોતાની પાસે જે કંઈ હોય તે જલદી બીજાને આપવા મંડી પડે છે, પણ એ ઉચ્ચક્રાંતિના સાધકો માટે યોગ્ય નથી આ વૃત્તિ જન્મવાના કારણોમા પોષ્ટિકા જ્ઞાન અને આત્મશ્રદ્ધાની અલ્પતા મુખ્યત્વે હોય છે. છતાં એને ઉદારતાનું રૂપ અપાય છે, ત્યાંય ભૂલ થાય છે જળાશય ઉદાર છે, છતાં કોઈની પાસે તે પોતાની ઉદારતાનો પરિચય આપવા જતું નથી કાઠે આવી જે પાત્ર મૂકે તે લઈ શકે છે. એટલે ઉપદેશ એ મુનિસાધકનો સપ્રદાય ચલાવવાનું સાધન નથી, પણ જિજ્ઞાસુની જિજ્ઞાસા-

પ્રાપ્તિનુ અને તે સારજનિમિત્ત માત્ર છે ત્રીજી વાત એ પણ છે કે ધર્મોપદેશ સૌને માટે એક જ જાતનો ન હોવો જોઈએ, પણ ભૂમિદા-ભેદે ભિન્ન ભિન્ન હોવો ઘટે આકાર એક છતાં પ્રકારો અનેક ગ્રહે છે તેમ વૈદ્યોને ત્યાં દવાઓ અનેક હોવા છતાં તેઓ બધી દવાને એકીસાથે એકીવખને કાઢી પણ દેદીને આખી દેતા નથી, તેમ આધ્યાત્મિક વૈદ્યો પણ તે માનવીને દર્દી હોય તે દર્દનું મૂળ શોધી એને યોગ્ય જ ધર્મરૂપી ઔષધ આપે, અને તો જ એને એ વ્યથા ધર્મ આપ્યા વિના આખી શકાય એવું ઉદાર અને વ્યાપક તત્ત્વ છે, એટલે તેની વ્યાપકતા અને મૃદુતા પણ તેવા જ ઉદાર હોવી આવશ્યક છે કાંઈ પણ સાધક પોતાની યોગ્યતાપ્રમાણે એ ધર્મનો લાભ લઈ શકે તે રીતે જાનીપુરુષો એને ધર્મ સમજાવે, એના વર્તમાન જીવન પર એની તાત્કાલિક અસર કગવે ધણીવાર ઘટલાક સાધકો ધર્મને નામે ઉધારખાતાની પેઠીઓ ચલાવતા હોય છે, એ યોગ્ય નથી ધર્મનું કળ જીવનપર તાત્કાલિક અસર પણ જરૂર કરી નક અને જીવનને સમકારી બનાવી શકે છે, એટલે ધર્મનગર છે, ઉધાર નથી પરંતુ જાની પુરુષ જ આવો સાચો ધર્મ દેખાડી ને અને સાધક જેટલું જીવી ને તેટલું અને તેવું જ આખી શકે, એ વાત બહારી જોઈતી નથી.

—આચાર્ય 'નોંધ' પા ૨૬૬, ૨૬૭

ધર્મોની અનૈકતા જોઈ સાધક સમન્વય સાધે !

તેવું પોતે ઇચ્છે છે તેવું જ આખું જગત ઇચ્છી રહ્યું છે એટલે જ અને પરંતુ એવાક્રમતા સાધવા માટે ધર્મની ઉત્પત્તિ થાય ને અને તેથી પ્રત્યેક ધર્મ, પછી તે ગમ તે ધર્મસમ્રાપ્તિએ નિદેશ્યા હોય, પણ તે તે ધર્મ તરીકે ઓળખાતા હોય તો તેમાં ચાલિયાનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ તે અદિઆ એજ ધર્મ હોય તો વમ પય, મત વગેરે આ બધા ભેદો ના માટે તેજ એ ૪ વિન્ન પર

સત્યાર્થી સાધક ધર્માધતાથી દૂર રહે !

દુનિયામાં પ્રવર્તતા મતો, પથો, સપ્રદાયો કે ધર્મોનો પ્રારભ તપાસીએ તો તેઓ ટ્રાઈ એક કાળ અને સયોગો પરથી જન્મ્યા હોય છે. તે વખતનો ઇતિહાસ તપાસતાં એમ થવું વાસ્તવિક હોય છે, એવું જણાવ્યા વિના રહેતું નથી. પરંતુ એ જ માન્યતાને જ્યારે ત્રિકાળાખ્યાયિત અને પૂર્ણ સત્યરૂપ માનીને તેને અનુસરનારાઓ, અન્ય-કાળ અને અન્ય સયોગોમાં પણ તે જ રૂપે તેને રાખી મૂકવાનો આગ્રહ સેવે અને એ આગ્રહને વળગી રહેવા માટે ખીજા વાડાઓ રચે, તે વાડાઓને ખીજાઓ પર પગણે લાદવાનો પ્રયત્ન થાય, ત્યારે તે માન્યતા એકાંત અને અનર્થકારી બને એમાં આશ્ચર્ય જોવું નથી, પણ સત્યાર્થી સાધક આ પ્રવાહમાં ખેચાઈ પોતાનું પતન ન નોતરે, ખીજાને પડવામાં પણ સાથ ન દે અને બની શકે તો તેવે માર્ગે જતા સાધકોને તે પ્રેમપૂર્વક પોતાનો અનુભવ કહી સન્માર્ગે વાળવાનો પ્રયત્ન કરે

ધર્મઝનૂન વિદાસમાં બાધક છે !

એક વ્યક્તિને એક ધર્મભાવી એવી પરાણે ખીજા ધર્મમાં જાવો અને વાપીયી, પ્રસોલનથી રાજ્ય ન અને તો બળાત્કારથી જાવો અને જતા એ પાપક્રિયા નથી પણ ધર્મ છે, ધર્મ આત્મરૂપે પાપ નથી, એવા એવા ઉપદેશો આપી ઝનૂનનો પ્રચાર કરવો, ધર્મને નામે ઝનૂનની નદીઓ વહેડાવવી, માનવમાનવ વચ્ચેની સહજ પ્રેમભાવવૃત્તિમાં ઝેર રેડી એમની વચ્ચે ભેદોની દીવાલો ખડી કરવી, માણસાઈ વિભગવવી અને માનવસખ્યતા ભૂલવી—એ અવાનુ મૂળકાગળુ ઝનૂનભરી ધર્મની આપણી વૃત્તિ છે, એમ કહ્યા વિના કેમ ચાલશે ? આથી દિવસ પગુઓ પણ પાતપોતાની જાતિ પ્રત્યે માયાળુ હોય છે તો માનવમાનવ વચ્ચે આવી ‘માણસ ગંધાય, માણસ ખાઉ’ જેવી વૃત્તિ હોય, એ માનવસમૃદ્ધિને વિધાતરંગ છે આ વૃત્તિને પોપવામાં વિશ્વના અકલ્યાણનો, અનિષ્ટતાનો અભવ છે એ ધર્મને નામે આવેલો વિદાર છે

આધેકામાં કાંઈ કિચકે કાંઈ નીચ નથી તેમ કાંઈ ધર્મ પણ કિચકે નીચ નથી સરીગતા તેમ પગથી માડીને ગિર મુધીના અધા અગો ઉપયોગી છે, તેમ અધા આધકા જગતની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી છે ધર્મો, મતો અને સપ્રત્યા માત્ર આધનો છે, ઉપર ચડવાની નીડીઓ છે જેની જેટલી નજીક તેટલું તે સીકાર, એમાં આગ્રહ રાતો

માન્યતાનો, જાતનો, કે ધર્મનો આગ્રહ, કૃત્રિમ અને ખીજા નીચ એવા જ કાંઈ મિથ્યાભિમાનથી જાગે છે અને એ મિથ્યાભિમાનને લઇને જ આત્મવ્રદા દણાય છે, ઝનૂન પોપાય છે, તેમજ ખીજા પ્રત્યે કૃણા અને તિરસ્કાર પણ જાગે છે

—આચાર્યસૂત્ર ‘નોંધ’ પા ૨૫૮-૨૫૯.

ધર્મની વ્યાપકતા, વિવિધતા અને સાચા ધર્મનું સહસ્ય

ધર્મનો અર્થ એમ કાંઈ આનંદપ્રાપ્તિતામાં લઈ જાય ! કાગળ કે

પ્રાય પ્રત્યેક સંપ્રદાયમા કદિ અને ઉપરના કર્મકાણને જ ધર્મ નરીક
 નીકારી લેવાથી સદીર્ઘતા પેલી ગઈ છે અને તેથી સદ્વિચિતતામા જ
 પોતાના સંપ્રદાયોનો ધર્મ છે, એજ પરિપૂર્ણ છે અને અમાગ મનમા
 આવે તોજ મુક્તિ-મોક્ષ-નિર્વાણ મળે છે, એમ માનનારે વગ પ્રત્યેક
 સંપ્રદાયમા મોટે ભાગે હોય છે, પણ એ ચચાર્થ નથી, જે કે પોતાના
 સંપ્રદાયમા પ્રવર્તતો ધર્મ તેના પ્રવર્તતો મહાપુરુષે કેવા સમયમા અને
 કયા ન્યૂને પ્રવર્તીએ હતો ? તે વખતે તે દેશની પ્રજાનુ માનસ કેવું
 હતું ? તે પ્રદેશ કયો હતો ? ત્યાં પ્રજામા સામુદાયિક વિકાસ કેટલો
 હતો ? આ બધા પ્રશ્નો સાથે તે ધર્મ, મત કે સંપ્રદાયના ઇતિહાસનો
 ગાઠસબંધ છે એવું સત્ય વિચારે તો ધર્મને નામે લેશ પણ સાંપ્રદા-
 યિકતા કે અધર્મ ન નભી શકે પરંતુ આવા સત્યવિચાર માટે જે
 બુદ્ધિ જાગૃત થવી જોઈએ તે બુદ્ધિની આંડ મનુષ્યે મતાગ્રાહીને જે
 દીવાલ બાંધી દીધી હોય છે, તે આડી ઊભી છે અને સત્યને અર્થ
 કરવા જતાં ગેડી રાખે છે

ધર્મની સત્યતા અને પ્રાચીનતા કાળ પરથી નિયત કરવામા
 ૧ ભૂલ છે કાળ કે સંયોગો પર ધર્મનું નિર્માણ જ નથી
 નો આધાર પ્રત્યેકજીવના પૃથક્પૃથક્ જીવનવિકાસ પર નિર્ભર
 ૨ અને ભૂમિકાઓમા જેમ જેમ વિવિધતા દેખાય
 ૩ ત્ર પરત્વે ધર્મમા પણ તેનું વૈવિધ્ય હોય

પ્રવસ્તુ સમજા હોવા છતાં વસ્તુસ્વભાવ, વાસ્ત-
 જાણી શકતો નથી, સારાસારનો વિવેક કરી શકતો
 રિણામે ધર્મરહસ્યને ભૂલી પર પગથી ઊતરી આવેલા
 ૧ બાહ્યખોખાને જ વસ્તુનો વાસ્તવિક ધર્મ કહી
 ૨ તે ઝડપાઈ જાય છે અને આત્મવિકાસ રુધે છે

કે પ્રજાના ઉપરના સત્યો (ધર્મો) ભલે જુદા જુદા
 તો એકજ હશે દા ત શિયાળામા ગરમ કપડા

પહેરવા પડ છે, પણ હિનાળામા એ કપડા છોડીને મલમલના પહેરવા પડ છે શિયાળામા તરસ લાગે છે તેના કગ્તા હિનાળામા વધારે લાગે છે શયને ડેડાંબે પાડવા માટે ઇગિનમા ઢાઈ ભૂમિડા નહોતી એટલે એને ફવામા નાખવામા આવે છે અરણ્યતાનમા લાકડા ઓગળ પણ જમીન પુષ્કળ એટલે ઢકનાવવામા આવે છે અને ભાગતમા જમીન ઓછી, લાકડા પુષ્કળ એટલે બાળવામા આવે છે આ બધાનો હેતુ ગદ્દી ન ફેલાય તે રીતે ગળનો નિઠાલ કરવાનો છે આ વસ્તુ સમજી લઈએ તો (ધર્મી જુદા જુદા હોવા છતાં) આપણે ઐતી માથે પ્રેમથી છરી મૂકીએ

ત્યારે ધર્મના મૂળમૂળ તત્ત્વો ખોવાઈ જાય ત્યારે મૂળ સિદ્ધાંતો આચરી ગમીને નાની નાની પ્રક્રિયાઓને ભવરી પડે છે આનો અર્થ એ નથી કે નાની ક્રિયાઓને છોડી દેવી, પણ મૂળ વાતનો ખ્યાલ ગળવો આજે છેલ્લા વચ્ચેથી મૂળભાવને ભૂલીને ઉપગ્રન્થો ખોખા માટે લોહા ઝવડા કરે છે એક દિવસના પ્રક્રિયાભેદને લોહા સદન કરી ગડના નથી આવ્ય અને પાચમના ઝવડા કરે છે ગાદીઓ માટે વર્ષા મુઠ્ઠી ઝવડા કરે છે પણ કાળાચળ, અતીતિ, ધનની પ્રતિષ્ઠા બધું ચાલતું હોય છે. તેને માટે ઢાઈને ચિતા ચતી નથી પહેલા આપણે ત્યાં મૂળ માણસ અતીતિથી ચાલતો તો તેને ઢાઈને ઢાઈ કરેનારું મળતું છેવટે ધર્મગુરુ તો કરેના જ પણ હવે મિત્રિ જુદી ચર્ચ મર્ચ છે હજારો રૂપિયા ગમ તે રીતે કમાઈને પાચના ધર્મોગ્રમા આપણે તો તેની ભૂલ બતાવવાને બદલે 'ધર્મવીર'નું ઉપનામ આપવામા આવે છે, ધર્મના અને સમાજના બધાય બધનો પૈસા ખાતર છોડી દેવાયા છે તેમા કોઈ ધર્મગુરુઓએ ધ્યાન આપ્યું નથી

(આજે) મિત્રા આડખર, આધણીભક્તિ, મિત્રા અતિનયોક્તિ અને પગપગમત રૂપનાથી એનું માનસ એટલું યદ્યથ ગયું હોય કે અને હૃદય એટલું તો આવેગમય બની ગયું હોય કે કે નવીન વિચાર-જાળીને પચાવી નહ તેવી વિવેકબુદ્ધિ માણસમા ઉદભવી નહતી નથી

મની વકાતરી ગળી ગાળાય' આવાં બામકમ્પત્રોથી દુનિયાનાં ઈન્દ્રા-
મની ઈન્દ્રાવત દેવડી ગળી ઓછી ચર્મ છે, તે સૂક્ષ્મ વિચારક સાંકળે
વેતર શંક નેમ છે.

ભુસંગિયાપરા (મંડર નાગકનો પ્રદેશ)મા મે પ્રિયતી પાદરીનુ જે કામ
અને અમર્ષણ વેતુ, તે ખરે જ આકર્ષક હતું. મિશનરીઓના દવા-
ખાનાના ડોક્ટરો અને છૂટાજવાયા પાદરીઓમા જે ત્યાગ, જે અંત
અને જે માનવતા દેખાય છે, તે કાંઈને પણ અનુકમણુક છે આમ
હતા એ ગયાની પાછળ જે વટાળવતિ છે તે એટલી તો ભયકર છે
કે એનો ખ્યાલ સામાન્ય રીતે જોનારને કે સામાન્ય રીતે વિચારનારને
ભાગ્યે જ આવી શકે.

એક કસાઈ બકરાને મારે છે, ત્યારે એ કસાઈને દયાપ્રેમી સમા-
જથી અસહકાર પ્રાપ્ત થાય છે એકની માલિકીનુ જનવર ખીજો
કાંઈ મારી નાખે અને માલિક એની ક્રિયાદ કરે તો એના મારનારને
ન્યાયાધીશ સજા કરે છે એક માનવી ખીજ માનવીનુ ખૂન કરી ખૂની
હરે તો કાંસી જેટલી એ ખૂનીને શિલા થઈ શકે છે આ બધા ખૂનીઓ
કરતા વટાળવતિવાળો માનવી-પછી ભલે તે સાધુ હો, નેતા હો
કે ગમે તે હો-તે વધુ નુકસાન કરે છે કારણ કે તે માત્ર માનવીના
શરીરને જ નહિ, બલકે એના મન અને આત્માને પણ હુણી નાખે છે

ગઈ કાલે જે માણસ નમ્ર હતો, સરળ હતો, એ આજે અક્રુડ
અને કુટિલ બને છે ગઈ કાલે એને કાંઈનુ ખૂન કરતા, કાંઈની બહેન
પર ખૂરી નજર કરતા આત્મકંપ થતો હતો, આજે એ ધર્મઝૂનથી
ખૂનો અને બળાતકારો કરવા પ્રેરાય છે આ ભયકરતા સમાજ, રાષ્ટ્ર
અને વિશ્વ માટે શુ નાનીસૂતી ભયકરતા છે ? ધર્મને નામે કુસંપ,
ખૂન, વિકૃતશૃંગારો, અત્યાચારો, જૂઠું વગેરે ઇતિહાસને પાને ચિતરાયા
હોય તો એનુ મુખ્ય કારણ ધર્મમા પેઠેલી આ વટાળવતિ છે ચતુર-
સેન શાસ્ત્રીનુ ' વર્મકે નામ પર ' એ નામના પુસ્તકમા આલેખાયેલા
કરખીણ ચિત્રોનો મોટો અપયશ વટાળવતિને કાળે જાય છે

ગીતામા પણ આજ કલ્પ છે ‘ન બુદ્ધિભેદ જનયત્’ બુદ્ધિભેદ ન પડાવવો અને ખસૂસ અધૂરી સમજવાળાનો તો બુદ્ધિભેદ ન જ પડાવવો. સાચા ધર્મીકોનું કાર્ય તો માનવતાના પ્રચારનું છે. ઓથો, અચ્ચો કે તિલકડડી એ તો માત્ર પગિવેગો છે એ ધર્મ નથી અને ધર્મના અગત્યના અગ પણ નથી જે ભગવા કે ધોળા વેગમાત્રથી આત્મસ્પર્શન થતા હોય તો એવા આત્મસ્પર્શન વિના કોણ રહેત ? જે માત્ર દિગ્ગજપણાયા જ માત્ર મળતો હોય તો અદગ, ઘેટા બિચારા દિગ્ગજ જ છે તે.

એક કાળ એવો હતો કે ચર્ચાયા હાજર એવા લોકોને પોતાના પથમા ઘસડી લાવવામા આવતા મધ્યયુગની બૌદ્ધો અને જૈનો વચ્ચની ચર્ચાબાજી આવા જ નમૂનાઓ છે, જૈનો અને પૈંદિપડિતો વચ્ચ પણ એવો તર્કોની કુત્તી ચાલતી જ હતી સમય પલટાયો અને ધર્મના નામના કવડાને ચાને જાતિના કવડગગડા આવ્યા જાતિના કવડથી બિડીને રાત્રીમા વાદોને નામે એ તોફાનો આવ્યા આજે ય એ સામ્યવાદ, સમાજવાદ આદિ નામોને રૂપ ચાલે જ છે ત્યા વળી રાષ્ટ્રીય આઝાદી આવ્યા પછી હવે ખ્રિસ્ત અને ઇસ્લામની વટાળ-વ્રત્તિનું જોર આ દિનામા ડહંડ નરમ પડ્યું ‘જ, ત્યા નાનાંમોટા વાડાઓના ધર્મપ્રચારનો ખુરખો ઓઢી વટાળવ્રત્તિ જોર પડડવા માડ છે, ત્યારે ભાગે દુખ થાય છે

આટલા જ સત્તમગી, આટલા જ વિદ્યાની, આટલા જ આનંદ, આટલા જ ભાવિ, આટલા જ મગ્ગદી આટલા જ સમસ્તિ, આવા ત્યા ત્યા “જ” ગરદવાળા વાડો છે, ત્યા ખીજઓને મોહોને ઇન્દ્રાગ્યામા અને હલકા ગણવામા આવે કે એક જાણુ ઉચ્ચતાની ગૌરવગ્રથી અને ખીજ જાણુ નીચતાની લાવવગ્રથી માનવમાનવના ભાડુ-હક્કોની વચ્ચ આવીને આવી વગ વાલી ખમ છે અને વિવ્રપ્રેમનું માતાવગણ વેગગ્રેચી કલુષિત થાય છે

જૈનસ્પર્શનનો આદવાદ કે ગીતાનો “એકને પડડે આય ખયનું

જાગી રહે છે. ભવે એક બાબુ નાની સંખ્યા હોય અને બીજી બાબુ મોટી સંખ્યા હોય. પણ તે ગત્યમા નેન પોતાના આત્મા સામાજિક જીવનને અવિરોધી એવી અગત માન્યતા ધરાવવાનો પૂર્વ અવકાશ છે. આગેનો જ 'ગિતિસાપ્રદાગિત' શબ્દનો આશય હોઈ શકે ત્યારે 'મહા સાપ્રદાગિત' માનવી પોતાની અગત માન્યતાઓ આવા રાત્યની 'મહા' અકિત કે ક્ષતિ વર્તુળ ઉપર કાઢે, ત્યારે તે વસ્તુને અરદ્રસ્ત કનવી એ ગત્યના ઉપક્રા મિદાનને અનુકૂળ નથી, પણ પ્રતિકૂળ છે.

એ વાત સાચ સાચી છે કે અવગત્ય આવ્યા પછી પણ વટાણપ્રવૃત્તિનો છેદ હલુ નિડ્યો નથી તે વટલાવનાર, વટલાનાર અને તે તે ધર્મસંપ્રદાય એમ સોને લાનિડર્તા છે, એમ પણ હું માનુ છું સંકાર પાસે તો દુશ્ક્રિતનું જોર સવિશેષ હોઈ હું તો આ દિશામા જનમેવંશ અને જનતાનું જ ધ્યાન દોરવા માગુ છું આવી વટાણ-પ્રવૃત્તિનો શુદ્ધસાધનોથી સામનો કરવો જોઈએ, એમ હું માનુ છું ધર્મપ્રચારનું મૂળ આચાર છે વેરા અને કર્મકાંડા વ બધું સાધનરૂપ જરૂર હોઈ શકે, પણ તે સાધ્ય નથી જ ઈસ્લામ ધર્મમા અને ખ્રિસ્ત ધર્મમા જે સત્યો છે તે સત્યોનો આમા ઇન્કાર નથી, તે તે સત્યો મેળવવા માટે તે તે સપ્રદાયના માણસો તેવા તેવા કર્મકાંડા પાળે, તેની સામેનો પણ ઇન્કાર નથી માત્ર ઇતિર સંપ્રદાયોમા રહેલાઓ ઉપર ભયથી અથવા લાલચોથી જે અસર ઉપજાવવામા આવે છે, તેનો ઇન્કાર છે બાકી એ સાચુ છે કે સર્વધર્મોમા સત્યો પડેલા જ છે, જેને જેને જેમા જેમાથી એ મળતા હોય, તે જરૂર લે પોતાને ક્ષાવતા કર્મકાંડા પણ આચરે, પરતુ તે કર્મકાંડો આચરવા માટે તે તે વ્યક્તિએ પોતાનો જન્મપ્રાપ્ત સપ્રદાય છોડવાની જરાયે જરૂર નથી 'બિલકુલ', મને તો એમ લાગ્યું છે કે માનવી પોતાના સપ્રદાયમા રહી અન્યસપ્રદાયોના સત્યોને શોધે અને આચરે, તેથી તો તે માનવીદ્વારા પોતાના સપ્રદાયને પણ સાચા અર્થમા પાળવાનો ને ઉપરાત બીજા સપ્રદાયોના સત્યો ઉમેરવાનો અનાયાસે લાભ મળે છે આ દિશામા

મે વર્ષોથી ઘણા વિચાર્યું છે અને સર્વધર્મસેવા કરવાનો આ રીતે
 મારો નમ્ર પ્રયાસ છે વૈષ્ણવ રહેવા છતાં જોયે જૈનશ્રિયા પાળી જ
 શકાય છે તેમ જોયે રહેવા છતાં વૈષ્ણવશ્રિયા પાળી જ શકાય છે
 આ ઉદ્ધારતાને પરિણામે હું જોઉં છું કે વલિક દશાશ્વીમાળી કામગા
 વૈષ્ણવ શૈવ આગીનારામણીય જૈન વગેરે ધર્મો પાળતા કુટુંબો પોત-
 પોતાના સપ્રદાયમાં રહેવા છતાં રેડીમેટ્રીબાલ્કારો મુશીખો જાળવી
 રાખી શકે છે એ જ રીતે જૈનોમાં કયાક આતરરાષ્ટ્રીય લગ્નો પણ
 જેવાં છે એક જૈનો મુરિલગડના સાથે તથા એક જૈનપાળાએ પિરતી
 મુરતિના સાથે લગ્ન કર્યાની વાતો જાપાળોમાં આવી હતી સૌ
 પોતપોતાના જન્મગત સપ્રદાયનો શરિયા ઉપયોગી થઈ દરેક સપ્રદા-
 યોમાના સત્યો શોધે ને આગરે તેથી સમાજ અને દેશ બંને બિચા
 જવાના છે સાના ધર્મતત્ત્વો પણ એવી રીતે વધુ બહાર આવીને
 દીપવાના છે જૈનોમાં છેલ્લા સૈકાઓ વચ્ચે જોવા પોગીવર
 આનંદપ્રદનજી વડાણ આ દિશામાં મને બ્યવહાર અને પ્રેરણાપદ
 લાગ્યું છે તેઓએ જૈનત્વ અને જૈનતત્ત્વો છોડ્યા નથી તેમના એક
 એક કાબામાં જૈનતત્ત્વપેગ જણાઈ રહે છે અને છતાંયે તેઓ જાણે
 સર્વધર્મોના સાધુ હોય તેમ લાગ્યા વિના રહેતું નથી તે કાળના
 જૈનસપ્રદાયે ભને તે આટલા મહાન પ્રયત્નો કરી ન કરે, પણ
 તેમણે જે સપ્રદાયોની દરકાર જરૂર પડે છે આને દેશને આપા
 બિનસાપદાદિ મહાપુરુષો ॥ સતત દેશવળી જારી છે કે જેઓ વટાળ-
 પાલિનો અસરકારક વિશેષ કરી શકે છે પત્નો અને સરકારને
 બિનધાર્મી રહેવા પેટે છે અને છતાં સત્કર્મતાની કામ સપ્રદાયનો
 મંજાર કંઈ જ નથી આવા પ્રયત્નો હાથ જ કાઢી સપ્રદાયનો વચાળ
 પરિણામો દેખી હોય તો તે આપોઆપ દબાઈ જાય છે ભાતની
 સરકાર અને પ્રજા બંને આવા પ્રયત્નોને પોષી કાઢે અથવા પોષ્યા
 ન સામડ તો પેદા કરે! સમિતિ બિનસાપદાદિતાનો પણ આજ
 રાજમાર્ગ છે

સર્વધર્મોપાસનાની સાધના

નરીઓ જુદી જુદી છે, પણ એમનું છેલ્લું ન્યાન મહામાગર તે તો એકજ છે. મન્યો જુદી જુદી છે પણ ચહેતુ વાયુતત્ત્વ તત્ત્વથી એકજ છે. પાત્રો નોખા નોખા છે પણ એમા માટી તો એકજ છે. ઘરો જુદા જુદા છે, પણ આકાશતત્ત્વ તો એક જ છે. આવડ, એખા, તકુલ, નાદર, એમ બાપાપ્રમાણે અઢંગે જુદા જુદા છે, પણ અર્થ તો એક જ છે. પહેલું ધોગ્યુ, બીજું ધોગ્યુ, ત્રીજું ધોગ્યુ, એમ ધોગ્યુભેદ જુદાં જુદાં છે પણ તે શાળાનો હિદેશ તો એક જ છે તેમ ચાલુદી, ઇન્દ્રામી, જરથોસ્ત્રી, ખ્રિસ્તી, વૈદિક, બૌદ્ધ અને જૈન, એમના કર્મ-કાડાની કલાઓ જુદી જુદી છે, પણ સૌ ચડતા પગથિયાં પછીનું મ્યાન તો એક જ છે જેમ મકાનના મજલાઓ જુદા જુદા છે, પણ મકાન એક છે, જેમ અંગ ઘણા પણ અગી એક છે આ જ રીતે સર્વધર્મોમાથી સાર શોધી અતિમ તત્ત્વને શોધો

“સા, રી, ગ, મ, પ, ધ, ની,” એ સમાવડીમાથી ન્યા ન્યા ખપ પડે તે સૂર લઈ સવાદનથી સંગીત સધાય છે, તેમ જન્મે મળેલા સમ્પ્રદાયમાં રહીને એની ધર્મને નામે પડેલી કુરુદિઓને તોડી એમા રહેલુ સત્ય તારવીને કોઈપણ બીજા સમ્પ્રદાયમાં સ્વાગતી રીતે વટલ્યા વિના, દરેકે બીજા સમ્પ્રદાયોમાનું સાચુ તત્ત્વ, પોતાના જીવનમાં ભરીને આગળ વધવુ, એજ પોતાના અને અન્યના વિકાસ માટે અનિવાર્ય સફળ ઇલાજ છે જેમ ભમરો કોઈપણ ફૂલના ફસાયા વિના કે તેને કષ્ટ આપ્યા વિના તેનો રસ ચૂસી લે છે, તેમ કોઈપણ ધર્મના સમ્પ્રદાયની કે તેના માણસની ટીકા કર્યા વિના તેમજ આધર્મી શ્રદ્ધા રાખ્યા વગર, તેમાથી તત્ત્વ તારવી પચાવી લો, એટલે એડા પાર.

ગમે તે દેશમા જાઓ ભાષા જુદી હશે એક કહેશે ‘સ્વાગતમ’ બીજો કહે છે ‘પધારો’ ત્રીજો કહે છે ‘વેલકમ’ પણ બોલવા પાછળ ભાવ એક જ હોય છે. આ મૂળ તત્ત્વને જોતા શીખીએ જેમ કેરીની

એમાં 'સર્વધર્મગવા'નું ધન આપાઆપ જ પ્રગટનું દર્શ

— સંકારપાથી ભાગ ૩ પાના ૩૩

દામપાણ સંપ્રદાયના સાધુઓ પ્રત્યે યોગ્ય બધા જ પ્રકારના વ્યવહાર ચળવા થઈ આવે તો વધુ ઉચ્ચાદયી એ તકનો લાભ ઉઠાવી લેવા જોઈએ. મૂળ તો કુસંગ ન થઈ જાય, આટલા માટે જ આ પ્રતિબદ્ધ મૂકાએ દર્શ, પરંતુ આવે એ દાઈ પણ રીતે સમર્થનપાત્ર નથી ગંદક બીજા ધર્મોને વાંચીએ, અભ્યાસ કરીએ, અન્યધર્મી વ્યક્તિઓને મળીએ, એમનું સાહિત્ય વાંચીએ, એમાં કાઈ હાનિ નથી, લાભ જ છે માત્ર આપણા મનમા ગુણપણ જ મુખ્યત્વે હોવી જોઈએ. સર્વધર્મસમભાવનો અર્થ બધા ધર્મો સરખા છે, એમ નથી, પણ બધાય ધર્મોમા એક સનાતન સત્ય પડેલું છે એ બધાના મૂળ સમ્માપદા સત્યને લક્ષમા રાખીને પોતાની ભૂમિકા, લોકોની ભૂમિકા અને ભૌગોલિક કે બીજા કારણોને લઈને કહી ગયા છે, તેમા સશોધન પરિવર્દન વગેરે ઘણા થયા છે એટલે સમભાવ રાખીને જિજ્ઞાસુભાવથી પોતાના સામ્રદાયિક ધર્મોમાથી જે ભાવે સત્ય શોધવા તત્પર રહીએ છીએ તે જ ભાવે બીજાના ધર્મોમાથી પણ સત્ય તારવા માટે મથતા રહેવું જોઈએ બીજી રીતે કહીએ તો ધર્મની કક્ષાઓ આપણે આપણી રીતે ભલે પાડીએ, પણ તે કક્ષાઓને લઈને એકતે ઉચ્ચ અને બીજાને નીચ નહિ ઠરાવીએ કે માનીએ, માત્ર ઉપદેશોની કક્ષાઓ પોતાની રીતે ભલે પાડીએ આ દૃષ્ટિથી જોતા મે મહાવીરના ઉપદેશો મોટે ભાગે ઉચ્ચભૂમિકાના હોઈ તેમનું નામ પ્રથમ લીધું છે, જેમ મમ્તકનું સ્થાન ઉપરથી જોતાં પડેલું છે પણ નીચેથી જોતા પગ જ પડેલા આવે છે, તેમજ મુહમદસાહબની પ્રમાણિકતા (ઈમાનદારી) વગેરે પડેલા આવે છે, આ રીતે તેઓમા કક્ષાભેદ ભલે ગણીએ, પણ બધાયને પોતપોતાને સ્થાને ઊંચા માનીએ

— (એક મુનિને આપેલા પત્રમાથી.) ક્રાંત તા. ૧૨-૧૦-૫૦

સર્વધર્મસમભાવી સાધકનું વર્તન

પ્ર સર્વધર્મસમભાવની પ્રાર્થના ડગ્વાવાળો સાધક બીજા ધર્મોમા કે બીજાઓની માન્યતાઓમા દબી કે જૂઠ્ઠો આચારવિચાર જુએ તો તેનું ખડન કરી શકે કે નહિ ?

ઉ દલ અને જૂઠ્ઠાણાનું ખડન કરીને નિખાલસતા અને સન્મા-
દને બહાર કાઢવી એ જ ધર્મનું મુખ્ય અંગ ગણાવું જોઈએ એટલે
કોઈ પણ સપ્રદાય કે ધર્મના દલ અને જૂઠ્ઠાણાઓનું ડગ્ગ રીતે
ખડન થાય તેમા સર્વધર્મસમભાવને કરી જ આવ્ય ન આવી શકે
પણ આ ખડનપથ ખૂબ પાત્રતા માગે છે સર્વધર્મસમભાવનો
અર્થ હું એ ઘટાવું છું કે બધા ધર્મો અને માન્યતાઓમા એક સના-
તન અને અખંડ સત્ય પડેલું છે તેનો સ્વીકાર કરવો તે સર્વધર્મ
સમભાવની આ વ્યાખ્યા સ્વીકાર્યા પછી કોઈ પણ ધર્મ કે માન્યતા
માત્ર પોતીકી નથી તેમ પારકીયે નથી સપ્રદાયે હું જૈન હોઉ તો
મારે જૈનમાન્યતાઓમા પડેલા અનિષ્ટોનું ખડન જોઈથી કરવાનું પ્રાપ્ત
થાય છે અને દતિરધર્મની માન્યતાઓમા પડેલા સુસન્ધોને તાન્વીને તેનું
મડન કરી જૈનધર્મનું સંપોધન કરવાની વધુ ફરજ ઊભી થાય કે
આમ કરતા કરતા એક ટાંગી એવો આવે કે કે બધા ધર્મો
પોતાના બની રહે છે આટલો ટાંગા પ્રાપ્ત થઈ પાદ દરેક ધર્મમા
પોતાને દેખાતા દલ કે અનિષ્ટોના ખડનનો સાચો અધિકાર સહેજે
સાપડે છે આવી ટાંગા પામ્યા વિના બીજાના ધર્મ કે માન્યતા પગલે
ખડનમા પડવું તેમા તો તો સપ્રદાયધિદ્-એક હોય કે અને તો
મિથ્યાભિમાન હોય છે

—વિશ્વાસત્થ પ્રબોધી ૧-૧૧-૫૦

સર્વધર્મસંસ્થાપકોને સદ્ગુણવિકાસ માટે લઘુએ છીએ

પ્ર તમે ધર્મતપ્તા પરથી સુખ્ય સપ્રદાયો અને એ સપ્રદાયોના
સ્થાપકો એવા મગિા છો પણ એના કરતા સીધા સદ્ગુણોને જ કે

ન. ત. માનવના અર્થિસા, સત્ય વગેરે તો શી હરકત ? બિલકુ, મને તો ભય છે કે કુચરેશ્વરી માન્ય કરતાની સાથેસાથ ખીછ વાતો ગોળ ગોરો અને તત્તવાર પાંચેવી આવશે, એમ નવી લાગતુ ?

હ. માનવના શ્રિંગ અંત કરણમા જે એક મોટી ભૂખ હોય છે તે તમે કંઈ છો નવા સદ્ગુણોથી જ ખુબય છે, એ વાત સાચી, પરંતુ એ સદ્ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા માટે એને કાંઈ પુરુષ, એ પુરુષના ઉદગાર, મોટા ભાગે એને અનુસરનારુ પાતાના સમાન વિચાર ધરાવતુ જુદા અથવા કાંઈને કાંઈ આધારની જરૂર પડે છે આમ છે જ, તો નવા આધારો શિભા કરવાને બદલે જૂનાઓને સંજોધીને મૂકવા વધુ હીક છે અધર્મ એ એક જ તખ્તો એવો છે કે જેના પર એસવાથી સિંગ, વેશ, ફેશ, રંગ વગેરેની કાંઈ જ દીવાલ નડતી નથી જાપાનનો સાચો ખૌદ ચીનના કે હિંદના સાચા ખૌદ સાથે જે ઐક્ય અનુભવી શકે છે, એ ઐક્ય ખીછ કાંઈ રીતે અનુભવાતુ નથી અલબત્ત, ધર્મની વાતમાં તમે કહો છો તે ભયસ્થળો પણ છે જ પરંતુ મને એવું કાંઈ સ્થળ ખતાવશો કે જ્યાં કશું ભયસ્થળ જ ન હોય ! હ તો એમ પણ પૂછું કે, એવા ભયસ્થળોને નિવારવા માટે પણ સદ્ધર્મ સિવાય સદ્ગુણ હથિયાર ખીજી કયું છે ? તમે યાદ રાખજો કે કુરાનને નામે જે તલવાર લેશે એને નિવારનારો પણ એ કુરાનને માનવા-વાળામાથી જ નીકળવાનો છે એટલું ખરું કે, મે અગાઉ કહ્યું તેમ સાધ્ય અને સાધન બન્નેની શુદ્ધિ પર વિવેકભરી રીતે જોવાતુ અને દૃઢતાપૂર્વક એનો અમલ કરવાતુ બળ તે તે સંપ્રદાયના અનુયાયીઓએ પ્રાપ્ત કરવું રહેશે જ સાધનની શુદ્ધિ મોટેભાગે આપણા હાથની વસ્તુ છે, એટલે એના તરફ ખાસ જોવું સાધ્યશુદ્ધિની કયાશ પણ સાધનની શુદ્ધિ વધતાં દૂર થશે, એમ કહેવામા પણ મને સંકેત લાગતો નથી

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ ૧૬-૧૦-૪૯

પંથપ્રચાર અટકાવવાનો કાંતિકારી રાજમાર્ગ

(પત્રાંશ) સાધુઓએ પ્રચાર શરૂ કર્યો હતો અને સદ્ભાગ્યે

સઘના ઘણા માણસોએ સામે પ્રયત્ન વિરોધ દર્શાવ્યો. પણ જે ધર્મ જનતાના મૂળસિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન કરે તેવા પથને તરત જ દાખી દેવાની કાશિશ કરવી જોઈએ જૈનધર્મનો મૂળસિદ્ધાંત ‘અહિંસા’નો પાઠ આપણા તીર્થ ડરોએ આપણી સમક્ષ મૂક્યો છે. આવા અહિંસાના સિદ્ધાંતવિરુદ્ધ (અને ખીજા ઘણા ધર્મવિરુદ્ધના) પ્રચાર કરવા માગે છે તે કેવી રીતે સહન થઈ શકે ? હવે આ બાબતમા વધારે ચર્ચામા ઉતરવા કરતા મારી આપને વિનંતિ છે, તે આપ ધ્યાનમા લઈ ઘટતું કરશો.

(ટિપ્પણી) આ ભાઈ જે પથ વિષેની વાત કહે છે તે પથના મૂળનિષેધક જે આશયથી ‘દયા અને દાન’ને ધ્યાને ‘પ્રેમ અને સયમ’નો સિદ્ધાંત બતાવ્યો હતો, તેનો એજ પથના અનુયાયીઓ અનર્થ કરે છે. પત્રલેખકે મારી પાસે એ પથને નામે ચાલી ગહેલા અનર્થોનો જે રીતે સામનો આમા દર્શાવ્યો છે, તે રીતે તે ન ઠીકી શકે. મારી રીતે તો મોનગઢને નામે જે વિચારો ફેલાયા છે, તેનો સંપૂર્ણ પ્રતીકાર મેં કર્યો જ છે અને આ પક્ષનો પણ મારી રીતે તો પ્રતીકાર થઈ જ રહ્યો છે. મારી પ્રતીકારની રીતની બે બાબત છે, એક જ નથી. તેમાની એક બાબત એ છે કે આવા મતમતાતમે પેદા થવાના કારણો જૈનસમાજમા છે. શુદ્ધ કર્મકાંડોની ચૂડમા ફસાયેલા સમાજની આમે દાલની ખીજ બાબતવાળા વિચારો ફેલાવવા જ જોઈએ ઉપરાંત પ્રતીકારની ખીજ બાબત એ છે કે વિરોધી વિચારો એકાગ્રી નહિ, પણ સર્વાંગી હોવા જોઈએ અને એમા યુગાનુલભિતા પણ હોવી જોઈએ. પ્રતીકારની આ બાબતે કાગણે મારા પ્રત્યે આ બધા મત ધગવતા લોકો ચાહ ધગવવા મથે છે પણ ત્યારે નજીક આવે છે, ત્યારે તેઓ નવી તો એકાએક ઝીલી શકતા, તેમ નવી તો નકારી શકતા. પણ અનુભવે મને ખાતરી થઈ છે કે જૈનસમાજનો મોટો ભાગ આ પ્રવૃત્તિઓ અને વિચારો તરફ ખેંચાઈ ગયા છે. પણ મારે કહેવું જોઈએ કે હું આધર્મી રૂઢિમા નથી માનતો, છતાં

પણ છે અને વિગતી વિગત સામે પ્રતીકાઓ મારી રીત પણ જુદી છે. આ સમાજ જૈનસમાજ તથા પવકેષક બાઈને મારું મૂલ્ય છે. આને જે વસ્તુ આવું છે તેમાં મહાપરિવર્તન જરૂરી છે. જે એ ઉપર બનાવ્યું ને રીતે પ્રતીકારીને થયે ના આવે જુદા જુદા વાડાઓનો તાત્કાલિક જ નિકાલ થયે એકાંતે દિશામાં પડતા અટકાવવાનો જે માર્ગ છે, તે અંગે થોડા મુશ્કેલી આ છે —

(૧) પ્રત્યેક સંપ્રદાયનો ગામગામ વહીવટ એક થવો જોઈએ. (૨) આગળ કરનાર સાધુસાધ્વી એક જ નીતિના સમર્થક બનવા જોઈએ, પણ આ નીતિ વ્યાપક ધારણ પર હોય, એટલે ગમે તે કિંમતે સંપ્રદાયના હોય તો પણ હરકત નહીં આવે. (૩) ધર્મગ્રંથોનાથી ધનને ખાતર જ મળતી પ્રતિષ્ઠા દૂર કરવી જોઈએ. (૪) દરેક સંપ્રદાયના સાધુસાધ્વીઓની સમાચારી જુદી હોય તો પણ એકસાથે જ બધાનું સહભોજન હોવું જોઈએ. (૫) દેશ, સમાજ, અર્થકારણ, એમ દરેક દિશાનો અભ્યાસ કરી, એ અનુસાર ધર્મોપદેશ થવો જોઈએ. (૬) પછાત કામોને અને એવા વર્ગોને આગળ લાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આમાં જે ઉદારતાની જરૂર છે, તે ઉદારતા આજના કહેવાતા અગ્રણી સાધુસાધ્વીઓ તથા શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ નહિ બતાવે ત્યાલગી જૈનસમાજની ક્રાંતિની તૃપ્તિ છિપવાની નથી અને દિને દિને થઈ રહેલી છિન્ન-લિન્નતા અટકવાની નથી, એવો મારો અનુભવ અને અભ્યાસથી બધા-એકો નમ્ર છતાં દૃઢ મત છે. તાત્કાલિક, ભાણવ્યવહારત્યાગ કે સંપ્રદાયબહારના શસ્ત્રો હવે ખૂટાં સિદ્ધ થઈ ચૂક્યા છે એમણે આ દર્દમાં ઉમેરો જ કર્યો છે. જે મૂળથી દર્દ કાઢવું હોય તો કડકપણે કહેવાતા જૈનસમાજ-સાધુસાધ્વી અને શ્રાવકશ્રાવિકા એમ ચારે વર્ગો-આત્મનિરીક્ષણ અને સંશોધન કરવું જ પડશે.

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાલ’ તા ૧૬-૩-૪૮

મતપ્રચાર કોઈની નિંદાથી થતો નથી

(પ્ર) તેરાપથી તો ગાયનો વાડો બળતો હોય અને એ આગ-

માયા ગાયોને જ્યાંવે તો તેને મિચ્યાત્વી માને છે ।

(ઉ) હમેશા એટલું યાદ ગળવું કે એ વાક્ય પ્રત્યેકને માટે પ્રત્યેક પ્રસંગે એમ ન જ હોય, એમ એમણે અને આપણે જાણવું જોઈએ । શ્રાઈપણ સપ્રદાયના આદિપુરુષ શ્રાઈપણ વાતને સડાગણ ઉપ-
નિયત કરે છે, પાઝગીચી એમના અનુયાયીઓ એ ધ્યેય ચૂકી માત્ર કુર-
દિને પડી એમ કે પાકાકેન્ની વાત કર તે જુદા વાત છે । વાળીવાર
એવું પણ અને કે દુઝી સાબળેડી વાતોમા તથ્ય પણ ન હોય । દેડમા
કાં તો એવી સાપ્રદાયિકતાવાળા વાતોથી નિરાળા ગંડુ, એજ કલ્યા-
ણનો માર્ગ છે એ વાતમા તથ્ય હોય તો, મનુષ્યોને ખરીદ્યા અને
દાનતે માર્ગે વાળવા શ્રાઈ માગતું હોય, તો પણ નિરાચી કદી સત્યમત
પ્રચાર થતો જ નથી । વિવિધ ઉભયપક્ષે એમા હાનિ જ છે । મતપ્રચાર તો
પ્રેમમય, સત્યમય અને ન્યાયદૃષ્ટિવાળા આચરણથી જ થાય છે । ધાર્મિક
ગાંધીની વ્યક્તિની એજ કચ્છ છે, આ કચ્છ બજાવવાથી ધર્મને નામે
આસના પાખડ, ખૂનામચ્છી અને દગાપ્રપચ વગેરે આપોઆપ શાત
થઈ જાય છે ।

—વિદ્યવાત્સલ્ય ‘હસ્તલિખિત’ વર્ષ ૧-અ ૬ ૫

ધર્મસંપ્રદાયોની શુદ્ધિનો ઉપાય

(પ્ર) આજે જેટલા ધર્મસંપ્રદાયો ચાલે છે તે આલું ગળવા
ઓગ્ય છે કે નહિ । સંપ્રદાયોનું સમીકરણ કરનાર પણ પાછો નવો
સંપ્રદાય બાંધી એમે છે આ વિષ આપનો મો મત છે ?

(ઉ) જે ધર્મસંપ્રદાયોની જનસંખ્યા વિપુલ થઈ ગઈ છે અને
જે સંપ્રદાયોમા પરંપરાથી પાવિત્ર્ય ત્રદિગત થતું થતું જળવાઈ ગયું છે,
તે અને પ્રકારના સંપ્રદાયો જીવવા જોઈએ, એવો મારો દૃઢમત છે ।
આ દૃષ્ટિએ મેં સાતેડ સંપ્રદાયો ખાસ તારવ્યા છે એ સંપ્રદાયો
પણ અગ્નિપરંસ સદગતથી જ છૂટી શકે । બધા જ સંપ્રદાયોએ એ
એકમંદમાથી ગુજોતી આપણે કરવી જોઈએ, એમ હું માનું છું ।

આ દષ્ટિએ ત મેં પોતપોતાના અંતરમાં આ સંકેતો પીઠામપ્ર-
ત્યેસાંથી મેં આ પ્રકારે કરે, તેનું સમીકરણ થયું નેમ્નીએ આમા તમા
અંતરમાંના બાળ નથી, તેમ મૂળ્ય એવા જૂના અપ્રત્યેસાંથી સંગૃહિ અને
ગદિને પણ અવકાશ સાંપડી શકે છે.

—વિનાયકસભ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી તા. ૧૬-૨-૫૧

ધર્મસંસ્થાઓ નીતિજીવી સક્રિય ભક્તો તૈયાર કરે!

ધર્મને નામે ક્રિયાશક્તિ વધવી જોઈએ તેના બદલે આજે
ધર્મને નામે ક્રિયાશક્તિ નિર્મૂળ થતી જાય છે, અકર્મબ્યવૃત્તિ જોર
કળી જાય છે આપણી એ કમનસીબી છે કે કાઈ સાધુ ક્રિયાશીલતા
બતાવે છે તો લોકો માને છે કે આ સાધુ સાધુનથી પણ ખાલી
ધનરભજન કરવાનું કહે, નિવૃત્તિ લઈને ખેસી રહેવાનું કહે તો માને
કે આ સાચો સાધુ છે. પરિણામે ધર્મગ્રંથાનકો નિદાના અખાડા જેવા
બની ગયા છે જે નિવૃત્તિમાં પ્રવૃત્તિ ભજે તો આ દૂર થાય આમ
કરીએ તો દુનિયાની બધી તાકાત કરતા આપણી તાકાત વધી જાય.
ઋષિમુનિઓએ કહ્યું છે કે ‘તુ આત્મા માટે બધી પ્રવૃત્તિ કર’ અને
આત્મા તો જીવમાત્રમા છે એ બધાની નિસ્વાર્થભાવે સેવા કરવી તે
આત્મસેવા જ છે આવી તાલીમ આપવાની જરૂર છે . ભગત
એટલે જગતને ખેટરી (પ્રકાશ) આપી શકે તે નિષ્ક્રિય હોય તે ભક્ત
નથી સતને માટે ખીજાને સાર માયુ મૂકે તેવા ભક્તો પેદા કરવાની
જરૂર છે એ કાણ કરશે ? ધર્મગુરુઓ કે સમાજ ? તમે માનો છો
કે સાધુઓ અમને દોરશે, પણ સાધુઓ એમ માને છે કે સમાજને
રુચે તેવું નહીં કરીએ તો શેટલો નહીં મળે ખેડૂતો, ગોવાળો કે
મજૂરો બધા ય કામ તો કરે છે પણ તેઓમા ભક્તિ નથી, વેદ છે આનો
એક જ ઉપાય છે કે દરેક વાતમા નીતિ આવવી જોઈએ, અને નિવૃત્તિ
સાથે પ્રવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ સાથે ભક્તિ ભળવી જોઈએ

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રવાસનોધ’ તા ૧૬-૬-૫૬-

ધર્મસંપ્રદાયો માટે તેજસ્વી માર્ગ

ભાગતસરકાર પામે આજના સાપ્રદાયિક સતોની એક સમિતિ ગ્યવાનો અનુરોધ કરતો એક ઠરાવ પરિપદે (સર્વધર્મપરિપદે) પસાર કર્યો, તે એનું જીવતું જાગતું દુ ખદ પ્રમાણ છે ખુદ ધર્મસંપ્રદાયો પણ સરકાર પામે પોતાને માન્ય કરાવવાનો પ્રયત્ન કરે ત્યારે તેમનું ગૃહ્યસંહિતુ ધર્મતેજ પણ સરકાર આગળ નમી જવાનું ખરી વાત એ છે કે વિરાટ પ્રજા આગળ પોતાને સર્વમાન્ય કરાવવાની ત્રેવડ ધર્મસંપ્રદાયોમા નથી રહેતી, ત્યારે જ આવી માગણી થતી હોય છે હુ તો એ અપેક્ષા રાખુ છું કે બધા જ ધર્મસંપ્રદાયો આમજનતાના યોગાનમા જઈ પોતાના અંતે જનતાના સાચા ધર્મતેજને વધારે પડિત જવાહરલાલ ધર્મસંપ્રદાયોના તખ્તના આશ્રય વગર પણ જે દુનિયાના યોગાનમા જઈ ભાગતનું ધર્મતેજ વધારી શકે તો જે ધર્મસંપ્રદાયોનો ભૂતકાળ ગૌરવપૂર્ણ છે, તે તખ્તના ઉપરથી કેટલું વધુ થઈ ગઈ? પરંતુ તે માટે લુખ્ખી વાણી આજે નહીં ચાલી શકે, જીવત અંતે આમૂલાત્ર જનતા-જન્ય અનુભવ અને સ્વગુણવિકાસ બન્નેય જોઈ શે આ મિથિતિ આજે ભણે ન હોય તે પામવા માટે સવળા પ્રયત્નો હોવા જોઈએ, યવા જોઈએ

—વિશ્વવાત્સલ્ય (મુખર્ષિમા વિવિધસંપ્રદાયીઓનું મિલન) તા ૧-૧૨-૫૪

કરજ અને ધર્મનો અર્થભેદ અને ધર્મજીવીઓનું કર્તવ્ય

(પ્ર) ‘કરજ’ અને ધર્મ’ બન્નેને વણા ઉચ્ચ ગણાતા કાર્યકરો એક માનતા હોય છે, તો એ બંને વચ્ચેનો અર્થભેદ શો?

(ઉ) કરજનો સબધ ખાસ તો સમાજના અગ તરીકે જીવતી વ્યક્તિએ કેમ વર્તવું, એટલું જ બતાવે છે એ સમાજમા પણ મુખ્યપણે તો માનવસમાજ જ આવે છે ધર્મશબ્દ ઠેક જગતના સર્વ જીવો મુઘીની કરજ બતાવે છે, એટલું જ નહિ પણ મુખ્યપણે ઊડાણના સત્યને સામે રાખીને આત્મવિકાસ અને જગતવિકાસ બંનેની સમતુલા

સામ્યવાદનાં પાત્ર ગ્રીષ્મને છે. આપણે ત્યાં ભૌતિકશાસ્ત્રનો જે સાહિત્ય-
ધાર આપણે જાણે તથા ધર્મશાસ્ત્રે પડ્યા સાધ્યક્રમે ધર્મશાસ્ત્રનો સાચા
અર્થ જ્ઞાન આચાર્યશ્રી વિસારી રીતે છે અને તેથી ધર્મને ઓડે
જે અધ્યક્ષ અને અનિષ્ટો આગે પાંગરી બેઠ્યા છે તેને લીધે માનવ-
સમાજ પ્રગતી પાતાની આભાવિક સામાન્ય કરજ પાત્ર મુદ્રાઈ ગઈ
છે, એટલે ધર્મશાસ્ત્રે નુકસાન કરજશાસ્ત્રની ઘટકરિયાત તો આજે ઊભી
થઈ જ છે, એમ જનાં કરજ પાંગરી ઉપર કૃત્ય તેટલા વિશાળ અને
ખરા અર્થમાં કરજનું ધર્મ સાથે સધાન નહીં હોય, તો આ દેશ
આજની દુનિયાને આધ્યાત્મિક માર્ગદર્શન આપવામાં સફળ થવાનો
જ નથી, તે યાદ રાખવું જોઈએ કરજ ખાખોચિયું છે તો ધર્મ
કાયમ વહેતો મીઠો અમૃતક્રમે છે અમૃતકર સાથે જે ખાખોચિયાનું
સધાન હશે તો જ તેનું કાયમી મૂલ્ય છે નહીં તો મુકાઈને સાફ થઈ
જશે અમૃતકર તો આખી દુનિયા ખીએ તોય કદી ખૂટવાનો નથી
માત્ર એ કરાને પામીને, પછી દેખાડનાર સાચા ધર્મજીવીઓ આ
દુનિયામાં પેદા થવા જોઈશે, એ તો ખરું જ.

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧૬-૯-૫૪

આજનો સાંપ્રદાયિક ધર્મ ઉપલક દેખાય છે

સંપ્રદાયોદ્ધાર પળાતો ધર્મ વ્યક્તિને ચોખ્ખી કરવાનું કામ
કરે છે અને એ રીતે વધતા વધતા તે અમુક સમાજ સુધી પહોંચે
છે પણ છેલ્લે તો તે સમગ્ર સમાજ અને જગત સુધી પહોંચવો
જોઈએ છેલ્લાકાળમાં પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે ધર્મ ઉપલક દેખાય
છે પણ આતરિક ધર્મ દેખાતો નથી આમ તો તત્ત્વજ્ઞાનની વાતો ઠેઠ
જગલથી મહેલ સુધી પહોંચી છે, પણ જીવનમાં તાણાવાણાની જેમ
દેખાતી નથી ધર્મિષ્ઠ ગણાતો માણસ પણ આજે તો જે ઘરેડમાં
સમાજ ચાલતો હોય છે, એજ પ્રવાહમાં ભળી જાય છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રવાસનોધ’

ધર્મક્ષેત્રના આર્પદ્રષ્ટાઓ એતે !

જે ધર્મ ‘આત્મવત્ત સર્વભૂતેષુ’ અને ‘પવિત્રીક્રિયતે લોકે’
એત તત્ પુણ્ય’ જેવા ભવ્ય સૂત્રો શીખવ્યા કરે છે, તે જ શીખનાર
કે શીખવનારના જીવનમા જો કોઈ કેન્દ્રકાર ન થતો હોય તો ધર્મક્ષેત્રના
આર્પદ્રષ્ટાઓએ પણ હવે અત્યુ જ જોઈએ નહીં તો ‘મૈ શગળ
પીતા હ મગ મંગ યૌદ્ધા દિર્મિત્ર ક્રતે નહા દેતા’ જેવા પ્રત્યક્ષ
દિશ્સાઓ કે કે અન્યે જવાના મોટામા તે મનમા ઇગિતાપ્રવંડ નાપાક
ચીજ રહેનાર અગતે ગંગાજળમા રેજ નવગ્રાવતો હોય, તોય તે
પવિત્ર નથી, ધર્મિષ્ઠ નથી, આ નગદ સત્યતે સમજી સાચા ધર્મિ’કો
અને નાગરિષ્ઠિએ પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર ધૃત્યુ વિગાળ છે તે સમજી અમ-
લમા લાવવું જ જોઈ

—વિશ્વવાત્સલ્ય તા ૧-૩-૫૪

સમયધર્મ ઓળખી સાધુજીવનચર્યામાં પલટો કરો

પાત્ર મહાત્મો એ મૂળગુણ હોવાય છે તે જ આત્મોન્નતિના
સાચા સાધન છે બાકીની ઇતર ક્રિયાઓ ઉત્તરગુણો હોવાય છે અને
તે મૂળગુણની પુષ્ટિ માટે બાજબેલી છે

મૂળ ધ્યેય ધર્મઅધનથી મુક્ત થવું કે મુક્તિ મેળવવી છે અને
તે માર્ગે જવાના મળખન તરવોતો દ્રાઈપિણુ કાળે, દ્રાઈપિણુ સમયે,
દ્રાઈપિણુ ત્રિયતિમા પલટા ચઈ નંકે નહીં તે અલ્પ તો ત્રિગણ્યાધિત
હોય છે, તેને દ્રાઈપિણુ પલટાવી રાકજ નહિ પરંતુ ઉત્તરગુણો
અને ક્રિયાના વિધિવિધાનોમા કાળ કે સમયપ્રમાણે પલટા ચયા છે
અને ચવાના સમયધર્મનો સાદ સાલળ્યા વિના ગતિ ક્યાં કરવામા
ભય અને હાનિ રહેલા છે અમયધર્મને ઓળખી સજ્જમાર્ગથી ક્વળ
આત્મલક્ષ્ય ગળી આલવામા સત્યની, ધર્મની અને નાસનની રક્ષા
અમાયેલી છે

આજથી ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલા ભગવાન મહાવીરના સમયની આ

સાન ન બચવાન મળતી સમયમનને ઝાળખી આધુલ્યવનની ચર્ચામાં મળવાન મળતા કરો દેના પૂર્વથી આવી આવતી પાત્રનાયની પરપન કરતાં ગનનના વાળી મળી હતી અને કહ્યું વિધિવિધાનો આપી જૈન-શાસનનો પુનરુદ્ધાર કરી દેના અમયધર્મને ઝાળખવાથી જૈનશાસનની ધર્મવજા ને સમયના વેદિક અને યૌદ્ધ શાસનના શિર પર કચકવા લાગી હતી.

—ઉત્તરાધ્યયનમ્, 'નોધ' પા ૧૯૭

શ્રમણવર્ગ અને શ્રાવકસમૂહ સમયધર્મને ઝાળખે

સમયધર્મ એટલે આ કાળે આ સમયે આ સ્થિતિમાં શાસનની ઉન્નતિ થી ગીતે થાય તેની હન્યરૂપશી વિચારણાપૂર્વક ઉન્નતિ કરવી. એ અબાધિત સત્ય છે તે પત્તી શંકે જ નહિ, પણ શાથી કરવી તે સાધનિકા સમયધર્મના યાત્રમા છે તેમાં પરિવર્તન સંભવિત છે સમયની હાલત સૌ કાળને માટે છે સમાજ સમયધર્મથી સંઘળાયેલો છે શ્રમણ-વર્ગ અને શ્રાવકસમૂહ એ બધા સમાજના અગ્રો સત્યને ઝાળખી સગીન પુરુષાર્થ કરે અને મુવ્યવસ્થિત રહી જૈનશાસનની ઉન્નતિ કરે તે જ અભાષ્ટ છે

—ઉત્તરાધ્યયન 'નોધ' પા ૨૧૫

યુગાનુસારી પરિવર્તન ધર્મસંસ્કરણ સૂચવે છે

લગવાન મહાવોરનુ જીવન જીઓ કે એમનુ સધ-(તીર્થ) બધારણ તપાસો પૂર્વકરતા અનેકરીતે પરિવર્તન દેખાશે જૈનસંસ્કૃતિનુ મુખ્ય ધ્યેય લાગ છે છતાં એ (મહાવીર) પોતે આદર્શ ગૃહ-સ્થજીવન જીવી બતાવે છે આતુર્યામની પરપરાને બદલી તે પાત્ર મહા-વ્રતોની સ્થાપના કરે છે, વસ્ત્રધારણમાં પરિવર્તન કરે છે શ્રમણસ-સ્થાના નિયમો ય નવીન રીતે ઘડે છે એવી તો નાનીમોટી અનેક ક્રિયા-ઓમાં પરિવર્તન કરે છે, એ વાત કેશીગૌતમીય સવાદમાં સ્પષ્ટ આપી

છે શુ આ ધર્મસંકલ્પાનુ સૂચન નથી ? ગાઓમા આવતો 'દધ્વં,
 ગ્વિત્ત કાલઃ, માવ ચ વિન્નાય' ક્ય, લેવ, ડાળ અને ભાવતે ઓળખી
 વર્તવાનો ઉદ્દેશ્ય શુ નવીનતાને અપનાવવાનો આદર્શ નથી ? અવ-
 લોકમા જિનરૂપનો આવતો નિર્દેશ સંકલ્પાની રાહચતાનો સૂચક
 નથી તો ખીલુ શુ ? 'ઉપ્પન્નેહવા, ધુવ્વેહવા, વિગમેહવા,' ઉપત્તિ,
 મ્યિતિ અને કય એવી અત (અત્ય) ની મળતી વ્યાખ્યા ક્વળ પગ્વિ-
 તનની જ સૂચક છે અત્ય પોતે ત્રુવ છે, પણ અત્ય જે ઉપદમા પડ,
 તે ઉપદ પગ્વિવર્તનગીય જ છે અને હોવુ પણ ઘટે ખીલત દગનોમા પર્યાયનુ
 નામ જુદા નથી ત્યાં જેનદર્શન પર્યાય (પગ્વિનુમન) ને આદરે જ છે
 આમ અનેક રીતે પગ્વિવર્તન કે અસંકલ્પના નિર્દેશ હોવા છતાં ખુદ
 મહાવીર અને એમના પદ્ધતિ ગિપ્યાએ આસની પ્રજાસિદ્ધિમા ઉચ્ચ
 અર્થને અનુસરીને પગ્વિવર્તન કર્યાના અપદ્ધ ઉદ્દેશ્યો હોવા 'જ્ઞા, કે
 જામૂઆમીયી માડીને આજ્ઞાધીના ઇતિહાસને શિશુલુચી તપામીએ તો
 જાણાશે કે ધર્મસંકલ્પાલ્પા જેનો અને કલિસજ્જ મહાન કાલિદાસ
 મહાવાગ્દા અનુયાયીઓ ક્વળ પડ પગાલવા, કલિલ્પી ગ્યા છે, નવસ-
 જર્જર બની ગયા નથી

—આચાર્યમુનિ 'પ્રનાવના' માર્ચી પા ૩૫

અમલુવર્ગમા ધર્મક્રાંતિની પાયાની વાતો

આ આધુઆધ્વીઓ અને જેનત્રમણ ઉપગત ઇતિહાસપ્રદા-
 યોનો વર્ગ મારી સામે મુખ્યપાંડુ છે, એમ હું અનુભવુ છું મેં અનેક
 વાર કહ્યું છે કે આપણી ભાગીય સંસ્કૃતિમા પ્રેરણાનુ અમી આધુવર્ગ
 મુખ્યપાંડુ ગિચી નડો એ વગનો જૂનો ભતકાળ પણ આવુ જ કહે
 છે અસંખ્યન, એ ભૂતકાળ ધર્મ અને અવલોકના છૂટાકેડનો છે
 પણ વર્તમાનનએ હવે તે વર્ગને દહાળવામા આવે, એમને આસવાનો
 ગેટકાક વિતાનો મુમાર્ગ મળે તો એમાર્ચી આ યુગે પણ અનેક
 રીતે મળી આવે! મને તો આવા વણા આધુઆધ્વીઓના પત્રપગ્વિય

અને ગમાચાણીથી જાણ મળ્યા જ દે છે. જે વિશ્વના કેટ પ્રશ્નોમાં આપણી અર્થિસા, સંસ્કાર અને અપરિચિત તેમજ વ્યાધવાની શુદ્ધ સાધનાપ્રણાલી ગીર્મીથી પણ ન જાણે તો ધર્મની મદત કદાચી (ગા) રહી જાય છે. જૈનધર્મ માત્ર વ્યક્તિશુદ્ધિનો જ વિચાર નથી કર્યો, એણે અને જૌદધર્મ વ્યક્તિશુદ્ધિની સાથે સમાજશુદ્ધિ સાંકળી છે, એજ માન મન મોટી વિગતના છે. અસંગત, જૌદધર્મ વધુ પડતો લોકસંગમ પડ્યા અને તેથી વ્યાપકશુદ્ધિનો લાભ તે ધર્મને સારી પેઠે મળ્યા જુદ લાઈટ એક એરિયાનુ ગૌરવ પામ્યા અને એમર એ ધર્મીઓની સખ્યા વિસ્તરી રહી, પણ વ્યક્તિશુદ્ધિ ગૌણ બનવા પામી, જેને પરિણામે સંખ્યાશુદ્ધિના પ્રમાણમાં ગુણવત્તા ન વધી શકી. જૈનસંપ્રદાયોમા એથી ઊલટું થયું વ્યક્તિશુદ્ધિમા તેઓ ખૂબ આગળ વધ્યા, પરંતુ વ્યાપકતા ન વધી અને અદરઅંદરના નાના વર્તુળો અને રૂઢ થયેલા જડતાપ્રધાન ક્રિયાકાંડોની જેલમાં પુરાઇ રહ્યા આજે હવે જૈનસંપ્રદાયોએ વ્યાપક પ્રત્યે ઉપાડી લેવાની ઘણી જરૂર છે। સામુદાયિક રીતે તેરાપંથી-આચાર્ય તુલસીએ આ દિશાની પહેલ કરી છે ખરી, પણ પોતાનો સંપ્રદાયમોહનો ખચકો સાથે રાખીને, એ પહેલ કરી હોય, એમ છાપ ઊઠે છે જો આ છાપ સારી હશે તો, એકલો પ્રચાર ચાહે તેવા ખર્ચ પછી પણ એ સંપ્રદાયને સરવાળે ભારે પડશે અને કાતો આચાર્ય તુલસીને પોતાને પોતાના સમુદાયથી અળગા થવું પડશે તેરાપંથીસંપ્રદાયની એકતા આજે જે રીતની છે તે મારા મતે કદી અનુકરણીય નથી, આ વિશ્વના લોકશાહીયુગમા વિચાર-વ્યાપ્તિ અને વાણીસ્વાતંત્ર્ય ઉપર તાળા મારીને એક નેજા નીચે સાધુ-સાધ્વીઓને માત્ર સ્થૂળ નિયમોથી બાંધવામાં કઠોર સરમુખત્યારી હોવાનો ખૂરતો સભવ છે રાજકીય ક્ષેત્રની સરમુખત્યારીઓ કરતા ધાર્મિક ક્ષેત્રોની આવી સરમુખત્યારીઓ વધુ ભયજનક હોય છે. આનું એક પરિણામ એ પણ આવે છે કે દલ અને છુપા અનાચારો વધી પડે છે। આટલી ટૂંક પ્રસ્તાવના વાચ્યા વિચાર્યો પછી 'વાકાનેર જૈન' આ.

સાધુમંલન' પરની વિ વા ની નોંધ આપ સૌ આ દૃષ્ટિએ જંગો તો તેમા પૂરતુ તથ્ય જણાયા વિના નહિ ગે, એમ હુ માનુ છુ થોડક પ્રતોની નીચની વાતો મજૂર (આજે કે કાલે) ગખ્યા વિના છટકા નહિ યાય—(૧) આત્મા એક અને જીવ અનેક માન્ય છે / યોગીશ્વર આત્મસ્વતંત્ર મનુ 'ભાગવતભદ્ર કાવત નાના એક મૃત્તિકાદિપતી' માન્ય છે / (૨) જે એ માન્ય હોય તો કમમા કમ જૈનસાધુવર્ગ અને શ્રાવકવર્ગ એક નૌકાનો એસારુ નેંધજે જ ને / એ ને માન્ય હોય તો ને શ્રાવકવર્ગ અન્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપચ્ચિગ્રહમા આમુદાયિક નિયમન સ્વેચ્છાએ ન સ્વીકારતો હોય, ત્યાજી સાધુવર્ગ ઉપર તેની પડડ ડયા લગી મેંદવાની છે / એટલે કતો શ્રાવકવર્ગ સ્વેચ્છિક નિયમનો હિભા કરવા પડશે અને કતો નીડર સર્વલક્ષી અને નિન્મૃદી સાધુઓને સમાજે ગુમાવવા પડશે (૪) મેડડ માણુમા સાલગી રાંકે તેમજ કર્મુ હોય તો તેવા પ્રવચનો બધ કરવા પડશે અથવા વીજળીનો ઉપયોગ અનિવાર્ય ગણવો પડશે (૫) જે શ્રાવકવર્ગને આવવાની છટ હશે તો શ્રાવિકવર્ગને પણ આવવા દેવાની છટ માન્ય ગખવીજ પડશે, નહી તો એ અન્યાયને શ્રાવિકવર્ગ હવે સાખી ગડવાનો નથી, એ બ્રહ્મુ ન વટ (૫) સાધ્વી કરતા સાધુ વિચા છે, એ ભૂતકાળનો જ્રમ ભૂતવો પડશે અને ભૂતકાળની એ જ્રમમાન્યતાના સાચા પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે સાધ્વીવર્ગનુ મહત્વ પણ ન્યાપવુ પડશે

આ બધી વાતો જૈનાચાર્યપરપગ અને જૈનઆગમાને પ્રે પૂરી અનુક્રેળ છે જ છતાય યુગાનુક્રેળ વિગેપતાઓ મૌલિક જૈનસ્વને આચ ન આવે તે રીતે અપનાવવા જ પડશે મહાવાગસભામા સાધુ-સાધ્વીઓ, શ્રાવક—શ્રાવિકાઓ ત્યાગે ને ત્યાગે આવા ગડતા સાધ્વી ઓએ તિરમુક્તાના પાડવાળા નમન્કાર સાધુઓને કર્યાનુ કયાય ઉત્સેખ નયા ને વખતે નાવ હતી, તો નાવનો ઉપયોગ થયા જ છે, આજ કેવે, મોટરનો ઉપયોગ ભયે ન કરાય, કાગણુ કે ગ્રામ્ય—લોકમપડ તૂટવાનો તેથી ભય છે, પણ વીજળીનો વાણી મારે પણ ઉપયોગ કા

ન કન્યા / તે વખતે રાત્રિપ્રવચનનાં ગવાણ નહોતો, કારણ કે વ્યવ-
 સાયો ન્યાયિનિ નના, આને રાત્રિપ્રવચનના વિના ગ્રામ્ય આમ જન-
 નાને (કે જે દેશના પંગાની ટકા છે તેને) પોતાની જ નહિ વળી
 મદાય અલગ, ન્યા વાહિગ્ધીકર વિના આસે, ત્યા અલાવવાનો
 આગ્રહ તો હોઈ જ શકે 'મદાયુજ્જરાતના સાધુવર્ગ'ને ક્રાંતિ
 ઝીલવામા અગ્રેય એટલા માટે ગાન્યો છે કે એ પ્રદેશમા નવુ ઝીલ-
 વાની કુદરતી નાકાત છે. લોકશાસન મદાયુજ્જરાતે આપ્યા, લવજ
 ઋષિ, ધર્મસિંદહ અને ધર્મસહ પણુ ઝોગે જ આપ્યા. એટલે
 ધર્મક્રાંતિના માર્ગમા ચુનંદા વાવડ લાઈપહેનો અને ચુનંદા સાધુ-સાધ્વીઓ
 આજવી પગરણુ માટે । મને ખાતરી છે કે આજે તો જૈનયુવાનોના
 માનસ એટલા તૈયાર થઈ ગયા છે, કે જૈનસમાજ આપમેળે
 પાછળ દોડ્યો આવશે પણ જો આખા સમાજને સાથે રાખવા માટે
 ઉપર ડહી તેવી મૂળભૂત ધર્મક્રાંતિમાં જો પાછળ રહ્યા તો ક્રાંતિપ્રિય-
 માનવીઓ પણ પાછળ રહી જશે અને આખો સમાજ પણ પાછળ
 રહી જશે મારા મનની આ સાચી વ્યથાનુ માપ ડાઢવામા તમે
 સહાનુભૂત થશો, એમ માની લાખો પત્ર લખ્યો છે. ગુજરાતેતર
 પ્રદેશોમાનું બાવીસસપ્રદાયો દ્વારા સાદીમા જે એકતાનુ સક્રિય કાર્ય
 થયાનુ આપ પ્રમાણિકપણે માનો છો, તેના મૂળમાજ મારા મતે
 મોટી ખામી પડેલી છે । તે એ છે કે એમા પહેની લાલચ તો મુખ્ય-
 પણુ પડી છે અને નવી ધર્મક્રાંતિની કોઈજ વાત નથી માત્ર થાપડ
 ભાણા છે આ વિષે મારા પર આવતા જુવાન સાધુમિત્રોના તે
 સંબંધી તથા બીજા પત્રો અને સમાચારોથી આપના અભ્યાસ કરતા
 વધુ જિડાણમા હુ માનવા પ્રેરાઉ છુ એટલે જ મારો નિશ્ચિત મત છે
 છે કે ચુનંદા ભલે થોડા પણ ઉદાત્તરત્નોને તમારા જેવા ટોચના આ
 જૈનસમાજના માણસોએ હાઈકે ટેકા આપી તેમનો રસ્તો વધુ સ્વચ્છ
 કરી, ધર્મક્રાંતિના અલિનવ પ્રયાણ સફળ બનાવવામા ધ્યાન
 'પરોવણું' જોઈએ

ન્યા સમાજ જૈનધર્મક્રાંતિના કિરણમાથી ફટકા છે અને સમયાનુસાર તેમા ક્રાંતિ ઝીંકનારી વ્યક્તિઓ અવિરોધ પાડી છે, ન્યા લગી આપણો અનેનો મત એક છે, પરંતુ ધર્મપ્રાણ લોકશાહ પછીથી સામુદાયિક ક્રાંતિ નથી જૈનોમા થઈ, નથી તે જૈનસમાજમા થઈ આ વાત મે આચાર્યગની પ્રત્યાવનામા જણાવી છે (૧) આનન્દવનછ (૨) શ્રીમદ્ ગજવદ્ અને શ્રોત્રધણ (૩) વાડીલાલ મો શાહ આ ત્રણ પુરુષો ત્યાર આદ પાછ્યા, પરંતુ જૈનસમાજે સીધેસીધા આમૂલિક રીતે ન ઝીંક્યા લોકશાહને, ન ઝીંક્યા શ્રીજ આ ત્રણ પુરુષોને ! એજ ગતે લોકશાહની પૂર્વે ચયલા સમયસાગના કતી કુદકુદને પણ ન ઝીંક્યા ! ખરી વાત જ એ છે કે સામુદાયિક રીતે કતી ક્રાંતિ ચાલતી નથી, એમ ઇનિયાસપરપગ કહે છે ક્રાંતિ વ્યક્તિગત જ ચાલે છે અને વ્યક્તિઓ જ એ ક્રાંતિ કરનારની પાછળ ખેચાય છે. મારી ઇચ્છા હમેશા એ ગદા છે કે ક્રાંતિ કરનાર વ્યક્તિએ પોતાના સપ્રત્યયમાથી કે પોતાના વર્તુળમાથી ગણનામુ આપવાથી નવો સધાડા ઊભો થાય છે અને તે નવા સવાડા તથા જૂના વાડા વચ્ચેના આપસી વર્ષણમા ગઠિતઓને વેડકવાથી જગતના આગાતમા ધર્મવદ્ધિ થતી નથી, પણ ધર્મની ગ્જાનિ જ થાય છે જેમ ક્રાંતિદાર વ્યક્તિઓને સપ્રત્યય છાડવાની જરૂર નથી, તેમ જે સપ્રત્યયના કે જે સમાજની તે ક્રાંતિદાર વ્યક્તિ હોય, તે સપ્રત્યયે કે સમાજે પણ તે તે વ્યક્તિને ઊડાણથી સમજી લેવાની જરૂર છે ભલે આખો સપ્રત્યય કે આખો સમાજ ક્રાંતિને એકદમ ન ઝીંકે, પણ આમ ક્રાંતિદાર વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓ સાથે જે મીઠો સંબંધ રાખે તે નવો વાડા ઊભો ન થાય અને સમાજનું પણ ધીરુ અને સાચુ પરિવર્તન થયા કે આખો ક્રાંતિપ્રિય સમાજ દુનિયાના પ્રશ્નોમા સાચો માગદર્શક બનવાને લાયક ગી આગળ ગયા કરતો હોય છે હવે મૂળ મુદ્દા પર આવું — જૈનધર્મના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો ડ્યા (૧) વિચારમા ન્યાદવાદ (૨) આચાર્યમા અદિસા ઉપગત ગાળીએ તે આધુનિક-આચાર્યના ઉપજા એ સિદ્ધાંતોને વ્યવહારમા

મૂકવા માટે પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ છે આ મહાવ્રતો એ મૂળવસ્તુ છે અને સમિતિઓ તથા ગુપ્તિઓ તેની જનેતા છે એમ છતાં મહાવ્રતોમાં પણ અલ્પચર્યવ્રત મુખ્ય છે, એ અલ્પચર્યને સાગારવ્રત ગણ્યુ ત્યારણાં તપોમાં ઉત્તમ અલ્પચર્ય ગણાયું અલ્પચર્ય પણ એટલું ઉત્તમ કે ચત્રુણભદ્રમુનિ કાશ્યાગણિકાને ત્યાં રહે તેઓ પણ પૂર્ણ અલ્પચારી ભિક્ષુ ગણાય તથા ભરતચક્રવર્તી સસારમાં રહીને પણ ક્રેવળજ્ઞાન પામી શકે તેવો અલ્પચારી રહી શકે આ અધાનો સાર એ છે કે જૈન એ નામકલા છે, વાડા નથી એમાં આતરિક નિર્વેપતાની મુખ્ય વસ્તુ રહેલી છે, ખૂબી તો એ છે આથી જ જૈનસંસ્કૃતિમાં ગુણ-નિષ્ઠાને જ મહત્ત્વ અપાયું છે, વ્યક્તિ કરતા સંસ્થા અને સંસ્થા કરતા ધ્યેયને જ મહત્ત્વ અપાયું છે

ભાઈશ્રી ! તમે જો જૈનધર્મમાં અમુક પ્રકારની વિકૃતિ પેસી ગયેલ છે, એવું કબૂલો છો અને તેને દૂર કરવાનો માર્ગ આચાર-વિચાર અનેની શુદ્ધિમાં રહેલો છે, એમ પણ માનો છો તો પછી આચારવિચારની શુદ્ધિ માટે આમૂલાગ્રપરિવર્તન જરૂરી છે, એમ સ્વીકાર્યા વિના કેમ ચાલશે ? જે ધર્મોના શ્રમણસંઘનો પાયો થાલડ-ભાણાનો છે, સૌને સ્થાન આપવાનો વાત સ્વીકારવી પડે છે, આમ કદી કાંતિ થઈ શકે નહીં લોકાશાહનું પણ આધારસ્થળ સમ્યક્ અને ઉદાર સહિષ્ણુતા જ જોઈશે આગળ પેરા ૭ માં તમે તમારા પત્રમાં લખો છો કે “ રાત્રિ-પ્રવચનમાં સ્ત્રીની હાજરીનો પ્રશ્ન વગેરે વ્યાવહારિક અને સામાજિક દૃષ્ટિએ વિચારાયેલ છે તેમાંથી જે અનિષ્ટો ઉદ્ભવે છે તે પ્રતિ ઉપેક્ષા સેવી શકાય નહીં ” આમ સમૂહમાં આવતી સ્ત્રીઓ અગે પણ જો સાધુઓ પ્રત્યે શકા હોય તો તેવા સાધુઓને સમાજપ્રતિષ્ઠિત સાધુ શી રીતે ગણી શકાય ? આમ તો જે ભય રાત્રે છે તે દિવસે ય કયા નથી ? કદાચ આમ માનીને જ એક મોટો પડોદો રાખવાનો રિવાજ મારવાડમાં હતો, એવું સાધુસમેલનમાં ગયેલા સારે ત્યાં જોયેલું તમારે સમજવું જોઈએ કે હવે આ નિ ર ધણો

જૂનો યજ્ઞ ગયા છે અને નવા વિચારોનો અમલ હરહંસ યતો ત્યા પાસે
 વિદ્યાનિષ્ઠા વધતી જ માટેલાગે દેખાતી, ઘટતી નહીં, એટલે અતિ જૂન
 જેમ હિંદુનાય નથી, તેમ અતિજૂન બધનથી પણ અનેક અનર્થો
 પાગલ છે આવા અનુભવો તમારે લેઈના હોય તો આપણા આધુર્યો
 પૈકી પણ કંઈ અપૂરું કંઈ દેગે ત્યાં તમેએ આટલી આ વિદ્યાની
 જાત મૂકી ત્યાં અર્થો કરવા પડે છે ખરી રીતે તો તે આ હેઠાગે
 આપણા બમાથી કાંઈપણ મુપાત્ર આંદોલારીપાત્ર હોત તો જ આ
 વસ્તુને ન્યાયદષ્ટિએ ચકાસી નહત, આતો માત્ર એકમેકને વધુ અમ-
 નવા પ્રગુ કંઈક ઉપચારી થંગ તમેએ લોકરુચિ અને ગજડીય
 વ ગમ્મો તમારો પત્રમા વાપર્યો છે કોશમાં આપણે ઓ ગ્રંથોએ છીએ
 અને કોશના વિદ્યમને અને આપણા વિદ્યમને, બનેને સબધ છે,
 એમ માનીએ જ છીએ, તેથીજ અસ્તિવિદ્યમ અને સધવિદ્યાસ જૈન-
 પદ્ધતિમાં કિતરી આવેલા છે અને સવને તીર્થ કરતી લગોલગ એવા-
 ડવાનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવ્યું છે, એટલે તે વિશ્વપ્રસોમા વિદ્યાત-
 બળ જૈનસમાજ નહીં આપે તો તેને પોતાને જ વચગાવુ પડે જુઓને
 અન્યમ્યતાના વિષયમાં જૈનસમાજ હિંદુસમાજના કલ્પવૃક્ષોને વગ
 ચંચાળ છે તે જ તે જ રીતે જે જૈનતત્ત્વેનારી તે નરસમાન માની, તે જ
 જૈનતત્ત્વને તાંમ વૃક્ષ જૈનઆર્થી તે તવા જૈનઆધુ આગળ આજેના જૈન-
 સમાજ વસ્તુ-નમસ્કાર કદિ ખાતર નહુ કરાવે જ છે તે જ આવા
 તો અનેક દૃષ્ટિઓ આપી નહાય આ બધી આમત્તાય સમાજ-ક્રાંતિ
 માટ થોડી પણ ચુનદી અસ્તિત્વોએ વધુ ઝડપથી અને ખરી આવધાની
 થો પ્રેમપૂર્વક પ્રતિજ્ઞાત્મક તત્ત્વો સાથે અગ્રણ ગ્રંથો આગળ વધે જ
 છડે જ છે નહિ તો જૈનધર્મની ક્રાંતિ-ન્યાતિ કાંતો શુકાર્થજંગે, કાંતો
 ખીલ ન્યાતો આગળ કાંખી પડી જંગે જનસાધુ તર્કિકતા આચાર-
 વિચારમાં ઉપવી જાત અવીકારી પચિવર્તન કર્ય જ છડે જ છે એમા
 મર્યાદાઓનો લોપ નહિ, પણ મર્યાદાઓનું સાચું મર્યાદન છે આમા-
 નિહ, ગાંધીય અને જગતિક કાર્યોમાં તે જૈનસાધુ પોતાની મદદ

गर्भोन्मेषा लक्षणं भवति मार्गदर्शनं न आपी भवेत् तो तेन जैन
 आत्मोन्मेषा विद्यामनी-मार्गो ओ नीक्षरी वर लेवु चोरे तेओ जैन
 मान्यो तेना सन् विद्याग्ने नागे धर्म मृगीयादी के अध्यापितदितवादी
 पञ्च पी लेवना श्री वर यनी मया मार्ग छे अने साग्री कान्ति तम्
 भों पञ्चाना ज्ञाने पावु ओ लेवना श्री नरीके साथे वरुडी
 दागया नागे छे. (जीमवत योगनी साथे थपेन पत्रव्यवहारमाथी)

— “ जैनप्रज्ञाश ” ता १०-२-५५

साधुसमाज अने युगानुगुण धर्मकांति

(पत्रांश) “ इस समाजमें अभीतक साहसी और विचारक युवक-
 साधुको पचानेकी शक्ति नहीं है। अभीतक उसकी हाजमाशक्ति कमजोर
 है। मारवाड़ के साधु तो उसी पुरानी लीक पर चलना और
 चलाना चाहते हैं। यद्यपि सघर्षक्य हुआ है, परतु उसकी दीवार
 मजबूत नहीं है, आचारभिन्नता के कारण आपसमें मनोमालिन्य और
 गुटबंदी की भावना अभीतक बनी हुई है। इस समाज का कल्याण न
 मालूम कैसे होगा ? रचनात्मक कार्य को तो ये लोग सावध प्रवृत्ति समझते
 हैं।...साधुसमाजकी यह अकर्मण्यता मुझे बहुत खलती है। केवल रुढ़िवा
 व्याख्यान दे देना और आहारपानी लाकर कर लेना, क्या यही आत्म
 कल्याण है ? जब कोई भी समाजमें रहता है तो उसे समाज के सुख-
 दुख के प्रश्नों को हाथमें लेना ही पड़ेगा। एक तरफ तो ‘शिवमस्तु
 सर्वजगत’ और ‘मिर्त्ती में सब्बभूएसु’की भावना चलती है, दूसरी
 तरफ उसके लिये सक्रिय कार्य कुछ नहीं है, यह अटपटा सवाल है।
 वे युगकी नब्जको नहीं पहचानते और पुराने जमानेकी भ. महावीर के
 युगकी बातें करते हैं, परतु देखा जाय तो उनके अदर मानसिक हिंसा
 कितनी व्याप्त है ? जो थोड़े बहुत विचारक मुनि हैं, वे भी इसमें रह कर
 सक्रिय काम करने या प्रवृत्ति करनेसे हिचकिचाते हैं, क्योंकि उन्होंने
 पहले अपने अनुयायियोंको दूसरी तरहकी यानी निवृत्तिपरक शिक्षा दी

थी, अब वे कोई प्रवृत्ति करते हैं तो उन्हें उनके अनुयायी पतित, शिथिलचारी और सम्यक्त्वघ्रष्ट घोषित कर देते ह, इसलिए विचारक मुनि भी अपनी सचित प्रतिष्ठा को खोना नहीं चाहते, मलेही उन्हें समाजरचना के कार्याम पड़ने से बाध से ज्यादा भी प्रतिष्ठा मिले।”

—अेके विद्वान् तथा जैनमुनि

(टिपणी) पत्रलेखके निष्पादयनार्थी पानाना विभाग उगे व दगदगे गण्य विना आरी प्रगट् उर्यो छे, ते अद्व १३ धन्यवाद आपीन सादरीमा ययला अत्रैअथ विष आ पालेला अभिप्राये जांदु थया १५ अे अैअयना पायामा वर मुप्य अुल पडली छ, अेरले डरीथी अेते मुधारीते वर आगण वधवानी मार्गी मलाए छ आधु-आनी अेकतामा नियमयधनानी वरुता आवेअ अन्या विना गंडनी नथी अज्जिअ्यातअ पूरेपूरे आयवीते वर अेवी अेअता टरी गंडे सत्यप्रियता अंत उदगदष्टि उषे वर अेवु अैअथ आ-वर गीते अु यवु तेधअे - अे समाजना मुनिआअे हये थोउ आदय उरीते पागु आगण आववानो समय पाटी गयो छे अेवा आदय माटे पागु प्रनिष्ठा-त्यागनी, निरा-सरननी अंत धर्मदानिनी वरउ छे डाणे डाणे आवु जैनसमाजमा आछावता अगे यवु वर छे पू गांधीउअे अेवो धारी मार्ग त्रयो छे ६ आवा जैनमुनिआ माट आ लगीअ-राम आगे धावु सांख्य यथगयानो जतअनुभव मने यध अुअयो छे

—विश्वनाथ 'टपाल' ना ११-१-५३

धर्मकान्तिना प्रेमीजनाने !

(पत्राग) “आपत्रीने मस्कृत मातुओंके मगछन तथा सक्रिय कार्य करनेके सवधसे लिया, परन्तु मैं तो जैसा अनुभव करता हूँ, कि आपत्रीने जैसी क्रान्ति का है, वैसी क्रान्ति करनेवाला कोई भी शिक्षित मातु वर्तमानम मुखे नहीं दिखता है। सिर्फ समाजको विचार देनेका काम तो फिर भी दो तीन मातु कर रहे ह, परन्तु उन्हीं

વિચારોનો જય આનરળમે લાનેકા પ્રગમ આતા છે તવ તો હિચકિચાતે હી ઉં . ઝુધિદિન માં 'અસે મો હું'; જો અન્હે લેમ્ક એવ વિચારક મો હું, ફિર મો સક્રિય ક્રાન્તિ કરનેકા સાહરા નહીં રખતે હું. માલુમ હોતા હું મેસે કોડે મહામય ડન પર સવાર હું. ...અપની અપની પ્રતિષ્ઠાકા મોહ પ્રતિદિન વઢતા જાતા હું ઓર યેન કેન પ્રકારેળ ડસીકો ટિકાયે રખનેકે લિયે હી માનો મારા પ્રયત્ન હો રહા હું. . મેં તો અપને ડતને વર્ષોકે અનુભવ કે પધ્વાત્ ડસી નિષ્કર્ષ પર આયા હું કે વર્તમાન સાધુસસ્યા કે દ્વારા સામૂહિકરૂપમે સમાજ યા રાષ્ટ્રકા કિસીમી તરહકા હિત નહીં હો સકતા હું, વે અપને આપમેં કિસી તરહ કા મી પરિવર્તન નહીં કરના ચાહતે હું. શ્રમણસઘકી નૌકા અપને ડસી રૂપમે પઢી હું, કોઈ વિશેષ ગતિ યા પ્રગતિ નહીં હું. ”

—એક મુવિદ્વાન જૈનમુનિ

(ટિપ્પણી) અહિસક ક્રાન્તિની પ્રક્રિયા મૂળે વ્યક્તિથી જ શરૂ થઈ શકે તેવી હોય છે, એટલે સમૂહના સમૂહને શરૂઆતથી જ આવી ક્રાન્તિમા સાથે ચલાવવાની મમતા હોડવી જોઈએ. હું સતત જે સગહનની વાત કરુ છું, તે તો મુખ્યત્વે આમસગહનની કરુ છું કારણ કે અહિસક ક્રાન્તિનું વાહન ગામડાઓમાથી જ મળવાનું છે સાધુઓ અને સેવકા માટે તો મેં ‘સુસસ્કૃત’ વિશેષણ વાપર્યા પછી સગહન શબ્દ વાપરવાનું પસંદ કર્યું છે, તે એટલાં માટે કે તેમા પણ થોડાક રત્નો તો છે જ માત્ર તેમાથી (ઊડે જઈને) વીણી વીણીને તેમને બહાર લાવી સાકળવા જોઈએ સુસસ્કૃત વિશેષણ માત્ર લેખન, વિચાર-પ્રચાર કે વ્યાખ્યાનને નહી, પણ મુખ્યત્વે ક્રાન્તિપ્રિયતાને સૂચવવાના અર્થમા લેવાવું ઘટે જેમ હોજરીમા મળ હોય તો મુદર સ્વસ્થ દેખાતુ શરીર પણ બગડેલુ ગણાય, તેમ અગતપ્રતિષ્ઠાનો મોહ વગેરે મળ મનમા ભર્યો હોય ત્યા લગી નિર્ભય અને અચ્છ તદુરંત મનની ક્રાન્તિ થઈ જ ન શકે

મે 'વાકાનેર સાધુસંમેલન' વાળી નોંધમાં આ મતલબનું લખ્યું
 “પરંપરવિરોધી એવા વિધવિધ મિત્રાણના મણકાઓને એક માળામાં
 ગૂંથવાના પ્રયત્નો કરવા કરતા વિચારસંલિષ્ણુતામાંથી જિલા થયેલા
 માનસિક-ઐક્યનું સંગઠન લેણે ટચૂકડું હોય, તોયે સાર્થક નીવડશે”

માનસિકઐક્ય આજે કદાચ જોવામાં આવતું ન હોય તો પણ
 સમય અને સંજોગોમાં પરિવર્તન થવાને કારણે, વિચારસંલિષ્ણુતાનું
 ઐક્ય આવતી કાલે જરૂર ઉદ્ભવશે તેનો પાંચો તો નખાઈ ગયેલ
 છે, એમ તો આપણે સૌએ કબૂલવું જ જોઈએ

હું માનું જ છું કે શાસ્ત્રોની ચર્ચા નગદ મન્યથી વિરુદ્ધ ન હોઈ
 શકે પાણીને ખૂણ વસોવવાથી કીણ લેણે દેખાય, પણ માખણનો
 પીકા જિતરતો નથી, જિતરેય નહીં, તેમ સૌ સૌનો વ્યક્તિગત પ્રતિષ્ઠાનો
 લોભ ખરો કરવામાં ને થાળડવામાં આવે ત્યાલગી આવી સવ-એકતાનો
 કે શાસ્ત્રીય-માન્યતાઓનો ભ્રમ લેણે ટકી રહેતો લાગે, પણ એમાં
 મૂળભૂત સત્ય કદી આવી જ ન શકે આજનો સાધુઅગ્ર્યા આવી ગીતે
 આખીને આખી અકળધ ગખીને ધર્મક્રાંતિ કરવામાં માનનારાઓને
 આ પત્રલેખક મુનિશ્રીએ અનેક વર્ષોના જિહ્વા અનુભવ પછી ચતવી
 દીધા છે ! અને તે ચચાર્ય છે આથા મારી તો જૈનસમાજના મુખ્યત્વે
 ત્રણે કિરકાઓને વિનંતિ છે કે તેઓ ઉક્ત પત્રલેખકના હૃદયોદ્ગાર
 પર ફરીકરીને વિચારે ! વળી પત્રલેખક તો સપ્રધાયમોહનો અચકા
 સાથે ગખીને કરનાગ મોટા લેખાતા ધર્મપ્રચારકને પણ ચતવ્યા છે
 અને મૂળભૂત પરિવર્તન વિના ધર્મક્રાંતિની અગત્યતા પણ ન્પાટ
 દર્શાવી દીધી છે જેમ આ વાત આઢી મુખ્યત્વે જૈનસ્થાનડવાગી-
 સમાજના વર્ધમાનત્રમણસવને લાગુ પાડી છે તેમ જૈન ટ્રિગમ-
 અમાજ અને મૂર્તિપૂજક જૈનઅમાજના અગ્રોને પણ આ વાત લાગુ
 પડ જ છે

ખુદ ભગવાનમહાવીર અને ભગવાનબુદ્ધને જોઈએ તો પ્રથમ
 તેમણે એડલે પગે ધર્મક્રાંતિના પથમાં પ્રયાણ માડ્યું પછી અત્યંત,

ગોંડા અગદ મળી ગયા તેના પાનુ યાદ ગળવા જેવું છે કે ભક્ત-
માનવમાંથી થોડાક આત્માઓ જ તેમને પ્રથમ પ્રથમ મળી શક્યા હતા.
દા. ત. ગૌતમ, આનન્દ વગેરે. પરંતુ ધર્મક્રાન્તિનું વિશાળ ક્ષેત્ર તો
નારીચમાજ, નીચવાથરા અને ગામડાંઓમાંથી જ ત્યારે પણ તેમને
મળી શક્યું હતું આજે પણ ધર્મક્રાન્તિ માટે એ જ ક્ષેત્રો ફરી
સભાળી લેવા પડે. અવગત, મદાવીર અને છુદ્દ તો ધર્મક્રાન્તિકારો
ઉપગત ધર્મગ્રાપકો પણ હતા જ વળી તે વખતે ધાર્મિકપુરુષોનું
સીધું ક્ષેત્ર સામાજિક હતું, આજે આર્થિક, સામાજિક અને રાજકીય
ત્રણે ક્ષેત્રોને ધર્મ સાથે જોડવા પડે. આમાં કોઈ નવી વાત નથી,
ગાંધીજીએ એક આદર્શ ધર્મક્રાન્તિકારની અદાથી ચીલાઓ પાડ્યા છે,
તે ચીલાઓને થોડાં થોડા મહારવાનું અને ફટલાક નવા ચીલાઓ પાડવાનું
કામ ધર્મક્રાન્તિના પ્રેમીજનોએ કરવાનું છે અને તે ધર્મક્ષેત્રની વ્યાસપીઠો
ઉપર રહીને જ કરવાનું છે.

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાલ’ તા ૧-૯-૫૪

આમૂલાથ પરિવર્તન વિના કાંતિ સંભવિત નથી

હમણા હમણાં સાધુસન્યાસીઓમાં પ્રજ્ઞલિમુખ સળવળાટ જાગ્યો
છે, તે આશાસ્પદ વસ્તુ છે, એ સંસ્થાના સભ્ય તરીકે મને વધુ હર્ષ
થાય છે જૈનસમૂહમાં સાડા ચારસો વર્ષ પહેલા આવેલી ધર્મક્રાન્તિમાંથી
આ (સ્થાનકવાસી) સપ્રદાય જન્મ્યો આ સપ્રદાયમાં જૈનધર્મના
સમન્વયવાદનું કોઈ એવું તત્ત્વ પડ્યું છે કે જેને લીધે સમાજસુધારાની
અસર એને થયા વિના રહેતી નથી એમ છતાં આજનો આ સપ્રદાય
ધરમૂળથી પરિવર્તન માગે છે. આવતા વૈશાખ માસના પ્રારભમાં એ
જૈન ફિરકાની સાધુઆવકપરિષદ મારવાડ (સાદડી)માં મળે છે પરિષદ
ઉપર સ્થાનિક પ્રજાનો પણ સારો માઠો પ્રભાવ પડી જતો હોય છે.
મારવાડમાં સાપ્રદાયિક કટ્ટરતા અત્યાર લગી ફીકડીક નજરે પડી છે.
ધનલોલુપતાવાળી કંજુસાઈ પણ ઓછી નથી રાજશાહી અને મૂડી-

વાદી પદ્ધતી એ પ્રદેશ હજુ ફીક્કીડ ટેવાયેલો જણાય છે. છતાં ત્યાંની ધર્મભક્તિ, એકાગ્રતા, સાધાઈ, અચ્ચ એ બધાનો અદુર્ધયાગ પણ થઈ શકે છે. તાજેતરમાં આ સપ્રદાયના સાધુઓએ માટેમાહે એકસૂત્રના લાવવાનો ફીક્કીડ પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ એક એમના જ વિદ્વાન મુનિમહારાજ અનુભવપૂર્ણ દર્શનક લખે છે—‘કાઈને જૂનો ધરેડ મૂકવી નથી, ત્રુટીઓ ડાઢવી નથી પગિપદ છાડવો નથી ભાગ દેવાનો કે લાલસા (ગિઅગિઆઓ વ ની) છાડવાનો કાઈનેય મોખ નથી, (ત્યાં માનવતા પણ નથી ત્યાં) માનવતા વિના સાધુતા કેમ સાપડે?’ આવા આત્મચર્ચા મહાન ઉદ્દગાગમાયો આ ભાવિ પગિપદને વાળુ ઘાળું મળી ગરુડ ભલે કામ થોડુ યાય, પણ પાયાનુ યાય તો સારુ એને માટે મારી વિનતિ આ જાતના છે—એટી સાથે સમુદાય ક્રાંતિ-કામ થઈ શકતા નથી, માટે આ પગિપદમાં તો સર્વધર્મપગિચય વધારવાનો સામાન્ય ઠગવ પસાર કરી અખિલ-દિશ્યાધી આદ્યો દશ સાધુઓની એક ક્રાંતિકામ સમિતિ નીમી ડાઢવી આ સમિતિ વર્તમાન ગજનીનિજો, ધર્મનીનિજો, ગ્યનાત્મકકાર્યકર—આગેવાનો, સ્ત્રીઅધ્યાઓ અને આત્મગણ્ડીય ધર્માધ્યાસક્રાંતો સપર્ક સાધીને એક ‘નવ સાધુનિયોજન’ પોતાના કિરકાના મૂળતત્ત્વોને જાળવીને બનાવી ડાઢે અને એ ‘નવસાધુનિયોજન’ કરીને એ વર્ષ મળનારી પગિપદમાં નુધાગ વધાગ સાથે પસાર કરવે એ પસાર ન યાય ત્યાં લગી નવી દીઆઓ ઉપર અકુળ મૂનીકે

આદીમાં મજેલા શૂદ્ધ સાધુસમ્મેલનમાં આમલાત્ર પગિવર્તન નથી, પણ યાગડયીગડ ‘જ નુધાગની છાટ જરૂર છે આચાર્ય, ઉપાચાર્ય અને મત્રીમણ બધાગણુકે ગમી જાય છે, પરંતુ એમના નામો વાચતા દરકને ગ્યાન આપવાના યાબડલાણા દેખાયા વિના ગરુડતા નથી જેમના વિચારોને પૂર્વપશ્ચિમ જોવું અતર છે, તેવા નામો એમાં સાડળ્યા છે આ બધું જોતા મને પોતાને લાગે છે કે મૂળ કાચુ છે, કાગણુ, દિલથી જોગેલુ નરિ, પણ અયોગોએ લાદેલું છે ખરી વાત એ

દે. દે પાવનનાં આપણી જ્ઞાનચત્રો ગદ્યાય નહીં અને મૂડી તથા
 ગંગોનાં વર્ષસ આ નાં સગી આગી સાધુનાનું તેજ ખીડીને બદલ
 નહીં આપી જંદા આપણે ના સંપ્રદાય એને પચાવી શકશે નહીં. એથી
 જ ભારી વિનાંનિ દે. દે જં સાધુઓ આપણા દેશ અને દુનિયાના સયો-
 ગોનાં વિચાર કરતા થયા છે, તે દેડ વર્તુળોનો અભ્યાસ કરી જે
 બધાંદળ સર્વે નેમાં અંમન થાય તે સાધુસાધ્વીઓ સધમા જોડાય
 અપરિચી અને વિશાળ દૃષ્ટિવાળા આવડસમૂહ તેમા ભજે અને બાકીના
 સાધુ-સાધ્વીઓ તથા આવડ-આવિશ્વઓ માટે તે માર્ગદર્શક અને આજે
 બધાં વિચિત્રનો સાથે ધર્મને જંતડવાની સાધુસન્યાસીઓ માટે અને-
 વાર્ય કરજ આવી ઊભી છે અને જંતસાધુઓ માથે, એના અહિસા
 પરમેા ધર્મ ના દવા સાથે વધુ જવાબદારી છે, ત્યારે જગતની ઝડપથી
 બદલાતી પરિસ્થિતિઓમા તેમણે જો નક્કર અને કાયમી કામ કરવું
 હશે તો આમૂલાત્રપરિવર્તન વિના નહીં ચાલે થીગડયાગડથી એ ગાડ
 વચ્ચે જ કયાક ગબડી પડવાનું કે અટકી પડવાનું

—વિશ્વવાત્સલ્ય તા ૧-૪-૫૨, ૧-૧૦-૫૨

સાધુસંન્યાસીઓ માટે નવયુગનો સંદેશ

(પત્રાશ) આપત્રી જૈનધર્મના સન્યાસીમુનિ છે, છતા સૌમા
 ભગવાન એક છે, એમ સત્ય માનનાર છે, એમ ખરેખર લાગવાથી
 પત્રથી લખું છું મને લાગે છે કે આજના વિદ્વાન સન્યાસીઓ દરેક
 ધર્મનો સાચો અભ્યાસ કરી તે જ સત્ય ઉપદેશે તો કેવું સારું ?

—એક વૈદિક સંન્યાસીજી

(ટિપ્પણી) સન્યાસીવર્ગ તરફ ભારી મહાન અપેક્ષા વાયેકો
 બાજે છે. આ જે અર્થ-સમાજ-ક્રાંતિની જલદ છતા શાત અહિસક
 પ્રક્રિયામા ઘેર ઘેર દીવડા પ્રગટાવવાની જરૂર હોઈ, તેમા સાચા નિરપૂહી
 સાધુઓ અને મરજવા જનસેવકો જ અગત્યનો ભાગ ભજવશે, એમ
 માનીતે આજે હું મારો એકલવાયો પંથ ઝૂંમવાની અને ગુરુજનોની

ન્યાયી ખેડી ગ્લો છુ આજના યુગે “ જરિયાતો વધારવાને બદલે જરિયાતો ઘટાડા અને પોતાના ભોગે ખીજને જીવાડા ” આવો અમલ જેઓ કરવા માગે છે કે કરે છે તેને સારુ જાનતો જમાનો છે, એમા ના નથી બાકી નાતજાત અને સત્તા તથા મજલુઆદિને નામે જેઓ મોદભર્યા અજાનમા ઈરિફે બિનઈરિફે ભેગે જન્માવીને રાચે છે, તેઓ તો આ યુગને રૌતાનવગ બતાવવા મડી પડ્યા છે, તેમ હુ અષ્ટ માનુ છુ ‘સૌમા એક ભગવાન છે’ એટલુ માનવાથી જ ચાલતુ નથી, પોતાના વ્યવહારમા એ એકતાનો તાળો મેળવવાનો છે આથો જ હુ નાના સગમા માનવજૂનમા પણ આવી જાતનો પ્રયોગ કરી ગ્લો છુ મારે એ પણ કહેવુ જોઈએ કે વિશ્વમા એક ધર્મ નહી ચાલી રાધ, બધા ધર્મોને પોતપોતાને ચ્યાને ગોઠવી શકે તેવી સમન્વયરૂપી એકતા જ આજે અસરકારક નીવડશે એટલે જ જગતના મેડડા વર્ષ પહેલાના સાત મહાપુરુષોના પ્રસ્થાપિત ધર્મો દ્વારા વિશ્વ સાથે વાત્સલ્ય સાધવાનો મુખ્યત્વે યવો ઘટે, એમ માનીને હુ વર્ષોથી ચાલી ગ્લો છુ પત્રલેખક ‘ પોતે સમાજને ઓળખ સન્યાગી ન હોવાનુ ’ લખ્યુ છે, તે દીડ છે જે બ્રહ્મચર્યલક્ષી સયમના અને માલિકીહકના સંપૂર્ણ ત્યાગમા દ્વિતીયક માનીને એ અનુસાર અહોનિશ ચાલે છે અને સમાજને માતા જેવુ હેત આપીને ચલાવે છે, તેવો અન્યાગી કે મેવડ ગમે તે સપ્રદાયમા હોય છતા તે પોતાને કે સમાજને ભાગરૂપ નથી જ બાકી જેના મૂળચારિત્રમા લલિ છે અને તે લલિને દાડવા મથે છે, તેવો માણસ ચાહે તેટલુ બાહ્ય તપનુ, બાહ્ય મેવાનુ કે બાહ્યબુદ્ધિનુ પ્રદર્શન કરતો હોય, પણ પોતાને અને સમાજને ઓળખરૂપ જ છે આથી વિદ્વાતાનુ ખીજ આનુ ચારિત્ર્ય ૭ આચા ધર્માબ્યાસનુ મૂળ સાચા ચારિત્ર્યની જિજ્ઞાસા છે

—વિશ્વવાત્મલ્ય ‘ટપાલ’ તા ૧-૫-૫૪

નરી દૃષ્ટિ સાથે સાધુસાધ્વીઓ જાગૃત થાય !

(પત્રાગ) વાત્મલ્ય-શબ્દમય હૃદય મન બતાવુ છુ ખીજ

સાધ્વીગા માન કાર્યને...સારી રીતે જુઓ છે. આજુ વિદ્યાગ્રમા ઘણું સાધ્વીગાને. મળાયું. અન્યાર મુખીમાં ૮૫ સાધ્વીજીને મળાયું. તેમથી મયાન સાધ્વીગાના ઉત્સાહ દેખાય છે. દિનમતનો અભાવ જણાય છે તેમજોને સાગી દષ્ટિ મળતા દિ મન આવે... "

—એક જૈનસાધ્વીજી

(રિપબ્લી) હું વારંવાર કહું છું, ધર્મ કરતા વિજ્ઞાન અને સૌ કરતા મૂડી આગળ વધી ગઈ છે. પરિણામે માનવ ઉપર શાસન સવાર થઈ ગયું છે. આ ગિરરી ગંગા હોય ત્યાંથી વિશ્વશાન્તિ કાયમી ન બના શકે. ગિંધતા ધર્મે જળીને હવે સૌની આગળ પોતે નીકળી જાય તેટલી હદે ઝડપ કરવી પડશે. આમ તો બધા ધર્મસંપ્રદાયો પાસે આશા છે પણ જૈનસંપ્રદાયો પ્રત્યે સવિશેષ છે. કારણકે જૈનસંપ્રદાયોનો આચાર-વિચારના મુખેળવાળો ભૂતકાળ ભવ્ય છે એમની અહિંસાનો પાયો સ્થાપ્ય છે. આજે જ્યારે રશિયા જેવા નાસ્તિક લેખાતા દેશો પણ પં જવાહરલાલ ને આટલું મહાન માન આપે છે અને સહઅસ્તિત્વ જેવા સ્વાધ્યાયના સિદ્ધાંતોથી આકર્ષાય છે, ત્યારે જૈનસંપ્રદાયોની મોજૂદા જવાબદારી ઘણી વધી જાય છે. માટે જો ફિરકાભેદ ટાળીને જૈનસાધ્વીઓ અને સાધુઓ ભરપૂર ચારિત્ર્ય સાથે વિશ્વયોગાનમાં આવે તો ઘણું કામ થઈ શકે. સૌ પોતપોતાને સ્થાને રહીને આ કામ કરી શકે. આ પત્રલેખિકા કહે છે તેમ દષ્ટિ સાફ કરવી એ સૌથી પ્રથમ અને મહત્ત્વનું પગલું છે, એના શંકા નથી દષ્ટિ સાફ થયે બીજી શક્તિઓ આપોઆપ જાગે છે જ.

—વિશ્વવાત્સલ્ય 'ટપાલ' ૬ જુલાઈ ૫૫.

જૈનમુનિ અને ગીતા

એક જૈનમુનિ ગીતા પર લખે ત્યારે 'એ શા સારુ' ? એવી જિજ્ઞાસા થાય તે બનવા જોગ છે. કારણ, અનેક ભાષાઓમાં અને સખ્યાબંધ હાથે ગીતા પરત્વે લખાયું છે, છતાં જૈનમુનિને હાથે ગીતા

પર લખવામા કદાચ આ આત્મિક પહેલા જ છે ત્યાં જૈનમનાથી ઓળખતા વર્ગમા અદિઆ, ત્યાગ અને તપનો આત્મા વ્યવસ્થા વિધેતો જણાય છે, ત્યાં વૈદિક તર્કિ ગણાતા વર્ગમા આચાર-ધર્મ તર્કિ જ્ઞાન તથા શ્રી-હોમનો વિધિ જ પ્રવાન મનાય છે, ભક્તિને નામે આત્મગુહિતા તત્ત્વ દીક્ષા યજ્ઞને મહિન તત્ત્વો જેવું પડે છે, અદૈન-વાદ માત્ર વાણી-આદનો વિષય બની જાય છે, ત્યાં આચારગ અને ગીતા-માતાનો મુયોગ અજ્ઞ અગ્નિ કાવે છે

એ (ગીતા) નિવૃત્તિપી નોડામા બેઠેલા અન્યાયાને પ્રવૃત્તિલભનુ મુક્તન હીંડ કરવા દેદોળે છે, તેમજ પ્રવૃત્તિપી આગરમા પડેલા ગૃહ-અને નિવૃત્તિ-લભનુ તુળ્ય આપી દિગારી લે છે

પ્રવૃત્તિલક્ષી નિવૃત્તિ અને નિવૃત્તિલક્ષી પ્રવૃત્તિ એમ બન્નેનો સમન્વય એજ આત્મકલ્યાણ અને વિશ્વકલ્યાણનો સમન્વય છે સર્વધર્મોનું મધ્યબિંદુ એ છે વિશ્વશાંતિનુ અર્થ સાધન પણ છે

— “જૈનદ્રષ્ટિએ ગીતાદર્શન” (પ્રસ્તાવના) પાના નં ૧, ૨, ૩

સાચા ત્યાગથી જ વિશ્વશાંતિ સંભવિત છે !

ત્યાગ એ જેટલો અદિગત આધ્યાત્મિક વિદ્યાસમા સ્થાયક છે તેટલો જ સમાજ, ગામ અને વિશ્વને પણ પ્રત્યક્ષ અથવા પગલ રીતે ઉપકારક થઈ પડે છે

જે સમાજમા આદર્શ ત્યાગની પૂજા છે તે સમાજ નિઃસ્વાર્થી સતાપી અને પ્રશાન્ત હોવાનો તેની નિઃસ્વાર્થીતા ગામની પીડાની પ્રજ્વળે આશ્વાસન આપી ના અને તેની ગાંઠના આંતરેલો વિશ્વમા ગાંઠનો પ્રચાર કરી નાં

આથી જે ગામમા ત્યાગની મંત્રી છે ત્યાં મુખનો આગર ન્યય વિચરવાનો, તે આગરની કાલેગમા વેગના દૈનન્ય લય થવાના અને વિગેધક ગતિના પ્રચર બળો પણ નમી જવાના

પરંતુ જે ગામની પ્રજામા ભોગવામનાનુ જ પ્રાધાન્ય છે તે

કેશનાં ધન મેલ્યા છતાં ન્યાય, અર્થવિના, ગણદ્રોહ, મત્યાદિ શાંતિના
અનુષ્ઠાનું અગત્ય ત્યાગી ગાદીશાંતિનું આદેશ, દાસે કે પછી અપ
દગ્યુ અપાન, સાગંજ કે આદર્શ-ન્યાયમાં વિશ્વશાંતિનું મૂળ છે અને
પામનાનું પામનું વિશ્વની અશાંતિનું કારણ છે

— અષ્ટકાલિક સૂત્ર ‘નોંધ’ પા ૧૩

આત્મવિકાસમાં જાતિવાદ બાધક નથી

આત્મવિકાસમાં જાતિના અંધન હોના નથી. અંગણ પણ આત્મ-
કલ્યાણના માર્ગ આરાધી રાકે છે. આગલજાતિમાં ઉત્પન્ન થનારતુ
પણુ દંડ્ય પવિત્ર હોઈ શકે છે. હરિંદ્રશ મદ્દામુનિ અગલકુળમાં
જન્મ્યા છતાં ગુણના ભંડાર હતા. પૂર્વના યોગસચ્કાર હોવાથી
નિમિત્તવશાત્ ધૈરાગ્ય પામી ત્યાગી બન્યા

જાતિનાં વિધાન મદ માટે નથી, વર્ણુ-વ્યવસ્થા કર્મપ્રમાણે
નિયત થઈ હતી તેમાં ઉચ્ચ-નીચતા ભેદોને સ્થાન ન હતું. જ્યારથી
ઉચ્ચ-નીચતા ભેદોને સ્થાન મળ્યું ત્યારથી તે વ્યવસ્થા મટી તિરસ્કાર
અને અભિમાનના પુન્નેમાં પડતી ગઈ ભગવાને જાતિવાદના ખડન
કર્યા ગુણવાદને સમજાવ્યો અભેદભાવના અમૃત પાયા અને દીન,
હીન, પાતલ જીવોનો ઉદ્ધાર કર્યો

— ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર ‘નોંધ’ પા ૮૦-૮૧

જૈનધર્મને જૈનસાધુઓ અને મુહુરુઓ સંકુચિત ન બનાવે !

આણુદળ કલ્યાણજીની પેઠી તરફથી પોતાના વહીવટ તળે
આલતા જૈનમંદિરોમાં માનવમાત્રને પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર માન્ય
રાખતી થોપણા કરવામાં આવી છે, તેને હુ ઘણી જ આવકારદાયક
ગણુ છું. વૈદિક-સપ્રદાયોના વિકાસમાંથી બૌદ્ધ અને જૈન બન્ને મુખ્ય
સપ્રદાયો હસ્તીમાં આવ્યા છે એ બન્નેમાં નાતજાતને ઠેકાણે ગુણ-
કર્મદ્વારા જ ઉચ્ચનીચપણુ જખવામ આવ્યું છે તેમાય જનધર્મે તો

પ્રથમથી જ ત્વો શક્તિ મુદ્દા સર્વને મોહ લગીના સમાન અધિકારો
 સ્વાકાર્ય છે ગુણ સિવાયની ડશાની પૂજા જૈનધર્મને મજૂર નથી
 એમ જના બીજા સપ્રદાયોની માફી અસરથી જૈનસપ્રદાયો પણ
 મુક્ત નથી રહી શક્યા તેમાની એક વાત અસ્પૃશ્યતાનો હતી
 પ્રત્યેક જૈનવિચારકને તે ખટકે તેવો હતી જે વસ્તુ મહર્ષિ દયાનંદ
 અને ગાધીજીને સૂઝી તે વસ્તુ સૌથી પહેલી જૈનોને સૂઝી જોઈતી હતી
 જૈનસાધુઓની એ પ્રથમ કચ્છ હતો કે આ પ્રાચીનકાળથી ચાલી
 આવેલી પ્રણાલી જૈનોને તેઓ સૂઝાડે અને બીજા સપ્રદાયોના આવી
 આવા માફી અસરથી જૈનસપ્રદાયોને બચાવી લે' દુર્ભાગ્યે તેમાના
 બહુ ઘોડાને આ વસ્તુ સૂઝી હતી જેમને સૂઝા હતી તેઓ પણ સામુ-
 દાયિક ગતે આવું મૂઝાડી શક્યા નહોતા તેને બદલે આજે જૈન-
 શ્રવકોના પવિત્ર મંદિરોનો વહીવટ કરતો એક મોટી પેઢી જાતે જ
 આ વસ્તુ સ્વીકારે છે તેથી મોડું થવા જના આવી ઘોષણાની ટિમન
 મારે મન ઘણી મોટી છે અલગત્ત કાયદો તો એમ કહેતો જ હતો.
 પરંતુ જૈનો હિંદુ નથી એ ઉહાપોહને કાગળે ત્યા કાયદો નિરુપાય
 પણ કદાચ બના શક્ત એટલે જ સ્વેચ્છાએ જે થય તે વધુ આવ-
 કારલાયક બને છે હું પોતે સ્પષ્ટપણે માનું છું કે જૈનધર્મ વિશ્વ-
 ધર્મ છે વૈદિકધર્મ તથા બૌદ્ધધર્મનું વિસ્તિત રૂપ છે આથી જૈનોમા
 માનવમાનવવચ્ચે મેટીમેટીવ્યવહારનો પણ ભેદ ન હોવો જોઈએ.
 હમણા મે મુઝામા સાલત્ય કે તોડાગમી જમણ (ક જેમા નમકાગ-
 મ ન ઉચ્ચારનાર સર્વ કોમો સહભોજન કરો શકે તે) મા ભેદ રખાયા
 હતો કાદપણ સાચો જૈન વિચારક આવા ભેદલાવનો વિરોધ કર્યા
 વિના રહી જ ન શકે માનવમાત્ર મારે જૈનમંદિરપ્રવેશની આ
 ઘોષણા હવે આવી અનેક દિશામા કાન્તિકારક ફેરફારો કરવામા નિમિત્ત
 રૂપ બનશે એવી હું આશા રાખું છું જૈનોના છાત્રાલયો કે આશ્રમો
 વિષે પણ નાતજાતના ભેદ વહેલી તકે નાખૂદ થશે એમ પણ માનું
 છું મારે જ તે દષ્ટિએ આ ઘોષણાને ફો ફોરને આવડાડું છું

—વિશ્વવાત્સલ્ય 'પ્રા. નોંધ ૧૬-૪-૫૫

અસ્પૃશ્યતાનિવારણ અને ધર્મગુરુઓ

મધ્યમ અવસ્થામાં અસ્પૃશ્યતા-નિવારણના અખત કાયદો અમલમાં છે. પદાન્ત નાનકડા વખત આજ્ઞાની પાદેલાં જ મહુમ સમાજરાયે કાયદાની દિશામાં નાંદર પાડેલા ફરવી પડી તો આપુ આવ્યા અને એમને ધર્મમયદષ્ટિથી દેશભરમાં આ દિશાનું જળારુ પગલુ ભર્યું. મધ્યમ અવસ્થાની શુદ્ધિ-પ્રગતિની એમાં મદદ મળી ખરી, પરંતુ આપુનો મુખ્ય મુદ્દો તો એ હતો કે, “અસ્પૃશ્યતા એ દિંદુધર્મનું કલક છે.” મનલગા કે ધર્મધુરધમે જ પ્રાયશ્ચિત્તની દષ્ટિથી અસ્પૃશ્યતા નિવારે ત્યારે જ અસ્પૃશ્યતા સમજાગી અને સારી રીતે નીકળી શકે તાજે તરમાં ગિરનાર જેવા સૌરાષ્ટ્રના યાત્રાધામને આગણેથી પદરેક જેટલા મહતોએ ઉપલા મુખ્ય મુદ્દાની નજરે જેતા અસ્પૃશ્યતાનિવારણ અંગે પોતાની સહીઓ સાથે જે મુસદ્દો બહાર પાડ્યો છે, તે તે ખરે જ પ્રશસા માગી લે છે આ લખાય છે ત્યારે જ સમગ્ર ભારતમાં સર્વધર્મો અને સર્વજાતિઓ વગેરેને લાગુ પડતું એક માનવભેદનિવારક બિલ લોકસભામાં આવી રહ્યું છે આમાં શુદ્ધન્યાયની દષ્ટિએ થતા અસહકારોને જડ કાયદો ન ગૂંચવી નાખે તો તો આ ઠીક છે, પણ એકલી અદ્ભુતોત્તી અસ્પૃશ્યતાની દષ્ટિએ કહું તોય મહતો, પડાઓ, ધર્મગુરુઓ, બ્રાહ્મણો અને મદિરોના ટુચ્છીઓ પ્રાયશ્ચિત્તની લાગણીપૂર્વક અસ્પૃશ્યોને હૈયા સાથે અપનાવે તે જ સાચું અને સપૂર્ણ ઠીક છે કાયદો તો અનેક રીતે સુચાણી જેવો છે, ન્યારે ધર્મતખ્તાના ઠેકેદારો સાથે રહેતી આમપ્રજ્ઞ જાણનારી જેવી છે ‘જાણનારીમાં જોર હશે’ તો જ સુચાણી મદદરૂપ થનારી છે,’ એ હકીકત આ પ્રશ્નને પણ તેટલી જ લાગુ પડે છે, આશા રાખીએ કે ગિરનારના મહતોની જેમ ધર્મતખ્તાના કહેવાતા સૌ અધિકારીઓ વેળાસર અસ્પૃશ્યતાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી સાચાધર્મમાં પડેલા આવા ડાઘા તુરત નિવારી નાખે!

ધર્મગુરુઓ અને અમૃતપ્રશ્નના કલંક

(પત્ર) “ અહીં જૈન સાધ્વીજી બિરાજે છે વિદ્વાન અને અભ્યાસી છે મુદર વ્યાખ્યાન વાચે છે હરિજનવાસની મુલાકાતે અમે તેઓશ્રીને લઈ ગયેલા, ત્યાં (તેમણે) પ્રવચન આપ્યું હતું, જૈનસંઘમાં એ અગે કીકડીક ચર્ચાઓ થઈ આવા વિરોધથી તેમની (સાધ્વીજીની) આખી ખુલ્લી ગઈ છે હવે તેમને લાગ્યું કે બધા કામોમાં આ અમૃતપ્રશ્ન દૂર કરવાનું કામ વધુ અગત્યનું છે આ દિશામાં જૈનસિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી થઈ શકે અને પ્રોત્સાહન આપી શકાય એ રીતે માર્ગદર્શન આપવા વિનંતિ છે ”

—‘મોરહયી એક મ્થા જૈન યુવક’

(ટિપ્પણી) ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાના મુનિહરિકેશી તથા સૂક્ષ્મ અલિસા અને સત્યસિદ્ધાંત ખાતર બલિદાન આપનાર મુનિમેતાયર્ષ એ બંને જૈનધર્મના મહાશ્રમણો શ્વપાકકુલમાં જન્મેલા હતા એ જગજાહેર છે એમ છતાં આજનો જૈનસમાજ અમૃતપ્રશ્નના વિવાદમાં સમાજ તરીકે સક્રિય ભળતો નથી, તેનું કારણ બીજા સમાજોની તેના પરની માઠી અસર છે

જો કે મ્થાનડવાસી જૈન ડોન્કરન્સના માનદમત્રી તા ૨૨-૯-૫૪ ના મુબઇથી લખેલા પત્રમાં જણાવે છે ‘જૈનધર્મમાં અમૃતપ્રશ્નને મ્થાન છે જ ન્યા ?’ આ વાતનું ઉચ્ચારણ તો આપણી ડોન્કરન્સ પોતાના અધિવેશનોમાં અનેકવાર કરેલ છે, એ આપની જાણમાં હશે આનો અર્થ એ થયો કે કાંતો અમૃતપ્રશ્નમાં માનનારા મ્થા જૈનો ડોન્કરન્સની આ વાતને મ્વોકારતા નથી અને કાંતો ડોન્કરન્સની આ વાત દરાવના કાગળની બહાર વ્યાપકપણે પૂછી નથી તે જે હો, તે હો, પણ નાતજાતના ભેદ જ્યાંલગી જૈનધર્મમાં નભરો, ત્યાં લગી નાની મોટી આલડછેટો દૂર નહિ થઈ શકે સહધર્મીવાત્સલ્યને નામે થના જમણોમાં પણ જૈનો નાતજાતના ભેદ હટાવતા નથી

મનનના કે સમાજના કલિંગો તેમ ને તેમ અકળાંધ ગદ્યા કરે
 અને નીચા ધર્મને પાતળ પાતળ થયા હું, આ ગિરિતિ જૈનધર્મ કે
 ધર્મના અગ્રણી ધર્મ સત્તાવા કીર્તી ન તેમની આમંત્રી અમૃત્યતા
 જ્ઞાનના અપ્તવર્ગોની અમૃત્યતા ધર્મના ધર્મના કલંક સમી છે. ધણા
 કાળથી આજના ધર્મગુરુઓએ કાં તો એને સડી લીધી છે અને
 કાં તો પાળી છે! આ, જૈનધર્મના કાલે ધર્મક્રાંતિમાર્થી સર્જાયો
 છે, તે સમાજના સાધુસાધ્વીઓ આ દિશામાં દિલપૂર્વક લાગી પડે
 તો અમૃત્યતા-નિવારણની લીધાસને સગીન ટેકા મળે અને જૈન-
 ધર્મની જ્ઞાન પાત્ર વધે એ વિષે શકાને ધ્યાન જ નથી

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાલ’ તા ૧૬-૧૧-૫૪

વિશ્વવાત્સલ્યની વ્યાવહારિક સાધના

વિશ્વવાત્સલ્ય એ વીતરાગનું પરમ લક્ષણ છે મહાવીરને વિશ્વ-
 વત્સલ જરૂર કહી શકાય વિશ્વ સાથે વાત્સલ્યનો પ્રયોગ કરવામાં
 પ્રવૃત્તિ સહેજે આવે જ છે એટલે નિવૃત્તિ-માર્ગમાં રહેલી શુષ્કતા કે
 જડતા પેસતી નથી તેમ વાત્સલ્ય સર્વાંત્ર વર્પાવવાનું ધ્યેય હોય તેને કાંઈ
 એક વ્યક્તિ, એક પદાર્થ, એક ક્ષેત્ર, એક કાળ કે એક અમુક ભાવ
 ત્યાં બાંધી પણ શકતો નથી એટલે નિવૃત્તિ પણ સહેજે સંભવે છે.
 પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ બન્નેનો સમન્વય આ આદર્શમાં છે

પ્રેમ તો પતિ-પત્ની વચ્ચેના શરીર સબંધમાં પણ વપરાય છે.
 સેવાશબ્દમાં કામના કે નામનાનો મોહ ભળી શકે છે વાત્સલ્ય અને
 તે પણ વિશ્વ સાથેના વાત્સલ્યમાં વિકાર, મોહ કે મમતા અપેક્ષા જ
 શકતા નથી વિશ્વવાત્સલ્યના પથમાં જગતના પ્રત્યેક ધર્મ, પ્રત્યેક
 વ્યક્તિ, પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિને સ્થાન હોય શકે છે કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ,
 ભક્તિયોગ એ ત્રણેનો સમન્વય એકજ જીવનમાં સાધવો તેનું નામ
 છે—વિશ્વવાત્સલ્ય—સાધના વિકાર માત્ર દૂર કરી નમ્રપણે એ સાધના
 સાધવી જોઈએ “સકલ જગતની બની જતેતા, વત્સલતા સહુમાં રહે”,

એજ ભાવનાના અનુયાયી બનવાનું મહત્ત્વે તેડું !” વિશ્વવાત્સલ્યની આધેના માટે એ ભાવના ખૂબ ઉપયોગી થશે

— સમકાળપોથી ભા ૩ પા ૩૭

વિશ્વવાત્સલ્ય વિષે મેં ‘ધર્મદષ્ટિએ સમાજગ્યતા’ માં વાણી કરી હતી તે માણસ માત્ર ‘નકાર’થી નથી છવાઈ શકતો એના છવનમાં ‘હકાર’ અને ‘નકાર’ બન્ને જોઈશે પ્રવૃત્તિ પણ જોઈશે અને નિવૃત્તિ પણ હોવી જોઈશે અન્યાયની સામે સતત લડવું જોઈશે, પણ પ્રેમથી જગતની સાથે સબધ (અનુબધ) રાખવા છતાં નિર્લેપ-ભાવે રહેવું આ રીતે જોતા માતૃભાવ જ એવો ભાવ છે જેને લઈને જગત પ્રત્યે કર્તવ્યપાલન કરવા છતાં અનાસકત રહેવાનું હોય છે શ્રાવણ માટે ‘સ્વધર્મીવાત્સલ્ય’ બતાવ્યું છે, જ્યારે વીતરાગતા-પ્રેમી સાધુઓ માટે જગત પ્રત્યે વાત્સલ્ય (વિશ્વવાત્સલ્ય) રાખવાનું સૂચવ્યું છે એથી જ એમને ‘છકાયાના માતાપિતા’ કહ્યા છે છકાયાથી છેટા રહેવું જેમ નિવૃત્તિમાર્ગ છે, તેમજ છકાયાની સાથે ઓતપ્રોત હોવા છતાં તેનાથી અનાસકત રહેવું, એ પ્રવૃત્તિમાર્ગ છે સાધુસન્યાસીઓ માટે મૌલિક વિચારનો પ્રચાર અને સમાજની નૈતિક યોગ્યતા એ એ કામોને હું અગત્યના ગણું છું એટલે તેઓ પ્રત્યક્ષ સક્રિય પ્રવૃત્તિમાં ન પડે તો સારું, એમ હું માનું છું પરંતુ આજના યુગે જે નિષ્કાલ્પ, આસ્તિત્વ મવાભાવી અને પ્રેમી છે, તેને માટે વાણી અને મનથી આટલા દુઃખ વિના છૂટકો નથી છેવટે તો ‘ગૃહ્યલિંગસિદ્ધા’ જેટલું જૈનશાસન ઉદાર છે જ અને સાધુવેરામાં પ્રજાગણિકા ને ત્યાં સ્થળિભદ્ર જેવા મહાસમર્થ મુનિને મોકલવા ગુધા તેમના ગુરુ તૈયાર થઈ જાય છે આ બધી વાતો શું સૂચવે છે? આપણે આ બધા ઉપર સાતચિત્તે તટસ્થ દષ્ટિથી વિચાર કરીને આમાથી મૌલિક તત્ત્વ તારવી લેવું જોઈશે આધુનિક અનુકૂળ નહીં કરવું તેમજ પરિવર્તન થઈ જ ન શકે તેવી ખોટી ટેડ પણ ન રાખવી

— (એક મુનિને આપેલા પત્રમાંથી) કાંક તા ૧૨-૧૦-૫૦

વિશ્વનાથસહ્યના અભિલાષી માટે

આપણે જે વિશ્વનાથસહ્યના અભિલાષી હોઈએ, વિશ્વવત્સલ-યુગ
માનીએ છીએ તો આજની જ એ ભાવનામય જગતમાથી એકદા સ્થૂળ
જગત બનવાનું જ છે; એ નિષ્ઠા દૃઢ કરીએ આજનું વર્તમાન એજ
ભાવિ યગનું અર્જન.

- (૧) વિશ્વ આખું મારી સાથે સકળાગ્રેયુ છે, હું એનાથી મોહે અક્ષિત
ચીરા, પ્રેમે લેપાયેલો રહીશ.
- (૨) હું પ્રહાર્યાગી છું. વિકાર મારું સ્વરૂપ નથી
- (૩) મનસા, વાચા અને કર્મણા સત્યની સેવા એ મારો જીવનમત્ર
- (૪) બધા ધર્મો મારા જ છે જેમ ડાન, નાક, માથું, પગ, હાથ,
મારા જ અંગો છે તેમ માટે હું બધા પાસે કામ લઈશ
- (૫) મારા જનમાલ આદિ મારા જ નથી, પણ વિશ્વના સુધ્ધા છે
કારણ કે મેં એને વિશ્વમાથી જ મેળવ્યાં છે હું એનો જવાબદાર
દ્રુસ્ટી છું એકલો મોલિડ નહિ
- (૬) ક વ્યાજની પ્રથા માનવ-સમાજને બાધક છે હું એ પ્રથાને
અવશ્ય તજીશ અને લોકોને છોડાવીશ
જ માનવ સમાજને બાધક એવા વ્યવસાયો નહિ કરું અને
બીજાઓને છોડાવીશ
ગ જ જળમય પ્રવૃત્તિ નહિ સેવું પરંતુ લોકકલ્યાણ અને
આત્મકલ્યાણ વચ્ચે અબાધક પ્રવૃત્તિ સેવીશ
- (૭) પરનિંદા આત્મલાઘા તજી દઈશ
- (૮) કૃત્રિમ સજવટ નહિ કરું આત્મસૌહર્યવાન પ્રસન્ન રહીશ
- (૯) સંયમના હેતુને લક્ષમાં રાખી, અન્ન, જળ, કૃષ્ણાદિ લઈશ કેશી
વસ્તુ, મદ્ય, માસ, જુગાર યા ચોરી, વિષયાશકિત એ સામે હું
દૃષ્ટિ મારીશ નહિ
- (૧૦) ક ખાવામા, પીવામા, ચાલવામા, બેસવામા, સુવામા,
જાગવામા સતત ઉપયોગી રહીશ

સ ઉપયોગિતા, નિયમિતતા, વ્યવસ્થિતા માગ સાથી ગુંહેશે
(૧૧) ક ગકલતથી આત્મભાન ન ચૂકુ તેટલો જાગૃત રહીશ
સ એમ છતા ભલ થાય તો માફી માગવા નહિય ગીરીશ
ગ નમ્ર ગીરીશ

(૧૨) ગત્રિભોજન અસહજ છે, માટે નહિ મેલુ

— વિશ્વવાત્સલ્ય હસ્તલિખિત તા. ૧-૭-૪૨

જ્યાં કર્તવ્યપાલન છે, ત્યાજ વાત્સલ્ય છે !

પ્ર આપણા સગા કે સ્વજનો પ્રત્યે વાત્સલ્ય ગળવા જઈએ
તો તેમા મોહ, મમતા કે આસક્તિનો ભય રહે છે એમના મુખદુ ખની
અમૃતિથી આપણને હર્ષણોડ થાય છે, તે જ પ્રમાણે એમને આપણા
વિષે થાય છે તો સગે રહી વાત્સલ્ય રેડવાને બદલે દુરથી અરસપર-
સની કરજો બજાવવી નહી સારી ?

ઉ મોહ, મમતા અને આસક્તિનુ ઝડ મુખ્ય હોય ત્યા વાત્સ-
લ્યનુ પીધુપ ટકી શકે નહી, પણ મોહ, મમતા કે આસક્તિના ભયથી
ડરીને વાત્સલ્યને તરછોડાય નહી વાત્સલ્યપાન અને અરસપરસની કરજો
એ એકમેકના પૂરક છે કરજો જેમ દૂર ગહીને પણ બજાવાય તેમ
નજીક ગહીને પણ બજાવાય આદર્શ શિષ્ય-ગુરુના નાખલાથી
આ વધુ અપ્રેમ સમજી શકાશે એકલબે દૂર રહીને દ્રોણ ગુરુનુ વાત્સલ્ય
પીધુ, અર્જુને સગાથે રહીને પીધુ, પણ કર્તવ્ય વખતે અર્જુનને
દ્રોણગુરુ સામે પણ લડવુ પડ્યુ ને લડ્યો વૃતગણના દુર્યોધન પ્રત્યેના
અનેહમા મમતાએ વધુ જોર કર્યુ તો બન્ને જણ કર્તવ્ય ચૂક્યા અને
કુળસહાર નોતર્યો જ્યાં રાવન મર્યા અને ગમ એ પિતા-પુત્રે સાચુ
વાત્સલ્ય પીધુ અને પાચુ, તો જ્યેષ્ઠ કર્તવ્યની વેદી પર બન્ને અસિદ્ધાન
આપીતેય જગ છતી ગયા ભાઈઓ તરીકે જોઈએ તો લક્ષ્મણજીએ
ગદાવની નજીક ગહીને વાત્સલ્ય પીધુ અને ભગતે દૂર ગહીને પીધુ
બન્નેએ પોતપોતાની કરજો બજાવી વાત્સલ્યની ગસગાળાને નજીકમા

અર્થેને પ્રીતિપાત્રું મન જરૂર થાય પણ કર્તવ્ય ભંગ કરીને નહીં તે જ રીતે જ અર્થને પ્રીતિપાત્રન વધુ થતું હોય તો સંગ્રામે રહેવાનો આશય ન મળતાં જોઈએ દર અર્થને કર્તવ્યનાંદ લૂટવો જોઈએ ક્યાંક દર અર્થ ધર્મ હોય, ક્યાંક નહીંક ગેરધર્મ હોય સગા અવસ્થાના સાધેના વાત્સલ્ય અને કર્તવ્ય વચ્ચે વિસંવાદ ઊભો થાય ત્યાં કર્તવ્યને મુખ્ય પદ આપાય. તો જ તે શુદ્ધ વાત્સલ્ય ગણાય જેમ કેકેયાના સંબંધમાં ભગ્ને વડાણુ લીધું હતું તેમ આમ જોતા કર્તવ્ય એ માયુ છે અને વાત્સલ્ય એ ધડકે બન્નેનું જોડાણ અનિવાર્ય છે

વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રશ્નોત્તરી ના ૧-૯-૫૧

વિધેયાત્મક અહિંસા અને જૈન-સાધુસાધ્વીઓ

હમણાં એક યુવાન અને જિજ્ઞાસુ જૈનમુનિ મળ્યા હતા તેમણે પોતાનું મનોમથન દાલવતાં કહ્યું, ‘મને એકીસાથે બે વિચારો આવે છે- (૧) શ્રી અરવિદોની સાધના-પ્રણાલીને અનુસરું અથવા (૨) આપુજીના રચનાત્મકકાર્યમાં પડું તેઓ સ્પષ્ટ નહોતા કરી શકતા પરંતુ મને જણાયું કે નિદાન તેમને આપુજીના રચનાત્મકકાર્યમાં પડવું હોય, તો એમ પણ લાગતું હોવું જોઈએ કે જૈનસાધુના લેખા-ક્ષવાળો સાધુધર્મ છોડી દેવો જોઈએ ચર્ચા દરમ્યાન તેઓ મને પણ વિનમ્રભાવે કહેવા લાગ્યા, ‘જૈનસાધુની વ્રતપ્રતિજ્ઞાને આપની પ્રવૃત્તિઓથી આચ આવે છે, એમ હું માનું છું. બીજું તો ઠીક પણ મન, વચન અને કાયાથી હિંસા ન કરવી, ન કરાવવી કે ન એને સમર્થન આપવું, એ વ્રતને તો આપ વફાદાર રહી જ કેમ શકો ?’ આ મુનિને જેમ લાગે છે તેમ અનેક સાધુઓને લાગતું હશે, એમ હું માનું છું

આપણે ત્યાં સન્યાસની પ્રણાલિકા વર્ણવ્યવસ્થાના કાળ જોટલી પ્રાચીન છે, પરંતુ મહાવીર અને શુદ્ધના વખતે એણે બહુ ચોક્કસ અને વ્યવસ્થિત રૂપ લઈ ત્યારના સમાજ ઉપર ખૂબ પ્રભાવ પાડ્યો.

ચુગ્ત અનાતની એવા ન હગચાર્ય નૈષ્ઠિક અભિચર્ય—આત્રમમાયી મીઠા જ સન્યાસ—આત્રમમા જઈને ધર્મક્રાન્તિ મચાવે છે, એ દિવ્યાપી આત્રસનનુ પ્રમાણ પૂરું પાડે છે

કૈતલધર્મનો ત્રમણવર્ગ અમાજથી તદ્દન અલગ ગદી સાધના તરફ વળે છે, એમ જ્ઞાતા એમાના એક પ્રવાહ લેધેના અપર્કમા ગદી મહાવીરતા અનુવિંધ (આધુ, આધ્વા, આવડ, આવિડા) અવને આગળ ચલાવે છે, ત્યારે ખીજે પ્રવાહ જગતમા ગદી નિવૃત્તિ તરફ વધુ પડેલા રહે છે ઔદ્ધર્મનો ત્રમણવર્ગ લોકરિતતા પ્રતિતિ તરફ વધુ રહે છે વૈદિકધર્મે તો આત્મણુ અને આગમ્યક એટલે ગૃહસ્થાશ્રમ અને વાનપ્રસ્થાશ્રમ એવા બે આત્રમો જ વિશેષ જાણવી મળ્યા ૯

આમ આખા અળગ ઇતિહાસ કૈતલ આધુ—અન્યામીઓની અમાજ પ્રત્યે વિગિષ્ટ કર્તે છે, એ ખ્યાલ ટકી નહોતો તથા અને અન્યાસી તેમ જ ગૃહસ્થ વચ્ચની અડલતા તૂટી પડી છે ધર્મતત્ત્વ ભમરા અગાધન માગે છે અને એવા સગાધનનો વધુમા વધુ અવગણ અન્યામીવર્ગ પામે છેવાયા આ અન્ને આત્રમોના છટાછેડાની આથે જીવન અને ધર્મના પાણુ છટાછટા ચાથ ને સ્વાભાવિક જ છે

હિપવી જ નિયતિને ડાગેજે અર્ધિઆની બ્રાખ્યામા તથા જાઅની આપતમા જડતા આવી ગઈ છે કૈતલ આધુસાધ્વાઓ મોટભાગે અર્ધિઆના નિર્ધવાન્મક આજીવન છે, એટલે ‘દિસા ન હર’ ‘ચારી ન હર’ ‘જાડ ન બોલ’ એમ કહે છે, પણ અર્ધિઆ આચર, અન્તેય વર્ત, આચુ ખાલ, અમ ભાગ્યે જ કહુ છે કદાચ વાળાઓ કહુ છે તો પણ એમન ધર્મ એમ પૂજ્યા જાય કે “ માઆદાર છેકુ અત દુગળા પ્રયગોપાત્ત ખાઉ તો ? કાગ્લુ ૨ પૈઆ અને પોપણુ અન્નેની રીતે દુગળીની અવેજમા મારી સામે ખીજી ગ્રાઇ ચાલ દેખાતી નથી ” તો માઆદાર છાડવાનુ એ કહેજો, પણ ખીજી માગદ્વાન હચુ જ નહિ આપે એક કાળ એવો હતો કે આવી ત્રમણસન્યા આવેતો આત્મણુ-

વર્ગ આવૃત્તિ સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન કરતી શકતો હતો, એટલે શ્રમણોને આવૃત્તિ કાંઈવાની ભાગ્યે જ જરૂર પડતી. આ કાળ વિજ્ઞાનની બોલબાલનો છે સમાજની પરિસ્થિતિ બદલાઈ છે, એટલે ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ સાધુસાધ્વીઓને વળવું તો પડે જ છે, પરંતુ રખે મને હિંસા થશે ! રખે મને પાપ ચાટી જશે ! એ ખીંકે એ કાંતો ચરચરતાં જવાબ આપે છે અને કાંતો વાતને ઉડાવી દે છે અથવા હામ્યામ્પદ સ્થિતિમાં મુકાઈ જાય છે.

જૈનશાસ્ત્રો, જૈનગ્રંથો અને જૈનાચાર્યોની આચારપરપરા આમ ત્રણ પ્રકારનો સંદર્ભ લઈએ તો યુગેયુગે જૈનધર્મે સ્પષ્ટ કર્તવ્યરાહ ચિંધ્યો છે ધર્મ એ જેમ દીવાદાંડી છે, તેમ અંધારાનો દીપક પણ છે જ સન્યાસ-આશ્રમ એ પણ એક સાધના-માર્ગ છે તે પોતે સાધ્ય નથી, એટલે સન્યાસીઓનો મોટો વર્ગ માત્ર પ્રવૃત્તિના ક્ષેત્રમાં પડી જાય તો સમાજની સશુદ્ધિ માટેની એકધારી જ્યોત ઝાખી પડી જવાનો ભય રહે છે, એ ખરું. પણ આજે તો સ્થિતિ એવી થઈ છે કે કેટલાક વાયુકાયની હિંસાને ભયે બગાસુ ખાવામાં પણ અચકાય છે અને રખે પાપ લાગે તે ભયે ન ફાવે તો દલમાર્ગે વળી જાય છે, ત્યારે હવે અહિંસાનું વિધેયાત્મક સ્વરૂપ વિચારવું ખાસ જરૂરી બને છે.

પ્રવૃત્તિમાત્રમાં હિંસા છે અને પ્રવૃત્તિ તો શરીરની સાથે છે જ, આમ સમજી લેવાય તો પ્રવૃત્તિથી દૂર રહેવાને બદલે પ્રવૃત્તિની પાછળ રહેલા દોષનો અને ગુણનો જ વિચાર કરવાનો રહેશે.

ફેલ્લીને ફેડવાથી પાપ નહિ પણ ફેલ્લીને પંખાળવાથી પાપ થાય છે તેમ જે રથજો સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન આપવું જોઈએ ત્યાં બોલવાથી પાપ નહિ પણ મૂગા રહેવાથી પાપ થાય છે આમ પાપ અને પુણ્ય, ધર્મ અને અધર્મ તેમ જ ગૃહસ્થાશ્રમ શ્રેષ્ઠ કે સન્યાસ શ્રેષ્ઠ એ બધી જ બાબનો વિવેક માગી લે છે આથી જ ધર્મની એક વ્યાખ્યા એ પણ છે 'વિવેકમયોઽયમ' ધર્મ વિવેકમય છે જૈન અને ઇસ્લમ ધર્મના સાધુસન્યાસી તથા ધર્મોપદેશકોએ પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં વિવેક

ઉમેશ્વાની આ ટાણે મુખ્ય જરૂર છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય તા ૧-૧-૪૯

જૈનસાધુ અને રચનાત્મક અહિંસા

પ્ર० “ તીડ અને ગેઝ મારવા એ હિંસા ખરી કે નહિ ? અને હોય તો આ સરકાર શા માટે મગવે છ ? આપ સરકારને ન માગવાનું જોગપૂર્વક કેમ નથી કહેતા ? ”

ઉ આજે દેડ પ્રશ્નને બહુ લાખી દૃષ્ટિથી જોવો જોઈએ ગેઝ કે તીડ માગવા એ હિંસા છે, એમા પ્રાઇ પણ ના કહી શકશે નહિ પણ ન માગવું એવું જોગપૂર્વક કહીએ તેની સાથે આપણી જવાબદારી પણ ઊભી થાય છે, એ ન ભૂલવું જોઈએ આજે માત્ર ખોલવાથી કે ધન આપવા માત્રથી અહિંસા નહિ પાળી શકાય કે નહિ પળાવી શકાય જો જવાબદારી ન લઈએ તો આપણને વિરોધ કરવાનો અધિકાર ગ્રહેતો નથી ”

પ્ર० પછી આપ એમ કહો છો ને કે તીડને માગવા દેવા ?

ઉ० હું એક જૈન સાધુ છું અને પાણીનું ટીપુય પણ નકામું ન બગાડવાનું જે ધર્મ કહેતો હોય, જે ધર્મ પાણીના બિંદુમા પણ અસહ્ય શ્રવ્ય (વિજ્ઞાનપૂર્વક) છે એમ માનતો હોય, તે ધર્મનો નમ્ર અનુયાયી, હું હિંસા કરવાનું કેમ કહી શકું ? પણ જ્યાં સુધી મારી પામે અનાજ અથ્થ અને તીડા પણ અથ્થ, એવો પ્રાઈ ચોક્કસ ઉપાય ન હોય, પ્રાઈ બતાવી પણ નહિ શકું હોય ત્યાં સુધી હું સરકારને કયા બળ પર અટકાવી શકું ? તીડનો પ્રશ્ન, ગેઝનો પ્રશ્ન અને વાફગઓને પ્રશ્ન જુદા જુદા પ્રકારે વિચારવા જોવો છે માત્ર ઈશ્વરવિદ્યાસની દૃષ્ટિએ જ નહિ, પણ નવી ઉત્પત્તિ અટકે, જૂનાના નિરાકરમા મુખ્યત્વે અહિંસાની દૃષ્ટિ ગંભીર નિરાકર કેમ થાય વગેરે વસ્તુ મને ગંભીર વિચારમા મુકે છે હું સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન પામી શકતો નથી, ત્યાં લગી જેમ માગવામા સમતિ નથી આપતો, તેમ ન મારવાનું પણ જોગપૂર્વક કહેતા સંગ-

ચાઉ છું, તમે પણ શોધનમાં મને મદદ કરો. જુઓ, રોઝનો પ્રશ્ન મારી પાસે આવ્યો ત્યારે - મને જે મુશ્કેલી તે રસ્તો મેં બનાવ્યો કે જે રોઝને ગયાવવાં હોય તો મહાજનોએ પોતાના વીડોમાં મોટા કમ્પાઉન્ડ ઊભાં કરી નર અને માદાને અલગ અલગ રાખી જિંદગી પર્યાંત પાળવા જોઈએ. તેનાથી કામ લેવાય તેવા અખતરા કરવા જોઈએ જોકે આમાં પણ હિંસા તો છે પણ સરવાળે અહિંસા વધારે છે

પાટણમાં અમે શ્વાનગૃહ જોયેલું તેમાં નર અને માદાને રાખવાના સ્થાન જુદાં જુદાં હતા કારણ એ હતું કે એક વખત ગાયકવાડ સરકારે કૂતરાને મારી નાખવાનો હુકમ કરેલો ત્યારે ત્યાના મહાજને કહ્યું 'આપ ના મારશો અમે રસ્તો કાઢીએ છીએ' આ રીતે એમણે બચાવ્યા પણ હવે પાછા તે ભાઈઓ પણ નિષ્ક્રિય થઈ ગયા છે

હવે તમે સમજી શકશો કે અહિંસાની વાત ભારે ભોગ માગે છે. અહિંસાનો અર્થ માત્ર 'ન મારવું' એટલો જ થતો નથી પણ 'કેવી રીતે જિવાડવું' એની જવાબદારી પણ ઊભી કરે છે આજે આપણે જે જાતનું જીવન જીવતા હોઈએ તેમાં કાઈ પણ ફેરફાર ન કરીએ અને પેલા ઉત્પાદક શ્રમજીવીઓને રોટલાના સાસા પડતા હોય, દેશને અન્નની સખત તંગીની ભીતિ હોય, એવી પરિસ્થિતિમાં આપણે જાતે ખેતીમાં આત્મીયતા પરોવી અન્નોત્પાદનમાં કિમતી અને સર્વશ્રેષ્ઠ મદદ ન કરીએ ત્યાં લગી આપણી અહિંસાની વાત અસરકારક ન બને, એમ હું જોઉં છું જે સાચો વિરોધ હોય તો અસર કેમ ન પડે ? તમે ગૃહસ્થો છો તમારે જમીન મેળવવી અહીં સહેલી છે જાતે કરવાની ટેવ ભલે ન હોય, પણ ખેતી અને ગોપાલનમાં મન પરોવો અને પાકને તુકસાન કરતા પ્રાણીઓને બચાવવાનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ બતાવો આ હું નવી વાત નથી કહેતો જૈનસૂત્રોમાં આવા શ્રાવણને જ ઉલ્લેખપાત્ર શ્રમજીવોપાસક કહ્યા છે આવું કંઈક કરશો તો જ સરકાર અને

પ્રજ્ઞાને રહક કદી નહાશે એ આજ્ઞાતમા હું તમારી સાથે જ છું મારું બધું તમારું સક્રિય રૂડા ઉપર આધાર રાખે છે અરુદા તો પ્રજ્ઞાનો પડારો છે પ્રજ્ઞાના આચાર વિગતોને તે ન નહાશે શંકા એક નાખેલા બહિષ્કારો ગામમાં છૂટાગ આપ્યા હોય, આપણે આગળ અથવા કદી અરુદા ધૂમી જાણે અને બહાર થી જાણુ ચાલતું હોય તેવા વખતે કદીએ કે બિચારાને મારગો ના, તો એ ચીજની અદિસા નહિ કાઢવાય, જૈનની અદિસા પણ નહિ કાઢવાય કાયરની અદિસા ભણે કાઢવાય અને એ વાત ઘણું માને પણ નહિ એ તો ન્યાયે જાતી કાઢીને મોખરે પાડેલા અને જૈનગણ્યની ગ્યનાત્મક-અદિસાનો પરચા છૂટાગતે બતાવે અને પછી કહે કે ન મારગો તો તમારી અમર વિદ્યુતવેગે થશે જિનેક આ બધી વાતો એ ભાઈઓના ગળે કિતરી નહિ હોય, કાગળ કે તેઓ તો નિપધાત્મક-અદિસાની અને તેય બિન-ગ્યનાત્મક વસ્તુથી ટેવાયેલા જણાતા હતા પણ આ વિચાર તેમના હૃદયમાંથી પર આવ્યો જરૂર આપ્યા નોંધકાર]

—વિશ્વવાત્મક ‘પ્રવાસ-નોંધ’ તા ૧-૪-૫૬

અદિસાના ઉપાસકનો વિવેક

અદિસા એ ગમે તેવું તોય સાધન છે અને સાધન સર્વકાળે, સર્વસત્ર, સર્વદ્રવ્ય અને સર્વભાવે એક જ રૂપે હોય તેવું એકાત નથી તેથી પ્રથમ તો અદિસાનું ગદ્ય વિવેકપૂર્વક ઉકલવું જોઈએ અને પછી આચરણ ચતુ જોઈએ તે ગદ્ય ન સમજાય તો અદિસાના અધિકારનું વિદ્યુત પગિલામ એ ગતિ આવે, જે જે હાલ થાશે જ્યોતે દેખાઈ ગયું છે એક તો ધર્મને આડે ચતી દિસાડે અને બાજુ ધર્મને આડે ગરબમત્તે ચતી અદિસાના અજીર્ણરૂપે એક તરફ દેવને નામ્ય પશુઓના અગ્નિ અપાય છે, અતઃથી તરફ મુસ્લ જતુઓ તરફ દ્યા હોવાનું બતાવનારો માનવજાત પ્રત્યની દમદમીથી પણ દુર દેખાય છે આ બંનેને મુસ્લ રીતે અવલોકીએ તો કાઠના વ્રતિ

અને ક્રિયા બન્નેમાં હિંસા દેખાય છે, તો કોઈની વ્રતિ કરતાં ક્રિયામાં વધુ હિંસા દેખાય છે, અને કોઈની ક્રિયામાં કદાચ પ્રત્યક્ષ ન દેખાતી હોય તોયે વ્રતિમાં હિંસા હોય છે, જ્યાં અહિંસાનું સાચું સ્વરૂપ સમજાયું હોય ત્યાં આવી સ્થિતિ ન હોય.

સામાન્ય રીતે હિંસા એટલે કોઈ જીવને હણી નાખવું એટલી જ વ્યાખ્યા મનાય છે, પણ એ પૂર્ણ નથી અને તેથી કોઈ પણ જીવ-પછી તે નાનો હોય કે મોટો હોય તેના ઉપર માલિકી રાખવી, મમત્વ રાખવું, કબજો ધરાવવો કે તેની લાગણી દૂભવવી એ પણ હિંસા જ છે હિંસાની આ સમજણ પછી અહિંસાની વ્યાખ્યા કેટલી ઉદાર હોય એ સહેજે સમજી શકાય અહિંસાનો ઉપાસક મનથી પણ કોઈની લાગણી દૂભવવા ઇચ્છે નહિ પોતાના આશ્રયે રહેલા જીવો પર અત્યાચાર ગુજારે નહિ, અધીન રહેલા નોકર, ચાકર કે પશુઓ પણ પોતાના સમાન સુખ ઇચ્છે છે, તેમનામાં ય ચેતનાશક્તિ છે, પ્રાણતત્ત્વ છે, દેહાદિ સામગ્રી છે, વ્યક્ત કે અવ્યક્ત મન શક્તિ છે, જીવનેચ્છા છે અને સત્યની જિજ્ઞાસા પણ છે એમ સમજી પોતાને તેનો માલિક ન સમજે પણ પાલક, પોષક કે પિતા તરીકે સમજે તેના પર બાળક જેવું વર્તન રાખે, એ સાચી અહિંસા છે.

— આચારાગ 'નોંધ' પા ૧૧૩-૧૧૪

અહિંસા જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં હોવી જોઈએ

અહિંસાનો જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્ર સાથે સંબંધ છે સાચા અને સનાતન ધર્મનું પાલન અહિંસાની જીવનવ્યાપી આચરણીયતામાં છે. આવી અહિંસા કે જેનો સંબંધ પ્રત્યેક કર્મ, મન અને વાણી સાથે છે તે જીવનમાં વણાય તો તે દ્વારા કેવળ વ્યક્તિનો જ નહિ પણ સમાજ, રાષ્ટ્ર અને વિશ્વનો પણ વિકાસ છે, અને એ સર્વને માટે અનિવાર્ય હોઈ શ્રદ્ધાસ્પદ બનવી ધટે.

કૃત્રિમ વિલાસોમાં હિંસાની સભાવ્યતા છે, હિંસા અને ધર્મ

એડોઆથે હોઈ શકે નહીં બલિર્મુખદષ્ટિ આત્મવિદાસનુ આવગળુ અને કર્મબંધનનુ મૂળ છે એનાથી જ આસક્તિને વેગ મળે છે

અહિં સાના જીવનવણાટની શક્યતા માટે આસક્તિ અને પૂર્વાધ્યામોથી પર ગ્રહેણુ આવસ્યક છે એટલે જાગૃતિથી પ્રવૃત્તિમા અને વૃત્તિમા શુભ સમ્ભાગે ગ્યાપત કરવાની તક સાપડ છે

— આચારાગ 'નોંધ' પાના ૧૨૦

સાચા સાધુઓ અહિંસાવિધાન લોકભૂમિકા જોઈને કરશે

(પ્ર) સાધુઓ લોકકલ્યાણનો ઉપદેશ આપે છે એ લોકકલ્યાણમા સમાઈ જતા મારા આ પ્રશ્નો છે — (૧) આજે મગજનો ત્રાસ અસભ્ય થઈ ગયો છે તેમાથી બચવા તેનો નાશ કરવાનો અપ્ટ આદેશ આપો તો લોકો એ બાબતની જ એકાગણ ગળે છે તેને બદલે વધુ ડાળીશ રાખતા યાય પરિણામે મગજનો ઉપદ્રવ ઓછો યાય અને મેકેન્ડિયાની ભયકર બીમારીમાથી જનતા બચી જાય (૨) ખેતીવારીને નુકશાન કરતા પ્રાણીઓનો પ્રશ્ન છે ખેતી એ આપણા દેશનો પ્રાણપ્રશ્ન છે, વળી આજે તો કાઈ પણ દિસાએ ઉત્પાદન વધારવાની ખાસ જરૂર છે જો આમ ઉત્પાદન વધારવું હોય તો એ પ્રાણીઓનો નાશ કેમ ન કરવો ? (૩) એક ગામમા ખેતિ ચાલતો હોય, ઉદ્યોગ બૂબ વધી ગયા હોય તો તેવે વખતે સાધુવર્ગ ઉદ્યોગ માગવાનો અપ્ટ આદેશ કેમ ન આપે ?

(ઉ) સાધુઓ લોકકલ્યાણનો ઉપદેશ આપે છે એ લોકકલ્યાણુ એકલા માનવદેહનુ જ નહિ પણ પ્રાણીમાત્રનુ કલ્યાણુ એમા એકને માગવાની અને બીજાને જીવાડવાની વાત ન હોય હા, એટલુ ખરુ કે માણુસ એ વિદસિત પ્રાણી છે એટલે તેની સગવડ અને સાધનસામગ્રી તરફ વધુ ધ્યાન દુરુતી રીતે જ અપાય પણ એથી તો એની જવાબદારી વધારે વધી જાય છે તેની બુદ્ધિનો ઉપયોગ બીજાના વિકાસ માટે હોય, નાશ માટે ના હોય જગત આજે હિંસા

તરફ તો ધર્મીજ રહ્યું છે માણસજાતના નુખ માટે અવતવા સાધનો શોધાય છે તેવે વખતે એ બધાને અદિસા તરફ લઈ જવા માટે કોઈપણ વર્ગ, વ્યક્તિ કે સંસ્થા વિવેકપૂર્ણ અદિસાની ચોક્કસ દષ્ટિ ધરાવતી હોવી જોઈશે. ભારતની સમૃદ્ધિ હમેશાં “જીવો જીવમ્ય રક્ષણ”ની રહી છે

મચ્છરનાશના પ્રયત્નથી તેની જાતિનો સંપૂર્ણ નાશ થઈ શકશે ખરો ? આજે ડી ડી ટી નો ઉપયોગ મોટા પ્રમાણમાં થાય છે, છતાં તેના ઉપદ્રવથી સંપૂર્ણ બચી શકાયાનું જાણમાં નથી આ આખું જગત સભર છે. સોયની અણી જેટલી જગ્યા ખાલી નથી તેમાં કુદરત એટલે કર્મના મહાનિયમ આગળ માનવી શું કરી શકવાનો એક જીવાતનો નાશ થશે કે પ્રત્યાઘાતરૂપે બીજી અસખ્ય જાતો ઊભી થવાની ક્રિયાની સામે પ્રતિક્રિયા પડી જ છે આને માટે સરસ ઉપાય તો એ છે કે જીવાત ઉત્પન્ન ન થાય તેની સાવચેતી પ્રથમથી જ રાખવી તેનાથી બચવાના સાધનો વાપરવા અને રોગની સામે ટકી રહેવાની શક્તિ અને મનોબળ કેળવવું જેટલી મહેનત, નાણા અને સમય જીવાતનો નાશ કરવામાં ખર્ચાય છે તેનાથી ઓછું જીવાત ઉત્પન્ન ન થાય તેની સાવચેતીમાં વપરાય તો આ પ્રશ્ન ઘણો સહેલો બની જાય

તમારો બીજો પ્રશ્ન ખેતીવાડીને નુકસાન કરતાં પ્રાણીઓનો છે આજે એક વર્ગ તેનો નાશ કરવામાં માને છે, બીજો વર્ગ બચાવવામાં માને છે અને ત્રીજો બહુ મોટો વર્ગ છે તે છીછરી દયા બતાવે છે પોતાના ખેતરમાંથી હાકે છે, પરિણામે બીજાના પાકને નુકસાન કે છે પોતે મારતો નથી પણ કોઈ મારતું હોય તો એમાં નારાજ નથી થતો આ ત્રણે બાબતો સંશોધન માગે છે ‘ના મારો’ કહેવાથી કામ પૂરું થતું નથી તેવું કહેતાની સાથે જ ખેતીવાડીને નુકસાન ન થાય તેવા પ્રયત્નો પણ શરૂ કરી દેવા જોઈએ કાતો એ પ્રાણીઓને પાળવા જોઈએ અને શક્ય હોય તો ઉપયોગમાં લેવાય

તેવા તાલીમ આપવી જોઈએ અથવા તેની સખ્યા ફગી વધે નહિ તે માટે નર અને માદાને જુદે જુદે જગ્યાએ રાખવા માટે સાધનો ઊભા કરવા જોઈએ

ત્યારે પાટણમાં સરકારે કૃતગતે મારી નાખવાનો હુકમ કર્યો ત્યારે મહાજનને એક રસ્તો ઠાકરા નર અને માદા માટે જુદે જુદે રાખવાની જ્ઞાનગૃહમાં અવગ્યા ગિભી કરી અને એમ કરી નવી પ્રજા અટકાવવાનો પ્રયોગ કર્યો જેને કે આમાં અભ્યર્થ પગાવવાની હિસા તો છે છતાં આ વચ્ચે માર્ગ જ ચાલ્યો કાંઈ શકાય તે કે આજ એ બાબતનું લક્ષ્ય કાઢીને રહ્યું નથી આપણી અહિંસા હમેશા પ્રત્યક્ષ હિંસા દેખાય ત્યાર જ જાગે છે

ત્રીજી વાત પ્લેગના ઉદ્ભવની છે,—સાચા અહિંસક પોતાની જાનને હાંમવામાં જ ધર્મ માને છે પણલા તો તે ન ચાલ્યો તેવા જ પ્રયત્નો કરતા હોય છે પ્લેગની જનતા ગંધી છે એટલે પહોંચેથી જ તે તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ અહિંસક માણસ ઉદ્ભવે મારવાની વાત નહિ કરે તમ ત્યાંથી ભાગશે પણ નહિ પોતે મોતની પગલા કર્યા સિવાય પ્લેગના દર્દીઓ વચ્ચે ધૂમગે તેમની સાગવાર કરશે અને કદાચ ગામ ખાલી કરવું પડે તો તેમાં મદદ કરશે આમ છતાં બળાતકાર બીજાને અહિંસા પાળવાનું તે નહિ કહી ક્યનમાત્રથી માણસ અહિંસક નથી બની જતો તે આત્માનો ગુણ છે એટલે જ્ઞાનપર્યાવર્તની સમજાણથી જ તે આવી ગઈ

અહિંસાનું વિધાન વ્યક્તિની ભૂમિકા જાળીને વિવેકબુદ્ધિથી ગળીત કરી શકાય કાયર થતા માણસને સામનો કરવાનું કાંઈ શકાય પણ એકાગ્રી હિંસાનું વિધાન તો ન જ કરી શકાય એક વખત લાભ દેખાતા કાર્યમાં પણ હિંસાનું વિધાન કર્યો પછી જનતાને તેમાંથી પાછી વાળવી મુશ્કેલ છે પછી તે ધીમેધીમે તે વ્યક્તિનો સંસ્કાર બની રહે છે

—વિશ્વવામ્બલ 'વાર્તાલાપ' તા ૧૫-૮-૪૯

ધર્મગુરુઓ સમાજને ધર્મની સ્પષ્ટ પ્રેરણા આપે !

(પ્ર) જૈનો, જલકણ, અનાજ, વનઅપતિ તથા અગ્નિના તણખામા પણ જીવોનો સ્વીકાર કરે છે, તો પછી એક બાબુથી જેમ ઉપવાસો કરવાનું સીધું કે આડકતરું સૂચન જૈનસાધુવર્ગ કરે છે તેમ 'સાહ-મિવગ્ધલ્લ' રૂપે પોતપોતાના જૈન દિરકાઓને જમણું કરવાનું પણ સૂચન કરે છે (બીજી બધી વાતો કારે મૂકીએ, તોય) આમા હિસા છે કે નહીં ? સાધનો અને સ્થળો બન્ને અવ્યવહાર હોવાથી તેમા જ પાર વગરની જીવહિસા થાય જ છે, તો આમા ધર્મ કયો હોઈ શકે ?

(ઉ) જૈનોની અહિંસાનું છેલું મૂળ અદરના રાગદ્વેષ રહિતપણા ઉપર આધાર રાખે છે રાગદ્વેષ જે પ્રવૃત્તિથી વધે તે હિસા અને ઘટે તે અહિંસા આ છે, જૈનોની અહિસા વિષેનું અતિમ રહસ્ય પણ માણસનું અત કરણ એટલું શુદ્ધ ન થયું હોય, ત્યાં લગી બહારની ક્રિયા ઉપરથી હિસા અહિસા માપવી પડે, એવા માપમા અગત સ્વાર્થ જેટલો ઓછો તેટલી સ્થૂળઅહિસા જરૂર ગણાય છતાં ઉપવાસોમા જેમ વાસનાની તીવ્રતા હોય તો તે અધર્મ બની શકે છે, તે જ રીતે જોતાં સમાજને ઉપયોગી ક્રિયા હોય અને પોતાની વાસના ઓછી થવાનું તેમાં કારણ મળતું હોય, તો તેવી ક્રિયામા (સ્થૂળ હિસા હોવા છતાં) ધર્મ પણ હોઈ શકે છે બાકી આજે જૈનલોકોમાં જે જમણવારો થાય છે, તેમા વ્યાપક સમાજને ઉપયોગી થાય તેવું તત્ત્વ ભાગ્યે જ હોય છે અને વાસના પણ ઘટવાને બદલે વધતી જણાય છે, ત્યાં તે દષ્ટિએ તે જમણવારોમા ધર્મ થવા વિષે શકા જરૂર રહે આ વાત થઈ તે ઊંડી અને વ્યાપક દષ્ટિથી વાત થઈ

વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રશ્નોત્તરી તા ૧-૧૦-૧૪

ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી હિંસાત્યાગની પ્રતિજ્ઞા અને
જૈનસાધુસાધ્વીઓ

પ્ર૦ અમે બન્ને જૈનશ્રમણ છીએ જૈનના આજના દિર-

કાઓ પંકડીના ક્રાન્તિપ્રિય ફિરકામા નીલિત થયા છીએ જૈનદીક્ષા છોડવાનો કે એમા લગાડે દીક્ષા પડવાનો અમારો ઈર્ષિયો નથી સાથોસાથ વિશ્વમા ભાગતવર્ષે ગાતિનો જે ઝડપ લીધો છે, તેમા આજ આપણે જૈનશ્રમણોએ હવે સોચી મોખર રહ્યું જઈએ, એ આપની વાત અમાર ગળે બગળાં બિતરી ગઈ છે આપના વિચાર, વાણી અને વર્તન અમને પ્રેરણા ગમે છે, પણ એક જ વિમાસણ ગઈ છે કે મન, વચન તથા કાયાએ હિંસા ન કરવી, હિંસા ન કરાવવી અંતે હિંસાને ન ઉત્તેજવી, તેવા નવપ્રકારની જૈનઆધુપ્રતિજ્ઞામા આપના બહુતપ્રવૃત્તિ, ચ્યનાત્મકાર્ય તથા ગજગણના પ્રત્યે વગેરે બધે જ બેસે છે, તે સમજવું છે આપ આ વિષય અલક્ષમા ઉભા આપણે /

ઉં જૈનશ્રમણ નવપ્રકારની હિંસાત્યાગની પ્રતિજ્ઞા એટલા માટ લે છે કે તે પાતાના કલ્યાણ સાથે વિશ્વનું કલ્યાણ સાધી, અધાવી નાક, નાના કુટુંબની મમતાને છોડી વિશ્વવાત્સલ્ય પામી ગઈ તેણે માલિકી-કાલક્રમે સર્વાથા ત્યાગ પણ તે હેતુએ કર્યો છે અપૂર્ણ સાધુપ્રતિજ્ઞા લીધા બાદ તે માત્ર પોતાની જાતના જ નહિ, પણ માનવસમાજ તથા સમસ્ત પ્રાણીસમાજનો માળાપ થવા માટે છે માનવગરીર દ્વારા કાઈ એટલેક કંડાગે માળાપનું વાત્સલ્ય પાવા પડ્યું ગણતું નથી એટલે ન સભગવિશ્વમાના બગડી ગયેલા અનુબધને મુધારીને કીડ કરવાનું જ કામ મુખ્યપણે કરે છે સ્વપલનાથે બગડી ગયેલા અનુબધને મુધારવા માટ ભગ્વં પ્રયત્ન ગ્રહણાત્મકમા કર્યો હતો, પણ મર્યાદિત માલિકી હતી ત્થા કરવાના ધર્મને જાળવતા જાળવતા અનુબધ મુધારવાનો હેતુથી તેઓ આમજનતાને સાગોપાગ માર્ગદર્શન નોંધતા આપી ગયા તેમણે ખીતીતો માર્ગ ચીધો માનવજાત અને પશુજાત ઉપર મહાઉપદ્રાવ તો કીધો, પણ અધૂર માનવી સાથે સાગોપાગ અનુબધ ન જોડવાને કારણે તે માનવીઓ ખીડ્યું ન છોડતા અમુક વખત સતત બાધી ગણવાની અજાણતા આવડી ભૂવ કરી બેઠા તેથી તેઓ અદ્યે તેમને આધુનીકીમા ત્યાગતપથી ભગપાઈ કરવો પડ્યો, આજ

પાંડલાના જૈનશ્રમણોએ પણ ‘ ખેતી ન કરવી ગાય ઘેર ન રાખવી, ઘંટીએ ન ઢાળવું વગેરે વગેરે અલ્પારંભનો ગૃહસ્થોના સ્વધર્મની ક્રિયાઓનો નિષેધ કરી, જે ભૂલો કરી છે, તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવેના જૈનશ્રમણોએ ગામડાં સાથેનો પ્રથમ અનુબંધ કરીને પૂરું કરવું પડશે આજે જૈનસાધુઓ અકાળે અનારબી એટલે નિષ્કર્મખ્યરૂપ બની બેઠેલા તે તેથી મહારાજનાં ચરણદાસ અનેલાં ગામડાઓને અલ્પારંભનો વિવેક સમજાવે તથા મહારબી નગરોના સ્વામી બનાવે તેમા જનમાલત્યાગ ઉપગત પ્રાણમેધેરી છતાં ખોટીદિશાથી સાપડવી પ્રતિજ્ઞાનો અને જિલટી માન્યતાઓનો મહાન ત્યાગ કરવાનું જે સમર્પણસામર્થ્ય રહેલું છે, તેથી જૈનશ્રમણોની અહિં સક્રાંતિની આગેવાની સિદ્ધ થવાની છે તથા ખોટો ચાલી આવેલો અનુબંધ સાચજ માર્ગે વળવાનો છે જેમ જેમ સાચા અનુબંધ સ્થપાવાનું કામ સમાજમાન્ય થતું જશે, તેમ તેમ જૈનશ્રમણોનું કામ ઓછું થતું જશે અને ત્યારે તેઓ દૂર રહીને માત્ર વાણીના સહજ ઇશારાથી દોરવણી આપશે તો પણ ચાલી ચાકશે. દા ત સાધુ બાહુબલિનું મિથ્યા મહામાન માત્ર સાધુ ઋષિભનાથના ઇશારાથી અને બ્રાહ્મી સુદરીના એકજ વચનથી ઓગળી શક્યું હતું ગૃહસ્થ ભગતને કે માતામરુદેવીને તો બહારના ઇશારાનીચે જરૂર નહોતી પડી ગૃહસ્થોના વિવિધધર્મો સૌ ખરાબર સમજવા માડ છે, ત્યારે સાચા સાધુ વર્ગનો ઇશારો કે બહુ બહુ તો વાણી જ વિશ્વમાર્ગદર્શન માટે પૂરતાં થઈ જાય છે, પણ જ્યારે ગૃહસ્થોના ધર્મોની ગાડી જિલટે પાટે ચઢી જાય છે, ત્યારે તેને સીધે પાટે વાળવા માટે સાચા શ્રમણોએ પોતાની સર્વશક્તિઓ સર્વક્ષેત્રે સત્યઅહિંસાની પ્રતિજ્ઞાના અનુસંધાનમાં કામે લગાડવી પડે છે, લગાડવી જ જોઈએ નહીં તો ‘છકાયનાં પિયર’ થવાને બદલે ‘છકાયના વિરાધક’ થવાનો મહાન અર્ધર્મ તેમના દ્વારા અજાણતા પણ યઈ જવા પામે છે આ મહાન અર્ધર્મથી આપણી ભૂતને અને વિશ્વને ઊગાર્યા વના સાચા શ્રમણો માટે આજે ખીજો કોઈ જ રસ્તો રહ્યો નથી

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ ૧૬ મે અને ૧ જૂન ૧૯૫૬

અલ્પારમ્ભી કાર્યોની પ્રેરણા અને સાધુવર્ગની અનાસક્તિ

પ્ર. (૧) આપ કૃપા, તળાવ, ખેતી વ પ્રસોમા તલમ્પશી માર્ગદર્શન આપો છો, તે ગામડા અને દેશ માટે મેવાનું સર્વોત્તમ કાર્ય છે, પણ જૈનધર્મના સાધુ તરીકે આપને કર્મબંધન નહીં થતું હોય ? જૈનસાધુવર્ગ કહે છે ઋષભગજ્ઞએ સાધુ થયા પહેલા ખેતીનો ઉપદેશ કર્યો, તેથી ભોળા ખેડૂતોએ સી કલા બાંધી ગળ્યા, તેનું બંધન તેમને થયું અને સાધુ થયા બાદ વર્ષો લગી ભિલા ન મળી. નદન-મણિયાગનો છવ વાવ-તળાવમા ગજો અને દેડો વયો આ બાબતમા આપ જૈનશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ સમજાવશો ?

ઉ (૧) ત્યાગીવર્ગનો ધધો જ એ છે કે તેઓ જે કાંઈ ઉપદેશ દે તેના કરતા વધુ જવાબદારીપૂર્વક તે આચરી બતાવે. અલબત્ત, તેઓએ સપૂર્ણમાલિકીહક છોડ્યો હોવાથી જાને તો અલ્પારમ્ભના કામો પણ નહીં કરે, પણ માલિકીહકની મર્યાદાવાળા ગૃહસ્થાશ્રમીઓને મહારામમાથી છોડાવી અલ્પારમ્ભને માર્ગે જરૂર દોરશે જૈનસાધુવર્ગની જવાબદારી આ દિશામા મોટી છે ઋષભગજ્ઞના જે બંધનની જૈન-અથડાગે વાત કરે છે તે લોકોને સાચું માર્ગદર્શન આપ્યું, તે બદલ નહીં જ, બિલકુલે તેવા માર્ગદર્શનને લીધે તો તેઓ ગજા હોવા છતાં સમક્તિરૂપી સમ્યગ્જ્ઞાનને સાચવી શક્યા છે તેમને જે અશ્રૂણબંધન થયું, તે તો માત્ર થોડી અસાવધાની ગળી તેથી ભોળા ખેડૂતોને તેઓએ બંધી વાતો પ્રથમથી અપટ કહવી નહીંતી હતી આવા તીર્થ કરપુરુષને પણ કર્મબંધનમા અપવાદ નથી, તે આ જૈનઅથડાગે આવી આગમુચ્ચ બતાવી આપે છે નદનમણિયાગે વાવ, તળાવ, બગીચા વ બનાવ્યા, તેથી દેડો નથી થયો, પણ પૌષ્ઠ જેવી લાગળ્યામા બેગી વાવાદિમાની ગવાતી કાર્તિ ઉપર આત્મિક સાચવી તે ખાતર તે દેડો વયો હતો આસક્તિ પણ કાચી હોવાથી તેણે સદજ નિમિત્ત મળતા સમક્તિ પણ સાધી લીધું અને દેવગતિ પણ પામી ચૂક્યો આથી સહેજે સમજાશે કે તેણે પ્રજાહિત માટે પોતાની કર્મ-

પ્રમાણે તળાવો વ બનાવ્યા. તેથી તો તેણે સાચું પુણ્ય મેળવ્યું અને પડળ જતા શુદ્ધધર્મ પણ સાધી લીધો જેઓ આસક્તિ રાખ્યા વગર આવાં સેવાનાં કામો કરે છે, તેઓ મોક્ષ પણ મેળવે છે ને સર્વોત્તમ તીર્થ કરપદ પણ મેળવે છે. શ્રીકૃષ્ણવાસુદેવનું જૈનગ્રંથોમાનું જીવનચરિત્ર આતો પ્રખળ પુરાવો છે, તમો જાણતા હશે કે પાંદર કર્મોદ્ધાનમાં તળાવ-કુડ તોડીને સુકાવી દે તેની જ વાત છે, એટલે જે ગૃહસ્થા શ્રમી અનાસક્તિ સાચવી તળાવને પોષે છે, તે તો સ્વધર્મ જ બજાવે છે આવો ઉપદેશ જૈનસાધુઓ આપે, તેમાં બંધન નહીં પણ તેમાં તેમના સ્વધર્મનું અમલી સ્વરૂપ હોઈ બંધનમુક્તિ થવી જ સંભવ છે હા, જૈનસાધુવર્ગે પણ અનાસક્તિને તો સતત જાળવી રાખવી જ જોઈએ

— ‘વિશ્વવાત્સલ્ય’ ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧-૩-૫૬

જૈનધર્મની અહિંસાના દુરુપયોગનો જવાબદાર સાધુવર્ગ છે.

પ્ર. જૈનધર્મની અહિંસા બહુ સૂક્ષ્મતામાં જિતરી પડે છે, પણ મોટે ભાગે જેની સાથે રાતદિવસ કામ લેવાનું છે, તે માણસો સાથે કૂર રીતે વર્તતા કેટલાય ધાર્મિક જૈનો જેવા મળે છે આવા યુગમાં આ લોકોને સાચો રમ્તો દેખાય તે માટે શું કરવું જોઈએ ?

ઉ આજના જૈનો વિષે સંક્રાન્તિપૂર્વક છતાં કેટલીક વાગ ઉગ્રપણે મે ટીકાઓ કરી છે એબધા પછી પણ મને એમ લાગ્યા જ કર્યું છે કે ગૃહસ્થજૈનો કરતા અમારો વધુ વાંક છે ત્યારે ધર્મ એ માત્ર શાસ્ત્રાર્થ કે ધર્મગ્રંથાનુક્રમનો વિષય નહિ પણ જીવનનો વિષય છે, એવી સમાજમાં આભાવિક સમજ થશે, ત્યારે જ આનો છેલ્લો ઉકેલ સાપડશે અને આને સારું તો પ્રત્યક્ષ વ્યવહારમાં ધર્મનું આચરણ કરતા લોકો અને એવા જ ઉપદેશકોની સખ્યા આજ કરતા વધારવા રહી છે કાંઈને પણ સાચો રમ્તો દેખાડવા માટે ગીતાનું “આચરે અચરાવવા” એવું જે વાક્ય છે તે સચોટ છે.

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧-૨-૪૯

જૈનસાધુઓ આહંસક રીતે ઝવડાઓનો નિકાલ કરે !

એક પાઠ્યાળા ઉપર એક સપ્રધાયનુ જ પાટિયુ અને તેનોજ ળીવટ છે તે સામે વિરોધ યતા તે ઝવડા આખા ગામના જૈનોમા ફેલાઈ ગયો અને હજારો રૂપિયા અદાલત વગેરેમા વેડફાયા છે ખીજ પ્રસંગમા એક જૈનમુનિરાજને નિમિત્ત બનાવી એક જૈનપક્ષે ખીજ જૈનપક્ષ સામે ક્રિયાદો અને જખ્ખર ગિહાપોહ મચાવી મૂક્યો છે

હું પ્રબળપણે માનું છું કે આજની દુનિયાને કાયમી શાંતિનો અનાત્મક માર્ગ બતાવવામા હવે ધર્મસંસ્થાઓએ આગળ આવવું જોઈએ જૈનધર્મસંસ્થાઓએ તો તેમા મોખરે ગહી ઝડપોતે ધરવો જોઈએ જ્યાંલગી અદ્વચ્ચરના વિખવાદોમાથી જૈનો ગિયા ન આવે ત્યાં લગી તેઓ આ ભગીરથકાર્ય શી રીતે કરી શકે ? ઉપરના બંને પ્રસંગોમા માની લઈએ કે એકપક્ષ સૈદ્ધાંતિક રીતે સાચા છે અને બીજોપક્ષ જ એને નાહક હેરાન કરી પૈસા અને લાગવગતે જોડે અન્યાય કરી રહ્યો છે, તો પણ સૈદ્ધાંતિક સમ્યક્ ધરાવતા પહેલા પક્ષે યોગ્ય નેતાગીરીતળે એવડા શુદ્ધ ઉપાયો લેવા જોઈએ ડમભાગ્યે માધુસાધ્વીઓ આવે અથળે આવી નિર્મળ દોગવણી આપી શકતા નથી તેથી કાતો તેઓ એદરકાર ગહે છે અથવા અશુદ્ધ એવા પ્રતિ-કારક પગલા લેવડાવવામા રસ લેતા બની જાય છે પરિણામે અસાતિ ટળતી નથી, વિખવાદ વધે છે અને અશુદ્ધ ઉપાયો તેમજ નાહક અદાલતખાણ ફેલાતી જાય છે સામાન્ય રીતે આવા ઝવડાઓના મૂળ મમતામા અને પૂર્વગ્રહોમા પડલા હોય છે એટલે એક પક્ષને એક ઠેકાણે અન્યાય યચો હોય, તો વળી તેજ પક્ષ ખીજ પક્ષને બીજે ઠેકાણે અન્યાય કરી નાખે છે આમ પરપરા ચાલે છે આથી જ લાગે છે કે અન્યાયનો પ્રતીકાર તો યવો જ જોઈએ પણ તે શુદ્ધ સાધનો દ્વારા યવો જોઈએ જે પક્ષને અન્યાય યચો હોય તે શુદ્ધ એવા જનતાના નાયકો પામેથી મદદ મેળવી તપ, પ્રેમ અને સમન્-વરથી જ પોતાના પરના અન્યાયને દૂર કરવે જોઈ કાતો અન્યાય

કરનાર પક્ષનું તરત હૃદયપરિવર્તન થાય અથવા તો તેવો પક્ષ જન-
હૃદયમાં આદર-અદ્ધા આપોઆપ ગુમાવે, તેવું લોકવાતાવરણ રચાઈ
જાય બીજા પ્રસંગ માટે મેં આજ વિનંતિ અન્યાયપાત્ર થયેલા
મનાતા પક્ષમાંના એક મુનિશ્રીને કરી છે મને આશા છે કે કહેવાતો
અન્યાયપીડિત પક્ષ આ શુદ્ધઉપાયોની વાત હૈયે ધરીને કચ્છની સમસ્ત
જૈનઆલમને માર્ગદર્શક નીવડશે

—વિશ્વવાત્સલ્ય

વિચારક સાધુઓનો યુગધર્મ

.વરસીતપના પારણાનું મહત્ત્વ આ દિવસોમાં હોય છે. લોકો
ખૂબ અદ્ધાથી, દૂર દૂરથી અહીં આવે છે તેમને દેવ-દર્શનની સાથે-
સાથ આચારમાં ધર્મ કેમ ઉપયોગી થાય એ વાત સાચા સાધુઓ
સમજાવે તો સોનામાં સુગંધ ભળે આજના બેકારીના જમાનામાં
જમણો ઓછા થાય, જમણોમાં બિગાડ ઓછો થાય, રેશમી અને
ભલકાદાર વસ્ત્રોને બદલે સાદાઈ લાવે, આજીવિકામાં પ્રમાણિકતા આવે
અને સ્વચ્છતા કે જેને જૈનધર્મનો આત્મા કહી શકાય તેને બદલે
લોકો ઠેર ઠેર ખૂબ જ ગદ્ગદી કરી મૂકતા હોય છે વળી સ્ત્રીપુરુષોની
મર્યાદા પણ સચવાતી નથી, માટે સ્વચ્છતા સાચવો એમ ધણી
આખતોમાં ડાહ્યા ધર્મિષ્ઠપુરુષો વિચાર કરી સાચું અચગવે તો
આજનો યુગધર્મ તેઓ અને તેમના અનુયાયીઓ સારી પેઠે પાળી
શકે.

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રવાસનોંધ’ તા. ૧-૧૭-૫૪

જૈનસાધુ દ્રવ્ય-અહિંસા કરતાં ભાવઅહિંસામાં મુખ્યપણે
મદદગાર બને !

(પત્રાશ) “આપશ્રી જૈનસાધુ છો અને જૈનના સિદ્ધાંત એમ
કહે છે “પુખ્તપાખડી ન્યા દુભાય, ત્યા જિનવરની નહીં આજાય”,

આખે શિટિંગના વખતમા નળદાસમા અત્યાગ્રહ કરીને યુગેપિયત સાથે ગિદાગ ન કરવા આજન મંદનત કરેલ હતી, એ યાદ કરવે અને શ્રી હજરભાઈ સાથે ઓગાડમા થતી દિઆ અટકાવવા બનતુ બધુ કરી છટવા વિનતિ”

—એડ મુનિગજ

(ટિપ્પણી) ઠેન ગાન્નોમા આલ છવધ્યાનો વાત તો ૧૮૩૦ છે, પણ તેમા ભાવધ્યાનો વિદાન આત્માએ છે અને આલ છવધ્યા ગરીર-એ ૧૭ આત્મા પ્રથમ અચવાય અને ગરીર પત્રી અચવાય તો હંધમા સાકર ભત્યા જવુ પણ જેતે બેય ખાવાતા હાય અચવા પ્રથમનુ જ ખાવાતુ હાય તો ત્યા પ્રથમનુ જ આચવવાનુ હાઈ ગઈ ગજગરના મેલ્યટક્ય આદાસન વખતે આ જ વસ્તુ મને સ્વધમકેપે ફેરી ગઈ હતી, જે પ્રથમને પત્રલેખક તબે છે ત્યાર તેમને આ વાત નહાતી સમજાઈ, આજે સમજાઈ હોય તો મને સતોષ થશે શિટિંગ વખતે જે પ્રયત્નનો પત્રલેખક ઉત્થાપ કરે છે તે જનતા દાગ જ હોતો તે વખતના મુળઈના ગવર્નરના ગિદાગ આમે પ્રેમગતકના ડોકવિગેધનો પડેલા પાડવાનો તે પ્રયત્ન હતો પત્રલેખકે તે પ્રયત્નની યાદી આપી અને જાત કરી, તે મને ગમ્યુ તેનો હિત ઉપગતી નોધમાયી તેમને અનાપકારક રીતે મળા ગઈએ ગોપાળની નાજૂદી અને ગાસનનુ નિર-પંતપાગ એ આજના યુગની મહાન ભાવઅદિઆ છે, તે હામમા તેઓ મુખ્યપાંગ મદદગાર અને તેવા પ્રાર્થના છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાવ’ તા ૧-૧-૫૬

અહિસાના અઠગ ઉપાસકની મર્યાદા

(પ્ર) અહિસાના અઠગ ઉપાસક ઉપદેશ કરવામા જેટલો સમય ગુજારે છે તેટલા સમય દિવસ પ્રતિતી પાગલીત્રીવા ન્યા ન્યા ભજવાતી હોય ત્યા ત્યા પંડાચી જઈ તેના અદિવસ પ્રતીકાર કરે તે વધારે કરેલા યોગ્ય નથી શુ? ઉપદેશથી જ્ઞાનને માગદર્શન મળે તે

કરતાં જીવન જ માર્ગદર્શનરૂપ કા ન બને ?

(ઉ) પ્રથમ તો નિખાલસપણે આ પ્રશ્નને મારા ઉપર જ લાગુ પાડી કહું કે “હું અહિંસાનો અદ્દગ ઉપાસક હોવાનો દાવો કરતો નથી અલબત્ત, મારો એ માર્ગે પ્રયાસ છે જ” વળી હું ઉપદેશને ધ્યેય તરીકે નથી માનતો, સાધન તરીકે જ માનું છું અહિંસાના ઉપાસકે ન્યા ન્યા ખુશી હિંસા થતી હોય ત્યાં જઈને અહિંસક પ્રતીકાર કરવો જ જોઈએ, એ મારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે ઐકાંતિકપણ છે અલબત્ત, જીવનમા જે વસ્તુનો અંશ પણ હૃદયસ્પર્શી રીતે ન ઉતરે તે વસ્તુનો ઉપદેશ એ એક ઠેકડી છે, નિરર્થક બકવાદ છે પરંતુ અહિંસા એક એવી વસ્તુ છે કે જે હિંસા કરતાં ઊલટી જ છે અહિંસામાં બાલક્રિયા, બાલ સંજ્ઞા અને બાલ દેખાવ, એ ગૌણપણ છે. હિંસાની તાલીમ પણ બહારથી જ અપાય છે અહિંસાની તાલીમ અદરથી શરૂ થાય છે અહિંસક ડગલે ને પગલે પોતાનાં અંતર-શોધનમા રોકાયો હોય છે તે ન્યાં હોય ત્યાંજ પ્રથમ તો અહિંસાનો ચમત્કાર પ્રગટ થાય છે. તે એકક્ષણ પણ અહિંસાથી નિરાળો થવા ઈચ્છતો નથી હિંસાથી મનુષ્યને થાક ચઢે છે, અહિંસાથી કદી થાક લાગતો નથી જેમજેમ તે ઊંડા ગિતરે છે તેમ તે રસમય જ બનતો જાય છે હિંસા અને અહિંસા વચ્ચેનો આ ભેદ સમજવા જેવો છે.

આ રીતે જોતા, “અહિંસક હિંસક્રિયા થતી હોય ત્યાં જઈને પ્રતીકાર કરવો ઘટે” એ વાક્ય પરથી જે આપણે એમ તારવીએ કે ‘ન્યા હિંસક્રિયા થતી હોય ત્યાં જઈ અહિંસક પ્રતીકાર ન કરે તો તે અહિંસાનો અદ્દગ ઉપાસક નથી, તો તે વાક્યમાત્ર ઐકાંતિક છે. એટલુંજ નહિ બલકે અહિંસાની ખોટી પરીકા કરનાર છે, એમ પણ દેખાઈ રહે છે. અહિંસાની કસોટી માહે તો એના પ્રત્યેક વિચાર, પ્રત્યેક વેણ અને પ્રત્યેક કર્મ એ બધું જોવાનું જોઈએ. એટલે કે અતરંગ કસોટી, એ એની ખરી કસોટી છે અને તે તો જાની જ જોઈ શકે છતાં બાહ્ય રીતે પણ જોનારથી અહિંસક પરખાયા વિના રહેતો નથી, માત્ર દ્રષ્ટિ

શુદ્ધ હોવી જોઈએ એટલે કે જીવતકાર્ય એ જ જનતા માટે માર્ગદર્શન છે ઉપદેશજ માત્ર નહિ, એ તમારા અભિપ્રાયમાં તો હું સમત જ છું અહિંસાપ્રેમી કહેવડાવનારાની નિકટમાં ખુદ્દી હિંસાવૃત્તિ પાગતી હોય અને તે ખૂણામાં ભરાઈ ગઈ, ડશોય પ્રામાણિક સક્રિય પ્રયત્ન ન કરે કે તે ન્યાન છોડી ડગ્ડ યઈને ભાગે તો જરૂર તે અહિંસાપ્રેમીની અહિંસા લાગે જ જે હું પણ તેવો બનું તો મારી અહિંસા શન્ય જેની છ જતા ગમ ત્યાં હિંસા થતી હોય ત્યાં મારે જનુ જનકઈએ, એવો આગ્રહ બરાબર નથી એવો આગ્રહ રાખનાર અહિંસક અતિશયોક્તિનાં માર્ગે છ, એમ માનવું જોઈએ અને તે અતિશયોક્તિ પ્રતિ ૬ કળની લાલચ પાછળ જોડાયેલી હોઈને આત્મપતનકર નીવડવાતો પણ સભવ છે પોતાના હૃદયની શુદ્ધિ અને આત્મલક્ષ્ય બનતે જાળીતે એ ત્યાં ત્યાં દિઆનું સાભળે ત્યાં અલબત્ત, મન, તન, વચન અને શક્ય સાધનથી સર્વજો પ્રયત્ન કરે, પરંતુ ઐકાંતિક ભક ન પડે

—‘પ્રશ્નોત્તરી અને પ્રાસંગિક’ પાના ૧૭૦

કોમી હુલ્લડ વખતે ધર્મગુરુઓ દ્વારા કર્તવ્યપ્રેરણા

આ વખતના ઠેઠ ઠેરના કોમી હુલ્લડ કોમી જ નથી એની પાછળ ગજડારણ પડ્યું છે તે આજનું નથી, જૂનું છ આપણા ધર્મગુરુઓએ ‘મિયા મહાદેવને ન બને’ તેમ બોલી એમાં ઉમેરો કર્યો છે બ્રિટિશ અમલની જે કાળી બાણુ હતી, તેણે આમાં ભાગ લેવાનો છે પણ હું ધર્મગુરુઓને કાળે એની જવાબદારી, તેમનું ન્યાન વંતતા મહાન ગણુ છું. શિવાજીનું ચિત્રણ જ ખોટું રૂબામાં આવ્યું છે ખરી રીતે શિવાજી હિંદુધર્મવાદી ન હતા પણ હિંદુઅનુદિવાદી હતા એ ધર્મઘટિલાસ ન ગિખાયો, શિલ્પજનો ઇતિહાસ પણ ખોટી રીતે ગિખાયો છે અને આમાં પણ બ્રિટિશરોનો કાળો ઓછો નથી જે આજે તેઓ તો ગયા છે સ્વગત્ય સિદ્ધ થયું છે, પણ મેં અગાઉ કહ્યું જ હતું કે સમૃદ્ધિમાં પાડવા ગાળડા પછી ઉવાડા થયે ખરે જ

આજે દેખાઈ રહ્યું છે કે સસ્કૃતિ નેવે મુકાઈ છે હિંદુઓ મુસલમાનોના ખૂન કરે છે, મુસલમાનો હિંદુઓના ખૂન કરે છે. આગ, લૂટમા પણ બેય ચડસાચડસી કરી રહ્યા છે. આમા શેતાનિયત સિવાય ક્યાંય ઈસ્લાનિયત દેખાતી જ નથી ત્યા સસ્કૃતિની તો વાત જ શી ? આવે વખતે સાધ્વી . જીએ જે રાહ દોરી આપ્યો છે, જે યોજના ધડી આપી છે, તે મે તારા પત્રમા વાચી —

(૧) તેમા પહેલો કાટિ તો એ મુકાઈ છે કે હુલ્લડમાના તોફાની ટોળાઓમા ધસી જવું આક્રમણ જેના પર થતું હોય તેમને બચાવવા યત્ન કરવો અને પોતે હોમાઈ જવું

(૨) બીજી કાટિ એ છે કે જ્યા ટોળા ન હોય પણ છુપા હુમલા ચાલુ હોય તેવા તોફાની વિસ્તારોમા નિર્ભયતાથી કૃયા કરવું અને ભયગ્રસ્ત માનવીઓમા અભયનો સચાર કરવો

(૩) ત્રીજી કાટિ પોતપોતાના લતાઓ સભાળવા સામનો કરવો પડે ત્યા મનુષ્યોચિત અને ઉઘાડા સામનો કરવો કોમભેદ વિના માનવમાત્રનું ગદતકાર્ય ચાલુ રાખવું. આમા પોલીસમદદને અવકાશ જ નથી અને મને લાગે છે કે આજ માર્ગ સાચો (અલિસડ) માર્ગ છે

—‘જગદબાના પત્રો’ પા. ૫૫

કોમી હુલ્લડ વખતે અહિંસક સાધુઓનું કર્તવ્ય

[સન ૧૯૪૬ ના દિવસોમા હિન્દુમુસ્લિમ-હુલ્લડ પ્રસંગે અમદાવાદમા લોહીની નીચ ચાલી ગઈ હતી તે સમયે મુનિશ્રી સતમાનન્દ એક અહિંસાવાદી તરીકે શહેરમા શાંતિ માટે પોત લતેલતે કરીને લોકોને સમજાવી ગયા હતા તે સમયે આટલી બધી ભયંક્રતા હોવા છતાં તેમના મનમા ટટકી નિર્ભયતા હતી ને તેમના ને સમયના ઉદ્ગારો ઉપરથી સમજ ગયા હતા]

‘ભય એ કેવી વસ્તુ છે ? આપણે ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરીએ તોપણ કોઈકવાર તો એની અસર થઈ જ જાય છે દુ. પણ ભયથી

સપૂર્ણ મુક્ત છુ, એમ નથી મને પણ કોઈ કોઈ વાગ એવા લગા-
ઓમા કરતા, એવી પરિસ્થિતિ જોતા ભયની ઝણઝણાટી વ્યાપી
જાય જે પણ આજે તો આખા રાષ્ટ્રેરમા ભયનુ એક મોજનુ વ્યાપી
ગયું છે'

‘જે ભયથી મુક્ત નયા તે અલિસાની વાત જ ન કરી શક
એટલે જેઓને અલિસામા ત્રદા હોય તેમની તો માત્ર એક જ કરજ
છે કે સમાજમા જે ભય વ્યાપી ગયો છે તેમાથી તેને મુક્ત કરે અને
આને માટે ગ્તો શો સૌથી પહેલા પોતે ભયથી મુક્ત થાય અને
જાણે ત્રાષ્ટ દિન્દુ નયા, કાઈ મુસલમાન નયા, એમ સમજી તે સામાન્ય
રીતે કરે એમ કરતા કરતા જન મૃત્યુ આવે તો હમીને ભેટી લે’

‘જ્યારે અઢિતની, સમૂહની ૫ વર્ગની દિસરજતિ પ્રકૃત હો
ચક ૭, ત્યારે વાળીનો ઉપદેશ કટલીકવાર ડાગત થતો નથી ત્યા
એવેજાએ મૃત્યુના મુખમા ડગી જ હોદા મિવાય હોમાઈ જવુ
દિઅડને શક્ય તેટલી અનુકૂળતા કરી આપવી, એજ ગુદ્ધ અલિસામા
માનતી વ્યક્તિ, સમૂહ કે વર્ગનો ધર્મ યદ્ય પડ છે

‘આ ધર્મ યજ્ઞવલ્કની ધર્મ એ અમૃતિવડતગ્નો અપૂર્વ પ્રયોગ
છે એ તાદશ આચરયા પછી સમાજ માટેનુ અધૂરુ કામ અધૂરુ
નહિ ગણાય’

—‘આધુતાની પગદડી’ પા ૪૧, ૮૨

વ્યક્તિગત ક્ષેત્રનું દર્શન

[આ વિભાગમાં, સાધુતાને લગતી ક્રિયાઓ, બાહ્ય આચારો, વ્યવહારો, નિયમો અને મર્યાદાઓ વિષે સ્પષ્ટ રીતે ચર્ચા કરવામાં આવી છે. સાથોસાથ સાધુજીવનમાં ઉપરતા વ્યવહારો, નિયમો અને મર્યાદાઓનું (ઉત્તરગુણોનું) મહત્ત્વ કેટલું છે અને મૂળગુણો (મહાવ્રતો)નું મહત્ત્વ કેટલું છે? સાધુવેશનું સાધુતામાં કેટલું પ્રયોજન છે? સાધુતાના સાચા લક્ષણો કયા? ભગવાન મહાવીરે જેમ પાર્શ્વનાથથી ચાલતી આવેલી પરપરાઓમાં પરિવર્તન કર્યું તેમ પછીના આચાર્યો અને સાધુઓ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર કાળ-ભાવાનુસાર કેટકેટલું અને કયા આધારે પરિવર્તન કર્યું છે? ભ. મહાવીરે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ ઓળખીને, મૂળભૂત સત્યો સાચવી બાહ્યક્રિયાઓ, મર્યાદાઓ અને પરપરાઓમાં ફેરફાર કરવાની ચાવી સાધકોને આપેલી; આજે યુગધર્મનું તાણું ઉઘાડવા માટે આ ચાવીનો કેમ ઉપયોગ થતો નથી? એમાં સમાજના મૂડીવાદી અને રૂઢિચુસ્ત સ્થિતિસ્થાપકવર્ગે સાધકને આપેલી ખોટી પ્રતિષ્ઠા જવાનો ભય અને પદ વ. પ્રલોભનો ષ્ટલો ભાગ ભજવે છે? સાધુસાધ્વીઓમાં સાચું તેજ કેમ નથી પ્રગટતું? ક્રિયાકારિણી જડતા ક્યારે આવે છે? પરાણે લાદેલા નિયમનોથી સાધકજીવનમાં કયા અનિષ્ટા ઉદ્ભવે છે અને સમાજજીવન ઉપર એની શી અસર થાય છે? સાધકજીવનમાં દંભ, કપટ, છિદ્રાન્વેષીપણું, સ્વાદલોહ્યપતા, પદપ્રતિષ્ઠાના પ્રલોભનો, વ્યક્તિગત દીકા કે નિદા કરવાની વૃત્તિ કયા કારણે પેસે છે અને તેને દૂર કરવાનો રાજમાર્ગ કયા? શું સિક્કાજીવી સાધુ સમાજને જોનારૂં નથી? સાધુઓએ આજના યુગે કાતાણ વ. ઉત્પાદક શ્રમ કરવો જોઈએ કે કેમ? આતુર્માસમાં એક ઠેકાણે નિવાસ કરવાનો શો હેતુ છે? જૈનસાધુઓ અનિવાર્ય પ્રસંગે રેલવિહાર કરે તો શો વાધો છે? પાદવિહાર અને સિક્કાચરી બંનેનું રહસ્ય શું છે? દીર્ઘકાળદીક્ષિત સાધ્વી આજના દીક્ષિત સાધુને વદન કરે, તે હચિત કે કમ? ગતિપ્રવચન અને પ્રાર્થનામાં ભાઈઓની જેમ બહેનો શામાટે ન આવી શકે? સાધુઓ જૈન, હિંદુ, મુસલમાન વગેરે ભેદભાવ છોડીને બધાય નિર્માસાહારી ધર્મોથી ભિક્ષા લે તો કોઈ બાધ છે ખરો? સંતબાણજીએ લીધેલો યુગાનુલક્ષી માર્ગ જૈન સાધુસાધ્વીઓ માટે યોગ્ય છે કે કેમ? વ બાબતો ઉપર અગત અનુભવ અને ગાંધીય આધારે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે —સં.]

મારો માર્ગ અને જૈનસાધુઓનું કર્તવ્ય

અવાજ તો એ છે કે આજે હું જે પથ ખેડી ગયો છું તે એક
 ન્યાનકવાનીજૈનસાધુ મારે ચોક્કસ છે કે કેમ કે મેં પોતે જાને આ
 અવાજ મારા મનને પૃથ્વી કર્યો છે અને મારા મનને પ્રેમપૂર્ણ ખાતરી
 થઈ ચૂકી છે કે આજે તારાં અનાયામે હું જે માર્ગ કાપી ગયો
 છું તે પથે જૈનસાધુસાધ્વીઓને ગયા વિના છૂટકા નથી હું ખેડી
 ગયો છું તે આવ નવો માર્ગ છે, એમ પણ નથી જૈનઆગમે અને
 જૈનઆચાર્યોની પરપરા એવી ગવાણી પર છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને
 ભાવરૂપે આવેલા શાસ્ત્રના શબ્દો એ અનાતન પ્રમાણ પૂરું પાડે છે કે
 જૈનદર્શન પ્રવાહી છે અને મૂળસિદ્ધાંતોને જાળવી એમા સમયે સમયે
 નાના મોટા કેન્દ્રોએ થવા જ નેઈએ આ આજે ત્યાં ત્યાં મોડા
 મુગાંચો ત્યાં ત્યાં કાઈ એક તદ્દન નવો જ સપ્રદાય એમાથી
 જન્મ્યા કર્યો છે માત્ર ન્યાનકવાસી અમાજમાજ નેઈએ તો ખત્રીસ
 નાના મોટા સપ્રદાયો ઉપગત તેગપથી નામનો સપ્રદાય તદ્દન જુદા જ
 મતરૂપે ઉપર ઊભો થયા અને છેવંટ છેવંટ શ્રીમદ્ ઉપગત સૌગંધમા
 આનંદનો કોટા તદ્દન અલગ ઊભો થઈ ગયા છે મારા મનમા જૈન-
 દીવા લીધા પહેલા સપ્રદાયોની ગરમચક્ર ફીક ફીક ચાલી હતી

આજે પ્રત્યેકક્ષેત્રમા ઊંડા ઊંડા વિતરીતે હું પ્રાયોગિકસઘની પ્રવ્રત્તિ-
 ઓમા પ્રેરણારૂપે રમ લઈ ગયો છું તેમા પણ શાસ્ત્રો અને ઇતિહા-
 અગત પાત્રોનો આધાર મળે છે મેં પોતે મારી અગત મર્યાદાઓ અપૂર્ણ
 આડી લીધી છે ખીજઓને અને તેમાય ડિસાન, મનુષ્ય, સ્ત્રી અને
 પશુતંત્રોનો અદિત ગામડાઓને હું મને જે મુદ્દે છે તેગીને અદિ આ,
 અત્ય, અચોર્ય, અલ્પચર્ય અને અપરિગ્રહને માર્ગે મત્રપણે દેરી ગયો
 છું મને એ આટલો ભામે છે કે મદાર ભને પથે વળી ગયેલી દુનિયાની
 માનવજાતને અધ્યાગ ભને પથે વાળવાનું ભગીરથ કાર્ય ઊંડા વિતરીતે
 પ્રાપ્તિ જાતનો સપ્રદાયભેદ ન ગણતા સાધુસતો અને મેવેશએ
 કરવાનું છે અલગત, એક ન્યાનકવાની જૈનયમણ તરીકે હું જાને

અત્યારે ભની પણ ઉત્પાદકપ્રવૃત્તિમા સક્રિય ભળતો નથી પણ તેથી જ માનુ છું કે તેટલી જ હદે નૈનિતિક દોરવણી આપવાની જવાબદારી સવિશેષ હિંદુવાદી દુનિયાના વર્તમાન પ્રશ્નોમા મારે ઊંડા ઊતરવું જ જોઈએ. દ્રોણેસની ઉત્પત્તિ ગમે તે સંયોગમા થઈ હોય પણ ગાંધીજીનો દસ્ત અપર્શ થયા પછી એને જે શિયા-દીના મળી છે અને જે સાધક દ્રોણીના નાણુઓ આજે પણ એમા મોબુદ છે તે જોતા તેના શુદ્ધિ અને સિદ્ધાંતોને સમર્થન આપવાનું મને મારા પથમા અનિવાર્ય લાગ્યા કર્યું છે આજે એડરીતે તો એની આમે મારું પ્રેમયુદ્ધ બીજા દ્રાઈ કમતા વધુ પણ છે પરંતુ તે પ્રેમયુદ્ધની પાછળ અપ્રાદર્શન અને મર્યાદાઓ પાતુ છે.

—વિશ્વવાત્સલ્ય તા ૧-૩-૫૩

મારા પ્રતીકો પાછળનો આશય

આ કિરકા જિવાય જૈન, જૈનેતર કે કાષ્ઠ ખીજ અન્યામીઅમાજમા છે
જ નહિ મુદ્દપત્તા એ આ કિરકાનુ માન્ય થઈ પડ્યું ચિદ્ધ છે, જતા
તે આ જ રીતે બધાવી જેઠાએ, એવું કાર્ત્ત વિધાન નથી આવી હું
એના કામપૂરતા સ્વીકારમા પણ એકાંતે આગ્રહ ગણવામા અપ્રત્યાહિ
હું હવે જે એ ચિદ્ધ મેં સ્વીકાર્યું જ ર તે કિરકાનુ માન્યતા પૂરતા
ત્યાગ કર્યા પછી એને ગણવામા કળી દાનિ નથી અલગ્યત, એ ચિદ્ધ
ગણવાથી પ્રયમતંકે કાર્ત્ત ને આપ્રત્યાહિતાનો ગંધ આવી જવા અભવ છે,
પરંતુ હું કોટાદિત્યેના જે સ્તેર અનુભવી ગયો છું તે જેતા તેવા અભવ
ટક તેમ નથી ખીજી બાબતુ જે જૈન આ સપ્રદાયને હું બામ કોટવા
માગું છું, એ કોટવાળીમા આ ચિદ્ધ ગણવાથી ટંક મળતો નય છે
સર્વધર્મસમન્વયનું મારું મુખ્ય ધ્યેય એ દૃષ્ટિ પર ગયાયું છે કિરકાનુ મા
મતભેદો દોષ ભિન્નભિન્ન સપ્રદાયોના ગંદવાના એ ગંદું તેમા કયું ખોટું
નથી માત્ર તે બધાઓનો સમન્વય કરવાનો છે પોતપોતાના અપ્રદાયમા
ગંદી કિરકાનુ અગોનો ત્યાગ કરી પ્રતિશ્રિ ભવે ગમે ખીજ અપ્રદાયવાળા-
ઓનો પોતા જેટલો જ અધિકાર માન્ય ગમે એટલે સમન્વય થવાનો જ
પોતપોતાના અપ્રદાયમા ગંદવાથી વટાળવૃત્તિનો નાશ થશે અને નવા-
અપ્રદાયો ભાગ્યે જ જાણા થશે અને ક્ષમાય થશે તો પણ તે પોતાના
જૂનાસપ્રદાયની આમે ઝવડવા ખાતર નહિ પણ સંગોધન ખાતર જ
થશે આનં પગિશ્ચામ આખા જૂના અપ્રદાય ગુદિ પામગ અથવા
અગ્નિજ્વાળની ભાવનાનો એને સીધો જાભ મળશે આ દૃષ્ટિએ સ્વવિદ્યાર
મુદ્દપત્તીત્યાગ, સ્તેરગગત્યાગ વગેરે બાબતમા હું આ અપ્રદાયમા હું
ગદા અને વિરમેદા પોંદ્રાનો માન્યતાને માગ ચિદ્ધાત જળવાનો હાય
ત્યા ખીજ પોંદ્રાની માન્યતા કરતા વધુ મહત્ત્વ આપું ભાવનગીકાંકોનો
પ્રયોગ આવે છે હવે મારે માર મને જેલવિદ્યાર અનિવાર્ય નથી
જાગતો આત્મા અને વિવ્ર વચ્ચેની મારી સમન્વયભરી સાધનામા
ગંદેદગણ, મુદ્દપત્તી હવે બાધ કરતા મને જણાતા નથી માથાનું
મુડન અને કાદીમૂઠનું બુચન પણ મને કીડ જણાયું છે બાહ્યગુદિ હું

સ્નાન વિના જળવાય તે જોઈ છે

પાદવિહાર અને ભિક્ષાચરી એ બન્ને અગોએ મારા આદર્શના અને લોકસપર્કના માર્ગમા મદદ પહોચાડી છે અલબત્ત, રેલવિહાર, અભિક્ષાચરી વગેરેથી સાધુતામા જાગૃતિ હોય તો આંચ આવતી નથી. એમ છતાં મને આજે લાગે છે કે સાધુસન્યાસીઓને એ માર્ગે અનુકરણ કરવાનું કહેવામા જોખમ છે. હું સન્યાસીસંસ્થાનો સભ્ય છું. સર્વધર્મસમન્વયનું મિશન કે જેનું ખીજ મને મુખ્યપણે મારા પૂર્વગુરુજીની ઉદ્ધારતા, જૈનદર્શનના આગમો અને આચરણથી મળ્યું છે. તે દૃષ્ટિએ હું જૈનસાધુ અને તેમાય ગ્રંથા સંપ્રદાયના જૈનસાધુ તરીકે મારી જાતને માનવા મનાવવામા ગૌરવ લઈ શકું છું મહાત્માજી પ્રવ્રત્તિમાર્ગમા પડેલા છતાં નિવ્રત્તિના લક્ષ્યે અવ્યક્ત ઈશ્વરાર્થે ટાય કરી ગયા છે એમને ગામ્ધરના મુખ્ય મળ્યો હું નિવ્રત્તિમાર્ગમા પડેલો છતાં પ્રવ્રત્તિને લક્ષ્યે આવું છું એમનેની બાહ્યપ્રવ્રત્તિઓ આજે ભાગે જ સમાનતા દોઈ નહિ. ધ્યેયની સમાનતાને મુખ્ય માનીને જ આલવુ રહ્યું. ૫. આપૃછમા ટેરિયો, ગીતા અને પ્રાર્થનાની ત્રિપુટી જામી હતી. મારામા કઈ ત્રિપુટી છે તે શું કહું? મને અગુણતા, એકાન્તનંદન અને સર્વધર્મના અભ્યાસ થાયુ આપૃ ૫ વિશ્વવાન્ધવ્યના ધ્યેયના મને ઊંઠવાનું અવલંબન મને છે હું આપૃ છતાં પ્રેમાનંદનન અગ અનં એવી આના અભનાગએન માન

આબુઓના મુખ ઉકલ આવશે, એ વિષે મારી શ્રદ્ધા અટલ છે એને
જાળવી ગમવાનો આશ સહિયારો આપવા માટે હું મૌને વિનવું છું
—વિશ્વવાત્મ્ય તા ૧૬-૧૦-૪૮

જૈનસાધુ-મર્યાદા-વિષયક પ્રશ્નોત્તરી

(પ્ર) આપ મુલપત્તી શા માટે બાધા છો ?

(ઉ) મુલ એટલે મા અને પત્તો એટલે પાળો આપણે ન્યાયે
બોલીએ છીએ ત્યાં મા દાગ વાસોન્વાસ લેવાય છે નાક અને મોતી
ગ્યનામા અતર છે, નાકની તો કુદરતી ગ્યના જ એવી હોય છે, કે
જવામાં ઉડતા નાના નાના જતુઓ, ધૂળના કણો સાથે ચળાઈને જ
નય ન્યાયે મોમા એવું નથી સ્ક્રમ છોવોની હિંસાની દૃષ્ટિ તો
આપણે ગૌણ ગાળીએ પણ અવગ્રહતા અને આપણા આરોગ્યને ખાતર
પણ આ વસ્તુ ઉપયોગી છે ઉપરાંત સભ્ય માણસ સાથે બોલતા
અથવા તો શાસ્ત્ર વગેરે વાચતા આપણુ થૂક તે પર ન પડે તે માટે
પાગ્ગીઓ પણ આકૃત્ત પગે છે હરહમેસા આથે ગમવું તેના
કરતા સરળતાની ખાતર આ મોટેજ પાળો બાધવાની બુદ્ધિ માણસને
સૂઝી

(પ્ર) આપ અપલ શા માટે પહેરતા નથી ?

(ઉ) એક વાત તો એ છે કે પગખાને માટે ચામડું જોઈએ
એટલું બધું ચામડું અલિસક મળવું અશક્ય છે અને વળી સારી
ગતના કુમાશ અને ગ્રેઈનવાળા ખૂટ તો તાબ્બ કતલ કચેલા દોરના
ચામડામાયી જ બને અને બક અને એવા પ્રકારનું ચામડું તો તદ્દન
કુમળા દોરોને સહારીને જ તૈયાર કરવામા આવે છે એટલે પગખા
પહરીને આપણે એક રીતે હિંમતે જ સહાય કરીએ છીએ તો અમા-
જમા થોડાંતો એવા ઉઘાડ-પગા જોઈએને કે લોઢાને યાય કે ને આ
લોઢા ઉઘાડા પગે કરી શકે તો આપણે ચોરીસ કલાક પહેરવાને બદલે
એનો થોડા ઉપયોગ કરીએ અથવા દસ, બાર જોડીને બદલે એક

સ્નાન વિના જળવાય તે જોઈ છું

પાદવિહાર અને લિક્ષાયરી એ બન્ને અગોએ મારા આદર્શના અને લોકસપર્કના માર્ગમા મદદ પહોચાડી છે. અલબત્ત, રેલવિહાર, અલિક્ષાયરી વગેરેથી સાધુતામાં જાગૃતિ હોય તો આય આવતી નથી. એમ છતાં મને આજે લાગે છે કે સાધુસંન્યાસીઓને એ માર્ગે અનુકરણ કરવાનું કહેવામા જોખમ છે, હું સંન્યાસીસંસ્થાનો સભ્ય છું. સર્વધર્મસમન્વયનું મિશન કે જેનું બીજ મને મુખ્યપણે મારા પૂ. ગુરુજીની ઉદારતા, જૈનદર્શનના આગમો અને આચરણથી મળ્યું છે, તે દષ્ટિએ હું જૈનસાધુ અને તેમાય સ્થા સપ્રદાયના જૈનસાધુ તરીકે મારી જાતને માનવા મનાવવામા ગૌરવ લઈ શકું છું મહાત્માજી પ્રવૃત્તિમાર્ગમા પડેલા છતાં નિવૃત્તિના લક્ષ્યે અવ્યક્ત ઇશ્વરાર્થે કાર્ય કરી ગયા છે એમને રાષ્ટ્રતખ્તો મુખ્ય મળ્યો હું નિવૃત્તિમાર્ગમા પડેલો છતાં પ્રવૃત્તિને લક્ષ્યે ચાલુ છું એકમેકની બાહ્યપ્રવૃત્તિઓ સાથે લાગ્યે જ સમાનતા હોઈ શકે. ધ્યેયની સમાનતાને મુખ્ય માનીને જ ચાલવું રહ્યું. પૂ. બાપુજીમા રેટિયો, ગીતા અને પ્રાર્થનાની ત્રિપુટી જામી હતી, મારામા કઈ ત્રિપુટી છે તે શું કહું ? મને અગુપ્તતા, એકાંતસેવન અને સર્વધર્મના અભ્યાસે ઘણું આપ્યું છે વિશ્વવાત્સલ્યના ધ્યેયમા મને ઝંમેયાનું અવલબ્ધન ગમે છે હું બાપુજીના પ્રયોગક્ષેત્રનું અગ બનું એવી આશા રાખનારાઓને મારી વિનંતિ છે કે તેઓ મારી અલિલાપાની સામે જુઓ—ખાસ કરીને તો સાધુસંન્યાસીઓને—અર્થકારણ તથા રાજકારણ સાથે મેળ હોઈ જ ન શકે, એ બ્રામક માન્યતા દૂર કરવામા યત્નક્રિયિત પણ કાળો આપવાની મારી અલિલાપા છે શ્રમ, નર્ક અને ભાવનાની ત્રિવેણી બાપુના અલરશ અનુકરણરૂપે મારામા ન હોય, તોયે ઓછા વધતા પ્રમાણમાં એ મુયોગ સામે ગમીને જ સતોષપૂર્વક ઉન્નતદષ્ટિએ ધપી રહ્યો છું, એમ નમ્રપણે માનું છું મૈયાની દયાર્થી અર્થદષ્ટિને સ્થાને ધર્મદષ્ટિનું સ્થાન આવ્યું ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક બન્ને

આબુઓંતો નુખ્ત ઉચ્ચ આવજો, એ વિષે મારી વદા અટલ છે એને
જાળવી ગળવાનો આય સહિયાંગે આપવા માટે હું સૌને વિનવું છું
—વિશ્વવાત્મ્ય તા ૧૬-૧૦-૮૮

જૈનસાધુ-મર્યાદા-વિષયક પ્રશ્નોત્તરી

(પ્ર) આપ મુલપત્તી શા માટે બાવો છો ?

(ઉ) મુલ એટલે મા અને પત્ની એટલે પાળો આપણે ત્યાં
ઓઝીએ છીએ ત્યાં મા દાગ જામોન્વામ લેવાય છે નાડ અને મોની
ચચનામા અતર છે, નાકતી તો ફુગ્ગતી ચચના જ એરી હોય છે, કે
દવામા ઉડતા નાના નાના જતુઓ, ધૂળના ડગો સાથે ચળાઈને જ
નય ત્યાં મોમા એવું નથી સૂઝતું હોવાની દિંચાતી દષ્ટિ તો
આપણે ગૌણ ગાળીએ પણ ચચતા અને આપણા આગેચ્છને ખાતર
પણ આ વસ્તુ ઉપયોગી છે ઉપગત સમ્ય માણસ સાથે બોલતા
અથવા તો રાત્ર વગેરે વાચતા આપણું થૂક તે પર ન પડે તે માટે
પાગ્મીઓ પણ આડું કપડું ગળે છે હજારે સાથે ગળવું તેના
ડરના ચચનાતની ખાતર આ મોઢે જ પાળો બાંધવાની બુદ્ધિ માણસને
સૂઝી

(પ્ર) આપ અપલ રા માટે પહોંતી નથી ?

(ઉ) એક વાત તો એ છે કે પગગખાને માટે ચામડું તોઈએ
એટલું બધું ચામડું અલિસડ મળવું અગત્ય છે અને વળી સારી
બાતના કુમાળ અને ઐર્ષનિવાળા ખૂટ તો તાબા કતલ કરેલા દોગના
ચામડામાયી જ બને અને બધું અને એવા પ્રકારનું ચામડું તો તદ્દન
કુમળા ટોચેને સહીને જ તૈયાર કરવામા આવે છે એટલે પગગખા
પહોંતીને આપણે એક રીતે દિંસાને જ સહાય કરીએ છીએ તો સમા-
જમા થોડાંતો એવા ઉવાડ-પગા તોઈએને કે લોંબને વાય કે તો આ
લોકા ઉવાડ પગે ફરી નહીં તો આપણે ચારીસ કલાક પહોંચાને બદલે
એનો થોડા ઉપયોગ કરીએ અથવા દમ, બાગ તોઈને બદલે એક

સાદી જોડીથી ચલાવીએ, વળી એ દ્વારા પગને પણ એક પ્રકારની તાલીમ મળે છે માણસ ગમે તેમ આડુંઅવળું જોઈ ચાલતો બધ થાય છે રવિશ કરદાદા રમૂજમા ઘણીવાર કહે છે, કે મારા પગને કાંટો લાગે છે, ત્યારે પહેલા મને લાગવાને બદલે કાટાને લાગે છે

(પ્ર) પણ આપ ઉઘાડા પગે ફરે અને શેરીની ધૂળમા ગળફો, થૂક, છાણુ, મૂતરને લીધે અનેક પ્રકારના રોગના જતુઓ હોય છે આપના પગ સાથે ચોટી તે ઘરમા આવે તે કરતા પગે રક્ષણ રાખ્યું હોય તો ?

(જ) જો પગે રક્ષણ રાખીશું તો આપણે ચાલવામા ખેદરકાર બનીશું અને ધૂળમા તો ગદ્ગદી વધવાનીજ એટલે જો આપણે ઉઘાડા પગે ફરતા હઈશું તો ક્યા થૂકવું, ક્યા મળ વિસર્જન કરવો, એના હમેશા ખ્યાલ રહેશે આપણા મોટાભાગના રોગો આપણા આ નાખી દેવાના અજ્ઞાનમાથી જનમ્યા છે એ ધૂળ તો હવાના ઝપાટા દ્વારા ય ઘરમા આવે છે, એટલે એથી બચવાનો રસ્તો પગે ખૂટ પહેરવાનો નહિ, પણ સમાજને એની નાગરિક ફરજોતો ખ્યાલ આપવાનો છે. ગાંધીજીમા આ વસ્તુ હતી તેઓ કહેતા કે મને કોઈ પૂછે કે તમે આ વસ્તુ કેમ કરી તો એકેએક વસ્તુનું મારી પાસે કારણ હોય છે તેઓને કોઈ પૂછે તમે અહી કેમ થૂક્યા ? તો તેઓ કારણો સાથે જવાબ આપશે ટૂંકમા નાનામા નાની વસ્તુને માટે તેઓ જગૃત હતા જ્યારે આપણા મોટા ભાગના કામો ટેવોથી જ થાય છે ગમે ત્યા થૂકવું, ગમેતેમ પાણી પીવું, ગમે ત્યા મળમૂત્રવિસર્જન કરવું આ બધી આપણી કુટેવો છે એ ખાસ મુધારવાની છે. જૈનધર્મની પાંચ સમિતિઓમાની એક મળ, મૂત્ર, બળખો, લાળ, લિંટ, ક્યા કે કવી એના વિવેક અગે છે અને તેમા નદમી વસ્તુ ક્યા અને કેમ નાખવી, તેમ સમજાવ્યું છે. તેના ૧૦ પ્રકાર છે પણ જો આપણે તદુસ્તીને ખાતર, આપણા નાગરિક જીવનને ખાતર પણ આટલું વિચારીએ તો ઘણું

પ્ર-તો આપ વાહનમા કેમ નથી બેસતા ?

જ-હું કોઈ યંત્રનો દુશ્મન તો નથી જ. આપુલના અવસાન

આજ શ્રી કાકાસાહેબનો પત્ર આવ્યો હતો, કે ‘આપ હવે એ બધત છાંડી રહેવેનો ઉપયોગ રાહ રંગે’ મે તેમાં જણાવ્યું કે, જો એવી અનિવાર્ય જરૂર લાગશે, તો તે કરના હું અચ્ચકિત નહીં પણ આજેનો જરૂર લાગતી નથી અને આ વાત પત્રમાં વાંચી વળા ગ્રામમંડળના પત્રા આવ્યા હતા, કે આપ એવો નિર્ણય લેશો તો પછી પણ ચાલી ગામડાનો જે મીઠો લોહસપડો છે તે તૂટી જશે માટે ગામડાને ખાતર પણ આપની મર્યાદા ન છાડશો

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧૬-૯-૪૮

જૈન સાધુમર્યાદા અને કાંતણ

મારી પગિચ્છિનિની ભૂમિકા સન્યાસીની છે જે જૈન-કિંગ્ડમમાં મે દીક્ષા લીધી છે, તેના જ વેરા અને નિયમો માગ ઉપલા કાર્યને અને મૂળભૂત સિદ્ધાંતોને બાધક નથી તે વેરાનિયમો મે જાળવી રાખ્યા છે સિદ્ધાંતચરીનો અને પાદવિદ્યાનો પણ એમાં સમાવેશ થઈ જાય છે જેમણે માલિકીહકનો સંપૂર્ણ ભાગ કર્યો છે અને ગૃહસ્થાશ્રમના નિયમોથી વિમુક્ત છે, તેમણે કાંતણ જ જોઈએ, એવો આશ્રમ હું ગણતો નથી જેઓ કાંતવામાં પાપ માને છે અથવા બાલક્રિયાઓમાં જ પાપ સમજે છે, તે માન્યતામાં હું સમત નથી પાપ તો મૂળે વૃત્તિમાં છે હવે તો સન્યાસાશ્રમ અને ગૃહસ્થાશ્રમ પોતે પણ સાપેક્ષ જ છે, સા ખીલ તો વાત જ શી કરવી ! પરંતુ જેમના હાથમાં સત્ય, પ્રેમ અને ન્યાયની કમોટીનું મુખ્ય હોકાયત્ર હશે, જે વર્ગ પોતે અવિગતપણે સમાજના બધા જ બળોને વ્યવસ્થિત, નિયમિત અને ઉપયુક્ત બનાવવાના કામમાં મુખ્યપણે મોકાયેલો હશે, તે વર્ગની પાસે આશુચિન્તાના આધેનોના ઉપાદાનનું કામ લેવા કરતા ઉપલુ કામ લેવાય તે વધુ ઉપયોગી છે, એ દૃષ્ટિનો સ્વીકાર કરી સંક્ષોપજીવી-ત્યાગીઓના અનીરીક્ષિતાને માર્ગે જવા દેવાનું હું પસંદ કરું છું આવા દૃષ્ટિ અને ખ્યાલ હોઈને સૌ કોને તો સન્યાસી પણ કા ન કોને અથવા સન્યાસી કોને તો જ સમાજમાં કાંતણની ક્રિયાની વધુ પ્રતિષ્ઠા થાય, એવો આશ્રમ મને

અનતા તથી અંતે નિષ્ક્રિય ગોડા છે. આથી આપને યદાપર્વત અનુ-
અનતાગચ્છોને નિષ્ક્રિય અનાવવા નિમિત્ત અંતો છે.

ઉ (૭) બાહ્યક્રિયામાત્રથી અનન્તા ભાવોનુ અમગ્રપણે અનુમાન
આધના પહેલા શ્રોત્રવુ તેજીએ માગ અલ્પમા વિશ્વાસ હોય તો મારી
અલિઆમા તમાગ જેવાએ વિશ્વાસ ગમ્ભીર તેજીએ પ્રસંગ આવવાની
વાટ તેવી તેજીએ આપુ આથે ચાલનાર દેવેનંતાઆમા તેમને અલિઆ
પ્રથે આપુ તેવી યદા નંદોતી તેઓ પાણુ આપુતી ઘગ્ગાનીમા એમની
અલિઆની દેગલી ગખાને અનુઅર્થા તેમ તેમ કરી ચંદ્રા છે અથવા
ભાઈ પૃથ્વીસિદ્ધાંતી તેમ છટા પડી ગદા જે મારી મુખ્ય દ્રષ્ટિ
અન્યાનીયર્ગ તરફ છે કારણ, ૧ એ પ્રિયતિમા વજાયા છુ એટલુ
જ નહિ પણ આપણા દેશનો કાયમી હિદ્દાર અને વિવિધાનિતો કાયમી
હિપાય ૬ એ અન્યામા જેહિ છુ અન્યાઅનમ્દર્થી ૧ માત્ર વેગ જ
તથી કૈનો પાણુ એ પ્રકારની ભૂમિદા કહિ છુ તીતિની કમાટી કઈને
એકએક પ્રશ્ને ગુનાર વર્ગને ૧ આ પ્રિમા ગાણુ છુ અને એ
વર્ગની જરૂરિયાત પર વગરન આપવાનુ મારુ મુખ્ય જીવનકાર્ય માનુ
છુ એવી બાહ્યક્રિયામા અંત કૈવા જા જાગત ગદી મારી મર્યાદામા
અમની પ્રતિષ્ઠા તો આપુએ અપાવી જ છે એમના જીવનકારી દેખ્યાન
ભલે એ કાર્ય અહુ અદાર ન આવ્યુ હોય, ૨ જે આવી ગ્યુ છે પાણુ
અમની પ્રતિષ્ઠાનો વળાડ તીતિનો પાયા મજબૂત નહિ હોય તો ખાટા
દિનામા વળવાના ૩ મતવળેક અમજીઓ ભૌતિકજ્ઞાના તરફ
જેઆઈ જશે, પગિળામે અમાજ્યાપી દિઆનુ કળા નિષ્કળવાનુ આપે
મોટા ભય એ જ કિંમો યયા ૭, એમ તેમો વિચારગ્યા તો અંદરે
જાગ્યાને તેમ હિંપાદક અમની વાત રાણુ હિંચારી છે ત્યારે મારે કાલુ
તેજીએ ૬ હિંપાદક અમમા તેમો માત્ર મોગડ, કપડા ક મકાન વ
કૈના જાગ્યાઓ જ અજાગ, માનવીને એ અધાની જરૂર છે જના
એ અધામા તીતિ તેજીએ માનવઅમાજના ધાગણુપોપાણુમા ઓવા વંડુ
અદત્યની ચીજ તીતિ છે, તેમ તેજી ગદોગા કાલેની મુખ્ય જરૂરિયાત

નથી રહેતો [મારી ચાલુ દિનચર્યામાં ખીજનું કુદરતી શરીરશ્રમોને બંધાવી લગી અવકાશ છે, ત્યાં લગી હું ન કાંતું તો પણ મને શરીરશ્રમની ઉણપનું દુઃખ નથી. બાકી બાકી, ગ્રામોદ્યોગો અને ગૃહોદ્યોગો તરફ મારું વલણ છે જ આદર્શસમાજવાદમાં એમને જ મુખ્ય સ્થાન હોઈ શકે—(વિ વાત્સલ્યમાંથી)]

ગાંધીદર્શનના વધુમાં વધુ અનુરાગી, ગાંધીજીના નિકટ અને દૂરવર્તી તેમના અનેક ભક્તોના પ્રેમપાત્ર તેમજ એમણે બાધી આપેલી સડક પર જ સમાજરચનાની ગાડી દોડાવવાની ખ્વાહીશ ધરાવનાર મારા જેવા પાસે કાંતણની અપેક્ષા નવલભાઈ જેવાં અનેક ભાઈ-બહેનો રાખે, એ હું સમજી શકું છું કાતવા માટે સમય ન કાઢી શકાય, એવું તો કંઈ છે જ નહિ કાંતણચક્ષુની સમાજમાં હજી વધુ ને વધુ પ્રતિષ્ઠા થાય, એ જરૂરી પણ છે અને એમ છતાં ઉપર કહ્યું તેમ મારી દૃષ્ટિમાં મુખ્યત્વે જે સાધુવર્ગ છે, તે દૃષ્ટિએ જોતા કાંતણના સિદ્ધાંતની સાથોસાથ આનુષંગિક જે કંઈ સવાલો ઉપસ્થિત થાય છે, તે દૃષ્ટિએ કાંતણને એ વર્ગ પૂરતું મેં ગૌણસ્થાન ગણ્યું છે પરંતુ સન્યાસી-વર્ગમાં અવટાળવૃત્તિ સહજ રહેલી જોઈએ સમાજ સાથે સંપૂર્ણ સંકળાયેલા રહેવા છતાં શક્ય તેટલી એમની નિલેપતા રહેવી જોઈએ અર્થકારણ, સમાજકારણ, રાજકારણ એ બધાઓમાં ધર્મકારણની પ્રતિભા મોખરે અને ઝળહળતી રાખવાની જવાબદારી મુખ્યપણે એ વર્ગને માથે રહેવી જોઈએ, આવું જો વિરલ વ્યક્તિને બદલે કોઈ અમુક સમૂહમાં રાખવા માગતા હોઈશું તો તે સમૂહના વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યને અગાધક એવાં અને સ્વૈચ્છિક પણ નિયમનો અને મર્યાદાઓ સ્વીકારવાં જ જોઈશે .

—‘સાધુતાની પગદડી’ પા ૧૬-૧૭

ગાંધીવિચારસરણી, સંતબાલજી અને સાધુમર્યાદાઓ

પ્ર (૧) આપ આ યુગે વધુમાં વધુ કંઈ વિચારસરણી દિન્ન અને દુનિયાને માટે ઉત્તમ ગણો છો ?

ઉ (૧) ગાંધીવિચારસંગ્રહી

પ્ર (૨) ગાંધીવિચારસંગ્રહી એટલે શું ?

ઉ (૨) ગાંધીવિચારસંગ્રહીની ટૂંકી વ્યાખ્યા એ છે કે અદિઆ અને સત્યને સમાજમાં સક્રિય કરવા જેમ અદિઆ અજ્ઞાના છવનમાં ખેંચી હિંદુપણે કાઢી શકે છે, તેમ આમાગિરિ હિંદુપણે પાનુ કાઢી શકે છે માટે એ આંધતને સમાજન્યાપક બનાવવું અને ગદા ગાણના ગવરારણમાં પણ અચ્ચાર્થ ભરવી તેમણે દેખેને આપેલ અનામકકાર્યક્રમને એકએક મુદ્દો આ વ્યાખ્યામાંથી કવિત થયો હતો

પ્ર (૩) ગાંધીજીને આપ મળ્યા હતા ?

ઉ (૩) માટે એકજવાર અને તે પણ હિંતી મુક્તાકાન થઈ હતી

પ્ર (૪) એમની સાથે તમાંગ પત્રવ્યવહાર હતો ? કઈ આબનો અર્થાએલી ?

ઉ (૪) હા, મારી ધાગણા એવી છે કે મે એકથી વધુવાર લખ્યું હતું પણ એમના હાથનો જવાબ માત્ર એકજવાર આવેલા અને તે હારજનઆશ્રમના હરિજનોની આબતમાં

પ્ર (૫) ગાંધીવિચારસંગ્રહીને તમે અલગ માનો છો ?

ઉ (૫) એ વિચારસંગ્રહીના ઉપર કહેલા આત્મામાં માનુ છે, પણ ત્યારે એ વિચારસંગ્રહી અલગમાં અને વ્યવહારમાં આવે છે ત્યારે એમાં ખીજ અનેક સયોગો કામ કરતા હોય છે એટલે કાઈની પણ કાઈ વિચારસંગ્રહીને અલગથી સ્વીકારવી ખીજ કાઈને ય માટે શક્ય નથી

પ્ર (૬) આપને કોઈ ગાંધીના અનુયાયી કહે તો તેમાં વાધો લો ખગ ?

ઉ (૬) એ તો ગૌરવની વાત છે, પણ આપણામાં અનુયાયી કહેવાથી સામાન્યરીતે અનુકરણની અમર હોય છે હુ તેવો અનુયાયી નહિ ગણાઉં આથી આજના અને આજ પૂર્વના જે જે વિચારો

હિંદની સંસ્કૃતિ સાથે વણાયા છે, તેમા આ યુગે મારો સૌથી વધુ આદર ગાંધીવિચારસરણી પ્રત્યે છે, એટલું જ કહી શકાય અને આથી જ અક્ષરેઅક્ષર જોનારને કેટલીક બાબતોમાં મારો જીવનપ્રવાહ અને મારી વિચારધારા બાપુજીના જીવનપ્રવાહ અને બાપુજીની છેલ્લે છેલ્લે હરિજનબંધુમા આવી ગયેલી વિચારધારાથી કોઈ કોઈ બાબતમા છેક જ જુદી લાગશે ગાંધીવિચારસરણીએ સાચે જ દેશ અને વિશ્વમા જે ધોરી સડક તૈયાર કરી છે તેના પર હું જેને ધર્મદૃષ્ટિએ સમાજરચના માનીને ચાલું છું, તેના ચણતર ચણાશે એવી મારી આજે અવ્યક્ત છતાં સ્પષ્ટ કદ્દપના છે નિખાલસપણે મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે એમની હૈયાતીમા હું આદર ધરાવતો, હૈયાતી બાદ જ હું એમને પૂજતો થયો છું. એમના આકસ્મિક અવસાને મારામા એમના પ્રત્યેનું વધુ તાદાત્મ્ય પ્રેર્યું છે

પ્ર (૭) ખરું કહું તો મને આપની અહિંસામાં જૈનસંપ્રદાયની અસર લાગે છે આપ ક્રિયામા માતો છો ખરા, પણ આપનો સાધુવેશ કે એ નિયમોની, વેશની વાડ આડી આવે છે મને માફ કરજો આ તમારી મુહપતી, અસ્નાન અને અકાતણ તથા એવી અનેક બાબતોમા તમોને જેટલો આગ્રહ જૈનસાધુપણાનો છે, તેટલો આગ્રહ ગાંધીવિચારસરણીનો નથી બાપુજી શ્રમને પ્રતિષ્ઠા આપના અને એ શ્રમ પણ ઉત્પાદકશ્રમ હોવો જોઈએ, આપ પગપાળા ચાલો છો. જાતે પોતાનું અગતકામ મોટે ભાગે પતાવતા હો છો, એ બધામા શ્રમ આવે છે ખરો, પણ ઉત્પાદક શ્રમ આવતો નથી એટલું જ નહિ, ઉત્પાદક શ્રમ જેવા કે ખેતીસંબંધમા આપના ખ્યાલો જુદા બતાવાય છે જેમકે ખતીને ખૂઝાવવી હોય તો ય આપ જાતે ન કરતા ખીજા કરે એમ ઈચ્છના દેખાઓ છો કારણ તમો મુહપતીવાળા જૈનસાધુ છો અને એ સાધુવેશના નિયમોમા આવી ક્રિયાને આરભ કહેવાય છે આ જ દૃષ્ટિએ આપ સમાજમેવાની સંસ્થાઓમાં, ગજકાગ્રામા અને સમાજની કીણામાં કીણી વાતમા રસ લો છો પણ જાતે કયાય સમ્ય

બનતા નથી અને નિષ્ક્રિય રહો છો આવી આપને શ્રદ્ધાપૂર્વક અનુ-
સરનારાઓને નિષ્ક્રિય બનાવવા નિમિત્ત બનેા છે

ઉ (૭) બાહ્યક્રિયામાત્રથી અતરના ભાવોનુ સમગ્રપણે અનુમાન
બાધતા પહેલા થોભવુ જોઈએ મારા સત્યમા વિશ્વાસ હોય તો મારી
અહિસામા તમારા જેવાએ વિશ્વાસ ગખવો જોઈએ પ્રસંગ આવવાની
વાટ જોવી જોઈએ બાપુ સાથે ચાલનાર દેશનેતાઓમા જેમને અહિસા
પ્રત્યે બાપુ જેવી શ્રદ્ધા નહોતી તેઓ પણ બાપુની દોષવળીમા એમની
અહિસાની દોરેલી રેખાને અનુસર્યા તેમ તમે કડી શકો છો અથવા
ભાઈ પૃત્વીસિંહજીની જેમ છટા પડી ગયો છો મારી મુખ્ય દૃષ્ટિ
સન્યાસીવર્ગ તરફ છે કારણ, હું એ મિત્રિમા ઘડાયો છું એટલુ
જ નહિ પણ આપણા દેશનો કાયમી ઉદ્ધાર અને વિશ્વશાંતિનો કાયમી
ઉપાય હું એ સમ્મથામા જોઉં છું સન્યાસશબ્દથી હું માત્ર વેગ જ
નથી લેતો પણ એ પ્રકારની ભૂમિકા લઉં છું નીતિની ડસોટી લઈને
એકએક પ્રશ્નને છણનાર વર્ગને હું આ ટ્રાટિમા ગણુ છું અને એ
વર્ગની જરૂરિયાત પર વજન આપવાનુ મારુ મુખ્ય જીવનકાર્ય માનુ
છું એવી બાહ્યક્રિયામા રસ લેવા છતાં જગૃત ગહી મારી મર્યાદામા
શ્રમની પ્રતિષ્ઠા તો બાપુએ અપાવી જ છે એમના જીવનકાળ દરમ્યાન
ભલે એ કાર્ય બહુ બહાર ન આવ્યુ હોય, હવે આવી ગયું છે પણ
શ્રમની પ્રતિષ્ઠાનો વળાંક નીતિનો પાયો મજબૂત નહિ હોય તો ખોટો
દિગામા વળવાનો છે મતલબ કે શ્રમજીવીઓ ભૌતિકલાભો તરફ
એચાઈ જશે, પરિણામે સમાજવ્યાપી દિશાનુ કળ નિપજવાનુ આવે
ખોટો ભય એ જ જોભા યયો '૭, એમ તમે વિચાર્યો તો સહેજે
જણાશે તમે ઉત્પાદક શ્રમની વાત પણ ઉચ્ચારી છે ત્યારે મારે કહેવુ
જોઈએ કે ઉત્પાદક શ્રમમા તમે માત્ર ખોગક, કપડા કે મકાન વ
લેતા જણાઓ છો અલગત, માનવીને એ બધાની જરૂર છે છતાં
એ બધામા નીતિ જોઈએ માનવસમાજના ધાગણપોષણમા સૌથી વધુ
મહત્વની ચીજ નીતિ છે, તમે જોઈ રાડગો કે હવેની મુખ્ય જરૂરિયાત

નીતિ જ છે રેડીની તાણ હવે આપણો મુખ્ય પ્રશ્ન નહિ રહે, પણ ઉત્પાદન પછી એની ચોગ્ય વહેંચણી એ હવે આપણો મુખ્ય સવાલ રહેવાનો આવે વખતે સામાજિક અહિંસા અને સામાજિક સત્ય માટે સમાજના નાના મોટા એકેએક અંગમા નીતિ અને ચારિત્ર્ય પ્રતિષ્ઠિત કરવા પડશે નીતિને વ્યવહારમા લાવી શકાય છે, એટલું જ નહિ, સમાજને ટકાવવામા એ એકજ સર્વોચ્ચ બળ છે, તેવું વિધાન પ્રત્યક્ષ દર્શનમાં કરાવવાની મારી અલિલાપા છે માત્ર સાધુ નહિ પણ ગૃહ-સ્થાશ્રમમાં રહેતા પતિપત્ની કે રાજકારણીય હોદ્દોદોરે પણ ચારિત્ર્ય, નીતિ અને સમ્માર્થ વ ઉચ્ચ ગુણો જીવનમા અપનાવી શકે છે. તે બતાવી શકે તેવો સમાજ ઊભો કરવો છે, પણ સૌને પોતપોતાની મર્યાદાઓ હોય છે મારે પણ તેવી મર્યાદા છે, હોવી જોઈએ એક માણસ દરેકકામને ધ્યેયની મર્યાદામા રહી માનતો હોવા છતાં એકેએક ક્રિયા જાતેજ કરતો નથી આરભ કે સાધુવેશના સવાલ કરતા તમોએ કાંતણ, બત્તી વ ના દાખલાઓ આપ્યા તેમાં ઉપલો સવાલ અને મર્યાદા મુખ્ય છે, કેટલાક નિયમો સમાજમા પ્રચલિત હતા, તે પૈકી મૌલિક વિચારો કરતા કરતા મે કેટલાક બદલા છે, કેટલાક જતા કર્યા છે અને કેટલાક ઉમેર્યા છે, તેમ જ્યારે જ્યારે જરૂર પડશે, ત્યારે ત્યારે તેમાં સુધારો વધારો થઈ શકશે

આ રીતે જોતા મુહુપત્તી, પગવિહાર, અસ્નાન, અકાંતણ વગેરે એકાંતે અચલ અગો નથી તેમ જાશવારે બદલવા જેવા અગ પણ નથી હું સર્વધર્મઉપાસનાને નીતિ અને ચારિત્ર્યના પ્રચારમાં અગત્યનું અગ ગણુ છું છતાં એમા સપ્રદાયના ત્યાગને સ્થાન નથી. જિલ્લુ સપ્રદાયના અત્યાગનો વધુ આગ્રહ છે

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રતોત્તરી’ તા ૧૬-૬-૪૯

કોઇપણ સંસ્થાના સભ્ય નહીં હોવા છતાં કાર્યપ્રવૃત્તિ બધા ક્ષેત્રોમાં !

(પત્રાશ) “ સૌરાષ્ટ્રરાજ્યે શ્રી વિનોબા પાસે ભૂદાનયજ્ઞએકાંતે

સારુ એક સમિતિની માગણી કરી છે, વિનોબાજી સામે આપનું નામ પાડ્યું છે, પરંતુ સાલજ્યુ છે કે આપ કોઈ સમિતિમાં રહેતા નથી, વળી પગપાળા ધૂમો છો આવા સંયોગોમાં આપને પૂછ્યા વિના નામ લખીને આપને મુશ્કેલીમાં ન મૂકવા, એ માટે પુછાવું છું નામો જલદી આપવાના હોઈ આપ ‘હા’ કે ‘ના’ નો ઉત્તર તાત્પર્યે આપો તો સારુ

—સર્વોદયસંમેલન-મંત્રી શ્રીવલ્લભસ્વામી

(ટિપ્પણી) ભાલનળગ્રામમાંની એ પ્રવૃત્તિઓમાં સતત વર્ષોથી તરખોળ છતાં—હું ક્યાય સભ્ય નથી કોણ જાણે શાથી પણ મારી ખાસિયતમાં એ વણાયું છે કે ચારે વર્ણોના અને ચારે આશ્રમોના નવી દુનિયાના નવી સમાજ-રચનાના અગ્ર તૈયાર થાય એવી પ્રવૃત્તિ સફળ મળેલી જૈનસંન્યાસીઅવસ્થામાં સતત કર્યા કરવી કાગળ કે તે સિવાય ધર્મ અને ખીજા અગ્રોના પડેલા છટાછેડા સધાશે નહીં રાજકારણ સાથે ધર્મને જોડીને બાપુએ કહિન કામ સરળ બનાવ્યું, હવે ધર્મકારણ સાથે અર્થકારણ, સમાજકારણ અને રાજકારણને જોડી ધર્મમય (અહિંસક) સમાજરચનાનું કામ પૂરું કરવું પડશે અને તેમાં સંન્યાસીવર્ગે અગત્યનો કાળો આપવો જોઈએ, એમ માની હું અહોરાત્ર મથું છું, છતાં સભ્યપદથી દરેક વ્યક્તિ લગલગ અલગ ગડું છું આ કારણે ભૂદાનસમિતિમાં માગ નામને સારુ હું નિરુપાય છું આ નિરુપાયતાને સતવિનોબાજી આગળ નમ્રપણે ગંતુ કરવા મેં વિનંતિ કરી છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાલ’ તા ૧-૮-૫૪

૭૦ વિશ્વપ્રેમી સાધુને સાંપ્રદાયિક ચિહ્ન કે પ્રવૃત્તિમાર્ગ અવરોધરૂપ છે ?

પણિત મુખલાલજી અને પગમાન દલાઈ કાપડિયા આગ્રાના પ્રથમનો તેમણે મહાગાજત્રીને અમુકજા જાતનું સાંપ્રદાયિક ચિહ્ન (મુદપત્તી)

કાઠી નાખવાની વિનંતિ કરી. “આપ વિશ્વધર્મની વાત કરો છો, વિશ્વપ્રેમી થવા ઇચ્છો છો, તે પથે છો, એટલે હવે આ વાડાનું ચિહ્ન કાઠી નાખવું જોઈએ” આ ભાઈઓ મહારાજશ્રીની ઉચ્ચભૂમિકાની દૃષ્ટિએ આ વાત કરતા હતા જ્યારે રૂઢિચુસ્તો મહારાજશ્રી ધર્મથી વિરુદ્ધ કામ કરી રહ્યા છે મતલબ કે ઉતરતી ભૂમિકાએ જઈ રહ્યા છે માટે ચિહ્ન છોડવું જોઈએ એમ કહે છે વાત એકની એક હોવા છતાં ભાવ જુદો છે મહારાજશ્રીએ તેમને સમજાવ્યા કે વ્યક્તિ કોઈને કોઈ પોષાક ધારણ કર્યા સિવાય રહેતી નથી એક બદલશે એટલે બીજો આવશે હું દંઢપણે માનું છું કે જે વ્યક્તિ જે સંપ્રદાયમાં જન્મી હોય અને વિકાસ પામી હોય, તે સંપ્રદાય અને સંપ્રદાયે આપેલાં ઉપકરણો છોડવાથી કે નવા સજવાથી વટાળવૃત્તિ અને સંકુચિત વાંડા બનવાનો ભય રહે છે વાંડો બને છે તેથી અટકતું નથી પણ નવાવાડાના સભ્યો જૂનાવાડાવાળાને ભાડવાનું અને ધર્મ-દ્વેષ કરવાનું કામ પણ કરે છે હા, સંપ્રદાયના વિચારક લોકોનું એમ માનવું થાય કે આ ચિહ્નનો આ યુગે આ કક્ષાએ રાખવાની હવે જરૂર નથી તો તો ચિહ્ન છોડવાની આખી ભૂમિકા જ બદલાઈ જાય છે

બીજી વાત પડિતજીએ એ કરી કે આપ ઘણીવાર લખો છો અને કહો છો કે જૈનધર્મના મૂળમાં પ્રવૃત્તિ પણ પડતી છે હું એની ઐતિહાસિકદૃષ્ટિએ સ્પષ્ટ ના પાડું છું એ મૂળેજ નિવૃત્તિપ્રધાન ધર્મ છે એનો અર્થ એ નથી કે આપ આજે જે કરી રહ્યા છો તે ખોટું છે. ઊલટું વ્યક્તિ અને સમાજ બન્નેને માટે એજ ઉચિત છે પણ નિવૃત્તિપ્રવૃત્તિની મૂળ માન્યતામાં આપણી વચ્ચે મતભેદ રહે છે મહારાજશ્રીએ કેટલાક શાસ્ત્રીય પ્રમાણો આપી પ્રવૃત્તિમાર્ગનું પ્રતિપાદન કર્યું પણ પડિતજીએ નિવૃત્તિના ઉદ્ઘાટન આપ્યા છેવટે નિષ્કર્ષ એ આવ્યો કે એક પ્રસંગ કે વાડ્યનો માણસને પોતાને ઠીક લાગે તે અર્થ તાત્કાલીક છે અને એથી ચર્ચાનો અત આવી જાય છે મૂળે તો એ અર્થો

પોતાના અને સમાજના વિજ્ઞાસમા ઉપયોગી હોવા જોઈએ આપી
માન્યતાભેદ તો રહેવાના અને એમાજ ધર્મોની ખુબીઓ છે મહા-
રાજત્રી તો વૈદિક અને જૈન બંને ધર્મોને એકમેકના પૂરક જ માને
છે એકમા પ્રવૃત્તિ-પ્રધાનતા છે જ્યારે બીજામા નિવૃત્તિ-પ્રધાનતા છે
વિશ્વવાત્સલ્ય 'વાર્તાલાપ' તા ૧-૧૨-૫૪

એકચર્યા ધર્મક્રાંતિમાં આવક નથી

(પ્ર) એક કાળે એકલા જૈનસાધુસાધ્વીઓએ વિચરવું નહી,
એવી આચાર્યોએ આજ્ઞા કરી છે, જ્યારે આજે સત્ય સાથે જ સંપર્ક
ગળી ધર્મક્રાંતિને માર્ગે જનાર એકલવાયા પડ છે, ડાગણુ ટેટવીડ
વાર તેમના સાચી સાધુસાધ્વીઓને એકદમ ગળે ન ઊતરવાયી અથવા
સમાજનો ડર લાગવાયી તે સાથે લગતા નથી, એટલે કાંતો ચીલે
ચીલે ચાલવું અથવા એકલવાયો પથ ખેડવો આ ખેમા ક્યુ સારું ?

(ઉ) સત્ય સાથે સબધ ગળી ધર્મક્રાંતિને પથે જનાર સાધુ-
સાધ્વીઓએ સમાજને પણ સાથે લેવાની દૃષ્ટિ ન બૂલવી, પણ ગર-
આતમા એકલવાયો પથ ખેડવો પડ તો જરૂર ખેડવો અલગત,
એકલવાયા પથમા પોતાની ટોડી નિગતર કરવી જોઈએ, નહીંતા
બાવાના ખેય બગડ સમાજની ક્રાંતિ તો એકદમ ગદા જાય અને
પોતાની પણ અપક્રાંતિ થઈ જાય આપી એકાદી વિચરવામા વાધા
નથી જૈનસૂત્રોમા સમર્થ સાધુસાધ્વીઓને મારે એકાદી વિચરવાના
ત્રણા દાખલાઓ માબૂદ છે અવગત, સ્ત્રીગરીએ બીજા પણ ટટલાડ
જંતખમો જે જ પરતુ આજે તો એવા શ્રાવકશ્રાવિકાઓ પણ ત્રણા
મળી આરમે ૬ જેઓ મુયાય સાધુસાધ્વીને અગાય અને મવા બંને
આપી શકે પોતાના સમાજના માણસોનો સત્યલવા પ્રેમઅથવા
અવગળ્યા વિના તથા આશિશ્ચાકુદિનો અતત જાગ્રત ખ્યાલ ગળીને
સર્વસમાજવ્યાપી ધર્મક્રાંતિનો ઝડા લઈને જે આવશે તે સાધુસાધ્વી
પોતાના સમાજની ધર્મક્રાંતિના અગ્રદુત બની ગડે મારે મન આવી

કાનિ જ સાચી ધર્મક્રાંતિ છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા. ૧૬-૩-૫૬

સ્ત્રી સંપર્ક અને જૈનમુનિ

(પ્ર) તમે સ્ત્રીઓના સ્પર્શ વિષે તમારું હાલનું આચરણયુક્ત મંતવ્ય દર્શાવ્યું, પણ એ મહાવ્રતની નવવાડ વિષે તમે શું માનો છો ?

(ઉ) હું મારી જાતને વધુ વિકસાવવામાં સ્ત્રીઓના સ્પર્શને ધરાદાપૂર્વક ટાળવાનું પસંદ કરું છું મને એમ પણ લાગે છે કે તેમ કરવું જૈનસંન્યાસીપરપરાને પણ વધુ બધમેસતુ છે બાકી જેઓ નિર્દોષપણે સ્ત્રીસ્પર્શ કરે છે કે તેવા સ્પર્શને સહી લે છે, તેઓ જૈન-સાધુની પંકિતમાં નહીં ગણાય, એવા એકાગ્રી મતવ્ય સાથે હું મળતો નહીં થઈ શકું જિનકલ્પીસાધુઓના એવા ઉદાહરણો જૈનશ્રેયોમાં મળે જ છે કે જેમણે સ્ત્રીસ્પર્શને સહી લીધો હોય ! એવા નિર્વિકાર-મૂર્તિ જૈનશ્રમણની આખમા પડેલા કણને એક યુવાન સ્ત્રીએ જલ-વતી કાઢ્યું અને પરિણામે પોતાનો કપાલચાલ્લો સાધુના મસ્તક પર ઘસાયાનું દૃષ્ટાંત સતીસ્થાનકોમાં જૈનો હોસથી બોલે છે કે ગાય છે, તે આજે જાણીતી વાત છે એટલું જ નહીં બલ્કે ખુદ દીક્ષાગુરુની આજ્ઞા મેળવીને સ્થૂળભદ્ર પોતે જ્યાં પૂર્વાશ્રમમાં પતન પામેલા, તેવી ક્રોશાગણિકાને ત્યાં જઈને ચાતુર્માસ ગાળે છે અને તે દરમ્યાન સાથે જ રહે છે એ પણ જગપ્રસિદ્ધ ઘટના છે આવું અનુકરણ સૌ કોઈ ન કરી શકે, પણ મારે પોતાને માટે નમ્રપણે કહું તો વિશ્વમાતૃત્વ પામવાનો આ જન્મે કે જન્માતરે મારો કોડ છે ‘વિશ્વવાત્સલ્ય’ના ધ્યેયમાં માતૃત્વની મુખ્ય ઉપાસના રખાઈ છે, એટલે નરજાતિ કરતાયે નારીજાતિના હંમેશના સામાજિક સંપર્કમાં તો હું પોતે માનું જ છું

—વિશ્વવાત્સલ્ય તા. ૧-૪-૫૩

સાધુને માટે વેશ સાધન છે, સાધ્ય નથી

માત્ર વેશપરિવર્તનથી વિકાસ ન થઈ શકે વેશપરિવર્તનની સાથે

હૃદયનું પરિવર્તન જોઈએ આવીજ જૈનદર્શન જ્ઞાન અને ક્રિયા (વર્તન) નું સાદ્યર્થ સ્વીકારે છે

વેગ એ કંઈ સાધ્ય નથી, માત્ર બાહ્ય સાધન છે તે બાહ્યસાધન આત્મિક સાધનની પુષ્ટિમા અને આત્મવિદ્યાસમા મદદરૂપ થાય તેટલા પુરતુ તેનું પ્રયોજન છે વેશ લેલે ભિન્ન હોય પરંતુ તત્ત્વમા કશો ભેદ છે જ નહિ, ભિન્ન વેગ રાખવાના પણ તે જ [(૧) લોકોમા વિભિન્ન પ્રકારના વિકલ્પો અને વેશો પ્રવર્તી રહ્યા છે, તેમા આ વેશ પગ્યા લોકોને પ્રતીતિ થાય કે આ જૈનસાધુ હશે (૨) 'હું સાધુ છું' તેનું પોતાને વેગથી ધ્યાન ગૂંધે માટે (૩) સયમનો તે દ્વારા નિર્વાહ થાય એવા] પ્રયોજનો છે

વેગ અને સમાચારી ભિન્ન છતાં સભોગ-સામ્પ્રદાયિકવ્યવહારના ભૂત ત્યાં (કેશીશ્રમણ અને ગૌતમ વચ્ચે) નડ્યા નહિ જ્યાં વિશુદ્ધપ્રેમ ઉછળતો હોય અને અમુદાયનો કદાગ્રહ ન હોય, ત્યાં તેવું વિષવાતાવળ હોયજ શાનું? આવા સતસમાગમની એકજ ઢાળ કરોડો જન્મોના પાતકને લય કરી નાખે છે

—ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર 'નોધ' પાના ૩૭, ૨૦૬

અહ્યર્થ, સાધુવેશ અને અન્ય સાધુમર્યાદાઓ વિષે ખુલાસો

તમારી સૌની ઊડી મમતાને, હું મૂડી વિશેષ એટલા માટે ગણુ છું કે મૂળ સમ્પ્રદાયમા ગૂંધે વૈચારિક અને આચારિક ધર્મક્રાન્તિ થઈ રાકે છે, તે આદર્શ આજના વિશ્વધર્મ-સમ્પ્રદાયો માટે ધણું જ માર્ગદર્શક અને પ્રેરક બની શકે તેમ છે

મારે પ્રથમ તો એ નમ્રપણે કહેવું જોઈએ કે મ્હા સમાજ પોતે જ ધર્મક્રાન્તિ પગ્યા હમ્તીમા આવ્યો છે એ સાચું, ક્રાન્તિને ઝીલવાની ત્રેવડ તે સમાજની વ્યક્તિઓમા હોય તેય બરાબર, પણ એણે શિસ્તની આકરી નીતિ નથી અપનાવી, એથી જ એમાથી સોનગદી ને તેરાપટ્ટી થયા ને જુદા પડ્યા, એમ માની શિસ્તની આકરી નીતિ

અપનાવવાનું વિચારાતું હોય, તો તે વિચારમાં હું પાયાની ભૂલ માનું છું મારું ઇતિહાસ-વાચન તો એમ કહે છે, કે જો વિચારસહિષ્ણુતાની વાતને સ્થા સમાજે આચાર-સહિષ્ણુતામાં ચાલુરૂપે અપનાવી રાખી હોત, તો કદાચ એ ઉપલાં બંને જુથો જુદા પડત નહીં અને જુદા પડત તો તેમનું ચાલત નહીં મારી પોતાની જાત માટે હું એમ ધમ્મીને વર્તી રહ્યો છું કે ધર્મક્રાન્તિને પાર પાડવા સમ્પ્રદાય કે સમ્પ્રદાય વેશ છોડવાની જરૂર જરૂર નથી વટાળવૃત્તિ કે નવો સમ્પ્રદાય જાતે રચવા સામે મારો એટલો બધો જાગૃતિભર્યો અણગમો છે કે એવી કોઈ કલ્પના આવે કે આચાર મારું અત કરણુ ઊડી વેદના વેદે છે આ પરથી તમે સમજી શકશો કે સ્થા જૈન સાધુઓની પાસે ધર્મક્રાન્તિની મુખ્યપણાની મારી આશા વધુ સાચી છે

હવે પાયારૂપ ક્રાન્તિના સવાલો પર તમે ફરી ચર્ચા કરી છે, તે પરત્વે લખ્યું છું ‘અવસ્થા અને શિસ્ત’ બંનેને સૌએ માન્ય રાખવા જ જોઈએ, પણ વ્યવસ્થા કે શિસ્તને નામે સ્થાપિતહિતો કે રૂઢિચઢંધોને પાળી શકાય જ નહીં મૂળભૂત સિદ્ધાંતો સાચવવાની વાતમાં શકાને સ્થાન જ નથી પણ એ મૂળભૂત સિદ્ધાંતોનો સબધ આત્મા સાથે છે, ભાવ સાથે છે, નહિ કે માત્ર શરીર સાથે કે બાહ્ય દ્રવ્ય સાથે દા ત બ્રહ્મચર્યને લઈએ તો સતી સુભદ્રાએ મુનિનું રજકાણું કાઢ્યું ને એનો કુકુમર્યાંદલો મુનિને અડી ગયો, તો એ મુનિએ બરાબર નવવાડે વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું જ ગણવું જોઈએ સ્થૂળભદ્ર મુનિએ કોશા સગે રહેવા છતાં નવવાડ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય ઉજળી રીતે પાળ્યું જ ગણાય શ્રમણુ લગવાનમહાવીરને વદવા જનાર શ્રેણિયે સણા વખતે ‘શ્રમણુશ્રમણીએ ડીધા નિયાણા’ની વાતમાં સાધુસાધ્વીઓ સાથે વિચરતા કે રહેતા, એ વાત આવી જ જાય છે અરણિક મુનિની વાત તો તમે જાણો જ છો જો તમે આ ચારેય બાબતોને ત્રિકાલાબાધિત ન ગણતા અપવાદિત ઘટનાઓ કહેતા હો, તો ત્રીપશુ-પડગ-રહિત સ્થાન ભોગવવાની વાત શા માટે ત્રિકાલાબાધિત

ગાળી નેત્રોએ / નેત્ર પેના ના / ઇનાઓને ના નુવના અડ છેડા
 ગાળીએ તો ખીન્ડ વાનને પુરનો ખીન્ડ છેડા ના ન ગાળીએ / એટલે
 જ માન કથિતાનાય એ કે : આસા યુગ નિયમનોમા કાળે-કાળે
 જતાના-પર પનામા પચિત્તનો રાજા ના ને આજે પણ યવાજ
 નેત્રોએ નેત્ર ગજળિ કાનિડ-પણિમાની અધ્યાએ પણ ચોર્થા કે
 કે મિલ્લેન દિવાડ ની જુરાનીએ કાનોમા વિચરને મુખશીલિયા-
 પાળ પોળ્યા જ કે ને આ ખરી વાતા ને અપવાદ-પ ગણીએ તો
 બાહ્યનાનું ચો નપ નન ગજગુડમાગુ માથે અગાગનું પણ અપ-
 વાદ-પ કા ન ગાળીએ / દુડમા જૈનઆચાર્યપર પગમા અને જૈનવિ-
 ચાર્યપર પનામા આની પડે ઉગરના પડકો જ ને તમે 'જૈનધર્મના
 મળભૂતમિદ્ધાનો'ના દલીલ ન મૂનો હોત તો મારે આટલુ ફગા હોવાની
 કશી જરૂર જ ન હોતી ને નયો હા, પ્રચલિતપ્રણાલિકાનો સવાલ છે
 ખગે પણ તે દલીલ ટકી નકે તેમ નયો વાળીવાર સાધુસાધ્વોઓને
 માથે વિચરવાનું અનિવાર્ય બનતું હોય છે એજ રીતે તબિયતને
 કાગળે મોટું જેવા વાહનોમા એસવાની સઘ જ છૂટ આપતો હોય છે
 લીંબડી-અમ્પ્રદાયના આવા એ-ગાગ કન્સા મારી પોતાની જાણુમા છે
 હિન્દુ-મુસ્લિમભણ્ડ વખતે જૈનસાધુઓ ભગ્વોમાસે વિમાનમા ઉડ્યાની
 મારે જાણુમા છે આ બધુ તો તમે ન્યારે કાઈ દલીલ કરીને લખો
 કે, ત્યારે મારે લખવું જોઈએ બાકી ઝડપી વાહનમા એસવાનું કે
 એકજ ઓગડામા બહોતો સાથે ગતિવાસ રહેવાનું કે નારી-અપર્શ કર-
 વાનું વિધાન હુ મારે પોતા માટે કરતો નથી એવા વિધાનમા મારી
 પોતાના જાત માટે જોખમ નથી, એમ હુ હોતો નથી, પણ હમણા
 જ પડિત મુખલાલજીએ જૈનયુવકસઘની મીટિંગમા કહેલું 'સાઠ વર્ષના
 સાધુ પામે કાઈ એક રાત્રિ પણ પોતાની બહેન, બેટી મૂકે, તેવી
 સાધુઓની સાખ છે' આ બધી વાતો એ કહી જાય છે કે જેમ
 નવવાડ એ ઢાલની એક બાબુ છે, તો ઢાલની આવી-સ્થૂળભદ્ર, મહા-
 વીર, ગ્રમણી-ગ્રમણી-નિવાસ, અરણિકમુની, સુભદ્રાવાળામુનિ વ

ની ખીજી બાજુ પણ જૈનવિચાર-આચારપર પરામાં હતી, જે અને રહેવાની જ છે. એટલે રાત્રિ-પ્રવચનમા નારીઓને રોકવાની વાત અને દીક્ષાવૃદ્ધ સાધ્વીઓને દીક્ષાલઘુ સાધુને નમવાની વાત આ દૃષ્ટિએ ખૂબ જ વિચાર માંગે છે, પાયાનો પુનર્વિચાર માંગે છે, એ ફરીફરીને હું કહીશ

અસ્પૃશ્યતા અંગે તો જૈનો કેટલા કટ્ટર બની ગયા છે, તેનો એક વિદુષી જૈન સાધ્વી હરિજન-વાસમાં તાજેતરમા ગયા, તેના ઉપર તેમની જૈનવર્ગમાં જે ટીકા થઈ અને એ સાધ્વીને અસર થયાનું તેમના સપર્કમાં રહેલા એક ભાઈ લખે છે, તે પરથી ખ્યાલ આવી જાય છે ધ્રોળમાં વર્ષો પહેલા એ કારણે મારે જૈન ઉપાશ્રયનું સ્થાન છોડવાનું અનિવાર્ય બનેલું એ બધા જ બાપડા કેટલાં પ્રેમી અને મને ત્યાં રાખવા માટેના આગ્રહી જનો હતા !

સાધુવેશ વિષે મારા અગાઉના અને આ પત્રમાં મેં જણાવ્યું જ છે નૈતિક અભિપ્રાયનો મારો એ અભિપ્રાય તમારા આ પત્રથી વધુ નક્કર જ બને છે, એ પણ મારે પુનઃ નમ્રપણે કહેવું જ રહ્યું સાધુવેશ જૈનોમા એક જ પ્રકારનો કદી રહ્યો નથી એમા કાળેકાળે પરિવર્તન થયાં જ છે જેઓ પોતાની ચોક્કસ માન્યતા અલગ ધરાવીને ચાલે છે, તેઓ સ્વયં પોતાના નવા-વેશનું નિર્માણ કરે છે દા ત તેરાપથી. તેઓ મુહપત્તી ટૂંકી અને લાંબી રાખે છે પરંતુ એ વિચારભેદે કરીને ભીખમજી (કે ભીખણજી) મુનિ પાસેથી સમ્પ્રદાયે કદી વેશની પરત માંગણી કરી નથી, કરી શકેય નહી આઠકોટીવાળા ત્રિલોક્યદ્રજી મુનિ અને ખીજા અનેક દાખલા મહાગૂજરાત અને મારવાડમા પણ તેવા દાખલાઓ છે. ખુદ સોનગઢવાળા કલ્યાણજી મુનિ અને તેમના સહમુનિઓ પાસે પણ તેમના સમ્પ્રદાયે વેશ પરત કરવાની માંગણી કરી નથી. તે જ સમ્પ્રદાયના છોટાલાલજી મુનિ તો આજે પણ સમ્પ્રદાયમાન્ય મુનિ તરીકે વિચારતા જાણ્યા છે. આ મુનિઓ તો ધન, રેંટિઓ

વ મીઠી પ્રતિજ્ઞામાં પડતા હોય છે. જ્યારે એ પ્રતિજ્ઞા પોતે વધી જાય છે, ત્યારે તેઓ જાતે પરિવર્તન કરે એવું બને છે. જેમકે હમે કલ્યાણકામી મોટે મદપત્તી બાધતા નથી, મોટામાં કંઈક છતાં એકદમ બને. વેન તો હજી ગમે જ છે. દેગવાસી મુનિગણે તો ધાની દોડ લેતા હોય છે, એમાં કટલાક નામો જાણીતા છે. ના ત બન્નેના નિરિત્યકામી, એક આબુવાળી, બીજા રેલવિદારી આમ કતા બન્ને વેન ગણતા જ હતા. આખી યતિસમ્યા સાધુવેશ ગણીને જ સાધુઓનું ધર્મોપાતર નહિ તો બીજું શું છે? એટલે સાધુવેશ માગવાનો આશ્રય અધિકારની વાતોનો કશો અર્થ નથી. માન કિંમતમાં તો હું નમ્રપણે પુરુષના દાવા માથે સમીન એકાતવાસ પછીના માગ નિયમો અને વ્રતો છડ્યોડ જૈનસમાજ વચ્ચે મૂકીને ચાલી ગયો છું. મારી એ પ્રતીતિ દિનેદિને વધતી ગઈ છે કે, વહેલા મોડા આ ચીસો મડક બનતા બીજા સાધુસાધ્વીઓ અને સધ આ દિગામાં આવશે જ અવગત, આજે પ્રત્યેક બાબતમાં પ્રેરક રહેવા છતાં મારે ગામડા, નાગીપ્રશ્નો, પછાતવર્ગો તથા રાજ્ય, સમાજ, આત્મ-રંગદ્રાવ્ય અને ગાંધીય અર્થપ્રશ્નો વ મા ઝીણવટથી જોતા રહેવું પડે છે તેમ અમુક કલાએ સમાજ, રાજ્ય અને અર્થતંત્ર પૂગી ગયા હોય બીજા સાધુસાધ્વીઓને તેટલી હદે ભવિષ્યે ઊડા ઉતરવું નહીં પડે, એમ માનું છું.

મારે વિષે ફરીને નમ્રભાવે કહું ‘આખોએ સમાજ જગતની દૃષ્ટિએ નિદાય’ એવો કાંઈ આમાં સવાલ જ નથી. ઊલટું આમાં તો શાસ્ત્ર અને આચાર્યોની ભૂત તથા વર્તમાન પરપરાનો સમન્વય ફરીને જ ભવિષ્યના સાધુસમાજની પુનરુત્થાનો અને સગીનતાનો જ સવાલ છે, એટલે જૈનત્વ એ જ જૈનસમાજની મિલકત અને એવી ભાવના જ સાચી વસ્તુ છે એમ માનવાની મારી વિનતિ છે, તે પગણે ગળે ઉતરાવવાની ન હોય. સૌને પોતાના મતવ્યો ધરાવવાનો અધિકાર હું માન્ય રાખું છું. પણ જ્યારે સાધુવેશમાં રહેલી સાધુ-

તેટલો પવિત્ર હોય પણ લોચ ન કરતો હોય તો તે હલકો છે આ
 ખોટું છે બાહ્યક્રિયા સાધનરૂપે હીક છે પણ આંતરિક તપ જ સાધ્ય
 માર્ગનું દ્વાર છે શરીરને ન અતિ કષ્ટ કે ન અતિવિલાસ તરફ જવા
 દેવું એ સાચું છે હુ દાદીનો લોચ અને માથાનું મુંડન કરાવું છું
 મુહપત્તી મૌન વખતે નથી વાપરતો અને દીક્ષાએ મોટા
 સાધ્વીજીને વદન કરું છું સાધ્વીજીને સતોષ થયો

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રવાસનોધ’ તા ૧૬-૭-૪૮

શ્રમણ-વર્ગ અને મારું વલણ

મારે આજના શ્રમણવર્ગને અંત કરણપૂર્વક ઘણું ઘણું કહે-
 વાનું છે જ હુ પ્રસંગોપાત્ત મારી આગવી ઢબે કહું પણ છું, પરંતુ
 હમેશા મને લાગ્યું છે કે આચરણથી સામાના હૃદયને જે અપીલ
 થાય છે, તે કદી ટીકામાત્રથી થતી નથી આવું સ્વાભાવિક વલણ
 હોઈને કોઈને ઉશ્કેરાવાનું કારણ લાગ્યે જ રહે છે

આત્મશોધનથી જ માનવી જીએ ચઢે છે અને ભુલેલા માનવ
 ભાડુઓને પણ આત્મશોધક માનવી જ જીએ ચઢાવવાનું નિમિત્ત આપી
 શકે છે આવી દૃષ્ટિ અને સહજ વલણને લીધે મેં કશું ગુમાવ્યું
 નથી, વિચારોથી કટ્ટર વિરોધીઓના દિલમાં પણ સ્થાન પામી શક્યો
 છું, એવું મને હમેશ લાગ્યા ક્યું છે કોઈ અમુક ક્રાંતમાર્ગી મુનિઓ
 કરતા મેં શ્રમણધર્મને વધુ સાચવ્યો હોય, તો પણ એનો યશ ઉપલી
 મારી દૃષ્ટિ અને વલણને ફાળે જાય છે મારી નજરમાં સતત સન્યાસી-
 શ્રમણવર્ગ રહ્યો છે પત્રલેખક જેવા મુનિઓની, ગુરુજનોની તેમજ
 સાધુસંન્યાસી કે સંતોની હાર્દિક લાગણીનો અધિકારી બનું છું, ત્યારે
 મને પારાવાર આનંદ થયા વિના રહેતો નથી અને આઝાદ ભારતના
 ભાવિ માટે સાધુવર્ગ પ્રત્યેની મારી પોતાની વધુ ઉજળી આશા વધારે
 દઢ થતી જાય છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાલ’ તા ૧-૩-૫૪

માધુઓના નિયમોમાં અનેકાંતનો ઉપયોગ

તેનેકનન એ અનેકાંતકનન હોવાથી તેમાં આવતા સંત્રા અલુધા આપેલ (અપેલા પ્રવેશના) હોય કે અપવાદ અટક દૃષ્ટિબિદુ મનુષ્ય ત્યા નુધી આધિકારના હોય ત્યા નુધી ન દાન સ્થાવરતા, દોષ અને પતન થતુ એ નાનકડા અભવિત હોવાથી તેવા આધિકારના અયમા હવે નનો ગયા માટે ધર્મધુન્ધગએ પ્રવચન અનુવચા વિધય અને નિયે-ધાત્મક નિયમો તથા ઉપનિયમા સ્થાપિત કર્યા હોય કે અને તેમાં ભિન્નભિન્ન દૃષ્ટિબિદુઓ ગયા હોય છે

આવા નિયમો વેદધર્મ, ઔદ્ધર્મ તથા જનધર્મોમાં પણ મળે છે અને આધિકારનામાં તેની પણ આવશ્યકતા પણ છે તે વાત તો નિવચનપણે સુદિમાન સ્પષ્ટતા પણ સ્વીકાર્યે

હવે અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે નિયમો તો નિશ્ચયાત્મક જ હોવા તરફએ તેમાં અનેકાંતતા અને ભિન્નભિન્ન દૃષ્ટિબિદુઓ ગયા માટે

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે તે નિયમો ત્યાગે ત્યાગ વચાય છે ત્યાગ તે તે ધર્મઅન્યાપદાએ ત્યાગની અવશ્યતા અને સાધકની પરિ-સ્થિતિના અવાજનો વિચાર કરી નિયમો વચા હોય છે અને તે નિયમોની વ્યવસ્થા જાળવવા ઉપનિયમો પણ ગચ્છા હોય છે તે કે આધિકારનું ધ્યેય તો ફળ આત્મવિકાસનું હોય છે, પરંતુ તે વિકાસને આધવા માટે આવા નિયમો અને ઉપનિયમોની પણ મહાન આવશ્યકતા છે

તેમાંના જે જે નિયમો વિકાસની તકન સાનિધ્યમાં છે તેમાં અપવાદ હોતા નથી અર્થાત તે નિશ્ચયાત્મક હોય છે પરંતુ જે નિયમો કે ઉપનિયમો મૃગગુણોની પુષ્ટિ માટે યોજાયા હોય તેમાં તો અપવાદ અવશ્ય હોઈ શકે આવી રીતે જૈનધર્મમાં ઉત્સર્ગ અને અપવાદ એમ બન્ને માર્ગો છે

આજે લોકમાનસનું વલણ કંઈ તરફ છે ? સમાજ આજે કંઈ પરિસ્થિતિમાં છે ? હું કયા પ્રદેશમાં જિભો છું ? એ બધા બળોનો

ખ્યાલ કરી જે જે નિયમો ત્યાં બાધક થતા હોય તેનો વિવેકપૂર્વક તોડ કાઢી આત્મવિકાસનું ધ્યેય ન ચૂકાય તે જ દષ્ટિર્નિદુ જાળવી અપવાદ-માર્ગનો ઉપયોગ કરવો તે જ અતેકાંતવાદનું પ્રયોજન છે. આવા અનિવાર્ય સયોગમાં જ અપવાદમાર્ગની ઉત્પત્તિ થાય છે અને હોઈ શકે

—દશવૈકાલિકસૂત્ર ‘ભૂમિકા’ પા ૧૧

પ્રતિજ્ઞા વિષે જાગૃતિ

કલ્પના અને વસ્તુ બન્ને ભિન્ન છે સાધક જ્યારે કોઈ પણ પદાર્થની પ્રતિજ્ઞા લે છે ત્યારે એ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવામાં સંકટો આવશે એવી કલ્પના તો એના મનમાં હોય જ છે, પણ જ્યારે તે જ સંકટોનો અનુભવ થાય છે ત્યારે તેના આત્મિક ઘડતરની પૂર્ણ કસોટી થાય છે.

જેઓ પ્રતિજ્ઞાને પૂર્ણતા ન માની લેતા પ્રતિજ્ઞા લીધા પછી પણ તેવું ને તેવું દૃઢ સંકલ્પબળ જાળવી રાખવા માટે જાગૃત રહે છે તેઓને આવે સમયે આત્મિક શક્તિ અવશ્ય સહાય કરે છે પણ જેઓ પ્રતિજ્ઞા લીધી એટલે ત્યાગ થઈ ગયો એમ માની ગાફલ રહે છે તેઓ આવે સમયે પ્રાય પરાજિત થાય છે તેથી જ વ્રતિને સહેજ પણ ખીજી બાજુ ઢળવા દઈ પોતે તટસ્થદ્રષ્ટા રહેવાના મનો-રથો સેવવાનો માર્ગ સર્વથા મુરક્ષિત નથી

—આચારાગ ‘નોંધ’ પા ૩૫૭

સ્ત્રીકારેલા નિયમોમાં દૃઢતા અને સાધુતાના સાચા લક્ષણો

...વર્તમાન યુગે નવસમાજ-નિર્માણમાં સાધુઓએ સૌથી આગળ આવવું જોઈએ. તેને માટે સાધુ-સંન્યાસીઓ કેટલાક બાહ્ય ક્રિયાકાંડોમાં અપવાદરૂપે ભડે છૂટછાટ લે ! પણ અપવાદિત છૂટોને નિયમ ન બનાવી મૂકે. દા. ત. જૈનસાધુ જઈ રહ્યા હોય, રસ્તામાં કોઈ ખીમાર વ્યક્તિ

પડી હોય પાન ડાઘી હોય જ નહીં, અગર એક વ્યક્તિને ખૂબ તરમ લાગી કે અને બીજા ડાઘી પાને પાળી નથી સાધુ પાન ઉદાગેલુ પાળી કે, તો તેના વખત સાધુએ વિવેક વાપરી મવા કંચી જેવું એ અને તરમ્યાને પાળી આપવું તેમજ પાન આ અપવાદ થયા તેને નિયમ ન બનાવાય આ આખતમા પ્રત્તાનરી ચારી ૪ જે નક્કી કંચા નિયમમા એક વાર (ભવે પછી તે બીજા કચ્છર ચૂક ત્યાર જ બીજાને કચ્છર શીખવવા) પણ કચ્છર કંચામા આવે તો માનવમ્બભાવપ્રમાણે આચારમા દીવાન આવી જવાનો પ્રગે ભય ગે છે

જે મહેજસાજમા નિયમોમા નાના પડી જાય તે સાધુ જ નથી સાચા સાધુ હોય તે સતત જાગત ગે છે તે પોતાની કચ્છર પાળે અને બીજાઓને પોતે નાખલાડપ બનાવે પણ પળાવે તેવો માર્ગદર્શક જ હોય છે ! આજે તો જે સમાજ પોતે ભૂવોદ્ધા ભરપૂર છે તે સાધુઓ માટ નિયમો ઘડે છે અને સાધુઓ પામે પળાવવા આગ્રહ ગળે ૭ પળાવ્યાં ભૂલ કચ્છર પોતે અભૂલ માટેના નિયમો કરીને પોત ન પાળતા બીજાને પળાવવા તથ તો તેવા નિયમોમા કદી પ્રાણ આવે નહીં, તે દેખીતુ છે આથી કા તો તજવ્વી સાધુઓ બીજાઓના આવા ખાટા બધનોને કારણે તે નિયમો સાવ જોડી દે છે ! કા તો જે સાધુઓ આવા બધનમા ગદીને પાળે તેમનામા તે (અન્યકૃત નિયમોમા) આત્મીયતાનુ ચતન બિલુ ચાય નહીં અને તે જડ કર્મકાડાના ઓઠા નીચ મિથ્યાભિમાન પોપાય અથવા તો અવચ્છેદતા વધારાય ખરી રીતે સાધુઓના નિયમો ક્યા હંવા જોઈએ તે સાચા સાધુ પોતે જ વડી ગંદ આવા અનેક સાચા સાધુઓ મ્વતત્રતામા (પોતાના તત્રમા જ) ગદી આમાન્ય નિયમો ભને પાળે, પાળવા જ જોઈએ આમ સાચી સાધુતા ત્યારે જ પ્રગટ છે ૬ ત્યારે પ્રાણ અને પ્રતિષ્ઠાનો મોહ છૂટયા પછી સહેજે સાધુવેશ ગ્રહણ ચાય ! ત્યારે પ્રત્ત એ થયો કે પ્રાણ અને પ્રતિષ્ઠાનો મોહ છોડવો એ તો બહુ જ ઉચ્ચ ભૂમિકાની વાત થઈ, પછી

વીતરાગપણામાં શું બાકી રહ્યું / ત્યારે જવાબ મળ્યા કે ના, એમ નથી. ધણાય માણસો અભિમાન પોપવા ખાતર અથવા વિકારી પ્રેમ ખાતર પ્રાણ અને પ્રતિષ્ઠાનો ત્યાગ જરૂર કરી શકે છે સાચી સાધુતા માપવા માટે આટલી વસ્તુ જોઈએ (૧) એક તો અગુપ્તતા (૨) ખીજી આત્મા અને સમાજનો અનુબંધ અને (૩) પછી પ્રાણ અને પ્રતિષ્ઠાના મોહનો ત્યાગ સાધુની કાઈપણ ક્રિયામાં ગુપ્તતા નહીં હોય. એ જે કંઈ કરતો હશે તે ખુલ્લું કરતો હશે એટલે તેમાં દલ નહીં આવે, જળકપટ નહીં આવે. (૪) સમાજનો ઘરાબર અનુબંધ હશે એટલે તેનું દરેક પગલું સાવચેતીનું હશે તેથી તેના બધાજ પગલાનું જ્યારે તે સમાજ અનુકરણ કરે તોય સમાજવ્યવહારમાં કશો વાધો નહીં આવે પછી એ આગળ ચાલશે જામેલી પોતાની પ્રતિષ્ઠા જળવાઈ રહે તે માટે કાંઈને અણગમતું કહેવાતું નથી બધાયને સારું કેમ લાગે એ રીતે સાધુઓ પણ બોધ આપે છે તેથી સમાજ અને પોતે નવી પ્રગતિ કાંઈ કરી શકતા નથી જ્યારે પ્રતિષ્ઠાનો મોહ છોડશે ત્યારે તેવા સાચા સાધુને સત્ય અને ન્યાય સિવાય કાંઈની ચે પરવા નહીં હોય પછી તે તેથી ચે આગળ ચાલશે મોટા હુલ્લડો થતા હોય, તોફાનો થતા હોય અને ચારે બાજુ હિંસાનું સામ્રાજ્ય વ્યાપ્યું હોય ત્યાં એ સાધુપુરુષ શાન્તિ માટે પ્રયત્ન કરશે અને જરૂર પડ્યે પ્રાણ હોમવાની પણ તૈયારી રાખશે

આવી પરીક્ષામાં અભિમાન માટે, વિકારીપ્રેમ ખાતર કે ખીજાં ઔદિક સુખ ખાતર પ્રાણપ્રતિષ્ઠા છોડનાર પાસ નહીં થાય એટલે સાચો કાણુ છે તે પરખાઈ જશે અને ઉપલી બધી પરીક્ષામાં પાસ થયેલા સાચા સાધુનું દરેક પગલું સમાજને માટે શાસ્ત્ર બની જશે આવી જ મહારાજશ્રી કહે છે કે સસ્થા તરીકે દેગ્રેસ સિવાય ખીજી કાંઈ સસ્થા સર્વાંગીણ નથી છતાં આજે ત્યાં ધન અને સત્તાની લાલચ હોઈ હલકામાં હલકી વ્યક્તિઓ પણ એમાથી મળી રહેશે. જ્યારે હજારો વરસથી ચાલી આવતી ધર્મસસ્થાઓ કે સાધુસસ્થાઓ

આજે સર્વાંગીણ નથી ગઈ છતાં તપસ્યાગ અને નવક્રાંતિની અહિંસક સમાજગ્યના માટે જે નિમ્નૃણ વ્યક્તિઓ જોઈએ તેવી સર્વાંગીણ વ્યક્તિઓ સાધુસમ્રામાથી સવિગેષ સહેજે મળી ગૃહશે માત્ર પ્રયત્નો જ કરવા જોઈશે

—વિપ્રવાત્સલ્ય ‘પ્રવાસનોધ’ ૧ મે અને ૧૬ મે ૧૯૫૬

અનાસક્તિ માટે નિયમ આવશ્યક છે

(પ્ર) સાધુથી બીજાને (ગૃહસ્થને) કંઈ (પોતાની ભિલામથી) અપાય નહિ, જનતાની મેવા કરનાર બીજાને કંઈ આપી ન શકે ?

(ઉ) એવું છે કે અમાગથી પ્રાપ્તને કંઈ અપાય નહિ (આ એક નિયમ છે) આ બધા નિયમો પતનથી બચવા માટે જ છે અને સાધુનો વેશ ધારણ કરવાથી કંઈ સાધુતા આવી જતી નથી સાધુઓમાં પણ વણે કેટલાં આસક્તિ લાગી જવાનો ભય હોય છે ભિક્ષા લેવા જતા સારુ ખાવાનું મળી જાય તો ‘લાવોને, પોતાના કંઈ આત્મીય ગૃહસ્થ શિષ્યને કે બીજાને આપીશું’ એવી વૃત્તિ આભાવિક રીતે જ ઉત્પન્ન થાય એનાથી તરત તો નહિ, પણ ધીમે ધીમે આસક્તિ વધે એટલે જ સાધુને માટે આવા કડક નિયમો હોય છે

‘સાધુજીવનનો આદર્શ જેટલો ઊંચો છે એટલીજ એની સાધના પણ અધરી છે સામાન્ય રીતે જીવતા માનવના જીવનમાં જે બનાવો સામાન્ય અને સાદજી હોય છે તે પણ સાધનામાં ખાસ જગૃતિ માગે છે સાધનાનો પથ સાઢો અને અધારાથી ઘેરાયેલો છે અતે પ્રકાશ છે પણ એ પ્રકાશને પામવા માટે જે સાકડી પગદડી પર થઈ પ્રવાસ કરવાનો હોય છે તે માટે નિયમો, વ્રતો અને મર્યાદાઓ જરૂરી છે આ બધા નિયમો નાનામાં નાની નબળાઈઓ અને અતરના ઊડાણમાં પડેલી આસક્તિ, લોભ અને હિંસાથી બચવા માટે છે એનું હાર્દ સમજી વિવેકપૂર્વક દૃષ્ટ લેવામાં દોષ નથી’

— ‘સાધુતાની પગદડી’ પા ૧૮-૧૯

જૈનસાધુ અને ચાતુર્માસ-નિવાસ

(પ્ર) જૈનસાધુઓ અથવા જૈનસાધ્વીજીઓ એકજ ગામમાં ચોમાસાના ચાર માસ કેમ ગાળતા હશે ?

(ઉ) જૈનસાધુ કે સાધ્વીઓને ચાતુર્માસે એક સ્થળે રહેવાનું હોય છે, તેમ સન્યાસીઓને પણ રહેવાનું હોય જ છે પરંતુ જૈનસાધુઓ તો બાકીના આઠ માસ પર્યટન પગે ચાલીને કરે છે. આઠ માસ દરમ્યાન કોઈ સ્થળે ખાસ કારણ વિના વધુ ન રોકાવું અને લોકસમાગમમા આવી તેમને ઉપદેશ કરવો, તેવી તેમને શાસ્ત્રીય આજ્ઞા છે એ રીતે પણ તેમને ચાતુર્માસમા શારીરિક અને માનસિક આરામની જરૂર રહે છે ચાતુર્માસકાળ એમને માટે મુખ્યત્વે ચિંતનકાળ અને સાધનાકાળ છે, કારણ કે આત્મકલ્યાણ અને જગત્કલ્યાણનો અખંડ સુમેળ એ જૈનસાધુના જીવનનો ધ્રુવકોટો છે. આઠમાસ લગીના પર્યટનમા લોકસંગ વધવાથી જે કંઈ આધ્યાત્મિક મસાલો ખૂટ્યો હોય, તે પણ જમા કરવાનો હોઈ એકાંત એક સ્થળે રહેવાની ખાસ આવશ્યકતા છે બાકી ચોમાસામા ચાલવાથી લીલોતરી, જીવજતુ વગેરે મરતા બચી જાય વગેરે હેતુઓ પણ ખરા જ, પણ મુખ્ય હેતુ તો ઉપર કહ્યો તે છે અગાઉના સમયમા તો ચાતુર્માસકાળ જગલો, ગુફા વગેરેમા ગળાતો પણ અત્યારે એવા જગલો નથી, છતાં આત્મ-ચિંતન થાય તેવા એકાંત સ્થળે રહેવું, એ ખાસ વિચારાવું જોઈએ, તો જ ચાર માસનું એક સ્થળે રહેવું પ્રતિબંધનું કારણ ન થાય અને આધ્યાત્મિક શક્તિ પણ વધે કે જે શક્તિ પછીના આઠ માસમા લોકકલ્યાણ માટે પણ ઉપયોગી થાય

—‘પ્રશ્નોત્તરી અને પ્રાસંગિક’ પા ૪૪

દીક્ષાની પ્રતિજ્ઞાનો આશય અને જૈનમુનિની પ્રવૃત્તિઓ !

(પ્ર) મહારાજ, તમારી પ્રવૃત્તિઓ ગમે છે તો ખરી પણ આપે દીક્ષા દાણે જે પ્રતિજ્ઞાઓ (સામાયિક વ ની પ્રતિજ્ઞાઓ) લીધી હતી,

તેમા કેન્દ્રકાર યર્ષ નંદ્ર ખંગે ૮

(ઉ) પ્રતિજ્ઞાના આગય તો ગગદેપ, મોહમાયા વગેરે છતવાનો છે આત્માનુ ડલ્યાણુ વિવના ડલ્યાણુ સાથેજ છે એટલેજ 'પોતે તન્નુ અને પીન્નતે તાગ્યા' એ પ્રતિજ્ઞા ત્યારે વ્યવહારમા આવે છે, ત્યારે વિચાર માગી લે છ મહાવીર બાર વર્ષ કર્યા તેનુ કાગણુ પ્રાણી માત્રનો અભ્યાસ કર્યો, એ હતુ ચડ્ડોગિડ જેવા માપના ડખ પ્રત્યે પણ અમી વગસાવવામા મક્કળ ચયા, ત્યારે તે સાધના પૂરી થઇ, એમ માન્યુ વ્યક્તિની આધ્યાત્મિક દગા માપવાનુ મ્યાન સમાજ જ છે અને એ દષ્ટિએ લોકસપર્કમા ક્રમ્ત એટલુજ ધ્યાન ગળવાનુ છે કે ગગદેપયી હુ ડયા ડયા ફર ગદી ગડુ છુ અને ડયા ડયા પડી જાઉ છુ

જડ ક્રિયાકાન્ડ તે આપણે ધર્મ માની લઈએ છીએ, એટલે આવા પ્રત્નો બિઠે, એ ચ્વાભાવિક છે પણ ધર્મ એ તો અતર્ગની વસ્તુ છે જીવનની એકએક ક્રિયામા તે માર્ગદર્શન આપી ગઈ છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય 'પ્રવાસનોધ' ૧૬-૩-૪૮

સદ્ગુણોના સત્રહમા જ સાચી સાધુતા

સદ્ગુણોને સૌ યર્ષ ઈચ્છે છ અને સજ્જન યવુ ગમે છે પરંતુ સદ્ગુણોની શોધ કરી સાધના કરવાની તીવ્ર ઈચ્છા, તીવ્ર તમન્ના બહુવિગ્લજનોમાજ સાપડ છે

સદ્ગુણોનો માર્ગ સહેલો નથી તેમ મુપ્રાપ્ય પણ નથી સદ્ગુણોનો માર્ગ તો દુર્લભ તેમજ દુશક્ય છે માનસિક વ્રતિના દુશગ્રહો અને માન્યતાઓને બદલવી, તેને મન, વાણી અને કાયાનો સયમ કરી ત્યાગમાર્ગ જેવા વિકટ પથે વાળી દેની તે કાર્ય મૃત્યુદારે પાંડિત્યેલા માનવીના સકટ કરતા પણ આકડ સકટ છે

તે મદ્વર્તનની આગધના કરનારને શક્તિ હોવા છતા પળે પળે લમા ગળની પડ છે જ્ઞાન, બળ, અધિકાર અને ઉચ્ચગુણો હોવા છતા સામાન્યજનો પ્રત્યે પણ સમાનતા અને નમ્રતા ધારવી પડ છે

વૈરીને વલ્લભ ગણવાં પડે છે અન્યના દુર્ગુણોની ઉપેક્ષા કરવી પડે છે સેકડા પ્રતોષનોના સરળ દેખાતા માર્ગ પર મીટ ન માડતા ત્યાગની સાંકડી અને ગહન ફેડીમા ગમન કરવું પડે છે

સદ્ગુણોની સાધનામાજ સાધુતા છે અન્ય ચિહ્નોમા નહિ, આવી વિચારણા જે જે સાધકમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે જ સાધુ સાધુત્વને આરાધી પોતાના દોષોને દૂર કરી શકે છે

(દશવૈકાલિકસૂત્ર 'નોંધ' પાના ૧૦૧ અને ૧૩૪)

સાચી પૂજ્યતા સદ્ગુણથી છે, ક્રિયાકાંડોથી નથી

જે પૂજ્યતા સદ્ગુણો સિવાય પણ લભ્ય છે તે પૂજ્યતા અ અને પર ઉભયને બાધક છે, વિકાસની રોધક છે અને પશ્ચાત્તાપની જનક છે

તેવી પૂજ્યતાનો રગ જ્યાં સુધી પ્રજામા જડતા, મૂર્ખતા અને અદૂરદર્શિતા હોય છે ત્યાં સુધી જ ટકે છે પરંતુ પ્રજામા જ્યારે જ્ઞાન, ગુણગ્રાહકતા અને વિવેકબુદ્ધિ જાગે છે ત્યારે તે પૂજ્યતા રગવિહોણી બની પામરતામા પલટાઈ જાય છે

આથી જ મહર્ષિજનો તેવી જાણિક પૂજ્યતાને પ્રાપ્ત કરવાનો લેશમાત્ર નિર્દેશ કરતા નથી પૂજ્યતા જે ગુણોથી લભ્ય થાય છે તે જ ગુણોનો અહીં (જૈનધર્મમા) નિર્દેશ કર્યો છે લાભ કે હાનિમા તથા નિદા કે સ્તુતિમા સમાનતા, સતોષ, જિતેન્દ્રિયતા એવા એવા સાધુગુણોનો સ્વીકાર અને દીનવૃત્તિ, નિદા અને તિરસ્કાર જેવા દુર્ગુણોનો ત્યાગ તે જ પૂજ્યતા-જનક છે

શ્રમણ કદી પૂજ્યતાને ચાહતો નથી. છતાં ગુણની સુવાસ પૂજ્યતાને સ્વયં આકર્ષે છે આવો શ્રમણ શીઘ્ર પોતાનું સાધ્ય સાધી નિર્વાણના અનુપમ આનંદનો સીધો ઉપભોગ કરી શકે છે

દશવૈકાલિકસૂત્ર 'નોંધ' પા. ૧૩૦ તથા ૧૩૫)

જૈનસાધુ અને મૌલિક ક્રાંતિની પ્રક્રિયા

સાધુતાના મૂળલક્ષણોમા નિબાલસતા, શાન્તિ નમ્રતા, ઉદારતા

અને બંધાયેલા પ્રત્યે સમતા એ ગળી નહાય એની બાલ કમોટી આ
છ મુખ્ય કમોટી તો પોતાના મનથી જ થઈ ને મુખ્ય કમોટી એ
પણ સમજી શકાય કે એણે તેવું વર્તે છે, સત્ય પ્રત્યે કટલો
આગ્રહ છે.

આજના સાધુઓ પાંચથી કાંઈ ઊંચાનું, નિમિત્ત કે વિશાળદૃષ્ટિ
વાળો માણસ કંઈ લેવાને બદલે જુદી જ છાપ લઈ જાય છે તેવું
કાંઈ વર્તમાન સાધુની દ્વિત્વમાં, વિચારમગ્ની અને પરિશ્ચિતિ છે
એમા સમયાનુસાર મુદ્ધાં યવો જ નેઈએ સાધુઓ પોતાની
સમ્પ્રદાયના અકૃતિત પ્રચાર માટે જે પ્રયત્ન કરે છે તે બહુ દુઃખ-
જનક છે, પરંતુ એનો ઉપાય એજ છે કે આપણે સારી દિશામાં
પ્રયત્ન (પુરુષાર્થ) કરવો ઘટે આપણે થોડુંક ઉદાર બનવું પડશે ખીજા
મુનિઓ હીન ગીતે વર્તે, છતાં તમારે નિર્લેપભાવે ચાલે પોતાના
ઉચ્ચ ત્યાગતપ વડે ‘પચક’ મુનિની જેમ સામા અને સાથીદાર
ઉપર અસર પાડવાની ગુંઠો એટલે હમણાં તો ‘પચક મુનિનો’ આદર્શ
સામે ગળી તેમની સાથે કામથી કામ ગામવું થાય ત્રદ્વાપાત્રસાધુ
કે ગૃહસ્થોનો સંસાર વારંવાર કર્યા કરેલા, સાચા વિચારકે નવયુગના
સત્યાર્થી વિચારે ધગવનાર લોકોનો પરિચય વધુ પડતો ગામવો,
જતા એમા સમ્પ્રદાયના સાધુત્રાવેશનો અતિવિગદ્ધ ન થઈ પડે, એ
આચરવું થાય સાધુઓ અને ગૃહસ્થોનો સંસાર ન મળે તો
વાચન, મનન, સ્મરણ તથા સાધુતાન લગતી દ્વિત્વમાં સમય ગાળવો
નાવ તરત બહુજન પરિચય ન કરવો, આ પરિચય બાસ સંભાળવો
આપ આપના અભ્યાસ અને ભાવમાં મગ્ન ગુંઠે ખીજા મુનિઓ
આપને ત્યાગમાં રાખિય ન બનાવે, એ માટે અગત કડક નિયમો
બનાવી તે ઉપર દટાવી વળગી ગુંઠે

તે આપ સાધુઓના વર્તન વિષે જ ચિંતન કર્યા કરશો તો
જાણા વધશે અને સાથેસાથ આપનું અને તેમનું બન્નેનું (જીવન)
બગડશે એટલે હમણાં તો તમે જાતે પાકા થાઓ પછી જો થોડું

સાથી સમુદાયમાંથી મળે તો સારી પેઠે વિકાસની તક મળશે. મારો પોતાનો અનુભવ એમ કહે છે કે, આપણી યોગ્યતા જેમ જેમ વધતી જાય છે, તેમ તેમ કુદરતી અનુકૂળતાઓ મળી રહે છે આમ કરતાં કરતા એક દિવસ એવો આવશે કે આપની શ્રદ્ધા અને શક્તિ વધી જશે, એટલે કાંતો તમે સ્વતંત્ર અને એકલે હાથે જૂના રીઠા ચીલાઓ સામે નવા આત્મખળથી ઝઝૂમી ટકી શકશો અને લોકોને માર્ગદર્શન આપી શકશો, અથવા તો સમાજના સાધુશ્રાવકવર્ગ ઉપર એવી અસર થશે કે સમુદાય જ તમોને પચાવી લેશે હવે જમાનો એવો આવતો જાય છે કે જૈન કહેવાતા લોકમા પણ યુગાનુલક્ષી પરિવર્તનની ભૂમિકા આવતી જાય છે માટે બહુ ઉતાવળ નહીં કરવી તેમજ અકળાવુ પણ નહીં. ધૈર્ય અને જાગૃતિપૂર્વક ચાલજો

નમસ્કાર (કાંઈ સાધુને વંદન) કરતી વખતે આપણે પાપ, અસાધુતા કે દુર્ગુણોને નથી નમતા, પણ ધર્મ, સાધુતા અને સદ્ગુણોને નમીએ છીએ, એ વિવેક જાગૃત હશે તો તમારા નમસ્કારને લેવા છતાં પણ સામો સાધુ જો દુર્ગુણી હશે તો પણ તેને કાંઈને કાંઈ દિવસ પશ્ચાત્તાપ થવાનો, એ શ્રદ્ધાથી આપણે ચાલવું જોઈએ ખોટી-પ્રશંસા ન તો જાતે કરવી અને નહિ તેને ટેકા આપવો, આ વાત બરાબર છે .. પછી તો જેમ જેમ તમારી ભૂમિકા આગળ વધતી જશે તેમ તેમ બધું સમજાતું જશે

સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, લિલોતરી વગેરે લાગની વાતો પર આપણે વધારે ભાર નહિ મૂકવો નીતિ, સદાચાર, વ્યસનત્યાગ, સેવા વગેરે વાતો અગે પ્રેરણા આપવી

સાચું કહેતા ખીજાને દુઃખ થાય, એ અનિવાર્ય છે પણ સાચા સત્યાગ્રહીથી ખીજાને દુઃખ થાય, એમ બનતું જ નથી કદાચ બને તો પણ તે દુઃખ લાખુ ટકતું નથી, કેમકે તે પોતે ખૂબ પ્રેમાળ હોય છે ગોત્રનો અર્થ હું મન લઉં છું જેનું મન ઊંચું (ઉદાર) તે ઉચ્ચગોત્ર અને નીચું મન તે નીચગોત્ર 'ગાં ઇન્દ્રિયાણિ ત્રાયન્તે

રહન્તીતિ ગોત્ર મન ' કુળ હાય કે નીચ હોય છે જિયા સમ્કારોથી ટેવાયેલુ કુળ ત હાય કુળ અને હલકા સમ્કારોથી ટેવાયેલુ કુળ તે નીચ કુળ પ્રતિષ્ઠિત અને પગિપડવ આ'યુ નો બન્ને જ કુળોમા ભિન્નાર્થે જાય છે, પણ સામાન્ય સાધુ અપ્રતીતકારી વગેરે જોયરી માટે નથી જતો (દ્વગવૈગલિહમૂત્રમા આવેલા) અચિયત્તનો અર્થ અપ્રતીતકર, અવિદ્યાસપાત્ર, લોકોની અત્રદાવાળુ વગેરે મદક દુગચારી, કુચ્ચસની વ્યક્તિના થેર જવાથી લોકોને સાધુ પ્રત્ય ગણ વાય માટે એના થેર સામાન્ય (અપગિપડવ) સાધુને ભિન્નાર્થે જવા માટે નિષેધ કરવામા આવ્યુ છે

(એક મુનિને આપેલા પત્રમાથી) કોઠ તા ૧૨-૧૦-૫૦

જૈન શ્રમણપણું અને શ્રાવકપણું અહિસાદિ મૂળગુણોથી ગણાય કે ક્રિયાકારોથી ?

પ્ર૦ આજકાલ ત્યાગે વિશ્વમા પચગીસ અને ભારતમા અર્હિ-સાસત્યની જોડી ઉપર ધ્યાન આપવાની જરૂર જિભી યદ્ય છે, ત્યાગે સત્યઅહિસાની ઉપેક્ષા કરનાર જૈન સામાયિક કે પૌપધ વગેરે ક્રિયાઓ સાગીપેઠે કરતો હોય તો જૈનસૂત્રાની દૃષ્ટિએ શ્રાવક ગણાય કે નહીં ? તે રીતે જે જૈનસાધુનો વેરાધાર ગાણ જિયાઓ કરતો હોય અને ઉપવાસાદિ ધાતુ તપ પણ કરતો હોય તો તે જૈનશ્રમણ કહેવાય કે નહીં ?

ઉ૦ જૈનગાંત્રોમા મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણ એમ ગુણોના એ વિભાજો કહેવાયા છે તેમા આગુત્રતો અને મહાત્રતો એ મૂળગુણ છે શિલાત્રતો અને ગુણત્રતો કે સમિતિઓ અને ગુમિઓ એ મૂળગુણ હોય તો જ સાર્યક છે જેમ થડ વિના શાખા, ફૂલ કે ફળ હોઈ શકે નહિ તે ઝાડવિષે જેટલુ સાચુ છે તેટલુ જ જીવનવિષે પણ સાચુ છે સત્ય-અહિસાની જોડી એ બધાય ત્રતોની દૃષ્ટિએ સર્વાત્તમ મૂળગુણ છે. જીવનરૂપીવ્રત માટે યડરૂપ છે જે સત્યઅર્હિસાંત્રી થડ ન હોય તો સામાયિક પૌપધરૂપી ઝાળીઓ કે તપરૂપી ફૂલફળો હોઈ શકે જ નહીં.

આથી જ્યાં સત્યઅહિંસા નથી ત્યાં જૈનશ્રાવકપણુ કે જૈનશ્રમણપણું સાચા અર્થમાં ઉપજી શકે નહીં. આંકડા વિનાનાં મીંડાઓ ચાહે તેટલા હોય પણ તેમનું કશું મૂલ્ય નથી. સરળભાવ હોય તો એ મીંડાઓ આંકડા શીખવા માટે કદાચ ઉપયોગી થાય, પણ કુટિલભાવ હોય તો એ ક્રિયારૂપી મીંડાઓ મોટે ભાગે દુર્ગુણોનાં પોષક બની રહે.

અનુભવી આચાર્યોએ માનવતા પછી જ સદ્ધર્મ શ્રવણનું સ્થાન બતાવ્યું છે. કાન હોય તે ધર્મને સાંભળી તો જરૂર શકે પણ માનવતાનો પાયો ન હોય ત્યાં ધર્મને યથાર્થ સ્વરૂપે આચરી ન શકે. મેરુપર્વત જેટલા ઓધામુહપત્તીના ઢગલાઓ થવા છતાં સાધુતા વિનાના અનતસાધુઓની જૈનસૂત્રોમાં વાતો આ દૃષ્ટિએ લખી છે. જે વાત જૈનશ્રમણોને લાગુ પડે છે, તે જૈનશ્રાવકોને પણ લાગુ પડે જ છે. આથી સત્યઅહિંસાની ઉપેક્ષા કરી જૂઠું, શોષણખોરી, લાયકશ્વતઃ, દગાપ્રપંચ વગેરે ધંધાઓ કરતો હોય તેવો અપ્રમાણિક માણસ માનવતાવાળો માનવી પણ ન કહેવાય, તો જૈનશ્રાવક તો કહેવાય જ શી રીતે ? એ જ રીતે વેશ ધારણ કરે પણ સત્યઅહિંસાનું સાચું આચરણ છાટાભાર ન હોય તે પણ સાચો માનવ સુદ્ધા ન કહેવાય ત્યાં જૈનસાધુ તો કહેવાય જ શી રીતે ? આ સીધી વાત સમજ્યા વિના જેઓ શ્રાવક અને શ્રમણ કહેવડાવી જાતે શોષણ કરે છે કે અપ્રમાણિકતા આચરે છે અથવા અપ્રમાણિકતા કે શોષણને ટેકો આપે છે, તેઓ જૈનધર્મની દ્રષ્ટિએ આરાધક નહીં, પણ વિરાધક જ ગણી શકાય.

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ ૧૬-૯-૫૬

બાહ્યક્રિયાકાંડોને આત્મોન્નતિ અને સમાજશુદ્ધિમાં સ્થાન

પ્ર० પૂજા-પ્રતિક્રમણ-દેવદર્શન વગેરેને કેટલા પ્રમાણમાં મહત્ત્વ આપવું ? આત્માની ઉન્નતિ અર્થે આ જ શું ખરું સાધન છે ? આ સાધનમાં રસ ન આવે તો શું કરવું ?

ઉ० બ્રહ્મચર્ય, સત્ય, પ્રેમ, ન્યાય જેવા સદ્ગુણોને ધૃતિ અને

નિયંત્રતા એનું જ નામ આત્માની ઉન્નતિ છે, એમ માનીએ તો એના અનેક સાધનો છે. બિલ્વમગળ જેવાને વેશ્યાના બોલમાથી પણ ભક્તિનો માર્ગ લાખ્યા અને ગવણ જેવાને મીતા જેવી સતીના મુયોગે પણ વાસનાત્રિદિ જ સાપડી આવા ઉદાહરણો જૈનઆગમો અને ગ્રંથોમા પણ છે. આમ છતાં આમવર્ગને માટે આત્મોન્નતિનું કાઈને કાઈ સાધન નિર્માણ કર્યું પડે છે, પણ એ સાધન અમલમા આવે, એવું હોયું જોઈએ. આજના પૂજન-પ્રતિક્રમણ-દેવદર્શન વગેરેએ જીવનવ્યવહાર સાથે ઘટાછેડા લીધા હોય, એમ બહુ અશે જણાય છે. દા. ત. કળિયાખોર માણસ રોજ પ્રતિક્રમણ કરે તોયે પોતાના કળિયાખોર-પણામા કશો ફેરફાર કરતો નથી. દેવદર્શન કરીને ખાનારો જૂઠાણાને પચાવી દે છે.

આથી તે સાધનોમા ધરમૂળથી પલટો કરવો પડશે. સ્વચ્છતા, સમાજોપયોગી મહેનત, વ્યવહારમા પ્રમાણિકતા, સાદાઈ, નિર્વ્યસની-પાણી ઇત્યાદિને હું આજના આત્મોન્નતિના ખરા સાધન ગણું છું. એમા તમારે રસ લેવો જોઈએ. એ માર્ગમા સૌનું ભલું સમાયેલું છે.

પૂજન-પ્રતિક્રમણ-દેવદર્શન વગેરે આજની જનતામા મોટે ભાગે ખોટા ભ્રમને-પોષનારા સાધન એટલા માટે બને છે કે તેવું કરનારા લોકો પોતાને ઉચ્ચભૂમિકાના માનીને આગળ ચાલે છે. આવો ભ્રમ કે દલ જોટલો વહેલો દૂર ચાલ તેટલો વ્યક્તિને, સમાજને અને સૌને તે લાભદાયક છે. પૂજન-પ્રતિક્રમણ-દેવદર્શન એ પણ આત્મોન્નતિના સાધન જરૂર હોઈ શકે છે અને છે જ. પરંતુ આજે જેમના હાથમા તે મુઝાય છે, તે હાથોએ પોતાને માટેની તેમની લાયકાત કરતા નાલાયકીનું પ્રમાણ વધુ બતાવ્યું છે. આવી એમાના ધણા હાથોમાથી એ ઉચ્ચકારીના સાધનો બદલાવવા જોઈએ. માનવતા આવ્યા પહેલાં આવા સાધનોનો સદુપયોગ કરતા દુરુપયોગ વધુ થાય છે, એવી મને ખાતરી થઈ ચૂકી છે. માનવતા આવ્યા બાદ કયા અને કેવી રીતે એ રાખવા

કે છોડી દેવા તે પણ એવો સાધક સહેજે સમજી શકે છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ ૧૬-૭-૫૦

સાધુદ્વારા મૂળવ્રતની ભૂલનો સુધારો કેમ થાય ?

(પ્ર) સાધુએ પોતાના મૂળવ્રતમા મન, વચન અને કાયાએ ભૂલ કરી હોય અને પસ્તાવો ખૂબ કરે તો તે કર્મ છૂટે કે ભોગવવા જ પડે ?

(ઉ) કર્મબંધનનું તત્ત્વજ્ઞાન બહુ ઊંડુ છે છતાં મુખ્યત્વે તે બંધનના બે પ્રકાર છે —(૧) શિથિલબંધવાળા કર્મ (૨) નિબિડ બંધવાળા કર્મ પહેલા પ્રકારના કર્મો પશ્ચાત્તાપ અને પ્રાયશ્ચિત્તાદિથી ખરી પડે છે પણ નિબિડબંધ (દૃઢબંધ)વાળા કર્મો તો ભોગવ્યા વગર પ્રાય છૂટકો જ થતો નથી જૈનશાસ્ત્રોમા આયુષ્યક્ષય માટે એક ઉદાહરણ આપ્યું છે જેમ ભીનું કપડું હોય, પરંતુ ઘડી વાળીને મૂક્યું હોય તો વાયુ અને સૂર્યતાપ હોવા છતાં સૂકાતા વાર લાગે છે તેમ નિબિડબંધવાળા કર્મને ખરતા વાર લાગે છે તેટલા કાળમા કદાચ ઘણા જન્મજન્માંતરો કરવા પડે પરંતુ ઘડી ઉમેડીને મૂકેલું ભીનું કપડું તરતજ સૂકાઈ જાય છે, તેમ શિથિલબંધવાળા કર્મો તરત ખરી પડે છે

અનિબિડબંધ કે શિથિલબંધનો આધાર માનસિક, વાચિક કે કાયિક પ્રવૃત્તિ સાથે જ નહિ, પણ ખરી રીતે આસક્તિ સાથે છે અને સાદા શબ્દોમા જૈનસૂત્રો એમ કહે છે—“જેવા રસે બાધ્યા હોય, તેવા રસે ભોગવવા પડે” છતાં સામાન્યનિયમે સાધકે એટલું ખાસ જોવું કે મન અને વાણીના યોગ ચલિત થાય તોય કાયાએ ચલિત ન થવું જો પ્રામાણિક પ્રયત્ન જારી હશે અને સત્પુરુષનું કે અતરના ઊંડા ખરા સત્યનું અવલમ્બન હશે તો જરૂર છેવટે ત્રણે યોગે ઉગરી જવાશે ‘મન ગયા તો જાને દે પરમત જાયે શરીર, બિગર છોડે કામડી કયો લાગેગો તીર ?’ એનો અર્થ ઉપર કહ્યો તે છે પરંતુ આ પરથી

“કાયાને મેટી મનથી દુઠ વિકલ્પોને વેગ આપવો” એમ ડ્રાઈ અમ ન સમજી એમે । એમ સમજે તો અનર્થજ યાય । અને એ મિથ્યાચાર્યી તો કાયિકપતન કરતા પણ આવું માનચિક અને વાચિક પતન ધ્વજ આત્મપાતકાર થઈ પડે સાગર એકે યજ્ઞેલા પૂર્વપતનનો એવા સાધકે ક્ષત્યપૂર્વક પમ્તાવો કરવો અદ્વિગુચ્યજો એ દોષોને ખુદા કરી પ્રાયશ્ચિત્ત જવું પ્રયગ પડે ત્યારે જનતાને પણ પોતાના બનેલા દોષો સવિગત કહેવામા ન અચકાવું, નવા દોષો ન યાય તે માટે દરપણે જનગૃત ગહેવું કરક નિયમોને જનમાલને ભાગે પણ વક્રાકાર ગહેવું એમ કરવાથી નિશ્ચિન્નધવાળાકર્મ, ગિચ્ચિન્નધવાળાકર્મ થઈ જલદી ક્ષીણ થશે મનસખ ૬ એવા મુમુષુની અવશ્ય મુક્તિ યજેજ યજે

—‘પ્રશ્નોત્તરી અને પ્રાસંગિક’ પા ૮૦

સાધુજીવનમાં પ્રલોભનો અને સમયનું મૂલ્ય

(પ્ર) જે કામ કરવા માટે આપ (સત્યાલજી) આ બાબતુ નીકળ્યા છો, તે કામ જે બે દિવસ વધુ મેકાઈ જવાથી પાગ પડી જતું હોય તો આપનું ચું બગડી જવાનું ?

(ઉ) જેટલું યાય તેટલાથી સતોપ માનવો જોઈએ સમય પાંડેથી નક્કો થઈ ચૂક્યો છે, અને આપણે માટે સમય એ મુખ્ય વસ્તુ છે નાનાનાના પ્રલોભનો માટે આપણે (પોતાનો) સકલ્પ (સમય) બદલના રહીએ તો આપણાથી કઈજ ન થઈ શકે ‘સમય આપણી સ્વાધનાનો મુખ્ય અંગ છે’

(પ્ર) તો શું આપણે સમયના ગુલામ બની જવું ?

(ઉ) ના, આપણે સમયને ગુલામ બનાવવો છે અને તેથીજ આટલી જગૃતિની જરૂર છે આગળ વધવું હોય તો એક લણની પણ ગાકેલિયત ન ચાલી રાકે ‘મમય ગોયમ મા પમાયઈ’ [ગૌતમ । એકલ-ણનો પણ પ્રમાદ ન કર] એ જૈન ધર્મનું મૂત્ર એજ મૂત્રવે છે પ્રમાદ એટલે માત્ર આળસ નહિ, કામનો લોભ કે મોહ પણ બાણસને

પાડનાર છે. અને એટલે જ સાધકે સારા કામોમા લોભ કે મોહ જતો કરવો જોઈએ આ છે અનાસક્ત અથવા તો સ્થિતપ્રજની વૃત્તિ

—‘સાધુતાની પગદડી’ [એક વાર્તાલાપ] પા ૧૧, ૧૨.

સદ્ગુરુની ઉપાસના અને સાધુતાનું તત્ત્વ

(૧) સદ્ગુરુએ જતાવેલી દૃષ્ટિથી જોતા શીખવું, એ સદ્ગુરુની ભક્તિનું પ્રથમ રૂપ છે ઘણીવાર સાધક પોતાની દૃષ્ટિ રાખીને સદ્ગુરુનું શરણુ શોધતો ફરે છે આવા સાધકને સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ થવી સભવ નથી અને કદાચ થાય તો તે પચતી નથી. થોડો વખત કદાચ તે માની લીધેલી ભક્તિ કે લાગણીના વેગમા તણાઈ જાય છે, તે સદ્ગુરુની આજ્ઞામાં વર્તવાના ક્રોડ સેવે છે અને ઘણીવાર આચરે પણ છે, તોયે જ્યાં સુધી તે પોતાની પ્રથમની દૃષ્ટિને સાથે ને સાથે રાખી ગુરુદેવની આજ્ઞાને નિહાળે ત્યાં સુધી તે તેની વાસ્તવિક દૃષ્ટિને પહોંચી શકે નહિ કે લાભ પણ મેળવી શકે નહિ સૌથી પ્રથમ પોતાના દૃષ્ટિબિદુઓને સાવ ભૂસી નાખવા જોઈએ નહિ તો એક યા ખીછ રીતે તે દૃષ્ટિબિદુઓ આવીને તેની સાધનામા ડખલ કર્યા વગર રહે નહીં

(૨) એટલે જ પૂર્વાધ્યાસોને તદ્દન ભૂલી જવા જોઈએ અને આજસુધી તેણે જેને નિરાસક્તિ માની હોય તે નહિ, પણ પૂર્વાધ્યાસોને તદ્દન ભૂલી જવાની નિરાસક્તિ કેળવવી જોઈએ

(૩) સદ્ગુરુ જ્યારે અને જે કંઈ આપે તેને ભેટ તરીકે સ્વીકારવી, એટલે કે તેઓ શિક્ષા કે પ્રાયશ્ચિત્ત, જે કંઈ આપે તે પ્રકૃતિને પ્રતિકૂળ હોવા છતાં તેને સપ્રેમ સ્વીકારવી

(૪) તેમની વાણી પર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી નદનુસાર જીવન ધણું જોઈએ જેટલા પ્રમાણમા શ્રદ્ધા હોય તેટલા પ્રમાણમા સદ્ગુરુનો સંગ ફળે

. સદ્ગુરુ પ્રત્યે એ બધું અધાનુકરણથી નહિ, પણ વિવેકશુદ્ધિ-

પર્વત ડરવાનું છે આમા સદ્ગુરુ કેવા હોવા જોઈએ ? તેઓની કઈ આજ્ઞાને વશ થવું જોઈએ ? તેનો વિવેક તો જરૂર કરવાનો છે અન્યથા સદ્ગુરુના બલના તળે કાંઈપણ વ્યક્તિ પોતાના સ્વાર્થ ક વાસનાનું પોપણ ભક્તો દ્વારા સહેલાઈથી કરી રાકે છે એ ગેગસમજ દૂર કરવા ખાતર ભક્તિ આધર્મી ન હોય પણ જનમ હોય એમ સૂચવ્યું છે ભક્ત તો વીર, વિવેકી, વિનમ્ર અને વિચારક હોવો ધટે

શિષ્યની એક પણ ક્રિયા સદ્ગુરુની આજ્ઞા બદલ ન હોય, એટલે કે સર્વથા અર્પણ થઈ ગયો હોય એ શિષ્ય અને સદ્ગુરુ એટલે જેના એકપણ આજ્ઞા શિષ્યના એકાન્તભિ વિનાની ન હોય સદ્ગુરુ એટલે નિઃસ્પૃહતાની મૂર્તિ, પ્રેમનો મહાસાગર અને પુણ્યની ગંગા તેમા શિષ્યની સ્પૃહા લય પામે, અભિમાનનું ખાખોચિયું ગળીને મુકાઈ જાય અને પાતકનો પુજ શુદ્ધ થાય

— આચાર્યગમ્મત્ર 'નોધ' પાના ૧૮૧-૧૮૨

ગુરુવાદ સાચો કે ગુરુવાદનો ઇન્કાર સાચો ?

છવનવિકાસમા શ્રીમદ્ રાજયદ્ર કહે છે તેમ બે મોટા આવ-ગણો છે—(૧) સ્વચ્છદ અને (૨) પ્રતિબંધ સ્વચ્છદથી બચવા માટે અને નમ્રતા ધનવા માટે ગુરુવાદ સાચો છે ગુરુ વિના સૂક્ષ્મ અભિમાન ઓગળવું અશક્ય છે પણ છેવટે તો ગુરુવાદ પણ બંધનરૂપ છે એટલે તેવે વખતે તેનો ઇન્કાર જ થવો જોઈએ જૈનોમાના મુખ્ય ગુરુ ઇન્દ્રભૂતિગૌતમ ભગવાન મહાવીર આગળ સ્વચ્છદ ઓગાળા નાખી જાની બને છે પણ એજ મહાવીરનું અવલંબન તેમને પગધીન બનાવી મૂકે છે ત્યારે ખુદ મહાવીર દ્વારા જ એને ઝટકા મળે છે મહાવીરનું નિર્વાણ થાય તે પહેલા જ મહાવીર તેમને બીજે સ્થળે મોડલી દે છે પોતાને ગુરુશરીરનો મેજો થાય તે પહેલા ગુરુનો આત્મા તેમાથી ચાલો જાય છે તે જાણીને ગૌતમને ઘણું દુઃખ થાય છે પરંતુ આખરે તેમને સમજ પડી જાય છે કે ગુરુએ હવે મારામા જ

મને ગુરુ જોવાનો આરુકતરો આ નિર્દેશ કરી દીધો છે ત્યારબાદ તો જ્ઞાની ગૌતમ પરમજ્ઞાની સહેજે બની જાય છે અને આજે તો આખા જનશાસનના તેઓ પરમગુરુ મનાતા હોયુ આલા આવે છે આ છે ગુરુવાદ અને ગુરુવાદના ઇન્કારનુ રહસ્ય વિવેક કરીએ તો બનેય વાદો સાચા છે

— વિશ્વવાત્સલ્ય તા ૧-૧-૫૬

ધર્મગુરુ અને શિષ્ય

(પ્ર) કોઈ સંતને ગુરુ કરવાની આપમેળે શિષ્યને ઇચ્છા થાય તેમાં કોઈ ગુણોનુ ખેચાણ જ મુખ્યપણે હોય એમ લાગે છે, પણ શાસ્ત્રદષ્ટિએ સદ્ગુરુના કયા સદ્ગુણોને શિષ્યે જોવા જોઈએ ?

(ઉ) શિષ્યને ગુરુની ખાસ જરૂર છે કબીર તો નગુરાની ઝાટ-કણી કાઢે છે ગુરુ કરવા તેના બે પ્રકાર—(૧) પોતાના આત્માને ગુરુ કરવો બીજી વ્યક્તિને ગુરુ કરવો વિશિષ્ટ જનો આત્માને ગુરુ તરીકે લઈ શકે છે જીવનમા પ્રેરણા આપનારની ખાસ જરૂર છે, શબ્દમા કહે કે ન કહે તે વસ્તુ જુદી છે એટલે ગુરુ કે જેના પ્રત્યે શ્રદ્ધા હોય તેની દોરવણીને ઝીલી પ્રમાણિકપણે કામ કરવુ તે શિષ્યને ખાસ આવશ્યક છે

પહેલી કોટીના શિષ્યો અતરના અવાજ પર ચાલે છે તે વસ્તુ કોઈ સામાન્ય નથી અમુક કોટીની શુદ્ધિ પછી જ અત પ્રેરણા જાગે છે જે તે સાચી સ્ફુરણા ન હોય તો મલિન વસ્તુ તેને ખેચી જાય છે, માટે કોઈ શ્રદ્ધેય (શ્રદ્ધા જેસે તેવા ગુરુ) પાત્રમા જીવનરાહ નક્કી કરી અર્પણ કરવુ તે ઉત્તમ છે ગીતામા પણ શ્રીકૃષ્ણપાત્ર ગુરુ અને અર્જુનપાત્ર શિષ્ય છે ગુરુ પાસે શિષ્ય સર્વભાવે સમર્પણ ન કરે ત્યા લગી તેઓ તેને માર્ગે દોરી શકે નહિ એટલે પ્રથમ સમર્પણની જરૂર છે તેમા ગુરુ લાયકાતવાળા છે કે કેમ ? તે તપાસવુ એ પણ અગત્યનું છે ‘શાંતિ પમાડે તેને સંત કહીએ’ સાચા ગુરુ આ લગણુ

‘અથવા ગુરુ એટલે શિષ્યનો ગિય અને શિષ્ય એટલે ગુરુના ગિયનો પણ ગિય અર્થાત્ ગુરુ પણ નમ્ર હોવા જોઈએ, ગિય તો નમ્ર સહેજે હાય જ વિનયધર્મ’ ગુરુ અને ગિય બન્નેને લાગુ પડ છે પણ આજે જેટલો ગિયના કર્તવ્યો પર ભાર મૂકાય છે તેટલો ગુરુના કર્તવ્યો પર મૂકાતો નથી, એ બગબગ નથી ગુરુ અને શિષ્ય બન્ને ધ્યેયલક્ષી હોય તો આરુ, નાન તો—

“ગુરુ લોભી શિષ્ય લાલચી દેતો બેસે દાવ
દેતો ડૂબે બાપડ બેઠ પત્થર કી નાવ”

એમ કહી બાંધે તેવા ગુરુ તો ઘણાય મળી ગઈ છે શિષ્ય ડગવામા ગુરુની જવાબદારી છે તે ગિયને પણ ગુરુ ડગવામા તંકજાગીની જરૂર ‘ગુરુતરીક’ તેમનામા અત ડગણનો શુદ્ધપ્રેમ હોવો જોઈએ જે માણસ ગુરુતરીક હોય તે માણસ દેખી ન હોવો જોઈએ અને તે પગપાયા વિના રહેતો જ નથી આટલું ગિય ખાસ જુએ વળી ગિય પણ જો ડગલે તે પગપે ગુરુના આવગજો જુએ તો તે સારુ ન ડાલવાય પણ મનને પ્રેરણામા અને દેગવણીમા સુદ્ધિને ગળી વિચારવું તો ખરું જ ગુરુ પ્રત્યે ગહાશીલ ન બનવું પણ ગુરુ જો અકાર્ય કરવા પ્રેરવાનું હો તો એણે એદમ પ્રેરવું નહિ, પણ તે બાબતમા આક્રમ્ય કરવું મનલભ્ય છે આવું જ્યો વધારે જગૃત રહેવું વળી ગુરુ અને શિષ્યનો અબધ નિર્ભય ગબવો તે હું સદી પ્રેરણા ઝીલવી નહીં તો ગગબધનમા પડી જવાનો મદાભય પણ રહેલો છે

—‘પ્રતોત્તરી અને પ્રાસંગિક’ પા ૧૯

જૈન સાધુદીક્ષા અને પાછળથી પતન કેમ ?

(પ્ર) ઘણા જૈનસાધુઓ પોતાના ધર્મવિકાસને નામે ધાંધ ભાળા સંસારીને કોસલાવી દીક્ષા આપે છે, પરંતુ પાછળથી થોડા સમયમા તેવો દીક્ષિત ભાઈ પાછો સસારી બને છે તો આવા પ્રજાગની દીક્ષા આપવાની નીતિ પ્રત્યે તમારો શો અભિપ્રાય છે ? એમ

કરવાથી સાધુઓ તેમના ધર્મને પતનના માર્ગે નથી દોરી જતા ?

(ઉ) જૈનસૂત્ર ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર જૈનોને બહુમાન્ય સૂત્ર છે અને એ પ્રાચીન પણ છે તેના ઓગણીસમાં અધ્યયનમાં કહ્યું છે - ‘સહાયપ્ત્ત્વચ્ચાણેણ મતે જીવે કિં જળયઈ ?’ (સહાયકના પચ્ચક્રખાળ ત્યાગ (ત્યાગ)થી જીવને શો લાભ ?) એના ઉત્તરમાં અસંગતાનો લાભ બતાવ્યો છે અસંગતા એટલે આસક્તિરહિત દશા આવી દશા સદેહે પરમાત્મદશા જ છે અહીં સહાયકત્યાગ શબ્દ શિષ્યત્યાગના અર્થમાં વપરાયો છે. જેઓ શિષ્યની લાલચથી ગૌરવભેર ચેલા મુડે, એમની સામે આ લાલખત્તી છે એનોજ વધુ ખુલાસો કરતા બત્રીસમાં ‘પ્રમાદસ્થાન’ નામના કિંમતી અધ્યયનમાં રાગદ્વેષરૂપી સસારખીજ હટાવવા માટે એટલે કે આત્મવિકાસ અર્થે શિષ્ય કરવામાં બાધ નથી, એવી જાતનો ભાવાર્થ નીકળે છે ખરો, છતાં આગળ વધીને કહ્યું કે જો શિષ્ય સદ્ગુણમાં પોતાનો હરીફ અગર જોયો ન હોય તો એકલા રહેવું સારું ” જઘન્યગુણવૃત્તિવાળા એટલે હલકા શિષ્ય કે સાથીથી દૂર રહેવાની આ અનુપમ શિખામણ છે “ ગાર્ગ્યાચાર્ય ” નામના એક સાધુપુરુષ ધણા શિષ્યો સાથે વિચરતા હતા છતાં તેમણે પોતાની આત્મસાધનામાં મદદગાર થવાને બદલે (શિષ્યો) હાનિકર થવાનો ભય લાગ્યો કે તુરત શિષ્યમોહનું કારણ ટાળી શિષ્યસંગાથ ત્યજ દીધાનો દાખલો પણ એજ સૂત્રમાં છે આ પરથી તમો જાણી શકશો કે જૈનસૂત્રોની મૂળ આજ્ઞા શી છે ? જૈનસૂત્રો ત્યાગી થતા પહેલાં અને પછી ભારે કસોટી પળેપળે કરીને ત્યાગીવર્ગને જાગૃત રાખવામાં પ્રબળ મદદગાર છે ત્યાગ લેનાર સ્વયં સમજપૂર્વક તૈયાર થાય, ત્યારબાદ પણ પ્રકૃતિ, વૃત્તિ, સંસ્કાર, શારીરિક હાજતો વગેરેનું સૂક્ષ્મરીતે માનસશાસ્ત્ર કરતા પણ જિંદગી નિરીક્ષણ કરી પછી જ દીક્ષા અપાય તો અપવાદે જ કોઈ વ્યક્તિ પતનને માર્ગે ધસડાવાનો પ્રસંગ બને । ઉમર નાની હોય, તોયે યોગ્યતા હોય, એવું પણ કદાચિત્ બને ખરું, કારણકે પૂર્વજન્મમાં આપણી શ્રદ્ધા છે અને પૂર્વજન્મનો કોઈયોગી નવા

જન્મમા નાની ઉંમરે પણ પૂર્વસન્કાગેયી તૈયાગ યઈ જાય પરંતુ એવા દાખલાઓ તો ભાગ્યેજ મળે

પૂર્વકાળમા પણ સાધકની પરીક્ષા, સાધુજનો કરતા, આજે તો વિશેષ કરી જોવાયું જોઈએ સમાજમા ઉપદેશક તરીકે કરતો તેમજ આત્મકલ્યાણ અને જગત્કલ્યાણનો મુખ્ય સાધનાર સાધુસમાજ આ પગિયાર-અપગિયાર, દિઆ-અદિઆનો ચુસ્ત વકાફાર નહિ રહી ગઈ તો સમાજની ભાર દુર્દશા થાય ! અને આજસુધી જૈનસાધુ તથા જૈનત્રાવણની સક્રિય અદિઆના અધ્યાત્મ માટે બન્નવેલા એવા ઉપર ખીડી કેવવા જેવું ભયકર અસહ્ય યઈ જાય ! આટલું વારવાર વિચારે કહેવાતા જૈનોએ અનવું જોઈએ, એવો જૈનસૂત્રોનો ધ્વનિ છે એ ધ્વનિના પડખામા હું મારે સૂર પુગવવા ઉત્સુક રહું છું, આ પરથી મારે અભિપ્રાય તમો કળી શકરો સખ્યામોદયી વીતરાગશાસન ઉન્નત થાય, એ ભ્રમયો આપજો સોએ દુઃખ વળું જોઈએ, એવી મારી નમ્ર માન્યતા છે ‘સર્વે જીવ કરુ ગાસનરમી નો અર્થ’ એ કે ‘સર્વ-જીવને સત્યપ્રિય બનાવું’ અને આવી ભાવના કે સદૃષ્ય સેવનાર પરમ અત્યલક્ષી હોય તેમા નવાઈ જ ગી છે ? તેનાયો દ્રવ્ય અપાવી સાધુ કરાવવાની કે ભોળાને ભરમાવીને દીલા દેવડાવવાની કે દીલા સેનારના મુગ્ધાની કે નિહટના અજન-સગાથની જાણ બહાર છેતર-ખીડીથી દીલા દેવડાવવાની પ્રવૃત્તિ શી ગતે થાય ? પોતાથી તો ન જ થાય પરંતુ તેવી પ્રવૃત્તિ કરનાર આમે આખમીઆમણા તેનાથી ન જ યાય જેમ ત્યાગને પ્રોત્સાહન આપવું એ ધર્મ્ય છે, તેમ ત્યાગને બાંને અસત્યી ખરડાયેલી અને ત્યાગને દૂષિત બનાવતી પ્રવૃત્તિનો અન્યાયકર અસહકાર કરવો, એ ઉત્તમ ધર્મ્ય છે પરંતુ એ પ્રવૃત્તિમા સત્ય, પ્રેમ અને ન્યાયના અમન્વયનું લક્ષ્ય જાણવાર પણ ન ભૂલાવું જોઈએ આમા ખરે સકળ થનાર વર્ગ વીતરાગશાસનનો મહાન સેવક ગણાશે

—પ્રજ્ઞાતરી અને પ્રાચગિક પા ૧૩૬

મને શિષ્ય કરવાનો અત્યારે અધિકાર નથી

પ્ર તમારી પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ રહે એ સારુ સાધુશિષ્યો કેમ વધારતા નથી ?

ઉ પણ હું જ પૂરો શિષ્ય નથી થયો ત્યાં કાને શિષ્યો બનાવું ?

પ્ર હું જે વાત તમારો આગળ કહી રહ્યો છું તે શિષ્યામોહની દૃષ્ટિએથી નહિ, વળી એ પણ જાણુ છું કે શિષ્યો થયા પછી એમની પળોજળ પણ વધે છે

ઉ હા, તે તો ખરું જ પણ એક તો એ છે કે પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની મારી મનોવાંચિત ચરણસેવા હું ન કરું ત્યાં લગી મને શિષ્ય કરવાનો અધિકાર ન હોય, એમ મારું મન નિરંતર કહે છે વળી મેં જે માર્ગ પસંદ કર્યો છે, તે માર્ગ એવો છે કે જેમા બધું જ જાત ઉપર આજે ઉપાડી લેવાનું છે આ દેહની હસ્તી આજે છે કાલે ન હોય ત્યારે પાછળ, એ થયેલા સાધુ શિષ્યનું શું ? એટલે આજે તો એ માર્ગ ખેડાય છે બીજા મિત્ર-સાધુઓ પણ ઇચ્છે, તોય હું એ સાથ તબ્બુ એજ કલ્યાણકર મને લાગ્યું છે આજે આ દશા છે, જતે ફહાડે જે થાય તે ખરું ”

— વિશ્વવાત્સલ્ય (હસ્તલિખિત) વર્ષ ૧ અ ક પ, તા ૧-૮-૪૨

સાધક માટે ગુરુ અને શિષ્ય સહાયક ક્યારે બની શકે ?

સાધક ને સહાયકની અપેક્ષા રહે છે પરંતુ તેવા સહચારી જો ન મળે તો એકલુ રહેવું પણ દુર્ગુણીનો સગ ન કરવો અહીં (મુખ્યત્વે) એકચર્યાનું વિધાન નથી, પણ ગુણીના જ સહવાસમા રહેવું તે ભાર આપવા માટે ‘એક’ શબ્દનું વિધાન છે

શું ભિક્ષાળવી સાધક ગૃહસ્થને બોળાવે છે ?

અહીં શંકા થાય કે સાધુજીવનમા પણ ખોરાકની અપેક્ષા તો છે જ, તો પોતે ન પકાવે તો તેને માટે બીજા પકાવશે અને બીજાને

પકડે તો તે પકાવનાર માણસનો ઉપયોગી સમય, તકલીફ અને પદાર્થનો વ્યય થશે અને તે સાધુમહાગુણેના નિમિત્તે તેટલો વધુ પાપનો ભાગી બનશે, તો આટલી ઉપાધિમા ખીન્વને નાખી પોતાનો મ્યાર્થ સાધવો તેમા વિશ્વોપકારક ભગવાન મહાવીરની અદિસા કેવી રીતે જળવાઈ રાકશે ?

આનુ સમાધાન અપે છે કે સાધુજીવન એટલે નિ મ્યાર્થા, નિસ્પૃહી અને ન્યત્ર જીવન નિ મ્યાર્થતા, નિસ્પૃહતા અને ન્યત્રતા એટલી બધી નિર્લેખી વસ્તુઓ છે કે તે પોતે પોતાના ભાર પર ટકી રહે છે, એટલું જ નહિ, બંદે ખીન્વનો ભાર પણ ખેચી શકે છે જે દલકી વસ્તુ હોય તે ઉપર જ રહે અને પોતા પ્રત્યે અન્યને પણ આકર્ષે આમ હોવાથી ન્યા સાધુજીવન હોય છે ત્યા રાતિ હોય છે વિવિધતા જીવમાત્ર નાતિના પિપાસુ હોવાથી તે તરફ ન્યય આકર્ષીય છે ત્યાગ તરફનું આ આકર્ષણ તે જ ભક્તિતત્ત્વ આ ભક્તિતત્ત્વ માનવહૃદયમા રહેલા અર્પણતાના ગુણને બહાર ખેચી લાવે છે

જગતના પદાર્થોનો જે જીવાત્મા જેટલો ઉપયોગ કરતો હોય છે, તેમા તેની અધિક મેળવવાની સતત મ્યાર્થવૃત્તિ (તૃષ્ણા) તેના હૃદયના ઝિડાણુમા રહેલી હોય છે તેથી તે પોતાની આવશ્યકતા કરતા વધુને વધુ પદાર્થોનો સચ્ચ કરી બેઠો હોય છે અથવા પૂરતું મળ્યું હોય તો તેઓ અનેન્ન્યાય મેળવવાના ઈચ્છા સેવતો હોય છે ન્યારે તેનામા અર્પણતાનો ગુણ પ્રગટ થાય છે ત્યારે તેની મ્યાર્થવૃત્તિ પ્રથમ તો મન કે પરોપકારનું રૂપ પકડે છે આવી આવી વૃત્તિના અભાવે આ જગતમા સાધનહીન અને અશક્ત જીવોના નિર્વાહો થયા કરે છે

પરંતુ તે મનવૃત્તિ કે પરોપકારવૃત્તિનો આદર્શ-ભિક્ષુઓ ને લાભ લે તો તેટલોજ ઇતર એટલે કે અરાક્ત જીવોમાથી ભાગ પડે, આથી જ પોતાની જાત માટે ઓછો ઉપભોગ લઈને એટલે કે તેમાથી જ વધારીને પોતાના પૂજ્યપાત્રને અર્પે છે, ત્યારે તે ભિક્ષુઓ તેટલા અર્પેલા ખોરાકમા જ પોતાનો નિર્વાહ કરી લે છે આથી જૈન-

‘લિક્ષુઓ કેવી વૃત્તિથી ભિક્ષા મેળવે છે, તે માટે બ્રમરનું દષ્ટાંત આપ્યું છે (જુઓ દશ. સૂત્ર અ ૧) આવી રીતે આ નિમિત્તે ગૃહસ્થોમા પણ સયમવૃત્તિનો આવિર્ભાવ થતો રહે છે.

જૈનદર્શનમા દાન કે પરોપકાર કરતા સંયમને ઉચ્ચક્રાંતિનું સ્થાન છે કારણ કે દાતાર પોતાના ઉપભોગની સામગ્રી બરાબર લઈને પછી વધુ હોય તો જ દાન કરે છે પરોપકારમા પણ જાંડી જાંડી પ્રત્યુપકારની વાસના હોય છે જ્યારે સયમમા તો સ્વાર્થ બિલકુલ ન હોવા છતાં સયમી વિશ્વમા પ્રાપ્ત થયેલા પોતાના સાધનો સ્વયં છોડી દે છે આથી જ તે સયમ દ્વારા વિશ્વના અનેક પ્રાણીઓના આશીર્વાદ ગુપ્ત રીતે મેળવતો રહે છે આ પરથી સહજ રીતે સમજાશે કે ત્યાગી-જીવન એ ગૃહસ્થજીવન પર બોજરૂપ નથી, પરંતુ ગૃહસ્થજીવનને માનસિક બોજનમાથી બહાર ખેંચી હળવું કરી દેવામા નિમિત્તરૂપ છે અને તેવું ત્યાગી જીવન હોય તે ત્યાગી-જીવન કહેવાય, પરંતુ જ્યારે ત્યાગી-જીવન ગૃહસ્થજીવનને બોજરૂપ થઈ પડે તેવું બને ત્યારે તે જીવન ઉપરના બને જીવન કરતા નકૃષ્ટ એટલે કે લિખારી-જીવન બની જાય છે

— દશવૈકલિકસૂત્ર ‘નોઘ’ પા ૧૪૧

લિક્ષાનું રહસ્ય

ભિક્ષા એટલે બીજાને લેશ પણ ઇજ્જ પહોચાડ્યા વગર માત્ર આત્મવિકાસ માટે પ્રાપ્ત થયેલા દેહસાધનથી કાર્ય લેવા પૂરતું તેને પોપણ આપવા સારું અન્નાદિ સામગ્રી મેળવવી તે કચન અને કામિનીથી સર્વથા વિરક્ત હોય તેવા પુણ્ય પુરુષ જ આવી ભિક્ષા માગવા અને મેળવવાના અધિકારી છે જેણે રાષ્ટ્રગત, સમાજગત, કુટુંબગત અને વ્યક્તિગત મેળવેલી સર્વસપત્તિ જેવી કે ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, પત્નિ, મિત્ર, માલ, મિલકત એ બધા પરંતુ મમત્વ અને માલિકી (એટલે કે પ્રાપ્ત થયેલા કે થનારા પ્રત્યેક પદાર્થ પરથી પોતાની માલિકી)

ખેચી (ગંગા નુકા) વિશ્વ-ચરણે તે સૌને ધરી દીધા છે, જેણે કલ્યાણ-
માગ મા પોતાની કાયાને સમર્પી છે, તેવા સમર્પ સાધુપુત્રો જ
(જેઓ અયમના સાધનરૂપે જ દેહ તથા તેને લગતા સાધનોનો ઉપ-
યાગ કરતા હોય છે) આવી વૃત્તિ (લિપ્તાવૃત્તિ)મા જીવન વધાવી ગઈ
છે અને પાતાનું પોપણ કરવા જતા ઇતરને ઘેરાઈ રહ્યા હતા
તથા તેમજ પોતાનું કલ્યાણ મન સાધતા રહેવા જતા
શ્રેયાર્થી મુમુક્ષુઓના મહાકલ્યાણના નિમિત્તરૂપ બને છે પરંતુ
ઇતરની લાગણી ન દુભવવા જતા અન્ય મૂઢમજબોને પણ પીડા ન
વધા દેવા જતા દેહનું પોપણ પરિપૂર્ણ વિશુદ્ધિપૂર્વક કરવું, એ લિપ્તની
ખાતરી ધાર સમી રૂપગ કમારી છે

લિપ્તા દેહની પુષ્ટિ માટે તથી લિપ્તા પ્રમાદ અને આગસ
વધાવવા માટે તથી લિપ્તા ક્વણ જીવનપ્રવાહને જવક્ષત ગમવા
માટે છે જેમ ગંગા નો, દાડ, માસ અને મળનું ભાજન છે, નિ સાર
છે, તેની ચિતા ગી & તેમ ગાળી તેને મુકવી નાખવું કે તેના પ્રત્યે
ઘેરઘાર રહેવું, એ કઈ તપશ્ચરણ તથી ગણાવું, પણ એ ભયકર
નરકક્રિયા કહેવાય છે તેજ ગીને દેહને અતિપુષ્ટ કરવો, તેની જ દાપ-
ટીપમા રકત રહી જીવનની ઇનિસમામિ માની લેવી, તે પણ નરી
જડતા છે આ વસ્તુને ચમણ ગાળ્યા સાધકે મધ્યમ્યવ્રતિથી લિપ્તાવૃત્તિ
ચલાવે છે

—અર્ચકાલિઃ સૂત્ર ‘તોધ’ પા ૧૦, ૧૧

મિશ્રુ થયા પછી લિપ્તાચરી માટે બધાય ઘરોમાં જાય !

લિપ્તુ થયા પછી તો તેને ‘વસુવેવ કુદુમ્બકમ’ હોવું
જોઈએ તેમ જતા જે સામુદાયિક (નિહિત અને ધૃણિત આચરણવાળા
કુલો (ધંગ) ને વહી) બધાય કુલો (ધંગ) ની લિપ્તાને ન ઇચ્છતા માત્ર
પોતાની જાતિ (સ્વસપ્રત્યય-ભક્તો) નો જ આધાર લઈ લિપ્તા કર
છે તે પાપી શ્રમણ કહેવાય છે

—ઉત્તરગોવ્યયન ‘તોધ’ પા ૧૩૬

સાધુઓ માટે પાદવિહારનું મહત્ત્વ

ત્યાગી સાધકને માટે ત્યાગ અને સંયમની દૃષ્ટિએ પગવિહાર જેટલો ઉપયોગી છે તેટલો જ લોકકલ્યાણની દૃષ્ટિએ પણ પગવિહાર ઉપયોગી છે નિસ્વાર્થતા, નિર્ભયતા, સ્વાવલંબિતા અને સહજ સયમિતતાની ચતુષ્ઠી પાદવિહારથી વિકસે છે ને તે સાધકના જીવન-વિકાસની સાધનામા ચેતના-સમાન ઉપયોગી છે

ઉપદેશકવૃત્તિની દૃષ્ટિએ પણ પાદવિહાર ખૂબ ઉપયોગી છે ગ્રામ્યજીવનનું નિરીક્ષણ, નૈસર્ગિક આનંદ અને સ્વચ્છ વાતાવરણની જેટલી અનુભૂતિ પાદવિહારથી મળે છે તેટલી કદાપિ વાહનો દ્વારા ન જ મળી શકે. વાહનથી પરાવલંબિતા, કચનાદિસંગ્રહ અને રાગી-મડળ જમાવવાની પ્રવૃત્તિ સહેજે થતી જવાની એ ભયથી બચવા સારું અને કોઈને લેશપણ બોળરૂપ થયા વિના સંયમી-જીવનની અખડ અને અડોલ સાધના થાય, એ હેતુની પૂર્તિ સારું પાદવિહારની રીતિ રચાયેલી છે

—આચારાંગ સૂત્ર ‘નોંધ’ પા ૩૬૨

અપ્રતિબદ્ધ વિહારની સાધના

જેણે પોતાનું સર્વસ્વજીવન જગતને ચરણે ધરી ‘વસુધૈવ કુટુંબકમ્’ એટલે કે સમસ્ત વિશ્વની સાથે મૈત્રી અને પ્રેમ સાધવાનો પ્રયોગ આદર્યો છે, તેને માટે પાદવિહાર એ ઉત્તમ સાધન છે. માત્ર કોઈ વાહનનો આશ્રય લીધા વિના વિહાર કરી અમુક સ્થળે અમુક વખત પડી રહેવાથી પાદવિહારનો સંપૂર્ણ હેતુ જળવાઈ શકતો નથી પાદવિહાર અપ્રતિબદ્ધ હોવો જોઈએ અપ્રતિબદ્ધ-વિહાર એ નિર્મમત્વ કળવવાનું અપૂર્વ સાધન છે. એકજ સ્થાન ગમે તેટલું પવિત્ર અને સુદર હોવા છતાં સાધના-કોટિના સાધકને માટે ઘણી વાર નોંધાતું જનક બની જવાનો સભવ રહે છે સ્થાન પર મારાપણાનો ભાવ પણ દેખીતી રીતે નાનો હોવા છતાં મહાન ભયંકર શત્રુ છે

પ્રલોભન અને સડોના અનુભવ પણ અપ્રતિબદ્ધ-વિહારથી જ થાય છે. પરિચિત મ્યાનો કરતાયે અપરિચિત મથળોમા જ વધુ પ્રમાણમા સાધકના કમોટી છે. કમોટી વિના સાચા મુવર્ણની પ્રતીતિ પણ શી રીતે થાય ! એવા એવા અનેક દષ્ટિર્નિદુઃખોથી જોતા નિરાગી અને શક્તિમત સાધકને અપ્રતિબદ્ધ-વિહારની આવશ્યકતા છે. અપ્રતિબદ્ધ રીતે વિહરતો સાધક ઇચ્છો ભ્રમત હોય ? તે પોતાને રહેવા માટે કેવા મ્યાનો પસંદ કરે ? અને તેના મ્યાનોમા આવી પડતી કપરા સ્થિતિમા તે કેવા પ્રકારની અને ઇચ્છી સમતા જાળવે તેમા જ તેની શ્રમણ-સાધના સફળ અને વિકસીત ગણાય.

—આચારાગ સૂત્ર ‘નોધ’ પા ૩૮૯

આધ્યાત્મિકક્ષેત્રનું દર્શન

[આ વિભાગમાં સત્યશોધક સાધકના જીવનમાં અધ્યાત્મ વિષે જે અનેક મૂંઝવણો ઊભી થાય છે, જેમકે આત્માનુબંધી સાધના કઈ રીતે થઈ શકે ? આત્માનું કલ્યાણ લોકસંપર્કમાં રહીને થાય કે એકાંતમાં રહીને ? આત્મિકલ્યાણ અને વિશ્વિકલ્યાણનો મેળ શી રીતે પડે ? સાચા આત્મદર્શનની ખાતરી શી ? સાચો આત્મજ્ઞાની કયારે કહેવાય ? માત્ર અધ્યાત્મની વાતો કરનાર કે પોષ્ટિયુ જ્ઞાન વધારનાર માણસને આધ્યાત્મિક કહી શકીએ કે કેમ ? અધ્યાત્મને નામે ઘણા સાધકાના જીવનમાં દલ, આળસ, અકર્મણ્યતા, જવાબદારી પ્રત્યે ઉપેક્ષા, સમાજસેવા પ્રત્યે લાપગવાહી વગેરે દોષો કેમ પેસી જાય છે ? શું આધ્યાત્મિક બનવા માટે બંધી ક્રિયાઓ બંધ કરવી જોઈએ અથવા શુભ ક્રિયાઓ કરતો કરતો માણસ જગૃત અને નિગસક્ત રહી આધ્યાત્મિક બની શકે છે ? 'આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ'નો સાચો પ્રયોગ ડોણ અને ડેવી રીતે કરી શકે ? આધ્યાત્મિક પુરુષની નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિનો રહસ્યાર્થ શો છે ? આધ્યાત્મિક પુરુષની જગૃતિ કેવી હોવી જોઈએ ? એની સાચી ઓળખાણ શી ? કર્મ, ભક્તિ અને જ્ઞાન ત્રણે પૈકીનો કયા માર્ગ સારો ? અનર્વિદ, ગાંધીજી અને સંતખાલજીની વિચારસરણીમાં શો તફાવત છે ? કઈ વિચારસરણીને અનુસરવું સારું ? આત્મા એક છે કે અનેક ? સાધકને માટે પ્રત્યેક ક્રિયાને તપાસવાની ગુરૂચાવી કઈ છે ? મોહસંબંધ અને વાતસલ્યસંબંધને કેમ ઓળખવું જોઈએ ? પ્રતિષ્ઠા, યશસ્કીર્તિની લાલસામાં પડીને સાધક કેવી રીતે લપસી જાય છે ? સત્યાર્થી સાધક કયા કયા સાવધાની ગખવી જોઈએ ? સત્ય અને સિંધાતાની કસોટી શા છે ? પ્રલોભનો, કષ્ટો અને આકૃતો વચ્ચે સાધકો કેમ મક્કમ રહી શકે ? શત્રુમિત્ર, માન-અપમાન, નિદા-પ્રતાપ, જય-પરાજય, શાંત-ઉદ્બુધ, સુખ-દુઃખ વગેરે દ્વન્દ્વોમાં સાધક પોતાની સમતામાં કેમ સ્થિર રહી શકે ? અધ્યાત્મ અને વ્યવહારનો સુમેળ શી રીતે રહે ? ન્યય શું છે અને એને પહોંચવાનો માર્ગ કયો છે ? કયા માર્ગ સચો અને સહેલો છે ? 'સ્વ'ને ઓળખવાનું અને 'પર'ને છોડવાનું ગ્રહસ્થ શું છે ? સ્વાદિગ્યનું તત્ત્વ શું છે ? માણસ આત્માની શોધમાં લાગીને પોતાનું કલ્યાણ કની શકે કે નહીં ? પ્રાણીમાત્ર સારું એકતા સાધવાનો વ્યવહારિક ઉપાય કયો છે ? આ બંધી મૂંઝવણોનું સરળ, સંગ્રસ અને શાસ્ત્રીયરીતે સરહસ્ય સમાધાન કયામાં આવ્યું છે.—સં]

આત્માનુષંગી સાધના

માણસ ચાહે તેટલો વિચે જાય, પણ તેના પગ નીચેની ધત્તી તો તેની તેજ ગ્રહે છે વીતગગીપુરુષને (ગગદ્વેષગ્રહિતને) શરીર હોય ત્યાં લગી ગરીબની અનિવાર્ય જરૂરિયાતો શરીરને પૂરી પાડવી જ પડે છે તે ખાય છે, પીએ છે, ઊઘે છે, ઊઠે છે, ચાલે છે ને બોલે છે અવીતગગી અને વીતગગી બન્નેના ભેદને ઓળખવાની સાચી આવી મળવી આવી જ મુમ્કલ છે

એક માનવ ત્રાદિ પામ્યો કે પુષ્પદેહ પામ્યો પણ શરીરને લગતી અનિવાર્ય ક્રિયાઓ તો બન્નેને સરખી જ હોય છે તે જ રીતે માણસ સાધુસન્યામી યંચો કે ગૃહસ્થાશ્રમી ગ્લો તેમા આવી શરીર-ક્રિયાઓ તો સરખી જ ગહેવાની આથી જ ઉચ્ચ દ્રાણ અને નીચ દ્રાણ અથવા ગુણમા આ વધુ કે તે વધુ, એમ નક્કી ડહી જ શકાતુ નથી કાર્યક્ષેત્રો ભલે વ્યક્તિદીક ક્યાક જુદા જરૂર પડી શકે કે હોષ ગંદ જેમ સ્ત્રી અને પુરુષના કાર્યક્ષેત્ર જુદા હોય છે તેમ પરતુ સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેનો સરવાળો જ સંપૂર્ણ ગૃહસ્થાશ્રમ બની શકે, તેમ સંપૂર્ણસાધના-સાધુવર્ગ અને ગૃહસ્થવર્ગ બન્નેનો-સરવાળો હોય તોજ યદ્ય શકે આવી જ જૈન અને બૌદ્ધ સંઘોમા આ ચારેય અંગ—સ્ત્રી પુરુષ, ગૃહસ્થ અને ભિક્ષુ એકસરખી રીતે સામેલ કરવામા આવ્યા છે તે ચાગ્ય અંગોને એક નૌકામા બેસવાવાળા પણ ડહેવાય છે

આ રીતે વિચારીએ તો અધ્યાત્મધર્મ પાળનારા અમુક અને લોકધર્મ પાળનારા અમુક એવા વર્ગો હોઈ જ ન શકે ગમે તે એક વ્યક્તિવિષે (કે કદાચ સમૂહવિષે પણ) કોઈ વખતે લોકધર્મની વિરોધતા હોય તો કોઈ વખતે અધ્યાત્મધર્મની વિરોધતા હોય, એમ જરૂર બની શકે માનવસસારનો કોઈપણ સમૂહ ન માત્ર લોકધર્મી હોઈ શકે ન કેવળ આત્મધર્મી હોઈ શકે વળી આવી ગ્થિતિમા પણ ભરતી ઓટા આવ્યા કરવાની જૈનઆગમોમા આને દર્શાવતા ઘણા સુદર દૃષ્ટાંતો આવે છે

એક રાજવી, પુત્રને રાજપાટ સોંપી શ્રમણતપસ્વી મહાવીર પાસે દીક્ષા લે છે. ઘણા જ કડક તપસ્વી અને મહાત્યાગી હોઈ તેમને રાજર્ષિની ઉપમા સાંપડે છે. તેમનું નામ છે પ્રસન્નચંદ્ર. એકદા તેઓ ધ્યાનસ્થ બને છે, તેવામાં જ તેમને કાને અવાજ પડે છે, “આ તે માનવી છે, કે જેમણે પુત્રને ગાદી સોંપી રાજત્યાગ કર્યો છે પણ આજે પેલો દુશ્મનરાજ ત્યાં ચઢી આવ્યો છે અને ઝપટવારમાં એમનો પુત્ર રોળાઈ જશે રાજ્ય દુશ્મનના હાથમાં જશે ”

આ વચનોથી પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિનું ચિત્ત ખળભળી ઊઠે છે. ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાં જાણે તે પુત્રની વહારે ધાય છે ! શસ્ત્રસહિત ઝૂનતથી લડવા મડી પડે છે આમ થોડીજ પળોમાં માત્ર માનસિક-ભાવે મહાનરકમાં જવાની કર્મસામગ્રી ભેળી કરી લે છે અલબત્ત, પાછળથી ઝખ્ખીને સાવધાન થઈ જતા બગડેલી બાજી ફરી પાછી જરૂર તે સુધારી શકે છે એમ છતાં આ દૃષ્ટાંત એટલું તો ચોખ્ખું કહી જાય છે કે; અંદર શું ભર્યું છે, તે જોવા માટે બહારની આખો પૂરતી નથી ’ બહારથી દેખાતો સાધુપુરુષ પણ જો અંદરથી અસાધુ હોઈ શકે તો પછી જેઓ વેશે સાધુ છે, પણ જેમની બહારની ક્રિયામાં ડગલે ને પગલે શકા થાય તેવું હોય છે, તેવાઓનું તો પૂછવું જ શું ?

ત્યારે સવાલ થશે કે કરવું શું ? ખરું શું ? ખરા બંને ય આશ્રમો છે, એક વિના બીજો નથી જ એક ખરાબ હોય તો બીજો સારો રહી ન શકે ગૃહસ્થાશ્રમી બંનેતાં પહેલાં પણ મુદ્રેવોની તાલીમનું પૂરું વાતાવરણ મળવું જોઈએ હિંદુધર્મના ચારે આશ્રમો આ ગીતે એકસરખા જરૂરી છે આ આશ્રમનો અધિકારી ભૂલ કરે, તો ચાગ્ય આશ્રમોમાં એ ભૂલના વમળ ફરી વળે છે આથી જ સર્વસમન્વિતો ઉકેલ સર્વક્ષેત્રે, સર્વદેશોમાં અને સર્વધર્મોમાં આત્માનો અનુબંધ કરાવવામાં જ પડેલો છે આને સારું ગામડાનો અનુબંધ ઠેક વિદ્ય સુધી કરાવવો પડે અને વ્યક્તિનો અનુબંધ ઠેક ગ્રાણીસમાજ સંગી

કચવેલો પડશે માનવસમાજનો અનુબંધ આત્મા સાથે કરાવેલો જોઈશે
જૈનમૂર્તિમા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવએ ચારેય જોઈને માર્ગદર્શન
આપવાની વાત આવી ખામ્ય કરેવામા આવી છે શ્રોતા, વક્તા અને
શ્રાવ્ય (સાંભળવાની વસ્તુ) ત્રણેય ગુણો જોઈએ, તો જ જ્ઞાનમય અને
સર્વવ્યાપી ચાગ્રિય નીપજી નકે કહવાય છે કે મહાવીર પોતે સર્વજ્ઞ
થયા, તો ય પહેલો ઉપદેશ તો એમનો નિષ્કળ જ ગયો ! હું આનો
અર્થ એ કરું છું કે, ત્યારે તેમણે આત્માના અનુબંધની વાતો તો
જરૂર કહી, પણ અધિકારબંદે જુદી જુદી સાધના ન કહી, માટે
આમ થયું

જૈનઆગમોમા જે વાતો આવે છે, તેમા (ધમ્મો કહિયો) ધર્મ
કહ્યો, એ જ ગમ્મો આવે છે આત્માનો અનુબંધ જાળવી સૌની જુદી-
જુદી કલાઓ જોઈ જુદું જુદું અને સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન દુનિયાભરને આપવું,
એમા જ જ્ઞાની સત્પુરુષની વિશેષતા છે માત્ર આત્મધર્મની વાતોથી
ન ચાલે, તેમ માત્ર લોકધર્મની વાતોથી યે ન ચાલે છેલ્લી પણ એક
વાત સમજવા જેવી છે કે સાધુ એટલે માત્ર અમુક ક્રિયાનો કે અમુક
ક્ષેત્રનો ત્યાગી જ માત્ર નહી, પણ સર્વક્રિયાઓને આત્માનુબંધે પોતા
વિશે પચાવી જતાગે વિગટ અને પરમપુરુષ આમ હોય તો ખીન્નઓ
નામે, ત્યા તે ઊભો ગ્રંથે અથવા અહંજે જઈને નાસનારાઓને દષ્ટાન્ત-
રૂપ બને ચંદ્રાગ્નિકનાગના વિપવમન સામે મહાવીર સહેજે દોડ્યા
હતા ગાંધીજી નોઆખતીમા ભાઈભાઈ કપાઈ ગયા હતા, ત્યા સહેજે
દોડ્યા હતા જે સાધુઓની અલિસા આત્માનુબંધવાળી હોય તે કા
તો ત્યા દોડ અથવા ત્યા હોય તો તેવું સ્થળ છોડ નહિ હિંદુમુસ્લિમ-
દુલ્લહ વખતે પંજાબમાના અને સિંધના જૈનસાધુઓએ સ્વળાતર
ર્યું હતું, તે ખેડપૂર્વક આપણે જાણ્યું છે અગે ! અમદાવાદમા રહેવા
નક્કી કરનાગ એક સપ્રધાનના જૈનમુનિઓ, પણ આ વેળાએ સાળ-
ગમતી જઈને ગયા હતા આમા સાધુઓની કાયરતા ન હોય તો યે
આવકોની કાયરતાનો અનુબંધ તો હોવાનું કલ્પવું પડે ને ? જો

‘અહિંસા પરમો ધર્મ’ માનનારા સપ્રદાયોની આ દશા હોય તો ખીજ-
ઓનું તો પૂછવું જ શું ? આમાં હું અમુક વ્યક્તિઓનો જ, અમુક
સપ્રદાયોનો કે વર્ગોનો જ નહીં, પણ આત્માનુબંધવાળી સર્વવ્યાપી
સાધનાના અભાવનો મુખ્ય દોષ જોઈ છું એવી સાધના હોત તો
જેમ કેટલાક મુસ્લિમો તેવે ભય કર સમયે પણ ગાંધીજીને ઘેરી વળતા,
તેમ આવા ત્યાગી સાધુઓને સહેજે ઘેરી વળત અને તેમને તથા
તેમના દૃઢ અનુયાયીઓને આ નિમિત્તે તો મુસ્લિમો પણ ખસવા ન જ
દેત કારણકે તેમાં હિંદુમુસ્લિમ બન્નેની લાજનો સવાલ હતો આ
બધા દૃષ્ટાંતો પછી મારું કહેવાનું અહીં એટલું જ છે કે ‘કોણ બીચું’
કે ‘કોણ નીચું’ એમ કયાં વગર વિશ્વવ્યાપી ક્ષેત્રોમાં થતા ઉત્તમ કાર્યો
સાથે સમન્વયપૂર્વક સૌનો આત્માનુબંધ સાધી નાખવો ઘટે આમ
કરવામાં જે અગ્રદૂત બનશે તે પુરુષ કે પુરુષો અધ્યાત્મધર્મના અજોડ
નેતા આપોઆપ બની જશે

—વિશ્વવાત્સલ્ય તા. ૧૬-૧૦-૫૪

આત્મવત્ સર્વભૂતેષુનો સાચો પ્રયોગકર્તા કોણ ?

જગતનો આત્મા અને એક દેહધારીનો આત્મા એ બંનેમાં
નિશ્ચયદૃષ્ટિએ જોતા કશોજ ભેદ નથી આ વિલક્ષણ એકતાને લીધે જ
‘આત્મહિત અને લોકહિતનો સુમેળ છે’ સ્વદયા સાથે પરદયા જોડાયેલી
છે’ ભલે દૃષ્ટિભેદને લીધે જગતમાં અનેકત્વ ભાસે, પણ એ
અનેકત્વમાં પણ જ્ઞાનીજનો એકત્વમાં એકત્વ જોઈ શક્યા
હોય છે એટલે વૃત્તિભેદે કે કર્મસગળન્ય વિવિધતાને લીધે યોનિભેદે
બ્રાહ્મણ, શૂદ્ર, હાથી, ગો, ફતેરો વગેરેમાં જુદાઈ દેખાય, પરંતુ જાનીની
દૃષ્ટિમાં અતરંગભાવ મુખ્યત્વે હોવાથી તેઓ સહુને વિષે સમદૃષ્ટિના
ચશ્માંથી ભાળી શકે છે એને લીધે એમના વર્તનમાં પણ સમભાવ
જળવાઈ રહે છે. દુનિયા જેને પાપી, અધમ, પતિત, મુઝલિસ માને
છે તેના તરફ તો તેઓ વધુ પ્રેમજનના પાથરી શકે છે અને કેવી

સામ્યભાવવાળી એ અમીદદિ ! સામ્યભાવવાળી દષ્ટિ યદિ કે જગ
જિતાયુ જ સમજવું પડી બાકી શું રહ્યું ? પણ એ સામ્યભાવ નિર્દોષ
હોવો જોઈએ

એક દુખી માણસને પોતે જાણે તો ત્યાં તે એમ કલ્પના કરશે
કે આ જગાએ “હું પોતે હોઉં તો શું ઇચ્છું ?” ખીજની સલાય ?
હા, તો મારે પણ એ દુખીને સલાય કરવી જોઈએ એ પોતે મુખી
હોય ત્યારે એમજ કલ્પના કરશે કે જેમ મને મુખ વડાવું છે તેમ
આંતને વડાવું છે મારે મુખ એવું હોવું જોઈએ કે જે મુખ સહુને
જાણે આની ત્યાં આવી વિચારણાને અંતે એ દુન્યવી મુખ કરતા
કાંઈ જુદી જ સ્થિતિના મુખમા આપ્યો જગે અને તેને જાણાશે કે
આપમેળે ઇચ્છેલી ગરીબાઈમા જે મુખ છે અથવા તો ઓછામા ઓછું
મળે તેમા અતોષ રાખવાથી જે મુખ છે તે મુખ વૈભવોમા કયાય
નથી એટલે એમાથી એને વિરક્તવ્રતિ જાગશે ખસ, આ કસોટી
ત્યાં જઈને કમીશું ત્યાં ત્યાં કુદનજ દેખાશે પણ આવી સહેલી વાતને
અભિમાની જીવ ભારે કંઠણ બનાવી દે છે એ ખીજને મારે તો
‘આત્મા મરતો નથી દેહ મરે છે’ એમ માનીને બેઠકાગર મહે છે અને
પોતા ઉપર દુખ રખે પડ એની પળે પળે ચિંતા સેવે છે જાણે ત્યાં
એનો જગ ‘આત્મા મરે છે, દેહ નથા મરતો’ એવોજ ઢાન હોય !
કેવી પામગતા ! કવી ઉચ્છૃંખલ અવચલતા ! સત્યાગ્રહી સાધકની દષ્ટિ
ઉપર કહેલા પામર કરતા નિગળીજ હોય જે સામાપલ તરફથી ગમે
તેટલું દુખ પડ, છતાં એને દુખ આપવાનો કે એ દુખી યાય એવું
જાણનાં એકલણ પણ અકલ્પ તે કરતો નથા બિલકુ એ દુખનું વળતર
તો તે મુખ આપવાની સદ્વિચાર અને અન્નવ્રતિયાજ વાળે છે પોતા
પક્ષે ‘દેહ ભલે મરે, હું નથી મરતો’ એમ માને છે, છતાં ખીજ પક્ષે
કાંઈના દેહને લગાવે ઇજ પહોચાડવા ઇચ્છતો નથી આ જ એ
ચોખ્ખીની શ્રેયતા.

—‘જૈનદષ્ટિએ ગીતાદર્શન’માથી

‘આત્મા એક છે,’ ‘અનેક પણ છે,’ એનું રહસ્ય

પ્ર આત્માને જૈનદર્શન સ્વદેહાશ્રિત એવો સ્વતંત્ર અને પૃથક્-પૃથક્ માને છે, તો તેવો કર્મસંગી જીવ મર્યા બાદ પોતાનું અશ્રુણશરીર રચવા માટે જગતમાંના પરમાણુઓને શી રીતે ખેંચી શકે છે ? છતાં ખેંચતો મનાય તો પછી એને શરીરાશ્રિત જ ન માનના વિભુ કાં ન માનવો ?

ઉ. જ્ઞાનમય ઉપયોગની દૃષ્ટિએ આત્મા એક જ એટલે વિભુ છે એમ ન માન્યુ હોત તો જૈનપરપરામા ‘આખા જગતને કેવળ જ્ઞાનીઓ કાણે કાણે જાણી દેખી શકે છે, એ વાત ટકી ન શકત આથી જૈનદર્શન આત્માને એક પણ માને છે અને અનેક પણ માને છે, તેમ બરાબર સમજવું જોઈએ સાધકઆત્મા કર્મબંધનના લેપથી છૂટવાની સાધના પોતાના જ પગ ઉપર ઊભો રહીને કરે તે માટે શરીરોદ્દૃષ્ટિએ જીવો અનેક મનાયા છે પણ સિદ્ધદૃષ્ટિએ આત્મા કર્મબંધનના લેપથી છૂટી ગયેલ હોઈને ત્યારે સસારી સર્વજીવોનોય તેવો આત્મા એક માત્ર પ્રેરક અથવા સાક્ષી અને ઘટઘટવ્યાપી બની રહે છે, તેમ કહી, ‘એક આત્મા’ પણ જૈનદર્શનમાં મનાયો જ છે આમ હોઈને શરીરાશ્રિત જીવની ત્રણ દશા છે - (૧) બહિરાત્મદશા (૨) અંતરાત્મદશા અને (૩) પરમાત્મદશા પરમાણુઓને ખેંચવાનું કામ કર્મના ગોલકરૂપી સુબક (બહિરાત્મદશા) જ કરે છે, પણ તેમાં મદદગાર અને સાક્ષી બનવાનું તો સક્રિય કે નિષ્ક્રિય રીતે અતરાત્મદશા અને પરમાત્મદશા એ બન્નેને કાળે સહેજ કે ધિરાદાપૂર્વક આવી જ પડતું હોય છે

—વિશ્વવાસલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧-૧૧-૫૪

ઈન્દ્રિયસમર્પણ કરવું કે ગુરુસમર્પણ ?

પ્ર થોડાક વખત પહેલા શ્રી અગવિંદના એક ઉપાસક આવ્યા ત્યાં, તેમણે તેમના પ્રવચનમાં એવી મતજામનું કંઈ હતું કે, “ મહાદેવ દેસા-

ઈએ એકવાર ઈશ્વર પ્રત્યે પ્રાર્થના કરી હતી હે પ્રભો ! મને એવી સક્તિ આપ કે હું મારું સારું જીવન ગાંધીજીને અર્પણ કરી દઉં, ગાંધીજીને જ મારે ' જા મારે ઈશ્વરને નહીં ?' મનલભ્ય કે તેમનો મન એ હતો કે મદાદેવભાઈએ એવી પ્રાર્થના કરી જોઈતી હતી કે, પોતે ઈશ્વરને જ પોતાનું જીવન અર્પણ કરે ! આ સમયમાં આપનો અભિપ્રાય જો છે, તે જાણવા ઈચ્છુ છું

ઉ કેટલાક સાધકો જાતે પોતાની જાતના ગુરુ થઈ શકે તેવા હોય છે, ત્યાં મોટા ભાગના સાધકોને ગુરુની હૂક જરૂરી બને છે આ દૃષ્ટિએ ગુરુ અને ગોવિંદ વચ્ચે કાંઈ તાર્ત્વિક ભેદ નથી રહેતો. શિષ્ય ગુરુ દાગ જ તેમનો વધુ વિજ્ઞાસ થાય છે અલબત્ત, ગુરુના ગંભીર કે બાહ્ય શક્તિઓ ઉપર નહીં, પણ ગુરુમાના સદ્ગુણો પ્રત્યે જ અનુભવ ગંભીરો તેથી જો અજ્ઞાત ગુરુ અને અજ્ઞાત શિષ્ય બન્નેને તો પતનનો ભય ગંભીરો જ છે મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે ગાંધી ગુરુ અને મદાદેવ શિષ્ય બન્ને મુયોગ્ય ગુરુ-એલા છેવટ લગી રહી શક્યા હતા આ દૃષ્ટિએ મદાદેવ દેસાઈની ગુરુચળે જીવનસમર્પણની પ્રાર્થના યથાર્થ હતી મદાદેવ દેસાઈ ગાંધીજીને નહીં પણ ગાંધીજીને સમર્પાયા હતા અને ગાંધીજીને મન પણ મદાદેવ શિષ્યના સદ્ગુણો પ્રત્યે કેવી અજોડ ભક્તિ હતી, તે મદાદેવ દેસાઈના મૃત્યુ બાદની ગાંધીજીની દિનચર્યા-ઓનો હેવાલ આગેહૂબ જતાવી આપે છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧૬-૫-૫૪

શુદ્ધસાધક પ્રાણીમાત્ર સાથે અભેદભાવથી વર્તશે

પ્ર ‘જેણે એકને જાણ્યો, તેણે સર્વ જાણ્યું’ એ મહાસૂત્રનો કાંઈ આવો અર્થ કે જે તો ? હા ત ક મે બાધુ એટલે બીજાઓએ બાધુ જ હશે સ હું કોઈ અને વિકારી છું એટલે બીજા પણ કોઈ અને વિકારી જ હશે !

ઉ આ મહાસૂત્રમાં વપરાયેલો ‘એક’ શબ્દ દેહધારીને

ખ્યાલમાં રાખીને નહિ; પણ દેહધારીમાત્રમા રહેલા વિશુદ્ધ આત્માને જ લક્ષ્યમા લઈને વપરાયો છે એ ક્ષણને પામેલો કે પામવા મથતો મનુષ્ય તમે પ્રશ્નમા રખૂ કર્યો તે કરતા ઉપલા સૂત્રનો જુદો અર્થજ તારવે છે — ન ત ભાગવત માંહેના રતિદેવ કેટકેટલા ઉપવાસો પછી તેમને માડ અન્ન પાણી સાપડે છે, પરંતુ ભૂખ્યા અને તરસ્યા અતિથિઓને બધુય આપી દેવામા જ તેમને પોતાની તૃપ્તિ દેખાય છે બાળકો ભૂખ્યાં હોય ત્યા લગી સાચી જનેતા ખાઈને નહિ, પણ બાળકોને પ્રથમ ખવડાવીને ભૂખ્યા પેટે મુખ માણી શકે છે, તેમ એ જ પોતાવત્ સર્વપ્રાણીમા પેખનાર પવિત્ર સાધક ગિલટું નળકના સાથીઓના દોષોનો ટોપલો પોતા ઉપર ઓઢી લે છે, પણ બીજાઓના તો શુ પણ પોતાના ગુણોનો યશ પણ બીજાઓ લેતા હોય તો તેથી તે વધુ રાજી થાય છે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે જગતમા કયાય દુર્જન ન જોયો, તેમને દુર્જનતા એક માત્ર પોતામા જ દેખાઈ આવતુ નામ છે સાચી અંતર્મુખદષ્ટિ બુદ્ધભગવાને જગતમા દોજખ હોય, ત્યાં લગી પોતાને એકલાને મળનારા નિર્વાણની સાફ ના પાડી દીધી, એ વાતનુ રહસ્ય આ છે ‘જ્યા લગી પ્રાણીમાત્રમા રહેલા વિશુદ્ધ ચેતનની સાથે જે સાધક આટલુ પોતાપણુ નહી અનુભવી શકે, ત્યા લગી તેની સર્વાંગી મુકિત હવામા જ રહેવાની’ જેઓ પોતાના મુખે બીજાઓને સુખી માની લે છે અથવા એકાત દોષદષ્ટિથીજ બીજાઓને જોયા કરવાની વૃત્તિથી રાજી રહેવા મથે છે, તેઓને જૈન-આગમોમા અભવી જીવ કહ્યા છે એવા જીવોને મોહ, મુખ, પ્રસન્નતા, સતોષ અને શ્રદ્ધા સ્વપ્નમા પણ સાપડી ન શકે તેઓ એકાત વેદનામા જ સખડવાના !

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧૬-૯-૫૪

આત્મદર્શનની ખાતરી શી ?

પ્ર. કોઈ પણ વ્યક્તિને સાચો સાચ આત્મદર્શન યશુ છે તેની

આત્મી શી ગીતે ગાય ?

ઉ માટે મન સમાજ પોતે જ એતે માટે સાચી આરસી છે જે સમાજની એક પણ ગુણપ્રવૃત્તિને ન ટાળે, સમાજમાં ચાલતી અન્યાયપદ્ધતિ આમે ઝઝૂમ્યા કહે અને વિપમભાવના પ્રવળસંયોગો વચ્ચે પણ સમભાવવાળા માનસિક વ્યવસ્થા જાળવી રાખે, તે છે આત્મદર્શનની પ્રતીતિ જનઆગમોમાં આત્મદર્શનના આવાજ પાત્ર લલગો નમ, સવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને શ્રદ્ધા દર્શાવ્યા છે -

(૧) જેના સત્યાગ્રહ આગળ બધા હૃદયરહેા શમી જાય (૨) જેનો વેગ હમેશા આચી દિગ્મામાં ગજા કરે (૩) જેને જાત, માલ કે પ્રતિષ્ઠાનો સ્વપ્ને પણ તમા ન હોય (૪) જેના સત્યની સાથે ભાગેભાગ નમ્રભાવ અને વિશ્વવાત્સલ્ય ભર્યું પડ્યું હોય અને (૫) આખું જગત ભલેને સામે પડે, પણ જેની આત્મશ્રદ્ધા કદીયે ડગી ન શકતી હોય

વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રત્નોત્તરી’ તા ૧-૫-૫૫

ઈશ્વરસાક્ષાત્કાર માટે નામજપ આવશ્યક છે ?

પ્ર૦ (૧) ઈશ્વરના સાત્તાત્કાર માટે નામજપ એ સર્વોપરી સાધન કહેવાય છે, એમાં આપનો અનુભવ શો છે ?

ઉ૦ (૧) મારા ગુલાપુરના અમૌન એકાતવાસની પ્રેરણામાં અને મૌન પછીની લોહસપડપ્રવૃત્તિઓમાં મારું ચાલનબળ એક માત્ર ‘નામજપ’ ગ્યું છે સત્યનિષ્ઠામાં કે સિદ્ધાંતનિષ્ઠામાં મને નામજપે સોયો વિશ્વ મદદ કરી છે આમ મારા જાતઅનુભવ કહે છે સત્યને જ તમે ઈશ્વરસ્વરૂપ આપતા હો તો જ મારી આ વાત છે બીજી પણ એક વસ્તુ મારે અહીં કહી દેવી જોઈએ ‘નામજપ’ પણ પાયામાં તો સમર્પણ જ મારી લે છે અને સમર્પણની પહેલી શરત નિખાલસ હૃદય સહિત નિઃસ્વાર્થપણ છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રત્નોત્તરી’ તા ૧૬-૪-૫૨

આત્મજ્ઞાનની વાતો કરતાં પહેલાં વ્યવહારશુદ્ધિના ઉપદેશની જરૂર છે

એક ભાઈના 'આત્મા અને શરીર જુદા છે કે એક છે' તેવાં પ્રશ્નો જવાબ આપતા મહારાજશ્રીએ જણાવ્યું કે તમારા કહેવાનો ભાવ હું સમજી ગયો છું એક રીતે આત્મા અને શરીર જુદા છે અને એક રીતે એક છે શરીરમાં જીવ છે ત્યાં સુધી તેનો સબંધ આત્મા સાથે હોય જ છે આ બધી ઊંડી જ્ઞાનની વાતો છે જ્યાં સુધી માણસ માનવતા પ્રાપ્ત ન કરે ત્યાં સુધી તેણે વહેવારશુદ્ધિ ઉપર જ ધ્યાન આપવું જોઈએ માત્ર આત્માની વાતો કરવાથી માણસ નિષ્ક્રિય થઈ જાય છે, કાતો અશુદ્ધવહેવાર ચલાવતા છતાં પોતે જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, એમ માનીને સતોષ માની લે છે અને શોષણ ચાલુ રાખે છે માણસ આત્મજ્ઞાની થયો છે તેનું માપ એ કે એક બાળુ છાશ-રોટલો પડ્યો હોય અને બીજી બાળુ દૂધપાકપૂરી પડ્યા હોય, હાથ કઈ બાળુ પડે છે તે ઉપર તેનો આધાર છે, એક બાળુ તૂટેલું ઝૂપડું હોય, બીજીબાળુ આવેશાન બગડ્યો હોય, કોઈ એમા રહેનારા આત્મજ્ઞાની કહે કે આપણે તો બંને સરખા છે. ત્યારે ઝૂપડામાં જીવ અને ઝૂપડાવાળાને બગલામાં રહેવા દો કારણ કે ઝૂપડાવાળો અવપજ્ઞાની હોવાથી એને બાણસુખમાં પલોટવા દઈ જ્ઞાની પોતાના આવા પ્રત્યક્ષ ત્યાગથી પોતાના સાદાઈમાં રહેલા પ્રભાવને દાખવી શકશે આવા આચરણથી બખ્તર પડે કે આત્મા અને શરીર જુદા જુદા છે કે એક માટે આત્માની વાત કરવી એ જુદી વાત છે અને અનુભવ કરવો એ જુદી વાત છે ! જનક વિદેહી જેવા અગ્નિસ્પર્શ અને સ્ત્રીસ્પર્શ સરખો માનનારા, એવી વાતો કરી શકે, પણ સામાન્ય જનતાને તો આજે પ્રામાણિક રોજી કેમ મેળવવી તેવા ઉપદેશની જરૂર છે વહેવારશુદ્ધિ વગર ચિત્તશુદ્ધિ અશક્ય છે અને ચિત્તશુદ્ધિ વગર આત્મધ્યાન અશક્ય છે

આજે વ્યક્તિધર્મની સાથે સમાજધર્મ આચરવાની ખૂબ

૧૮૩૩ છે

વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રવાસનોધ’ તા ૧-૨-૫૪

બાહ્યપ્રવૃત્તિઓ અને આંતરશોધન

(પત્રાગ) ‘બાહ્ય સંયોગોમા પણ આપણું લક્ષ્ય આંતરિક વિકાસ શોધવાનું હોય છે તો તે ઉપદગ્ધ જ ચાય છે. દળ દાડતા, ટેટિયો દાંતતા, ત્રેણ સીવતા, પુનઃક લખતા, દાડણા ઘડતા કે વટીએ દળતા પણ આપણું લક્ષ્ય આપણા અંતરને શોધવાનું હોય તો તે બધા જ કર્મો આપણા માટે સત્કર્મો જ છે અને જો આત્મશોધનનું લક્ષ્ય ન હોય તો પછી ગિરિજાચરન, પાદ્મમણ, કૃત્સિત અન્તભક્ષણ કે અન્ય ગમે તે જાતના દેહદમનના આચરણો હોય તે બધા જ કળશ્ચલ્ય જેવા છે પરંતુ હું એ બધી પ્રવૃત્તિઓ માટે નિગ્રહ છું જેને જે રુચ તે કરે આપણું જ્ઞાન અને આપણું માનસિક વલણ આપણી પ્રકૃતિને દોગવી જાય છે એમા જો આપણું લક્ષ્ય અંતરશોધન કે આંતરિકવિકાસનું હોય છ, તો તે આપણને તેમ જ આપણા પગિ-ચયમા આવતા અન્ય જનને પણ પગિણામે લાભદાયક જ ચાય છે ”

—ગૂર્જગતના સાહિત્યકાગિમા અગ્રણી એક મુનિ

(ટિપ્પણી) આમા સમગ્ર ભાગના તત્ત્વજ્ઞાનનો નિયોગ આવી જાય છે, આપણે ત્યાં ભક્તિયગના સમયમા ગોથે દુભાગ, કબીર વણકર, દેવસ અમાગ અને દળણા દળનાર સતી સખુબ્યાઈ જેવા કર્મકંઠ (કર્મશુલી) ઉત્પાદકો એની જીવન સાખ પૂરે છે કિલ્લ બાળુ તપા-મીએ તો એવા પણ દાખલા મળે છે કે જીવની ચામડી ઉતારવા કે પોતાનું માયુ પોતાને લાથે કાપવા છતાં સગવાળે પોતાનું અને સમા જનનું અહલ્લાળું જ ચયું હોય બાહ્યપ્રવૃત્તિ કે બાહ્યનિવૃત્તિ ઉપર કાઈ આધાર નથી લાભાલાભનું મૃગ ભાવનામા છે, આથી જ “માવના મવજલ તારિણી” ‘માવે કેવલજ્ઞાન’ એવા એવા મૂત્રો આપણને સાપડ્યા છે મુખેલી માત્ર એ છે કે ભાવનાનો ફૂવો ફેટલો બિડા છે અને એનું

પાણી કેવું છે, તે જોવું શી રીતે ? આ જોવાનું માપ આપણી પાસે તો મનુષ્યની બાહ્યપ્રવૃત્તિઓ જ મોટે ભાગે હોવાની આથી જ બાહ્ય-પ્રવૃત્તિઓ એવી પસંદ કરવી જોઈએ કે જેમાં સમાજનું હિત પણ જોડાયેલું હોય અને કુદરતી નિષ્ઠા પણ વધતી હોય

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ટપાલ’ ૧૬-૫-૫૦

અધ્યાત્મ અને વ્યવહારનો સંબંધ

(અ) અધ્યાત્મ અને વ્યવહારનો સંબંધ સામાન્ય માનવી કેવી રીતે જાળવી શકે ?

(ક) કોઈપણ પ્રાણી કરતા માનવીમા આત્મા વધુ નજીક છે, એમ માનીએ તો કોઈપણ માનવીનો વ્યવહાર અધ્યાત્મ સાથે જોડાયેલો માનવો પડે પછી એ સામાન્ય હો કે વિશિષ્ટ, છતા હમણા આ પ્રશ્ન વારંવાર આવે છે એ સકારણ છે મહાત્માજીનો જીવંત અનુભવ થયા પછી પણ આપણે અધ્યાત્મની રૂઠ આચારપ્રણાલીને પૂર્વગ્રહવશાત જૂસી શકતા નથી જૂઠું બોલીને માણસ કહે છે સાચુ બોલવું એ આત્માનો ધર્મ છે મિથ્યાચાર સેવીને માણસ કહે કે હું અનાસક્ત છું ક્રોધ કરીને માણસ કહે કે હું સહજ રીતે શાંત છું તો એવી વાણીને જેમ આપણે સ્વીકારતા નથી તેમ પોતાના વ્યવહારમા પ્રમાણિકતા જેવા પ્રાથમિક સદ્ગુણને પણ જે ન લાવી શકે તેવા માણસોની ‘આધ્યાત્મિકતાના દાવાને ન સ્વીકારતા થઈએ, એટલે સમાજ એવો બનશે કે સહેજે સામાન્યમાનવીના જીવનમા પણ અધ્યાત્મનું તેજ ઝળકવા માડશે જે સમાજમા નીતિની પ્રતિષ્ઠા છે તે સમાજમાં સ્વાભાવિક રીતે આત્મા અને વ્યવહારનો સુમેળ જામે છે અને સામાન્ય માનવી પણ એવી અસરથી અલગ રહી શકતો નથી બીજી કશી ગડભાજમા પડ્યા વિના ચોમેર આપણે નીતિની પ્રતિષ્ઠાના ભગીરથ કાર્યમા લાગી જઈએ

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧-૩-૪૯

આત્મશોધ સમાજસેવા છોડીને થતી નથી

(પ્ર) માણસ આત્માની શોધમાં ન પડતા સમાજ પ્રત્યેની ઝીણામાં ઝીણી કચ્છ ચૂક્યા વગર સદાચારીજીવન જીવ્યા કરે તો આત્મવિકાસ આપોઆપ ન થાય.

(દિ) જરૂર થાય સદાચારના સામાન્ય નિયમો તરંગોડીને તે માણસ આત્મજાગરને નામે નીકળી પડે તેવા બાવાના બેય બગડી જાય છે. ધોખીના ફેતરા માકક નથી ગંદો વગેરે કે નથી ગંદો ઘાટનો, જૈનસૂત્રોમાં તો ત્યાં લગી કહ્યું છે કે, “ જેનામાં સામાન્ય માણસાઈ ન જાય તે ધર્મવ્રતોને સારું પણ નાલાયક છે ” તો પછી આત્મ-શોધની વાત તો ફેટલી બધી તેવાને મારૂં ફૂગ ગળી જાય તે સહુને સમજી શકાય તેવું છે ખરી વાત તો એ છે કે, સદાચારી તથા સમાજધર્મમાં માનનારે માણસ બાહ્યવિદ ગીતે જ એવો બની જાય છે કે તે આત્મશોધ વિના ગળી ગડતો નથી જૈનપરિભાષામાં આવી શ્રીમતિને અવેગદગા કરેલાય છે યોગીશ્વર આનંદધનજીમાં એ દશા પ્રગટ થઈ છે તેઓએ ખુબ કાઠિ ધર્મપ્રત્યયની પણ તમા ન કરી “માટે કચ્છવગરો નાય કે । મને કાઠ મિલાવો ” એ ‘તૂટી તૂટી’ના બ્યનિ સાથે એકલાવાયા આત્માને સદાકેલમ્યા અને આત્મશોધ કરીને જ જાણી ગક્યા એજ કાગળે જ્વામી ગમતીય એક લયકર અધારી ગત્રિએ કાઠનોય આધાર લીધા વિના પ્રાણની પગ્વા છોડીને એકલા ધોર વનમાં નીકળી પડ્યા હતા સાધકમાત્રમાં સામાન્ય ગીતે પગમ સિદ્ધિને અને જતા તણ નળકાઓ આવે છે (૧) પ્રાથમિક સમાજ-સેવાનો (૨) સત્યને ખાતર સમાજ તરફના બલિકાગનો અને (૩) આત્મપ્રાપ્તિની સાથે સરજ સમાજપ્રતિષ્ઠાનો સન્યાસદશામાં આ ત્રણેય આવે અથવા ગૃહસ્થદશામાં પણ આવી શકે જૈનસૂત્રોમાં કાઠપિણુ લિંગમાં, કાઠપણુ દેગમાં અને કાઠપિણુ વેગમાં સિદ્ધિ પામી ગકાય છે, તે વાતનો ખુશીની સાથે સ્વીકાર કરવામાં આવે છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રત્યોત્તરી’ તા ૧૬-૬-૫૩

આત્મસાક્ષાત્કારનો મહામાર્ગ

(પ્ર) આત્મસાક્ષાત્કાર માટે આજના યુગે કયા સાધનો અને કઈ રીત પસંદ કરવી જોઈએ ?

(ઉ) આત્મસાક્ષાત્કાર એટલે પોતા વિષે તેમજ પર વિષે રહેલા સત્યને શોધીને અપનાવવું તે આને સારું કાંઈ એક ચોક્કસ રીત નથી, ન હોઈ શકે. જૈનસૂત્ર આચારાગમાં અને વિશ્વમાન્ય ગ્રંથ ગીતામાં એમ કહેવાયું છે “વનમા રહો કે ઘરમાં રહો, વસ્ત્રો ધારણ કરો કે ન કરો શરત માત્ર એટલી કે રાગદ્વેષને હટાવી સમતા જાળવો.” યુગેયુગે પરિસ્થિતિ પલટાય છે પરિસ્થિતિ પલટાય તેમ સાધનો અને રીતોમાં પણ પલટો થવો જોઈએ આજે જિંદગીનો કલહ ખૂબ વધી ગયો છે એવે સમયે સાધનમાં અહિંસા અને રીતમાં સેવા એ બે અંગો ખાસ પસંદ કરવા જોઈએ, અને એ બે અંગો ઉપરજ વધુ ઝોક આપવો જોઈએ.

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા. ૧૬-૧૧-૫૦

લોકસંપર્કમાં મોક્ષ કેમ સધાય ?

(પ્ર) પૂ આપુજી કહેતા હતા કે હું આ બધું મોક્ષને માટે કરી રહ્યો છું, તો શું લોકો સાથે રહીને મોક્ષ સધાતો હશે ?

(ઉ) ધણા લોકો એમ માને છે કે હિમાલયની કાંઈ પ્રચન્ન ગુફામાં એકાંત રચીને જઈને આસન લગાડી બેઠા રહીએ તો જ મોક્ષ મળે, પરંતુ તેવું કશું નથી. મોક્ષનો સીધોસાદો અર્થ અહંતાથી અને અમતાથી છૂટવું તે છે માણસો સાથે રહેવા છતાં એમનામાં બેઠેલા શુદ્ધ આત્માને જોઈને જ રાગદ્વેષમાં ન ફસાતા સહજભાવે સેવા કર્યા કરવી અને એમાં પોતાનો જ વિકાસ મુખ્યપણે જોઈ લેવો, એ આજના યુગનો વધુ સચોટ મોક્ષમાર્ગ છે.

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા. ૧૬-૫-૫૨

જીવનનું અંતિમ ધ્યેય અને માર્ગ

૫ (ક) માનવીનું અંતિમ ધ્યેય શું ? (ख) એ ધ્યેયશિખરે પહોંચવાના માર્ગો કયા ? અને (ग) તે પૈકી સર્વશ્રેષ્ઠ માર્ગ કયો ?

૭ (ક) માનવીની સારીગચ્છના જગતના પ્રાણીમાત્રનું અને દુન્યવી પદાર્થમાત્રનું ઊંચાના ઊંચું પ્રતિબિંબ છે આ પૃથ્વી જેના જગતનું સર્વોચ્ચસામ્રાજ્ય મેળવવું એ માનવાનું અંતિમ ધ્યેય હોઈ શકે (ख) જગતનું સર્વોચ્ચસામ્રાજ્ય જગતના હૃદય ઉપર કબ્જે મેળવ્યા સિવાય પામી ન શકાય જગતના હૃદય પર કબ્જે મેળવવા માટેના એ માર્ગો મુખ્ય છે (૧) જગતની સાથે ઓતપ્રોત થઈ જવું અને (૨) જગતથી નિગળા થવું (ग) આ બંને માર્ગોમા એકેય નથી ઊંચો કે નથી નીચો સાચી રીતે જેના તો તે એક જ સિદ્ધાંતના એ પાસાની જેમ અગ્નિપરસ મડળાયેલા છે નથી તો જગતમા સર્વયા ઓતપ્રોત થવાનું કે નથી તો તેથી સર્વયા નિગળા ગ્રહેવાનું એટલે જ એ બંનેના સમન્વયનો માર્ગ જ શ્રેષ્ઠ માર્ગ છે, એમ માનીને ચાલવા પ્રયત્ન કરું છું અને સૌને ચાલવા લક્ષમણ કરું છું આ માર્ગને એક શબ્દમા હું ‘વિશ્વવાત્સલ્યનો માર્ગ’ એ નામથી સંબોધું છું

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રતોતરી’ તા ૧૬-૩-૪૯

એકાંતવાસી ઉચ્ચ કે પ્રત્યક્ષ લોકસંપર્કવાળો ?

આપણામાના ઘણાખગ એમ માને છે પ્રત્યક્ષલોકમેવાની અથાગ-પ્રવૃત્તિઓમા પડનાર કરતા આવા (એકાંતવાસી) પુરુષોની કલા નીચલા સ્તરની હોય છે તો વળી કેટલાક એમ પણ માને છે કે, આવા પુરુષોની કક્ષા જ સાચી અને ઉત્તમ હોય છે, આ કરતા પણ બિલકુલ અજાણ જગતમા મસ્તજીવન જીવનારઓની કોટી ઉત્તમ ગણાવી નેઈએ “જીવનનું ધ્યેય નિવૃત્તિ છે, પ્રવૃત્તિનો સગ્વાળો તો બધનમા જ પગિણમે છે,” અમને લાગે છે કે, આ બંધી જ માન્યતાઓ એક-તરફી છે નિર્લેપતા જ ઉચ્ચતાની પાગળીથી છે નિર્લેપતા આખમા

મેમા વધુ કડક બનશે, તે પ્રાણીમાત્રની ઉન્નતસેવામા અહોરાત્ર લાગ્યા વિના રહી શકશે નહીં અને સત્યના આગ્રહ આગળ પોતાના પ્રાણોની પણ ડગલે ને પગલે હોડ લગાડશે આ રીતનું આચરણ ન થાય તો એ આત્મજ્ઞાન નથી, પણ આત્મવચના અથવા ખીન્ન કષ્ટક છે કે જે પતનને માર્ગે દોરી જાય તેમા કશી નવાઈ નથી એમા સ્વભાવનું કર્તાભોક્તાપણું નહીં, પણ વિભાવનું કર્તાભોક્તાપણું જ ઉલ્લાસ નીકળે છે આથી પરની ચિતા છોડવી અને સ્વને ઝોળ-ખવાની મતલબ જ એ છે કે “મિલકત પરનો માલિકીહક છોડી દૂરથી અથવા નિષ્કલ્પન થવું તથા નાના કુટુંબની કે સંપ્રદાયની સકુચિત મમતા છોડી વિશ્વકુટુંબી અથવા સર્વધર્મોપાસક બનવું.

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘ત્રિશ્રોતરી’ તા ૧૬-૩-૫૩

પાપ કે બંધનો આધાર ક્રિયા નથી, અધ્યવસાયો છે.

પાપનો પ્રવાહ ચાલ્યો આવે છે તેને રોકવાની ક્રિયાને સવર કહેવાય છે પાપમાથી નિવૃત્ત થવું કે ધર્મમા લીન થવું તે બન્ને સમાન છે પાપનો આધાર માત્ર ક્રિયા પર નથી પરંતુ ક્રિયા પાછળના અધ્યવસાયો પર છે વાસનાથી થયેલું કાર્ય બાહ્યદષ્ટિએ ઉત્તમ પણ દેખાતું હોય છતાં મલિન અને નકામું છે શુભભાવનાથી થયેલું સામાન્યકાર્ય દષ્ટિએ કનિષ્ઠ દેખાતું હોવા છતાં ઉત્તમ અને આત્મતૃપ્તિ માટે પર્યાપ્ત છે

દેહને અંગે ખાવું, પીવું, બોલવું, બેસવું, ઊઠવું ઇત્યાદિ બધું કર્યા વિના આપણે રહી શકીએ નહિ માટે તેનાથી નિવૃત્ત થવું કદાચ થોડા સમય માટે શક્ય હોવા છતાં જીવનભર તેમ રહેવું અશક્ય છે અને માનો કે બહારની ક્રિયા થોડા વખત બંધ કરવાને સમર્થ હોઈએ તો પણ આપણું આત્મિક ક્રિયાત્મક કાર્ય તો થયા જ કરવાનું તેને આપણે જખરાઈથી રોકી શકવાના નથી માટે જ લગવાન મહાવીરે ક્રિયાને બંધ કરવાનું ન કહેતા ક્રિયા કરવા છતાં તમારે ઉપયોગ

શુદ્ધ અને સ્થિર રાખો તેમ કહ્યું છે શુદ્ધ ઉપયોગ એટલે આત્મલક્ષ
તે આત્મલક્ષ હોય તો ક્રિયા પાછળની બંધી કલુષિતતા સહેજે
વિગમી જાય

— ઉત્તરગ્રંથન 'નોંધ' પાના ૨૮૬

ધર્મગુરુઓ પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિનો સમન્વય કરી ચાલે !

પ્ર० શ્રી જ્ઞાનજી મુનિના વિચારો આથે તમારો મનભેદ ખરો ?

ઉ० હું સમન્વયો છું ત્યાં મુઢી તેઓ પ્રવૃત્તિમાત્રને ગગદ્વેષજન્ય
માનીને ઈન્કાર છે ત્યાં હું માનુ છું કે પ્રવૃત્તિની પાછળ જેમ ગગ-
દ્વેષ હોઈ શકે તેમ વીતરાગતા પણ હોઈ શકે મારી દૃષ્ટિએ પ્રવૃત્તિ
અને નિવૃત્તિ બંને સાધનરૂપ છે, સાધ્ય તો એની પાછળની ભાવના
જ છે જે સાધનરૂપ છે તેને સાધ્યરૂપ માનવા - તની સ્વાભાવિકતાનો
ઈન્કાર જેવું થાય છે પરિણામે કા તો ફલ પેસે છે અથવા તે જ
વૃત્તિ જુદા રૂપે ફાળવે થઈ જાય છે સાધનામા પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિનો
સમન્વય હોવો જોઈએ

પ્ર० પણ આ પ્રવૃત્તિ તો વટતી નથી પરંતુ આત્માને કાળા
બળને નથી, પાપ-પુણ્ય નથી, તપ નથી, બાધા (પ્રતિજ્ઞા) નથી,
એટલે કશું પણ કર્યા વિના સતોષ અને મનમોજ માણી શકાય એવી
વૃત્તિના લોકો વધુને વધુ ખેચાય એમા શી નવાઈ છે ?

ઉ० હું એકાંતે એમ નથી માનતો પરંતુ એટલું તો ખરું જ
કે કાળા બળની આગેને પ્રતિક્ષા ન મળવા જોઈએ, આત્મશુદ્ધિને નામે
આમાન્ય તપ અને ત્યાગ પ્રત્યે બેદરકાર ન બનવું જોઈએ સાથોસાથ
સમાજની નાડ તપાસ્યા વિના બાહ્ય ત્યાગ-તપને અતિમહત્વ
આપવાથી વર્તમાન જૈનસમાજમા અચતોષ વધી ગયા છે. એ અસ-
તોષને કહેવાતા આગેવાનો (સાધુઓ) એ કાઢવો જ પડશે અને તે
વિરોધી પ્રચારથી નહીં પણ ઉદાર વક્ત્રુ, દૃઢ આગ્રહ અને વિશાળ
અનુભવપૂર્ણ જ્ઞાનથી

વિશ્વવાત્સલ્ય 'પ્રવાસ-નોંધ' તા ૧૬-૮-૪૮

સાધકને માટે સ્વધર્મ અને પરધર્મ

મનુષ્યે પોતાની ફરેક ક્રિયાને આત્માની કસોટીએ કસવી, એનું નામ સ્વધર્મ અને દુન્યવીદૃષ્ટિએ અથવા પૌદ્ગલિક દૃષ્ટિએ કસવી, એનું નામ પરધર્મ ઘણીવાર એવું બને કે પોતાના નાનકડા સિદ્ધાંત કે સત્યની વક્ષાદારી ખાતર ઘણા સ્વજનો વગેરે દુભાતાં હોય અને સાધક ત્યાં મોહદયાવશ બની, એમનું માન રાખવા ખાતર સત્ય કે સિદ્ધાંતની વક્ષાદારીથી શિથિલ થાય તો, એ સ્વજનોનો રાજીપો એને પક્ષે પરધર્મ થયો. એ ગમે તેટલો સુદર લાગતો હોય તોયે સ્વધર્મની હાનિ આગળ એ સુદરતા તુચ્છ છે એટલું જ નહિ, પછી ઢાળ આવે ત્યાં ઢળી પડવાની વૃત્તિને એવો તો ટેકા મળી જાય કે એનું પરિણામ ભયંકર જ આવે અને પછી ક્રોધપણુ સિદ્ધાંત પર મન સ્થિર રહી શકે નહીં પણ આટલું વાચી ક્રોધ માણસ એવો લાગણીબૂઠો ન થઈ જાય કે પોતાને લાગ્યું તેને જ હકાગ્રહથી પકડી વિશ્વપ્રેમની જરાય દરકાર ન કરે તે માટે ગીતાકારે કહ્યું તેમ સ્વધર્મે મરવું સારું. એ વાત ધારી રાખવી જોઈએ, એટલેકે જેમ એ પોતાના સત્યને વક્ષાદાર રહે તેમ પોતાના દેહને કસવો પડે તો કસે, પોતે દેહદુષ્પ વેડી લે પણ જ્યાં લગી અને ત્યાંલગી બીજાને દુષ્પ ન થાય તે ખાસ લક્ષ્યમા રાખે, એટલેકે દેહસુખની ખાતર ક્રોધને ન દુભાવાય અને ત્યાંલગી બીજાં ન દુભાય તે રીતે એ પોતાનો સિદ્ધાંત પણ જાળવે. અને એ જાળવવામા પોતાના દેહપર ક્રોધ આક્રંત આવી પડે તો તેને ભોગવે સારાશ કે પોતાના સત્યનો અને વિદ્યના પ્રેમનો સમન્વય સાધવા બનતું લક્ષ્ય આપે આમ કરવાથી લોકોના અભિપ્રાયમાત્રથી એ જેમ પોતાના સત્યને પડતું ન મૂકે તેમ લોકોના અભિપ્રાયોને બેદરકારીથી ઠોકરે પણ ન મારે, ઊલટો એ અભિપ્રાયમાથી પોતાને પોતાના માર્ગમા જ્યાં સુધારવા જેવું લાગે ત્યાં સુધારે અહીં પોતાનું સત્ય કહ્યું એટલે પોતાનું સત્ય ખરું જ છે કે ખોટું છે, તે ક્રોધ નિસ્પૃહ અને મધ્યમ્ય પુરુષને જિજ્ઞાસાપૂર્વક પૂછીને ખાતરી કરાય તો એ વધુ ઉત્તમ છે.

એમ કચ્ચાચી સાધકને પોતાના માર્ગમા અગ્નતા થાય '૭ પણ એમ
'૭ના એમ પોતાના અતર ઉપર તો હંમેશા વધુ આધાર મળેલા
જ રહેશે

શ્રેષ્ઠતાકે લોકો સ્વધર્મનો અર્થ પોતાનો સાપ્રત્યક્ષ ધર્મ ગણી
બીજા ધર્મોને પરધર્મ માની એમા હાઉ જુએ છે, એ યથાચ ન્યા
ટોડાટોંગેએ અલખત, સ્વધર્મનો અર્થ વર્ણાશ્રમધર્મ કીધો છે અને
તે કાઈ ખોટા નથી, પણ ગીતાકાગેનો આગય તો આત્મધર્મને સ્પર્શે
છે માત્ર ધર્મ ગો '૮ એ ખરખર તો સહુને પોતપોતાનું હૃદય પાગળી
કે છે અદ્ભુત અને અત ગાન્ધી એમા જટલી યદ્વા તેટલા મદ્દગાર
જરૂર થાય છે

ખગ મુદ્દો એ છે કે સ્વધર્મ એટલે માત્ર વર્ણાશ્રમધર્મ નહિ
પણ સ્વધર્મ એટલે આત્મધર્મ આ રીતે જ આધાર પોતાની ભમિ-
કાનું જિહ્વા નિગોળણ કરી પોતાના ધર્મના નિર્ણય કરી ને છે
વર્ણધર્મમા જેમ કુટુંબધર્મ સમાય છે, તેમ આત્મધર્મમા અધ્યાય ધર્મો
સમાય છે 'આત્માર્થે પ્રિયવી ત્યજેત્' આ કથનને અનુસરે પોતાના
આત્માને તેવું જોઈએ

—કે ૬ ગીતાદર્શન પા ૨૨૬, ૨૨૭

(પ્ર) બધાજ ધર્મો આખર તો એક ઇશ્વર પ્રત્યજ દોગી જાય છે,
તો પછી ગીતામા 'સ્વધર્મ નિવન શ્રેય' એમ શા માટ કહ્યું હશે

(ઉ) આ ગીતાવાક્ય અર્જુનને નિમિત્તે ઉચ્ચાગયુ છે અને તે
એકેએક સાધકને લાગુ પડ તેવું છે આવી સ્વધર્મનો અર્થ વગર-
પગચી પ્રાપ્ત થયલા અપ્રત્યક્ષ મુચક નથી તે એમજ હોત તો
સાધ્યક્રમતા સાપ્રત્યક્ષ આચાર્ય દોળગુરુની સામ આણવી લડવાનું
અર્જુનને શ્રીવાયુદેવ ભગવાન કહીજ ન કહી શકત તેવી જ રીતે
માત્ર શ્રમે લત્રિય તરીકે પણ વડવા ખાતર લડવા માટ 'સ્વધર્મ' હોત
તો દુર્ચાધન માટ પણ લડવું એ 'સ્વધર્મ' ગણાત ખગીતે તો
શ્રીકૃષ્ણગુરુ અર્જુનને લડવામા અહીં અનિવાર્ય સ્વધર્મ બતાવે છે,

તે જ પ્રમાણે દુર્યોધનને ન લડવાનો અનિવાર્ય સ્વધર્મ તેમણે વિષ્ટિકાર થઈને બતાવી જ દીધો હતો. આથી સ્પષ્ટ સમજારો કે ‘સ્વધર્મ’નો અર્થ ‘સંપ્રદાયધર્મ’ કે ‘કામધર્મ’ નહિ, પણ બિનસાંપ્રદાયિકપણ અને બિનકામીપણ જ સ્વધર્મ તરફ દોરી જાય છે. અન્યાયનો જીવ સટોસટ સામનો કરવો એ સ્વધર્મપોષણ છે. બધાજ સંપ્રદાયોમાથી કે અના-સંક્રિતમય કાંઈપણ ક્રિયામાથી આ સ્થિતિ પામી શકાય છે.

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧-૮-૫૩

ક્યો ભાગે વધુ ઉપયોગી ? એનો જૈનસાધુની દૃષ્ટિએ ઉકેલ

પ્ર. ૧ શ્રી અરવિંદનો માર્ગ સાચો કે મહાત્માજીનો ?

ઉ. ૧ તમારી જેમ ઘણા લોકો આવા પ્રશ્નો કરતા હોય છે. પરંતુ હું તેઓને કહું છું કે આ જગતમા કાંઈમાર્ગ સર્વાંગી-સંપૂર્ણ હોઈ શકે નહિ. બધું જ સત્ય-અપેક્ષિત સત્ય હોય છે. દુનિયાના પ્રખર વૈજ્ઞાનિક શ્રી આઇન્સ્ટાઇન આથી જ સાપેક્ષવાદ પર ભાર આપે છે. જૈનગ્રંથો અને ગીતામાં તો સાપેક્ષવાદ ભર્યો જ પડ્યો છે. એકવાર સાપેક્ષવાદનો સ્વીકાર કર્યો કે પછી આપોઆપ આ બધા પ્રશ્નોનો ઉકેલ એમાથી મળી રહે છે.

પ્ર. ૨ તો એમ પૂછી શકું કે શ્રી અરવિંદની વિચારસરણી પકડવી જોઈએ કે ગાંધીજીની ?

પ્ર. ૨ એ બન્નેની વિચારસરણીઓ પકડવા જેવી છે અને પોતપોતાની રીતે બન્ને સાચી છે.

પ્ર. ૩ એ સત્ય પરસ્પર વિરોધી હોઈ શકે ?

ઉ. ૩ વિરોધી તો ટૂંકી દૃષ્ટિથી લાગે છે. ખરું જોતાં એમાં વિવિધતા હોય છે. દા. ત. શ્રી. અરવિંદ બાહ્ય રીતે નિવૃત્તિ-માર્ગના સમર્થક છે જ્યારે મ. ગાંધીજી પ્રવૃત્તિમાર્ગના સમર્થક જણાય છે. ઉપલક્ષ્ય આખું વિરોધ દેખાય, પરંતુ એ બન્ને મહાપુરુષોના અગત-જીવનમા જોશે તો મહાપ્રવૃત્તિઓ વચ્ચે પણ ગાંધીજી અસ્થ રહી

લગ્યો વિનોદ કરી ગડતા શ્રી અરવિન્દ એકાનનિવ્રતિ અને મૂચુ
જીવન ગાળવા છતાં અધિવિજ્ઞાનને સામે ગાળી સતત પ્રવ્રતિશીલ રહ્યા
જરૂર છે

પ્ર ૧ શ્રી અરવિન્દે અન્યાસપ્રણાલીના જ્ઞાનમાર્ગના અનુ-
ગામી અને મ ગાંધીજીના ગદ્યઆશ્રમપ્રણાલીના ઈર્મમાર્ગના અનુગામી
એમ કહી શકાય ?

ઉ ૪ એક રીતે આ બંન્ને જ, પણ તમારું બન્નેએ એ
આલી આવતા પ્રસાદમાં અગોધન તો કર્યું છે વળા આ કથનમાં
એટલું ઉમેરો કે એમના જીવનમાં મુખ્ય પ્રજ્ઞ આમ જણાય છે પરંતુ
શીત્લ માર્ગી પણ એમાં નથી એમ તો નહિ જ ન ત ગાંધીજીએ
રેડિયો અને શ્રમતો મહિમા વધાર્યો, છતાં પ્રાર્થના અને ભજનને
વિચાર્યું નથી શ્રી અરવિન્દ પણ ભજવતી મૈયાના ચુસ્ત પ્રતિભા છે

પ્ર ૫ શ્રી અરવિન્દના આશ્રમમાં રેડિયો નહિ દેખાય અને
મ ગાંધીજીના આશ્રમીઓમાં મૂઠમચિતન નહિ દેખાય એ બંન્ને જ ?

ઉ ૫ શ્રી અરવિન્દના આશ્રમ વિષે મેં જે કાંઈ સાંભળ્યું છે,
તે પરથી કહી શકું કે ત્યાં પણ સ્વાશ્રમીપણાને સ્થાન તો છે જ,
પરંતુ ચિતનને વિશેષ સ્થાન છે શ્રી મરાઠવાળા જેવા તત્ત્વચિતકને
રેડિયોના જેવા પ્રતિભાસાળીને ગાંધીઆશ્રમી ગણીએ તો પણ
ચિતજ્ઞ છે તો બંન્ને જ

પ્ર ૬ ગાંધીજીએ પોતે તત્ત્વજ્ઞાન વધુ ખેડ્યું હોય તેમ જણાતું
નથી, એ બંન્ને જ ?

ઉ ૬ એમ કેમ કહી શકાય ? કિલકુ, ગાંધીજીએ તો તત્ત્વજ્ઞાનને
અવધારુરીતે ખેડ્યું છે ઈશ્વર ક્યા છે અને જગતમાં શુંલા તત્ત્વો છે
અને એમની વ્યાખ્યા શી છે આ બધી વાતોમાં તેઓ પડતા નથી,
પરંતુ સત્યને અહિઆ-પ્રેમને સમગ્ર માનવપ્રજ્ઞ પોતાના અગત,
સામાજિક કે ગાંધીય જીવનમાં કેમ અમલી બનાવી શકે, એવું એવું
એમણે જગતને ધણું આપ્યું છે કમીસાહેબને જે આપણે અત-

તે જ પ્રમાણે દુર્યોધનને ન લડવાનો અનિવાર્ય સ્વધર્મ તેમણે વિશ્લિષ્ટ કર્યો અને બતાવી જ દીધો હતો. આથી સ્પષ્ટ સમજણથી કે ‘સ્વધર્મ’નો અર્થ સંપ્રદાયધર્મ કે ક્રામધર્મ નહિ, પણ બિનસાપ્રદાયિકપણ અને બિનક્રામીપણ જ સ્વધર્મ તરફ દોરી જાય છે. અન્યાયનો જીવ સટોસટ સામનો કરવો એ સ્વધર્મપોષણ છે. બધાજ સપ્રદાયોમાથી કે અનાસક્તિમય કોઈપણ ક્રિયામાંથી આ સ્થિતિ પામી શકાય છે.

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા. ૧-૮-૫૩

કયો માર્ગ વધુ ઉપયોગી ? એનો જૈનસાધુની દૃષ્ટિએ ઉકેલ

પ્ર. ૧ શ્રી અરવિંદનો માર્ગ સાચો કે મહાત્માજીનો ?

ઉ. ૧ તમારી જેમ ઘણા લોકો આવા પ્રશ્નો કરતા હોય છે. પરંતુ હું તેઓને કહું છું કે આ જગતમા કોઈ માર્ગ સર્વાંગી-સંપૂર્ણ હોઈ શકે નહિ. બધું જ સત્ય-અપેક્ષિત સત્ય હોય છે. દુનિયાના પ્રખર વૈજ્ઞાનિક શ્રી આઇન્સ્ટાઇન આથી જ સાપેક્ષવાદ પર ભાર આપે છે. જૈનગ્રંથો અને ગીતામા તો સાપેક્ષવાદ ભર્યો જ પડ્યો છે. એકવાર સાપેક્ષવાદનો સ્વીકાર કર્યો કે પછી આપોઆપ આ બધા પ્રશ્નોનો ઉકેલ એમાંથી મળી રહે છે.

પ્ર. ૨ તો એમ પૂછી શકું કે શ્રી અરવિંદની વિચારસરણી પકડવી જોઈએ કે ગાંધીજીની ?

પ્ર. ૨ એ બન્નેની વિચારસરણીઓ પકડવા જેવી છે અને પોતપોતાની રીતે બન્ને સાચી છે.

પ્ર. ૩ બે સત્ય પરસ્પર વિરોધી હોઈ શકે ?

ઉ. ૩ વિરોધી તો ટૂંકી દૃષ્ટિથી લાગે છે. ખરું જોતાં એમાં વિવિધતા હોય છે. દા. ત. શ્રી. અરવિંદ બાહ્ય રીતે નિવૃત્તિ-માર્ગના સમર્થક છે જ્યારે મ. ગાંધીજી પ્રવૃત્તિમાર્ગના સમર્થક જણાય છે. ઉપલક્ષ આખું વિરોધ દેખાય, પરંતુ એ બન્ને મહાપુરુષોના અંગત-જીવનમા જોશો તો મહાપ્રવૃત્તિઓ વચ્ચે પણ ગાંધીજી અસ્થ ગંદી

છળવો વિનોદ કરી રાકતા શ્રી અગવિદ એજાનનિવ્રતિ અને મૂળ
જીવન ગાળવા છતા સૃષ્ટિવિજ્ઞાનને સામે ગામી સતત પ્રતિનિધિ રૂપ
જ કરે છે

પ્ર ૪ શ્રી અગવિદને મન્યાસપ્રણાલીના જ્ઞાનમાર્ગના અનુ-
ગામી અને મ ગાંધીજીને ગૃહવ્યાયમપ્રણાલીના કર્મમાર્ગના અનુગામી
એમ કહી શકાય ?

ઉ ૪ એક રીતે આ ખરું છે, પણ તેમણે બન્નેએ એ
આલી આવતા પ્રવાહોમા સરોધન તો કર્યું છે વળા આ રૂપમા
એટલું ઉમેરે કે એમના જીવનમા મુખ્ય પ્રત્ન આમ જણાય છે પરંતુ
બીજા માર્ગો પણ એમા નથી એમ તો નહિ જ દા ન ગાંધીજીએ
રેટિયો અને યમનો મહિમા વધાર્યો, છતા પ્રાર્થના અને ભગવંતે
વિસાધ્યું નથી શ્રી અગવિદ પણ ભગવતી મૈયાના ચુસ્ત પત્નરી છે

પ્ર ૫ શ્રી અગવિદના આશ્રમમા રેટિયો નહિ દેખાય અને
મ ગાંધીજીના આશ્રમીઓમા સૂક્ષ્મચિતન નહિ દેખાય એ ખરું ?

ઉ ૫ શ્રી અગવિદના આશ્રમ વિષે મેં જે કાંઈ આભાસ્યું છે,
તે પગથી કહી શકું કે હા પણ આશ્રમીપણાને મ્યાન તો છે જ,
પરંતુ ચિતનને વિશેષ મ્યાન છે શ્રી મશરૂવાળા જેવા તત્ત્વચિતનને
રે વિનોદા જેવા પ્રતિભાશાળીને ગાંધીઆશ્રમી ગણીએ તો પાન
ચિતકન્નૂથ છે તો ખરું જ

પ્ર ૬ ગાંધીજીએ પોતે તત્ત્વજ્ઞાન વધુ ખેડ્યું હોય તેમ જણાતું
નથી, એ ખરું છે ?

ઉ ૬ એમ કેમ કહી શકાય ? ભલદુ, ગાંધીજીએ તો તત્ત્વજ્ઞાનને
વ્યવહારુરીતે ખેડ્યું છે ઈશ્વર કયા છે અને જગતમા કેટલા તત્ત્વો છે
અને એમની વ્યાખ્યા શી છે આ બધી વાતોમા તેઓ પડતા નથી,
પરંતુ સત્યને અહિંસા-પ્રેમને સમગ્ર માનવપ્રજા પોતાના અગત,
સામાજિક કે રાષ્ટ્રીય જીવનમા કેમ અમલી બનાવી શક, એવું એ
એમણે જગતને ઘણું આપ્યું છે કચીરસાહેબને જે આપણે અત

ત્વચ્છી કહીએ તો જ મહાત્માજીવિષે તત્ત્વજ્ઞાનનું અણખેડાણુ લાગુ પાડી શકાય રેટિયાની શાસ્ત્રીયશોધ ઉપરાંત રેટિયા સાથે રામનામનો તાર જોડનાર, તેમજ જોરાકથી માડીને રાજકીયક્ષેત્ર મુખી સત્ય અને બ્રહ્મચર્યને જોડનાર મહાપુરુષને તત્ત્વજ્ઞાનના અણખેડાણુની વાત સાથે કેમ સાકળી શકાય ?

પ્ર ૭ જગતને આજે આ એ મહાપુરુષોની વિચારસરણી-ઓમાથી કઈ વધુ ઉપયોગી છે ?

ઉ ૭ મને તમારો આ છેલ્લો પ્રશ્ન જ યોગ્ય અને જરૂરી લાગે છે કોઈપણ મહાપુરુષને કે તેમની વિચારસરણીને સંપૂર્ણ સત્ય કે ખોટી ઠરાવવા પ્રયત્ન કરવો એ રીત સારી નથી એના કરતાં એ મહાપુરુષનો માર્ગ આજે જગતને અને ખાસ કરીને આપણી જાતને કયો અને કેટલો જરૂરી છે, તે જ વિચાર કરવો જોઈએ મારી નમ્ર માન્યતાનુસાર આજે શ્રમજીવી અને પછાતકોમોને જે વિચારસરણી પચી શકે તે જ વિચારસરણી જગતને જરૂરી છે આ સબધમા ખીજ કોઈ વિચારસરણીઓ કરતા મહાત્માજીની વિચારસરણી મને બહુ જ અગત્યની જણાઈ છે એવકતરીકે ઓળખાતા ગાંધીવાદી લોકોમા મહાત્માજીની ઇશ્વરનિષ્ઠા અને જાતમહેનત વિષે જેટલી સમજ છે, તેટલી સમજ આપુજીના અગત ધર્મમયજીવનની સમજ વિષે લાગ્યે જ હશે છતાં હિંદના રાજકીયસ્વરાજ્ય પછી આજે આ સમજ જેટલી વહેલો વ્યાપક થશે, તેટલો જ દેશ આગળ આવશે અને અન્ય રાષ્ટ્રોનો રાહબર નીવડશે

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧૬-૮-૪૮

બાહ્યવ્યવહાર અને આંતરિક પરિવર્તનનો સુમેળ !

પ્ર શ્રી ચરવિદની સાધનામા બાહ્યત્યાગ, સયમ કે નીતિના આચારને આદર્શ ગણવામા આવેલો નથી એમા મુખ્ય ઝોક આત્મિક-પરિવર્તન ઉપર છે ઘણીવાર એવું દેખાય છે કે આત્મિક પરિવર્તનની

વાત મોક્ષમાજ નહીં જાય છે અને જીવનવ્યવહારની શુદ્ધિમા છેડ
એકદારી આવી જાય છે, આપ આમા શુ માનો છા ?

૬ આત્મિક પરિવર્તનની વાતને મુખ્યપણે સ્વીકાર્યા વિનાના
ત્યાગ, અયમ અને નીતિ પોષણ અને જવાનો પૂરે અભવ છે કેટ-
લીક વાર તો તે જગતને હાનિકારક પણ થાય છે સાત્ત્વમા ગવણ
અને ઇતિહાસમા ઘિટવર જેવા પાત્રા એના આગિતી રૂપ છે પ્રથમ
પ્રથમ ત્યાગમા માયુ આપવા લગીની હદે ગવણ ગયલ હતો ઘિટ-
લગના જતને દ્રિયઅયમ પ્રગઆપાત્ર અને ગયો હતો કહેવાય છે કે
તે ગાદાધારી હતો જેમ આ વાત સાચી છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાનની પોષણ
વાતા વર્ણી આચી પણ કેટલીક વાર વધુ ભયર નીવડ છે ભાગીય-
ધર્મઅપ્રત્યોત્તો છટલા ત્રણમાં વર્ષિત ઇતિહાસ એનો લાચાર આલો
છ, એથી જ ગાંધીજીએ આદર્શ અને વ્યવહાર વચ્ચેના દીવાલ તોડીને
પોતાના આચરણ દ્વારા જગતને આચી દિગ્ધા ચીધી દીધી છે બાહ્ય-
ત્યાગ, બાહ્યસયમ અને પ્રામાણિકતાવાળી નીતિ એ પાયો છે અને
આત્મિકપરિવર્તન રૂપુ એ સાધનાનુ નિશાન છે આમ જન્ને
આપતોને સાથોઆથ લેવામા આવે તો જ વ્યક્તિ અને અમાજ
જન્નેનુ પ્રેય અને શ્રેય થાય, એમ મારે નિશ્ચિત અભિપ્રાય છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧-૮-૫૩

સાચી આત્મસાધનામા લોકાપવાદનો ભય નથી

વળીવાર સાધક ‘બીજા મને શુ કહેશે’ એ જાતના લોકપ્રેમા
અપયનના રૂચી પણ પોતાને ધર્મ લાગતી ક્રિયા કરતા પાછો પડ
છે ન ત એક સાધકને નીતિમય ધર્મ લાગે છે, પણ એ
આચરવા જાય તો એના માથાપ ક્યવાય એટલુ જ નહિ પણ એ
ક્યવાટને પગિણામ એવા ગડડળ અને પપાળ ફેલાવે કે વળા લોકો
આવા પુત્રને પોતાના માથાપને ન દુલવવાનુ કહેવા આવે અને વાતો
એવા રૂપે ફેલાઈ જાય કે એની પ્રતિષ્ઠામા ધક્કો લાગતો હોય એમ

જેખાય, પણ આ જ કારણે જો એ પોતાનું ધર્મ્ય છોડે તો એ આત્માના દોરને ચૂકે અને સ્વધર્મ ગુમાવી જેસે આને પરિણામે એની જામેલી પ્રતિષ્ઠા તો ઊલટી લયમાં આવી પડે કારણ કે પ્રતિષ્ઠાના મૂળમાં તો કોઈના કોઈ સદ્ગુણજ હોય છે, જ્યારે લોકાપવાદના લયને બ્રમે પોતાનો અડગ નિશ્ચયનો સુદર સદ્ગુણ એવો સાધક ગુમાવી જેસે છે, એટલે ધર્મ પણ હારી જાય છે અને પ્રતિષ્ઠા પણ ખોઈ જેસે છે સારાંશ કે કઈ ક્રિયા ધર્મ ? કે કઈ ક્રિયા અધર્મ ? એ આત્માના ગજે માખી શકાય છે, કીર્તિનું પણ માપકયત્ર મુખ્યત્વે ક્રિયા નથી, પણ એ ક્રિયા પાછળનો શુભભાવ છે આ રીતે જો આત્મા જળવાયો તો પ્રતિષ્ઠા પણ આપોઆપ જ જળવાય છે લલે થોડો વખત અપ્રતિષ્ઠાનું વાતાવરણ લાગ્યા કરે, પણ જો સાધક પોતાના સત્યથી ન ચળે તો એવું વાતાવરણ તો ઊલટી કાયમી પ્રતિષ્ઠાને જમાવે છે એવી પ્રતિષ્ઠા કે કીર્તિ ખાતર પણ ધર્મ્ય વસ્તુને તજવી એ સાવ અવળો માર્ગ છે લૌકિક કીર્તિ પાછળ મથતો મનુષ્યમાનો બુદ્ધિ-જીવીવર્ગ આટલું ધારી લે તો એ સ્વધર્મ જળવી શકે છે અને લૌકિક કીર્તિ વધુ પ્રમાણમાં કમાઈ શકે પણ એના પ્રયત્નમાં એણે આત્માનો સ્વધર્મનો ધ્રુવકાંટો જે આગળ રાખવો જોઈએ તે પાછળ રાખ્યો હોય છે અને લૌકિકકીર્તિનું સ્થાન જે પાછળ રાખવું જોઈએ તે આગળ ધ્રુવકાટાની જેમ રાખ્યું હોય છે અને તે હાલતા ને ચાલતા એને તપાસ્યા કરે છે, એટલે જ એ ખેંચ ચૂક્યું છે. આ ચૂકને જ શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં પાપ કહેવામાં આવે છે

જેમ કીર્તિ રાખવા કે વધારવાનો સચોટ ઉપાય આત્મપરાયણતા છે તેમ અકીર્તિ ટાળવાનો ઉપાય પણ આત્મપરાયણતા જ છે .

ગાલગે બનેલો સાધક પણ આમ જ મૂળમાર્ગ ચૂકીને કીર્તિ કમાવા જતા અપકીર્તિ પામે છે અને છતાંય એ મૂળ ભૂલ મુધારવાને બદલે ઊલટો ‘નસીબ’ ‘દુનિયા’ ‘પ્રભુ’ ‘ધર્મ’ એવા એવા તત્વોને મોપ દઈને કંતો ખોટે માર્ગે શક્તિને વેડફી નાખે છે કા તો નિગશા અને

આળસથી પ્રેમથી ન કિતને ગૂંજાવી નાખે છે. લોકો શુ માને છે, એ સાધનું ધ્યેય તો નજર હોય, નજર હોવું થતું પણ સાધન એ પણ ન બૂલવું જોઈએ કે પોતે શિદ્ધ ન હોઈને પોતાની બધો સભવે છે, એટલે એના આત્મવૃત્તે તો એ મુખ્યપણે તૈયાર કરે, પણ સાથે સાથે લોકાભિપ્રાયને (કોઈને ન માગતા એ પરત્વે) પણ વિવેકબુદ્ધિની ગળાળીથી તપાસી સારસાર લેવાનું ન અડકાવતું લોકાભિપ્રાય અલસવામા આપણો હૃદયપડથો પણ ફેટલીત વાગ સાચ જ કાગલુદય હોય છે તે કે દુઃખ લોકાભિપ્રાયમા પોતાનો હૃદય-પડથો કાગલુભૂત જ હોય, એમ એકાંત ન કહેવાય કાગલુ કે લોકાભિપ્રાયમા લોકદૃષ્ટિ પ્રધાનપણે હોય છે, પણ અહીં તો એટલું જ ક્યિતવ્ય છે કે લોકાભિપ્રાય આખા આદિ જ્ઞાન કરવા જેવી ચીજ નથી વળી લોકમા પણ ત્યારે આપણા નિકટના ગણાતા સાથીઓ વિરુદ્ધ પડી જાય ત્યારે તો વિવેકબુદ્ધિથી તપાસવું જ જોઈએ એ ન તપાસાય, તો પોતાનો માર્ગ ખરો જ છે, એમ નિશ્ચયે માની લેવામા હિતાવળ છે એમ લાગે છ વળી આપણા નિકટના સાથીઓ, સાથી બન્યા હોય છે તેમા પ્રાઈ ને પ્રાઈ પ્રકારનું આપણા અને એમના વચ્ચનું સમાન તત્ત્વ હોય, એ મુખ્ય કાગલુ છે આ મુખ્ય કાગલુથી જોડાયેલો સબધ એકાએક છટા જવામા એ કાગલો હોય છે (૧) કુદ્દત્તી અકસ્માત (૨) આપણો કે એમનો દિશા-પલટા કુદ્દત્તી અકસ્માતને તો આપણે એક અપેક્ષાએ અનિવાર્ય માનીએ, પણ દિશાપલટાને તો આપણે બગબગ ચડાયેલો જોઈએ એને ચકાસવાની એક રીત એ કે તે આપણો દિશાપલટો સત્યજ હોય, તો અગાઉ ઢબા પ્રમાણે એમા વિષાદ, ક્રોધ વગેરે ન હોય પણ પ્રયત્નતા, ગાન્તિ, સતોષ, પ્રેમ વગેરે હોય અને આમ હોઈને સાથી-ઓને કા તો ધૂતકાગવાનો પ્રસંગ ન આવે અને કદાચ આવે તો તે પ્રસંગ ડરો ન બને, પણ પાછળથી વિલટા વધુ મીઠો બને

જેમના હિપર લૌકિકદૃષ્ટિની પ્રગટ કે અપ્રગટપણે અસર પડે છે તેવા સાધકને પોતાના વિગેધીઓ તરફના પોતાની સાધનાના વિગિટ

ગુણોને નિદા આવા વેળા સાખવા મહાદુ ખદ છે

સાધકપક્ષે પણ જો એ મૂળમાં સિથિલ હોય તો અહીં આવીને આખા દેશ જાઈ જાય છે એટલે કે એ નથી સહી શકતો ને એની સાધનાનીકા તોફાની વાવાઝોડમાં ઝડપાઈ જાય છે સાધકનું અભિન વાજનારા ન જ હોય એવું નથી એના વિગેધીઓ ઘણા હોઈ શકે છે અને જે સાધક જગત આગળ નામાકિત થયો છે કે થઈ રહ્યો છે તેના ટીકાકારો અને તેજેવધ વાજનારા તો સખ્યાબધ હોઈ શકે છે એટલું ખરું કે ખરો સાધક એમના સાચાખોટા નિદા, વિરોધ કે ટીકામાથી પણ સત્ય શોધી, અસત્યથી વેગળો રહે છે અને અહિત-વાચ્છુઓનું પણ લડુ ચાહે છે અને સર્વત્ર પ્રેમ પાથરે છે પરંતુ તોય એના ટીકાકારોમાનો કેટલોક ભાગ એવો હોય છે કે જે એને જીવતા લગી ઓળખી શકતો નથી અને કેટલોક ભાગ અવશ્ય એના પ્રભાવથી હૃદયપલટો પામીને આખરે નિદકને બદલે પ્રશસક થઈ જાય છે, પણ એવા ઉચ્ચકોટીના સાધકને તો એવી પ્રશસા અડી જ શકતી નથી

—‘જો દ ગીતાદર્શન’ પા ૧૦૦ થી ૧૦૮

સાધક જીવનમાં અવલંબનનું મહત્વ અને તેના ઉપયોગ

સાધક અને સિદ્ધ વચ્ચેનું અતર વિચારવા જેવું છે સિદ્ધ હોય તેની પાસે સાધક હોય તોયે શું અને ન હોય તોયે શું—તેને તેની પરવા હોતી નથી જોકે તોય તે સાધકોનું પાસે હોવું બાધક નહિ ગણે અને સાધકને અવલંબનની ક્ષણે ક્ષણે જરૂર જોવી હોય છે

સાધનાની નાની કેડીની આસપાસ વાસના અને લાલસાની ખે મોટી ખાઈઓ છે પ્રતિપણે પદાર્થોના આકર્ષક પ્રલોભનો સાધકની આખને ખેચવા પ્રયત્ન કરે છે, ભય અને વહેમની દેખાતી ભૂતાવળો તેને ભડકાવે છે જો સહેજ પણ ગોથું ખાધું કે ગયો જ સમજવો આથી તેની પીઠ પાછળ જગૃતિ આપનાર કે દોરનારની અનિવાર્ય

આવશ્યકતા એ છે એ દૃષ્ટિબિંદુએ જે ધર્મ સાધકની સાધનાના વિદાયમા નિમિત્તબદ્ધ થાય તે તેના ગુરુ ગણાય ગ્રહણ સાધકને પણ વિદાયમાર્ગમા માતા, પિતા કે વડીલ અવલબંધનથી દોષ ગુરુગત ગણાય છે પણ એ અવલબંધનો અવલબંધ તરીકે ઉપયોગ કરતા આવડે એ તેમજ, નહિ તો સાધક અવલબંધને સાધન ન માનતા તેમા જ મહાદેવ પડે છે અને અવલબંધને જ ગણગણવા પાછા શક્તિ વેંટકી નાખે છે આવા સાધકની જિજ્ઞાસુ ડોકરી અને વિષમ શ્રદ્ધા જાય છે ત્યાં મુઠ્ઠી સાધક જાન અને વયમા અપરિપક્વ હોય ત્યાં મુઠ્ઠી જ અવલબંધની આવશ્યકતા ૭

પરંતુ સાધકની આ અપરિપક્વતા પુરુષાર્થ, અવશ્યક અને નિયમિત સાધકની દૃષ્ટિએ સમજવા અન્યથા યુક્ત અને જરૂર પ્રવૃત્તિ-ચાળાને તો હમેશા અવલબંધ પામી હોય તોયે અપરિપક્વતા મહુવાની જ છે આવા પુરુષને તો અવલબંધ નિલકુ સાધક નીવડે તથા વહુમ, લાલચ અને પાળડને વધારે છે ડાંગણ કે અવલબંધ પણ જે સાધક જાગૃત થયા છે તેને જ ઉપયાગી હોય જાગૃત ડાંગવાની અવલબંધના શક્તિ નથી, તેમ ચલવી પાંડુઆડવાનીય એમા તાકાત નથી તે માત્ર પ્રેરણા આપી શકે જાગૃત અને ચાલવું એ ક્વળ સાધકની પોતાની અવજાનો પ્રશ્ન છે આડી મુઠ્ઠીને જાગૃત અને પ્રગતિરીક્ષણે જ પ્રેરણાની આર્ય આવશ્યકતા અને ઈચ્છા હોય ૭, એ દૃષ્ટિબિંદુ અમજાવ્યું છે

— આચાર્યગણેશ 'નોધ' પા ૧૭૮-૧૭૯

સાધકની સહજદશામાં અવલબંધનોતુ મહત્ત્વ

સાધક જાગૃતતા અવલબંધના સાધકોને કદલુ મહત્ત્વ આપવું એની મર્યાદા ગીતાકારે આપી દીધી નિયમો વિધે પણ આમજ છે ત્યાગવિધે પણ આમ જ છે ત્યાગ, નિયમ, વ્રત, જપ વગેરે બધા સાધનો છે સાધ્ય તો વીતગગતા છે, એ વીતગગતા અખડ મહે તેવા

-સમતાયોગની ભૂમિકાપર સાધક પહોંચ્યો એટલે એને વિધિનિષેધની કશી જ આવશ્યકતા નથી ખરી વાત તો એ કે જે હેતુ ખીજા ઊગતા સાધકને માટે ત્યાગ જપ, વ્રત, નિયમોથી સરે, તે હેતુ આવા પીઠ સાધકને સહેજે સરી રહે છે કારણકે એવા સાધકની ભૂમિકાજ એવી સહજ થઈ જાય છે આવા સાધકને આટલી સહજતા કંઈ એકદમ નથી મળી હોતી, એણે આ સહજ દશાની પૂર્વે ઘણા કડક ત્યાગ, વ્રત, નિયમાદિ કર્યા જ હોય છે, એ વાત કોઈ ન ભૂલે

—જૈનદષ્ટિએ ગીતાદર્શન પા. ૧૨૪-૧૨૫

સાધકનો વિષયાસક્તિ વિષે અનેકાંતમાર્ગ

ઇદ્રિયોને વિષયથી ભૂખી રાખીએ, તો વિષયો ટળે છે, પણ તે વિષયાસક્તિ વર્જીને, વિષયાસક્તિ તો પર પેખ્યા પછી જ છૂટે છે, આ એક વાક્યમાથી હડાગ્રહી બન્ને પક્ષ, પોતપોતાના મતની પુષ્ટિનો ખોરાક 'કાઢી શકે' (૧) દા ત સન્યાસમા જ માનનારો વર્ગ એ અર્થ કાઢે કે 'ઇદ્રિયોને વિષયથી અળગી રાખવાથી પ્રથમ વિષયો ટળે છે અને પછી ધીમેધીમે આગળ વધતા પરના દર્શન થયેથી છેવટે વિષયાસક્તિ પણ ટળે છે માટે ઇદ્રિયોને વિષયોથી નિરાળી રાખવી જોઈએ' (૨) સન્યાસમા નહીં માનનારો વર્ગ એ અર્થ કાઢે કે 'ઇદ્રિયોને વિષયોથી વેગળી રાખવાથી કશું મળવાનું નથી, પર પેખી લઇએ એટલે વિષયાસક્તિ આપોઆપ વિરમી જાય, પછી વિષયો ભોગવીએ તોયે શી હાનિ છે ?'

ખરે જાનીપુરુષ આ બેય ઐકાતિક માન્યતાથી નિર્લેપ ગૃહેશે એ ઉપરના વાક્યનો બધી બાજુથી વિચાર કરશે, એટલે જ્યારે એને ત્યાગની જરૂર લાગશે ત્યારે ત્યાગ પણ કરશે અને છતાં એટલેથી જ પૂર્ણતા ન માની લેતા આત્મજ્ઞાનના ધ્યેય તરફ પોતાનો ત્યાગ લઇ જાય છે કે કેમ એ તપાસશે અને એવો પુરુષાર્થ કરશે, આમ હોઈને જ્યારે એને એમ લાગશે કે 'હવે અમુક વસ્તુને ગ્રહણ કરવામા મારા ધ્યેયને બાધ નથી અને એ નહિ લઉં તો કાયા, જે દ્વારા મારે કામ

લેવાનું છે તે કામ નહિ આપે । એટલે એ વસ્તુ ગ્રહણ પણ કરી શકે છે સાગશ કે ક્યારે, કયા ક્ષેત્રમાં, કઈ વસ્તુ ગ્રાહ્ય છે કે વર્જ્ય છે એનો વિવેક જાણી તે પ્રમાણે એ આચર્યે જાય છે, ‘આમે કે તેમ’ ત્રિતીથી ઠગાતો નથી

—જૈ ૬ ગોતાદર્શન પા ૧૮૧-૧૮૨

જ્ઞાન, કર્મ અને ભક્તિ ત્રણેય મોક્ષ માટે રસ્તા છે

પ્ર એક મ્થળે ભક્તરિશેમણિ નરમિહ મહેતા બોલ્યા છે. “હરિના ભક્તો તો મુક્તિ ન માગે, માગે જનમો જનમ અવતાર રે ” તો શું મોક્ષ કરતા પણ હિભક્તિ ઉત્તમ છે ?

હિ એક જેનાચાર્યે કહ્યું છે કે, ‘કપાયમુક્તિ કિલ સૈવ મુક્તિ’ એટલે કે કામ-ક્રોધાદિ છૂટે એ જ વાસ્તવિક મોક્ષ છે આ દોષો છોડવા માટેના ધણા રસ્તા છે (૧) ગાંધીજી જેવા માટે જનતા-જનાર્દનની સેવા એ મોક્ષમાર્ગ છે ક્રોધએ બાપુજીને ડહેલું પણ ખરું કે હવે તો હિમાલયમાં જાઓ, ત્યારે તેમણે કહ્યું,—“જનતા જે હિમાલયમાં જશે, તો હું જરૂર તેની સેવા માટે હિમાલયમાં જઈશ એકલા જવાની મને કોઈ જરૂર લાગી નથી ” (૨) મીરાબાઈ કહે છે “મારો ભવસાગર સ્વયં મુકાઈ ગયો છે પછી તરવાની ચિંતા શી ?” જ્યારે (૩) જૈનશાસ્ત્ર એક બાબુ એમ પણ કહે છે કે, “एकान्तसुखी मुणी वीयरानी” એકાત્મમાં ગ્રહેલો રાગરહિત મુનિ અનુપમ મુખ માણે છે આ ત્રણે રસ્તાઓ—કર્મયોગ, ભક્તિયોગ અને જ્ઞાનયોગ—સાચા છે તે પૈકી જે સાધક, જે માર્ગનો સાચો પથિક હશે, તેને સારું તે માર્ગ સર્વશ્રેષ્ઠ લાગવાનો ને તેને માટે નો તે માર્ગ સર્વશ્રેષ્ઠ બનવાનોય ખરો

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧-૧૧-૫૧

સાધનામાં જ્ઞાન અને કર્મની માત્રા

કેટલાક સાધકો જ્ઞાનની વાતો કરીને ક્રિયાને આચરતાજ નથી,

ભાગ કરતા જ નથી. એટલેકે વર્તનમાં ગમેતેમ વર્તીએ તોયે શુ થયું ? એમ માની જાનની વાતોથી જ મોહપ્રાપ્તિમા માને છે, જ્યારે કેટલાક સંન્યાસ-માત્રથી, ભાગ-માત્રથી જ મોક્ષ મળી જશે, એમ આગ્રહ પકડી જેસે છે ગીતાકાર બન્નેને નૂતન કર્મયોગની પ્રેરણા પામી છે.

ગીતાકાર એ બન્નેના ધ્યેય વિષે વાઘો લેતા નથી, પણ એ ધ્યેયો માટે જે સાધન (તે તે પક્ષ) લઈને, પોતાના ધ્યેયે પહોંચવા પ્રયત્ન કરે છે, ત્યાં એતવે છે કે માત્ર સાધન પકડવાથીજ વળે નહિ ! સાધ્ય પ્રત્યેની વફાદારી જોઈએ

ગીતાનો કર્મયોગ એટલે જૈનસૂત્રોનું ચારિત્ર જેમ ગીતાકાર કહે છે તેમ જનસૂત્રો પણ કહે છે કે ચારિત્ર વિના મોક્ષ નથી એ ચારિત્ર માત્ર જ્ઞાનની વાતોથી કે કેવળ ભાગથી આવતું નથી, પણ અનાસક્તિની દૃષ્ટિથી આવે છે

—જૈનદૃષ્ટિએ ગીતાદર્શન પા ૧૮૧-૧૮૨

સાચો ધાર્મિક સાચો વ્યવહારિક હશે

જે જેટલું તાત્વિક તે તેટલું વધુ વ્યવહારુ હોવું જોઈએ એવું જ્યાં ન દેખાય ત્યાં આત્મવાદનો દોષ નથી હોતો, પણ આત્મવાદીની દૃષ્ટિનો જ દોષ હોય છે. કારણકે કેટલાક લોકો આત્મજ્ઞાની સિદ્ધાંતની કે આદર્શની પાછળ, કોઈ સિદ્ધિ, અમત્કાર કે માત્ર લૌકિક હેતુ સાધવા ખાતર દોડ્યા કરે છે પણ તેવા લોકો તો ભીત ભૂલે છે અને જગતમા વહેમ, લાલચ, ભય, પામરતાને પોષે છે ધર્મને નામે જે મહાઅનિષ્ટો દેખાય છે, એનું કારણ એજ છે અને તેથી જગતમા ભય અને અશાંતિ વ્યાપી રહે છે ધર્મનો તો એક અશ પણ મહા-ભયથી ઉગારી શકે છે ધર્મ તો મહાજ્યોતિ છે જેમ સૂર્ય એક મથળે હોવા છતાં જગતને પ્રકાશ આપી શકે છે તેમ આવો ધર્મ ભલે એક વ્યક્તિમા હોય પણ તે આખા જગતનું કેન્દ્ર બની શકે છે એક વ્યક્તિનો અખતરો ઘર, સમાજ, દેશ અને છેવટે આખા વિશ્વને લાગુ

પડ, એમા જ ધર્મનું વૈજ્ઞાનિક ગદ્ય છે

—જે ૬ ગીતાદર્શન પા ૧૬૭

જગતની વ્યવસ્થા માટે પણ સમદષ્ટિ સાધક સત્પ્રવૃત્તિ આચરે

લાયિક—સમકિતી પુરુષને આત્મસાદાત્કાર હોઈને હવે એને લોક સમધી લૌકિક કાષ્ટવસ્તુ મેળવવા જેવી બાકી ગદી હોય એમ લાગતુ નથી સાગન કે “જેણે આત્મા જાણ્યો, તેણે સર્વ જાણ્યું” અને “જેણે આત્માને માણ્યો તેણે સર્વ માણ્યું” એમ હોઈને એ દષ્ટિએ ક્રિયાની જરૂર નથી, છતાં એ અપ્રમત્તપણે કર્મ આચરેજ જાય છે, કારણ કે લોકો એવા પુરુષ પ્રત્યે ભારે શ્રદ્ધા અને પ્રેમ ધરાવતા હોય છે એટલે એના આચરણને અનુસરે એ આભાવિક છે

ઋષભદેવ ભગવાને યુગાદિમા લોકોને કર્મયોગ બતાવ્યો એમ જૈન આગમો બોલે છે આજસ મરડવા સરખાય રોકાયા વિના એ પ્રેરતા હતા પછી એમણે ત્યાગ ગ્રહણ કરીને ત્યાગનો આદર્શ જગતને પૂરો પાડ્યો અને છેવટે નિર્મોહ થયા ત્યાગે અનાસક્તિ પામીને ઉદય-પ્રયોગે વિચરી છેલ્લો આદર્શ પૂરો પાડી મોક્ષ સાધ્યો આ રીતે જૈન જૈનમૂલ્યો કહે છે કે તીર્થંકરપુરુષોના જીવનની એક પણ ક્રિયા એવી હોતી નથી કે જેમાથી વિશ્વને આદર્શ ન મળે

અનુકરણ કરવાનો સામાન્યરીતે મનુષ્યસ્વભાવ છે, એમ પણ ગીતાકારે કહ્યું, તે આપણે જાતે પણ અનુભવ્યું છે અનુકરણ કરવાનો સ્વભાવ એ મૂળે તો સદ્ગુણ છે પણ વિવેક ન ગહે તો એ અધાનુકરણ થઈ જાય છે એટલે સમદષ્ટિપુરુષોની કળ છે કે મનુષ્યોના એ સદ્ગુણોને પોતાની જીવનચર્યાદ્વારા પ્રેરણા આપવી આથી એ અનુકરણમા વિવેક અને વ્યવસ્થા બંને ભળે છે અને જગતનું તત્ત્વ શાન્તિપૂર્વક ચાલે છે સહુ પોતપોતાના ધર્મમા અનુરક્ત ગદીને વિકાસ સાધે છે આ પરથી એ સહેજે કલિત થાય છે કે જો એવા મોટા પુરુષો બીજાના આ જાતના સહેજ થતા કલ્યાણ-

અર્થે પણ આત્માને અબાધક એવી શુદ્ધક્રિયા, સત્પ્રવૃત્તિ ન આચરે તો જગતની અવ્યવસ્થા વધે અને અવ્યવસ્થા વધે એટલે અહિંસાના વિશ્વવાત્સલ્ય કે વિશ્વપ્રેમના સિદ્ધાંતમા ગાળપડુ પડે અને જગતમાં અશાન્તિ વધી જાય પ્રજાકીય સમ્પ્રતિની હિંસા એ બધી સ્થૂળ હિંસાઓ કરતાં મોટી હિંસા છે, કારણ કે પ્રજાના સ્થૂળ દેહના સર્જકો તો અનંત નીકળશે પણ પ્રજાની સમ્પ્રતિના ધડવૈયાઓ તો આગળીને વેઢે ગણાય તેટલા અને તે પણ ધણે લાભે ગાળે અને તે પણ ધણા ક્ષેત્રોના કાળા વચ્ચે જન્મશે આ રીતે પણ સત્પ્રવૃત્તિ આચરણીય છે છેવટની વિદેહી દશાને પામેલા પુરુષોની સહજ રીતેજ સત્પ્રવૃત્તિ થાય છે, એમાંથી આપોઆપ લોકસેવા ફળે છે પણ સમદષ્ટિ પુરુષોએ તો અપ્રમત્ત રીતે પ્રેરાઈને પણ સત્પ્રવૃત્તિ આચરવી જોઈએ

જૈન દષ્ટિએ ગીતાદર્શન પા ૨૦૭-૨૦૮

સાચી શ્રદ્ધાનું માપ છે નિર્ણયાત્મકશુદ્ધિ

ઘણીવાર સાધક પોતાના મન પર પરાણે શ્રદ્ધાનો આરોપ લાવવા મથે છે ને થોડીવાર તેને લાગે છે કે હવે હું શ્રદ્ધાળુ થઈ ગયો છું પણ સાધકની શ્રદ્ધા સાગોપાગ ટકી રહેતી નથી બીજાના કહેવાથી કે બહારના દેખાવ, આકર્ષણ, રાગ, મોહ, કે વાસનાથી જે શ્રદ્ધા આવે છે તે ખરી રીતે તો સાચી શ્રદ્ધાજ ન ગણાય શ્રદ્ધા ગુણથી જન્મે છે અને ગુણનો સબધ અત્ત કરણ સાથે છે શ્રદ્ધાનું સ્થાન મુખ્યત્વે હૃદય છે તે ક્રાંતિ આવેશ કે લાગણીથી નહિ, પણ સદ્શુદ્ધિથી આવે છે આવી શ્રદ્ધા કદી નષ્ટ થતી નથી એટલે શ્રદ્ધાને ઇચ્છિતાર સાધક પ્રત્યેક પદાર્થના આકાર પર માત્ર ન જોતા પદાર્થોના ગુણો તરફ નજર કરતાં શીખે પદાર્થમાત્રમા સદ્ગુણોના અશો હોય છે, તેનેજ ગ્રહણ કરી તે ઉત્તત બને

જેની વિવેકશુદ્ધિ ગુણદોષોમા હસની જેમ કેવળ ગુણોજ ગ્રહણ

કરી ગઈ, એટલી દબુ વિગત ન થઈ હોય, તેઓ તેન વિકલ્પોમા ન
ગચવાતા હોય તો તેમની બુદ્ધિ વહેલી કે મોટી નિશ્ચયાનુક્રમિક બની
શ્રદ્ધાને પરિપક્વ બનાવી શકે છે પરંતુ જેઓ કેવળ વિકલ્પોની
ગરમચલમાળ ગળાયા કરે છે, તેવા સાધકો તો પ્રથમ કે પછી પણ
એવા ને એવાજ અવધાનુ ગણે છે આ પગથી એ કલિન થયું કે
વિકલ્પોને એક થા બીજી ગીતે દૂર કર્યાજ છટકા બિલકટ માર્ગે જતાજ
ડગ્તા બિંબો ગહેનાર ખંચયી વધુ નહીં છે, એમ લોકાક્રિષ્ણ છે, પણ તે
અગમ્ય નથી વિકલ્પવાન ગતિ ડગ્તો દેખાય છે, તોય ન બિંધતાના
મ્વાન-પ્રમ ગંતી છે સાચી ગતિજ નથી, એમ કહી શકાય પણ
નિર્ણય શોધી લેનાર ચાલતા ન હોય તોય આત્મિક ગીતે ગતિમાન
છે, તેની ગતિ અદૃશ્ય હોય તોયે આવી જે

—આચાર્ય 'નોંધ' પા ૨૦૧

સાધક લોકેપણાથી દૂર રહે !

લોકેપણાજ સસારનું મળ છે તે બધાજ સામે દેખાઉં એ જાતની
આસક્તિથી જ પાપ બંધનની ક્રિયાઓ થાય છે એ લોકેપણા જેમજેમ
ઘટતી જાય તેમતેમ તે સાધકની પ્રત્યેક ક્રિયામા, પ્રત્યેક પ્રવ્રત્તિમા શુદ્ધિનું
નત્વ વધતું જાય આવો ગુપ્ત માણુમ ટાઈનું અનિષ્ટ ડગ્તોયે નથી
અને આદતોયે નથી તે પોતાનું જીવન દળવું બનાવી માત્ર પરકલ્યા-
ણના શુભ આશયથીજ પ્રવ્રત્તિ એવે છે એટલે એની પ્રવ્રત્તિ કર્મબંધનની
કારણભૂત હોતી નથી

—આચાર્ય 'નોંધ' પા ૧૧૭, ૧૧૮

લોકચરણની અભિલાષા સાધનામા અંતરાય રૂપ છે

ચરણ જીવનમા પણ કૃત્રિમતા કે દષ્ટિની અશુદ્ધિ ત્યાજેજ
અભવે છે કે ત્યાજે યશ એ જીવનનું ધ્યેય બની ગણે છે અને
યશ એટલે જગત-અભિમુખ દષ્ટિ ત્યાજેજ બધાજ જીવાનું હોય ત્યા

અનરને ભુલાય એ સ્વાભાવિકજ છે આરભ અને આસક્તિનુ મૂળ અહીં છે આ વાત પડિત ગણાતા સાધકો જ્યાસુધી વિચારતા નથી ત્યાંસુધી ખીજુ બધુ કરે તોયે તે એકડાવિનાના શન્ય જેવુ છે. લોકયશને અભિલાષવો અને આસક્તિથી દૂર રહેવુ, એ બને ક્રિયાઓ પરસ્પર વિરોધી છે

પરતુ લોકયશની અભિલાષા છોડવી એટલે લોકોથી દૂર ભાગવુ, અતડા રહેવુ કે તેમના વિચારોને ન પકડવા અથવા લોકો જે માર્ગે જાય તે માર્ગે જવુ, એવો અવગો અર્થ કોઈ ન લઈ લે ! મુનિપણુ લોકના અભિપ્રાયથી પ્રાપ્ત થતુ નથી, પણ સત્યનિષ્ઠાથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ વાક્ય સાભળતી વખતે જેટલુ સમજવુ સરળ પડે છે તેટલુ ઊંકુ વિચારી જોતા સરળ નથી સાધક જે જે ક્રિયા કરતો હોય છે તેની સાથે ને સાથે તે જગત શુ કહે છે તે પર તાકતો જતો હોય છે. રખે લોકો મને આમ કહેશે, મારી આ ક્રિયા જોશે તો ઘૂણા કરશે વગેરે તે જોયા કરતો હોય છે જો કે આ ભય કેટલીકવાર એવા સાધકને પડતા બચાવી લેવામા કાર્યકારી નીવડે છે ખરે પરતુ એમા પ્રામાણિક તત્ત્વ નથી સત્યની સાધનામાત્રજ ચરિત્રની સાધનારૂપે બની શકે

નિર્બંજ, ધૈર્યહીન, આસક્ત, દભી, પ્રમાદી અને પરિગ્રહી સાધક લોક સામે ન જુએ તો ઊલટો વધુ વિકૃત પણ થાય છે, લોક સામે જેવુ એટલે સમાજદષ્ટિ રાખવી એવો અહીં ભાવ છે જે સાધક અત કરણના અવાજને ઓળખીને તદ્દનુસાર વર્તી શકે છે એને લોકોના અભિપ્રાયની જરૂર નથી પણ જે સાધક એ દ્રોષીએ નથી પહોંચ્યો, એણે શિષ્ટાભિપ્રાય પર લક્ષ રાખવુ ઘટે અને વાસ્તવિક રીતે તો જ્યાસુધી સાધકમા ઉચ્ચ સદ્ગુણો સ્થાયી ન બન્યા હોય, ત્યાં સુધી તે લોકોના અભિપ્રાયો સામે ઉપેક્ષાશુદ્ધિ કરવા માગે તોયે તેમ કરી શકતો નથી

જ્ઞાની સાધકની અનાસક્તિ દ્વારા લોક-પ્રેરણા

આત્માના મૂળ ગુદ્ધ સ્વરૂપને અને સત્વાદિ ગુણકર્મને કશું લાગતું વળગતું નથી આટલું તત્ત્વ જે જાણે છે, તે જેમ વિપયાસકત થતો નથી, તેમ કર્મને લીધે જન્મભી નિઃપ્રશસાની લોકવાયકાથી પણ ચલિત થતો નથી અને એમ હોઈને એવા પુરુષના કર્મ જીભને પ્રેરક બનવા છતાં, એ કર્મ વિષે પણ એનું કર્નાપણાનું અભિમાન ન હોવાથી લોકો એને અનુસરે વા ન અનુસરે, એટલું જોવા પણ એ થોભતો નથી એટલે અજાનીની બુદ્ધિને ડામાડાળ કર્યા વિના એ એમને પ્રેરે શકે છે કાગળ ૪ અજાનો અને આસક્ત એવા લોકોને પણ જ્યારે એમ લાગે છે કે આ પુરુષને કાર્મ જૂણે પણ દેવે સ્વાર્થ નથી, એટલે તેઓ આપોઆપ એની પાછળ વહેલામોડા વધુ ભાર-પૂર્વક અને શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રેરાય છે પહેલા એકાએક તેઓ આવા નિઃસ્વાર્થ, અનાસક્ત અને જ્ઞાની પુરુષને સમજી શકતા નથી એનું કાગળ એ છે કે તેઓ જાનમા અધૂરા હોઈને મદ હોય છે જ્ઞાનીમા પ્રજ્ઞા જાન હોઈ એ એક પદાર્થને આમેથી, બધી અપેલાથી તપાસી શકે તે વળી એ ભેદવિજ્ઞાનનો જ્ઞાતા હોઈને મધ્યમ્થ ગ્રહી શકે છે કાંઈ એને ગમે તેવી ચલાવવાની પ્રતિષ્ઠા તેણે ચક્ષતો નથી, પણ અધૂરા જ્ઞાનીની સ્થિતિ એવા હોય છે કે તે એક વસ્તુના અમુક પદાર્થોને જ જોઈ સમજી શકે છે, એટલે એનું ક્ષેત્ર સાકડું બની ગયું હોય છે વળી એવા અજાનને લઈને તે સાકડા વર્તુલમા આસક્ત પણ ચંપ ગયા હોય છે એથી જરા નિમિત્ત મળે કે તુરંત એ નિમિત્તવરા બનો મૂળ મુદ્દાથી ચલિત થઈ જાય છે અને એની બુદ્ધિ ડામાડાળ થાય છે જ્ઞાનીએ તો આવા લોકો ઉપર વધુ પ્રેમાળ રહેવાનું છે એમનું આવું માનસ સમજીને તેમના બુદ્ધિ જે મળથી જ ચચળ હોય છે એને પોતાના નિમિત્તે ચચળ કરાવવાને બદલે સ્થિર કરાવવાની હોય છે આથી તેવો પૂરો જ્ઞાની આવી બાબતમા તો ખૂબજ ચતરો રહે એને એ બ્યાલ તો પહેલોજ ગમવાનો ૬ લોકોની બુદ્ધિ સ્થિર

કેમ બને ? આ ખ્યાલ રાખતાં ભલે લોકો જલદી પોતાના સત્ય-દર્શનને ન ઝીલી શકે, તો પણ એની કંઈ ચિંતા નહિ એ પાત્રતા તૈયાર કરશે તો સત્યદર્શન તો ઝીલાવાનું જ છે. પણ જો પાત્રતા તૈયાર નહિ હોય, તો સત્યદર્શન ઝીલાયા પછી પણ ચિંથર રહેવાનું નથી એટલે પ્રથમ લાલ બહોળો દેખાય, તોય પરિણામ સંતોષજનક નથી જ્યારે પાત્રતા તૈયાર કરાવવાના નિમિત્ત બનવામા પ્રથમ તકે લાલ ભલે ઓછો દેખાય, તોયે પરિણામ પૂર્ણ સંતોષજનક છે, માટે જ્ઞાનીએ આવા લોકોને કાંઈ પણ સંજોગોમાં અસ્થિર ન બનાવવા

—જૈનદષ્ટિએ ગીતાદર્શન પા ૨૧૪-૨૧૫

સત્યાર્થીસાધક જનૂન અને વિવેકી બને

જૈનસૂત્ર આચારાંગના પ્રથમ અધ્યયનમા એજ કહેવામાં આવ્યું છે કે પરિણા એટલે કે વસ્તુવિવેક સૌથી પ્રથમ હોવો જોઈએ હેય, જેય અને ઉપાદેયની ત્રિપુટી છે કયુ જાણવા યોગ્ય, કયુ તજવા યોગ્ય અને કયુ લેવા યોગ્ય છે તે વિવેક હોવો જોઈએ આ પરથી વસ્તુવિવેક માટે કોઈ એકલી બુદ્ધિને મહત્વ ન આપે ખરી વાત તો એ છે કે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એ ચારે દષ્ટિએ દરેક કર્મને સાધકે જાતે તપાસવું જોઈએ અને મહાપુરુષોના વચનોમાં ઇતિબાર રાખી સત્યને પંથે પગરણ માંડવા જોઈએ જો કે સત્યની કેડી સાકડી અને ભારે ગહન હોય છે. છતાં સત્યાર્થી અને જનૂન સાધક એમાથી પોતાની અત પ્રેરણા દ્વારા અવશ્ય ઉકેલ મેળવશે આટલી તૈયારી ન હોય તે શ્રદ્ધાપૂર્વક કોઈ સદ્ગુરુનું અવલમ્બન લે સદ્ગુરુનું અવલમ્બન લીધા પછી સરાગદષ્ટિનો ભય છે, એટલે ત્યાં પણ સદ્ગુરુ અને સુશિષ્ય બન્નેએ ચેતવાનું તો છે જ વળી અવલમ્બન મળ્યા પછી મૂર્ચ્છા એટલે કે મદ-પુડપાર્થનો પણ ભય છે તેમ આતરપ્રેરિત માર્ગે જવામા બે મોટા ભયો છે (૧) સ્વચ્છદતામા સપડવાનો (૨) અભિમાનમા અટવાવાનો, આ બન્ને ભયો સાધકને ઊંચે ચઢ્યા પછી

પણ આકત અગર લાલચમા કમોટી ડરી પાડી દે એવું ઘણીવાર
બને છે પ્રત્યેક આધેક એ વાત યાદ રાખવા જેવી છે

—કૈન દષ્ટિએ ગીતાદર્શન પા ૨૭૯

કર્મયોગ અને કર્મસંન્યાસનું સહસ્ય !

કર્મયોગની ભાવગતમા ન પડીએ તો મો વાંધો આવે / એ
પ્રશ્નનો ઉત્તર એ '૪' ૬ આત્મા ફેટકો આગળ વધ્યો છે, એનું ખરું માપ
કર્મયોગ-પ્રવૃત્તિસેત્રથી નીકળે છે એમ લાગવાથી યોગીઓ (અવિર-
દક્ષીઓ) કમો આચર છે અને કર્મકળની લાલચાથી વેગળા રહે છે,
એટલે કર્મબંધનથી બંધાતા નથી અને નૈષ્ઠિક શાન્તિ મેળવે છે ફટલાક
અર્ધદ્યવ લોકો બાહ્યપ્રવૃત્તિને જ જાણ માની કાયરતાથી નિવૃત્તિમાર્ગમાં
પેંચે છે, તે તો એય માર્ગ ચૂંકે છે અને અગાન્તિ વહોડે છે ખીજના
ભાગો ૬ ભાગના સાધનો તેજ તેમના દષ્ટિ વાગવા તે ભાગી જાય
છે ભાગલાલચાનું વાગવા ચિન્તવન કરી તેઓ અસદ્દિશથી તેજ-
ચેડા રહે છે, લોકભયને લીધે બાહ્યત્યાગ પાળતા દેખાય છે પરંતુ
આંતરિક ત્યાગના નામનું મીઠું હોય છે તેઓ દાલિક ક્રિયાઓ આચરે
છે અને સામાન્ય બાબતમાં પણ કળની આમંત્રિત સૌથી વધુ રાખના
હોય છે આવા ત્યાગીને નૈષ્ઠિક શાન્તિ ક્યાથી હોય ? “સર્વભૂતો
વિધે આત્મવત્ ભાવના” એનામાં ક્યાથી હોય ? ઇન્દ્રિયોનો અને
મનનો તો એ ગુલામ જ હોય આવો કર્મ-સંન્યાસી તો ખરેખર
બંધનમાં પડેલો છે, માટે મનનો સંન્યાસ એજ મુખ બંધાગની
પ્રવૃત્તિ એ દુષ્કૃતિ નથી દુષ્કૃતિ મૂળકાળ તો અતરમાં છે
અને એજ પ્રમાણે મુખનું મૂળ પણ બીતર છે બંધાગ નથી

સાચા પ્રવૃત્તિમાર્ગ અને નિવૃત્તિમાર્ગમાં અંતર નથી

ફેટલાક અર્ધદ્યવદષ્ટિવાળા સાધેલા રહે છે કે—“આત્મા તો
અડતો છે, અક્રિય છે, અભોક્તા છે, તો પછી પ્રવૃત્તિમાર્ગની શી

જરૂર ? પ્રવૃત્તિ એ આત્માનો ધર્મ જ નથી, અશુદ્ધતા જ પ્રવૃત્તિની નિશાની છે અશુદ્ધતા વિના પ્રવૃત્તિ થતી જ નથી માટે પ્રવૃત્તિથી છૂટો આરભથો છૂટો ” આવા સાધકો ‘વદ્દતો વ્યાધાત દોષ’ની આપ-તિમા પડે છે એમને કોઈ પૂછે કે તમે હાલો-ચાલો છો ખરા ? ખાઓ-પીવો છો ખરા ? સૂઓ-જગો છો ખરા ? હવા-પ્રકાશ લો છો ખરા ? આ બધાનો જવાબ તેઓને હકારમા જ આપવો પડશે તો આ બધી ક્રિયા એ જ પ્રવૃત્તિ નથી, તો બીજું શું છે ? પ્રવૃત્તિ વિના કોઈ ફેલધારીને ચાલે તેમ છે જ નહિ, તો પછી સ્વાર્થી પ્રવૃત્તિ કરવી અને પરમાર્થ-પ્રવૃત્તિમા આખા આગ કાન કરવા એ તો અન-ર્થકારી ગણાય ખરી વાત એ છે કે જે સાધકોએ પ્રવૃત્તિક્ષેત્રમા નિર્લેપ રહેવાની સાધના સાધી લીધી હોતી નથી એમને નિવૃત્તિ-માર્ગની અમુક કામ માટે જરૂર પડે છે, માટે એવા સાધકોને નિવૃત્તિ-માર્ગ પથ નીવડે છે પરંતુ અતે તો તે પણ સર્વભૂતના હિત-ચિતક હોધને નિર્દોષ પ્રવૃત્તિના ક્ષેત્રને સહેજે સ્વીકારી જ લે છે આવા પીઠ સાધકોની ક્રિયા કે પ્રવૃત્તિ આત્મલક્ષી હોવાથી તે સાહજિક પ્રવૃત્તિ હોધને તેમા તેઓ આસક્તિપૂર્વક લળતા નથી આસક્તિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ-માર્ગમા લળવું કે નિવૃત્તિમા લળવું એ બન્ને બધનકારક છે પણ કેટલાક સાધકો માટે પહેલું પગથિયું નિવૃત્તિમાર્ગ અથવા ત્યાગમાર્ગનું હોય છે કેટલાક સાધકો માટે પહેલું પગથિયું પ્રવૃત્તિમાર્ગ અથવા કર્મયોગમાર્ગનું હોય છે

જૈનદ્રષ્ટિએ ગીતાદર્શન પા ૩૨૬

સંન્યાસ એટલે માત્ર નિવૃત્તિ નથી

સંન્યાસ એટલે કે નિવૃત્તિમાર્ગ અને યોગ એટલે પ્રવૃત્તિમાર્ગ એમજ જે સમજાયે તોય તે ખરી રીતે બન્નેય સાપેક્ષ માર્ગ છે પ્રવૃત્તિમાર્ગ જ ચડિયાતો છે અથવા નિવૃત્તિમાર્ગ જ ચડિયાતો છે એમ રખે માની લે, એવું એકાત નથી

સન્યાસનો અર્થ માત્ર ક્રિયા ત્યાગી દેવી કે અમુક પદાર્થ છોડવા નેટલુજ અસ નથી પરંતુ દેવ અને હાલો બન્ને છોડે તે જ ખરો સન્યાસી જનમુત્રોત્તી પગિભાષામા ગગ અને દેવ બન્ને છોડનાર જ સન્યાસી છે (દેવ તે આમજ હાલો અને દેવ છટી જાય) તો પછી સામ્ય અને યોગ, નિવૃત્તિમાર્ગ અને પ્રવૃત્તિમાર્ગમા માત્ર ઉપસદ ક્રિયાના કેન્દ્રાગ્ર વિવાય ખીજેન શુ કેર ગ્લો / એટલે 'ધ્યેય માં દૃષ્ટિ ગખી "યથાર્થ ગીતે એ બન્ને પંદ્રા ગમે તે એકતે પડડા તો બન્નેનુ પગિ-ભામ એકઅગ્રખુજ આવવાનુ " આમાન્ય ગીતે જનખ્યાસ એવો છે કે જન્મજા છોડી જગલમા જઈ ધ્યાન ધયુ એટલે સન્યાસ આવી ગયા, પણ શ્રીકૃષ્ણગુરુ સન્યાસનો વ્યાપક અને મૌલિક અર્થ લે " મુનિ કે સન્યાસી, ડર્મયોગી હોઈ શકે એ ખ્યાલથી જનતા આડી હોઈ કે, પરંતુ ખગ માર્ગજ તે છે જંત કે એક ડર્મયોગી સન્યાસી અને એક ડર્મયોગી ગૃહ્યમા ઘોગા કેર જ પણ ગીતાદગ્રનુ હોંધુ એ જ કે "જેને સન્યાસ પ્રિય છે તેવાએ ડર્મયોગનુ નિશાન ચૂડવુ નહિ અને જેને સન્યાસ પ્રિય નથી તેવાએ સન્યાસનુ લઘ્ય ચૂડવુ નહિ " ફરી ખીજ શખ્તમા હનીએ તો " નિવૃત્તિમાર્ગના પ્રેમીએ, પ્રવૃત્તિમાર્ગને છેડ ન તિગ્ન્હગતા એને ન્યાય આપવો અને પ્રવૃત્તિમાર્ગના પ્રેમીએ નિવૃત્તિનુ લઘ્ય ન ચૂડવુ

—જૈનદૃષ્ટિએ ગીતાદર્શન પા ૩૬૪

સાધક આતરણ્યવન અને બાહ્યજીવનમાં એકતા સાધે

તે ભૂમિહાએ પાને હોય ન ભૂમિહાનો ધર્મ તેણે પાળવો જોઈએ અને આચરવો તેઈએ એવો જ ક્રમિક વિહાસ થાય છે અને જેમ-જેમ અનુભવ થતો જાય તેમતેમ ક્રિયાશુદ્ધિ પણ સદ્ગત ગીતે થાય છે આવી શિક્ષુ જે સાધક પોતાની ભૂમિહા ન તપાસતા આગળની ભૂમિહાના ઉચ્ચધર્મને અડવા માટે ડહપનાતા ફેફકા માટે છે તેને ગજ વગરની વાત થઈ પડવાથી પટલાવુ જ પડ છે અને તેના આતરણ્યવ-

નને અને બાહ્યજીવનને સો સો ગાઉનું અંતર પડી જવાથી તે વધુ ને વધુ પતન પામે છે. સાધનામા જોડાનાર પ્રત્યેક સાધકે આ કાટાને દૂર ફેંકી પછી પગ મૂકતા રહેવું ઘટે, તો જ તે પથ કાપવામા સફળતા પામે

આત્મિક સંસ્કારો જેવા હોય, પોતે માનતો હોય કે વિચારતો હોય, તેમજ વર્તતો હોય તો એનું આવું નિષ્પાલસ જીવન કુટિલ માર્ગે હોય તોય સીધે માર્ગે વળતા વાર લાગતી નથી. અને તે સદાયે હળવો ફૂલ જેવો રહે છે. તેથી ઊલટું ચાલનાર સીધે માર્ગે હોય તોય તેના માર્ગમા દલ, પાખડ, કુટિલતા અને એવા એવા કાટાઓ હોઈ એને પથ કાપવામા અનેક મુશ્કેલીઓ નડે છે સારાશ કે જે વસ્તુ જે રૂપમા અસર કરતી હોય તે રૂપે એને તાત્કાલિક પ્રગટ કરવી ઘટે અને જો એ અસર દૂષિત હોઈ દૂર કરવા જેવી લાગે તો સૌથી પ્રથમ વૃત્તિ પરથી તેનું સ્થાન દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો પણ જો તેમ ન કરતા, વૃત્તિ પર જુદી અસર થાય તોયે વાણીના કે વર્તનમા ન દેખાય તેવા દલથી એને ગોપવાનો પ્રયાસ કરવામા આવે તો એવડું નુકસાન થાય છે જે જેવું હોય છે તેવું વહેલું કે મોડું દેખાયા વિના રહેતું નથી, એ કુદરતી નિયમ છે અને તેને ટાકવા માટે કરેલી ખોટી ક્રિયાઓના સંસ્કારો સાધકને ઊલટા વધુ પીડે છે

—આચારાગ ‘નોધ’ પા ૩૯૯

અકર્મા અને કર્મ-ધર્મનો રહસ્યાર્થ

આસક્તિથી જન્મતી ક્રિયા એ જ કર્મ અને નિરાસક્તિથી થતી ક્રિયા એ જ ધર્મ આથી જ જૈનદર્શનમા ધર્મની વ્યાખ્યા પણ ‘વસ્તુનો સ્વભાવ એ જ ધર્મ’ એ રીતની છે અને આ રહસ્યનો વેત્તા સાધક જ સંબંધી છે. અકર્મા એટલે કે નિરાસક્ત હોય તે તેને સંસારનો સંબંધ સ્વાભાવિકતા રહેતો જ નથી

સંસાર એટલે આસક્તિપૂર્ણ વ્યવહાર માટે જ તેનો સંબંધ

ઉપાધિમય હોય એ શ્વાભાવિક છે, કર્મથી એટલે કે આસક્તિપૂર્ણ ક્રિયાથી જ ઉપાધિઓ જન્મે છે

કર્મ શબ્દનો કેવળ ક્રિયા એટલો અર્થ જ કાઢીએ તો ક્રિયામાં ફેરેલાને સંસારનો વ્યવહાર રહેતો નથી એમ અર્થ નીકળે અને જો એ જ અર્થ નીકળે તો ઠેક મુક્ત યથા સિવાયનો કાઈ પણ એવો જીવાત્મા ન નીકળે કે જે ક્રિયાત્મક ન હોય અને મુક્તદશા એટલે તો સિદ્ધદશા આ દશા માટે તો પ્રયોગ જ ન લોઈ શકે એટલે અકર્મીનો અર્થ નિગસકત સાધક જ સમુચિત ઘટે છે

—આચાર્ય 'નોધ' પા ૭૮

સાધક પોતાની બુદ્ધિથી સત્યને વિચારે

ધણા સાધકો બુદ્ધિ હોવા છતાં વિચારણા જ કરી શકતા નથી, વિચારણાની તક લેતા નથી કે પૂર્વાધ્યાસોને વશ હોવાથી તે તક મળતી નથી જે કહ્યો તે, પરંતુ ખરી વાત એ છે કે તેમને નવીન વિચારણાને અભાવે જ માર્ગ મળવો મુશ્કેલ બને છે, એવું અનુભવાય છે ધણીવાર એક જ વિચારનું કિંગ્ડમ ઘેર નિદ્રામાંથી જાગૃત કરવા માટે બસ યાય છે એટલે વિચારની આવશ્યકતા છે અને કેટલીકવાર વિચાર યથા છતાં કર્મના અચળ કાયદાના અવિશ્વાસ કે તેના પદ્ધતિની પૂર્ણ સમજણ વિના અપ્રજ માર્ગ મળતો નથી એટલે વિચારની સાથે શ્રદ્ધા અને ઊડા મનની આવશ્યકતા છે

—આચાર્ય 'નોધ' પા ૯૪

સાધક ક્યારે શુદ્ધ કહેવાય ?

ધણા સાધકો કદાચ સહી શકે છે કદાચ આપનાર પર દ્વેષ પણ નથી કરતા તોયે એ કદાચ છે એવું તો તેમને ભાન હોય જ છે. યાદ રાખવું જોઈએ કે આવું ભાન પણ જ્યાં મુધી છે ત્યાં મુધી એ સાધક શુદ્ધ છે, એમ ન ગણાય આજે એ પ્રતિજ્ઞા ભણે ન કરે પણ

પ્રતિકારની વૃત્તિ જ્યાં મુઘી પલટે નહિ ત્યાં મુઘી એ સાધકમાં સાચો સમભાવ ન પ્રગટે 'જગતમાં જે કંઈ સુદર કે અસુદર દેખાય છે કે અને છે તે કેવળ મારી દૃષ્ટિનો જ દોષ છે સૌમાં હું જ જવાબદાર છું' આટલું નૈસર્ગિક વલણ જે સાધકનું હોય તે જ આવે પ્રસંગે સમભાવ જાળવી શકે

—આચારાગ 'નોધ' પા ૩૯૭

ત્યાગ અને નિરાસક્તિ બન્ને માર્ગો વિરોધી નથી.

પ્ર આપુજી કર્મસાથે ત્યાગને જોડીને અથવા તો યજ્ઞાર્થે કાર્ય કરવામાં માને છે, જ્યારે શ્રી અરવિંદબાબુ પહેલા નિરાસક્ત બની આત્માની ઉચ્ચદશા સાધ્યા પછી જ સસારી કામો કરવામાં માને છે આ બન્નેમાં આપને સાચું શું લાગે છે ?

ઉ આ બન્ને વિચારસરણીઓ પરસ્પર વિરોધી નથી અને બન્નેય સાચી છે હું તો આ બે વિવિધ વિચારધારાઓને સાધક જીવનના બે પાસા ગણું છું આપણે સૌ ઓછેવધતે અંશે સાધક જીવનના રતેલી જ છીએ કાર્ય કરતી વખતે ત્યાગને અને વિરામ લેતી વખતે અનાસક્તિને નજર સામે રાખીએ, તો આ બન્નેનું સાચાપણું જણાયા વગર નહિ રહે આપણા જીવનયુગ માટે આ સાચું છે તેમ પ્રજના જીવનયુગ માટે પણ સાચું છે જ. એક રીતે જોતા ત્યાગ અને નિરાસક્તિ બન્ને બીજા અને છોડ જેવા છે છોડ પહેલો કે બીજા પહેલું, એનો જે જવાબ છે તે જ આનો પણ જવાબ છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય 'અશ્રોતરી' તા ૧૬-૨-૪૯

સાધક ત્યાગની ભૂમિકાએ ક્યારે પહોંચે છે ?

જેણે સાચું જ્ઞાન અને આત્મજન્યુત્તિ કેળવી છે તથા કપાયોનું બહુ અગ્રે શમન કર્યું છે, તે જ આત્મશી ત્યાગ પાળી શકે છે ભગવતીસૂત્રમાં પણ મનુષ્યત્વ, સદ્ધર્મ, શ્રવણ, જ્ઞાન, વિવેક,

પ્રત્યાખ્યાન અને સયમ ઈત્યાદિ ભૂમિકાઓ વટાવી ગયા પછી જ એ સાધક ત્યાગની ભૂમિકાને પહોંચે છે, એમ સમજાવ્યું છે

—આત્યાગ 'નોંધ' પા ૭૭

ક્રિયાત્યાગ અને અનાસક્તિનું રહસ્ય

મૂળ વાતમા તો ક્યાયે ક્રિયા પોતે એકાત રીતે નિર્વેધવાયોગ્ય કે આરાધવાયોગ્ય નથી, કાગલુ કે મુખ્યત્વે ક્રિયામા 'ધર્મ' કે અધર્મ' નથી, પણ વ્રતિમા છે, ભાવનામા છે ક્રિયા પછવાડે જે વ્રતિ હોય તે જ શુભઅશુભ કર્મો યા તો આત્મવિકાસ કરનાર અને આત્મવિકાસને અવરોધનાર છે એટલે કે વ્રતિ જ ક્રિયાને ડિમત આપે છે એટલે એ વ્રતિને—લાલસાને મારીને અનાસક્તભાવે ક્રિયા કરવાનું શાસ્ત્રજારે પહેલા કરમાવ્યું, પણ ક્રિયાના સાધનો અને શક્તિ હોવા છતાં ક્રિયા તરફથી વાસના કાઢી લઇને વિરક્ત ભાવે ક્રિયા કરનાર કાંઈ વિરલા યોગી જ હોઈ શકે માટે જ ઉત્સર્ગમાર્ગરૂપે ક્રિયા કરતા કરતા માણસ ક્રિયાના પરિણામ અને ભાવના તરફ ખેંચાઈ જાય છે અને એને આસક્તિ વળગે છે માટે ક્રિયા એવી 'સ્વીકાર્ય' હોવી ઘટે કે જેમા આસક્તિ ન વળગે અને નિગસડત વ્રતિ ફળવાતી જાય, વિદાસ ન રુધાય પણ વૃદ્ધિ પામે અને શુભ ભાવના વધે અને જે ક્રિયાથી આમ ન બને તે ક્રિયાનો ત્યાગ કરનાર તે ત્યાગી એને આત્મવિકાસમા આડખીડી કરનાર ક્રિયા ત્યાગ્ય હોય આ રીતે બાકીની શુભ ક્રિયાઓ કરતા કરતા ત્યાગી આસક્તિ નષ્ટ કરી જ્યારે અનામડત બને ત્યારે તેનો ત્યાગ કલિત થયો છે, એમ ગણાય ત્યાગનું મ્થાન સાધનપૂરતું અને સાધનની ડિમત ઉપયોગપૂરતી છે જે ત્યાગમાયી અનાસક્તિ જન્મે તેનું નામ ત્યાગ એ રીતે જેતા ત્યાગનો કે નિગસક્તિનો ઉદ્દેશ લિન્ન નથી, પણ એ બન્ને વચ્ચે માત્ર ભૂમિકાભેદ છે ક્રિયાના ત્યાગથી વ્રતિના ત્યાગનું કાર્યક્ષેત્ર જેટલું સરલ થઈ શકે છે, તેટલું ક્રિયાઓના પ્રત્યક્ષ ખડા થતા નિમિત્તો વચ્ચે સરલ થઈ

-શકતુ નથી એટલે જ ત્યાગ એ જૈનદર્શનમા રાજમાર્ગ ગણાયો છે
-આ ઉપરથી ત્યાગ અને ક્રિયાકાંડોનુ મહત્ત્વ અને સાધનાની મર્યાદા
સર્વ કોઈ જિજ્ઞાસુ સમજી લે અને એનાં પરિણામ અને ઉપયોગનો
પણ વિચાર કરે

—આચારાગ 'નોધ' પા ૬૦-૬૧

પૂર્વગ્રહની પકડ સાધનામાં એક મોટી ત્રુટિ છે.

પૂર્વગ્રહ એટલે પૂર્વની દૃષ્ટિની પકડ કે જે અનેક પ્રકારની હોય
છે પોતે જે કુળમા જન્મ્યો હોય, તે કુળની પકડ, ધર્મની પકડ,
માન્યતાની પકડ, વ્યવહારની પકડ વગેરે. આવી પકડોનુ કારણ સદ્-
ચિતતા હોય છે, વૃક્ષને દુ ખ પડયે સ્થાન ફેરવવાની ઇચ્છા થાય,
તોપણ તે એના હાથની વાત નથી તે જ રીતે ધણા સાધકોને પોતાની
પકડના ફળનો જ્યારે દુ ખદ અનુભવ થાય છે, ત્યારે દુ ખથી ડરીને
તે પકડ છોડી દેવાની મનોદશા સેવે છે ખરા, પણ ફરીથી જ્યાં એવો
પ્રસંગ આવે છે ત્યાં તે જ ભૂલ ફરીથી કરી નાખે છે આમ થઈ
જવાનાં બે કારણો છે એક તો શક્તિની ઊણપ અને બીજી વિચા-
રનો અભાવ. આથી જ તેઓ વૃત્તિને અધીન બની ગયેલા હોય છે
સાધનમા આ એક મોટી ત્રુટિ ગણાય

આ રીતે આગળ વધેલા ગણાતા સાધકો પણ એક યા બીજા
પ્રકારે પૂર્વગ્રહમા પડી મહાન અનર્થ કરતા હોય છે આમા તે
સાધકને માત્ર વ્યક્તિગત જ નહિ, બલકે ઘણીવાર તો સમાજગત
પણ નુકસાન થાય છે તેમાય બીજી પકડો કરતા સામ્રદાયિકતામા
માનેલા ધર્મની પકડ માનવસમાજને વધુ પીડી શકે છે કારણ કે તે
પકડ જગત્કલ્યાણના સુદ્ધ ખૂરખા નીચે પુરાયેલી હોઈ ભોળી જનતાને
વધુ આકર્ષે છે અને જાળમા લઈ શકે છે માટે સાધક કોઈ પણ
પ્રકારની પકડને પોતાના ચિત્ત પર સ્થાન ન આપે અને પૂર્વની
ભૂલથી દાખલ થઈ ગઈ હોય તો વહેલી તકે તેને દૂર કરવાની શક્તિ

અને વિવેક કળાવે પૂર્વગ્રાહીની આ વાતમા ઘણા આધારને અતિશ-
યોક્તિ લાગવાનો સભવ રહે છે ખરા પણ તે પડડ ધીમેધીમે સાધ-
નામા કેવી રખણ ઉત્પન્ન કરે છે તેનો અનુભવીજનોને પણ અનભવ
હોવાથી તેઓ તે માટે ચાકાવે છે

—આચાર્ય મૂત્ર 'નોંધ' પા ૨૩૩

તપસ્યામાં વિવેકની અગત્યતા

કેટલાક ત્યાગી અને તપસ્વીઓ જોઈ સ્વેચ્છાએ જ કહિત તપ-
ચર્યાઓથી ડિવા શુદ્ધિતિથી પણ પ્રચન્નતા જાળવી જીવી ગયા હાય
છ, પરંતુ શુદ્ધ ધ્યેય વિનાનું એકાત દેહદમન જીવનમા શુદ્ધતા લાવી
મંદ છે, ડિવા વ્રતિનો પ્રથમ પ્રત્યાધાત થાય, તો અત્રદ્ધા જન્માવે
છે ભગવાન બુદ્ધદેવ જેવા કેટલાક ધોર તપસ્વીઓએ અતિ દેહદમન શુદ્ધ
જેવું નીવડ્યાનો અનુભવ જગતને ખોળે ધર્યો છે દેહપરનો વિલાસ
જેમ આત્મવાત ૧૨ તેમ દેહ તરફની ખેદગારી પણ જીવનગસતે ચૂસનારી
નીવડ્યાનો સભવ છે આથી સાધનામા આત્મગત્તા અને વૈર્ય બન્નેને
સામે રાખી દેહરૂપી આધન વ્યવસ્થિત, નુવડ, નિયમબદ્ધ, સચમી અને
ચાર્યઆધર નીવડ તે રીતે તેને જાળવવા રાખવું એ સાધનાનું એક
ઉપયોગી અંગ છે અમુક દેહ મુધી ગરીબજા સાથે મનોબળનો પણ
સળધ છે એટલે સગીરની તદ્દન ઉપજા ન કરી ગદાય આ રીતે
સાધ્ય-સાધકની યોગ્યતા અને સાધનનો મદ્યપયોગ એ ત્રિપુટી સાધવી
જોઈએ.

અનુભવી પુરુષોનો લાભ કયારે મેળવી શકાય ?

જાની પુરુષોના વચનો મ્યાનુભવથી પૂર્ણ હોવાથી તે નવીન લાગે
છે અને અત કસળાને અચર પણ ઉપજાવી નક છે નવીન એટલા
માટે લાગે છે કે તેઓ પોતાના અનુભવનો કઈક જુદું જ કરે છે
અને તેથી રૂઝિત માનસથી કેટલાક વાર તે પચાવી પણ નકાતુ નથી.

તોયે કંઈક અદ્ભુત લાગતું હોય તે જ્ઞાન રુચિ જન્માવી શકે જ્ઞાની પુરુષોની આ વિચિત્રતાને જોઈ કોઈ દ્વેષ પણ ન લાવે, તે આંધળો ભક્ત પણ ન બને, પરંતુ તેઓની શિક્ષાને જીવનમાં ઉત્ત સાચો પ્રયત્ન કરે તે કિરણ નવું લાગે તોયે પોતાની શક્તિ તેને પચાવે કારણ કે તેમના વચનો સસારસ્વરૂપના પૂર્ણ પંક્તિ નીકળેલા હોય એ વચનોમાં અનુપમ પ્રેરણાશક્તિ હોય અને તેઓ જે કંઈ કહે છે એમાં જગદલ્યાણના સાત્ત્વિક હેતુ કોઈ પણ અન્ય હેતુ હોતો નથી

—૨૧

મોક્ષ' પા ૨૧૮

મોક્ષની આરાધના

મોક્ષના શાસ્ત્ર ભણ્યે કે મોક્ષની વાતો જતી નથી જેઓ મોક્ષના અભિલાષી હોવા છતાં કષાયો અને વિષયવિલાસની ગર્તામાં સખડયા કરે આરાધના અને મોક્ષ પણ નથી આરાધતા તેઓ મ ત્રિશકુની જેમ વચ્ચે જ લટકી રહે છે

—આચારાંગ

ક્રિયામાં વિવેક-બુદ્ધિ માટે ત્રિપુર્

વિવેકબુદ્ધિ વાપરવા માટે ટૂંકમાં આ ત્રણ જરૂરી છે (૧) હું કરું છું એ ક્રિયા માગથી બની નહિ ? મારી શક્તિની બહારની તો નથી ને ? કારણ કરવા જતા ધણીવાર અધવચ્ચ લટકી રહેવું પડે છે હોય તોયે પોતાની શક્તિ વિચારીને કરવી ઘટે . ક્રિયામાંથી હું ઈચ્છું છું તે ધ્યેય કલિત થયે કે ધ્યેયશૂન્ય ક્રિયામાં ઉન્સાહ, શક્તિ કે હિમત સાગો અને એથી જ એ ક્રિયા પણ સફળ નીવડતી નથી

પ્રત્યેક ક્રિયાની પાછળ કઈક અપેક્ષા હોય જ નેઈએ (૩) હું કુરુ હું તે ક્રિયા મારું કે કાઈ બીજાનું અનિષ્ટ તો નથી કરતી ને ? ધર્મી ક્રિયાઓ દેખાવમાં સુન્દર, પોતાની શક્તિથી આધ્ય તથા શ્રોત્ર હેતુ આપનારી હોય છે તોયે જે ક્રિયાનું પરિણામ અતિ અનિષ્ટજનક હોય છે તે ક્રિયા કાચ ન ધર્મી થો

આટલી સામાન્ય વિચારણા ને ગિયરબુદ્ધિથી કરવામાં આવે તો ધર્મી અનર્થકારી ક્રિયાઓ કરતા બધી જવાય અને એ રીતે કહેલી ક્રિયાને વિવેકબુદ્ધિપુર સગની ક્રિયા કહેવાય

આચાર્ય 'નોધ' પા ૨૦૧-૨૨૨

સાધક દરેક સ્થિતિમાં પોતાની વૃત્તિઓ પર ચોક્કસ રાખે

કાંઈ પણ દિશા ખાલી નથી કે જ્યાં પાપના પ્રવાહો ન હોય. અમુક સ્થિતિમાં કે ક્ષેત્રમાં ગયા પછી કર્મબંધન નથી થતું એમ ન માનવું પરંતુ જે એમ જ હોય તો મોહાર્યાની મુક્તિ જ કેમ સંભવે ? ત્યારે તેનો ઉત્તર મળે છે કે એ પ્રવાહો કેટકેટ હોવા છતાં જેનું ચિત્ત તેમને અવકાશ નથી આપતું એટલે કે જે સાધક તે પ્રવાહ આવવાના દ્વાર ખુલ્લા મૂકતા નથી તેમનામાં એ પ્રવેશી શકતું નથી જ્યાં આસક્તિ છે, ત્યાં જ તે પેમે છે એટલે આનો સાગળ એ કે કાંઈ પણ ભૂમિકામાં પહોંચેલો સાધક જ્ઞાતિ પર પોતાની ચોક્કસ રાખે, શાકેલ ન બને

આચાર્ય 'નોધ' પા ૨૧૪

વિષયોના સાનિધ્યમાં નિરાસક્ત રહેવું કઠિન છે

જાની સાધક વિષયોથી દૂર ગઈ મર્યાદાપૂર્વક જીવન ગાળતો હોય છે અને પોતાનું હૃદય અર્થાત્ કે આત્મા આ બાહ્ય દેખાતા શરીર, ઇન્દ્રિયો અને મનથી પર છે, એમ અનુભવતો હોય છે ત્યારે નિરાસક્ત એ પોતે વિષયોના સાનિધ્યમાં પણ નિરાસક્ત ગઈ શકે

રેલો પોતાની અપેક્ષાએ ઊતરતો હોય તોય એની નિન્દાય ન હોવી
ધટે એમ કરવામા એકાત અનિષ્ટ છે છતા કોઈ એમ કરતુ હોય
તો સત્યાર્થી એના ઉપર પણ કોઈ કે રોષ ન કરે, માત્ર એને પ્રેમ-
પૂર્વક સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે અથવા એમ થવુ અશક્ય હોય તો
મૌન રાખે એટલુ જ સત્યાર્થીને માટે હિતાવહ છે

—આચારાગ સૂત્ર ‘નોધ’ પા. ૨૯૧

સ્વાદજયનું તત્ત્વ

સ્વાદના અસંયમ પર જ મુખ્યત્વે જગતના સર્વ પ્રપચોતુ
મંડાણુ છે પણ આ વાત ખૂબ જીડેથી વિચારતા જ ચત્કિચિત્ પણ
સમજાય તેવી છે. જીવનના પ્રત્યેક પ્રસંગને અવલોકવાથી જણાશે કે
સ્વાદ એકલી જીભનો જ વિષય નથી, પણ પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયનો વિષય
છે. આ વાત સ્વાદની વ્યાખ્યાથી કંઈક વધુ સ્પષ્ટ થશે માટે ટૂંકમા
કહુ છુ—સ્વાદ એટલે રસની વિકૃતિમાથી રસ મેળવવાની ઝખના અને
એની પૂર્તિ માટેનો પ્રયાસ એ જ સ્વાદ પરનો અસંયમ—અકાબૂની
ક્રિયા. પદાર્થમાત્રમા રસ તો હોય જ છે અને ભૂખ લાગે ત્યારે
પદાર્થમાત્રમા રસ છે, તેવી સૌને ઓછીવધતી પ્રતીતિ પણ થઈ હશે
ભૂખ લાગે ત્યારે ખાવુ એ ધર્મ કારણ કે ત્યા જરૂરિયાત છે, અને
અન્ય સુધી વસ્તુ જરૂરિયાતની દૃષ્ટિએ વપરાય છે ત્યા સુધી વસ્તુને કે
વૃત્તિને વિકૃત કરવાનું મન ડોઇનેય થતુ નથી. પણ જ્યારે ખાવુ એ
ધર્મને બદલે પદાર્થો ભોગવવા એ ધર્મ એટલુ જ અગ ગહે છે અને
જરૂરિયાતનું લક્ષ્ય ચુકાય છે, ત્યારે ખાવામા કે ખાલાવિદ પદાર્થો
વાપરવામાં રસ આવતો નથી

રસ મેળવવાની ઇચ્છા તો વૃત્તિમા છે જ અને તે મહેતુક છે.
પણ જરૂરિયાત જ રસ સર્જે છે, જરૂરિયાતમાથી રસ ઉત્પન્ન થાય
છે, એ વાત જ્યા ભુલાય છે એટલે પદાર્થોમાથી રસ નહિ અનુભવાના
રસ મેળવવાની ઝખનામા માનવ પદાર્થોને વિકૃત કરે છે, ચૂંધે છે

અને તેમજ તે પદાર્થોને વિદ્યુત કહે છે, તમતેમ વિદ્યુત રસથી તેને
પ્રાપ્તવિદ રસ મળતો નથી, પણ નિસ્રી રસની ઝખતા વધતી જાય
છે. માનવજીવનના અસતોપનુ મૂળ આવી છે

શાસ્ત્રકર્તાએ એ અને સ્વાત્મો ભેદ પુન પુન સમજાવ્યો છે
રસ સ્વાત્માવિદ છે, સ્વાત્મ દૃષ્ટિમ 'હ' રસભોક્તૃત્વ આત્માનો સ્વભાવ
છે શ્રુતિમાય 'રમો વૈ સ' એવું મુદ્દન છે આગશ ક જે સાચા રસનો
પિપાસુ હશે તે એટલો જ સ્વયં સ્વાદથી પર હોવાનો અને આ રીતે
સ્વાદભર્ય પ્રત્યેક રીતે મહત્ત્વનું અગળની ગહવાનું

આચાર્યગ 'નોંધ' પા ૩૩૨, ૩૩૩

સત્યશોધકની સ્થિતિ અને જૈનદર્શન

સત્ય કદી કેવળ બુદ્ધિ કે કવળ હૃદયથી અમજવી શકાય નહિ તમ
અભારથી લાવી શકાય પણ નહિ સત્યનો આધાર વ્યક્તિના વિદાસ
પર હ જેનો જેટલો વિદાસ તેટલું તે ગમે ત્યાંથી અને ગમ ત્યારે
લઈ શકે આટલો જેને વિદાસ હોય તે જ સત્યાર્થી અને સત્યપ્રેમી
ગણાય આવો સાધક કદી પોતાની માન્યતાને ચિત્તકાવદ દે આશ્રયથી
કોઈના પર લાદવા પ્રયત્ન ન જ કર તે અમરે કે હુ જે દગતને
માનુ છું તે દર્શનના આપક અર્વાજ પુરુષ હાય અથવા હુ માનુ છું
તે મત પૂર્ણ સત્ય પર સ્થાપિત થયો હોય, તોયે હુ તો એ મહાસા
ગરમાયો મારી યોગ્યતા વડા જેટલી હોય તો તેટલું જ લઈ શકું
અને વડા જેટલું પાત્ર આખા મહાસાગરનું વર્ણન કરવા એમ કે
આખા જગતને તેમાથી પાણી પીગસવા એમે, તો એ વૃષ્ટતા જ
ગણાય એ તો માત્ર એટલું જ કહી ગયું કે "હ તમ્હે હતો, ત્યાર
કલાણા દર્શન કે મતમાથી તૃપા માટે તેટલું હુ પામી ગયો છું અને
મારું માટે તો એ એક મહાસાગર છે, એમ મને લાગ્યું છે અને તેના
આ કારણો છે " આટલું પણ નિગમદ, નિ સ્વાર્થ અને સગળ બુદ્ધિથી
કહે એમા જ સ્વ અને પર હિમયનું ઝેય અને ગામન કે દર્શનનો

મહાવના છે એથી વિશેષ કહેવું કે વિતકાવાદમા ખેંચાઈ જવું એમાં સ્વ કે પર કોઈનુય હિત નથી

જૈનદર્શનનો સ્યાદવાદ વિશ્વ પરના બધા મત, પથ, સપ્રદાય કે ધર્મોનો આ રીતે સમન્વય સાધી આપે છે તે એમ શીખવે છે કે જગતના બધા દર્શનો અમુક અમુક અપેક્ષાએ સત્યના જ અંશો છે—કોઈ વિકસિત અને કોઈ અવિકસિત, પરંતુ અમુક અંશ જ્યારે ખીજા અંશોમા લગી ન શકે, એક ખીજાનો તિરસ્કાર કરે ત્યારે એ વિકૃત થાય છે અને સત્ય મંદી સત્યાભાસ બને છે જ્યારે આ સ્થિતિ થાય ત્યારે તે મત અને તેના અનુયાયીઓ માટે તે નાવ મંદી પથ્થર-રૂપ બને છે, આ સંસારરૂપી મહાસાગરમા પોતે ડૂબે છે અને તેને પકડનારને પણ કુખાડે છે પણ જે મત કે દર્શન ખીજા સત્યોને પચાવવાનો અવકાશ રાખે છે, તે ઉદાર અને સગૃહિત બની પૂર્ણ સત્યના માર્ગે ગતિ કરે છે અને પોતાના અનુયાયીઓને પણ વિકાસનો માર્ગ શોધી આપે છે

—આચારાગસૂત્ર 'નોંધ' પા ૨૮૮

સાધુતાનું લક્ષણ અને આંતરિક વીરતા

જેવા વિચારો હોય તેવું જ બોલે અને જેવું બોલે તેવું જ ચાલે, અર્થાત્ કે મન, વચન અને કાર્યની એકવાક્યતા એ સાધુતાનું પ્રથમ લક્ષણ છે, ત્યાગ ગ્રહણ કરી સતત જાગૃત રહે તે સાધુ કારણ કે સમર્થ આત્માઓ માટે પણ પૂર્વસંસ્કારોને લઈને નિર્બળતા થવી સભવિત છે

મન જ્યારે પૂર્વસંસ્કારોને અધીન થાય ત્યારે જીવાત્માના સામર્થ્ય, ત્યાગ અને શક્તિ કાલુભરમા નાબૂદ થવાનો સમય આવી પડવાના ઘણા દર્શનો મળી આવે છે મહિનનાની સદગ અસદગ પણ ત્યાગની પવિત્રતા અને ચારિત્રની મુવાસને વરસાવી મંદ્ર છે સદગ-વીરતા વિના મુક્તિમાર્ગની ચોખ્ખતા નથી—આદ્ય ઠંદોમા બધાની

વીરતા, આતરદ્વેષોમા આતરિક વીરતા બહારની વીરતા કરતા આતરિક વીરતા ક્રાંતિગણી કહિને અને દુ સાધ્ય છે બાહ્ય વીરતામા સન્માન, સામ્રાજ્ય, હક્ક વગેરે મેળવવાનું હોય છે, આતરિક વીરતાના માર્ગમા કિલટુ ઘણા વર્ષોથી સઘરી રાખેલું એ બધું અહત્ય, મમત્વ, આસક્તિ વગેરે દેવતાવી દેવાનું હોય છે એ વીરના શસ્ત્રો પણ જુદા છે તે હાથમા નહિ, પણ હેયામા ધારણ કરાય છે

—આચાર્યસૂત્ર ‘નોધ’ પા ૧૬

સાચી નિર્ભયતામાંજ સાધુતા છે

તેજ સાચા નિર્ભય છે કે જેનાથી સૌ ડાઘ નાનામોટા જીવોને અભય મળે છે પોતાનાથી ત્યારે ડાઘ ભય ન પામે તેવો નિર્ભયાર્થી અને નિર્વિંકારી પ્રેમ અખડ વહે, ત્યારેજ નિર્ભયતા પ્રાપ્ત થાય નિર્ભય દશા પ્રાપ્ત કરવાનું ધ્યેય એ સર્વોત્તમ અને કાર્યકારી ધ્યેય છે. જે નિર્ભયતામા અસયમ અને અવગ્રહતા છે તે નિર્ભયતા ભયાનક છે અને એ નિર્ભયતા બહાર દેખાતી હોય તોયે એ નિર્ભયતા નથી, પણ માદાન ડરપોકતા છે

—આચાર્યસૂત્ર ‘નોધ’ પા ૧૬

સાધકજીવનમાં ત્યાગ અને અનાસક્તિનું રહસ્ય નિષ્કામવૃત્તિ-વાસનાત્યાગ

અનાસક્તિના સબધમા સામાન્ય ગીતે લોકોનો એ ખ્યાલ છે કે પ્રત્યેક કર્મો નિષ્કામ રીતે કરવા જે આ નિષ્કામનો ઇચ્છા-રહિતપણું એટલો જ અર્થ કરીએ તો તો ઇચ્છા વિના પ્રવૃત્તિ જ શક્ય નથી નિષ્કામી પણ કર્મયોગી તો છે જ એટલે ઇચ્છાનો સ્વીકાર કરી વાસનારહિતપણું એ જ નિષ્કામનો અર્થ ઘટાડવો ગ્યો જે આપણે વાસનાની મીમાસામા ઉતરીએ તો તો એ ચર્ચા અનંત થાય પણ સામાન્ય રીતે અવલોકીએ તોય એટલું તો જણાઈ

આવશે કે વાસનાનું સખીજ બળી જવું એ ઘણી જ ઊંચી ભૂમિકાની વાત છે જૈનદર્શનની અપેક્ષાએ જોઈએ તો પારમા ગુણધ્યાને જ ક્ષાયોની સર્વથા ક્ષીણતા હોઈ શકે એવું પ્રતિપાદન છે જો કે વાસના-માય ગાઢ કે શિથિલ સરકારોની અપેક્ષાએ તારતમ્યતા તો છે જ.

આટલું વિચાર્યા પછી બે માન્યતાઓ ઊભી થાય છે (૧) વાસનાને રોકવા માટે નિમિત્તોથી દૂર રહેવું આવશ્યક છે (૨) નિમિત્તોની સામે જીવવા છતાં માનવને સુલભ એવી પ્રજ્ઞાશક્તિ અને પુરુષાર્થથી વૃત્તિઓને આધીન થયા વગર સ્થિર રહેવું

આસક્તિત્યાગ : એક આદર્શ

પહેલી માન્યતામાથી ત્યાગનો આદર્શ ખડો થાય છે અને બીજી માન્યતામાથી અનાસક્તિનો આદર્શ ખડો થાય છે આ બેમા સરળ માર્ગ કયો ? એમ હવે પૂછવામા આવે તો એ જ જવાબ મળે કે પ્રથમ તો કારણ કે નિમિત્તોથી પર રહીને વૃત્તિને જીતવામા જે વીરતા જોઈએ છે એ કરતા નિમિત્તોની સામે રહી વૃત્તિને જીતવામા અનંત-ગણી વીરતાની જરૂર પડે છે જગલમાં જઈ વસતિથી દૂર રહી ક્ષત્ર-ચારી રહેવું, નમ્ર, નિયમિત અને નિર્મોહી રહેવું સરળ છે. ધન કે અધિકાર ન મળ્યો હોય એને ડરકસર અને સહિષ્ણુતા સુલભ છે

પણ અહીં ત્યાગનું ધ્યેય જેમણે રજૂ કર્યું છે એ ચોક્કસ છે કે તુ ત્યાગનો અર્થ પદાર્થોનો ત્યાગ કે કુદુષકૃબ્ધીલાનો ત્યાગ કરી જગલમાં ભાગી જવું એમ ન સમજીશ તેથી જ શ્રી આચાર્યગ મુન કહે છે કે -‘નેવ ગામે નેવ રણે’ ત્યાગ આમ્યવાચ કે જગલવાસમા નથી પણ ‘સગતિ પામહ એટલે કે ત્યાગ આસક્તિના ત્યાગના જ એમ સમજ’

ત્યાગની મર્યાદા

આટલું અવલોક્યા પછી નિષ્કામ-કર્મ અને ત્યાગ બન્નેનું ગૌણ

ધ્યેય તો અનાસક્તિ જ છે એમ નક્કી થયું માત્ર એની આધના-
પ્રાપ્તિલાક્ષણિકા માં જે ભેદ રહ્યો છે તે એ છે કે એક માન્યતાઓ એ કલિત
થયું ત્યાંનુધી પૂર્વાધ્યામાનું જેનું હોય ત્યાંનુધી તમારે પદાર્થો કે
નિમિત્તોથી દૂર રહેવું અને જીજ્ઞાસી એ કલિત થયું કે પદાર્થ તમારી
પાસે પડ્યા હોય તોય અયમી રહેવું અને અનિવાર્ય આવી પડ્યા
કર્મોને ક્ષવણ સ્વચ્ચામિત્વ ગણ્યા વિના પણ આપન્નિધર્મ ગણી ભાગવી
લેવા અયય્યા સત્કર્મો કરી એનું બળ વટારી નાખવું—પરગણિત કરવા

પણ જેની પાસ નવયોવન મુદ્દરી, એક હવધારી સત્તા, સર્વાંગ
ચ્ચામિત્વ, તનબળ, મનોબળ અને આધનસપત્તિ સામ હોવા છતાં
નિર્વિદારી, નિર્મોહી, નમ્ર, નિપગ્નિયદા, નિયમિત અને લમાશીલ
રહેવું એ પ્રાપ્તિગણ કલિત છે, એ સહેજે સમજી રાજાય તેની અપેક્ષા
થિના છે

આ બંને માન્યતામાં બંને કાલિના સાધકાનો સમાવેશ છે,
એક સ્વધર્મજીવી અને બીજા યાગી ત્રા આચારગમા એનો
“ અણુવસુ અને વસુ એટલે મર્યાદિત ત્યાગવાળા અને સપૂર્ણ ત્યાગ-
વાળા તરીકે ઉલ્લેખ થયો છે

ત્યાગની વિકૃતિ પાખંડની પુષ્ટિ

જે આ બંને માન્યતાનો સમન્વય સધાય તો એક સર્વાંગ
દૃષ્ટિ બિંબી થાય અને સર્વપ્રકાર સૌને આત્માચન મળે જે એ ઉદ્દેશ
બુદ્ધાય તો અનાસક્તિને નામ સ્વગ્રસ્તા અને ત્યાગને નામે પાખંડ
પાપાય ત્યાગથી ત્યાગના નામનો ‘નહિ’ ભય કરે બન્યા અને ગુના
છાડગેને એના મા કાઈ રીતે જાંતો ન ગણી નકે પણ “ ચૂપ !
બાંધો આંધો ! ” એનું બોલના ભયભીત બની ચૂપ થઈ જાય એની
જાણકાર્યમા બિડી જાય પડી ત્યાગથી નિઃકામ-કર્મયાગની દૃષ્ટિ પ્રજ્વળે
આત્માચનપાયક, આકર્ષક અને આત્મગીય બની છે

આચારગ મૂત્ર (પગિણિ) પા ૩૦-૩૧

ત્યાગી અને નિરાસક્તિનું જીવન

જેનામા નિરાસક્તિ સહજ વણાઈ ગઈ હોય તેવા પુરુષો પદ્મર્થોનો ઉપયોગ કરવા છતાં, બાહ્ય દૃષ્ટિએ ત્યાગી ન દેખાવા છતાં ત્યાગીજ હોય છે અને અનેક પ્રલોભનો પણ તેને મહાત કરી શકતા નથી પણ આવા પુરુષો વિરલજ હોઈ શકે, એટલે ત્યાગની આવશ્યકતા સ્વીકારાઈ છે પણ તે ત્યાગ આત્મિક બળ, શ્રદ્ધા અને ઉત્સાહ-પૂર્વકનો હોવો જોઈએ કે જે સાગોપાગ ટકે અને નિરાસક્તિને જીવનમા વણે જે કે કેટલાક સાધકોને પ્રથમ ઉત્સાહ કે સાચી સમજ ન હોય તોયે ત્યાગમાર્ગમા ભળ્યા પછી તે આવી જાય, એવું બને છે ખરું પણ એ એક અકસ્માત ગણી શકાય અને તેની પાછળ કુદરતનો કોઈ ગૂઢ સંકેત કે પૂર્વપુરુષાર્થ કારણભૂત છે એમ માનવું રહ્યું.

ઘણીવાર નિરાસક્તિ અને વિવેકી સાધકને પણ ન્યાસુધી રાગદ્વેષના બીજને સંપૂર્ણરીતે ન બળી ગયા હોય ત્યાસુધી તે જરાયે ગાફલ થાય તો ઘણું સહેવું પડે છે એટલે અહીં રાત્રિના પ્રથમ અને પાછલા પહોરે ચિંતન કરવાનું કહી સંપૂર્ણ જાગૃત રહેવાનું સૂચવ્યું છે પ્રતિક્રમણક્રિયા કે જેને અનુભવી પુરુષોએ ગૃહસ્થ હો કે ત્યાગી હો તે બંને માટે કરણીય બતાવી છે, તેમા પણ આ જાતનું જ રહસ્ય સમાયું છે

નિરાસક્તિ અને વિવેકબુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય ત્યાયે અહ કાર ન હોવો જોઈએ નિરાસક્તિ અને વિવેક એ માત્ર વાણી કે મનનો વિષય નથી એનો પ્રત્યેક ક્રિયા સાથે સબધ છે એટલેજ પ્રત્યેક ક્રિયા કરતા પહેલા સાધકે તેની જરૂરિયાત, ઉપયોગિતા અને અવરહિતતાનો ખ્યાલ કર્યા વગર ન ચાલે ક્રિયાના પરિણામનો અને હેતુનો વિચાર એ વિવેક અને ક્રિયા કર્યા પછી તેનું જે કંઈ ફળ મળે તેનો ત્યાગ, અર્થાત્ કે તે ક્રિયા જે હેતુએ કરી હોય તે હેતુ સરે કે ન સરે, તેનું પરિણામ સુદૃઢ આવે કે અસુદૃઢ આવે, તોયે ચિત્ત ઉપર કશી અસર ન થાય તેવી સમતા રહે, એવી ચિત્તની સદગતિ થવી

એ નિગસક્તિ

—આચાર્યમુનિ 'નોધ' પા ૧૬૭, ૧૬૮

ત્યાગ સમજણપૂર્વક સમભાવથી જાગ્યો હોવો જોઈએ

પદાર્થત્યાગમા જેભાવના દેખાય છે એક તો પદાર્થો તરફની ધૂણા અને બીજી પદાર્થો પ્રત્યેની અતૃપ્તિ આ ભાવનાના મૂળ ઉપરજ ત્યાગની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિનો આધાર છે જે ત્યાગમા પદાર્થ પર નિરસ્કાર છે તે ત્યાગમા શુદ્ધિની સમજણ નથી, એમ કહી શકાય કારણ કે વ્રતિનો આજે પદાર્થ પર નિરસ્કાર છે, તે વ્રતિનો પ્રસંગ આવ્યે તે સયમ પર પણ નિરસ્કાર નહિ થાય એની જાણ ખાતરી કે કયિતા-સય એ છે કે વ્રતિના મૂળમા જે દોષ હોય તે આજે એકજ ક્ષેત્રમા દેખાતો હોય તોપણ વહેંચા યા મોડા એ બીજા ક્ષેત્રમા પણ દેખાવાનો જ જે સાધક પદાર્થત્યાગથી મુખ્ય છે એવું સીધું પ્રલોભન કયાકયી આલણી ત્યાગ કયો છે અને આજે તેની વ્રતિનો વેગ સયમ તરફ વળવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે, તે સાધક કદાચ એ માર્ગમા મુખ્યતઃ અનુભવ ન કરી નાંકે અને બીજા સાધક કારણો નહીં, ત્યારે બીજી તરફ હજ્યા વગર કમ રહી શકશે? ત્યાગનો હેતુ વેગની દિશા બદલવાનો નહિ પણ વેગને શમાવવાનો છે અને એ વેગનું શમન ઊડી વિચાર-ગણા વગર શક્ય નથી ત્યાગે માનવીને ભાન થાય કે પદાર્થોમા મુખ્ય કે દુષ્ણ આપવાની શક્તિ નથી તે તો નિમિત્તમાત્ર છે, મારી વ્રતિએ જ અજાનવી પદાર્થોમા મુખ્યદુષ્ણની કલ્પના કરી છે જેને એક વસ્તુ તેમજ છે તે વસ્તુ નહિ મળે તો તેને દુષ્ણ યથે અગર મુખ્ય મળશે તો હાલિદ મુખ્ય યથે પણ જેને એ વસ્તુ તેમજની જ નથી એને એ વસ્તુસબધીનું કષ્ટપાનું મુખ્યદુષ્ણ યવાનું નથી, મુખ્ય કે દુષ્ણનું કારણ બહાર નથી પણ મારી સમજણમા છે—ત્યાગેજ સાચો ત્યાગ જન્મગે એટલે ત્યાગ સમભાવથી જન્મવો (જાગ્યો હોવો) તેમજ એ અને આ ભાવના પ્રગટ્યા પછીજ વ્રતિને શુદ્ધ કરવા માટે નિમિત્તોયા દર ગેલવાની આવશ્યકતા જણાય છે

—આચાર્યમુનિ 'નોધ' પા ૧૬૭, ૧૬૮-

સામ્યયોગી સાધકનો માર્ગ

વાસ્તવિક રીતે જેણે સમભાવનો યોગ સાધ્યો છે એને મન તો એ મુશ્કેલીજ નથી કારણ કે જગતના જીવો જે લોઢૈયણાના વેગમા વહે છે, તેથી એનો માર્ગ તદ્દન નિરાજો છે એટલે લોકો એને ગાડો કહે કિંવા લોકો પાસે જે કંઈ પોતામા હોય તે બહાર કાઢે કે લલચાવવા પ્રયત્ન કરે તેમા એને શુ ? એને મન તો એ પણ અસ્વાભાવિક લાગતુ નથી કારણ કે વિશ્વના અબાધિત નિયમનું એને ભાન હોવાથી એ પોતે કાંઈ તરફ વૃત્તિ ન જવા દેતા સ્થિર રહે છે

—આચારાગ ‘નોંધ’ પા ૨૩૮.

વીતરાગ-આજ્ઞાનું રહસ્ય

આજ્ઞાથી મારો ધર્મ પાળવો એમ કહેવાની પાછળ ખૂબ રહસ્ય છે વિકલ્પો અને શકાથી જેનું અન્ત કરણ ઘેરાયેલું છે, એવો સાધક સંસારની પ્રત્યેક વ્યક્તિની ભિન્નભિન્ન માન્યતા, ભિન્નભિન્ન મતો અને ભિન્નભિન્ન ધર્મો ને જોઈ વધુને વધુ ગૂંચવણમા રખે પડી જાય. એ ખાતર અહીં આજ્ઞાપાલનમાજ ધર્મ બતાવ્યો છે ભક્તિમાર્ગની જે અર્પણતાની ભાવના છે, તે સ્વાર્પણનું અહીં પ્રતિપાદન છે

—આચારાગસૂત્ર ‘નોંધ’ પા ૨૩૮

નિરાસક્તિ અને સાચા પુરુષાર્થનું રહસ્ય

આજે તો નિરાસક્તિના સંબંધમા કેટલીક ગૂંચવણ દેખાય છે નિરાસક્તિને નામે કેટલાક સાધકો દલ પણ ચલાવતા દેખાય છે આથી જે નિરાસક્ત છે તે કોઈની લેશ પણ લાગણી દુભાય તેવું કરતો નથી અને જોઈ પણ શકતો નથી સારાશ કે નિરાસક્તિ એટલે નૈસર્ગિક જીવન જીવવું તે કુદરતના અચળ કાયદા પર અખડ બદા વિના નૈસર્ગિક જીવન લભ્ય નથી કુદરતના અચળ કાયદા પર બદા

એટલે હાથપગ ચલાવ્યા સિવાય, નિવૃત્તિને ઓઠે મુક્ત જીવન જીવવાનું નહિ, પરંતુ સતત પુરુષાર્થ મેવવાનું હોય છે. દ્રાઈધિજી વૃત્તિની વિવશતામાં ન સપડાતા ક્રિયાત્મક ગંઢવું એજ પુરુષાર્થ આવે. પુરુષાર્થી દુઃખમાં મદન પણ નહિ કંઈ અને સુખમાં મદમાતો પણ નહિ અને દારણ કે મદન અને અભિમાન બંને નિર્બંધતાના ચિન્હો છે જે શ્વળ શક્તિનો શોધક અને પૂજારી હશે તે જે કંઈ કરશે તે દ્રષ્ટા ગણીતે જ, કર્તા થઈને નહિ ત્યાં ક્રિયા પરંતુ સ્વામિત્વ જાય ત્યાં ક્રિયાના ફળ સામે જોવાય જ નહિ. અને ક્રિયાના ફળ સામે ન જોવાય હોય ત્યાં મોટી ક્રિયા કેમ જ થઈ શકે ?

એટલી ઉચ્ચ ટ્રાટીએ ગયેલા નિરાસકત સાધકોને એ સાધનાના માર્ગે અનેક પ્રકારના સાનુકૂળપ્રતિકૂળ નિમિત્તો આવી મળે છે તેવે વખતે પ્રતિકૂળ નિમિત્તોમાં રાતિ જાળવવી, એ તેમને અમુલ્ય નથી પણ સાનુકૂળ નિમિત્તો સહેલા એ અતિ કઠિન છે. આ અકાટ વિશ્વમાં અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ, સમૃદ્ધિ કે સિદ્ધિઓ પડી છે અને તે આવા સાધકને સાફજ પ્રાપ્ત થાય છે પ્રથમ તો જગત્કલ્યાણના નિમિત્તે તે તેનો ઉપયોગ કરવા પ્રેરાય છે પરંતુ ઊંડે ઊંડે રહેલું આસક્તિનું ખીજ એક યા ખીજ પ્રકારે પોતાના માન, પ્રતિષ્ઠા કે વિલાસ પોષવા તરફ તેનું વલણ ડરી દે છે અને એવા કેંક ઉચ્ચભૂમિદાએ પહોંચ્યા થોડા થોડા સાધકોના પણ પતન થઈ જાય છે આ એક વિશ્વ-સાગરની ઘૂમરી છે, તે ઘૂમરીમાં સપડાયેલો સાધક મેળવેલા આધ્યાત્મિક જીવનનો ટ્રાટીકવાગ નાશ કરી નાખે છે.

— આચાર્યમૂત્ર ‘નોંધ’ પા ૧૭૨

ચિત્તના રોગ મટાડવા માટે બે માર્ગો

વિલાસમાં કે કામભોજોમાં મુખ્યત્વે પ્રાપ્તિ નથી જે આત્માનો સ્વભાવ છે તે મેળવવા માટે વહેલો યા મોડો જીવાત્માએ પુરુષાર્થ કરવો જ ગ્યો એ પુરુષાર્થ એટલે વિભાવિત તત્ત્વોના ત્યાગનો પુરુ-

કે પ્રતિષ્ઠામાં ક્ષતિ પહોંચશે, એવીએવી સમાજપણા કે લોકપણા ખાતર
 ડરીને જે પાપકર્મ નથી કરતા તેઓ આદર્શન્યાગી નથી જ્યાં સમતા
 છે, ત્યાં જ ત્યાગ છે, જે ત્યાગમાં નિર્ભયતા અને સ્વાભાવિકતા નથી
 તે ત્યાગ વિકાસમાં ઉપયોગી નીવડતો નથી સમભાવની સિદ્ધિ એ જ
 ત્યાગનું ફળ છે

— આચારાંગસૂત્ર પા ૯૦

સાધકજીવનમાં સત્યાસત્ય-વિવેક

સાધક સત્યાસત્યની બહારની ભાજગડમાં ન પડતા કેવળ આશ-
 યની પવિત્રતા પર વધુ લક્ષ આપે, એ યોગ્ય છે કારણ કે સાધક-
 દશામાં રહેલો માનવી સત્યાસત્યને પોતાની દૃષ્ટિથી જ માપતો હોય
 છે આથી ઘણીવાર એવું પણ બને કે જે એની દૃષ્ટિમાં અસત્ય
 દેખાતું હોય, તે સત્ય હોય અને સત્ય દેખાતું હોય તે અસત્ય હોય.
 સારાશ કે સત્ય કે અસત્ય એ તેની દૃષ્ટિએ સાપેક્ષ છે નિશ્ચિત
 સત્યને તો પૂર્ણજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી જ તોળી શકાય એ તોલ કાઢવાની
 બીજાના છાંયડામાં શકિત નથી હોતી અને ન હોઈ શકે, તોયે
 આખા જગતને જાણે ન્યાય આપી દેવા માટે પોતાને ન્યાયાધીશ
 તરીકે મોકલ્યો ન હોય, તેમ માનવ બીજાના ગુણદોષો જોયા કરે છે
 એટલું જ નહિ પણ ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ જોયું ન જોયું ને ન્યાય આપી
 દેવા એ બહાર પડે છે

આનો અર્થ એ નથી કે સત્ય કે અસત્યને સાધકે તપાસ્યા
 વગર હાક્યે રાખવું આનો અર્થ એ છે કે—પોતે પોતા તરફ જ
 જોવું જગતને જોવું હોય તો તે પણ પોતા માટે, બીજા માટે નહિ.
 જે પોતાને જુએ છે તે જ જગતમાંથી સાર ખેંચી શકે છે સારાશ
 કે સાધક જગતના ગુણદોષો જોવાનું છોડી દઈ અંતર શુદ્ધ કરે.
 જગત તો આરસી છે, તેમાં જે કાંઈ દેખાય છે તે પોતાનું પ્રતિબિંબ
 માત્ર છે જે જોવો હોય છે, તે તેવું જગતમાંથી જુએ છે અને મેળવે

જી લાલ ગંગી શીરીમા પડેલુ સફેદ દૂધ ગટવાઈ છે તેમ ન કહી
ગદાય તે જ રીતે જે દૃષ્ટિથી મનુષ્ય જીવને જુએ છે, તેવું જ તેને
દેખાય છે આવી દૃષ્ટિમા પદાર્થ કે વ્યક્તિત્વ નથી દેખાતુ, ખોખુ
જ દેખાય છે અને તે પણ ખોતાની આખો પગ જેવા ચમ્મા લેાય
તેવા ગંગુ

—આચારાગમુત્તર ‘નોધ’ પા ૨૦૩

વૃત્તિ-વિજયમાંજ સાચી વીરતા છે

વીરતાનો કોઈ અર્થ સમજ્યા વિના શરીરને પુષ્ટ કરવામા
વીરતા માની બેસે છે, ગરીબની પુષ્ટિમાયી વીરતા નથી જન્મતી,
પણ વીરતા તો ચૈતન્યનો ગુણ છે બ્રહ્મચર્ય, સકલ્પબળ અને વૃત્તિ-
વિજય પર વીરતાનો આધાર છે સાચા વીરને માટે વૃત્તિવિજય એ જ
સાચો વિજય છે આવી તે અદ્વૈત તથા કામવાસનાને છૂતવા માટે
શરીર અને મન બન્નેને કબ્જે છે શરીર અને ઇન્દ્રિયોનુ અતિપુષ્ટપણુ
ચાંગીવાર વૃત્તિને ઉચ્છેદી મૂકે છે એટલે આ રીતે કેવળ પૂર્વકર્મો જ
નહિ બલકે નવા કર્મો કરી વિલાસમા મુખ્ય માની વિલાસ વધારી
મૂડવો એ આત્મવિશ્વાસની ત્રુટિનુ જ પરિણામ છે આત્મવિશ્વાસ ન
હોય ત્યાં ઉત્પન્ન કરવા માટે બાહ્યત્યાગની પણ આવશ્યકતા છે

સાધના અને સયોગો મુદ્દર મળવા છતાં જેણે વૃત્તિ પર કાબૂ
ધર્યા નથી તે સાધક સાધનામા ખેંચે તોપણ સફળ ચર્ચા ગડતો નથી
યુગયુગના સતત પ્રયત્ન પછી જ જરૂરિતા પળેપળે ચતા પગભવને
છૂતવાનુ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે સાધનાનો માર્ગ જેટલો બાહ્યથી
મુદ્દર, સગળ અને સંજ્ઞસાધ્ય લાગે છે તેટલો જ તે ગ્રાહ્ય જતા
કઠિન અને કપરો અનુભવાય છે છતાંયે તે માર્ગે ગયા વિના
ઇચ્છિતની પ્રાપ્તિ થતી નથી માટે વહેલાંમોડા પણ તે માર્ગે ચાલવાનુ
જ ગદ્યુ

—આચારાગમુત્તર ‘નોધ’ પા ૧૩૭

પાર્થ. પણ જેમ દાકતર દર્દીના રોગને સમજીને તેના આરોગ્ય માટે મેડિકલ અને સર્જિકલ બે જુદીજુદી રીતમાંથી દર્દીને યોગ્ય ગમે તે રીત અખસાર કરે છે તેમ ચિત્તના રોગ માટે પણ બે માર્ગ છે એક તો એ વિભાવિકતાને વધુ ઉત્પન્ન થવા દેતા પહેલા સર્જિકલ નીતિ મુજબ કાપીને ફેફસી ફેવી, અને બીજી નીતિ રોગમાં રહેલા વિભાવિક તત્વોને દૂર કરવા માટે એમની સામેના વિભાવિક-તત્વોરૂપી દવાઓને નાખીને સ્વાભાવિકતાને ઉત્પન્ન કરવી જેમ આ બે માર્ગો છે, તેમ કા તો સાધક લોકસંસર્ગમાં રહેવા છતાં નિર્લેપ રહી સાધનામાર્ગમાં આગળ ધપે છે અને એકાંત સેવી સીધો જ વિભાવિકતાને તોડતો તોડતો લોકસંસર્ગથી દૂર રહી સાધનામાર્ગે આગળ ધપે છે પરંતુ એ વાત તો નિશ્ચિત છે કે વહેલા યા-મોડા ભવે કે ભવાતરે પણ જીવને તેના શુદ્ધસ્વભાવ તરફ ગયા વિના છૂટકો નથી. એટલે જેને આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપનું ભાન થાય એણે પ્રમાદી ન બનતા સયમ-માર્ગમાં સતત પ્રવર્તમાન થવું અને જે એ માર્ગમાં હોય એણે પોતાનો રાહ ન ચૂકવો, એ હિતાવહ છે

—આચારંગસૂત્ર 'નોંધ' પા ૮૫

સાધક સિદ્ધાંત પર મુદ્દમ રહે

સિદ્ધાંત એટલે અંત કરણની ચોક્કસતા થયા પછી બધાએલી માન્યતા સિદ્ધાંત આવે તો તેની પાછળ શક્તિ આવે અને અનુભવ થાય જ વૃત્તિવિજયના પ્રયોગ કર્યા વિના આ અનુભવ સહજલભ્ય નથી, તોયે તેમ કર્યે જ છૂટકો છે જ્યાં સુધી પોતાના શુદ્ધ વિચારોની સ્વયંસ્ફુરણ અને તેને વિવેકબુદ્ધિપૂર્વક વળગી રહેવાની વકાદારી ન જાગે ત્યાં સુધી તે સાધકના જીવનમાં સિદ્ધાંત, શક્તિ કે અનુભવ જાગૃત થાય નહિ અને સ્થિરતા વિનાના લોકોની જેમ એવો સાધક અહીંતહી જ્યાં નમાવે ત્યાં નમે આ રીતે વિચારોની ચોક્કસતા એ વિકાસનું પ્રાથમિક ચિન્હ છે

—આચારંગ સૂત્ર 'નોંધ' પા. ૧૩૩

એકચર્યા માટે ચેતવણી

એકચર્યા કરનારના માનસિક દુર્ગુણોનો જે ભડાવ વર્ણવ્યો છે તે મનનીય છે. ધણી વખત ત્યાગી સાધકને બાહ્ય-નિમિત્તોદ્વાર કડવો અનુભવ થાય છે ત્યારે તે આખી દુનિયા ખગળ છે, એમ માની તેથી અળગો થવા મથે છે અને તે એમ માને છે કે—તે હું એકલો રહીશ તો આ બધી માયાકોડ મટી જશે. આવા સાધકનું મૂળ જ કાચુ છે એ ઉપાદાન અને નિમિત્તોનો સબધ સમજ્યો જ નથી. નિમિત્તોનું જોર ઉપાદાનને લઈને છે, સસાર અતરમા છે, બહાર માત્ર તેનું પ્રતિબિંબ છે, તેનું તેને જ્ઞાન નથી એટલે એકડો ઘૂટનાર કરતાંયે તેની નીચી કક્ષા છે. છતાં તેની ભૂલ એમ મનાવે છે કે હું હવે થોડા જ વખતમાં અદ્વિતીય મહાત્મા બની જઈશ જે કોઈએ નથી કર્યું તે હું કરીશ એમ માને છે. આનું પગિણામ કેવળ અધ-પતનમાં આવે છે અને વધુ દુખનો વિષય તો એ છે કે, તે એકલો બની જવાથી તે ભૂલને મુદારનાર મળવો પણ તેને દુર્લભ થઈ પડે છે. સારાશ કે એકલીનતા ખોટી નથી પણ તેવું એકાત એકલા કે અતડા પડી જવાથી પ્રાપ્ત થતું નથી પરંતુ વ્રતિના વિનયથી પ્રાપ્ત થાય છે.

—આચારાગમુત્ર ‘નોંધ’ પા ૧૪૮

વિશ્વ સાથે સાચું એકચર્યા અને ત્યાગની દશા

વિશ્વ સાથેનું એકચર્યા એટલે ‘યદ્યપિ શુદ્ધ લોકવિરુદ્ધ નાકરણીયમ્ નાચરણીયમ્’ એટલે જગત સુ ડહે છે? કેમ ચાલે છે? તેની ગાંઠે ગાંઠે ચાલવામાં હલાપણ છે, એવી દૃષ્ટિ નહિ. જે કે કેટલાક ત્યાગી સાધકો પણ આવું માની પોતાનું ગાંડું ગળડાવ્યે જાય છે અને બાહ્ય રીતે એ પૂર્ણ ત્યાગી પણ દેખાય છે. જતા ખીજની એટલે ખીજ ગૂંદાંથોની સરમયી, પરમ્પરની એટલે સાધકોની પોતપોતામાં સગમ લાગવાથી એ આ ક્રિયા જોઈ ખીજાઓ અને નિદ્રો કે મારી પૂજા

કે પ્રતિષ્ઠામાં ક્ષતિ પહોંચશે, એવીએવી સમાજૈયણા કે લોકૈયણા ખાતર
ડરીને જે પાપકર્મ નથી કરતા તેઓ આદર્શ-ત્યાગી નથી ન્યા સમતા
છે. ત્યા જ ત્યાગ છે, જે ત્યાગમાં નિર્ભયતા અને સ્વાભાવિકતા નથી
તે ત્યાગ વિકાસમાં ઉપયોગી નીવડતો નથી સમભાવની સિદ્ધિ એ જ
ત્યાગનું ફળ છે

— આચારાગસૂત્ર પા ૯૦

સાધકજીવનમાં સત્યાસત્ય-વિવેક

સાધક સત્યાસત્યની બહારની ભાંજગડમાં ન પડતા કેવળ આશ-
યની પવિત્રતા પર વધુ લક્ષ આપે, એ યોગ્ય છે કારણ કે સાધક-
દશામાં રહેલો માનવી સત્યાસત્યને પોતાની દૃષ્ટિથી જ માપતો હોય
છે આથી ઘણીવાર એવું પણ બને કે જે એની દૃષ્ટિમાં અસત્ય
દેખાતુ હોય, તે સત્ય હોય અને સત્ય દેખાતુ હોય તે અસત્ય હોય.
સારાશ કે સત્ય કે અસત્ય એ તેની દૃષ્ટિએ સાપેક્ષ છે નિશ્ચિત
સત્યને તો પૂર્ણજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી જ તોળી શકાય એ તોલ કાઢવાની
બીજાના છાબડામાં શકિત નથી હોતી અને ન હોઈ શકે, તોયે
આખા જગતને જાણે ન્યાય આપી દેવા માટે પોતાને ન્યાયાધીશ
તરીકે મોકલ્યો ન હોય, તેમ માનવ બીજાના ગુણદોષો જોયા કરે છે
એટલુ જ નહિ પણ ઉપલક દૃષ્ટિએ જોયુ ન જોયુ ને ન્યાય આપી
દેવા એ બહાર પડે છે

આનો અર્થ એ નથી કે સત્ય કે અસત્યને સાધકે નપાસ્યા
વગર હાકયે રાખવુ આનો અર્થ એ છે કે—પોતે પોતા તરફ જ
જોવુ જગતને જોવુ હોય તો તે પણ પોતા માટે, બીજા માટે નહિ.
જે પોતાને જુએ છે તે જ જગતમાંથી સાર ખેંચી શકે છે સાગશ
કે સાધક જગતના ગુણદોષો જોવાનુ છોડી દઈ અંતર શુદ્ધ કરે.
જગત તો આરસી છે, તેમાં જે કાંઈ દેખાય છે તે પોતાનુ પ્રતિબિંબ
માત્ર છે જે જોવો હોય છે, તે તેવુ જગતમાંથી જુએ છે અને મેળવે

છે લાલ રંગની શીનીમા પડેલું સફેદ દૂધ ચકતવાનું છે તેમ ન કહી
 ગદાય તે જ રીતે તે દૃષ્ટિથી મનુષ્ય જીવને જુએ છે, તેવું જ તેને
 દેખાય છે આવી દૃષ્ટિમા પદાર્થ કે વ્યક્તિત્વ નથી દેખાતું, આમ
 જ દેખાય છે અને તે પણ ખોતાની આખો પગ જેવા ચમ્મા લેાય
 તેવા રંગનું

— આચાર્યમૂત્ર ‘નોંધ’ પા ૨૦૩

વૃત્તિ-વિજયમાંજ સાચી વીરતા છે

વીરતાનો દ્રાઈ અર્થ સમન્વ્યા વિના શરીરને પુષ્ટ કરવામા
 વીરતા માની એમે છે, શરીરની પુષ્ટિમાથી વીરતા નથી જન્મતી,
 પણ વીરતા તે ચૈતન્યનો ગુણ છે બ્રહ્મચર્ય, સકલ્પબળ અને વૃત્તિ-
 વિજય પર વીરતાનો આધાર છે સાચા વીરને માટે વૃત્તિવિજય એ જ
 સાચો વિજય છે આથી તે અદ્વતાર તથા કમવાસનાને છતવા માટે
 શરીર અને મન બન્નેને ડમે છે શરીર અને ધૃતિયોનું અતિપુષ્ટપણું
 ઘાગીવાર વૃત્તિને ઉચ્છેદી મૂકે છે એટલે આ રીતે ધ્વજ પૂર્વકે જ
 નહિ બલકે નવા કેમો કરી વિલાસમા નુખ માની વિલાસ વધારી
 મૂડેલો એ આત્મવિશ્વાસની સુદૃઢ જ પગિલામ છે આત્મવિશ્વાસ ન
 લેાય ત્યાં ઉત્પન્ન કરવા માટે બાલ્યાગની પણ આવશ્યકતા છે

સાધના અને સયાગો નુદર મળવા છતાં જોગે વૃત્તિ પર કાબૂ
 ધર્યાં નથી તે સાધક સાધનામા મેંમ તોપણ સફળ થઈ નહોતાં નથી
 યુગયુગના સતત પ્રયત્ન પછી જ જરૂરિતા પળેપળે યતા પગલવને
 છતવાનું આમર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય જ સાધનાનો માર્ગ જેટલો બદાચી
 નુદર, સૂચન અને સદ્ગુણો લાગે છે તેટલો જ તે નિહ જતા
 હૃદય અને રૂપને અનુભવાય છે જતાંયે તે માગે ગયા વિના
 ઈચ્છાની પ્રાપ્તિ થતી નથી માટે વહેલાંમોડા પણ તે માગે આલવાનું
 જ રહ્યું

— આચાર્યમૂત્ર ‘નોંધ’ પા ૧૩૭

સાધક સહજસમતા સાધે !

પ્ર અગવડોમા માણસ જિયે ચઢે છે તો સગવડોમા પણ જિયે કેમ ન ચઢે ? માનો કે આપણે અગવડોને આવકારીએ તેમ છતાં સગવડો સહેજે મળી જાય તો શો વાધો ?

ઉ “મુશ્કેલીઓ જ મહાપુરુષોને સર્જી શકે છે” એ સર્વ-સામાન્ય સૂત્ર છે. રામ, યુદ્ધ, મહાવીર એ બધા જ ત્યાગમાર્ગે જઈને જ મહાન બન્યા છે. આમ છતાં શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રીજનક મહારાજ જેવા અપવાદો પણ હોઈ શકે છે. ‘સગવડો સહેજે મળે છે’ એ માન્યતામા કેટલીકવાર આસક્તિવાળી દલીલો કામ કરતી જણાય છે, માટે ચેતતા રહેવું જોઈએ. મુખ્યસમયમા માણસ જાડી ન જાય, તેટલી હદની સહજસમતા જેણે સિદ્ધ કરી લીધી હોય તેમની વાત અલગ છે, પરંતુ આવી સહજસમતા કરોડોમા કોઈકને જ સાપડી શકે. આજે તો અગવડો ન હોય તોય સગવડોને ત્યાગીને અગવડોને આવકારવી તે જ સાચો માર્ગ ગણીને ચાલવું જોઈએ.

—વિશ્વવાસલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ ૧-૧-૫૨

સ્થિતાત્મસાધકનો પ્રવૃત્તિ પણ નિવૃત્તિલક્ષી હોય છે

“ક્રિયાનો કર્તા જ ક્રિયાના ફળનો ભોક્તા છે” એ વિશ્વનો અતૂટ સિદ્ધાંત છે. એમા કોઈને માટે અપવાદ નથી પણ ફળની અપેક્ષા છોડનાર ફળને પચાવી શકે છે. એટલે કે ક્રિયાનું ફળ શુભ મળે કે અશુભ મળે, એ બન્ને સ્થિતિમા એ સમભાવે રહી શકે છે—સમાન સ્થિતિ રાખી શકે છે. કથિતાશય પણ એટલો જ કે, આ એક નિરાસક્તિનો જ પ્રકાર છે. આવી દશામા વર્તતા સાધકને સ્થિત-પ્રજ્ઞમુનિ કે જૈન પરિભાષામા સ્થિતાત્મ તરીકે ઓળખવામા આવે છે. પણ એની પ્રવૃત્તિમા ફેર એટલો જ કે એવા યોગી સાધકની પ્રવૃત્તિ બંધનકારક હોતી નથી, કારણ કે એમા આસક્તિનું નશ્વ નથી હોતું અને એથી જ એ સત્પ્રવૃત્તિ છે એ પ્રવૃત્તિ હોવા છતાં

એની ગાળના નિવૃત્તિમા યાય છે આવા સાધકનું લક્ષ્ય આત્માભિમુખ
જ રહે છે આ રીતે આત્માભિમુખવૃત્તિવાળા એ સાધકની પ્રવૃત્તિમા
જગતકલ્યાણ અને સયમ એ બન્ને હેતુઓ જળવાઈ રહે છે

—આચાર્યગમુત્ર ‘નોંધ’ પા ૨૭૩

સાધક માટે પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિનું રહસ્ય

‘મુક્તિ તો નિવૃત્તિથી જ મળે’ એ મુત્રનો આગય ન સમજ-
નારા જે સાધકો નિવૃત્તિ એટલે કંઈ ન કર્યું એવી એકાન્ત અને
કદ માન્યતા પડી એમ છે તેમજ તે માન્યતાને કીધે જેઓ ‘પાપ,
પાપ’ ચામચી ડરીને સત્પ્રવૃત્તિથી ડરીને કુદ્દર નાસતા કહે છે, તેમને
માટે અહીં માર્ગદર્શન છે પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિનો સંબંધ મુખ્યત્વે આત્મ-
ચિંત સામગ્રી પર અવલમ્બે છે એનું જેમને જ્ઞાન નથી હોતું, એવા
સાધકોના સંબંધમા જ પ્રાય આમ બને છે અંયથા નિવૃત્તિ પ્ર-
વૃત્તિના પાપ કંઈ વધુ પતન કંઈવે છે એ આગસ અને જડતા
વધાઈ છે કાગલુ કે ચચળ મન અભ્યાસ વિના નિવૃત્ત રહી શકતું જ
નથી દેહ નિવૃત્ત હોય તે વખતે એનો કુદ વેગ કિલ્લો વધુ જોર
પડે છે આવા, ઉપલી માન્યતાને અવાન્તવિદ દગવી છે કે સત્પ્રવૃત્તિ
સાધનામાર્ગમા જગત બાંધે નથી, બંધકે તે ઉપડારી છે, અને ત્યા
જીવન છે, ત્યા પ્રવૃત્તિ અનિવાર્ય પણ છે—માત્ર એટલું અગર ગળવું
કે પ્રવૃત્તિમા વિવેકબુદ્ધિ ને નિઃસ્વાર્થતા તેમજ સત્યનું વક્ષણ
હોવું જોઈએ અને તો જ એ પ્રવૃત્તિ સાત્ત્વિક નીવડે અન્યથા તે
પતનકારી બને

—આચાર્યગમુત્ર ‘નોંધ’ પા ૨૭૩

કાયોત્સર્ગનું રહસ્ય

એક ધ્યાને લેવા મહી કાયોત્સર્ગ કરવાનું શરીરને ધ્યાની
દૃષ્ટિએ છે આ બધા પ્રયોગો ખૂબ ઉપયોગી નીવડે છે, સાધકને વધી-

વાર પતનમાથી ઉગારી લે છે છતાં આટલું કર્યું પતી જતું નથી બહારના ઉપચારોથી વિષયોનું શમન થાય, તે ન પીડે એવું બને, તોય તેથી વાસનાનો વિન્ય પ્રાપ્ત થાય તેવી નિશ્ચિતતા નથી એટલે સ્થાના-તર કરવાનું સૂચવ્યું છે તેમાં બે દષ્ટિબિંદુઓ છે એક તો ઘણીવાર અમુક સ્થાનો જ એવાં હોય છે કે મનુષ્ય પર ત્યાંના પ્રબળ આંદો-લનોની અસર પડે છે ત્યાંની તત્ત્વજ્ઞાની કે ચિંતનશીલ પુરુષોનું ગ્રહે-વાનું જ્યાં બહુ બન્યું હોય ત્યાંનું વાતાવરણ ત્યાં બેસનાર કે રહેનાર પર તેની તેવી અસર ઉપજાવ્યાના અનુભવો થાય છે. તે જ રીતે ખરાબ વાતાવરણની પણ તેવી ખરાબ અસર પડ્યા વિના રહે નહિ-અને બીજું તે સ્થાનમાં વાસનાને ઉત્તેજિત કરે તેવા બાહ્ય નિમિત્તો હોય તોયે બાધાકર નીવડે આ બંને દષ્ટિએ સ્થાન-પરિવર્તન આવ-શ્યક છે અને તેથી લાલ પણ થાય છે, એ સ્વાભાવિક છે.

—આચારાંગસૂત્ર ‘નોધ’ પા. ૧૮૯

સામાન્ય સાધકો માટે માત્રાનુસાર સાધના ઈષ્ટ છે.

જેમ માત્રાની દવાઓ પુષ્ટિકારક હોય છે અને માયાણુ વૈદ્ય પોતાના પ્રિય દર્દીને જલદી શક્તિમાન થવા ઇચ્છે છે, તોયે તે દર્દીની હેજરી ખરાબર છારવી શકે ત્યારે જ એને આપી શકે અને ત્યારેજ એને ફાયદો પડતો થાય આમાં જેટલી ઉતાવળ તેટલું દર્દીને દુઃખ થવાનો સંભવ વિશેષ આ વાત અનુભવસિદ્ધ હોવાથી હિતેષી વૈદ્ય દર્દી ઉતાવળ કરે તોયે આવી ભૂલ કરતા નથી તેમ જ્ઞાનીપુરુષોએ પણ સાધકો પ્રત્યે તેટલું અને તેવું જ લક્ષ આપવું ઘટે આ જ દષ્ટિ-બિંદુએ જાની પુરુષો એવા સાધકોને માટે અમુક જ મ્યાન નિયત કરી નિયમબદ્ધતા યોગ્ય દે છે અને એમની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ પર પડી પણ દષ્ટિપાત કરતા ગ્રહે છે અમુક સાધકો એ કોટિના હોય છે કે જેઓ કાયમ ગુરુઆજ્ઞામાં ટકી રહે છે.

—આચારાંગસૂત્ર ‘નોધ’ પા. ૨૫૩

સાધકજીવનમાં પતનનો અવસર

કટલાક સાધકો પોતાની વૃત્તિના અધનમાં જકડાઈ જાય છે અને તેથી જ કેવળ ઉદ્ધત બની ઊંચટી પ્રવૃત્તિમાં પડી જાય છે આ એક પ્રકારના પતનનો જ માર્ગ છે અને એવા સાધકોને એ વધુ પીડે છે વધુ એટલા માટે કે એવા સાધકોનું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન કેવળ વાચાળતાએ પરિણમવાથી તેઓ જ્ઞાનનો વેપાર કરવા મડી પડે છે અને બીજાઓને સમોધી બ્રહ્મચર્ય, સયમ, ત્યાગ, તપ, અપેક્ષાતા એવા એવા અનેક વિષયો પર સુદર વક્તવ્ય કે લખાણ કરવા છતાં પોતાના જીવનમાં ઉતારવાનું ભૂલી જાય છે આવા સાધકો જગતની દૃષ્ટિએ ત્યાગી કે સયમી દેખાય છે, બહારની પૂજા, પ્રતિષ્ઠા અને સન્માન મેળવી શકે છે, પણ આત્માના સન્માન પામી શકતા નથી આખરે તો એમને પટકાઈને પણ સન્માર્ગે વળવું જ પડે છે

—આચારાગસૂત્ર તોષ' પા ૨૫૩

કુદરતના અચક્ષુષ કાયદા પર દૃઢ વિશ્વાસ જ સાધકજીવનનો પાયો છે

કુદરતના અચળ કાયદાની સાચી પ્રતીતિ નથી થઈ ત્યાં મુઘી જ સાધક- પોતાના સ્વાર્થ માટે પુરુષાર્થનો દુરુપયોગ કરે છે વેડકે છે, બીજાને હણે છે અને પોતે હણાય છે હિંસા અને મૃદાનું મળ નૈસર્ગિકતાનો અવિશ્વાસ જ છે

ત્યાં મુઘી કુદરતના અચળ કાયદા પર સાધક વિશ્વાસુ ન બને ત્યાં મુઘી તે બીજાનું ભલું કરવાના કોડ મેવે તોયે તે કોડ પૂર્ણ થઈ શકે નહિ જે જે ક્ષેત્રમાં તે પ્રવેગે તેમાં તેમાં તેનું અભિમાન તેને સતાવ્યા કરે આ દૃષ્ટિર્નિદુ ન સમજાયું હોય ત્યાં મુઘી જ દાન અને પગેપકારનો મદત્તા છે સયમીનો સયમ જે સ્વ અને પરનું કલ્યાણ સાધે જે તે દાન કે પગેપકાર નથી આપતો આવી જ પ્રથમ દાન, પછી પગેપકાર અને ત્યાગમાત્ર સયમનું ઉચ્ચ જ્ઞાન કલ્યાણ છે

સંયમમાં કષ્ટ આવે તે સાધકને દુઃખ નથી કાગતા, એનું

સાધક વિલિન્નતા જોઈ મૂંઝાય નહિ

પ્રાણીમાત્રના આશયો ન્યા લિન્નલિન્ન છે ત્યા ક્રિયાની લિન્નતા હોવી સ્વાભાવિક છે પણ જે કાઈ જિજ્ઞાસુ કે મુમુક્ષુ સત્યમાર્ગે જવા સારુ તૈયાર થઈ ગયો છે તેને ખીજા મુમુક્ષુઓ એટલે આ માર્ગને બદલે ખીજા માર્ગે જનારાઓ—જેમકે કર્મમાર્ગ, જ્ઞાનમાર્ગ, ભક્તિમાર્ગ કે એવા હજારો મતો, પથો અને સપ્રદાયો, જે લિન્ન લિન્ન માર્ગો દેખાય છે તેવા હજારો માર્ગમાથી ગમે તે માર્ગો લેનારાઓ, ગમે તે પંથના પથિકો, એ સર્વે કહે છે કે તમે જે માર્ગ સ્વીકાર્યો હોય તે ભલે રહ્યો, પણ તે માર્ગને વફાદાર રહેજો તમારી શક્તિ તેમા પૂર્ણ જોશથી અજમાવજો એને ગુંગળાવશો નહિ અનુભવ પણ એવો છે કે એમાથી પણ સાચો રાહ પ્રગટે છે,

—આચારાગસૂત્ર ‘નોંધ’ પા ૧૬૮

સાચો લોકતત્ત્વજ્ઞ કોણ ?

લોકનું તત્ત્વજ્ઞાન સમજવું, સંયમમાર્ગમા મન, વાણી અને કર્મને જોડી દેવા, નિમિત્ત મળવા છતાં સંયમમા કટાણો કે ભવપ્રયોમા રાગ ન ધરવો અર્થાત્ સમસ્થિતિમા રહેવું તથા તપસ્વી જીવન ગાળવું એ જ વીતરાગની આજ્ઞાનું પાલન કર્યું ગણાય વિજ્ઞાનનો આમા બહુ મુંઢર અર્થ છે જેણે જગતના બનાવો, પદાર્થો અને અવયવોને જિડાણથી નિહાળ્યા છે તથા તેમા રહેલા લિન્નલિન્ન તત્ત્વોને વિવિધ દૃષ્ટિર્નિદુથી અવલોક્યા છે એવો સાધક સાચા તત્ત્વને સમજી શકે, અને પચાવી શકે અને તેજ વસ્તુને તેના સત્ય સ્વરૂપે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની અપેક્ષાએ ખીજાની પાસે રજૂ કરી શકે

—આચારાગસૂત્ર ‘નોંધ’ પા ૧૬૮

આંતરિક બળ ખીલવવાનો માર્ગ

આંતરિક બળ પાપપ્રવૃત્તિથી નિવર્ત્યા વિના ખીલી શકે જ નહિ

ઉપયોગની સ્થાનામા અધર્મ છે આથી પાપી-પ્રવૃત્તિઓ નિવર્તવું
એટલે ઉપયોગમય ઊવન ઊવવું અને ઉપયોગમય ઊવન એટલે ધ્યેય-
પુરત ઊવન સમજવાનું છે આથી સાધકને જે સાધનો મળ્યા છે તો
સાધનોને ઉપયોગી સામગ્રી મળી જ રહેવાની છે એવો સાધક દુસ્સતના
અચળ સિદ્ધાન્ત પ્રત્યે વિદ્વાન્ હોઈ ગઈ મયમાં ગદી ગઈ અને સાધનો
પર સાધનનિરા હોવા જાયે નિર્દોષ ગદી ગઈ

—આચાર્યગણેશ નોંધ પા ૧૫૧

સમયજ્ઞ સાધક કાળ જોઈને જ કાર્ય કરે

સાધકે કાળ જોઈને જ કાર્ય કરવું જોઈએ એક કાળે જે
કાર્ય કોઈ માટે આદરણીય હોય છે તે જ કાર્ય બીજા કાળમાં ત્યાજ્ય
ધર્મ જાય છે જે કાળને ન ઓળખે તો તે કાર્ય ક્રિમય ધર્મ અનિષ્ટ
ઉત્પન્ન કરે વળી પોતાની રાગીશક્તિ જોઈને જ યોગ્ય રૂપે ધર્માચરણ
કરવું તેમ પણ અહીં કહ્યું છે

—આચાર્યગણેશ નોંધ પા ૫૬-૫૭

સ્વચ્છતા અને સ્વતત્રતામાં ફેર

સ્વચ્છતા એ સાધક-ઊવનનું ઊવણેણુ દર્દ છે ધોર પતન છે
સ્વતત્રતા પ્રકૃતિ અને શક્તિના નિર્વંત્રસુધી જન્મે છે સ્વચ્છતા
પ્રકૃતિની પરાધીનતામાધી જન્મે છે સ્વતત્રતામાં પ્રકૃતિ આત્માને
અધીન રહે છે જ્યારે સ્વચ્છતામાં આત્મા પ્રકૃતિને અધીન રહે છે.
સ્વતત્રતામાં નિયમિતતા, વ્યવસ્થિતતા અને વિવેકસુદ્ધિ હોય છે જ્યારે
સ્વચ્છતામાં ઉન્નૃષ્ણતા, અનિયમિતતા અને જડતા હોય છે સ્વ-
તત્રતામાં વિજાન કે સ્વચ્છતામાં વિનાશ છે

—આચાર્યગણેશ પા ૧૭૭

સત્યાર્થી સાધક પોતાની શક્તિ છુપાવે નહિ

વીર્યને છુપાવવું એટલે શક્તિ ગુંજાવવી શક્તિ તો ઊવ

વાદ એ બે દૂષણો છે અને બીજી પોતાનું પાપ છુપાવે છે તે દોષ છે. પાપ કરનાર કરતા, પાપ કરીને છુપાવનાર વધુ દૂષિત છે એટલું જ નહિ પણ પ્રથમનો સાધક સુધરે છે, જ્યારે બીજાને તો સુધારવાનો અવકાશજ બહુ અપવાદરૂપે હોય છે મહાપુરુષાનો નિત્યસંગ પણ તેવા સાધકને ઉપકારક થતો નથી, કારણ કે જેઓ અજ્ઞાન તે અજ્ઞાનરૂપે અંદર જાણવા છતાં બહાર જાની હોવાનો દલ કરે છે, તેઓ ભયકર ગુનેગાર છે આવા સાધકોનું દર્દ લગભગ અસાધ્ય જેવું છે આવા સાધકો માત્ર ચારિત્રબ્રહ્મ જ નહિ બલકે જ્ઞાન અને દર્શનથી પણ બ્રહ્મ થાય છે.

—આચારાંગસૂત્ર 'નોધ' પા ૨૫૬

નિમિત્ત અને ઉપાદાનમાં કેાનું સ્થાન કયાં અને કેટલું?

જ્યારે ધર્મમાં કે વ્યવહારમાં નિમિત્તોને જ મહત્ત્વ અપાય અને એ મહત્ત્વ પણ એટલું વધી જાય કે તેમાં ઉપાદાનને તો લગભગ ભૂલી જ જવાય, સારે ધર્મ જીવનવ્યાપી ક્ષેત્રને બદલે કર્મકાંડો, શુદ્ધિ-ત્યાગ અથવા એવા જ કંઈ બાહ્ય આચરણમાં સમાપ્ત થઈ જતો હોય એમ દેખાય છે વાસ્તવિક રીતે જેતા કર્મકાંડ તો માત્ર નિમિત્ત-પૂરતા છે અને તેમનો હેતુ ઉપાદાન (અતઃકરણસ્થિત સમ્કારો)ની શુદ્ધિઅર્થે હોવો ઘટે જે નિમિત્તો ઉપાદાનની શુદ્ધિમાં ઉપયોગી ન નીવડતા હોય તે નિમિત્તોને મહત્ત્વ આપવું નિરર્થક ગણાય સાગશ કે બહાર દેખાતો સસાર એ સંસાર નથી, પણ સંસાર તો અતઃગની વાસનામાં છે એટલે બાહ્ય સસાર એ કાળો કાલસો નહિ, પણ એનો જેવો જે ઉપયોગ કે દુરુપયોગ કરી શકે તેટલી અને તેવી તેના ઉપાદાનની શુદ્ધિઅશુદ્ધિ માટેનું માત્ર નિમિત્ત બને, એટલું જ વિચારવું રહ્યું.

વિષયમાં એક પણ નિરર્થક વસ્તુ નથી પદાર્થમાત્રમાંથી જ્ઞાન મળે છે. એક જ પદાર્થ એકને અમૃતરૂપ બને છે અને બીજાને ઝેર.

પણ યની ગત ન મિથ્યાદૃષ્ટિ હવ ત્યા જઈ પાપના પોટલા બાધે છે, ત્યા જ સમ્યક્દૃષ્ટિ હવ કર્મ બાધવાને બદલ છોડે છે તથા જેવી લાવણ્યવતી અને ચતુર વેમ્યાના વિલાસગ્રામા લાખા ઢાળ મુધી આંહારત્ર વસવા હતા ત્રી મ્યુળિભટ નિર્વિકાર ગયા એક તરફ વિદાગતેજઃ વાસનાનુ તીવ્ર વાતાવરણ અને બીજી તરફ શાતભૂતિ યોગીન્દ્રની અડગતા એ બન્નેના ઉચ્ચ દ્વંદ્વમા આખરે યોગી હતા તે વેમ્યા પર પાતાના સત્યાગ્રિની અબડ છાપ પાડી આ રીતે કર્મબંધનના ધ્યાનમા કર્મબંધન તોડ્યા એવા ઉલ્લેખ જૈનગ્રંથોમા મળે છે તે જ રીતે ફેટલાડ છંદો એવા પણ હોય છે કે જે ઉત્તમ પ્રેરિના પવિત્ર વાતાવરણમા પણ પોતાના ગદી વાસનાના પ્રબળ-પણાથો—પાપિષ્ઠ વૃત્તિથી કર્મના તીવ્ર બંધન બાધે છે

સારાશ ૬ નિમિત્તો કરતા ઉપાધનનુ પ્રાગ્લ્ય છે જેનુ ઉપાધન પવિત્ર છે, તેને નિમિત્તો ગમે તેવા મળે તોયે તેની પવિત્રતા જશે નહિ, પણ જેનુ ઉપાધન અપવિત્ર હશે, તે પવિત્ર નિમિત્તોમાથીયે પતન પામશે આવી સાધક ઉપાધનને પવિત્ર બનાવવાનો પ્રત્યેક સાધનામા પ્રયત્ન કરવો અને તે જ ધ્યેયે આગળ વધવુ ઘટે પરંતુ આ ઉપરથી નિરાસકિત કેળવીએ તો કર્મબંધનના સ્થાનમા તટસ્થ, મધ્યસ્થ કે સમ-ભાવી રહી શકાય છે એમ માની કાઈ સાધક પોતાની કસોટી માટે સ્વયં તેના ધ્યાનમા જવાનુ સાહસ ન કરે, કારણ કે નિરાસકિત વધવામા જેટલો સંગ્રહ છે તેટલી આચરણીયતામા વિકટ છે

—આચારાગ ‘નોધ’ પા ૧૨૧

નિષ્પરિગ્રહી બનવા માટે બાહ્યપરિગ્રહત્યાગ જરૂરી છે

વગ્નિહનો સપર્ક ગળીને નિષ્પરિગ્રહીવૃત્તિ કેળવાઈ શકતી નથી એટલે નિષ્પરિગ્રહી વૃત્તિ કેળવવા માટે બાહ્ય પદાર્થોનો પરિગ્રહ, તે પર યતો મોહ અને આકર્ષણ સૌથી પ્રથમ તંકે છોડવા જરૂરી છે જેમ કાઈ અગ્નિને હાથમા રાખી હડક મેળવવાની ઇચ્છા ગમે કે હડીના

જાપ જપે તોપણ ઠંડક ન થવી અને અગ્નિની ઉષ્ણતા સહવી તેને માટે અનિવાર્ય છે તેમજ જે સાધક પરિગ્રહના અગ્નિને સાથે રાખીને નિરાસકિતની ઠંડક શોધે છે તે નિષ્ફળતા અનુભવે છે

ઘણીવાર એવું બને છે કે એ પરિગ્રહ પાછળ તેનો આશય નીચ, ક્ષુદ્ર કે સ્વાર્થી નહિ પણ ઉચ્ચ, ઉદાર અને પરમાર્થી દેખાતો હોય, માત્ર પરોપકાર અને પરમાર્થ ખાતર તે પદાર્થોનો સંગ્રહ કરતો હોય તોયે તેની પાછળ છુપાયેલી પરિગ્રહવૃત્તિ ફૂલીકાલી આખરે ઉન્નતિ અને યશના શિખરે અંડલા એ સાધકને પાડવામા મદદરૂપ બનવાનો સભવ રહે છે એટલેજ નિષ્પરિગ્રહવૃત્તિ કેળવવા માટે બાહ્ય ત્યાગની આવશ્યકતા છે પછી ભલે તે ગૃહસ્થ સાધક હો. દરેકને પોતાની યોગ્યતા અને શક્તિ મુજબ પદાર્થત્યાગ કરવો ઉપયોગી નીવડે છે જે કે એ આવશ્યકતા સૌને અનિવાર્ય છે એમ જાણ્યા પછી પણ બાહ્ય ત્યાગની ભાવના પ્રગટવી એ કષ્ટ સહજ વસ્તુ નથી કારણ કે પોતે જે કષ્ટ ઇચ્છે છે તે બાહ્યપદાર્થોમા છુપાયુ છે એવો ઘણા કાળનો જીવનો અધ્યાસ છે એટલે એ કેમ છૂટે? તેના ઉપાય વિચાર અને વિવેક છે

—આચારાગસૂત્ર ‘નોધ’ પા ૧૬૧

લોકભયથી સાધક સત્યને છોડે નહિ

એક જ ક્રિયાપરત્વે વિવિધ અભિપ્રાયો બાંધી લેવા અને મન જાહેર કરી દેવો એ રીતે જનતાનું માનસ ઘડાયુ હોય છે, એટલે તે તરફ જોનાર સાધકનું માનસ પણ તેવું જ ચંચલ અને ભીરુ બની રહે છે આવો સાધક પ્રત્યેક ક્રિયામા લોડોથી જેટલો ડર છે તેટલો આત્માથી ડરતો નથી દભ, પાપ્મડ અને આત્મવચનાનો પ્રાગ્ભ આવા સંયોગવશ જ જન્મે છે સાધકને પ્રથમ પ્રથમ તો આ ગ્નિનિ સાથે છે તેનાથી દૂર રહેવા તેનું માનસ બળ પોકારે છે પરંતુ ચમાજ કે જનતાની વચ્ચે તેની પ્રતિષ્ઠા બંધાયેલી જે તેણે માની લીધી છે

તે જ તેના પગની ભેડી અને વિદ્યાર્થનંદન યજ્ઞ આ જ દૃષ્ટિએ લોક-
સજાનો ત્યાગ કરવાનું અનુભવી પુરોહિતે દેખે મૂલ્યવ્યુ છે એકાન્ત-
વ્રતિ, ધ્યાન, પ્રતિજ્ઞાઓ એવા એવા નિયમો યોગ્ય અધ્યવસાયો
(ક્રિતિઓ વિહિતા સંસ્કૃતિવિહિતો) ના સમાધાન અર્થે તનો ઉપયોગ
બનાવ્યો છે

—આચાર્યગમ્ત્ર નોંધ' પા ૧૭૦

સાધનામા રસ નથી એવા સાધકોની દશા

જેઓ અવન પાળવાની ગમ્તિયા વિમુખ થઈ ગયા હાય છે,
કટાક્ષી ગયા હાય જ, આવા સાધકો પોતાના શાસનની નિષ્ઠા યોગ્ય
કે પોતે સાધકદશા જાડી દેશે તો અમાજ પોતાને નિષ્ઠા એવા ભયથી
જ જેમ ગામિયા ગાડાને પૂરેલે જળાદિ દાકે તેમ સાધકદશાને લોકો
જાય જ તેમનું અતઃ ત્યાગમા નન્મય થતું નથી અને એથી એમને
માટ ત્યાગી જીવન એ એક કટાક્ષીભરેલી વસ્તુ અને જાય છે તેકે
આવા સાધકો અમાજ કે ધર્મને લાજન લાગે તેવું કાર્ય કરતા નથી,
પરંતુ તેમનો જીવનગ્ન ચુસાઈ ગયો હાવાથી તેઓ પોતાનું વ્યક્તિગત
સમાજગત દિન પાળ નાથી નક્કી નથી, એટલે કે માત્ર શુષ્ક
જીવન પસાર કર્યું જાય જ આ ન્યયે એમ કહેવું પ્રાપ્ત થાય છે કે
આવા સાધકોમાય રસ લાવવાની શક્યતા તો છે જ, માત્ર સમાજમા
ઉદારતા હોવી વડે એથી જ આવા સાધકવર્ગની ગિયતિ થીજી અથવા
સાધકો કરતા વધુ વિચારણા માગે છે

—આચાર્યગમ્ત્ર નોંધ' પા ૨૫૭

ઉપયોગશૂન્યતા પાપ છે !

ક્રિયાઓ ધર્મિષ્ઠ ગણાતો જતા જે સાધક જીવનવ્યવહારમા ઉપ-
યોગશૂન્ય દશાએ વર્તે છે તેનું જીવન પાપમય છે પ્રમાદ એ જ પાપ
ઉપયોગશૂન્ય જીવન એ જ પાપ ત્યા ઉપયોગશૂન્યતા છે, ત્યા નિવૃત્તિને

ઓઠે આળસ અને વિલાસ પોષાય છે, અને જ્યાં ઉપયોગમય દશા વર્તે છે, ત્યાં ક્રિયાપરતા હોવા છતાં નિવૃત્તિ છે

—આચારાગ 'નોંધ' પા ૧૫૮

મુક્તિ કે સુખપ્રાપ્તિ પોતાના જ હાથમાં છે.

મુક્તિ કે સ્વર્ગની ચિહ્ન આપી દેવી એ ખીજા કોઈના સામર્થ્યની વાત નથી આપ્ત પુરુષ હોય, સર્વજ્ઞ હોય અથવા ગત કે મુક્ત પુરુષ હોય, તો માત્ર એટલું જ કહી શકે કે આ માર્ગ નિષ્કંટક છે. એવો મને અનુભવ છે, એ માર્ગે જવામા સુખ અને શાંતિ અમે વેદ્યા છે પછી એ માર્ગે ચાલવું કે ન ચાલવું તે ક્રિયા તો સાધકના પોતાના જ હાથમાં છે તેને ચાલવું હોય તો બહાર એવી કોઈ શક્તિ નથી કે તેને અટકાવી શકે માર્ગદર્શકનું આથી વધુ મહત્ત્વ જીવનવિકાસમા સમજવું એ ભૂલ છે

—આચારાગ 'નોંધ' પા ૧૫૭

સાચા તત્ત્વજ્ઞ કોણ ?

માત્ર જ્ઞાનની અને તત્ત્વની વાતો કરનારા જ તત્ત્વજ્ઞ, તત્ત્વદર્શી, ત્યાગી કે તારક કહેવડાવી શકે નહિ, તેમનું વર્તન અને ચારિત્ર પણ તદનુસાર હોવા જોઈએ ત્યારે જ તેમને સાચા તત્ત્વદર્શી, ત્યાગી અને સંસારના તારક નરીકે ગણી શકાય

—આચારાગ 'નોંધ' પા ૬૬

સાધકની દયાની ક્રિયા આત્મરક્ષાર્થે હોય છે

જ્યાં લાગણીનું તત્ત્વ છે ત્યાં દયા હોય અને લાગણી તો પ્રત્યેક જીવમાં છે જ. એટલે દયા એ તો પ્રત્યેક જીવના સ્વભાવ સાથે સંકળાયેલી વસ્તુ છે. સાધક એ સ્વભાવ તરફ વધુ ટોચે અને પ્રત્યેક ક્રિયામા વિવેકબુદ્ધિપૂર્વક તેનો ઉપયોગ કરે. એ જ એની વિશેષતા જોડે જેમજેમ સાધક વિકસે તેમતેમ તેની દયાના વ્યવસ્થા અને

ક્રિયામા પણ પલટો થાય એ અનવાયોગ્ય છે અને એ વાતની “જન-ગતિ-ગત્ય-હિંસા-જનનેષુ” એવા દ્યધાતુના વિવિધ અર્થો પ્રતીતિ પૂરે છે તે જ રીતે સ્વધ્યા, પચ્ચ્યા અને એવા દ્યાના ભેદોનું પણ એ જ ગદ્ય છે.

ધ્યાની પ્રાથમિક ભૂમિદા અપણભાવ ઉત્પન્ન કરે છે સાધકની પામ જે સાધનો હોય તે દ્વારા તે ખીજના પ્રતિ અનુકપાભાવે પ્રેરાય છે અને કષ્ટિપણ અર્પી કૃદ્ એવા ભાવના તેને એવી ક્રિયા કરવી નાખે છે, કે જે ક્રિયાને આપણે દ્યા તરીકે ઓળખીએ છીએ જેણે માનવતા પ્રાપ્ત કરી હોય તે આમ કરી વિના ગરી જ કમ શકે ?

પછી જેમ જેમ તે આગળ વધે છે તેમતેમ ‘હુ ખીજ માટે ખીજની દ્યા કરું છું’ તે ભાવ ન ગ્રહેતા ‘હુ જે કંઈ અનુકપુ છું તે માટે સ્વભાવ છે’ એમ જાણી દ્યામા પોતાનો વિદાસ છે, એમ માનીને દ્યાની ક્રિયા થાય છે આ વખતે સયમ સહજ રીતે આવી જ જાય છે પછી તેથીયે આગળ વધી ત્યાગની ભૂમિદાએ આવે છે એટલે એની દ્યાની (સકળ ચૈતન્યોની) ક્રિયા આત્મરક્ષાર્થે થાય છે આવો સાધક અજ્ઞાન એ જ જગતના દુષ્પત્તુ મૂળ જાણી જ્ઞાનની લક્ષણ કરવા માડ છે પછી એની ભૂમિદા એથીયે ન્યારે આગળ વધે છે, ત્યારે તેની દ્યાની ક્રિયા પોતાના ગગદ્વેપાદિ ગિપુઓને હણવા માટે થાય છે, એને તપની ભૂમિદા કહેવામા આવે છે અને તેને પરિણામે છેવટે આત્મસ્વરૂપની પૂર્ણ પ્રાપ્તિ થાય છે આમ એની દ્યાની ક્રિયા એ રૂપે પલટે છે.

—આચાર્યગણેશ ‘નોંધ’ પા ૩૧૪

સાધક (વિશ્વદ્રષ્ટા) બની સાધના કરે !

આ વિશ્વની ગગમડપ પર ઘણા નર થઈ નાચે છે અને ઘણા દ્રષ્ટા બની જીએ છે પણ નાચનાર કે જોનારમાના વિગલને જ આ બધું નાટકમાત્ર છે તેવું ભાન થાય છે આવું કંઈક ભાન જાગે કે

જગવાની તૈયારી થાય ત્યારે જ સાધનાનો માર્ગ ગમે ત્યા સુધી તો માનવમાત્ર સાધનોને સાધ્ય માની સાધનોનો જ દુરુપયોગ કરે એ સ્વાભાવિક છે જગતમા આવું જ કંઈક દેખાય છે.

સાધક સતત પ્રવૃત્તિ-પરાયણ રહે !

ઘણા સાધકોના સંબંધમા એવું પણ બને કે તેઓ ત્યાગ અને તપશ્ચર્યાથી સ્વેચ્છાપૂર્વક અનેક કષ્ટો સહ્યા છતાં અને સયમના સાકડા માર્ગમા ઘણી મુશ્કેલીઓથી પસાર થવા છતાં, જ્યારે તેમને જન-સમૂહ કે સમાજ તરફની સહભાવના કે સહાનુભૂતિ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યારે એ નિરુત્સાહ અને નીરસ બની જાય છે તથા એને સયમના નિયમો પણ કંટાળારૂપ લાગે, તેમજ તેને સમાજ પ્રત્યે ઘણા પણ થાય છે આવે સમયે પીઠ સાધકોએ તેમના મનનો અસતોષ દૂર કરી ઉત્સાહ અને નવચેતન સ્ફુરાવવા ઘટે, કારણ કે ઘણીવાર અપરિપકવ સાધકની ગરમી માનસિક જડતાની ઠીકાથી ઉગારી લેવામાં તેઓ પૂર્ણ મદદ કરે છે

ધર્મિષ્ઠ પુરુષોનું સમસ્ત જીવન તે કાર્યમા અર્પણ થઈ ગયું હોય રાત્રિ કે દિનની પરવા કર્યા વગર તેઓ સતપ્રવૃત્તિમાં પરાયણ રહે અને તેમની કોઈ પણ ક્રિયા એવી ન થાય કે જેનો ઉપયોગ જગતના હિત અર્થે ન હોય ! જગતના તો એ આધારભૂત સ્તંભ હોય છતાં એમનામા વાત્સલ્યના અમૃત ભર્યા હોય, પંથભૂલેલા પર તો એ પિતાને જાળે તેવું વાત્સલ્ય દર્શાવે

—આચારાગમૂત્ર ‘નોંધ’ પા ૨૪૮

અનુભવી પુરુષની શોધનો માર્ગ

અનુભવીની કંઈ ખાસ મર્યાદા કે ચિહ્ન હોતા નથી સૌ કોઈ પોતાને અનુભવી માની લે અને જગતમા સૌ કોઈને સલાહ આપતા ફરે તો ? તેથી અહીં કહ્યું છે —અનુભવી વગર માગ્યે પીગસના

નથી અનુભવ હજી કુદરતી નિયમના અધીનતા વિના સદગ સાદગ મળી જાય ત્યાં વસ્તુ નથી તેને માટે તો મદામૃતાદાન કરવા પડે છે

આત્મવિદ્યાએ જાગ્યા પછી ન અનુભવી પામેથી આ અનુભવનું જસાદરો થેવા છતાં જતાં તેટલી દિમિત આપ્યા વિના પણ લઈ રાહતા નથી અને એટલું મલ્ય ખર્ચનારને પણ અનુભવી તો આટલું જ જ રાહ છે કે “આ માર્ગનું પગિણામ આ છે અને આ માર્ગનું પગિણામ આ છે, જે ગમે તે પડે” આમ કહેવા છતાં આલવું કે ન આલવું તે વ્યક્તિની ઈચ્છાનો વાત છે અને અનુભવીને પોતાના આપેલા અનુભવ પર પણ મમત્વ ન હોવું તેઈએ જે ત્યાં આગ્રહ કે મમત્વ આવશે તો તેની બુદ્ધિ અનુભવથી વચિત રહેનાર બાળક હોતા પણ વધુ ખરાબ થઈ જશે એક ન જાણતા ભૂલ કરે છે, ખીન્ને જાણીને ભૂલ કરે છે એક અજાની બાળક છે, ખીન્ને જાની બાળક છે માટે ગાણો આધક તેમ ન કરે

—આચાર્યગમુત્ર ‘નોંધ’ પા ૨૦૫

વાચન મનન, એકાન્ત અને હૃદયશુદ્ધિ

પ્ર૦ ઇસ્લાહ મહાપુરુષો વાચન, મનન અને એકાન્ત ઉપર બહુ ભાર આપે છે અલખત, વાચન, મનન અને એકાન્તથી તાર્કિક બુદ્ધિનો વિકાસ અને બાહ્ય જ્ઞાન વધે છે પરંતુ આત્મિક શક્તિઓના વિકાસમાં કેટલીકવાર આવી તાર્કિક બુદ્ધિ અડચણો ઊભી કરે છે, આ વિધિ આપતો ગો મત છે ?

ઉ૦ તમારી વાત એક રીતે સાચી છે હૃદયવિશુદ્ધિ વિનાના વાચન, મનન અને એકાન્ત એકડા વગરના મીઠા જેવા છે કેટલીકવાર મિથ્યાભિમાનનું પાતક પણ તેઓ વધાડે છે આથી એક સહૃદયી કવિએ માગ્યું છે—“બનાદે બુદ્ધિહીન ભગવાન” પરંતુ હૃદયશુદ્ધિ હોય તો ત્યાંબાદ મનનની ઘણી જરૂર છે હૃદયશુદ્ધિ અને સદ્બુદ્ધિ બન્નેનો મુયોગ સર્વથા ઉપયોગી છે ખીજી પણ વાત આ

યુગે તો ખાસ જાણવી જોઈએ તે એ કે, હૃદયશુદ્ધિ માટે આજે સમાજોપયોગી શ્રમ ઉપર જોર આપવું પડશે આજનું એકાંત પણ જગલમાં કે કોઈ કુટિયામાં જઈને આસન વાળી બેસી રહેવામાં નહીં, પરંતુ જનતામાં રહેલા જનાર્દનને નમ્ર જિજ્ઞાસુ બનીને શોધવામાં રહેલું છે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ ૧-૧-૫૨

બાહ્યવૈરાગ્યમાત્રથી મમત્વબુદ્ધિ જતી નથી

ધણા સાધકો વૈરાગ્યપૂર્વક સાધનામાર્ગમાં જોડાય છે, ત્યારે પદાર્થો પર તેને જરાયે આસક્તિ નથી એવો અનુભવ થાય છે છતાં કોઈ પ્રસંગ એવો આવી પડે છે કે તેનો કોઈને કોઈ પદાર્થ પર મમત્વભાવ સહસા જાગી ઊઠે છે આવે પ્રસંગે તેને પોતાને પણ આશ્ચર્ય થાય છે કે આ શું પરંતુ તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશું નથી એમ થવું એ મમત્વબુદ્ધિનું પરિણામ છે જ્યાં સુધી વૈરાગ્યના પ્રબળ વેગનું આચ્છાદન હતું ત્યાં સુધી તે મમત્વબુદ્ધિનો પ્રકાશ પદાર્થ પર પડતો નહોતો અને તેથી પદાર્થ પ્રત્યે તે વૃત્તિ મનને ટ્રેરી શકતી નહોતી, પણ તે વૈરાગ્યનું આવિષ્કરણ દેખાય તો તે જરાયે અચ્છાદિત નથી

વૈરાગ્ય એ જિજ્ઞાસાનું સૌથી પ્રથમ ચિહ્ન છે તે પ્રગટ્યા પછી જે સાધક પૂર્ણતા ન માની લેતા મમત્વબુદ્ધિના સ્વરૂપને સમજી તેના પર કાબૂ લાવવાનો પુરુષાર્થ આદરે છે તે શીઘ્ર આગળ ધપે છે આ સ્થળે સંસારનો સર્વસામાન્ય પ્રવાહ જે તરફ દૃષ્ટી રહ્યો છે અને જેણે રૂઢિનું પણ સ્વરૂપ લીધું હોય છે તેના તરફ પણ લલ્લ ન આપતા પોતાનો પથ દાખવો, એ જ સાધક માટે ઈષ્ટ અને આચરણીય છે

જોડસંજ્ઞામાં કીર્તિ મોહ, અહંકાર, વાસના વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. ધર્મિષ્ઠના ઉત્તમ ધર્મકાર્યો પણ આવી વૃત્તિના ધ્યેયથી નિઃકળ જાય છે અને વિદ્યાસના માર્ગે આગળ ધપેલા સાધકનું પણ આવી

લોકજ્ઞાના અધ્યવસાયથી પતન થતા વાગ લાગતી નથી

—આચાર્યગ 'નોંધ' પા ૬૬

જે મૃત્યુથી ન મૃત્યાય, તે જ મૃત્યુજથી વીર છે

“ જે મૃત્યુથી ન મૃત્યાય તે મૃત્યાગનો પાત્ર પામે છે ” આ વાક્યમા ગૂઢ ગૂઢ્ય છે વિવિધ પ્રત્યક્ પ્રાણી મૃત્યુથી મૃત્યાય છ ગમે તેવી દુ,ખી મિતિમા એ હોય તોયે ઉવવુ પમદ રૂઝ, મૃત્યુ નહિ એવુ આપણે અનુભવીએ છીએ એની પાછળ એક મહાન કારણ છે. અને તે એ છે કે—આ જીવાત્મા કખતાપર્વદ આ જ જીવનમાયા જે વસ્તુને ગોધી રત્નો છે તે ન મળે ત્યા મુધી એને મૃત્યુ અકાલ લાગે એમા જગત આશ્રય ૬ અસ્વાભાવિકતા નથી મૃત્યુ પાછળ પણ બીજુ જીવન છે, અને ત્યા મુધી સપૂર્ણ વિકાસ ન થાય ત્યા મુધી એ મળે જ છે, એવુ એને ભાન ન હોવાથી મૃત્યુ એ એને મન જાણે અથવા જીવનનો અંતિમ છેડા ન હોય તેમ એ એથી રૂઝ છે બીજુ આજુ એ જે ઈચ્છે છે તે હજુ એને મળ્યુ નથી એટલે જ અથવા ભયા રૂઝતા મૃત્યુનો ભય જીવમાત્રને ભયર લાગે છે એકડા, લાખો, કે રૂઝોડાને માત્ર પોતાની જે ભુજથી કપાવનાર વીર ગણાતો યોદ્ધો પણ આ ભય આગળ કપે છે અને પામર બને છે મૃત્યુની અંતિમ પળોનો જેને અનુભવ થયો હોય કે અનુભવ નેયા હોય એમને આ વાતની યથાર્થતા સહલાઈથી સમજાશે

જે સાધક ધ્યેયને પામ્યો હોય કે તે માર્ગે વળ્યો હોય તે જ માત્ર મૃત્યુના ભયને જીતી શકે કારણ કે મૃત્યુ એ મૃત્યુ નથી, પણ જીવનનો પૂર્વગ છે જ્યારે શરીરરૂપી સાધન જીવન લખાવવાને યોગ્ય ન રહે, ત્યારે જ નિર્સર્ગરક્તિ (જૈનદર્શનમા જેને કાર્મણ્યોગ કહેવામા આવે છે તે) શરીર સમેટી લઈ તે જીવને બીજુ નવી બેટ આપે છે, એવી એને પ્રતીતિ થઈ ગઈ હોય છે

—આચાર્યસૂત્ર 'નોંધ' પા ૨૭૭

યુગે તો ખાસ જાણવી જોઈએ તે એ કે, હૃદયશુદ્ધિ માટે આજે સમાજોપયોગી શ્રમ ઉપર જોર આપવું પડશે. આજનું એકાંત પણ જંગલમાં કે કોઈ કુટિયામાં જઈને આસન વાળી બેસી રહેવામાં નહીં, પરંતુ જનતામાં રહેલા જનાર્દનને નમ્ર જિજ્ઞાસુ બનીને શોધવામાં રહેલું છે.

— વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ ૧-૧-૫૨

બાહ્યવૈરાગ્યમાત્રથી મમત્વબુદ્ધિ જતી નથી

ધણા સાધકો વૈરાગ્યપૂર્વક સાધનામાર્ગમાં જોડાય છે, ત્યારે પદાર્થો પર તેને જરાયે આસક્તિ નથી એવો અનુભવ થાય છે. જતા કોઈ પ્રસંગ એવો આવી પડે છે કે તેનો કોઈને કોઈ પદાર્થ પર મન-ત્વભાવ સહસા જાગી ઊઠે છે. આવે પ્રસંગે તેને પોતાને પણ આશ્ચર્ય થાય છે કે આ શું? પરંતુ તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશું નથી એમ થવું એ મમત્વબુદ્ધિનું પરિણામ છે. ‘ન્યા’ મુધી વૈરાગ્યના પ્રબળ વેગનું આચ્છાદન હતું ત્યાં મુધી તે મમત્વબુદ્ધિનો પ્રકાશ પદાર્થ પડતો નહોતો અને તેથી પદાર્થ પ્રત્યે તે વૃત્તિ મનને પ્રેરી શકતી નહોતી, પણ તે વૈરાગ્યનું આવિષ્કરણ દેખાય તો તે જરાયે અચ્ચા-ભાવિક નથી.

વૈરાગ્ય એ જિજ્ઞાસાનું સૌથી પ્રથમ ચિહ્ન છે તે પ્રગટ્યા પછી જે સાધક પૂર્ણતા ન માની લેતા મમત્વબુદ્ધિના સ્વરૂપને સમજી તેના પર કાબૂ લાવવાનો પુરુષાર્થ આદરે છે તે શીઘ્ર આગળ ધપે છે. આ સ્થળે સસારનો સર્વસામાન્ય પ્રવાહ જે તરફ દળી રહ્યો છે અને જેણે રૂઢિતું પણ સ્વરૂપ લીધું હોય છે તેના તરફ પણ લક્ષ ન આપતા પોતાનો પથ કાપવો, એ જ સાધક માટે ઈષ્ટ અને આચરણીય છે. લોકસંજ્ઞામાં કીર્તિ મોહ, અહંકાર, વાસના વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. ધર્મિષ્ઠના ઉત્તમ ધર્મકાર્યો પણ આવી વૃત્તિના ધ્યેયથી નિષ્કળ જાય છે અને વિકાસના માર્ગે આગળ ધપેલા સાધકનું પણ આવી

તો અજ્ઞાના અધ્યત્મનુગ્મણી પતન થતા વાર લાગતી નથી

—આચાર્યગ 'નોંધ' પા ૬૬

જે મૃત્યુથી ન મૃજાય, તે જ મૃત્યુજયી વીર છે

“ જે મૃત્યુથી ન મૃજાય તે અચાર્યનો પાત્ર પામે છે ” આ વાક્યમાં શૂદ્ધ અર્થ છે વિવિધ પ્રત્યક્ પ્રાણી મૃત્યુથી મૃજાય છે ગમ તેવી દુ,ખી નિયતિમાં એ હોય તોય ઉપર પચ્છ કરે, મૃત્યુ નહિ એવું આપણે અનુભવીએ છીએ એની પાછળ એક મહાન કારણ છે અને તે એ છે કે—આ જીવાત્મા કામનાપર્વક આ જ જીવનમાંથી જે વસ્તુને મોહી રહ્યો છે તે ન મળે ત્યાં મુઠ્ઠી એને મૃત્યુ અટકા લાગે એમાં જગત્ત આશ્ચર્ય કે અધ્યાત્માવિરતા નથી મૃત્યુ પાછળ પણ બીજું જીવન છે, અને ત્યાં મુઠ્ઠી સપૂર્ણ વિદાસ ન થાય ત્યાં મુઠ્ઠી એ મળે જ રું, એવું એને ભાન ન હોવાથી મૃત્યુ એ એને મન જાણે અથવા જીવનનો અંતિમ છેડા ન હોય તેમ એ એવી રૂ છે બીજી આબુ એ જે ધરિત્ર છે તે હજી એને મળ્યું નથી એટલે જ અથવા ભયા કરતા મૃત્યુનો ભય જીવમાત્રને ભય રૂ લાગે છે એ રૂડા, લાંબા, કે રંગીલાને માત્ર પોતાની બે ભુજાથી કપાવતાં વીર ગણાતો યોદ્ધો પણ આ ભય આગળ રૂપે છે અને પામર બને છે મૃત્યુની અંતિમ પળોનો જેને અનુભવ થયો હોય કે અનુભવ નેચા હોય એમને આ વાતની ચચાર્યતા સહજાઈથી સમજાશે

જે સાધક ધ્યેયને પામ્યો હોય કે તે માર્ગે વળ્યો હોય તે જ માત્ર મૃત્યુના ભયને જીતી શકે કારણ કે મૃત્યુ એ મૃત્યુ નથી, પણ જીવનનો પૂર્વરૂપ છે જ્યાં જરીગરૂપી સાધન જીવન લખાવવાને યોગ્ય ન રહે, ત્યાં જ નિર્મર્ગગતિ (જૈનર્ગનમા જેને કાર્મણયોગ કહવામાં આવે છે તે) જરીગ સમેટી લઈ તે જીવને બીજી નવી ભેટ આપે છે, એવી એને પ્રતીતિ થઈ ગઈ હોય છે

—આચાર્યગસૂત્ર 'નોંધ' પા ૨૭૭

કામત્યાગનો અર્થ વ્યક્તિગત મોક્ષની ઇચ્છાનો ત્યાગ છે

(પ્ર.) ભક્ત રતિદેવ ઉચ્ચારે છે 'કામયે દુઃખતપ્તાના પ્રાણિનામ-
ર્ત્તિનાશનમ્', અને ગીતામાં 'વિહાય કામાન્ ય સર્વાન્', મતલબકે, એકમા
દુઃખતપ્ત પ્રાણીઓની પીડા નષ્ટ કરવાની કામના છે, ખીજામાં સર્વ
કામત્યાગ છે, તો આ બન્નેનો મેળ શી રીતે બેસાડવો ?

(ઉ.) ભક્ત રતિદેવના વાક્યમાં મોક્ષની ઇચ્છાનો પણ ત્યાગ
કરવામાં આવ્યો છે એટલે પ્રાણીઓની પીડા નિવારવાની ઇચ્છા
વ્યક્તિગત મોક્ષ કરતા પણ પ્રબળ બનેલી હોઈ ત્યા રહેલો ભાગ
એક બાબુ જનસેવા પર વધારે ઝોક આપે છે અને ખીજી બાબુ
આસક્તિના ત્યાગવાળી ઇચ્છા સૂચવે છે ગીતાના વાક્યમાં 'કામ'નો
અર્થ 'આસક્તિવાળી ઇચ્છા' જ મુખ્યત્વે છે એટલે મેળ બેસી જાય
છે મતલબ કે ઇચ્છાઓ, જે આસક્તિવાળી હોય તો, છોડવી જોઈએ.
અનાસક્તિવાળી ઇચ્છાના ત્યાગની વાત એમાં નથી અને ન હોઈ શકે.
—વિશ્વવાત્સલ્ય 'પ્રશ્નોત્તરી' તા ૧૬-૧૧-૫૦

કર્મવાદના સિદ્ધાંત સાથે આજની ક્રાંતિનો મેળ !

(પ્ર.) કર્મવાદના સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ આજનો ક્રાંતિનો મેળ કવી
રીતે પાડી શકાય ?

(ઉ.) કર્મવાદનો સિદ્ધાંત અદ્વર છે માનવી એને સમજતો
નથી એ ઝારણેજ એને ભૂલે છે કેટલીકવાર થોડા માણસોની ભૂલો
પણ આખા સમાજને અપેક્ષા છે અને ધીમેધીમે સમાજઆપી બની
જાય છે છેલ્લા કાળમાં સત્તાની સાથે પુણ્ય અને ધર્મને સાકળી લેવાની
જે ભૂલ થઈ છે તે આનો કડવો નમૂનો છે. આ ભૂલમાં કર્મવાદની
ઓથ લેવાતી હતી, પણ તેથી સાવ જિલ્લુ હતું. આખો વાવના
કર્મવાદને નિયમે આખોજ થાય, પણ લિંબડો વાવીને આખો ઉગાડ-
વાની આશામાં કર્મવાદનું નામ લેવાય તો તેનું પશ્ચિમ જિલ્લું આવે.
આવીજ સ્થિતિ ધન અને સત્તાના સંબંધમાં થઈ છે અને સમાજ-

આ હિં એ બધા કર્મવાદને મર્યાદા દ્રુષ્ટા પાડ્યા છે

—વિશ્વવાત્મ્ય ‘પ્રત્યોક્તી’ તા ૧-૫-૪૮

છવ, એ ઈશ્વરનોજ આ ન છે; એનું મહત્ત્વ

(પ્ર) ‘છવ એ ઈશ્વરનો જ એક ભાગ છે’ આ વાત સાચી હોય તો ઈશ્વરને જેમ ગગદોષ, અલતામમતા, માતાપમાન અસર હતા નથી, તેમ આ છવને પણ એમના અસર નહીં હોવી જોઈએ, છતાં સાચ છે, એ દ્રુષ્ટાંત છે આથી એમ માનવું પડે છે કે છવ જેવા કર્મ કરે છે તેવા કાળ ભાગે છે પરંતુ આમ માનવાથી છવનો ઈશ્વરી સંબંધ ખાત્રા દરે છે અને મોતની સાધનાનો અથ ગેરનો નથી તો આ વિશે ખૂબ ગૂંચવણ થયા કરે છે આપ જાન અનુભવનું મત્ત્વ બતાવજો ?

(ઉ) તમે ગીતા વાચતા હો તો તેમાજ આ બંને સવાલોનો મુદ્દો જવાબ છે તે કહે છે — ‘અજ્ઞાન એજ કર્મબંધનનું મૂળ છે કાર્યો કરવા છતાં જ્ઞાન અભ્યગ બની જાય તો કર્મબંધન છવને નહીં નથી અભ્યગજ્ઞાન મેળવવા માટે વિવિધ સાધનાઓ છે સમ્યગજ્ઞાન ન આવે ત્યાં લગી મોતની સાધનાનો પણ અર્થ નથી અને ઈશ્વરી સંબંધનો છવને અનુભવ પણ વર્ષ શકતો નથી ગગદોષની અસર પણ ત્યાં લગી થાય છે, ત્યાં લગી સમ્યગજ્ઞાન નથી થતું બુદ્ધિવેને ક્રાંતિએ ગાળ દીધી ત્યાં તેમજો જેથી કે એ માણસ કોઈને આધીન થવાથી આમ બોલે છે કોઈની સામે કોઈ નકામો છે તેઓ દમ્બીને બોલ્યા ‘ભાઈ’ તારી ગાળ ને તો લાલે દીધી, પણ માટે તે લેવી નથી” પરિણામે ગાળ દેનાર પડતાઓ આમ પરિસ્થિતિનું મૂળ સમજ્યા પછી તેને અમલમાં મૂકવાની ગરબાત કરી દેવી તેનું નામ છે ‘સમ્યગજ્ઞાન’ આવું જ્ઞાન થાય ત્યાં તેને ઈશ્વરીસંબંધ અપૂરે દેખાઈ આવે છે ગગદોષાદિ અપર્ણતા નથી ને ક્રાંતિવાર અર્પણ જાય તો રજાને અખેરી શકાય તેમ તેવો સાધક તેમને તરત અખેરી નાખે

કામત્યાગનો અર્થ વ્યક્તિગત મોક્ષની ઈચ્છાનો ત્યાગ છે

(પ્ર) ભક્ત રતિદેવ ઉચ્ચારે છે ‘કામયેદુ સ્વતંત્રાનાં પ્રાણિનામા-
ત્તિનાશનમ્’, અને ગીતામાં ‘વિદ્વાય કામાન્ ચ સર્વાન’. મતલબ કે, એકમા
દુ.ખતપ્ત પ્રાણીઓનો ખીડા નષ્ટ કરવાની કામના છે, ખીજામાં સર્વ
કામત્યાગ છે, તો આ બંનેનો મેળ શી રીતે મેસાડવો ?

(ઉ) ભક્ત રતિદેવના વાક્યમાં મોક્ષની ઈચ્છાનો પણ ત્યાગ
કરવામાં આવ્યો છે એટલે પ્રાણીઓની ખીડા નિવારવાની ઈચ્છા
વ્યક્તિગત મોક્ષ કરતા પણ પ્રબળ બનેલી હોઈ ત્યાં રહેલો ભાગ
એક બાબુ જનમેવા પર વધારે ઝોક આપે છે અને ખીજા બાબુ
આસક્તિના ત્યાગવાળી ઈચ્છા સુચવે છે ગીતાના વાક્યમાં ‘કામ’નો
અર્થ ‘આસક્તિવાળી ઈચ્છા’ જ મુખ્યત્વે છે. એટલે મેળ એમી જાય
છે મતલબ કે ઈચ્છાઓ, જે આસક્તિવાળી હોય તો, છોડવી જોઈએ.
અનાસક્તિવાળી ઈચ્છાના ત્યાગની વાત એમાં નથી અને ન હોઈ શકે.

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧૬-૧૧-૫૦

કર્મવાદના સિદ્ધાંત સાથે આજની ક્રાંતિનો મેળ !

(પ્ર.) કર્મવાદના સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ આજનો ક્રાંતિનો મેળ કવી
રીતે પાડી શકાય ?

(ઉ) કર્મવાદનો સિદ્ધાંત અકર છે માનવી એને સમજતો
નથી એ ઢારણેજ એને ભૂલે છે કેટલીકવાર થોડા માણસોની ભૂલો
પણ આખા સમાજને સ્પર્શે છે અને ધીમેધીમે સમાજવ્યાપી બની
જાય છે હેલા કાળમાં સત્તાની સાથે પુણ્ય અને ધર્મને સાકળી લેવાની
જે ભૂલ થઈ છે તે આનો કડવો નમૂનો છે આ ભૂલમાં કર્મવાદની
ઓથ લેવાતી હતી, પણ તેથી સાવ ઊલટું હતું આખો વાવતા
કર્મવાદને નિયમે આખોજ થાય, પણ લિંબડો વાવીને આંખો ઉગાડ-
વાની આશામાં કર્મવાદનું નામ લેવાય તો તેનું પરિણામ ઊલટુંજ આવે
આવીજ સ્થિતિ ધન અને સત્તાના સંબંધમાં થઈ છે અને સમાજ-

૭ જૈનોમા જ્ઞાનદષ્ટિએ આત્મા એક છે, એમ 'દ્વાણાગ' અને 'અમવાયાગ' નામના મળી જૈનઆગમમા કહવાયુ જ છે. યોગીવર આત્મવત્ત્વએ માટી એક છે અને વાસણ જુદા જુદા છે તેમ જૈનદર્શનમા દેહદષ્ટિએ જીવો 'અનેક' અને જ્ઞાનદષ્ટિએ 'એક' એમ કહ્યું છે. વૈદ્યનાત્મકતાના જ ઉત્તરધિકારી ગમાનુજ નામના આચાર્ય માયા, જીવ અને જિવ એમ ત્રણ તત્ત્વો કયા જ છે જૈનતત્ત્વજ્ઞાનમા અભિગતમા, અનગતમા અને પરમાત્મા એમ ત્રણ તત્ત્વો આને જ મળતા આવે છે. ખરી રીતે એવન એવનતા જોડતુ નથી, એમ જતા આગતુ આપણુ અંચેતન ગરીબ જડ અને એવનતા મિત્રજાતો છે. નાદર નમતા છે. એમ જોઈએ તો જાણે જડ એવનતા ધાગણુ ડરી હોય અને એવને જડતા ધાગણુ ડરી હોય, તેમ પ્રત્યક્ષ નથી અનુભવાતુ. ક્રોધ, કામ, અસત્ય વગેરે જ ન દુષ્ટ ન થાય, તે દુષ્ટ આપણુ અંચેતન ગરીબ ધન જતા કે અબધી જનનો વિગદ થતા વેદે જ છે ને! આમ તે સાધ્ય અને સાધન બન્નેય શુદ્ધ હોય તો ત્યાં વિશ્વતા દેહ દર્શનોના જુદા અમન્ય થાય છે અને મારા નસ્રમતે જૈનદષ્ટિની આ એક જ અનેક વિશેષતા ગહેલી છે. જો આજે જૈનોમા જડ ક્યાક માત્ર 'નિશ્ચયનય' અને ક્યાક માત્ર 'વ્યવહારનય' એટલે કે ક્યાક માત્ર જ્ઞાન અને ક્યાક માત્ર કર્મકાંડ ઉપર જોર અપાય છે ખરું, પરંતુ યજ્ઞોવિદ્યત્ત્વ મહાગર કહ છે તેમ 'જ્ઞાન અને ક્રિયા' બન્નેની અમતુક્ષા બગબગ સચવાય તો જ એવનાનો નિજનુભવ સહજ થઈ શકે.

—વિશ્વવાસ્તવ્ય 'પ્રશ્નોત્તરી' તા ૧-૧-૫૬

પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે સ્થળ કે આશ્રમ બંધનકારક નથી

પ્ર "માનવજાતના મારા ભાગના માણમા જન્મે છે, મારા યજ્ઞને ભાગ્યના વર્ણમાં છે, જીવાનીમા પરજો છે, વળી વડપણ આવે એટલે જ્ઞાના અધ્યાની દોરી પકડવાનું ભાગ્યમા આપડ અને જેવડે મૃત્યુ

છે આ ઉપરથી તમ સમજી શકશો કે જીવ કર્મ કરે છે તે ભાગવે છે, તે વાત જોટલી સાચી છે, તેજરીને સમ્યગ્જ્ઞાન દ્વારા કર્મ કરનાર કર્મને ખર્જેરી પ્રશ્નની નજીક જાય છે. તેમજ મોહ સાધે છે. તે વાત પણ જોટલીજ સાચી છે અને તે બંને ઉપસક દૃષ્ટિએ વિરોધી દેખાતી વાતોનો મુખેણ પણ છે જ

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧૬-૬-૫૩.

શુદ્ધ આત્માને જડકર્મોનો વળગાડ શાથી ?

(પ્ર) જૈનો આત્માને શુદ્ધ ચૈતન્ય દ્રવ્ય માને છે તો પછી એ શુદ્ધ દ્રવ્યને જડ એવા કર્મોનો વળગાડ શાથી લાગ્યો ?

(ઉ) આ પ્રશ્નનો સીધો જવાબ તો એ છે કે જે જૈનદષ્ટિ આત્માને શુદ્ધ ચૈતન્ય દ્રવ્ય માને છે, તે દૃષ્ટિએ તો કશો વળગાડ છે જ નહીં અને લાગતો હોય તો પણ સોનાનાં રજકણો સાથે મળી ગયેલી માટી જેવો તેનો સંયોગ જ છે જેમ ઉકાળતા જ બંનેના રજકણો છૂટા પડી જાય છે, તેમ સાધનાનો અગ્નિ લાગતા જ જડ-કર્મો આત્માને બાધ્ય થતાં અટકી પડે છે પરંતુ મારે કહેવું જોઈએ કે સમાજોપયોગી શ્રમભય ધંધો પસંદ કરીને પ્રમાણિકપણે જીવતા શીખવાનો પ્રાથમિક ધર્મ આચર્યા વિના જેઓ માત્ર માનસિક શોખ કે સ્વાદ ખાતર આવા પ્રશ્નો પૂછે છે, તેમની આગળ મૂળા રહેવું મને વધુ ગમશે

—વિશ્વવાત્સલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧૬-૯-૫૧

આત્માના જડચેતનપણાનું રહસ્ય

પ્ર વેદાત આત્માને એક માને છે અને જડ-ચેતનનો પણ તે ભેદ કરતું નથી, જડ પણ ચેતન અને ચેતન પણ જડ બની શકે છે, તેમ કહે છે, જ્યારે જૈનદર્શન અનેક જીવોની અલગ સત્તા માને છે અને ચેતન તથા જડ બંનેને અલગ માને છે, તો વેદાત અને જૈનદર્શન બંને સામસામે છે, એમ ન કહી શકાય ?

હિ જૈંતામા જાનદૃષ્ટિએ આત્મા એક છે, એમ ‘દ્વાણાગ’ અને અમવાયાગ નામના મળી જૈનઆગમમા કહવાયુ જર છે યોગીશ્વર આનંદવનગ્રામે મારી એક છે અને વાચાનુ જુદા જુદા છે તેમ જૈનદર્શનમા દેહદૃષ્ટિએ ત્રણે ‘અંતર’ અને જાનદૃષ્ટિએ ‘એક’ એમ કહ્યું છે વેદાનર્થના જા ઉચ્ચાધિદાત્રી ગમાનુજ નામના આચાર્ય માયા, ત્રય અને ત્રિય એમ ત્રણ તત્ત્વો કહ્યા જ છે જૈનતત્ત્વજ્ઞાનમા અગ્નિગત્મા, અતરગત્મા અને પરમાત્મા એમ ત્રણ તત્ત્વો આને જ મળતા આવે છે ખરી રીતે ચતન ચેતનતા ક્રોડનુ નથી, એમ ક્તા આજનુ આપાનુ અચેતન ગરીજ જરૂર અને ચેતનતા મિત્રાણુનો પ્રેયો નાદર નમનો છે એમ તૈષ્ઠ્યે તે જાણે જરૂર ચેતનતા ધારણ કરી હોય અને ચેતને જરૂરતા ધારણ કરી હોય, તેમ પ્રત્યક્ષ નથી અનુભવાતુ / ક્રોધ, નામ, અમત્ય વગેરે ન દુઃખ ન શ્રાવ, તે દુઃખ આપાનુ અચેતન ગરીજ ધન જતા કે અખધા જતનો વિગદ થતા વેદે જ છે નો આમ જો સાધ્ય અને સાધન બન્નેય શુદ્ધ હોય તો ત્યા વિવરતા દેહદ દર્શનોના નુદર અમન્વય થાય છે અને મારા નક્રમને જૈનદૃષ્ટિની આ એક જ અંતર વિશેષતા ગોઠ્ઠી છે તેક આજે જૈંતામા જરૂર ક્યાક માત્ર ‘નિશ્ચયનય’ અને ક્યાક માત્ર ‘વ્યવહારનય’ એટલે કે ન્યાક માત્ર જ્ઞાન અને ક્યાક માત્ર કર્મકાંડ ઉપર જોર અપાય છે ખર, પરંતુ યજોવિગ્ન્યક મહારાજ કહ્યું છે તેમ ‘જ્ઞાન અને ક્રિયા’ બન્નેની અમનુદ્ધા બગબગ અચવાય તો જ ચેતનાનો નિજાનુભવ સહજ થઈ શકે

—વિશ્વવાસ્ય ‘પ્રસોત્તરી’ તા ૨-૨-૫૬

પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે સ્થળ કે આશ્રમ બંધનકારક નથી

પ્ર “માનવજાતના મારા ભાગના માગનો જન્મે છે, મારા યજ્ઞે ત્મગુરુમા વળે છે, જુવાનીમા પરમે છે વળી ઘરપણ આવે એટલે નાના બચ્ચાની દોરી પકડવાનું ભાગ્યમા આપડ અને જેવે મૃત્યુ

પામ. આવી ઘટભાગના વિદગ્ધી ખતમ થાય. એટલે દુનિયાના આવી કોઈ કામ તો ન કર્યું, પણ પાપ ઘટાડવાને બદલે શિલ્પ વધાર્યું. એવા વિચાર આવે છે કે આ બધી લપ છોટી જગતમાં જઈને પ્રભુને પામું. પણ સાથ ફેનારો ટાંચ મળેતા નથી શું કરવું ?

ઉ જગતમાં જવાથી કે એકાતમાં જઈને ભજન કરવાથી પ્રભુપ્રાપ્તિ થાય છે અથવા આત્મકલ્યાણ સધાય છે, આવી એક વિચારધારા પરાપૂર્વથી ચાલી આવે છે આ વિચારધારાને પોપવા માટે સર્ગાવહાલા સ્વાર્થી છે. ગ્રાહ્યાશ્રમના કર્તવ્યો બોલે છે, આવા વિધાનો પણ કરવામાં આવે છે અમુક વર્ગને માટે કે અમુક ફેશન-કાળને માટે ભલે એ યોગ્ય હોય, પરંતુ એ સર્વ માનવજાત કે સર્વ-કાળ માટે બધેસતતા નથી પ્રભુપ્રાપ્તિ કે આત્મકલ્યાણ માટે અમુક સાધના જ કરવી કે અમુક ઠેકાણે જ જવું. એવું કોઈ નિશ્ચિત બધારણ નથી ઘણીવાર માણસનું કર્તવ્ય એક હોય છે, પણ એ કર્તવ્યમાંથી છટકવા માટે માણસની વૃત્તિ વૈરાગ્યને બહાને એને આ રીતે દગીને અકર્તવ્યમાર્ગે ખેંચી જાય છે એકેએક ક્રિયા જે પ્રભુને કે સત્યને સામે રાખી કરવામાં આવે તો કોઈ અંશ કે કોઈ આશ્રમ એવો નથી કે જે દ્વારા પ્રભુપ્રાપ્તિ કે આત્મકલ્યાણ ન સાધી શકાય પોતે જ્યાં છે, ત્યાં રહી ધીરો છતાં ચોક્કસ સાધના કર્યા કરવી એ સલામત રસ્તો છે એકદમ ફેદી પડવાથી બાવાના બેય બગડ્યા જેવું થાય છે આ પ્રશ્નકાર પોતાની જાતને શોધીને એટલું પૂછે કે કોઈ કાયરતા, કટાણો કે પ્રત્યાઘાત તો પોતાની આવી વિચારસરણી પાછળ નથીને ? આટલું તટસ્થતાથી ન વિચારી શકે તો શ્રદ્ધાળુ દિલે કોઈ યોગ્ય પુરુષનું માર્ગદર્શન સ્વીકારે લાયકાત આવે એટલે સાથ તો આપો-આપ આવી જ મળે છે સાથીની વાટ જોયા વગર યોગ્ય વિચારને અતે ઝુકાવી દેવાનું જોખમ વહોરવામાં વાધો નથી

આત્માની અજરઅમરતાનું રહસ્ય

૫૦ આત્મા અજર અમર છે, ઇશ્વરમય છે તે પછી વાચનાને લીધે જન્મમરણના કેગ અને ગરીગે તેને કમ દુઃખ ને ?

૬૦ જે કેટલાક પ્રશ્નો અતિપ્રશ્નો હોય છે, તેમાંના આ અતિપ્રશ્ન છે તથા વેદો આ વિષય અનાદર ચર્ચા કરી છેવટ ‘નેતિ’ કરીને વિરમી જાય છે વાસના બોલાવ્યા વગર આત્મા પામે આવતી નથી, એ સાચું છે વાચનાને તે બોલાવે છે, થોડી મેલ કરવા માટે પાનું એકવાર તે આવી કે પછી એવી વળગી પડે છે કે તેનાથી છૂટવાનું આમાન્ય આત્મા માટે અજક્યવત બની જાય છે આમ ધારી કેટલાક મનુષ્યો વાચનાથી છૂટવા અતગ અને શુદ્ધ બને છે, તે સાચા માર્ગ નથી વાચનાથી છૂટવા માટે ટ્રેનિંગનું પ્રકારનું અતિપાશુ છોડવું પડેપાડે આથી વિરમા અતત કર્યા કરેલા અને પશિલામ ધારવા પ્રમાણે ન આવે તે પાનું આગા અને દિ મત હાર્યા વિના તેને મીઠા-ગથી ભોગવો લેવું આવી નુટવથી તેને ટેવાઈ જવાય તે જન્મમરણના કેગ કે ગરીગ મળવાથી આપણું કટાળીયું નહીં આવા અનુભવોમાથી આત્મા લલ્ય તરફ આપણું મન વળે ૭ અને અજર અમરતાનો કે ઇશ્વરમયતાનો આનંદ વધેતો જાય ૭ આ માર્ગ જ આપણા ઓના માટે ધારી માર્ગ છે ગીતા, ગમાયાનું, મહાભારત અને આચાર્યગમા એ દાલની બને બાબત છે તેમા આ પ્રશ્ન સારી પેટે પ્રશ્નો છે તે કાઈ ઉપલદ રીતે તેવા પ્રયો વાચનાને કે માત્ર ચિંતવવાથી નહીં સમજાય, આચાર્યપૂર્વકના વિચાર્યા આપોઆપ સમજાઈ જશે

— વિશ્વવાસલ્ય ‘પ્રશ્નોત્તરી’ તા ૧૬-૮-૫૭

